

3. LABINSKI KULTURNO- POVIJESNI SUSRETI

Grad Labin

OPĆINA
KRŠAN

OPĆINA
PICAN

OPĆINA
SVETA NEDELJA

3. LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI

Grad Labin

LABIN, 2023.

Izdavač: **Grad Labin**

Suizdavači: **Općina Kršan, Općina Pićan, Općina Sv. Nedelja**

Za izdavača: **Valter Glavičić**

Glavni urednik: **red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša**

Urednički odbor:

Valter Glavičić, gradonačelnik Grada Labina - predsjednik

red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Loredana Ružić Modrušan

Tullio Vorano

Daniel Mohorović

Recenzenti: **dr. sc. Elvis Orbanić** i **dr. sc. Marko Jelenić**

Lektura i korektura: **dr. sc. Samanta Paronić**

Prijevod: **autori**

Fotografije: **autorske**

Dizajn i prijelom: **Vetva Dizajn Studio, Leo Knapić**

Tisak: **Vetva Graph, Raša**

Realizacija: **Vetva d.o.o. Labin**

Naklada: **200 primjeraka**

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Puli, pod brojem 151111095.

L'annotazione CIP è reperibile nel catalogo informatico della Biblioteca Universitaria di Pola al numero 151111095.

ISBN 978-953-7294-44-1

3. LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI

ZBORNİK RADOVA S MEĐUNARODNOGA
ZNA NSTV ENO-STRU ČNOG SKUPA

GRADSKA KNJIŽNICA LABIN
Labin, 7. svibnja 2021.

LABIN, 2023.

SADRŽAJ

Valter GLAVIČIĆ: UVODNA RIJEČ GRADONAČELNIKA GRADA LABINA	7
Slaven BERTOŠA: PREDGOVOR GLAVNOGA UREDNIKA	8
PROGRAM III. MEĐUNARODNOG ZNANSTVENO-STRUČNOG SKUPA „LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI“, LABIN, 7. SVIBNJA 2021.	11

I

PRVI DIO: LABINSKA REPUBLIKA – U PRIGODI STOTE OBLJETNICE	19
Olja VIŠKOVIĆ: SVJEDOCI POVIJESTI: ISKAZI SUDIONIKA LABINSKE REPUBLIKE	21
Deni VLAČIĆ: ODJECI LABINSKE REPUBLIKE U DNEVNOM TISKU	39
Andrea MATOŠEVIĆ: LABINSKA REPUBLIKA 1921.: ANTROPOLOŠKO-POVIJESNE BILJEŠKE UZ STOGODIŠNJICU RUDARSKOGA ZAUZEĆA UGLJENOKOPA, SAMOORGANIZACIJE I OTPORA	60
Lara DOBRIĆ: PRIKAZ SVAKODNEVNOG ŽIVOTA U RAZDOBLJU FAŠIZMA	88
Tullio VORANO: POPIS POGINULIH RUDARA U ISTARSKIM UGLJENOKOPIMA (1785. – 1999.)	124

Slavica ISOVSKA: LABINSKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA	174
Dijana MUŠKARDIN: ULOGA RUDARSKE BAŠTINE U IZGRADNJI ZAVIČAJNE PISMENOSTI – EUROPSKA KULTURNA RUTA „ATRIUM“	189
Toni JURIČIĆ: KULMINACIJA FIKTIVNE REPREZENTACIJE LABINSKE REPUBLIKE U FILMSKOM TEKSTU „CRVENI I CRNI“	215
Silva BON: IL BIENNIO ROSSO NELL’EX LITORALE AUSTRIACO. IL MICROCOSMO DI CAPODISTRIA COME CASO ESEMPLARE	228
Miloš IVANČIČ: ISTRANOM JE BILO DOVOLJ FAŠIZMA ŽE LETA 1921.	241
Ferdinando OFFELLI: GIOVANNI PIPPAN, DA ALBONA A CHICAGO	255
Mladen BASTIJANIĆ: ANTON-TONI MILETIĆ (MILETTI) U ŠTRAJKU RUDARA NA VINEŽU 1921.	266
Olivera TADIĆ – Majda MILEVOJ KLAPČIĆ: PROMICANJE ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ. STAZA „LABINSKE REPUBLIKE“	283

II

DRUGI DIO: PROŠLOST I SADAŠNJOST LABINA I LABINŠTINE	297
Josip ŠIKLIĆ: STANOVNIŠTVO GRADA LABINA OD XVI. STOLJEĆA DO POPISA STANOVNIŠTVA 2011.	299
Samanta PARONIĆ: SKLAPANJE BRAKOVA U LABINU SREDINOM XIX. STOLJEĆA	365
Silvano JELENIĆ: RAŠA ZA VRIJEME TALIJANSKE VLADAVINE	391
Alan ŽIC-TEKLIN: JESU LI ISTRORUMUNJSKI I KRČKORUMUNJSKI ISTI JEZIK?	404
Daniel MOHOROVIĆ: LABIN OČIMA MATE BALOTE: LABIN(ŠTINA) U KNJIŽEVNOM DJELU MIJE MIRKOVIĆA	432
Anja ŠUMBERAC: GLASNICI POVIJESTI S MORSKOG DNA	449
Vanesa BEGIĆ: PJESNIČKO STVARALAŠTVO SUZANE MUŠKOVIĆ	468
Kristijan ŽGALJARDIĆ: FRESKE PIĆANSKE BISKUPIJE (DRUGI DIO)	480

UVODNA RIJEČ

Zbornik radova s 3. znanstveno-stručnog skupa „Labinski kulturno-povijesni susreti“, koji upravo držimo u svojim rukama, dokazuje ispravnost i neophodnost održavanja ovog simpozija. Labin i Labinština trebaju skup koji će obrađivati, prikupljati i razmatrati zavičajne teme.

Labinština je još uvijek nedovoljno istražen prostor, koji intrigira i zaokuplja pozornost istraživača, stručnjaka, znanstvenika i zaljubljenika u njegovu povijest. To je prostor bogatoga kulturno-povijesnoga nasljeđa, brojnih osvajača, povijesnih događanja, raznolike arhitekture, specifičnog dijalektalnog govora, koji bijenalnim održavanjem ovog Simpozija otkrivamo i podastiremo nama, suvremenicima trenutka koji živimo, a u zalog budućim generacijama.

Želja nam je približiti javnosti nova saznanja, ali i sumirati ono što je tijekom prošlosti o Labinu i Labinštini zabilježeno u mnogobrojnim radovima i priložima, novinama i izdanjima. A tu zadaću mogu ispuniti samo stručnjaci različitih znanstvenih polja, koji će ga vlastitim angažmanom proučavati, a potom *na Labinskim kulturno-povijesnim susretima* prezentirati vrijednosti, osebnosti i zanimljivosti našega kraja. Izdavanje Zbornika također je jedan od naših prioriteta jer ostavlja pisani trag za vrijeme i ljude koji dolaze i koji će doći.

Svakako pozdravljam to što u ovom Zborniku posebno mjesto dobiva naša slavna Labinska republika koja je upravo 2021. obilježila svoju stotu obljetnicu.

Svim dosadašnjim, kao i budućim sudionicima *Labinskih kulturno-povijesnih susreta* želim puno motivacije u otvaranju novih polja i novih tema našeg prelijepog zavičaja.

Gradonačelnik Grada Labina:
Valter Glavičić

PREDGOVOR

Dana 7. svibnja 2021., na već uobičajenom mjestu – Gradskoj knjižnici Labin – održali smo treće *Labinske kulturno-povijesne susrete*, posvećene stotoj obljetnici glasovite Labinske republike, pobune rudara koja se dogodila u proljeće 1921. i označila važan datum u povijesti rudarenja u Istri, ali i mnogo šire. Nažalost, nismo se ni onda, kao ni sada, oslobodili neugodnog COVID-a 19 pa je skup održan uz poštivanje tada vrijedećih epidemioloških mjera, što je dio izlagača spriječilo da se publici obrati uživo te su to učinili na daljinu, putem videoveze.

Na skupu je najprije predstavljen drugi svezak zbornika radova iz 2020., a o njegovu značenju i istraživačkim priložima govorili su glavni urednik izdanja prof. dr. sc. Slaven Bertoša te recenzentica doc. dr. sc. Iva Milovan Delić, oboje sa Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

Usljedila su 23 izlaganja, a kojih je njih petnaest bilo posvećeno Labinskoj republici, a osam raznim temama iz prošlosti i sadašnjosti Labinštine. I ovaj, treći susret, bio je međunarodni jer je na njemu izlagala nekolicina stručnjaka iz Italije i Slovenije.

U zborniku radova koji čitateljima sada stoji na raspolaganju zastupljena je 21 tema, trinaest o Labinskoj republici u prvome te osam ostalih u drugome dijelu zbornika. Radovi u zborniku slijede isti redoslijed koji su imali i na znanstveno-stručnome skupu.

Olja Višković obradila je nekoć prikupljene iskaze sudionika Labinske republike, a Deni Vlačić odjeke Labinske republike u dnevnome tisku. Andrea Matošević piše o njezinim antropološkim i historiografskim aspektima, a Lara Dobrić o svakodnevnome životu u doba fašizma. Tullio Vorano sastavio je detaljni popis poginulih rudara od 1785. do 1999. u Istarskim ugljenokopima, a Slavica Isovská prikazala je labinsko industrijsko nasljeđe na temelju vlastitih fotografija. S ulogom rudarskog nasljeđa u izgradnji zavičajne pismenosti opisom europske kulturne rute ATRIUM čitatelje je upoznala Dijana Muškardin, a kulminaciju fiktivne reprezentacije Labinske republike u filmskom tekstu „Crveni i crni“ iz 1985. objasnio je Toni Juričić. Silva Bon osvrće se na tzv. crveno dvogodište u Austrijskom primorju, s posebnim naglaskom na mikrokozmos grada Kopra, a Miloš Ivančić piše o prvim antifašističkim pobunama u slovenskoj Istri 1921. Ferdinando

Offelli donosi prikaz životnog puta poznatog sudionika labinskih događaja Giovannija Pippa od Labina do Chicaga, a Mladen Bastijanić opisuje život Antona-Tonija Miletića te njegovu ulogu u štrajku labinskih rudara 1921.

Drugi dio zbornika započinje radom Josipa Šikličića o stanovništvu grada Labina od XVI. stoljeća do popisa žitelja 2011. Slijedi prilog Samante Paronić o sklapanju brakova u Labinu sredinom XIX. stoljeća te članak Silvana Jelenića o Raši u doba talijanske uprave. Alan Žic-Teklin raspravlja o tome jesu li istrorumunjski i krčkorumunjski isti jezik, a Daniel Mohorović opisuje Labin i Labinštinu u književnom djelu Mije Mirkovića. O potonulim brodovima na labinskom području piše Anja Šumberac, nazivajući ih glasnicima povijesti s morskog dna. Vanesa Begić čitatelje upoznaje s pjesničkim stvaralaštvom Suzane Mušković, a Kristijan Žgaljardić s freskama u crkvama nekadašnje Pićanske biskupije.

Poput prvih dvaju svezaka, i ovaj treći naglašeno je interdisciplinaran jer su u njemu zastupljeni radovi stručnjaka raznih profesionalnih i istraživačkih profila, što je svakako i cilj ovakvih izdanja. Većina istraživača u Labinu i na Labinštini ujedno i stanuje, što je bez sumnje dodatna garancija vrsnog poznavanja prostora koji je predmet proučavanja našega skupa. Iz tekstova koji su im na raspolaganju čitatelji će nedvojbeno doznati mnogo novih podataka i dopuniti svoje znanje o ovom lijepom dijelu Istre, bogatom različitim povijesnim i ostalim detaljima.

Skup i zbornik bili su otvoreni svima koji su smatrali da publici mogu pružiti nešto novo, obraditi neku nepoznatu, slabo poznatu ili pomalo zaboravljenu temu, a tako će biti i ubuduće.

Prostor Labinštine koji uzimamo u obzir prilikom istraživanja i javnog predstavljanja rezultata rada, shvaćamo u najširem smislu riječi, dakle od rijeke Raše do Plomina i Čepića (odnosno, administrativna područja Grada Labina te općinâ Raše, Kršana, Sv. Nedelje i Pićna).

Na koncu upućujem izraze iskrene zahvalnosti svima koji su na bilo koji način, financijski, organizacijski, savjetodavno, tehnički itd. pomogli u održavanju znanstveno-stručnog skupa i tiskanju trećega sveska zbornika radova, a posebice gradonačelniku Grada Labina Valteru Glavičiću, višoj savjetnici Grada Labina za kulturu, informiranje i odnose s javnošću

Loredani Ružić Modrušan te profesoru Tulliju Voranu. Velika hvala, dakako, i svim autorima članaka koji su strpljivo slijedili dobivene upute i u roku predali svoje radove za tisak. Bez njih zbornika ne bi ni bilo.

Recenzenti izdanja, dr. sc. Elvis Orbanić i dr. sc. Marko Jelenić, svojim su konstruktivnim napomenama značajno pridonijeli kvaliteti tekstova u zborniku, a oko njihove lekture i korekture potrudila se dr. sc. Samanta Paronić pa im svima također ljubazno zahvaljujem.

Na koncu ističem uobičajenu činjenicu da su za mišljenja i stajališta iznesena u vlastitim radovima odgovorni sami autori.

Cres – Pula, 30. kolovoza 2022.

Glavni urednik:
red. prof. dr. sc. Slaven Bertoša

POZIVNICA / INVITO

III. MEĐUNARODNI ZNANSTVENO-STRUČNI SKUP
„LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI“ /
III° CONVEGNO INTERNAZIONALE SCIENTIFICO-PROFESSIONALE
“INCONTRI STORICO-CULTURALI ALBONESI”

POSVEĆEN 100. OBLJETNICI
„LABINSKE REPUBLIKE“ /
DEDICATO AL CENTENARIO DELLA
“REPUBBLICA DI ALBONA”

petak, 7. svibnja 2021. u 9:00 sati / venerdì, 7 maggio 2021 alle ore 9:00
Gradska knjižnica Labin / Biblioteca Civica di Albona

PROGRAM / PROGRAMMA

9:00 – pozdravne riječi gradonačelnika Grada Labina Valtera Glavičića/
saluti del Sindaco della Città di Albona Valter Glavičić

9:15 – Predstavljanje radova/Presentazione degli atti

„2. LABINSKI KULTURNO-POVIJESNI SUSRETI“/

“2. INCONTRI STORICO-CULTURALI ALBONESI”

O zborniku će govoriti/Interverranno doc. dr. sc. Iva Milovan Delić,
recenzentica/recensore, prof. dr. sc. Slaven Bertoša, glavni urednik/
redattore capo

9:35 – **Olja Višković, prof. povijesti i dipl. arhiv.**

(Narodni muzej/Museo Popolare, Labin/Albona)

„Svjedoci povijesti: iskazi sudionika Labinske republike“/

“Testimoni della storia: racconti dei partecipanti della Repubblica di
Albona”

9:50 – **Deni Vlačić, mag. hist.**

(Nakladnička kuća Despot Infinitus/Casa Editrice “Despot Infinitus”,
Zagreb/Zagabria)

„Odjeci Labinske republike u dnevnom tisku“/“Riflessi della Repubblica
di Albona nella stampa quotidiana”

10:05 – **izv. prof. dr. sc. Andrea Matošević**

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli/Università “Juraj Dobrila” di Pola,
Filozofski fakultet/Facoltà di Lettere e Filosofia)

„Antropološki i historiografski aspekti Labinske republike 1921.“/“Aspetti
antropologici e storiografici della Repubblica di Albona del 1921”

10:20 – **Lara Dobrić, mag. educ. hist. et philol. ital.**

(Rijeka/Fiume)

“Prikaz svakodnevnog života u razdoblju fašizma”/“Rappresentazione della vita quotidiana nel periodo del fascismo”

10:35 – predah/pausa (15 minuta/minuti)

10:50 – **Tullio Vorano, prof.**

(Labin/Albona)

„Popis rudara poginulih u rudniku (1785. – 1999.)“/

“Elenco dei minatori periti in miniera (1785 – 1999)”

11:05 – **Slavica Isovska, ing. fotogr.**

(Brič/Briz, Momjan/Momiano)

„Industrijska baština”/“Patrimonio industriale”

11:20 – **Mladen Bajramović**

(Udruga Istarski ugljenokopi Raša/Associazione miniere carbonifere istriane di Arsia)

„Istarski ugljenokopi Raša – glavni pokretač razvoja industrije i gospodarstva Labinštine”/“Le Miniere carbonifere istriane di Arsia – principale promotore di sviluppo dell’industria e dell’economia dell’Albonese”

11:35 – **Dijana Muškardin, prof.**

(Srednja škola Mate Blažine/Scuola Media “Mate Blažina”, Labin/Albona)

„Uloga rudarske baštine u izgradnji zavičajne pismenosti – europska kulturna ruta ATRIUM”/“Ruolo del patrimonio minerario nella creazione della scrittura memorialistica– l’itinerario culturale europeo ATRIUM”

11:50 – predah/pausa (15 minuta/minuti)

12:05 – **Toni Juričić, mag. litt. comp., doktorand**

(Durham University, Durham, Velika Britanija/Università di Durham,
Durham, Gran Bretagna)

„Kulminacija fiktivne reprezentacije Labinske republike u filmskom tekstu
„Crveni i crni“ (1985.)“/“Il culmine della rappresentazione fittizia della
Repubblica di Albona nel testo filmico ‘Rossi e neri’ (1985)”

12:20 – **dr. sc. Silva Bon**

(Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale “Leopoldo
Gasparini”, Gorizia/Gorica, Italija/Italia)

“Il biennio rosso nell’ex Litorale Austriaco. Il microcosmo di Capodistria
come caso esemplare”/„Crveno dvogodište u nekadašnjem Austrijskom
primorju. Koparski mikrokozmos kao primjer“

12:35 – **Miloš Ivancič, dipl. novinar**

(Kopar/Koper/Capodistria, Slovenija/Slovenia)

„Prvi protifašistični upori v slovenski Istri 1921./Prvi antifašistički ustanci
u slovenskoj Istri 1921.“/“Le prime rivolte antifasciste nell’Istria slovena
nel 1921”

12:50 – **Ferdinando Offelli, prof.**

(Thiene, Vicenza, Italija/Italia)

“Giovanni Pippan da Albona a Chicago”/

„Giovanni Pippan od Labina do Chicaga“

13:10 – predah za ručak/pausa pranzo (60 minuta/minuti)

14:10 – **Majda Milevoj Klapčić, prof. i dipl. knjiž. mentorica**

(Srednja škola Mate Blažine/Scuola Media “Mate Blažina”, Labin/Albona)

„Dinko Milevoj – „barba Čiko“, jedan od prvoboraca Labinske
republike“/“Dinko Milevoj – “zio Čiko”, uno dei primi propugnatori della
Repubblica di Albona”

14:25 – **Mladen Bastijanić**

(Vinež/Vines)

„Anton-Toni Miletić (Miletti) u štrajku rudara na Vinežu 1921.“/“Anton-Toni Miletić (Miletti) nello sciopero dei minatori a Vines nel 1921”

14:40 – **Majda Milevoj Klapčić, prof. i dipl. knjiž. mentorica**

Olivera Tadić, dipl. ing. i prof. mentorica

(Srednja škola Mate Blažine/Scuola Media “Mate Blažina”, Labin/Albona)

„Staza Labinske republike“/“Il sentiero della Repubblica di Albona”

14:55 – predah/pausa (15 minuta/minuti)

15:10 – **Josip Šiklič, prof.**

(Pazin/Pisino)

„Stanovništvo grada Labina od XVI. stoljeća do popisa stanovništva 2011.“/“Popolazione della città di Albona dal XVI secolo al censimento del 2011”

15:25 – **dr. sc. Samanta Paronić**

(Prodol, Marčana/Marzana)

„Sklapanje brakova u Labinu sredinom XIX. stoljeća“/“Celebrazione di matrimoni ad Albona a metà Ottocento”

15:40 – **Silvano Jelenić**

(Pula/Pola)

„Raša za vrijeme talijanske vladavine“/“Arsia durante il governo italiano”

15:55 – **Alan Žic-Teklin, novinar i publicist**

(Pandora Gong J. d. o. o., Rijeka/Fiume)

„Istrorumunjski – ugroženi jezik Labinštine, potekao iz krčkorumunjskog. Podrijetlo i prvi istraživači: Antonio Ive, Ivan Feretić, Gianbattista

Cubich“/“L’istrorumenno – la lingua dell’Albonese a rischio di estinzione, derivata dal vegliotorumenno. Origine e primi studiosi: Antonio Ive, Ivan Feretić, Gianbattista Cubich”

16:10 – predah/pausa (15 minuta/minuti)

16:25 – **Daniel Mohorović, dipl. oec.**

(Srednja škola Mate Blažine/Scuola Media “Mate Blažina”, Labin/Albona)

„Labin očima Mate Balote: Labin(ština) u književnom djelu Mije Mirkovića“/“Albona attraverso gli occhi di Mate Balota: Albona/l’Albonese nell’opera letteraria di Mijo Mirković”

16:40 – **Anja Šumberac, mag. kult. bašt. i turiz.**

(Udruga/Associazione Alfa Albona, Labin/Albona)

„Glasnici povijesti s morskog dna“/“Messaggeri di storia dal fondo marino”

16:55 – **mr. sc. Vanesa Begić**

(Glas Istre, Pula/Pola)

„Pjesničko stvaralaštvo Suzane Mušković“/“La produzione poetica di Suzana Mušković”

17:10 – **Kristijan Žgaljardić, univ. bacc. hist.**

(Floričiči, Pićan/Pedena)

„Freske Pićanske biskupije (II. dio)“/“Affreschi della Diocesi di Pedena (IIa parte)”

17:25 – Zaključne riječi/Conclusion

Organizator / Organizzatore:

Grad Labin / Città di Albona

Pokrovitelji / Patrono:

Grad Labin / Città di Albona

Općina Kršan / Comune di Chersano

Općina Pićan / Comune di Pedena

Općina Sveta Nedelja / Comune di Santa Domenica

PRVI DIO:

LABINSKA
REPUBLIKA
u prigodi 100. obljetnice

SVJEDOCI POVIJESTI: ISKAZI SUDIONIKA LABINSKE REPUBLIKE

Olja Višković, prof.

e-mail: olja_viskovic@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad

U radu se govori o sudionicima Labinske republike, odnosno rudarskog štrajka 1921., o njihovim iskustvima i sjećanjima na to razdoblje labinske povijesti. Namjera je prikazati što o tim događanjima kažu sami sudionici, ali ne vođe i pokretači, nego rudari koji su sudjelovali u tom događaju. Izvori za rad bile su izjave sudionika koje su prikupili djelatnici Narodnog muzeja Labin godinama nakon Labinske republike te intervjui objavljeni u novinama Labinska komuna i Raški rudar. Ovaj prikaz njihovih iskustava bit će ujedno i prisjećanje na te ljude, rudare koji su sudjelovali u Labinskoj republici.

Ključne riječi: *Labinska republika, 1921., rudari, sjećanja, usmena povijest*

Parole chiave: *Repubblica di Albona, 1921, minatori, memoria, storia orale*

I. Uvod

Pobuna, odnosno štrajk rudara na Labinštini, poznatiji kao Labinska republika, započeo je 2. ožujka 1921. i trajao do 8. travnja iste godine, kada je nakon akcije vojske i policije ugušen. Štrajk labinskih rudara započeo je okupljanjem šestotinjak rudara na trgu Krvova placa u Vinežu u znak prosvjeda protiv fašista, a povod, odnosno „kap koja je prelila čašu“ bilo je maltretiranje rudarskog sindikalnog vođe Giovannija Pippana u Pazinu. Motivi i uzroci rudara za pokretanje štrajka jesu traženje radničkih prava

rudara te poboljšanje radnih i životnih uvjeta. Nakon okupljanja na Vinežu i u Labinu, rudari su zauzeli rudnike i rudarska postrojenja, organizirali svoje naoružane straže pod nazivom „crvene straže“ te minirali prilaze oknima na Vinežu i Štrmcu, u Krapnu i separaciju Štalije. U idućim se danima štrajku pridružilo još otprilike 2000 rudara te će se u ovom radu pokušati prikazati iskustva i sjećanja nekih od tih sudionika.

Kao izvori za ovaj rad poslužile su izjave sudionika Labinske republike i intervjui s njima. Razgovori sa sudionicima nisu se, naravno, vodili u ovom periodu, s obzirom na razdoblje proteklo od tih događaja, već su se koristile izjave sudionika Labinske republike koje su pohranjene u Narodnome muzeju Labin, a razgovore s njima vodili su djelatnici Muzeja, najvećim dijelom 1979., uoči 60. obljetnice Labinske republike.¹ U intervjuu u novinama *Labinska komuna* povodom obilježavanja tridesete obljetnice Narodnog muzeja Labin prvi ravnatelj labinskog muzeja, prof. Drago Heim, ispričao je da je odluka o prikupljanju dokumentacije vezane uz Labinsku republiku donesena ubrzo nakon osnivanja muzeja 1960. te su neke od izjava zabilježene već u šezdesetim godinama. Budući da je velik dio dokumentacije o rudarstvu na Labinštini tijekom pedesetih godina prenesen u arhive, odlučeno je da se podaci i informacije prikupe iz razgovora s pojedincima, sudionicima Labinske republike, Španjolskoga građanskog rata i Narodnooslobodilačke borbe. Istaknuo je da su tijekom tog projekta djelatnici Narodnog muzeja Labin posjetili brojne borbe i od njih dobili dragocjena saznanja te prikupili dokumente. Takva praksa prikupljanja svjedočenja i iskustava sudionika povijesnih događaja nastavljena je i nakon odlaska profesora Heima iz Narodnog muzeja Labin.²

¹ NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva (Dokumentacija NML)*, Iskazi sudionika Labinske republike.

² Loredana RUŽIĆ BREZAC, „Povijest otrgnuta zaboravu“, *Labinska komuna*, god. XV., br. 275, Labin, 17. travnja 1990., str. 5. H. Buršić u bilj. 1. u svojem radu „Antifašistički pokret na Labinštini između dva svjetska rata“ bilježi da je memorijalnu građu prikupljala Komisija za historiju Općinskog odbora SSRN Labin već tijekom listopada i studenoga 1958., za svako selo Labinštine zasebno, a obrađene su tadašnje općine Labin, Raša, Nedešćina, Sv. Martin, Kršan, Šumber i Sv. Lovreč. Prikupljali su se podaci o antifašističkom pokretu između dvaju ratova i o Narodnooslobodilačkom pokretu, prema predlošku tadašnjeg Muzeja narodne revolucije Istre u Puli. Prikupljeni podaci i materijal dostavljeni su Komisiji za historiju CK SKH. Herman BURŠIĆ, „Antifašistički pokret na Labinštini između dva svjetska rata (Il movimento antifascista nell'Albanese tra le due guerre mondiali)“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 60.

Uz ove izjave sudionika, bogat su izvor podataka novine *Labinska komuna* u kojima su se vrlo često objavljivali intervjui sa sudionicima Labinske republike, redovito u brojevima koji su prethodili 2. ožujku ili ga slijedili, ali i tijekom čitave godine te u gotovo svakom broju mjesecima uoči šezdesete obljetnice Labinske republike 1981. Zasluge za intervjue većinom pripadaju novinarima Liliani Vale, Loredani Ružić Brezac i Josipu Knapiću, autorima najvećeg dijela tih članaka.

U novinama *Raški rudar* intervjue sa sudionicima Labinske republike nalazimo rjeđe, tek pokoji *In memoriam*, sjećanje na preminulog sudionika.

Također, brojnim svjedočanstvima sudionika Labinske republike koristio se povjesničar Ferdo Čulinović u svojoj knjizi *Revolucionarni pokret u Istri 1921.* iz 1951. U predgovoru knjige Mijo Mirković ističe da je autor u dvije godine rada više puta obišao teren i mjesta zbivanja, prikupio mnoga svjedočanstva o događanjima u Labinu, saslušao i razmijenio brojna pisma sa sudionicima Labinske republike, provjeravao i uspoređivao njihove iskaze te na temelju njih izgradio podlogu za prikaz događaja iz 1921.³

II. Iskazi sudionika Labinske republike

Tijekom godina zapisan je priličan broj izjava, svjedočanstava i intervjua sudionika Labinske republike pa će se u ovom radu izdvojiti nekoliko tema o kojima su sugovornici najčešće govorili i koje su najčešće spominjali.

Na početku razgovora svi su se sugovornici prisjećali svojeg djetinjstva i života u mnogobrojnim obiteljima, u siromaštvu i teškim životnim uvjetima. Svi su vrlo mladi krenuli na rad u rudnik, s otprilike 14, 15 godina, a neki od njih i ranije, s 12 godina, te su roditelji morali zamoliti svećenika (uz određen poklon) da im krivotvori krsni list i proglasi ih starijima, što se redovito činilo. Većina je sudionika u vrijeme Labinske republike bila u svojim dvadesetima, ali bilo je i mladih, kao Josip Brnjac iz

³ Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951., str. 9.

sela Fržolini kraj Nedešćine koji je u to vrijeme imao 11 godina, a sudjelovao je u Labinskoj republici donoseći rudarima hranu i poruke.⁴

Među drugim činjenicama kojih su se svi rudari sjetili jest mjesto u rudniku na kojem su se nalazili kad su čuli za početak štrajka te okupljanja rudara na Vinežu i u Labinu. Jakov Mikuljan, zaposlen u rudniku u Krapnu, prisjeća se okupljanja rudara na trgu na Vinežu i zajedničkog kretanja u Labin nakon što su organizirali straže za Vinež, Krapan i Štrmac. Josip Načinović govori kako se u trenutku kad je čuo za početak štrajka nalazio na straži uz telefon u rudniku, a kad je završio smjenu, odlučio je izaći na Vinežu, kao i svakog dana, iako je znao da ih na trgu već čekaju talijanski vojnici. Anton Škopac je u trenutku izbijanja štrajka odrađivao jutarnju smjenu u jami Štrmac, a vijesti da se na Vinežu sprema štrajk donio im je kurir. Prisjeća se sirena koje su svirale na uzburku i Giovannija Pippana koji ih je došao obavijestiti da je talijanska vojska stigla pred rudnik na Vinežu. Quintino Miletić je 2. ožujka, dana početka štrajka, bio kod kuće, ali su kolege rudari došli po njega i rasporedili ga na čuvanje straže kod sela Sv. Bortul, a Toni Šumberac prisjeća se da „na ceste od Vineža za Labin ni se videlo kraja ljudan“.⁵

II. 1. „Crvene straže“

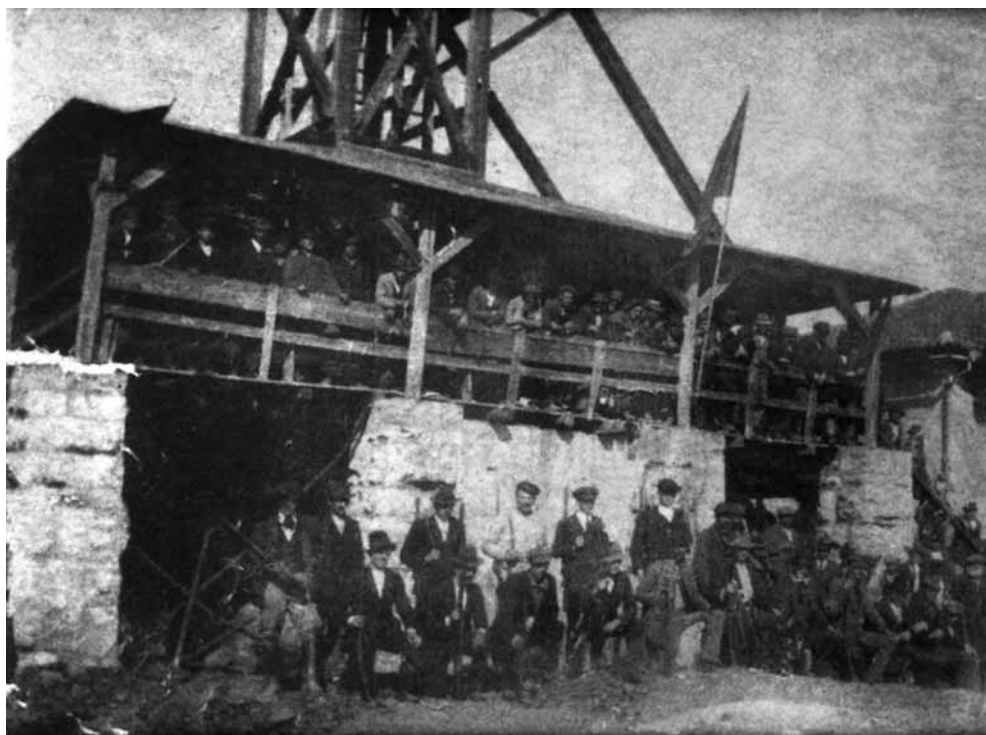
Za vrijeme trajanja Labinske republike rudari su organizirali svoje „crvene straže“ koje su dobile ime po znaku raspoznavanja, crvenoj vrpici koju su stražari vezali oko lijeve ruke.⁶ Stražama je zapovijedao Francesco da Gioz, bile su naoružane, a stražarile su na prilazima rudarskim oknima, na putovima u blizini rudnika i po rudarskim hodnicima. Rudari su se izmjenjivali na stražarskim mjestima u smjenama po osam sati, također i noću, i to prema rasporedu po kojem su bili zaposleni u rudniku. Sudionik Anton Hilj prisjeća se da su radničke „crvene straže“ bdjele na svim važnijim

⁴ Liliana VALE, „Pola stoljeća vjernosti Partiji“, *Labinska komuna*, god. VII., br. 105, Labin, 29. prosinca 1982., str. 7.

⁵ ISTA, „Vi mlodi, movite se malo!“, isto, god. XI., br. 195, Labin, 31. listopada 1986., str. 7.

⁶ Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 106.

punktovima, a Jakov Mikuljan da su rudari već prvog dana i okupljanja na Vinežu, prije polaska u Labin, formirali straže za Vinež, Štrmac i Krapan. Dinko Kos je po osam sati dnevno čuvao stražu na cesti koja je iz Labina vodila prema Krapnu, Quintino Miletić kod sela Sv. Bortul, Marko Licul na Polverici, a Josip Ružić je kao član „crvenih straža“ čuvao šoht na Štrmcu.

Sl. 1. „Crvene straže“ na Vinežu
(NARODNI MUZEJ LABIN, Fototeka)

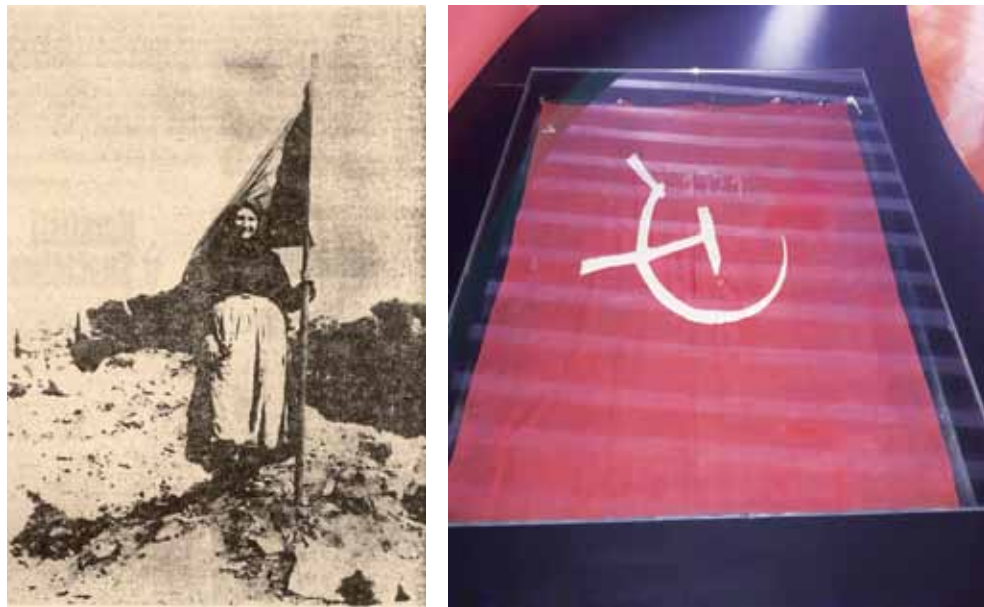
II. 2. Crvene zastave

Simbol rudara i Labinske republike bile su crvene zastave s ukriženim srpom i čekićem koje su rudari postavljali na šohtove i nosili na okupljanjima i pohodima te, kao što tumači sudionik Anton Hilj, one su „...vijoreći se, nagoviještavale, u tim teškim vremenima, borbu za bolju

budućnost i konačno oslobođenje“.⁷ Sugovornica Milka Jan rođ. Brezac iz Vineža ispričala je kako su 2. ožujka 1921. ona i njezina sestra Paola, odjevene u bijele haljine i s crvenim ružama u kosi, krenule s Vineža prema Labinu, pjevajući pjesmu *Bandiera rossa* i noseći crvenu zastavu. Ističe da je raspoloženje rudara bilo dobro, putom do Labina pjevalo se, a neprestano su se čuli povici „Kova je nasa“. U Labinu su ih pucnjavom dočekali talijanski vojnici; bježeći iz Labina, Milka je zamalo privedena, ali joj je pomogao karabinjer kojeg je poznavala. Djevojke su tada imale 17 i 15 godina, a Milka Jan prisjeća se i oca koji je i ranijih godina s društvom čitave noći pjevao uz crvenu zastavu. Josip Vidić, u vrijeme Labinske republike petnaestogodišnjak, prisjetio se rudara Jana koji je svake noći stavljao crvenu zastavu na dimnjak na Štrmcu, a talijanski su je vojnici ujutro skidali. Anton Škopac ispričao je da su u danima štrajka postojale tri zastave, za Štrmac, Vinež i Labin, te da ih je trebala krstiti Giuseppina Martinuzzi, ali budući da ona nije došla, krstili su ih rudari. Nakon nereda ispred „Naše kuće“ u starom gradu Labinu, dvojica rudara – Petar Zulijani i Josip Višković – sakrila su zastavu ispod grede u Malom kazalištu. Kasnije je zastava prenesena u Dom kulture na Vinežu, gdje ju je pohranjenu u ormaru pronašao Anton Škopac 1960. Kaže da ju je čuvao „kao najveću svetinju“⁸, a godinama kasnije predao ju je Narodnome muzeju Labin, gdje se nalazi i danas. Takve informacije imamo zapisane u Glavnoj inventarnoj knjizi Narodnog muzeja Labin, gdje je zabilježeno da je crvenu platnenu zastavu sa srpom i čekićem te brojem 1921 i crvenim petokrakom iznad njih 31. prosinca 1971. Anton Škopac predao Muzeju. Uz opis zastave, zabilježeno je da je pronađena na Vinežu, prilično oštećena, ali je kasnije restaurirana i zaštićena. Zastava je trenutno izložena u stalnom postavu Narodnog muzeja Labin.

⁷ Mirko GAGRICA, „Vjerovali smo istini“, *Labinska komuna*, god. II., br. 17, Labin, 6. rujna 1977., str. 10.

⁸ Liliana VALE, „Pronašao zastavu labinske samouprave“, isto, god. VI., br. 68, Labin, 30. travnja 1981., str. 17.

Sl. 2. i 3. Zastava Labinske republike

(NARODNI MUZEJ LABIN, *Labinska komuna*, 30. siječnja 1978.)

Sjećanje na crvenu zastavu ispričao je i Alfonso Šumberac koji je u vrijeme Labinske republike bio dijete, ali sjeća se oca koji je umro od upale pluća jer je, kao član „crvenih straža“, pokisnuo na straži i razbolio se. Otac Jakov je na odru ležao prekriven crvenom zastavom, a bio je prvi pokojnik u Nedešćini pokopan bez prisutnosti svećenika. Ivan Peršić također govori o pogrebu Jakova Šumberca, prisjećajući se napada talijanskih vojnika na sudionike pokopa. Josip Načinović prisjeća se da se zastava čuvala u „Našoj kući“ u Labinu te je jednom prilikom otišao po nju i odnio je na Vinež, gdje su je rudari postavili na šoht, a Dinko Vlačić da su rudari i seljaci, idući na miting iz Štrmca na Vinež, nosili crvenu zastavu koju su na Vinežu postavili na šoht.

II. 3. Giovanni Pippan, Giovanni Tonetti i barun Tomaso Lazzarini

Sl. 4., 5. i 6. Giovanni Pippan, Giovanni Tonetti i barun Tomaso Lazzarini

(NARODNI MUZEJ LABIN, Fototeka)

Svi su se sugovornici u razgovoru prisjetili Giovannija Pippana. Meto Milevoj pripovijeda da su rudari prilikom štrajka 1920. izabrali Giovannija Pippana za vođu rudarskog sindikata te je već tada sudjelovao u organiziranju socijalističke omladine. Jakov Mikuljan sjeća se govora koje je Pippan držao rudarima te kaže da se zemlja tresla od njegova glasa, a rudari su bili spremni učiniti sve što je predlagao. Oreste Miletić za Pippana kaže da je bio prvi čovjek sindikata rudara i da su se njemu obraćali za savjet ili pomoć. Maksimilijan Černjul prisjeća se boravka u zatvoru nakon završetka Labinske republike i Pippana koji se pobunio jer su im zatvorski čuvari zabranjivali razgovor u ćelijama te je zahtijevao da ih ne tretiraju kao razbojнике. Anton Martinčić kaže za Pippana da je bio „ingamba i lep šlovek“.⁹ Pippan je često intervenirao pri mogućim sukobima i sprečavao nasilje kako s karabinjerima tako i među rudarima. O tome svjedoči Mene Milevoj koji se prisjeća događaja kad su rudari koje

⁹ ISTA, „Vinež je vajka bi štimon“, isto, god. IX., br. 150, Labin, 27. studenoga 1984., str. 7.

je predvodio Pippan krenuli s Vineža u Labin. Uskoro je došlo do sukoba rudara i talijanskih vojnika, a Pippan je mirio rudare i zabranio im da tuku talijanske vojnike, potaknut strahom da ne pucaju na rudare. Mene Milevoj kaže da je Pippan cijelo vrijeme štrajka poticao rudare da moraju biti svi za jednoga i jedan za sve.

Uz Giovannija Pippana, nekolicina sugovornika spomenula je grofa Giovannija Tonettija, vlasnika kaštela Kršan kojeg pamte kao Pippanova bliskog suradnika koji je također rudarima držao govore kod šohta na Vinežu. Nazivali su ga „conte rosso“ [crveni grof] jer je potjecao iz bogataške obitelji, a unatoč podrijetlu priključio se štrajkašima. U intervjuu *Labinskoj komuni* Tonettijeva kći Francesca objasnila je da je otac već u ranoj mladosti osjećao socijalne nepravde oko sebe, a prijelomno je bilo njegovo upoznavanje s djelima Marxa i Lenjina. Oreste Miletić prisjeća se da se u vrijeme Labinske republike govorilo da se Giovannija Tonettija otac odrekao zbog pristajanja uz rudare.

Sudionici se također prisjećaju baruna Tomasa Lazzarinija. Vitorio Pajtlar govori da je barun Lazzarini pomagao štrajkašima dajući im hranu, ali uz opasku da je to vjerojatno činio iz straha da sami ne dođu po nju. Quintino Miletić pripovijeda o događaju kad je skinuo talijansku zastavu i umjesto nje postavio crvenu rudarsku zastavu. Nakon toga sakrio se kod kuće praveći se da je bolestan, a njegovu tobožnju bolest potvrdio je doktor Lazzarini koji je bio upoznat sa situacijom.

II. 4. Broj sudionika Labinske republike

Kada se u intevjuima govori o broju sudionika štrajka 1921., iskazi sudionika različiti su. Josip Načinović sjeća se mase od dvije tisuće ljudi koja je krenula s Vineža u Labin, dok Dinko Vlačić kaže da je u to vrijeme u rudniku radilo 400 rudara, a Ivan Peršić da je štrajk 2. ožujka započelo 6000 rudara.

II. 5. Oružje

Sl. 7. i 8. Buzdovan i kubura, oružje sudionika Labinske republike
(NARODNI MUZEJ LABIN, *Labinska komuna*, 22. studenoga 1980.)

Prema iskazima sudionika Labinske republike, a i prema službenim izvješćima talijanskih vlasti, štrajkaši su bili naoružani, a većinom se radilo o zastarjelom oružju sačuvanom još iz Prvog svjetskog rata, raznom oruđu i alatu koje im se našlo pod rukom. Jakov Mikuljan prisjeća se da su rudari s Vineža prema Labinu krenuli naoružani štapovima, vilama, kosama, sjekirama i drugim oruđem, ali su imali i dvanaestak pušaka te četiri ili pet revolvera. Bombe su izrađivali sami od kutija konzervi koje su punili komadićima stakla i željeza koje su pronašli na podu radionica. Većina rudara nije znala baratati oružjem pa im je kratku obuku održao kolega rudar koji je neko vrijeme bio zaposlen kao karabinjer. Jakov Mikuljan je novinarki *Labinske komune* pokazao buzdovan sa željeznim šiljcima koji je dobio kao poklon od brata pomorca, a u vrijeme Labinske republike služio mu je kao oružje te je pritom dodao. „Morali smo se snalaziti kako

smo znali za oružje“.¹⁰ Također, Mario Griparić govori da su u početku štrajka rudari bili naoružani štapovima, ali su kasnije kolega i on dobili puške. Pušaka je bilo malo, a oni su dobili ruske puške koje su bile velike i teške te dodaje da je njima dvojici bilo smiješno nositi pušku „...ošto nismo znali nanke hitat s njimi“.¹¹ Dinko Vlačić imao je zadatak raditi eksplozivne naprave, mine koje su izrađivali od limenki, punili ih čavlima, a kroz limenku provukli su konopac koji je trebalo zapaliti. On također potvrđuje da su se rudari sami snalazili za nabavu oružja. Ivan Peršić pripovijeda da su štrajkaši obilazili kuće u potrazi za lovačkim puškama koje su koristile stražama, a već su imali i nekoliko pušaka i revolvera zaostalih na Štrmcu iz vremena Prvog svjetskog rata. Prikupljeno oružje i streljivo skrivali su po kućama i u špilji, a kasnije su ih preselili na šoht na Štrmcu. Za bombe koje su sami izrađivali koristili su se i dinamitom koji je služio za obavljanje poslova u rudniku. Dinko Knapić bio je stražar za vrijeme Labinske republike te je za stražarenje dobio dvije puške, ali neispravne i neupotrebljive. Prijavio je kvar, ali mu je rečeno da nije bitno te neka samo drži pušku u rukama. U Narodnom muzeju Labin čuva se kubura za koju se pretpostavlja da se upotrebljavala za vrijeme rudarskog štrajka 1921., a to je zaključeno na temelju mjesta nalaza kubure. Pronađena je u šupljoj gredi bivšeg rudarskog okna Štrmac i u neispravnom je stanju. Narodnom muzeju Labin predao ju je Frido Glavičić 14. siječnja 1971.

II. 6. Rudarske nadnice

U svojim izjavama nekolicina sudionika spomenula je iznos plaće koju su zarađivali radeći u rudniku. Oreste Miletić kaže da je zarada iznosila od 5 do 10 lira dnevno, a za vrijeme štrajka zahtijevali su povećanje plaće za 50 – 60%. Anton Martinčić govori da su prije štrajka rudari dobivali od 20 do 35 lira, ovisno o radnome mjestu, a nakon štrajka oni koji su se uspjeli ponovno zaposliti u rudniku, dobili su samo 16 lira. Više sugovornika

¹⁰ ISTA, „Sjećanja Jakova Mikuljana“, isto, god. V., br. 58, Labin, 22. studenoga 1980., str. 7.

¹¹ Loredana RUŽIĆ BREZAC, „Deca s puškami“, isto, god. XIII., br. 228, Labin, 15. travnja 1988., str. 7.

ispričalo je da su za mjesec dana rada u rudniku za vrijeme trajanja Labinske republike dobili nadnicu u iznosu od 100 lira.

II. 7. Sudbine sudionika nakon Labinske republike

Nakon završetka Labinske republike mnogi sudionici završili su u pulskom ili rovinjskom zatvoru, neki su pobjegli u Francusku, Belgiju ili druge zemlje, tražeći posao u tamošnjim rudnicima (uključujući i Giovannija Pippana koji je 1924. preko Italije otišao u SAD, točnije, u Chicago, gdje je ubijen 1933.), neki su se zaposlili na brodu, a oni koji su ostali pokušali su se opet zaposliti u rudniku. Nakon sloma Labinske republike pooštrene su mjere prilikom primanja na posao u rudnik te svi sugovornici ističu da je bilo teško ponovno dobiti zaposlenje u rudniku. Uprava je provjeravala svakog radnika pojedinačno, a ponovno zaposlenje bilo je uvjetovano upisom u fašističku partiju. Ako su radnici to odbili, tražili su od njih da se upišu barem u njihovu sindikalnu organizaciju. Josip Načinović je s još dvanaesticom kolega nakon štrajka bio otpušten iz rudnika pa su se okupili ispred zgrade Direkcije i zahtijevali razgovor s direktorom o povratku na posao. Rečeno im je da će se radnici zapošljavati prema određenom redu, ali kad je došao red na njih, rečeno im je da posla nema.

II. 8. Prijmovi u čast sudionika Labinske republike

Sl. 9., 10. i 11. Prijmovi u čast sudionika Labinske republike

(NARODNI MUZEJ LABIN, Fototeka; *Labinska komuna*, 15. ožujka 1988.; 16. ožujka 1993.)

Nakon završetka Labinske republike godinama su se priređivali prijmovi u čast sudionika, obilježavajući time datum 2. ožujka i tadašnji Dan Općine Labin. O tome nam ponovno svjedoče novine *Labinska komuna* koje su redovito popratile taj događaj člankom i fotografijom sudionika, kojih je svake godine prisustvovalo u sve manjem broju (1993. samo petorica sudionika).

Također, novine *Labinska komuna* i *Raški rudar* redovito su objavljivale nekrologe preminulim sudionicima Labinske republike; uz obavijest o smrti napisali bi i kratak životopis s detaljima o sudjelovanju u

štrajku 1921. te o ratnim i poslijeratnim odlikovanjima i priznanjima koje su primili za svoje zasluge.

III. Zaključak

U ovom radu spomenute su samo neke od tema o kojima su razgovarali sudionici Labinske republike te se može još dugo pričati o njihovim iskazima i sjećanjima. Svi se sugovornici živo sjećaju svih detalja, kao i gdje su se nalazili u trenutku početka štrajka pa se, primjerice, jedan sudionik prisjeća da je bio uz telefon u rudniku, drugi u popodnevnoj smjeni u Krapnu i sl.

Godine 2021. obilježili smo 100. godišnjicu Labinske republike i više nismo u mogućnosti osobno razgovarati sa sudionicima o tom događaju toliko važnom za labinsku i istarsku povijest. Srećom, postoje ovi zapisi njihovih svjedočanstava o štrajku, događanjima oko njega i njihovu životu nakon sloma štrajka. Ta su svjedočanstva vrijedan izvor podataka, ali, naravno, trebamo ih uzeti s rezervom jer je od vremena Labinske republike do zapisivanja tih njihovih svjedočenja već prošlo prilično vremensko razdoblje, a većina sugovornika bila je u starijim godinama. Potrebno je napomenuti da su svjedočenja ispriповijedana pod dojmom razdoblja u kojem su sugovornici živjeli, neka već u pedesetim godinama XX. stoljeća, netom nakon završetka Drugog svjetskog rata i stvaranja nove jugoslavenske države. Usmena povijest, odnosno ovakav način prikupljanja osobnih sjećanja kao povijesne dokumentacije, zasnovane na ljudskom iskustvu, najbolji je izvor podataka o tome što je neki događaj značio ljudima – suvremenici, kako su ga oni proživjeli i kako je utjecao na njih te su njihova sjećanja, u nedostatku drugih pisanih izvora, možda i jedini izvor podataka za neka pitanja, posebice u istraživanju povijesti pojedinaca. No, usmena povijest ima i svojih nedostataka, kao što su nepouzdanost sjećanja i mogućnost da se sugovornik ne sjeća točno nekih podataka, pretjeranost i subjektivnost u iskazima i prikazivanju događaja te prilagodavanje iskaza općemu mišljenju.

Svaki je od ovih sugovornika, sudionika Labinske republike, imao neko svoje viđenje događaja u kojem su sudjelovali, ali ono što svi ističu

jest jedinstvo i složnost koje je vladalo među rudarima tih dana pa se pouzdajemo u njihovo sjećanje jer su ti događaji sigurno ostavili trajan pečat u njihovim životima, a i cijeloj Labinštini, kao što je Jakov Mikuljan izjavio u intervjuu *Labinskoj komuni* 1980.: „Tih smo dana radili kao da svaki od nas radi za sebe. Ni jedan grumen ugljena nije se rasipao, a znali smo da će prodaja ugljena biti nesigurna i da će zarada biti mala — ako je uopće bude. Ali, imali smo jaki sindikat i vjerovali mu. Tih se dana solidarnost rudara pokazala u punom svjetlu, a i poslije brojnih hapšenja, kada nismo zapustili porodice onih koji su bili zatvoreni.“¹²

IV. Literatura

IV. 1. Izvori

NARODNI MUZEJ LABIN, *Zbirka arhivskog gradiva (Dokumentacija NML)*, Iskazi sudionika Labinske republike.

IV. 2. Periodika

Labinska komuna, 1977. — 1993.

Raški rudar, 1961., 1977., 1979., 1980.

IV. 3. Literatura

BURŠIĆ, Herman, „Antifašistički pokret na Labinštini između dva svjetska rata (Il movimento antifascista nell’Albonese tra le due guerre mondiali)“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 33.-63.

ČULINOVIĆ, Ferdo, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951.

¹² Liliana VALE, „Sjećanja Jakova Mikuljana“, isto, god. V., br. 58, Labin, 22. studenoga 1980., str. 7.

JELINČIĆ, Jakov, „Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli od 16. studenog do 3. prosinca 1921.“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 287.-314.

MARTINČIĆ, Renato, „Labinska republika 1921. (La repubblica di Albona 1921)“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 77.-108.

MATOŠEVIĆ, Andrea, „Labinska republika 1921: antropološko-povijesne bilješke uz stogodišnjicu rudarskog zauzeća ugljenokopa, samoorganizacije i otpor“, *Politička misao*, god. 58., br. 1, Zagreb 2021., str. 7.-26.

MATOŠEVIĆ, Andrea, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011.

Radnički pokret Labinštine 1921. – 1941. sa širim osvrtom na Istru, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981.

SCOTTI, Giacomo – GIURICIN, Luciano, „Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i ‘Labinska republika’“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 249.-277.

SCOTTI, Giacomo – GIURICIN, Luciano, „La Repubblica di Albona e il movimento dell’occupazione delle fabbriche in Italia“, *Quaderni*, vol. 1, Rovigno 1971., str. 19.-181.

I testimoni della storia: dichiarazioni dei partecipanti della Repubblica d'Albona

Riassunto

La Repubblica di Albona, lo sciopero dei minatori della regione di Albona nel 1921, è un evento importante nella storia di Albona e dell'Istria. Il primo giorno, circa sei minatori hanno aderito allo sciopero e già il secondo giorno si sono uniti a loro circa 2000 altri colleghi. Questo saggio cerca di mostrare ciò che i partecipanti stessi, alcuni dei minatori che hanno preso parte all'evento, hanno da dire su questi eventi del 1921. Considerando il tempo trascorso dalla Repubblica di Albona, le fonti del lavoro sono state le dichiarazioni dei partecipanti raccolte dai dipendenti del Museo popolare di Albona negli anni successivi alla Repubblica di Albona e le interviste pubblicate sui giornali *Labinska komuna* e *Raški rudar*. Nelle interviste gli interlocutori descrivono il loro percorso di vita, il lavoro nella miniera, la partecipazione alla Repubblica di Albona e la loro visione degli eventi. Dai numerosi argomenti e dettagli discussi dai partecipanti, sono stati individuati diversi argomenti che vengono più spesso citati, ad esempio: dove sono stati nel momento dell'annuncio e chiamata allo sciopero, poi le "Guardie Rosse" dei minatori che erano guardie armate sugli approcci ai pozzi minerari, nelle strade vicino alle miniere e nei corridoi minerari, le bandiere rosse con la falce e il martello incrociati, che erano il simbolo dei minatori e della Repubblica di Albona, e venivano poste sui pozzi della miniera e portate nei luoghi di ritrovo e nelle campagne. Nelle interviste hanno anche menzionato il numero dei partecipanti della Repubblica di Albona, ma con informazioni contrastanti, e i minatori hanno ricordato Giovanni Pippan, il conte Giovanni Tonetti e i baroni come Tomaso Lazzarini quali, ognuno a suo modo, hanno sostenuto i minatori ribelli e hanno anche parlato delle armi usate dai minatori, e queste erano per lo più armi obsolete e difettose conservate dalla prima guerra mondiale, vari attrezzi e strumenti che venivano a portata di mano e ordigni esplosivi che hanno costruito da soli. Alla fine della conversazione, i partecipanti hanno descritto i loro destini dopo il crollo e la fine della Repubblica di Albona, le difficoltà di reimpiego nella miniera e l'andare all'estero con la speranza di un impiego nelle miniere.

Nel 2021 abbiamo celebrato il 100° anniversario della Repubblica di Albona e i partecipanti viventi non ci sono più, ma fortunatamente ci sono queste registrazioni delle loro testimonianze sullo sciopero e sugli eventi che ne sono seguiti. Sebbene debbano essere lette con cautela, visto il tempo passato, queste testimonianze, in assenza di altre fonti scritte, forniscono risposta ad alcune domande e sono una preziosa fonte di informazioni su ciò che questo evento ha significato per i partecipanti e per l'intero territorio di Albona.

ODJECI LABINSKE REPUBLIKE U DNEVNOM TISKU

Deni Vlačić, mag. hist.

e-mail: denivlacic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Rad se temelji na analizi članaka hrvatskih i talijanskih tiskovina koje su obavještavale čitatelje o događajima na Labinštini tijekom trajanja Labinske republike. Ovaj rad pokušat će prikazati u kojoj su mjeri tiskovine i autori članaka objektivno, tj. subjektivno prenosili činjenice i jesu li članci bili podvrgnuti cenzuriranju. Primarni izvor pri izradi rada bili su listovi Pučki prijatelj i L’Azione, koji su, svaki na svoj način, obavještavali javnost o prilikama na Labinštini tijekom trajanja Labinske republike, te list Raški rudar, koji je na godišnjicama Labinske republike podsjećao čitatelje na hrabrost običnih malih ljudi.

Labinska republika je naš ponos jer smo je stvarali sami i za sebe.

(Raški rudar, 1966.)

Ključne riječi: Labinska republika, rudari, rudnici, tiskovine, *L’Azione*, *Pučki prijatelj*

Parole chiave: La Repubblica di Albona, minatori, miniere, stampe, *L’Azione*, *Pučki prijatelj*

I. Uvodna razmatranja i metodologija rada

Labinska republika nastala je kao posljedica rudarskih pobuna na Labinštini i trajala je od 2. ožujka do 8. travnja 1921. Godinu dana nakon završetka Prvog svjetskog rata Labinština je dospjela pod talijansku vojnu

upravu. U Labin dolaze karabinjeri, a čelnici profašističkog usmjerenja postavljeni su na čelna mjesta najvažnijih gradskih ustanova. Radnicima i seljacima Labinštine oružjem se sprečavao pristup Gradskom vijeću i Radničkoj komori. Radnicima koji su već bili nezadovoljni niskim plaćama i lošim uvjetima na poslovima zabranjivala se komunikacija na hrvatskom jeziku.¹

Krajem veljače 1921. Giovanni Pippan, tadašnji tajnik Sindikalne federacije rudara, odlazi u Trst kako bi razgovarao o pitanju položaja rudara i njihovim zahtjevima sa socijalističkim i sindikalnim vođama Julijske Venecije te s dioničarskim društvom *Arsa*. Dana 1. ožujka 1921. fašisti su na željezničkoj stanici u Pazinu napali Pippana nakon povratka iz Trsta. To je bio povod okupljanja rudara na Vinežu, gdje je odlučeno o proglašenju štrajka. Predloženo je da se na svim prilazima rudnicima postave oružani rudari koji bi sprečavali ulazak u rudnik. Sutradan se ponovno održao sastanak na kojem su se radnici jednoglasno izjasnili o štrajku, a nakon sastanka 600-tinjak rudara s crvenom zastavom na čelu kolone krenulo je prema Radničkoj komori.² Moto rudara bio je *Kova je naša*. Putom im se pridružilo još stotinu seljaka pa se broj povećao na 1700 osoba. Došlo je do sukoba između štrajkaša i karabinjera, nakon čega su prosvjednici provalili i napravili metež u prostorijama kluba *Tomaso Luciani*. Do 4. ožujka sve su zgrade i postrojenja rudnika bili zauzeti te je više lokacija bilo minirano. Sljedećeg dana kapetan karabinjera Russo poslao je u Pazin izvješće o zahtjevima rudara. Već idućeg dana iz Pazina u Labin došao je civilni povjerenik Galli koji je brzojavom izvijestio generalnog povjerenika Julijske Venecije u Trstu o situaciji na Labinštini. No, rudari su bili uporni i nisu odustajali od svojih namjera pa su od 7. ožujka zauzeli sve rudnike.³

Talijanske su vlasti 8. travnja štrajk rudara i postojanje Labinske republike prekinule vojnom silom. Uhićeno je pedeset osoba koje su

¹ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i Labinska republika“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 260.

² Isto, str. 259.-260.

³ Isto, str. 261.-264.

prитvorene u zatvorima u Puli i Rovinju te im se sudilo prema austrijskom Kaznenom zakonu.⁴ Zastupali su ih odvjetnici Guido Zennaro, Edmondo Pucher i Egidio Cerlenizza, a Sudsko vijeće donijelo je konačnu presudu kojom su rudari oslobođeni optužnice te konačno pušteni na slobodu.⁵ U štrajku je sudjelovalo više od 2000 rudara koji su bili pripadnici više od sedam različitih nacionalnosti.⁶

Cilj je ovog rada utvrditi i međusobno usporediti značenje Labinske republike u dnevnim listovima s naglaskom na tiskovine *L’Azione*, *Pučki prijatelj* i *Raški rudar*. *L’Azione* je pisan na talijanskom, dok su *Pučki prijatelj* i *Raški rudar* pisani na hrvatskom jeziku. Navedene tiskovine dostupne su u mrežnom izdanju. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu proučio sam *Jutarnji list* iz 1921., no novine nisu prenosile vijesti o Labinskoj republici. Također, u radu sam prenio stavove talijanskih novina *Il Lavoratore*, *Il Piccolo*, *Ordine Nuovo* i *Avanti*.

II. Članci o Labinskoj republici

Uz arhivsku građu, važan izvor za rekonstrukciju povijesti predstavlja periodika. Za talijanske međuratne uprave u Istarskoj pokrajini izlazili su, između ostalih, listovi *Pučki prijatelj* i *L’Azione*, koji predstavljaju

⁴ Optužnica je bila podignuta klasificirajući kaznena djela iz optužbe prema normama austrijskog Kaznenog zakona od 27. svibnja 1852. jer su se još uvijek u Istri, kao i na ranijim teritorijima Austro-Ugarske Monarhije koje je zauzela Kraljevina Italija, na temelju tajnog Londonskog ugovora od 26. travnja 1915., odnosno Rapalskog ugovora iz 1921., primjenjivali materijalni propisi austrijskog zakonodavstva sve do formalnog priključenja Istre Kraljevini Italiji. Propisi austrijskog Kaznenog zakona bili su oštriji od tadašnjih talijanskih kaznenih propisa, a talijanski Kazneni zakon od 30. lipnja 1889. nije uopće predviđao kaznene sankcije za pojedine zločine iz optužnice labinskih rudara. U: Mirko JURKIĆ, „Neki pravni aspekti optužnice i presude labinskim rudarima na procesu u Puli 1921. godine“, u: *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru*, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., str. 126.

⁵ Herman BURŠIĆ, *Od ropstva do slobode: Istra 1918.-1945. Mali zapisi o velikom putu*, Pula 2011., str. 29.-30.

⁶ Mate KRIZMAN, *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Pazin 2018., str. 33.

vrlo važne tiskane izvore za proučavanje događaja u povijesti. Vijesti u novinama o Labinskoj republici bile su vrlo skromne, a *Pučki prijatelj* i *L'Azione* donosili su vrlo štura, ali zanimljiva izvješća o događajima na Labinštini tijekom 1921.

Pučki prijatelj pokrenut je 1899. i bio je usmjeren prema temama kršćansko-socijalnog karaktera.⁷ Novine su bile namijenjene široj čitateljskoj publici, a triput su mijenjale svoj karakter. *Pučki prijatelj* tiskao se na hrvatskom jeziku jednom tjedno i to najprije u Krku (1899. – 1911.), potom u Pazinu (1911. – 1920.) i konačno u Trstu (1920. – 1922., 1924. – 1928.). Zbog stajališta koja su bila suprotna onima fašističkih vlasti, fašisti su 1920. uništili tiskaru u Pazinu pa je izdavanje lista premješteno u Trst. Tada se tiskao svakog četvrtka uvečer i čitateljima se predstavio kao tjednik za politiku, kulturu i gospodarstvo. Ulaskom Istre u sastav Italije, 1921. spomenuti list težio je ostvarenju političke harmonije. Prema Boži Milanoviću⁸, *Pučki prijatelj* jedino je istarsko glasilo koje „izlazi u tragično doba našega naroda u Istri“. List je branio nacionalna prava, tješio proganjene i budio nadu u bolje dane. Preporučeno je izbjegavanje pisanja članaka koji bi izazvali sukob s nacionalno-liberalnom strujom te se uređivao nestranački.⁹

Prvog siječnja 1919. u Puli se počeo tiskati, kao nastavak lista *Il Gazzettino di Pola*, list *L'Azione* socijal-refomističkog političkog profila. Trebao je biti otvoren svim građanima dobre volje, bez obzira na političku i nacionalnu pripadnost¹⁰, no stvarnost je bila sasvim drugačija. Uredništvo lista *L'Azione* uključilo se u „antislavensku propagandu, prouzrokovanu

⁷ *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb, 2005., natuknica Stipana TROGRLIĆA na str. 654.

⁸ Božo Milanović (1890. – 1980.) – hrvatski katolički svećenik i politički djelatnik iz Istre.

⁹ „(...) Naša se je organizacija upravo u ovom najvažnijem, najkobnijem času pokazala tako nedostatnom, da će trebati silnog rada, ako hoćemo, da će uopće početi delovati, jer sad, priznajmo, ne deluje gotovo nikako.“ („Prenimo se, inače izgibosmo“, *Pučki prijatelj*, god. XXII., br. 1, Trst, 6. siječnja 1921., str. 1.). Željko KLAJČ, „Skupština u Kozini Političkoga društva Edinost 10. srpnja 1922. i namjera obnove rada Političkog društva za Hrvate i Slovence u listopadu 1922.“, *Histria*, br. 9, Pula 2019., str. 124.-126.

¹⁰ *L'Azione*, god. I., br. 1, Trieste, 1. siječnja 1919., str. 2.

neizvjesnim i neriješenim državno-teritorijalnim statusom Istre“, navodi povjesničar Darko Dukovski. Početkom dvadesetih godina XX. stoljeća njegov urednički odbor postao je sinonimom za novonastali fašistički pokret koji je u listu *L’Azione* vidio priliku vlastite političke afirmacije i mogućnost preuzimanja vodeće uloge u političkom životu Istre, što mu i uspijeva nakon svibanjskih parlamentarnih izbora.¹¹

II. 1. Pučki prijatelj

Pučki prijatelj vrlo je oskudno obavještavao čitatelje o događajima na Labinštini, no analizirajući novine pronašao sam dva članka napisana u travnju 1921. U prvom članku pod naslovom „Crvena rudarska republika“ nepoznati autor navodi da su krapanski i vineški rudari stupili u štrajk nakon što su fašisti u Trstu spalili Radnički dom. „To je bio povod zauzimanja rudnika, a na svakom uglu vijorila se crvena zastava.“ Prema članku, labinski su rudari položili mine u rudničkim zgradama, u rovovima i u blizini raške luke. Članak donosi podatak da je „zabranjen svaki saobraćaj, pa čak i osobama koje nisu rudari – svi oni koji su se nalazili u blizini rudnika bili su pretreseni“. Građanima je bilo zabranjeno nositi oružje i trebali su se „bezuvjetno pokoravati odredbama crvenih straža. Pod nadzorom nalazilo se i činovništvo rudnika“. *Pučki prijatelj* dalje navodi da se više puta pokušavalo postignuti sporazum, no dogovor nije bio moguć jer su „zahtjevi radništva neizvršivi“. Na kraju članka navodi se da neimenovane talijanske tiskovine preporučuju talijanskoj Vladi uspostavu mira i reda u rudnicima.¹²

U drugom članku *Pučki prijatelj* vrlo kratko obavještava čitatelje da je „vojništvo zaposjelo rudnike na Labinštini“.¹³ Suđenje labinskih rudara

¹¹ Darko DUKOVSKI, „Uloga lista ‘L’Azione’ u propagandi fašizma“, *Istra – časopis za kulturu*, god. XXV., br. 5 – 6, Pula 1987., str. 188.-191.

¹² „Crvena rudarska republika“, *Pučki prijatelj*, god. XXII., br. 14, Trst, 7. travnja 1921., str. 3.

¹³ „O nemirima na Pulščini“, *isto*, god. XXII., br. 15, Trst, 14. travnja 1921., str. 3.

Pučki prijatelj nije popratio. Dakle, tiskovine koje su izlazile tijekom 1921. u Istri i koje su pisane na hrvatskom jeziku nisu prenosile obavijest o uspostavi Labinske republike.

II. 2. L'Azione

Za razliku od *Pučkog prijatelja*, talijanski list *L'Azione* detaljnije je popratio događaje na Labinštini tijekom 1921. Na naslovnoj stranici 4. travnja uredništvo lista je u članku pod naslovom „Gli scioperanti di Albona distruggono il Circolo di lettura“¹⁴ obavijestilo čitatelje o napadu na fašiste u Trstu. Članak navodi da su u napadu ranjena osmorica, od čega trojica karabinjera, dok je jedan fašist, „bivši talijanski legionar“, smrtno ranjen. Ipak, kako navodi članak, „javne su snage uspjele odbiti napad i zaštititi sjedište Circola“. Nešto kasnije „hrvatski boljševik“, kako je nazvan u članku, izjavljuje da su fašisti došli u grad Labin kako bi kaznili rudare. Navodi se da su štrajkaši upali u knjižnicu, da bi uništili Garibaldijevu sliku te sliku neimenovanog talijanskog kralja i zapalili sav namještaj. Nakon tog događaja talijanska Vlada poslala je policijsko pojačanje koje je nakon dolaska u Labin trebalo smiriti novonastalu situaciju.¹⁵

U članku od 6. travnja list *L'Azione* donosi vijest da je na Štrmcu izbio sukob između „slavenskih“ i talijanskih rudara¹⁶ u kojem je jedan rudar poginuo, dok su dvojica ranjena.¹⁷ Spomenuti članak pod naslovom „La situazione ad Albona – un fatto di sangue nella miniera di Sternaz“¹⁸ obavještava čitatelje da su krapanski rudnici nakon paljenja *Camere del Lavoro* [Radničke komore] u Trstu odlučili započeti štrajk koji je nakon

¹⁴ „Štrajkaši Labina opustošili Dom kulture“.

¹⁵ „Gli scioperanti di Albona distruggono il Circolo di Lettura“, *L'Azione*, god. III., br. 55, Trieste, 4. travnja 1921., str. 1.

¹⁶ „Un fatto di sangue nella miniera di Sternaz“, *isto*, god. III., br. 83, Trieste, 6. travnja 1921., str. 2.

¹⁷ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011., str. 54.

¹⁸ „Situacija u Labinu – sukob u rudniku Štrmac“.

dva dana prerastao u „ekonomski štrajk“. Nadalje, članak donosi podatak da je „dvije tisuće rudara zauzelo rudnike“. Navodi da se talijanska Vlada držala po strani i da se nije uplitala u štrajkove. Također, članak navodi da talijanska Vlada nikada nije kritizirala događaje s Labinštine. „Vladino neuplitanje u problem štrajka u očima javnosti izgledalo je kao znak slabosti vlasti. Javnost ima svoj zdrav razum i smatra da je neuplitanje talijanske Vlade u događaje ispravno.“ Takav stav javnosti potvrđuju i vijesti koji su bile objavljene u tršćanskom *Il Piccolo* i *Giornale d'Italia*. Prema njima, ne samo da je došlo do štrajkova u rudniku već spominju i širenje „jedne male sovjetske države“. Talijanski listovi donosili su razne obavijesti, poput lažnih vijesti o rušenju raških mostova, „crvenim stražarima“ koji su čuvali red i mir, prekidu autobusne veze Pula – Labin i sl. Iz članka također doznajemo da su talijanske vlasti poslale u Labin u inspekciju glavnog civilnog tajnika iz Venecije Giulija De Simonea, čije izvješće nije išlo u korist labinskim rudarima. Prema njemu, štrajk rudara nije bio uvjetovan „vanjskim utjecajima“, odnosno nije povezan s fašističkim radnjama u Italiji i Istri. Isto tako, kako bi potaknuli štrajkaše na poštivanje zakona i reda, u Labin je poslano oko 500 vojnika.

Isti članak obavještava čitatelje o dolasku talijanskih rudara u Labin. „Posljednjih nekoliko mjeseci talijanski rudari došli su pomoći raditi u rudnicima.“ Dalje se navodi da dolazak talijanskih rudara nije nanio nikakvu štetu hrvatskim rudarima, već da su talijanski rudari zagovarali prestanak štrajka i nastavak rada u rudnicima. Talijansko nametanje dovelo je do krvavog sukoba između talijanskih i labinskih rudara.¹⁹

O krah Labinske republike *L'Azione* donosi članak pod naslovom „Le Miniere di Albona occupate dalle truppe“²⁰, objavljen 9. travnja 1921. Članak obavještava čitatelje da je pukovnik Armelini, zapovjednik 25. pješačke pukovnije, pozicioniran u Pazinu i zadužen za vojno zauzimanje rudnika u Krapnu, Vinežu i Štrmcu. „Pukovnja, potpomognuta financijskim

¹⁹ „Un fatto di sangue nella miniera di Sternaz“, *L'Azione*, god. III., br. 83, Trieste, 6. travnja 1921., str. 2.

²⁰ Vojska zauzela rudnike Labina“.

i policijskim službenicima, krenula je iz Pule prema Labinu“. Vojska je natjerala rudare iz Krapna i s Vineža da izađu iz okna rudnika – nisu pružili otpor. Za razliku od njih, rudari sa Štrmca pružili su otpor pa je talijanska vojska bila primorana ući u rudnik. U tom je sukobu poginuo jedan rudar, a dvojica su ozlijeđena. Ozlijeđena su i trojica talijanskih vojnika. „Što se tiče Štalija nadomak Raši, ondje je bilo smješteno 40 tisuća tona ugljena i taj su teret čuvale javne snage. Industrijski pogoni luke Rabac nisu ni najmanje bili oštećeni. Pomorski potpukovnik Barberis privremeno je postavljen za upravitelja rudnika“, donosi članak.

L’Azione u nastavku navodi da „štrajk nije imao nikakvog opravdanja za provođenje“. Članak završava pohvalama glavnog tajnika De Simonea koji je, prema mišljenju *L’Azionea*, bio nepristran i htio je smiriti situaciju na Labinštini. Očekivano, *L’Azione* nastoji opravdati čin talijanskih vlasti navodeći da su „dogadaji zahtijevali pojavu onih koji bi čuvali red i život ljudi“.²¹

Za razliku od ovih oskudno napisanih tekstova koji zadovoljavaju isključivo razinu informativnog, članci koji se odnose na proces suđenja zatvorenim rudarima, a koje je *L’Azione* počeo objavljivati dan uoči otvaranja procesa 15. studenoga 1921., bili su vrlo detaljni i opširno preneseni. Zbog velikog interesa publike, suđenje se odvijalo u velikoj dvorani S. Giusto u Ulici Badoglio u Puli²², a rasprava se odvijala u dvama terminima – u 9 i 15 sati.²³ U uvodnom dijelu članka autor podsjeća čitatelje da je akcija talijanske vojske protiv rudara započela nakon što je 18 sicilijanskih rudara ostalo zarobljeno u rudnicima, a optuženog rudara Olivija Ceccadu smatra se prvom odgovornom osobom za zarobljavanje sicilijanskih rudara.²⁴

²¹ „Le miniere di Albona occupate dalle truppe“, *L’Azione*, god. III., br. 86, Trieste, 9. travnja 1921., str. 1.

²² „I minatori d’Albona alla Corte d’Assise, isto, god. III., br. 273, Trieste, 17. studenoga 1921., str. 2.

²³ Davor MANDIĆ, „Labinština između dva rata u istarskoj štampi“, u: *Radnički pokret Labinštine*, nav. dj., str. 170.

²⁴ „Nell’imminenza del processo per i fatti d’Albona“, *L’Azione*, god. III., br. 271, Trieste, 15. studenoga 1921., str. 2.

Dana 16. studenoga članak podsjeća čitatelje na događaj kada je u Labinu spaljen *Circolo di Letteratura*. Osim toga, čitatelje se podsjetilo i na događaj u kojem su labinski rudari navodno napali poručnika Garija i trojicu karabinjera²⁵ koji su potom bili primorani vratiti se u vojarnu. „Karabinjeru Matteuzziu oštrim je bodežom skinuta naprtnjača i uklonjen mu je revolver.“ Navodno su ga labinski rudari ozlijedili pa je, prema pisanju članka, „morao mirovati deset dana“. Isti članak piše da je osumnjičeni labinski rudar Domenico Blasina zapalio talijansku zastavu koja se nalazila pored ulaza u rudnik na Vinežu.²⁶

Dana 17. studenoga u uvodnom dijelu članka *L’Azione* opisuje dvoranu u kojoj se odvijalo suđenje. Također, donosi opis fizičkog izgleda osuđenika: „na licima uhićenih ne mogu se prepoznati tragovi patnje. Svi izgledaju zdravo i obrazi su im crvenkasti. Samo jedan od uhićenih izgleda bolesno, lice mu je žute boje“. Budući da je suđenje bilo otvoreno za javnost, članak donosi podatak da su „mlađi“ muškarci činili većinu u publici. Žena gotovo da i nije bilo. Prostorija u kojoj se odvijalo suđenje odisala je hladnoćom, a sudnicu je grijala samo jedna mala peć. Odvjetnicima koji su bili smješteni pored prozora bilo je još hladnije pa su iz tog razloga imali „podignuti ovratnik“. Također, članak opisuje Giovannija Pippana ovim riječima: „Elegantno je odjeven u plavo odijelo, obrijan, plav i simpatičnog izgleda. Oči su sjajile od inteligencije.“ Pored prvooptuženika Pippana, članak opisuje i drugooptuženog Giacoma Macillisa ovim riječima: „smedokosi muškarac, nosi naočale i djeluje inteligentno“.²⁷

Dana 18. studenoga članak pod naslovom „L’interrogatorio degli accusati per i fatti d’Albona“²⁸ donosi statističke podatke²⁹ i bilježi detalje

²⁵ Salvatore Filiugheddi, Dastreuse Traina i Pietro Matteuzzi.

²⁶ „Nell’imminenza del proceso per i fatti d’Albona“, *L’Azione*, god. III., br. 272, Trieste, 16. studenoga 1921., str. 3.

²⁷ „I minatori d’Albona alla Corte d’Assise“, *isto*, god. III., br. 273, Trieste, 17. studenoga 1921., str. 2.

²⁸ „Ispitivanje optuženih Labinjana“.

²⁹ Broj osoba koje se nalaze u zatvoru: 26; broj osoba koje se brane sa slobode: 21; broj neoženjenih osoba: 23; broj oženjenih muškaraca: 24; broj umrlih u zatvoru: 2; broj umrlih u bolnici: 1; broj nepismenih: 22 i sl.

o poroti. Javnog tužitelja opisuje se kao „vrlo mladog suca koji sve prati s velikom pažnjom“. ³⁰ O javnom tužitelju povodom njegova završnoga govora *L’Azione* piše u članku objavljenom 2. prosinca ovim riječima: „Saslušan pozornošću prisutnih, odmah su uočili njegove govorničke sposobnosti.“

U istom članku nalaze se fotografije trojice odvjetnika obrane. Autor članka opisuje ih ovim riječima: „Edmondo Puecher – veliki um, učenjak u ekonomiji i član Socijalističke partije. Vjeran je svojem programu, bez misticizma i demagogije. Pokazao se kao vješt polemičar, krasi ga talijanski temperament i osjeća se Talijanom.“ O odvjetniku Guidu Zennaru piše se kao o „inteligentnom i vrlo sposobnom odvjetniku, spretno predstavlja obranu pri političkim procesima. U posljednje vrijeme zbog svoje hrabrosti kojom je branio interese optuženih imao je neizbježnih incidenata s fašistima.“ O odvjetniku Egidiju Cerlenizzi piše: „unatoč mladim godinama, on je tražena i poštena osoba, čija će karijera biti uspješna“. ³¹

Dana 3. prosinca *L’Azione* piše o oslobađajućoj presudi, opisujući atmosferu u sudnici, radost rudara i njihovih obitelji: „Optuženi su svi zajedno osjetili potrebu da se zagrle te se uzajamno plačući izljube. Svi su optuženi nakon presude potrčali do svojih odvjetnika, stisnuli im ruku i iskazali riječi zahvalnosti.“ ³²

L’Azione je suđenje pratio gotovo svakoga dana, a posljednje izvješće o suđenju bio je članak objavljen 3. prosinca 1921. Svakodnevno su se detaljno objavljivale informacije o vođama i sudionicima štrajka, popis svih 52 optuženih rudara te su navedena imena osoba koje su izbjegnule uhićenje. Prvog optuženika, Giovannija Pippana, *L’Azione* opisuje kao „opasnog ideologa“ i smatra ga glavnim krivcem pobune štrajkaša. Na kraju članka navodi se da su labinski rudari loše postupali prema sicilijanskim

³⁰ „L’interrogatorio degli accusati per i fatti d’Albona“, *L’Azione*, god. III., br. 274, Trieste, 18. studenoga 1921., str. 2.

³¹ „La poderosa, brillante e commovente arringa dell’avvocato dott. Edmondo Puecher“, *isto*, god. III., br. 285, Trieste, 2. prosinca 1921., str. 2.

³² „La magistrale superba e smagliante arringa dell’avvocato Dottor Guido Zennaro“, *isto*, god. III., br. 286, Trieste, 3. prosinca 1921., str. 2.

rudarima, „oduzeta im je sloboda, bili su vezani i pothranjeni“. Spominje se da su rudari opljačkali sicilijanskog rudara Pietra Montantija i ukrali mu 1700 lira. Osim toga, članak donosi popis svih sicilijanskih rudara koji su radili u labinskim rudnicima.³³

II. 3. *Il Lavoratore, Il Piccolo, Ordine Nuovo, Avanti*

List *L'Azione* objektivno je prenosio informacije o suđenju rudara. Arhivist Jakov Jelinčić analizirao je stavove talijanskih listova *L'Azione* i *Il Lavoratore* te ocijenio da su talijanski listovi u određenoj mjeri branili stavove rudara, dok je tršćanski list *Il Piccolo* kritizirao rudare.³⁴ *Il Piccolo* u članku objavljenom 17. studenoga 1921. navodi da je razlog štrajka bio pokušaj tadašnjeg direktora rudnika Friedmana da zatvori rudnik. Spomenuti navod nije točan, navodi Jelinčić. Pippan je otvoreno napadao autore članka *Il Piccola* zbog prenošenja laži; smatra da su činjenice koje je *Il Piccolo* pisao o njemu „u obilatoj mjeri potpuno izmišljene“.

Za razliku od *Il Piccola*, list *Il Lavoratore* branio je stavove Pippana u članku pod naslovom „La rivolta d'Albona provocata di padroni per fosche speculazioni di borsa“.³⁵ Isto tako, *Il Lavoratore* 17. studenoga optužuje talijanske tiskovine, posebice *Il Piccolo*, da su tražile intervenciju vlasti kako bi se „spasili zatvoreni Sicilijanci od navodne smrti“, ali da ni jedna riječ nije bila rečena o radnicima koji su mjesec dana bili gladni i opkoljeni, navodi Jelinčić.³⁶

O labinskim štrajkašima i Republici Cesare Colombo piše kao o jednoj od posljednjih pobuna prije nego što su fašisti preuzeli vlast u

³³ „Nell'imminenza del proceso per i fatti d'Albona“, *isto*, god. III., br. 271, Trieste, 15. studenoga 1921., str. 2.

³⁴ Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara pred okružnim sudom u Puli“, u: *Labinska republika 1921.*, nav. dj., str. 289.

³⁵ „Pobuna u Labinu izazvana od gospodara radi mračnih spekulacija burze“.

³⁶ Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara pred okružnim sudom u Puli“, nav. dj., str. 304.-305.

Italiji. Colombo upozorava da je jedini list koji je mogao dati vjerodostojne podatke talijanskim revolucionarnim krugovima o situaciji *Il Lavoratore* iz Trsta, čije su prostorije potpuno uništene 9. veljače 1921., poslije prvog fašističkog napada u jesen 1920.³⁷ *Il Lavoratore* list je radničkog pokreta. „Predstavljao je pisano svjedočanstvo borbe istarskog proletarijata protiv habsburškog i fašističkog sustava“, navodi istarski novinar Luciano Giuricin. Fašisti su uništenjem *Il Lavoratorea* htjeli diskreditirati tada vodeći radnički list čitave regije. List je ponovno počeo izlaziti u rujnu iste godine, a tijekom razdoblja neizlaženja umjesto *Il Lavoratorea* izlazio je *Il Lavoratore socialista* koji je imao drugorazrednu ulogu. Također, Giuricin donosi podatak da se prvi stav novih novina prema Labinu očitovao tijekom procesa labinskih rudara. Tada je sudenje u Puli pratio poseban izvjestitelj novina koji je napisao reportažu o toj temi. „Tako je ta prostačka vojno-milicijska namještaljka koja je bila strasno podržana od neke buržoaske štampe sramotno pala dokazujući ljudima na taj način da još vlada koncept pravednosti i kuda vodi lokacija štampe i kapitalistički autoritet, kad treba izmišljati protiv proletarijata. Presuda porotnika iz Pule sastojala se od protesta protiv sistema, već toliko ukorijenjenih u toj nesretnoj Julijskoj krajini, da je uz suučesništvo nekih listova pokušao govoriti o nekakvim revolucionarnim planovima jugoslavenskim, da bi na osnovi toga izazvao opravdane represije protiv proletarijata.“³⁸

Dakle, vijesti o oslobađajućoj presudi donijeli su listovi *L'Azione* i *Il Lavoratore* te su joj posvetili dosta prostora. Jedino list *Il Piccolo* donosi vijest samo na jednoj petini stupca, spominje Jelinčić.³⁹

Listovi *Ordine Nuovo*⁴⁰ i *Avanti* svaki su dan u svojim člancima izvješćivali čitateljstvo o fašističkom djelovanju. Colombo je analizirao

³⁷ Cesare COLOMBO, „Labinska republika i talijanski revolucionarni pokret“, u: *Labinska republika 1921.*, nav. dj., str. 399.-400.

³⁸ Luciano GIURICIN, „Radnički pokret Labinstine u listu 'Il Lavoratore' u razdoblju 1921.-1925. godine“, u: *isto*, str. 137.-139.

³⁹ Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara pred okružnim sudom u Puli“, nav. dj., str. 314.

⁴⁰ *Ordine Nuovo* [Novi poredak] – tjednik za socijalističku kulturu.

spomenute listove. Članak objavljen 10. travnja 1921. govori o zauzimanju rudnika i proglašenju Labinske republike. *Ordine Nuovo* u članku pod naslovom „Vojska zauzela rudnike“ donosi sljedeće vijesti: „Štrajk labinskih rudara, sukob, dvojica mrtvih“, a list *Avanti* objavljuje naslov „Iz oslobođenih krajeva – još jedno krvoproliće u Istri“. Treba imati u vidu da je list *Ordine Nuovo*, iako je bio jedini komunistički list, izlazio u Torinu pa su važniji nacionalni i internacionalni događaji privlačili pozornost pred događajima u Istri, zaključuje Colombo.

Ordine Nuovo je 30. travnja 1921. u članku pod naslovom „Izbor za Riječku konstituantu“ posvetio rečenicu vezanu za događaje u Labinu: „Labinski štrajk rudara prikazan je kao hrvatska pobuna.“ Ova šutnja nije karakteristična samo za talijanski tisak, navodi Colombo. U jednom časopisu koji se tiskao u Beču, *Komunismus*, s podnaslovom *Časopis komunističke internacionale za južnoeuropske zemlje*, objavljeni su razni članci o Italiji u kojima se uopće ne spominje Julijska Venecija. Colombo zaključuje kako tisak onoga vremena gotovo da nije zapazio Labinsku republiku. I poslije Drugog svjetskog rata nije dobila zasluženo mjesto u brojnim napisima koji nas podsjećaju na početak uspostavljanja fašizma u talijanskoj državi.⁴¹

Anonimni pisac u članku „Šestletnica labinske republike“ u časopisu *Življenje in svet*, koji je izlazio u Ljubljani, u br. 12 od 26. ožujka 1927. pisao je i o resorima Vlade Labinske republike. Drugi anonimni pisac u članku „En mesec labinske republike“ u nedjeljnom listu *Istra* od 8. travnja 1932., koji se tiskao u Zagrebu, navodi tvrdnju da je talijanska Vlada navodno bila priznala Labinsku republiku. Nažalost, u nekim značajnim onodobnim publikacijama u kojima se npr. prikazuje povijesni razvoj Partije i sindikata Jugoslavije nema ni riječi o Labinskoj republici. To je, primjerice, slučaj s *Pregledom istorije Saveza komunista Jugoslavije*, gdje se u prikazivanju štrajkačkih akcija 1921. u Jugoslaviji govori o štrajkovima diljem nekadašnje Jugoslavije, ali ne i o Labinskoj republici kao jednoj od najznačajnijih akcija radničkog staleža Jugoslavije u tom periodu. To je također slučaj i

⁴¹ Cesare COLOMBO, „Labinska republika i talijanski revolucionarni pokret“, nav. dj., str. 400.-402.

s knjigom *50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji* u kojoj se govori o istim štrajkovima, ali ne i o Labinskoj republici. Osnovni razlog za ovakvo stanje sigurno leži u činjenici da su autori ovih knjiga, pišući povijest Jugoslavije između Prvog i Drugog svjetskog rata, gledali na nju u okvirima postojanja predratne Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a ne i jugoslavenskih zemalja koje su bile pod okupacijom. Također, u nekim knjigama koje se bave razvojem Istre i Slovenskog primorja tijekom stoljeća vrlo se malo govori o Labinskoj republici. Primjerice, u zborniku *Istra i Slovensko primorje* Labinska se republika uopće ne spominje, iako predstavlja jednu od najznačajnijih protufašističkih akcija Istre.⁴²

II. 4. Raški rudar

Raški rudar, glasilo Istarskih ugljenokopa Raša, izlazio je u razdoblju od 1947. do 1990., ali tijekom godišnjica Labinske republike vrlo je često i detaljno analizirao događaje na Labinštini. U listu su najviše prostora zauzimale rubrike s informacijama vezanima za rad Istarskih ugljenokopa, ali uz njih se pojavljuju i druge teme koje su bile važne rudarima s Labinštine. „Svaka riječ u njemu znači mnogo.“⁴³

Na četrdesetu godišnjicu Labinske republike *Raški rudar* podsjeća čitatelje da su se 1921. „labinski rudari prvi puta organizirano suprotstavili izrabljivačima njihovih žuljevitih ruku. Oni su uvijek dizali pesnicu protiv nepravde, protiv ekonomskog i političkog ugnjetavanja, protiv tuđinaca, protiv svega onoga što je bilo tuđe radničkoj klasi.“

„To su bili dani patnje i gnjeva za sav istarski narod“, navodi članak. „Dok su s jedne strane najviši talijanski funkcionari obećavali nacionalnu slobodu domorocima, s druge strane su naređivali svojim emisarima da

⁴² Branko ĐUKIĆ, „Radnički pokret Jugoslavije i Labinska republika“, u: *Labinska republika 1921.*, nav. dj., str. 406.-409.

⁴³ „Oni koji odlaze i oni koji ostaju“, *Raški rudar*, god. XXI., br. 21, Raša, 29. studenoga 1960., str. 6.

proganjaju svakoga onoga koji se osjeća Hrvatom. Tako su Istrani bili prepušteni na milost i nemilost tuđincu. Raški rudari bili su poseban trn u oku talijanskog okupatora.“ Članak podsjeća čitatelje da je „Talijanima bilo veoma poznato bogatstvo raških rudnika kao i antitalijansko raspoloženje raških rudara“. Posljedično tome, „počelo se otpuštati Istrane i na njihova mjesta postavljati radnike doseljene iz Italije“. Takvi pokušaji nailazili su na veliko negodovanje među rudarima, o čemu svjedoči o sljedeća rečenica: „Ta su se negodovanja polako pretvarala u prikriveni otpor, pa u otvoreni otpor i konačno ustanak iz kojega je izrasla Labinska Republika. Dana 2. ožujka 1921. godine raški rudari su rekli ‘DOSTA’. Napustili su posao, a pijuke zamijenili puškama, bombama i minama“, navodi članak.

U članku pod naslovom „Živjela Labinska republika“ list donosi kronološkim redom događaje koje su se odvijali od kraja Prvog svjetskog rata pa sve do osnutka Labinske republike. Osim toga, u članku se spominje da rudari „nisu planuli samo protiv ovih socijalnih nepravda koje možemo nazvati političkima. Zapravo, talijanske vlasti nisu poduzimale ništa protiv svih onih fašističkih bandi, koje su već tada harale po Istri, premlaćivale nevine ljude, napijale bakalarovim uljem i proganjale samo zato što su se Istrani osjećali Hrvatima, odnosno Istranima, a ne Talijanima.“ Nadalje, autor članka spominje da su se „sve ove i druge nepravde odvijale pred očima raških rudara“ koji su nepravdu osjećali na vlastitim ledima.

U članku pod naslovom „Ustanak“ detaljno su opisani događaji od 2. i 3. ožujka 1921. „Ustanci su se sistematski vježbali u rukovanju oružjem i bacanju bombi. Minirali su sve glavne prilaze, a i sam rudnik, što znači da su bili spremni da polože svoje živote prije negoli ustupe rudnik. Prekinute su sve komunikacije. Telefoni nisu funkcionirali, osim za potrebe ustanika. Svako kretanje kontrolirali su naoružani rudari, koji su se energično suprotstavljali neprijateljima svih boja.“

Što se tiče sicilijanskih rudara koji su došli pomoći raditi u labinskim rudnicima, navodi se da su Sicilijanci „vršili propagandu protiv ustanika rudara. Oni su bili plaćeni za vršenje neprijateljske propagande i djelatnosti.“ Dalje se navodi da su sicilijanski rudari primali mito, i to „glavni izdajnik

Pietro Montanti primio je 3.500 lira, Francesco Costanzo 2.000 lira te Diego Migneni 1.700 lira⁴⁴.

U članku pod naslovom „Napad na Labinsku republiku“ list je popratio događaje od 8. travnja 1921., kada su „iznenada jake talijanske vojne snage iz zasjeda napale ustanike u Štrmcu“ koji su se odupirali prodiranju naoružane vojske. O hrabrosti rudara članak navodi da se „hrabri ustanici nisu bojali ni blinda, ni tenkova, ni topova. Oni su zauzimali nove položaje i napadali puškama, bombama i minama“. Članak podsjeća čitatelje da se labinski rudari nisu „mogli dugo suprotstavljati nadmoćnoj i naoružanoj talijanskoj vojsci“, koja je prodirala sa svih strana. Nadalje, u članku se podsjeća čitatelje da su vojne straže i patrole maltretirale građane, i to ovim riječima: „Vojnici i karabinjeri provaljivali su iz kuće, izbacivali ljude na ulice, premlaćivali ih, razbijali kundake od pušaka o njihova leđa, vršili krađe po kućama, hapsili sve one na koje su sumnjali da su bili vođe ustanka. Tako su se punile tamnice, a sicilijanski rudari, da bi se osvetili raškim rudarima, izvukli su dvojicu iz samog zatvora i zaklali ih na barbarski način.“

Što se istrage tiče, list je detaljno, na više stranica, podsjetio čitatelje kojom se dinamikom odvijalo suđenje. Sudac je htio otkriti „razloge zbog kojih su rudari digli ustanak, zašto su klicali protiv Italije, napadali fašiste, pa i same sicilijanske rudare, zašto su ustali protiv talijanske vojske...“ i sl. U članku se vrlo detaljno opisuje dvorana gdje se odvijalo suđenje: „u sredini se nalazio veliki stol pokriven zelenim tepihom na kojemu je stajala velika knjiga s optužnicom, zakoni, krst i dvije svijeće. Odmah pokraj ovoga stajao je mali stol s oružjem, municijom, puškama, pištoljima... što su Talijani zaplijenili prilikom napada na Labinsku republiku.“ Na kraju članka pozornost je posvećena svjedocima i oslobađajućoj presudi labinskih rudara.⁴⁵

⁴⁴ „O Labinskoj republici“, *isto*, god. III., br. 5, Raša, 2. ožujka 1961., str. 3.

⁴⁵ *Isto*, str. 4.

U članku pod naslovom „Da li je postojala Labinska republika“ iznosi se pet činjenica:

1. Labinska republika ustvari nije bila službeno proglašena, premda se u redovima ustanika raspravljalo o njezinu proglašenju.
2. Cijelo vrijeme trajanja ustanka rudara životarile su i nemoćne talijanske civilne vlasti u Labinu.
3. Rudari su bili apsolutni gospodari, odnosno vlasnici rudnika, što daje povoda nekim povjesničarima da govore u prilog Rudarske republike.
4. Rudari su bili i apsolutni gospodari situacije na Labinštini.
5. Rudari su potpuno paralizirali i izolirali talijanske vojne i civilne vlasti na Labinštini.

Povodeći se ovim točkama, *Raški rudar* zaključuje da je Labinska republika postojala i da su se stvari razvijale u pravcu njezina službenog proglašenja.⁴⁶ Istovjetan stav ima i antropolog Andrea Matošević koji ističe da Labinska republika nije bila običan štrajk jer njezini sudionici nisu tražili samo povećanje slobodnih dana i plaća već i drugačiji, humaniji odnos talijanskih vlasti prema radnicima i domicilnom stanovništvu.⁴⁷

Iako se kao povod za štrajk političke, ali i ekonomske prirode često navodi premlaćivanje sekretara sindikalne federacije i vođe socijalističke organizacije u Labinu, Giovannija Pippana, od strane fašista u Pazinu, razlozi za pobunu leže dublje u rudarskoj svakodnevnicu. Rudari su bili nezadovoljni nizom odluka koje je donijela nova talijanska uprava, poput smanjivanja na 12 s 24 slobodna dana u godini, kao i gubitka cijele mjesečne zarade zbog jednog neopravdanog izostanka s posla.⁴⁸

⁴⁶ Isto, str. 5.

⁴⁷ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom*, nav. dj., str. 51.

⁴⁸ Isto, str. 53.

III. Zaključak

Krajem 1920. i početkom 1921. napadi fašista u Trstu i Istri utjecali su na rudare na Labinštini. Dana 2. ožujka, u znak prosvjeda, počeo je štrajk 2000 rudara protiv nasilja fašista, koji su nekoliko dana ranije zapalili Radnički dom u Trstu. Politički štrajk prerastao je u ekonomski jer su rudari tražili povećanje plaća i bolje radne uvjete, ali toga su ožujka 1921. rudari ipak odlučili osvojiti rudnik.⁴⁹

Stav o Labinskoj republici neimenovanog rudara: „Mi nismo proglašavali republiku, ali smo svi o njoj govorili i svi smo smatrali da je naša 'kova' i sva zemlja oko nje zapravo ta naša republika. Mi smo očekivali socijalističku republiku... Ova naša Labinska republika izgledala nam je kao početak one velike republike, koju smo mi mislili stvoriti...“.⁵⁰

Labinska republika jedan je od posljednjih slučajeva pobune koji su se dogodili prije preuzimanja vlasti od strane fašista u cijeloj Italiji. Nažalost, ostala je nezapažena u tiskovinama, kako u hrvatskim tako i u talijanskim. Postavljamo si pitanje: koji je razlog tome? Postoje mnogi hipotetički odgovori. Moguće je da su događaji prošli nezapaženi u Italiji jer je Istra geografski bila izvan Apeninskog poluotoka, a izravne veze s „novom pokrajinom“ nisu bile toliko intenzivne. Svakako treba podsjetiti da su novine u to doba bile opterećene cenzurom, prijetnjama novinarima i sl.

Iz svega gore navedenog možemo zaključiti da je, bez obzira na manje zastupljene članke o Labinskoj republici, *Pučki prijatelj* bio najneutralniji list toga vremena i obuhvaćao širok raspon tema. No, činjenica je da su se sve novine koje su izlazile u Istri na hrvatskom jeziku tijekom fašističke vlasti obraćale prije svega ruralnom, većinskom hrvatskom žiteljstvu Istre te su donosile uglavnom političke, gospodarske i druge novosti.

⁴⁹ „Sjećanja na borbu raških rudara“, *Raški rudar*, god. IV., br. 8, Raša, 1. svibnja 1962., str. 5.

⁵⁰ „Labinska republika“, *isto*, god. II., br. 21, Raša, 29. studenoga 1960., str. 4.

L'Azione je u svojim počecima glasilo kao socijal-reformistički dnevnik, no dolaskom fašističke doktrine list se priklonio fašističkoj opciji. Prema tome, *L'Azione* nije neutralno izvješćivao, već je njegov napor bio okrenut k obrani talijanske vlasti. Što se, pak, suđenja rudara tiče, list je korektno prenio informacije čitateljima. Iz sadržaja listova *Pučki prijatelj* i *L'Azione* ne može se stvoriti sveobuhvatna slika događaja na Labinštini tijekom trajanja Labinske republike jer su članci prenosili samo osnovne informacije i nisu zalazili u dubinu problema.

IV. Izvori i literatura

IV. 1. Periodika

L'Azione (1919., 1921.)

Pučki prijatelj (1921.)

Raški rudar (1960., 1961., 1962.)

IV. 2. Literatura

BURŠIĆ, Herman, *Od ropstva do slobode: Istra 1918.-1945. Mali zapisi o velikom putu*, Pula 2011.

COLOMBO, Cesare, „Labinska republika i talijanski revolucionarni pokret“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 395.-402.

DUKOVSKI, Darko, „Uloga lista 'L'Azione' u propagandi fašizma“, *Istra – časopis za kulturu*, god. XXV., br. 5 – 6, Pula 1987., str. 188.-193.

ĐUKIĆ, Branko, „Radnički pokret Jugoslavije i Labinska republika“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 403.-410.

GIURICIN, Luciano, „Radnički pokret Labinštine u listu ‘Il Lavoratore’ u razdoblju 1921.-1925. godine“, u: *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru*, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., str. 137.-157.

JELINČIĆ, Jakov, „Proces protiv labinskih rudara pred okružnim sudom u Puli“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 287.-314.

JURKIĆ, Mirko, „Neki aspekti optužnice i presude labinskim rudarima na procesu u Puli 1921. godine“, uz: *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru*, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., str. 125.-137.

Istarska enciklopedija, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb 2005.

KLAIĆ, Željko, „Skupština u Kozini Političkoga društva Edinost 10. srpnja 1922. i namjera obnove rada Političkog društva za Hrvate i Slovence u listopadu 1922.“, *Histria*, br. 9, Pula 2019., str. 115.-184.

KRIZMAN, Mate, *Istra od talijanske okupacije 1918. do Londonskog memoranduma 1954.*, Pazin 2018.

MANDIĆ, Davor, „Labinština između dva rata u Istarskoj štampi“, u: *Radnički pokret Labinštine 1921.-1941. sa širim osvrtom na Istru*, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., str. 157.-175.

MATOŠEVIĆ, Andrea, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011.

SCOTTI, Giacomo – GIURICIN, Luciano, „Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i Labinska republika“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 249.-277.

La Repubblica di Albona nella stampa quotidiana

Riassunto

Il saggio riguarda l'analisi dei giornali croati e italiani che informavano i lettori sugli avvenimenti durante la Repubblica di Albona. Questo articolo cercherà di presentare a che punto la stampa ha trasmesso i fatti oggettivamente, cioè soggettivamente, e a che punto erano sottoposti alla censura. Le fonti primarie che ho utilizzato sono i giornali *Pučki prijatelj* e *L'Azione* che durante la Repubblica di Albona informavano i lettori della situazione nella zona di Albona, ed il giornale *Raški rudar*, che ammirava il coraggio dei minatori albonesi.

LABINSKA REPUBLIKA 1921.: ANTROPOLOŠKO-POVIJESNE BILJEŠKE UZ STOGODIŠNJICU RUDARSKOGA ZAUZEĆA UGLJENOKOPA, SAMOORGANIZACIJE I OTPORA

izv. prof. dr. sc. **Andrea Matošević**

e-mail: amatosevic@unipu.hr

Izvorni znanstveni rad

U radu se povodom stote obljetnice analiziraju politički, egzistencijalni i kulturološki razlozi zbog kojih je u jugoistočnom dijelu Istre u ožujku i travnju 1921. došlo do podizanja rudarske pobune – Labinske republike. Karakterizirana radničkim zauzećem tvornica, organizacijom života, obrane i proizvodnje „za sebe i svoj račun“ u trajanju od 36/37 dana te na kraju i sukobom između talijanskih vlasti i rudara, njezino se podizanje organizira netom nakon vrlo sličnih procesa koji su se odigrali diljem Italije. Taj period (1919. – 1920.), poznat i kao biennio rosso, odnosno crveno dvogodište, diljem će Apeninskog poluotoka biti zaoštren u rujnu 1920. zauzećem industrijskih postrojenja u lakoj i teškoj industriji. Unatoč srodnosti i povezanosti događanja na poluotocima – Apeninskom i Istarskom – upravo će rudari Labinštine, na tragu naprednih revolucionarnih ideja o „proleterskim republikama“, „radničkim samoupravama“ i „rudarskim savjetima“, inzistirati na nizu značajnih dinamika i karakteristika tijekom pobune: anacionalnosti, suradnjom sa seljaštvom i zemljoradničtvom te na kraju i oružanim sukobom s vlastima. Također, rad je prožet antropološkom tezom o specifičnostima rudarskih zajednica koje su činile značajnu razliku u artikulaciji događaja u odnosu na šire radništvo.

Ključne riječi: Labinska republika, rudari, proleterske republike, *biennio rosso*, antifašizam

Keywords: The Republic of Labin, miners, proletarian republics, biennio rosso, antifascism

I. Uvod

„Kova je nasa“ ili „Kova je naša“ zasigurno je najpoznatija sintagma i istovremeno organizacijsko-borbeni poklič XX. stoljeća, proizašao iz nezadovoljstva radništva Istarskog poluotoka. „Rudnik je naš“ kovanica je koja će se utisnuti u memoriju ne samo rudarske Labištine, koje se neposredno tiče i iz čijeg je grotla iznjedrena, već i drugih radnih zajednica, pa i šireg teritorija i vremenskog okvira od onog u kojemu se Labinska republika od 2. ožujka do 8. travnja 1921. dogodila.¹ Iako su rudari, kao i ostalo radništvo, i prije Labinske republike vlastito nezadovoljstvo uvjetima rada, radnim vremenom ili odnosom uprave iskazivali i višemjesečnim štrajkovima², upravo se tom pobunom, koja uvelike nadilazi ambicije i dosege pukoga štrajka, podzemni radnici uključuju u dominantna socijalna, ideološka i politička gibanja širega teritorija kojem su tada pripadali.³ Naime,

¹ Ovaj je rad, uz minimalnu sadržajnu doradu i tehničku prilagodbu za objavu u ovom zborniku radova, prethodno objavljen u časopisu *Politička misao: časopis za politologiju*, vol. 58, br. 1, Zagreb 2021.

² Usp. Mirjana DESPOT, „O štrajkovima labinskih rudara do Prvog svjetskog rata“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 2., Rijeka 1972., str. 57.-80.; Giacomo SCOTTI, „Gennaio 1920: lo sciopero di Pola e la ‘Battaglia di Dignano’“, *Quaderni*, vol. 1, Rovigno 1971., str. 191.-225.

³ Nakon Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije, Kraljevina je Italija s „okupacijom Istre započela u studenom 1918. [koja je] i pravno sankcionirana ugovorom u Rapallu dvije godine kasnije“ (Miroslav BERTOŠA, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula 1972., str. 10.). Nakon potpisivanja Rapalskog ugovora 12. studenoga 1920., poluotok je zajedno s Trstom, Goricom, Gradiškom, dijelom Kranjske, otocima Cresom, Lošinjom, Unijama, Suskom te Zadrom, Lastovom i Palagružom pripao Kraljevini Italiji. Otprilike istodobno s tim procesima fašizam je „[s]tvoren koncem ožujka 1919. u Milanu kao neznatna ‘protustranka’ (‘antipartito’) pod nazivom ‘Fasci di combattimento’ te kroz 1919. i 1920. osniva *fascie* u Rovinju, Puli, Piranu, Kopru itd.“ (Isto, str. 15.). Također, tih je godina kao pokret „čvršće organizacijske i idejne obrise u Istri stekao nakon posjeta najvažnijih predstavnika talijanskog fašizma Benita Mussolinija i Umberta Paselle 1920. Pobjedom na parlamentarnim (1921.) i općinskim izborima (1922.), fašisti su u Istri stvorili temeljne političke uvjete za fašizaciju njezina društva i prije nego što su preuzeli vlast u listopadu 1922. godine“ (*Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša

iako će se *biennio rosso*, crveno dvogodište 1919. – 1920., prvenstveno vezivati uz Apeninski poluotok kada su radnici – ponajviše u talijanskim industrijskim središtima Torinu i Milanu, ali i u ostalim gradovima i regijama – usporavali proizvodnju, pregovarali, štrajkali i naposljetku na nekoliko tjedana okupirali tvornice te u njima organizirali rad i proizvodnju⁴, njegovi će odjeci snažno odjeknuti i u Istri, posebno među rudarima.

U tom se kontekstu stoga može zagovarati teza da rudarskom Labinskom republikom to dvogodište, *biennio*, postaje trogodištem (1919. – 1921.), s tom važnom sadržajnom razlikom da se „istočna granica Istra“ tretirala „kao kolonija, gdje je novim gospodarima gotovo sve dozvoljeno“, a „vladajuća klasa, odlučna da brani svoje ekonomske i političke pozicije, postupa u Istri s većom strogošću nego u samoj Italiji, jer se morala boriti s neprijateljima: ‘crvenim’ uopće i sa Slavenima posebno (...)“⁵ pa je gotovo antikolonijalan aspekt „Crvene republike“ također razvidan. Njega ne treba tražiti u nacionalnim impulsima i politikama jer su otpor i samoorganizacija podzemnog radništva bili artikulirani u nadnacionalnim terminima prvenstveno vezanima uz ideje komunizma i socijalizma na tragu Oktobarske revolucije iz 1917., kao i posljedičnih „zbivanja u Njemačkoj i Mađarskoj“⁶ koja su snažno utjecala i na talijanski *biennio rosso*.⁷ Pritom

– Robert Matijašić, Zagreb 2005.). Također, za podatke o razvoju radničkoga pokreta tih godina u Istri pod zajedničkim nazivnikom socijalizma, prvenstveno onkraj talijansko-slavenskih etničkih podjela, vidi: Giacomo SCOTTI, „Gennaio 1920“, nav. dj.

⁴ Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories: Italy 1920*, London 1975.; Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso. Autonomia e spontaneità operaia nel 1919–1920*, Bologna 1975.; Charles L. BERTRAND, „The Biennio Rosso: Anarchists and Revolutionary Syndicalists in Italy, 1919–1920“, *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol. 9, br. 3, 1982., str. 383.-402.; Remo MAZZACURATI, *Gramsci e il „Biennio rosso“*. *I Consigli di fabbrica a Torino*, Bolsena 2017.

⁵ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „La Repubblica di Albona e il movimento dell’occupazione delle fabbriche in Italia“, *Quaderni*, vol. 1, Rovigno 1971., str. 113.; ISTI, „Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i ‘Labinska republika’“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 525.; Jura MEDARIĆ, „Ekonomske i socijalni odnosi u Istri 1918–1923. godine“, u: isto, str. 191.-208.

⁶ Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso*, nav. dj., str. 8.; Enzo COLLOTTI, „Pojava radničkih sovjeta između revolucije i kontrarevolucije u ‘crvenom bijeniju’“, u: *Labinska republika 1921. godine*, nav. dj., str. 383.-394.

⁷ Primjerice, tijekom samog pokreta zauzeća tvornica bila je rasprostranjena ideja da je taj

je važno naglasiti da se otprilike simultano s pobunom rudara događa i Proštinska buna seljaka, također na jugoistočnom dijelu Istre, te upravo ta dva događaja čine povezane dijelove revolucionarnoga pokreta 1921. Iako među njima nesumnjivo postoje poveznice koje pritom govore u prilog profesionalno-zanatskoj heterogenosti zbivanja tih godina,⁸ ovaj će rad biti ponajprije posvećen Labinštini, rudarima te događaju koji je ipak nešto snažnije odjeknuo i „bio većega dometa“⁹ te se pritom oblikovao i ukorijenio kao sastavni dio ideje o „radikalnosti rudara, primarnih pokretača industrijske militantnosti i proleterskog radikalizma“¹⁰.

Ideja o militantnosti i radikalizmu, među ostalim, proizlazi i iz jedinstvenosti rudarskoga radnog habitata, uvjeta u kojima provode radni vijek, nerijetke dislociranosti samih lokacija i rudarskih zajednica, ali i odnosa i veza koje te specifičnosti uvjetuju među samim, važno je napomenuti, gotovo isključivo muškim radništvom. Na tragu takvih specifičnosti „nehumanih uvjeta života i rada od kojih su se pokušali otrgnuti“, pojedini su antropolozi zagovarali ideju o „*ante litteram* komunizmu rudarskih

čin samo generalna proba za „revoluciju, jedna od njezinih faza, trenutak. To je mišljenje bilo zajedničko ljudima okupljenima oko tjednika za socijalističku kulturu *L'Ordine Nuovo* [Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti, Angelo Tasca itd.] koji su se spremali razdvojiti PSI [Partito Socialista Italiano] i učiniti ga komunističkim, kao i Trećoj Internacionali (...). Gramsci, poput Lenjina akutno osjetljiv na revolucionarnu dijalektiku, bio je uvjeren da je revolucija imanentna događanjima ujesen 1920. i to je otvoreno rekao. Uvjereni su u isto bili također Lenjin, Zinovjev i Bukharin koji su uputili apel talijanskoj radničkoj klasi krajem listopada u ime Treće Internacionale“ (Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 131.; usp. Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso. Autonomia e spontaneità operaia nel 1919–1920*, Bologna 1975., str. 30.). Talijanska komunistička partija [*Partito Comunista Italiano*] osnovana je 20. siječnja 1921. u Livornu odvajanjem od socijalističke partije, dakle neposredno prije događanja koja će u ožujku i travnju iste godine obilježiti rudarsku Labinštinu.

⁸ Proštinarci su komunicirali s vođama rudarskoga štrajka, što ukazuje na „povezanost seljaka i radnika“, štoviše, „u Proštinu je došla delegacija raških rudara koji su u to vrijeme proklamirali opći štrajk i zauzeli rudarska postrojenja i otkope. Dogovoreno je da Proštinarci pošalju rudarima puške, dok bi zauzvrat od rudara dobili dinamit za pravljenje ‘bombi’“ (Miroslav BERTOŠA, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula 1972., str. 43., 99.).

⁹ Isto, str. 99.

¹⁰ Dick GEARY, „The Myth of the Radical Miner“, u: Stefan BERGER – Andy CROLL – Norman LAPORTE (ur.), *Towards a Comparative History of Coalfield Societies*, Aldershot 2005., str. 43.-65.

zajednica“,¹¹ dakle nekoj vrsti inherentnog komunitarizma, solidarnosti i recipročnosti, zahvaljujući kojima su mogli u nezahvalnim uvjetima opstati i preživjeti. Možda je upravo i ta *differentia specifica* u odnosu na širi korpus radnika pridonijela podizanju pobune i okupaciji rudnika pod vodstvom Tršćanina Giovannija Pippana, „upućenog u Labin krajem 1920. godine od Julijske federacije Talijanske socijalističke stranke da pomogne oko organiziranja mjesnih rudara, gdje je, u svojstvu sekretara sekcije Talijanske socijalističke stranke i labinske sekcije Talijanske federacije rudarskih radnika, postao vođom Pokreta labinskih rudara“.¹²

Iako sam o Labinskoj republici pisao u više navrata, to je uvijek bilo u drugačijem kontekstu¹³ te su stoga i istraživana problemska čvorišta bila zahvaćena iz drugačijega gledišta od onoga koje će se zastupati u ovome tekstu. Naime, ovaj je rad pisan krajem 2020. povodom nadolazeće stote obljetnice događaja, započetog 2. ožujka 1921., a koji pamtimo pod imenom Labinska republika.¹⁴ U njemu će se pokušati rezimirati uzroci i kontekst, procesi, ideje i značenje zbivanja koja su se odvila tijekom 36/37 dana okupacije ugljenokopa na jugoistoku Istre, uz pokušaj obaziranja na antropološke specifičnosti rudarske zajednice koje su mogle pridonijeti tim dinamikama.

¹¹ Francesco SPAGNA, *Minatori in Val Imperina. Storia e antropologia di una comunità di montagna*, Seravella 1998., str. 8.

¹² Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „Pokret zauzimanja tvornica“, nav. dj., str. 252.

¹³ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labišćini u XX. stoljeću*, Zagreb – Pula 2011.; ISTI, „Labinske republike. Od paradigme simboličkog kapitala do nemogućeg događaja“, u: Alenka ČERNELIČ KROŠELJ i dr. (ur.), *Kulturna dedeščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, Ljubljana 2011., str. 184.-198.; ISTI, „Druga Labinska republika 1987. godine: povijesno nasljeđe, štrajkaška fonografija i fotografije obustave rada“, *Etnološka tribina*, vol. 50, br. 43, 2020., str. 111.-127.

¹⁴ Događaji koji su se danas gotovo isključivo smjestili pod naziv Labinska republika, tijekom zbivanja, ali i naknadno nerijetko su se opisivali kao „la ‘repubblica rossa’ (Crvena republika), ‘San Marino comunista’ (Komunistički San Marino) ili ‘Comune parigina istriana’ (Istarska pariška komuna)“ (Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „La Repubblica di Albona“, nav. dj., str. 21.). Ferdo Čulinović je, donoseći svjedočanstva pobunjenih radnika, istaknuo riječi jednog od sudionika: „(...) Mi nismo proglašavali republiku, ali smo svi o njoj govorili i svi smo smatrali da je naša ‘kava’ [kova, rudnik – op. a.] i sva zemlja oko nje zapravo ta naša republika. Mi smo očekivali socijalističku republiku u cijeloj Istri i Italiji, pa i drugim zemljama. Ova naša Labinska republika izgledala nam je kao početak one velike republike, koju smo mi mislili stvoriti s radništvom Italije i drugih krajeva“ (Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951., str. 151.).

II. Temelji pobune i rudarska specifičnost

U prisjećanju na događaje uokolo Labina 1921. Ante Ciliga, jedan od istaknutih vođa pobune na Proštini, zapisao je kako su u rukovodećem Komitetu bile zastupljene obje nacionalnosti, hrvatski i talijanski radnici, i „kad sam u ta vremena – upravo u najkritičnije dane borbe – došao jedanput u Rudnik, u sjedište Komiteta, ja sam na stolu u rukama jednog od prvaka Komiteta, Talijana, tehničara, našao knjigu ‘Socijalna reforma, ili potpuno socijalno oslobođenje?’ od Artura Labriole...“¹⁵. Vrlo se vjerojatno radilo o knjizi *Riforme e rivoluzione sociale* [Reforme i socijalna revolucija] (1904.) nekadašnjeg istaknutog sindikalista, zagovaratelja revolucionarnih metoda prelaska „s kapitalističkog na socijalistički model proizvodnje“¹⁶, a koji je pritom 1921. bio Ministar rada u talijanskoj Vladi pod premijerom Giovannijem Giolittijem.

No, i ovaj letimičan, pojedinačan primjer – prožet ironijom jer radnici ugljenokopa, među ostalim, štrajkaju protiv državne politike koju također predstavlja ministar rada, autor čijim su ranim djelom inspirirani – govori nam o idejnom i praktičnom temelju iz kojega je proizašla Labinska republika. Iako postoje i sasvim drugačija mišljenja, odmaknuta od „historiografskog općeg mjesta“, da je skupina okupljena oko tjednika *L’Ordine Nuovo* bila neposredan izraz pokreta radničkih savjeta¹⁷, Gramscijeve ideje o „proleterskim republikama“ [*Repubbliche proletarie*]¹⁸, tvorničkim savjetima [*Consigli di fabbrica*], „obliku radničkog samoupravljanja koji bi stavio u pitanje granice sindikalnog pregovaranja, kao i temeljne mehanizme kapitalističkog sistema te stvorio ‘nove oblike proleterskoga života koji u sebi sadrže organizaciju Sovjeta’“¹⁹ „borbe za poziciju [*war of position*]“²⁰ i „vojne organizacije obrane postrojenja“, što će se dogoditi organiziranjem radničkih „crvenih straža [*guardie rosse*], teško su osporive kao teorijska

¹⁵ Ciliga prema: Miroslav BERTOŠA, *Proština 1921.*, nav. dj., str. 90.

¹⁶ Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 38.

¹⁷ Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso*, nav. dj., str. 38.-39.

¹⁸ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „La Repubblica di Albona“, nav. dj., str. 99.-100.

¹⁹ Gramsci prema: Remo MAZZACURATI, *Gramsci e il „Biennio rosso“*, nav. dj., str. 99.

²⁰ Kate CREHAN, *Gramsci, Culture and Anthropology*, London 2002., str. 62.

potka onodobne praktične izvedbe u postrojenjima“.²¹ Industrijske lokacije unutar kojih su te ideje artikulirane u praksi, uključuju ugljenokope i postrojenja Labinštine: Štrmac, Vinež, Krapan, separaciju Štalije i utovarnu luku Bršica [*Val Pidocchio*], dakle teritorij širok „dvadeset kilometara četvornih“, nad kojim će rudari imati „punu kontrolu, uspostavljajući pravu i vlastitu upravu Sovjeta“.²² Pritom će teritorij i organizaciju pod crvenom zastavom s istaknutim srpom i čekićem, osim barikadama i puškama koje su pojedinci sačuvali još iz Prvog svjetskog rata, braniti i improviziranim „bombama“ koje su odredi „crvenih straža“ nosili u rukama pri „obilasku graničnih dijelova ugljenokopnog bazena“. Bili su to rudarski „dinamiterosi“ koji su u rukama uvijek držali spremne „mine“ i zapaljene cigarete da mogu, u slučaju potrebe, time zapaliti fitilj i baciti bombu na protivnika.²³ No, osim „dinamiterosa“, rudarsko iskustvo u korištenju eksplozivom pri iskapanju ugljena iskorišteno je, riječju sudionika Republike, i za:

(...) [m]iniranje prilaza i to mostova i cesta. Kod „Franz-Schahta“ u Krapnju [Krapnu – op. a.] smo ukopali mine sa 20 kg dinamita.

Miniralo se – kažu rudari dalje o tome – na ovaj način: mi smo napunili željeznu cijev dinamitom i to smo spojili s gvozdenom žicom po običaju, kako to radimo u rudniku. Imali smo dosta dinamita („gelatine“) t. j. smjese kojoj voda nije smetala. Takve smo mine ukopali u zemlju i spojili sa žicom do mjesta, gdje je bio naš stražar (...). Oni su se zvali „upaljivači mina“.²⁴

²¹ Primjedba Giacoma Scottija i Luciana Giuricina u tekstu objavljenom povodom pedesete obljetnice rudarske pobune u tom je smislu indikativna i seže nešto dalje od vremena njezina podizanja. Naime: „Jedna od prvih fotografija [u ovim krajevima – op. a.] Lenjina pojavila se u oštariji na Štrmcu koju je vodila Puležanka (Talijanka) Giovanna Clement i čiji je lokal proglašen 'glavnim mjestom okupljanja voda pobune' tijekom trajanja cijele Labinske republike. Lenjin straši, crvena ideja straši pa je i nekoliko godina nakon ovih zbivanja u Labinu, 9. lipnja 1925., zapovjednik granične zone Monesi (...) pisao da je 'Labin, kao što je i poznato, uvijek bio centar boljševizma u Istri; ovdje su se, među radničkom masom, lako ukorijenile ruske ideje'“ (Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „La Repubblica di Albona“, nav. dj., str. 36.).

²² Na istome mjestu.

²³ Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 108., 232.

²⁴ Ugljenokopna su okna također bila minirana, poput „[o]kna broj 45 – 'Franz Jozef' [koje je] bilo minirano duboko do drugog poteza; u unutrašnjim zidovima nalazilo se približno oko jedan kvintal eksploziva veoma snažne rušljivosti“, Akt generalnog komesarijata za Julijsku Veneciju br. 054/4669, prema: Isto, str. 109.-110.

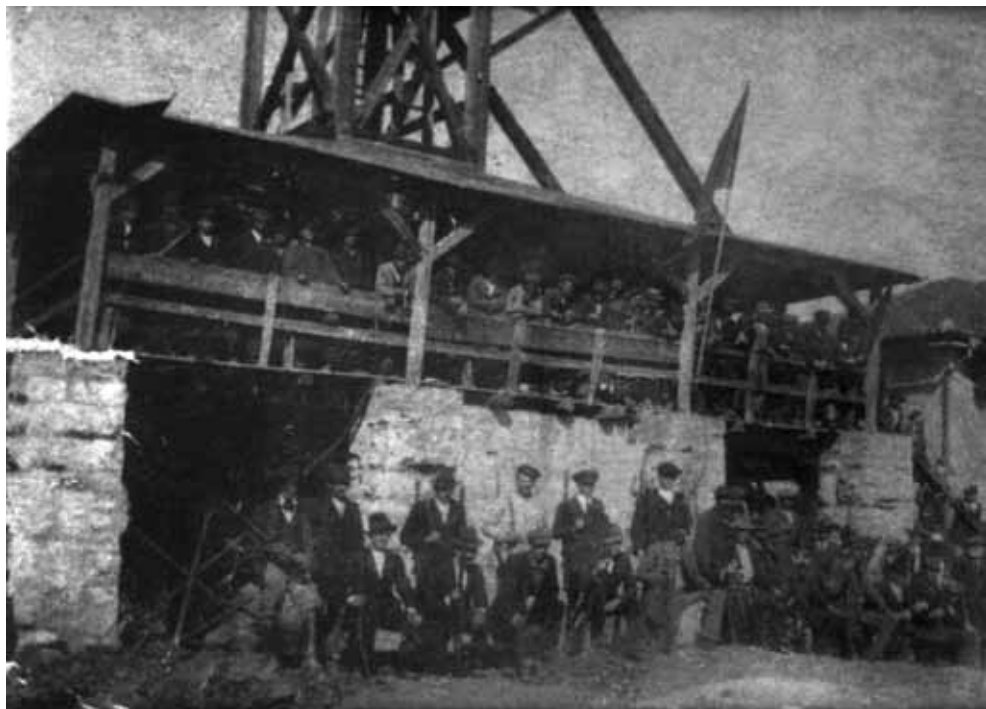
Iskustvo rata na više je razina posebice važno u shvaćanju ovakvog vojničkog držanja i organizacije jer u periodu tijekom i neposredno nakon Prvoga svjetskog rata „pogoršanje uvjeta života stvara okolnosti za snažno klasno jedinstvo i solidarnost, kao i rastući prezir prema profiterima koji se obogaćuju opsežnim Vladinim narudžbama (posebice u metalurško-mehaničkom, kemijskom, električnom i rudarskom sektoru proizvodnje)“.²⁵ Ovakvo „pogoršanje uvjeta života“ te „jedinstvo i solidarnost“ već su karakteristike zamjetne u rudarskim zajednicama i prije Velikoga rata, zbog kojih se i može govoriti o – prethodno već spomenutom – „komunizmu *ante litteram*“ podzemnih radnika. Jer, značajno je, jedna od konstanti rudarskoga samopoimanja i metaforizacije rada u podzemlju – uključujući radnu zajednicu o kojoj pišemo, ali i onkraj nje – upravo je upečatljivo iskustvo rata.²⁶ „Zarušenje plate“, otrovanje plinovima, gorski udar – *škopja, robule* – zamke koje skriva rudnik ili, pak, *forneli* – rupe i pukotine kroz koje se u mraku rudnika može propasti – samo su neke od svakodnevnih i najočitijih opasnosti zbog kojih se njihovo iskustvo rada uspoređuje s ratom. Takav je milje uvjetovao gotovo vojničku hijerarhiju i zapovjedni lanac, ali je od rudara stvorio ne samo pojedince naviknute na „ratne radne uvjete“ već i disciplinu, a i vješto baratanje minama i miniranjem, tehnikama koje su pospješile ekstrakciju ugljena, a na Labinštini spominju se za vrijeme austrougarske uprave pravilnikom iz 1908., i to u okviru profesije *Schussmeistera* – palitelja mina.²⁷ Čini se kako će upravo to vješto baratanje eksplozivima, koje je uvedeno kao modernizacija proizvodnje, poslužiti i u svrhu obrane rudarske samouprave i primjene „vojne organizacije obrane postrojenja“, što govori u prilog rudarima kao već nekovrsnim vojnicima,

²⁵ Remo MAZZACURATI, *Gramsci e il „Biennio rosso“*, nav. dj., str. 45.

²⁶ Na tom tragu jedan je rudar u intervjuu posvjedočio da su za vrijeme njegova radnog vijeka od 24 godine rada u ugljenokopima poginula 42 radnika, a u takvim trenucima „mnogi su se prestrašili i otišli ća, dali otkaz. Mi smo radili kao četa za spasavanje i si radio, nisi mislio na sebe, da će past na tebe [urušavanje plate, svoda u rudniku – op. a.], samo radnike oslobadat. (...) To je bilo strašno, to je bilo kao rat, čujte rudnik je rat“, Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom*, nav. dj., str. 107. Za temu ratnih uvjeta rada u podzemnim galerijama vidi: Marco Antonio CORNIANI DEGLI ALGAROTTI, *Dello stabilimento delle miniere e relative fabbriche nel distretto di Agordo*, Venezia 1823.; Barbara FREESE, *Coal. A Human History*, London 2003.; Ronnie JOHNSTON – Arthur MCIVOR, *Miners Lung. A history of Dust Disease in British Coal Mining*, Aldershot 2007.

²⁷ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Labin 1998.

ali i ambivalentnosti profesionalnih znanja i iskustava koja su posjedovali. Takva inherentna umijeća, ali i organizacija, nisu u tolikoj mjeri svojstvena ostalim profesijama u industrijskom kontekstu.

Sl. 1. Crvene straže i rudari tijekom Labinske republike pred oknom u Vinežu 1921.

(NARODNI MUZEJ LABIN)

No, „zauzeće tvornica“ [*L'Occupazione delle fabbriche*] na Apeninskom poluotoku tijekom 1920. i ono u Istri 1921., iako su povezani dijelovi jednog širokog procesa, odigravaju se u različitim socijalnim kontekstima. Talijanski su radnici – napose se to odnosi na one u metalnoj industriji – „u veljači 1919. uspjeli izboriti osmosatno radno vrijeme bez snižavanja plaća relativno mirnim pregovorima FIOM-a [*Federazione Italiana Operai Metallurgici*] s udrugom poslodavaca“.²⁸ Ništa slično nije se dogodilo u

²⁸ Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 29. Iako djeluje značajnim dosegom, već u ožujku iste godine u torinskom listu *Avanti!* objavljeno je u cijelosti pismo skupine radnika koje prokazuje „uspjeh“ izbornog osmosatnog radnog vremena jer

ugljenokopima Labinštine, dapače:

U rujnu je u ugljenokopnom društvu [*società*] „Arsa“ propisan ugovor o radu kojim je primijenjen talijanski građanski kalendar. (...) U talijanskom se kalendaru predviđa 12 dana praznika dok ih onaj austrijski ima 24. Također, u listopadu 1920. potpisan je drugi ugovor o radu u kojem je, osim ekonomskih poboljšanja, uključena i moralna klauzula, točnije: „Onaj radnik koji se bez opravdanja udalji s posla jedan dan u mjesecu, gubi mjesečnu premiju na proizvodnju [*premio di produzione*] koja će biti pripisana onima koji su radili“. Dana 2. veljače 1921., na Svijećnicu [*Madonna Candelora*] (...) radnici nisu htjeli raditi (...) iako talijanski kalendar taj praznik nije predviđao. Samo je 200 radnika zaduženih za održavanje sigurnosti došlo na posao. Od tog dana kreće reakcija ugljenokopnog društva „Arsa“.²⁹

„uvedeni su prekovremeni sati koje radnik teško može odbiti, neprekidno radno vrijeme znači propast [za radnike] s fiziološke točke gledišta, kao i s one obiteljskih odnosa; noćni rad ukinut je zakonom, ali se unatoč tomu provodi. (...) Eliminiraju se teško osvojene desetominutne 'tolerancije'. I na kraju: rad plaćen na akord (...)“, Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso*, nav. dj., str. 12.-13. Stoga će naknadnih mjeseci, nakon štrajkova i pregovaranja, s kulminacijom 1920. „između srijede 1. i subote 4. rujna metalci u cijeloj Italiji okupirati svoje tvornice, uz izuzetak Julijske Venecije, gdje je politička situacija bila vrlo napeta s prvim sukobima socijalista i fašista i općim štrajkom u Trstu. Osim toga, okupacija je bila potpuna. Bilo je 400 000 radnika u okupaciji. Broj se popeo na pola milijuna kada im se pridružilo radništvo iz nemetalurških postrojenja. (...) Od velikih urbanih centara prema ruralnijim četvrtima Veneta, Ligurije, Toskane itd., gdje god se nalazila tvornica, brodogradilište, čeličana, kovačnica, ljevaonica, gdje god su radili *metalosi*, dogodila se okupacija: Torino, Alessandria, Asti, Novara, Genova, Savona, Porto Maurizio, Milano, Bergamo, Cremona, Pavia, Brescia, Verona, Udine, Padova, Venezia, Treviso, Bologna, Modena, Ferrara, Reggio, Piacenza, Firenze, Pisa, Siena, Livorno, Pistoia, Castelfiorentino, Lucca, Ancona, Perugia, Napoli, Palermo itd., samo su neki od gradova i mjesta gdje su radnici zauzeli postrojenja poput ljevaonice Fratte, rudnike lignita u Općini Castelnuovo Magra, tvornicu Oblach blizu Padove, postrojenja Piaggio i svih inženjerskih tvornica Reggio Emilije, Oneglie i Rapalla. U Torinu je praktički cijela radnička klasa sudjelovala u okupaciji. Ne samo male, srednje i velike tvornice metala (autoindustrija, ljevaonice, željeznički materijal, brodski motori, pisači strojevi itd.) već i tvornice gume, Spiga, Michelin, Walter Martiny, Tedeschi, Saiga, štavionica de Luca, tvornice obuće itd. U Milanu je drugi tjedan zauzeća također donio širenje na destileriju Campari, Pirelli, tvornicu piva Italia, tvornicu gume Hutchinson (...). Do kraja okupacije u rujnu, policijska izvješća govore o nenasilnom [*bloodless*] karakteru zauzeća, minimalnoj prisutnosti nemira, nasilja i napada na vlasništvo u velikoj većini okupiranih postrojenja“, Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 60.-61., 81.-82., 124.

²⁹ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „La Repubblica di Albona“, nav. dj., str. 52.; Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli od 16.

Sl. 2. Crvene straže ispred tvornice, vjerojatno u Torinu

(Remo MAZZACURATI, *Gramsci e il „Biennio rosso“. I Consigli di fabbrica a Torino*, Bolseno 2017.)

Predstavnicima radnika i seljaka u Gradskome vijeću Labina Dagobertu Marchigu i Matetu Verbancu naoružani filofašisti su, više nego jednom, zabranili ulazak u Gradsko vijeće i prostorije radničke komore [*camera del lavoro*]; (...) filofašisti su uz vojnu podršku osvajali civilnu vlast kao i administraciju ugljenokopa. Pored ekonomskog, njihov je utjecaj imao vrlo snažan društveni i socijalni efekt. Osim što su plaće rudara bile dovoljne jedino za gladovanje³⁰, neki od upravitelja zabranjuju korištenje

studenog do 3. prosinca 1921“, *Labinska republika 1921. godine*, nav. dj., str. 303.-304.

³⁰ U nizu razgovora koje je povjesničar Ferdo Čulinović održao sa „17 preživjelih sudionika Republike“, oni su i sami svjedočili o sve lošijim uvjetima rada u ugljenokopima: „Martin Brezac Marinov i Frane Juričić Josipov pripovijedaju (...) 1921. smo radili po 8 sati dok smo bili plaćeni 20 lira na dan. S plaćom se teško izlazilo, pogotovo ako je čovjek bio oženjen. (...) Uprava je od nas tražila sve veći broj vagoneta, sve više uglja, ali plaću nisu dizali, i mi s malom plaćom nismo mogli živjeti. Prosječno je rudar imao oko 17 lira, pa čak i 15 i 12 lira na dan. Naša je plaća išla na stan i otplatu duga trgovcu u butigi. (...) O našem teškom životu mi smo na sastancima govorili i tužili se. Pritom smo govorili i o životu radnika

hrvatskog jezika, dok broj nesreća na poslu svakodnevno raste.³¹

Socijalni razlozi važni su za podizanje pobune. Jedan od sudionika, namještenik u ugljenokopima Giacomo Macillis, svjedočio je primjeru „4 radnika koji su došli iz unutrašnjosti i koji su bili prisiljeni da spavaju u svinjcu, zajedno sa svinjama, no događaj koji je obilježio trenutak nakon kojega je „proglašen politički štrajk u znak protesta“ upravo je „napad na sekretara Federacije labinskih rudara Pippana od strane fašista u Pazinu“ na povratku iz Trsta, gdje je o pitanju i bojazni da se „rudnik zatvori i na cestu baci stotine radnika i njihovih obitelji, otišao raspraviti sa socijalističkim i sindikalnim prvacima glavnog grada Julijske pokrajine i s predstavnicima društva ‘ARSA’“.³²

III. Heterogenost i rudarski komiteti

Već idućeg dana rudari su na Vinežu proglasili politički štrajk u znak prosvjeda, gdje su se i sljedećih dana skupini od 600 „‘crnih njuški kopača ugljena’ pridružile i stotine seljaka, dok na kraju nisu činili gomilu od 1700 osoba. (...) Seljaci su bili naoružani kolcima, drvenim toljagama, vilama i drugim oruđem koje im je moglo poslužiti za obranu od eventualnih fašističkih izazivača i karabinjera“.³³ Ovakva vrsta podrške čini jedan od

u Rusiji, koji su tada već imali svoju državu. (...) Mi i najveći dio rudara bili smo članovi socijalističke federacije i plaćali smo članarinu, a potvrđivalo nam se to markicama sa srpom i čekićem (...). Svi mi, članovi naše organizacije imali smo na prsima značku s Lenjinovom slikom sa srpom i čekićem. Govorilo se često o sovjetskom sistemu i kako bi to i kod nas trebalo napraviti (...). Ranije su vagoneti imali 650 kgr; nabavljeni su novi vagoneti sadržine 850 kgr. Budući da smo bili plaćeni po broju napunjenih vagoneta, sada je trebalo za istu plaću izraditi mnogo više ugljena“ (Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 92.-96.). Za usporedbu s plaćama u Italiji, gdje su 1920. „tipografi bili plaćeni 27.20 lira, vozači tramvaja 24, električari 19 za razliku od metalaca koji su privređivali 13.30 lira dnevno“, vidi Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 141.

³¹ Na istome mjestu.

³² Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 98.

³³ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „Pokret zauzimanja tvornica“, nav. dj., str. 260. Tijekom naknadnog procesa protiv rudara optužba spominje „2000 rudara koje treba optužiti, jer oni nisu htjeli imati vođu. Oni vjeruju u jednakost bez vođe (...)“, Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara“, nav. dj., str. 311.

značajnih rukavaca heterogenosti zamjetnih u vezi s „Republikom“ i govori u prilog tijesne isprepletenosti dviju figura – radnika rudara i seljaka zemljoradnika – gdje su se često u istoj obitelji mogle pronaći obje. Stoga je i prethodno navedena „moralna klauzula“ ugovora potpisanog u listopadu 1920. – o gubitku cjelokupne mjesečne premije onom radniku koji se bez opravdanja udalji s posla – vjerojatno trebala spriječiti angažman rudara u radovima u poljodjelstvu tijekom perioda kada je to široj zajednici bilo neophodno.³⁴ Iako je bila upućena podzemnim radnicima, ta je klauzula zadirala i u širi sustav krhkih polutanskih obiteljskih ekonomija na tom području, i to prvenstveno, pretpostavit ćemo, lokalnog stanovništva. Također, seljaštvo je – „unatoč apatičnosti koja ga je naizgled prožimala“ – u središnjoj i sjevernoj Italiji krajem veljače 1920. krenulo u štrajk tijekom kojega je „bilo ranjenih već prvoga dana (...), a okupacija zemlje uobičajen način borbe“. Pritom se „čak niti na embrionalnoj razini ne može govoriti o sjedinjenju dvaju pokreta [radničkog i seljačkog] (...) jer je onaj agrarni imao isključivo ekonomski karakter“.³⁵ Dakle, dok se na Apeninskom poluotoku dva pokreta odvijaju simultano, ali bez neophodnih dodirnih točaka, u Istri dolazi do značajnih preklapanja, koja se ne zaustavljaju na istovremenom odvijanju proštinske i labinske pobune (veljača – travanj i ožujak – travanj) jer se seljaštvo i radništvo – vidjeli smo na prethodnim primjerima – međusobno podržava, surađuje, pa i razmjenjuje.³⁶

Međutim, aspekt heterogenosti rudarske republike koji neprestano valja isticati upravo je njezina nadnacionalnost, odnosno anacionalnost, što je još jedna u nizu karakteristika svojstvenih rudarskim zajednicama³⁷ i u snažnom kontrastu s nacionalističkim politikama i interpretacijama kojima

³⁴ Radnike koji su ponekad izostajali s posla u rudniku zbog radova u polju, kolege su nazivali *campagnoli*. Za vrijeme talijanske dominacije u Istri – potvrdili su to i sugovornici – „mnogi su odlazili na bolovanje kako bi mogli raditi u polju, jer su i od toga živjeli. Ali Talijani su to primijetili pa su slali kontrole i globili ih“ (Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom*, nav. dj., str. 101.).

³⁵ Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso*, nav. dj., str. 111.-116.

³⁶ Renato MARTINČIĆ, „Labinska republika 1921.“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 77.-109. Iako ima nešto drugačiji politički predznak od Labinske republike, Proštinska buna seljaka također nije bila samo ekonomski motivirana. Za ovu temu vidi: Miroslav BERTOŠA, *Proština 1921.*, nav. dj., str. 36.-38.

³⁷ Francesco SPAGNA, *Minatori in Val Imperina. Storia e antropologia di una comunità di montagna*, Seravella 1998., str. 21.

će događaji nakon njihova završetka biti podložni. U odnosu na *tricolor* rudari su preferirali „crvenu zastavu“ te „nisu razlikovali nacionalnost kada su morali braniti drugove, jednako kao što nisu razlikovali kada je valjalo kazniti dezertere“. Popis dijela optuženih sudionika „Slobodne republike“ u procesu koji će trajati od 16. studenoga do 3. prosinca 1921. u tom je smislu indikativan. Među 52 radnika našla su se i sljedeća imena i prezimena s pripadajućim mjestima i datumima rođenja: „Pipan Ivan, rođen 16. prosinca 1894. u Trstu; Macillis Giacomo, rođen 22. travnja 1893. u Labinu; Čekada Olivo, rođen 25. svibnja 1867. u Labinu; Giorgiutti Giovanni, rođen 22. srpnja 1891. u Prolettu (Udine); Torrieri Vincenzo, rođen 1888. u Minervino Murgeu (Bari); Bubić Olivo, rođen 15. travnja 1902. u Kršanu; Da Goz Francesco, rođen 13. listopada 1896. u Sedicu (Belluno); Zgrinčić Martin, rođen 8. rujna 1902. u Šumberu (Labin); Cirolu Giuseppe, rođen 26. veljače 1889. rođen u Pocciarolu (Lecce) (...)“.³⁸ Zanimljivo je primijetiti kako se među sudionicima – pored onih rođenih u Istri – nalaze radnici pridošli s talijanskog juga i sjevera, kao i oni rođeni u Julijskoj Veneciji. Štoviše, Adalbert Sykora i Maksimilijan Ortar, dvojica rudara poginulih tijekom vojne intervencije 8. travnja, kojom su težnje rudara prekinute, bili su podrijetlom iz „Grada Pišeka, Čehoslovačke i Jugoslavije“. Ranjeni su bili Austrijanac Franz Haas i Michele Posa. Također, zamjetno je da iako je Republika „rudarska“, među sudionicima na popisu nalaze se i oni definirani „činovnicima, strojarima, kovačima, stolarima, mehaničarima, rudarima, ložaćima, utovarivačima ili pak seljacima“³⁹, što govori u prilog prožetosti ideje da se za vlastiti boljitak izbori zauzećem, samoorganizacijom i otporom među različito razmještenima na razinama industrijske hijerarhije, a koji su pritom bili nositelji različitih statusa i sukladnih primanja. Štoviše, u pobuni i samoorganizaciji sudjeluju radnici koji nisu napunili dvadeset godina, kao i oni koji su premašili pedesetu, iako su na popisu mahom ljudi u dvadesetim i tridesetim godinama svojih života. Ta vrsta međugeneracijske suradnje u miljeu teške industrije, u kojemu autoritet nerijetko proizlazi iz iskustva i stoga je vezan uz senioritet pojedinaca, nije nevažna, iako se vrlo rijetko u ovome kontekstu ističe.

Posebno interesantno i značajno mjesto u artikulaciji „Crvene

³⁸ Na i. mj.

³⁹ Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara“, nav. dj.

republike“ upravo je odmak od prethodne uprave, kao i hijerarhije kojoj je bila na čelu, a koji se odvio neposredno nakon okupacije postrojenja, odnosno prije same organizacije proizvodnje 21. ožujka 1921. „za sebe i svoj račun“. Ta dva organizacijska rukavca – strukturni i proizvodni, pored obrambenog – čine samu srž procesa koji je možda i započeo kao štrajk ili prosvjed, ali se nakon njegova završetka tim terminima više nije mogao opisati. Ako štrajk pretpostavlja više ili manje mirne pregovore između sindikata, radništva i uprave kako bi se postigao socijalni konsenzus, a proizvodnja i rad nastavili u prethodno ustaljenim hijerarhijskim ulogama i pozicijama s ponešto redistribuiranim pravima i obvezama, onda se pri Republici radi o sasvim drugačijem, kudikamo radikalnijem procesu. Rudari nisu pregovarali s vlastima, niti su pokušavali doći do konsenzusnoga rješenja s upravom i vlasnicima ugljenokopa oko smirivanja situacije. Ovdje leži razlika Labinske republike u odnosu na prethodna, ali i buduća previranja koja, bez obzira na njihovo trajanje i intenzitet, odista jesu – štrajkovi. Nju se prije može shvatiti kao nekovrstan rez, rupturu, puknuće, odvajanje ili, pak, napuštanje cjelokupnog konteksta ustaljenih obrazaca u onodobnoj proizvodnji nego kao pokušaj poboljšanja vlastite pozicije unutar iste strukture.⁴⁰ Ideja koja je, pored navedenog, također transcendirala „prethodno stanje“ upravo je i javna skupština rudara „koja se nije uvijek i u svako doba mogla sazvati“ te su u:

"[s]vakom rudarskom naselju formirana vijeća rudara ili t.zv. „komiteti“, u kojima su određeni rudari vršili pojedine poslove u ime svih ostalih rudara i uz odgovornost skupštini. Ti su „komiteti“ predstavljali, dakle, u neku ruku izvršne odbore skupštine, te su provodili ono, što bi skupština odredila (...). Ovi „komiteti“ pojedinih sela Labinštine – kako to danas tvrde stari rudari – bili su međusobno povezani jedinstvenim rukovodstvom. Danas rudari, koji su u tome sudjelovali, kažu da je to bio – „Centralni komitet rudara“. U tom „Centralnom komitetu“ bili su rudari Dinko Bičić, Pietro Giuliani, Josip Stemberger, Josip Načinović,

⁴⁰ Radikalnost te ideje vrlo je dobro izražena u aktu pazinskog komesara Gallija koji tvrdi da se „[n]e može oteti dojmu koji na njega proizvodi već prvi dan ovoga pokreta. On tu naime kaže i ovo: ‘sasvim jedinstven događaj u historiji štrajkova, da se radnici u cilju izvršenja što jačeg pritiska na svoje poslodavce pripremaju da razruše samo postrojenje, od kojega dobivaju zaposlenje...’“ (Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 234.). Ipak, radikalnost se ne iscrpljuje samo u navedenom, ona je i organizacijske prirode.

Juraško Miletić, kao i trojica najistaknutijih rudarskih prvaka: Ivan Pipan, Josip Macilis i Ivan Tonetti [Giovanni Pippan, Giacomo Macillis, Giovanni Tonetti – op. a.]; (...) „komitet“ je, dakle, bio vrhovni nadzorni organ rudara na području koje su zaposjeli 2. marta 1921. i držali ga u faktičnoj vlasti do 8. aprila iste godine."

Rudarsko vodstvo, naročito oni iz spomenutog (...) „Centralnog komiteta rudara“ – bilo je za sve vrijeme pokreta najviša rudarska organizacija, koja je na tom prostoru potpuno nezavisna od organa talijanske državne vlasti vršila nadzor nad rudnicima i njihovim postrojenjima.⁴¹

Čak i ako priznamo moguću činjenicu da je službena terminologija trenutka u kojem Čulinović razgovara s rudarima mogla utjecati na opisivanje rudarske „organizacijske strukture“ pa je „Centralni komitet“ iz 1921. zapravo metafora onog Saveza komunista iz 1950., jasno je kako je na djelu bila samoorganizacija Republike i šireg područja koje je obuhvaćala. Komitet, Vijeće ili „Savjet rudara – Consiglio dei minatori čiji je izvršni organ bio Akcioni komitet – Comitato d'azione“ nazivi su koji su označavali radnički organizacijski, sadržajni i teritorijalni raskid s vlasničkim i upraviteljskim strukturama, dioničarima i „dioničarskim društvom“. Organizacija je, barem prema dostupnim podacima, bila potpuna – od novog „demokratski izabranog“ direktora, „jedinog tehničara koji je pristupio pokretu, Dragoberta Marchigha“, preko obrane područja i „blagog povišenja proizvodnje, poboljšanja sigurnosnih uvjeta u ugljenokopima“⁴² pa sve do utovara i slanja jednog broda ugljena za Trst iz Štalija u vrijednosti 828 000 lira, ali koji im nikada nije plaćen.

Ipak, unatoč takvom stupnju organizacije i obrane, vojska 8. travnja 1921. uspijeva probiti rudarske obrambene linije i nakon „žestoke oružane borbe u Štrmcu od 45 minuta u kojoj su ranjena dva vojnika i dva rudara,

⁴¹ Pored kontrole područja čitavog ugljenokopnog bazena, rukovođenja eksploatacijom rudnika u ime rudara zaposlenih u rudnicima Labinštine te održavanja reda i sigurnosti, ovaj se Komitet bavio i „rješavanjem pitanja prehrane stanovništva ovog područja, posebno pitanjem prehrane rudara, koji nisu imali svoje malo seosko gazdinstvo“, Isto, str. 112.-116.

⁴² Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „Pokret zauzimanja tvornica“, nav. dj., str. 274.-275.

dok su radnici Adalbert Sikora i Maksimilijan Ortar poginuli⁴³, uhititi 52 radnika kojima će se tijekom sudskog procesa, pored zauzimanja ugljenokopa i suprotstavljanja vlastima, miniranja rudarskih okna i posjedovanja streljiva, stavljati na teret i „uspostava sovjetske vlasti – druga vlast se nije priznavala osim naređenja vođa pobune (...) i onemogućavanje kretanja putevima bez posebne propusnice.“⁴⁴ U procesu, koji će biti okončan pred Okružnim sudom u Puli početkom prosinca iste godine, svi su optuženi oslobođeni optužbi i pušteni na slobodu.

IV. Labinska republika – crveno trogodište

Iako vrlo vjerojatno nije mislio na pulsku pokrajinu onodobne Julijske Venecije [*Venezia Giulia*] kada ju je 1975. opisao kao svojevrsan značajan „izuzetak“ u kontekstu „okupacije tvornica u cijeloj Italiji između srijede 1. i subote 4. rujna 1920.“⁴⁵, Paolo Spriano nam tom tvrdnjom otvara zanimljiv prostor podložan raspravi. Premda te godine radnici na spomenutom području odista nisu zauzimali tvornice, ipak su to učinili dogodine – 1921. Šest mjeseci nakon okončanja talijanskog „zauzeća tvornica“ i „borbe za poziciju“, ali i četiri mjeseca nakon potpisivanja Rapalskog ugovora u studenome 1920., vrlo se sličan proces ipak odigrava i na tom dijelu tada već Italiji i pravno pripojenog teritorija. Štoviše, 1919. u utemeljenom Anonimnom rudarskom društvu [*Società anonima carbonifera Arsa*] „[v]lasnički udio ima i FIAT, pa stoga u jednom periodu u upravnom odboru Arse sjedi i poznati talijanski industrijalac i poduzetnik Giovanni Agnelli“.⁴⁶ Drugim riječima, radnici *Fiata* u Torinu i *Arse* na Labinštini djelomično imaju sličan vlasnički personal, kao i velik udio onog sloja manualnog radništva s najnižim primanjima (metalci 13.30 lira i rudari na otkopu 12 – 17 lira dnevno u prosjeku). Ipak, iako su torinski radnici *Fiata*, *Olivettija* i ostalih postrojenja diljem Italije – unatoč raspravi najnaprednijeg dijela radništva „o mogućnosti da nastavi s okupacijom mimo volje vodstva“ – krajem rujna 1920. već završili s

⁴³ ISTI, „La Repubblica di Albona“, nav. dj., str. 121.-123.

⁴⁴ Jakov JELINČIĆ, „Proces protiv labinskih rudara“, nav. dj., str. 287.-288.

⁴⁵ Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 60.

⁴⁶ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj.

zauzećem i prihvatili „dogovor s industrijalcima kojem je socijalističko vodstvo bilo sklono (uvrstili su u njega samo dvije preliminarne odluke, onu o plaćanju dana provedenih u okupaciji i mogućnosti da krajnja odluka bude delegirana tvorničkoj skupštini)“,⁴⁷ ideje o „tvorničkim savjetima“, samoupravljanju i „proleterskim republikama“ nisu ukinute. Čini se da su se prelele prema istoku jer način zauzeća ugljenokopa i samoorganizacija upućuju na to da su ideje o „radničkim sovjetima“ – *Fare come in Russia* – zaživjele i u dijelu anektiranih dijelova onodobne Kraljevine Italije.⁴⁸ Ipak, srodnostima unatoč, razlike između iskustva na Apeninskom i Istarskom poluotoku zamjetne su: Labinska republika u okupaciji traje nešto duže od mjesec dana, dok je u Italiji „pokret do 21. rujna bio iscrpljen“⁴⁹, seljaštvo i zemljoradnici pomažu rudarima i s njima surađuju, a to nije u tolikoj mjeri – ako uopće i jest – izraženo u Italiji. Također, ona je anacionalna, što je u pograničnom području poput Istre, koja se smatrala „tužnom ranom, otvorenom [etničkoj i nacionalnoj] mržnji“⁵⁰, vrlo važno, napose u kontekstu fašizma koji će krajem 1922. uslijediti i kao službeno državno uređenje i politika. Nadalje, područje koje su radnici zauzeli na Labinštini iznosilo je „dvadeset kilometara četvornih“ i obuhvaćalo stoga puno širi teritorij od pojedinačnih tvornica poput onih, primjerice, na sjeveru Italije, gdje šira oružana pobuna:

[n]ije bila moguća jer ništa nije bilo spremno. Mase su se osjećale sigurno iza zidova tvornica ne samo zbog svojeg oružja, koje je zapravo bilo primitivno i neprikladno, već zato što su tvornice smatrali zaštitom koju se Vlada neće lako odvažiti napasti vatrenim oružjem i uništiti kako bi izbacila okupatore. Ogromna je razlika između takvog „defenzivnog“ stava i otvorene borbe na cestama, a radnici su to osjećali na više ili manje jasan način. I u samome Torinu, čak ondje gdje se nalazila smiona avangarda bolje naoružana nego drugdje, komunističko se vodstvo suzdržavalo od

⁴⁷ Giuseppe MAIONE, *Il biennio rosso*, nav. dj., str. 276.

⁴⁸ Pojedinci su pritom imali izravno iskustvo boravka u Rusiji pa je rudar Zupčić s trogodišnjim stažem u toj revolucionarnoj zemlji „pričao drugovima o toku revolucije i kako je tamo“ (Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 94.).

⁴⁹ Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 94.

⁵⁰ „Solidarietà operaia“, *Il Proletario. Giornale socialista dell'Istria*, Pula, 28. svibnja 1904., str. 1.

*svake takve inicijative i odvracalo one skupine koje su u Fiatu pripremile kamione za takvo što.*⁵¹

U prethodnome citatu ponajviše leže razlozi, barem oni koje bismo mogli okarakterizirati kao infrastrukturne, zašto su radnici u Italiji svoje težnje okončali sporazumno, dok su rudari na Labinštini bili napadnuti.⁵² Šire područje, napose ono s otvorenim prostorima, puno je teže braniti i obraniti od same tvornice, postrojenja. Važno je naglasiti da različita iskustva iz rujna 1920. i ožujka – travnja 1921. proizlaze iz iste ideje i onodobnih revolucionarnih težnji koje su dominantan epicentar imale na Istoku te čine dva rukavca jednoga vrlo široko rasprostranjenog procesa. Iz tih bi se razloga o crvenome dvogodištu možda moralo razmišljati kao o crvenome trogodištu: 1919. – 1921. To znači da bi u njegova prevladavajuća strujanja valjalo uključiti i zbivanja na rudarskoj Labinštini sa svim onodobnim idiosinkrazijama tog teritorija. Te su značajne poveznice već

⁵¹ Tasca prema: Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 77.

⁵² Paolo Spriano navodi indikativnu anegdodu koja govori u prilog pozicijama koje su u Italiji zauzeli različiti sudionici tijekom „okupacije tvornica“, a tiče se razgovora između premijera Giolittija i industrijalca, vlasnika *Fiata*, Agnellija:

„Giolitti: Samo vrijeme može riješiti problem. U suprotnom nema druge politike do sile.

Agnelli: Točno tako...

Giolitti: Možda. No, da se razumijemo. Neću dopustiti da snage sigurnosti stoje na cesti, bez mogućnosti obrane ako crvene straže na njih zapucaju od gore. Kako bismo radnike izvukli iz tvornica, trebat ćemo teže topništvo.

Agnelli: Slažem se.

Giolitti: U poziciji smo da je dobavimo odmah. U Torinu je 7. pukovnija gorskog topništva. Odmah ću izdati zapovijed. Sutra u zoru Fiat će biti bombardiran i oslobođen od okupatora.

Agnelli: Ne!, ne!...

Giolitti: Onda, što?

Agnelli: bez odgovora“ (Frassati prema: Paolo SPRIANO, *The Occupation of Factories*, nav. dj., str. 56.).

Drugim riječima, da je došlo do državne intervencije vojskom, krvoproliće se ne bi moglo izbjeći, a njime bi rasla i mogućnost građanskoga rata. Državna je politika, gotovo od samog početka pokreta, bila izbjegavanje intervencije, čekanje i iscrpljivanje. Čini se da se mirno rješavanje situacije na kraju ispostavilo obostranim interesom radničkih predstavnika (no, ne i svih radnika) i države, dok su se u vlasnika, industrijalaca, mogle zamijetiti i drugačije težnje. Potonje su, pak, primijenjene na Labinštini.

primijetili i dobrim dijelom razradili istraživači u Hrvatskoj i Jugoslaviji⁵³, kao i, u manjem dijelu, u Italiji.⁵⁴

Sl. 3. Rudarska crvena zastava iz 1921.

(Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980.)

⁵³ Pored već navedenih autora, za tu temu vidi i: Milica KACIN-WOHINZ, „Revolucionarno gibanje v Julijski krajini v letih 1920. in 1921.“, u: *Labinska republika 1921. godine*, nav. dj., str. 223.-248.

⁵⁴ Enzo COLLOTTI, „Pojava radničkih sovjeta između revolucije i kontrarevolucije u ‘crvenom bijeniju’“, u: *Labinska republika 1921. godine*, nav. dj., str. 383.-394.

Upravo nas to prošireno gledište dovodi do novih istraživačkih pitanja, poput onoga o postojanju ideje rudara o uspjehu u podizanju i konsolidaciji vlastite „socijalističke republike u Istri i Italiji“ koju će „stvarati s radništvom Italije i drugih krajeva“⁵⁵ i to u periodu nakon što je okupacija tvornica diljem Italije okončana. Kako to da inzistiraju na takvom *mutatis mutandis* modelu, iako im prilike ne idu naruku? Dio odgovora zasigurno leži u nakupljenoj srdžbi i „iskazivanju onoga što mogu i što žele biti“⁵⁶, kao nekovrsnoj opravdanoj karakteristici rudarskih zajednica, no tim se odgovorom naznačava samo dio procesa koji su se u tih 36/37 dana odvijali. Jesu li se rudari osjetili osnaženima osnutkom socijalno i politički avangardnije Talijanske komunističke partije krajem siječnja 1921., odnosno proglašom upućenim u Labin od strane Nacionalnog kooperativnog konzorcija iz Firence u kojem se predlaže osnivanje kooperative s ciljem da se „radnoj masi osigura posjed i uprava rudnika na tom području“? Jesu li rudari Julijske Venecije, koja je u „Italiji bila teritorij na kojemu je komunistička frakcija bila jača od socijalističke“, osjetili da je pravi trenutak da prijedlog o osnivanju kooperative podignu na višu i prema upravi i vlastima zaoštreniju samoupravnu razinu u kontekstu onodobnih previranja kada još nije bilo jasno „da će neizvedena revolucija roditi fašizam“?⁵⁷ Odgovori na potonja pitanja zasigurno moraju biti afirmativni – u tom povijesnom trenutku političkih trenja, ali i posvemašnje ideološke otvorenosti, budućnost je i za radnike na samome dnu proizvodne piramide djelovala još neispisanom i obećavajućom. Napor da se vlastitu egzistenciju preuzme u svoje ruke i kontrolira stoga valja shvaćati kao najznačajniji „ontološki obrat“ Labinske republike – „crne njuške“ koje su crpile zemljinu zalihu, rudaču, i same su se shvaćale „iskoristivom zalihom“. Nepristajanje na takvu interpretaciju, ukotvljenu u nizu za rudare nepovoljnih konkretnih odnosa i odluka, čini jedan od važnijih prijelomnih trenutaka na ovim prostorima u kojem podređeni – barem tijekom ožujka i dijela travnja 1921. – to više nisu bili.

⁵⁵ Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret*, nav. dj., str. 151.

⁵⁶ Peter SLOTERDIJK, *Srdžba i vrijeme. Političko-psihološki ogled*, Zagreb 2007., str. 17.

⁵⁷ Milica KACIN-WOHINZ, *Revolucionarno gibanje*, nav. dj., str. 245.

V. Zaključak

Podignuta i organizirana na pedesetu godišnjicu Pariške komune, i ona Labinska će naknadno postati izvorom simboličke identifikacije, i to ne isključivo za lokalnu zajednicu, čijeg se teritorija i povijesti tiče: 2. ožujka slavit će se kao Dan rudara Socijalističke Republike Hrvatske i Dan Općine Labin, dok će 1985. uslijediti ekranizacija događaja u visokobudžetnom igranom filmu *Crveni i crni* koji su Labinjani „prihvatili hladno i s brojnim primjedbama i zamjerkama“⁵⁸. Također, točno šezdeset i šest godina nakon okončanja pobune, 8. travnja 1987., rudari Tupljaka i Ripende ulaze u štrajk u trajanju trideset i tri dana. Dio će istraživača, promatrača-sudionika, taj događaj iz perioda poznoga socijalizma nazvati drugom Labinskom republikom i medijskim spektaklom⁵⁹ te time naznačiti poveznice između dvaju događaja u sasvim suprotnim političkim kontekstima.⁶⁰

⁵⁸ A. MATELIĆ, „Kako vas se dojmio film ‘Crveni i crni?’“, *Raški rudar*, Raša, 31. kolovoza 1985., str. 4.

⁵⁹ Tonči KUZMANIĆ, *Labinski štrajk. Paradigma začetka konca*, Ljubljana 1988.

⁶⁰ Ideje o važnosti i snazi događaja iz 1921. čini se da žive i danas: tijekom štrajka radnika brodogradilišta *Uljanik* u Puli krajem kolovoza 2018. neke od parola koje su radnici izvikivali bile su: „Mi smo Uljanik, Uljanik je naš!“, dok je jedan od istaknutijih transparenata bio upravo: „Kova je naša!“. Ponavljanje noseće parole rudarske pobune govori u prilog barem dviju indikativnih tendencija: i sâm pokušaj da se radnici samoorganiziraju, iako dugoročno nije bio uspješan, doživljava se i danas podvigom. Također, događaji iz prve polovine XX. stoljeća nisu bili usko profesionalni, već izraz općeradničkih težnji koje su pritom nadilazile i granice lokalne zajednice. Upravo ti aspekti Republike od nje čine izvor simboličke identifikacije u XXI. stoljeću i onkraj rudarske zajednice koja u svojem proizvodnom obliku od 1999. i zatvaranja posljednjeg ugljenokopa Tupljak u Istri i Hrvatskoj više ne postoji.

Sl. 4. Radnici brodogradilišta Uljanik tijekom štrajka u kolovozu 2018. s transparentom „Kova je naša“

(Foto: Dejan Štifanić, Glas Istre)

No, mjesto koje se ističe kao posebno važno kad se govori o Labinskoj republici upravo je njezin antifašistički karakter, uz nerijedak prefiks kako se radi o prvom takvom ustanku. Iako nije presudno radi li se o prvoj antifašističkoj reakciji u trenutku u kojem se diljem „Julijske krajine javljaju prvi sukobi socijalista i fašista“, dok u Puli „[f]ašisti napadaju i pale hrvatski dom kulture, ‘Narodni dom’, Radničku komoru i redakciju dnevnika ‘Il Proletario’, (...) u Rovinju fašistički odred otvara vatru na sudionike socijalističkog zbora, ubivši jednog radnika (Pietro Ive), a ranivši mnoge druge“, ⁶¹ važnima ostaju ideje na kojima je sazdana i organizirana, a koje su u kontrastu s onime što će fašizam vrlo skoro tijekom *ventennia* lokalno, kao i u međunarodnim okvirima predstavljati: žestoki nacionalizam, šovinizam, imperijalizam, mačizam, rasizam i rasne

⁶¹ Giacomo SCOTTI – Luciano GIURICIN, „Pokret zauzimanja tvornica“, nav. dj., str. 255.-257.

zakone, kao i zaštitu krupnoga kapitala.⁶² Iz tih bi se razloga na tragu ideje o „*ante litteram* komunizmu rudarskih zajednica“ moglo razmišljati o „*ante litteram* antifašizmu“ Labinske republike, neodvojivom od inherentnog komunitarizma, svojstvenog podzemnoj radnoj zajednici s jedne, kao i komunističkih i socijalističkih ideja koje su zaživjele među njima s druge strane. „Proleterska republika“, „radnička samouprava“ i „rudarski savjeti“ zajedno s „crvenim stražama“ ideje su koje kratkotrajnu Republiku smještaju u onodoban širi međunarodni kontekst i izmiču iz granica parohijalnosti. Stoga ne mora začuditi da podzemni radnici istočnoga dijela Istre u mnogočemu zaista vidljivima postaju tek nakon tog „ontološkog obrata“, prouzročenog organiziranim otporom: za onodobnu vlast i upravu, tisak i šire radništvo. Rudari i njihovo nasljeđe također ostaju primjetni i u budućem društvenom samoupravnom uređenju, kao i među naknadnim generacijama rudara i štrajkaša, ali i istraživača — povijesni događaj zaodjenut je u simboličko značenje i različito artikuliran, shodno periodu ili mediju kroz čiju se prizmu sagledavao. Upravo zbog svih tih mnogostrukosti kojima je Labinska republika prepuštena, a na stotu obljetnicu pobune — zauzeća, samoorganizacije i otpora — valja naglasiti njezinu najvažniju ideju i nasljeđe: tim su manevrima podzemni radnici, potaknuti naprednim idejama, pokušali i uspješni učiniti nešto za sebe i svoju zajednicu.

VI. Literatura

VI. 1. Periodika

MATELIĆ, A., „Kako vas se dojmio film ‘Crveni i crni?’“, *Raški rudar*, Raša, 31. kolovoza 1985., str. 4.

„Solidarietà operaia“, *Il Proletario. Giornale socialista dell'Istria*, 28. svibnja 1904., str. 1.

⁶² O toj temi vidi: Ishay LANDA, *Šegrtov čarobnjak. Liberalna tradicija i fašizam*, Zagreb 2018.; Sergio LUZZATTO, *L'immagine del Duce. Mussolini nelle fotografie dell'Istituto Luce*, Roma 2001.

VI. 2. Literatura

BERTOŠA, Miroslav, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula 1972.

BERTRAND, Charles L., „The Biennio Rosso: Anarchists and Revolutionary Syndicalists in Italy, 1919-1920“, *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, vol. 9, br. 3, 1982., str. 383.-402.

COLLOTTI, Enzo, „Pojava radničkih sovjeta između revolucije i kontrarevolucije u ‘crvenom bijeniju‘“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 383.-394.

CORNIANI DEGLI ALGAROTTI, Marco Antonio, *Dello stabilimento delle miniere e relative fabbriche nel distretto di Agordo*, Venezia 1823.

CREHAN, Kate, *Gramsci, Culture and Anthropology*, London 2002.

ČULINOVIĆ, Ferdo, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951.

DESPOT, Mirjana, „O štrajkovima labinskih rudara do Prvog svjetskog rata“, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 2., 1972., str. 57.-80.

FREESE, Barbara, *Coal. A Human History*, London 2003.

GEARY, Dick, „The Myth of the Radical Miner“, u: Stefan BERGER – Andy CROLL – Norman LAPORTE (ur.), *Towards a Comparative History of Coalfield Societies*, Aldershot 2005., str. 43.-65.

Istarska enciklopedija, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb 2005.

JELINČIĆ, Jakov, „Proces protiv labinskih rudara pred Okružnim sudom u Puli od 16. studenog do 3. prosinca 1921.“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 287.-314.

JOHNSTON, Ronnie – MCIVOR, Arthur, *Miners Lung. A history of Dust Disease in British Coal Mining*, Aldershot 2007.

KACIN-WOHINZ, Milica, „Revolucionarno gibanje v Julijski krajini v letih 1920. in 1921“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 223.-248.

KUZMANIĆ, Tonči, *Labinski štrajk. Paradigma začetka konca*, Ljubljana 1988.

LANDA, Ishay, *Šegrtov čarobnjak. Liberalna tradicija i fašizam*, Zagreb 2018.

LUZZATTO, Sergio, *L'immagine del Duce. Mussolini nelle fotografie dell'Istituto Luce*, Roma 2001.

MAIONE, Giuseppe, *Il biennio rosso. Autonomia e spontaneità operaia nel 1919–1920*, Bologna 1975.

MARTINČIĆ, Renato, „Labinska republika 1921.“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 77.-109.

MATOŠEVIĆ, Andrea, „Druga Labinska republika 1987. godine: povijesno nasljeđe, štrajkaška fonografija i fotografije obustave rada“, *Etnološka tribina*, vol. 50, br. 43, 2020., str. 111.-127.

MATOŠEVIĆ, Andrea, „Labinske republike. Od paradigme simboličkog kapitala do nemogućeg događaja“, u: Alenka ČERNELIČ KROŠELJ i dr. (ur.), *Kulturna dedeščina industrijskih panog. II. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, Ljubljana 2011., str. 184.-198.

MATOŠEVIĆ, Andrea, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb – Pula 2011.

MAZZACURATI, Remo, *Gramsci e il „Biennio rosso“. I Consigli di fabbrica a Torino*, Bolsena 2017.

MEDARIĆ, Jura, „Ekonomski i socijalni odnosi u Istri 1918–1923. godine“, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 191.-208.

SCOTTI, Giacomo, „Gennaio 1920: lo sciopero di Pola e la ‘Battaglia di Dignano’“, *Quaderni*, vol. 1, Rovigno 1971., str. 191.-225.

SCOTTI, Giacomo – GIURICIN, Luciano, „La Repubblica di Albona e il movimento dell’occupazione delle fabbriche in Italia“, *Quaderni*, vol. 1, Rovigno 1971., str. 19.-181.

SCOTTI, Giacomo – GIURICIN, Luciano, „Pokret zauzimanja tvornica u Italiji i ‘Labinska republika’, u: *Labinska republika 1921. godine: zbornik radova*, ur. Vladislav Brajković – Vjekoslav Bratulić, Rijeka 1972., str. 249.-277.

SLOTTERDIJK, Peter, *Srdžba i vrijeme. Političko-psihološki ogled*, Zagreb 2007.

SPAGNA, Francesco, *Minatori in Val Imperina. Storia e antropologia di una comunità di montagna*, Seravella 1998.

SPRIANO, Paolo, *The Occupation of Factories: Italy 1920*, London 1975.

VORANO, Tullio, *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Labin 1998.

Labin Republic in 1921: anthropological-historical notes on the centenary of the workers occupation of the coal mine, self-organization and resistance

Summary

On the occasion of the hundredth anniversary, this paper analyses the political, existential and cultural reasons for the rise of the mining revolt in the south-eastern part of Istria named The Republic of Labin, during March and April 1921. Characterized by the occupation of mines and wider territory, the organization of life, defence and production “for themselves and their account” during 36/37 days, and finally the conflict between the Italian authorities and the miners, its is organized after a similar processes took place throughout Italy. This period (1919 – 1920) also known as *biennio rosso*, the red biennium, throughout the Apennine Peninsula would be intensified in September 1920 by the occupation of industrial plants in light and heavy industry. Despite the similarities and connections between the events on the peninsulas, it is the miners of the Labin region – in the wake of advanced revolutionary ideas about “proletarian republics”, “workers’ self-governments” and “mining councils” who will insist on several significant dynamics during the uprising: non-nationality, cooperation with peasantry and ultimately an armed conflict with the authorities. Also, the paper builds upon an anthropological thesis on the specifics of mining communities that made a significant difference in the articulation of these events in relation to the wider working class.

PRIKAZ SVAKODNEVNOG ŽIVOTA U RAZDOBLJU FAŠIZMA

Lara Dobrić, mag. educ. hist. et philol. ital.

e-mail: lara.dobrich@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Fašistički je režim ostavio dubok trag na Istarskom poluotoku i na samom istarskom čovjeku. Ovaj rad bavi se analizom svakodnevnog života na području Labinštine između dvaju svjetskih ratova te načinima kojima je režim kao takav utjecao na stanovništvo. S pomoću analizirane stručne literature (knjiga i članaka), arhivske građe, periodike i obavljenih intervjua prikazat će se razvoj kulturalnog, socijalnog i gospodarskog životnog procesa, uzimajući u obzir nasilnu talijanizaciju, koja je uslijedila nakon 1918., i njezin utjecaj na lokalno stanovništvo. Rad se dotiče i tema nacionalnih i kulturnih identiteta, njihovih fluidnosti te „nacionalne ravnodušnosti“ lokalnog stanovništva.

Ključne riječi: Labin, Istra, fašizam, međuratno razdoblje, identitet

Parole chiave: Albona, Istria, fascismo, periodo interbellico, identità

I. Uvod

Istra je, kao granična pokrajina, tijekom povijesti bila podložna neprestanim promjenama državnih granica. Te su promjene utjecale i na ravnodušan stav stanovnika prema nacionalnoj državi i nacionalnom izjašnjavanju uopće. Fokus treba staviti na situaciju koja dovodi do određene identifikacije pojedinca, a ne na identitete, tj. kategorije koje su nametnute od strane institucija i država. Teško je govoriti o identifikaciji kao nečemu konstantnom, kao što se to često prikazivalo, već treba proučavati povijest

odozdo (premda se može raditi o kontradiktornim činjenicama). Identifikacija je proces koji se mijenja ovisno o situaciji zbog niza čimbenika te se često ne poklapa s nametnutim identitetima i povijesnim narativima, što će se pokušati prikazati u ovom radu. Nakon završetka Prvog svjetskog rata u mnogim dijelovima Europe dolazi do mijenjanja granica te stvaranja novih država koje su morale institucionalizirati svoju vlast na novopripojenim prostorima. Taj se proces odvija i u Istri koju talijanska država pokušava „uklopiti“ u nacionalno tijelo uspostavljajući zakone te usklađujući valutu, zakonodavstvo i upravu.

Talijanske su snage već od studenoga 1918. usmjerile svoje akcije u pravcu talijanizacije krajeva koji su joj obećani Londonskim ugovorom, a neke od tih promjena ostavile su dubok trag u sjećanju lokalnog stanovništva. Italija je od strane jednog dijela stanovništva sigurno bila dočekana kao osloboditeljica, drugi su bili razočarani, dok su treći bili u iščekivanju što bi mogla donijeti talijanska vlast. Bilo je, naravno, i „austrofila“ koji su s nostalgijom gledali na prethodni, nadnacionalni oblik države.¹ Ministar vanjskih poslova Tommaso Tittoni je u Parlamentu 1919. izjavio: „(...) njihov jezik i njihove kulturne ustanove bit će poštivane, i uživat će sve povlastice našeg slobodarskog i demokratskog zakonodavstva.“² No, izjava ministra Tittonija nije ostvarena zbog brzog uspona fašističkog režima, što će se u ovom radu pokušati prikazati na primjeru Labinštine.

Labinština je zemljopisno-povijesni naziv istočnog dijela Istarskog poluotoka te obuhvaća područja općina Raša, Sv. Nedelja, Kršan, Pićan i područje Grada Labina. Gledajući geografske granice, Labinština je omeđena rijekom Rašom i Raškim zaljevom na zapadu, morem na jugu i istoku te Učkom na sjeveru. Do 30-ih godina XX. stoljeća granicu na sjeveru obuhvaćalo je i Čepičko jezero (čije je isušivanje započelo 1927.

¹ „Neki ljudi nisu baš živeli kako treba. Za vreme Austro-Ugarske se živelo dobro, znam da su mi tako pričali kao djetetu. Davali su hrvatske škole, ljudi su imeli dela (...)“. Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020. Radi se o složenom prijelaznom razdoblju između starog i novog režima. Više u: Marco BRESCANI, „Lost in transition? The Habsburg legacy, state- and nation-building and the new fascist order in the Upper Adriatic“, u: *National indifference and the history of nationalism in modern Europe*, New York 2019., str. 65.

² Citat preuzet iz: Pavao PAROVEL, *Izbrisani identitet*, Pazin – Poreč – Pula 1993., str. 19.

radi melioracije tla). Usporedno s melioracijom Čepićkog jezera meliorirala se i Raška dolina (Krapansko jezero), što je trebalo dovesti do suzbijanja malarije i poboljšanja zdravstvene situacije na Labinštini. Uz to, melioracijom se željela poboljšati i ekonomska situacija Labinštine, obrađivanjem novodobivenih zemljanih čestica. Općina Labin (tal. *Comune d'Albona*) spadala je pod Civilni komesarijat u Pazinu od 1918. do 1923., Potprefekturu u Pazinu do 1926. te od 1927. do 1945. pod Prefekturu Istre u Puli. Područje ondašnje Općine Labin obuhvaćalo je područja današnjih općina Raša i Sv. Nedelja te Grada Labina. Neki su dijelovi današnje Labinštine za vrijeme Italije bili zasebne općine, kao npr. Općina Plomin (tal. *Fianona*) i Općina Šušnjeвица (tal. *Valdarsa*), ili su spadali pod druge općine (npr. područje današnje Općine Kršan spadalo je pod Općinu Plomin, a današnja Općina Pićan pod Općinu Pazin). Do 1922. Šušnjeвица je spadala pod Općinu Boljun, a kraljevskim dekretom od 19. siječnja 1922. nastala je nova općina koja je obuhvaćala mjesta: Šušnjeвица, Letaj, Gradine, Grobnik, Brdo, Jesenovik i Nova Vas. Ovo je područje značajno po tome što se stanovništvo u svakodnevnom govoru pretežito koristilo istrorumunjskim jezikom.

II. Fašizam i autohtono stanovništvo

Istra se nakon završetka Prvog svjetskog rata nalazila u gospodarskoj i političkoj krizi. Nova se talijanska vlast istarskom narodu predstavila određenim obećanjima koje je trebalo ispuniti (npr. poštivanje jezika, ustanova i kulture), no ta obećanja nisu ispunjena jer u vrlo kratkom razdoblju dolazi do stvaranja diktature koja uskraćuje prava i slobode. Usporedno dolazi i do razvijanja fašističkog pokreta koji se u Istri i u Trstu javio u ranoj poslijeratnoj fazi. To rano razvijanje fašističkog pokreta u pograničnim područjima bilo je moguće pretežito zbog sukoba (ideoloških, socijalnih, kulturnih) koji su postojali i prije rata, novih ideoloških okolnosti koje su među jednim dijelom stanovništva probudile želju za revolucijom te uređenja novih teritorijalnih i državnih granica, što je prouzročilo politizaciju istarskog stanovništva.³ Talijanski su antifašisti već 1920-ih optužili Benita Mussolinija da pokušava uspostaviti totalitarnu državu

³ Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri 1918. – 1943.*, Pula 1998., str. 47.

(*stato totalitario*), odakle potječe naziv totalitarizam.⁴ Mussolini je to još dodatno potvrdio svojim tumačenjem važnosti fašističke države 1925.: „Sve za državu, ništa izvan države, ništa protiv države“, što je zapravo označavalo totalnu moć državne vlasti u svim područjima javnog i privatnog života građana (ukinuti su slobodni izbori, uvedena je cenzura, ograničena sloboda itd.). Od 1925. zastrašivanja, progoni i zatvaranja onih koji nisu bili skloni novom režimu postali su dijelom talijanske, a samim time i istarske svakodnevnice. Političku ideologiju fašizma označava antiparlamentarizam, diktatura jedinstvene fašističke stranke te kult ličnosti.

Fascismo di confine (granični fašizam), koji se pojavljuje već 1919., radikalniji je od ostalih oblika prisutnih u ostatku Italije.⁵ Kako bi dokazao svoju snagu i važnost unutar cijele nacije, dobiva ulogu branitelja granice (*guardia al confine*). Naime, u cilju mu je bilo obraniti domovinu i novopridružene granice od unutarnjih i vanjskih neprijatelja. Uloga fašizma kao čuvara daje istočnoj granici sakralno obilježje na temelju rituala i simbola.⁶ Prvi znakovi fašističkog pokreta, odmah nakon njegova osnutka u Milanu, počeli su se javljati i u Trstu. Još nije sa sigurnošću utvrđeno gdje je osnovan prvi istarski *fascio* nakon onog u Trstu, iako Bon Gherardi piše kako postoji mogućnost da je osnovan u Labinu.⁷ Istarski je fašizam nasiljem skvadrističkih grupa želio prvenstveno spriječiti realizaciju lijevo orijentiranih radničkih skupina u njihovoj namjeri da ostvare socijalističku i radničku revoluciju prema modelu Sovjetske Rusije (što se može vidjeti i na primjeru Labinske republike).⁸

⁴ Dieter NOHLEN, *Politološki rječnik*, Osijek – Zagreb – Split 2001., str. 476.

⁵ Darko DUKOVSKI, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*, Zagreb 2010., str. 26.-27.

⁶ Fašistički pokret znao je iskoristiti socijalno i mentalno stanje poslijeratne Italije. Obilježavanjem različitih komemoracija, kao što je *il culto dei caduti*, koji se odnosi na pale borbe Prvog svjetskog rata, željelo se pridobiti ljude. Dakle, radilo se o svojevrsnoj purifikaciji pretrpljene boli na temelju domoljubnih i nacionalističkih rituala. Više u: Anna Maria VINCI, „Il fascismo al confine orientale. Appunti e considerazioni“, *Storie e regione. Il fascismo di confine*, br. 20, 2011., str. 20.-39. (https://storiaeregione.eu/attachment/get/up_95_1467115976.pdf, pristup 24. travnja 2020.).

⁷ Preuzeto iz: Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, nav. dj., str. 50.

⁸ Silva BON GHERARDI, „Ustrojstvo fašističkog režima u Istri“, u: *Radnički pokret Labinštine 1921. – 1941. sa širim osvrtom na Istru*, ur. Tullio Vorano, Labin – Rijeka 1981., str. 243.-244.

Čemu je težio fašizam u Istri? Neupitno je da se vršila i fašizacija društva, no ona je bila neovisna o nacionalnoj pripadnosti. „Moreš znat koliko je moćan bio kad je gradio škole u Kostrčanima, Zankovcima, na Brdu (...), u Čepiću su bile škole“, govori G. A. o gradnji škola za vrijeme fašističke Italije u svakome mjestu.⁹ Fašizam se pokušao proširiti i nametnuti u svim segmentima društva (pogotovo nakon 1925.). Fašizacija društva nije mogla biti stvorena odjednom i „preko noći“, već se ona provodila na temelju različitih prilagodbi gospodarskog, političkog i kulturnog života.¹⁰ Od 1925. od presudnog značenja bile su podupirajuće fašističke organizacije kojima je režim trebao pridobiti širu masu organiziranjem raznih aktivnosti. Dobrovoljno učlanjivanje u organizacije poput *Dopolavoro* ili obvezno u *Opera Nazionale Balilla* stanovništvu je donijelo niz povlastica, ali i osjećaj pripadnosti zajednici, pripadanja novoj državi. Kao što i sama filozofija fašističkog simbola *fascio* nalaže – jedan prut može se slomiti, ali više njih ne. Osim toga, organiziranjem slobodnog vremena pojedinaca željelo se spriječiti moguće negodovanje. Kontrola slobodnog vremena ostvarivala se kinematografskim projekcijama, javnim plesovima, organiziranim izletima, sportskim manifestacijama i raznim tečajevima. Na selu slobodno vrijeme nije postojalo u istom smislu kao i u gradskim središtima. Međutim, *Istarski list* zabilježio je djelovanje „Putujuće poljoprivredne katedre“ (tal. *Cattedra d'agricola*) koja je organizirala kino po selima, a među imenima mjesta spominju se Sv. Lovreč (Diminići) i Kršan.¹¹ Također, u listu *Corriere istriano* spominju se i razni poljoprivredni tečajevi kojima se željelo educirati ruralno stanovništvo. No, i dalje se radilo o drukčijem provođenju „slobodnog vremena“ u odnosu na gradska središta.

Uza sve te promjene (bile one prisilne ili dobrovoljne), pojedinci su na fašistički pokret gledali kao na priliku za društveno promaknuće u više slojeve, a bilo je i onih koji su vjerovali u fašističku revoluciju. No, uključivanje u *P. N. F.* zbog povlastica moglo je dovesti do otuđivanja od ostatka stanovništva koje nije dijelilo fašističke ideale. S. A. odgovara kako se on u svojem selu (Šimunici) ne sjeća nijednog seljaka koji se uključio u političku stranku te da je to vjerojatno bilo samo u Pićnu. U nastavku

⁹ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

¹⁰ Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, nav. dj., str. 185.

¹¹ *Istarski list*, god. 1., br. 5, Gorica, 9. svibnja 1929., Novosti, „Kino po selima“.

navodi kako bi na selu mrzili čovjeka koji bi se uključio u fašističku stranku. Slične izjave dobila sam i od ostalih ljudi s kojima sam razgovarala. „Ljudi naši apsolutno nisu bili za fašizam, ta uži krug je.“¹² Seljaci nisu imali izravan interes od uključivanja u stranku te se to eventualno odnosilo na one koji su se morali negdje zaposliti. Pojava uključivanja u *P. N. F.* više se odnosila na gradove nego na sela. To potvrđuje i G. A. T. koji navodi kako je u Raši znao puno ljudi koji su se uključili u *P. N. F.*¹³ Na moje pitanje jesu li u obitelji spominjali Mussolinija i općenito fašizam, S. A. odgovara potvrdno, ali isto tako naglašava kako su ideje njegove obitelji bile suprotne onim fašističkim. S druge strane, G. A. T. navodi: „O politici se doma ni govorilo. Ja se domislin da smo govorili Franina i Jurina šćorice, one naše dogodovštine.“¹⁴

Činjenjem svega što je nalagao novi režim, običan je čovjek mogao nastaviti svojim životom, kao i za vrijeme Austro-Ugarske, s jednom bitnom razlikom. Za vrijeme Italije slavensko stanovništvo javno se doživljavalo kao inferiorno. U istrovenetskom dijalektu riječ *s'ciavo* (tal. *schiaivo*, *servo*, lat. *sclavus*) označavala je riječ *slavo* (Slaven). Ta je riječ bila ukorijenjena u govoru i prije dolaska talijanske države na ove prostore. U listu *Naša sloga* često su se mogli pronaći primjeri negativnog korištenja riječju *šćavo* koja je insinuirala na istarskog seljaka. „Ljudi bojži, hote kupovati potrebite stvari, makar Turčinu ili Židovu, ali nemojte nipošto svojemu rođenom bratu, koji vas mrzi i prezire, te vas smatra za niže stvoreve čak za šćave, dok si trga žepe s vašimi žuljevi“, pišu autori *Naše sloge* komentirajući događaj u jednom pazinskom dućanu 1900.¹⁵ Čak i prije dolaska fašističkog režima na vlast, Mussolini je dao do znanja da na slavensko stanovništvo gleda kao na inferiorno. „Di fronte a una razza inferiore e barbara come la slava, non si deve seguire la politica che dà lo zuccherino, ma quella di bastone. (...) I confini d'Italia devono essere il Brennero, il Nevoso e le

¹² Uži krug referirao se na dobrostojeće obitelji. Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

¹³ Neki njegovi prijatelji bili su se pridružili avangardistima. Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Naime, trgovčeva kći prokomentirala je jednog kupca (koji je ujedno bio i kmet): „Anche questo šćavo me vien disturbar“, dok je tražio namirnice po dućanu. Više u: *Naša sloga*, god. 31., br. 71, Pula, 23. listopada 1900., *Razne vijesti, Pokrajinske*.

Dinariche: io credo che si possano sacrificare 500 000 slavi barbari a 50 000 italiani¹⁶, izjavlja Benito Mussolini u rujnu 1920. za vrijeme njegova posjeta Puli u kazalištu *Politeama Ciscutti*.¹⁷ S druge strane, na pitanje je li se ikad osjećao proganjanim, G. A. T. odgovara: „Mene to sve malo čudi, dobro ja sam bio mlad, nisam tako razmišljao (...), nitko mi nije postavljao pitanja, nitko me nije proganjao. (...) Zašto bi ja rekao da nije istina? Ne mogu ja reći da za vrijeme Italije nismo imali zaštitu zdravstvenu, nama kad god je trebalo, dohtar baron je bi tu. (...) Nitko ti ne bi uskratio pomoć.“¹⁸ I ovdje dolazi do nepodudaranja povijesnog narativa, propagande i osobnog osjećaja osobe koja je živjela na tom prostoru u tom vremenu.

III. Siromaštvo diktiraju porezi

„Težak je život Slavena na Labinštini. Italijani ne daju nam nikakva prava. U svakom pogledu hoće da nas potisnu i istrijebe sa lica zemlje. (...) Osim političkih biju nas i druge nevolje. Redovito nam dolaze na vrata razni fanti sa pozivi, da platimo sad ovo, sad ono, a mi nemamo para niti za sol. Najteže nam je sa plaćanjem poreza. Barem porezni uredi bi morali imati s nama više strpljenja“, piše Barba Tonic u *Istarskoj riječi* 1924.¹⁹ Stanovnici su se suočavali s brojnim problemima te im je porezno opterećenje predstavljalo teškoću. Iz pročitanog može se zaključiti da su

¹⁶ Prijevod: „Pred inferiornom i barbarskom rasom kakva je slavenska ne smije se voditi politika davanja šećera, već batina. (...) Granice Italije trebaju činiti Brenner, Snežnik i Dinaridi: smatram da se može žrtvovati 500 000 Slavena barbara prema 50 000 Talijana.“

¹⁷ „Stasera tutti al Politeama – BENITO MUSSOLINI, il valoroso direttore del Popolo d'Italia parlerà questa sera al Politeama Ciscutti, su la situazione politica. (...) Il Fascio prega tutti i commercianti di chiudere i loro esercizi alle 6.30 onde dare la possibilità al personale d'assistere alla conferenza.“ Prijevod: „Večeras svi u kazalište Politeama – BENITO MUSSOLINI, hrabri direktor novina *Popolo d'Italia*, govorit će večeras u *Politeami Ciscutti* o političkoj situaciji. Fascio poziva sve trgovce da zatvore svoje dućane u 6.30, kako bi omogućili svojim zaposlenicima nazočnost na konferenciji“, piše *L'Azione* u br. 213 iz 1920. Sljedeći broj časopisa *L'Azione* (br. 214) nedostupan je, stoga je citat preuzet iz: Luigi SALVATORELLI – Giovanni MIRA, *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino 1964., str. 161.

¹⁸ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

¹⁹ *Istarska riječ*, god. 3., br. 46, Trst, 16. listopada 1924., Dopisi, Iz Labinštine, „Naši jadi i nevolje“.

očekivali veće razumijevanje od strane talijanske države, no bez obzira na vrlo kritičan ton, ne dovode u pitanje plaćanje poreza.

Porezi su bili raznovrsni: trebao se plaćati porez na kuću (kućarina), zemlju (zemljarina), općinske i pokrajinske dodatke, obitelj i potrošnju, stoku i ostalo.²⁰ Ako bi zakasnili s plaćanjem poreznih obveza, njihovo bi se imanje stavilo na prodaju.²¹ Stoga su se neki od stanovnika odlučili i na prodaju zemlje kako bi mogli platiti poreze.²² U *Narodnom gospodaru* iz 1925. navodi se kako se porez nije plaćao na seljačke kuće i druge poljodjelske zgrade (npr. štale), već se samo plaćala zemljarina.²³ Kućarina se plaćala samo u slučaju kada se u njoj nalazio obrt, trgovina ili gostionica.²⁴ Zbog sklapanja „konkordata“, kao što se navodi u *Narodnom gospodaru*, seljaci bi često plaćali porez na kuću, bez obzira na to što od nje nisu dobivali nikakav prihod.²⁵ U br. 10 saznajemo da će se od 1. srpnja 1925. naplaćivati porez za one fizičke osobe čiji godišnji prihod iznosi više od 6000 lira, dok će oni čiji je godišnji prihod manji od navedenog iznosa biti oslobođeni tog poreza.²⁶ Ljudi su pokušali na različite načine izbjeći plaćanje poreza pa su, prema pričanju, znali skrivati nabavljeno vino: „Ta Finanza je bila, koja je kontrolirala ulaz i izlaz vina. Znači, bačve bi se bile sakrile da oni ne vide koliko je vina došlo u konobu (prikazala se mala količina, a veća bi se prodala). (...) Dolazili su karabinijeri kod nas, si hi mora počastit da ti nebi išli pregledavat konobe.“²⁷ Ta sakrivena količina vina kasnije se prodavala, a da se nije oporezivala. Iako su se često porezi prikazivali kroz nacionalnu prizmu i interpretirali kao napad na istarskog seljaka, država je zapravo pokušavala smanjiti kriminalne radnje i pravno uvesti reda ondje gdje ga

²⁰ Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri*, nav. dj., str. 148.

²¹ Na istome mjestu.

²² Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

²³ *Narodni gospodar*, vol. 1, br. 12, Trst, 11. lipnja 1925., „Porez na kuće“.

²⁴ Isto, br. 6, Trst, 19. ožujka 1925., „Zakon o porezima na kuće i zgrade“.

²⁵ „U slučaju da Vas pozovu na porezni ured, u svrhu da učinite s njima takozvani ‘konkordat’ radi oporezivanja kuće ili staje, gdje nema nikakve trgovine ili obrta, nemojte sklapati nikakve ugovore.“ Iz članka se može zaključiti da je konkordat zapravo predstavljao ugovor u kojem se potpisala suglasnost kako se u tim kućama vrši nekakav obrt ili trgovina. Više u: Isto, br. 10, Trst, 14. svibnja 1925., I opet jedan novi porez.

²⁶ Na istome mjestu.

²⁷ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

nije bilo. Istina je bila ta da je Istra u tom razdoblju spadala pod talijansku državu te da su ljudi trebali plaćati talijanske poreze.

Najveći problem istarskom seljaku predstavljao je porez – trebao ga je plaćati, a to nije želio. Upravo oko neplaćanja poreza, utaje i šverca dolazi do sukoba s vlastima, no ne zbog nacionalnih razloga, već zbog toga što svaka pravna država funkcionira na temelju poreznog sustava. Porez je jedan oblik prisilnog davanja koji nameće država te se njime puni državni proračun, iz kojeg se kasnije novac raspodjeljuje za javne radove, školstvo, socijalnu pomoć i ostalo.

IV. Dva pola Labinštine (selo i grad)

Na Labinštini postojala je razlika između općinskih središta (Labin, Plomin i Šušnjeveca) i okolnih sela koja su gravitirala prema općinskim središtima. No, to gravitiranje prema općinskim središtima nije bilo jednako današnjem, već je bilo mnogo rjeđe. Stanovnici su rijetko odlazili u grad, osim ako nisu trebali. Iz pisma upućenom Civilnom komesarijatu u Pazinu saznajemo da je Općina Labin podijeljena na pet izbornih sekcija, no da su se sva izborna mjesta nalazila u Gradu Labinu. Autori pisma žale se Civilnom komesarijatu: „Svakome je poznato (...) da je Općina Labin veoma prostrana te je n. pr. Porezna Općina Cerovica i Vlakovo udaljeno i do 20 km; Brgod, Kunj i Vetva preko 15 km, isto tako i porezna općina Šumberg. (...) Zato izbornici, osobito starci, putuju do 15 a i do 20 km, nije se mislilo da im se ugodi ili olakša izborna dužnost, već naprotiv, da im se ista dužnost oteža ako ne i sasvim a to sve samo da se pogoduje stanovitoj stranci.“²⁸ No, samo nekoliko dana kasnije stiže odgovor na njihovu molbu koja je odbijena zbog neprikladnih prostorija (u onim mjestima koja su oni predložili); odlučeno je da će se izbori održati u sjedištu, tj. Labinu te kako

²⁸ Potpisani Ivan Kos Nosković i Ivan Licul predlažu drukčiju podjelu izbornih sekcija (koje bi bile rasporedene po Labinštini) te se nadaju kako će Civilni komesarijat prihvatiti njihovu zamolbu, iako je rok za žalbu prošao. Naime, autori pisma navode kako su izborna mjesta bila oglašena samo u gradu Labinu te kako nisu mogli na vrijeme napisati žalbu. Pismo je napisano na hrvatskom jeziku, a zatim je i prevedeno na talijanski jezik. DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: HR-DAPA], HR-DAPA-453, *Civilni komesarijat u Pazinu*, kut. 6, 242/5 – Gab.

žalba nije podnesena na vrijeme.²⁹

Za vrijeme Italije radi se na poboljšanju zdravstvenih uvjeta (što u gradu, što u ruralnim područjima).³⁰ Svaka je općina raspolagala s vlastitim liječnikom pa su tako 1928. zabilježena sljedeća imena: Tommaso Lazzarini (Općina Labin), Giuseppe Ballu (općine Boljun i Šušnjeвица) te Alessandro Gallo (Općina Plomin).³¹ Najveći borac za poboljšanje zdravstvenih uvjeta na Labinštini bio je dr. Tommaso Lazzarini („medih baron“): „Come italiano, come medico, come agricoltore albonese, getto il mio grido d'allarme, sicuro che funzionari d'Italia mi ascolteranno, verranno a vedere e eviteranno (...) lo scorno, l'arbitrio che devono cessare per l'onore, l'interesse nazionale, e il diritto dei poveri contadini (cittadini del Regno anche se allogeni), e per la salute pubblica (...).“³² Kao rješenje u borbi protiv malarije pazinski potprefekt predlaže postavljanje gambuzija u ribnjake koje bi trebale smanjiti broj komaraca koji prenose tu bolest.³³ „Medih baron, e to je bi doktor! On je bio za svih!“, prisjeća se G. A. T.³⁴ U Starom gradu u Labinu (Palača Negri) od 2. kolovoza 1925. djelovala je nova bolnica pod vodstvom dr. Tommasa Lazzarinija koji je ujedno bio proglašen i šefom općinske sanitarne službe.³⁵ Međutim, pojavljivale su se i privatne ordinacije (kao

²⁹ Isto, Prot. N. 370, Risposta al 242/5 – Gab.

³⁰ Bolesti koje se spominju u arhivskoj građi jesu: crne boginje (*vajuolo nero*), tifus (*tifo petecchiale*), malarija (*malaria, meringite*), dizenterija (*dissenteria amebica*), šigelozna (*dissenteria bacillare*) i tuberkuloza (*tubercolosi*).

³¹ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 158, Prot. N. 1343, Elenco.

³² Prijevod: „Kao Talijan, doktor, labinski poljoprivrednik, alarmiram, sa sigurnošću da će me talijanski službenici poslušati te da će doći vidjeti, pritom izbjegavajući tugu i volju, kako trebaju odbaciti čast, nacionalni interes za pravo siromašnih seljaka (stanovnika Kraljevine, čak iako su inoroci) i za javno zdravstvo (...)“. Doktor Lazzarini upućuje ovo pismo Općini Labin, Potprefekturi u Pazinu te Prefekturi u Puli, iznoseći teško stanje u borbi protiv malarije te kako se hitno treba pronaći rješenje. Isto, Nro 13/1925.

³³ Isto, Nro 638 di prot., Oggetto: Campagna antimalarica – Relazione.

³⁴ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

³⁵ Sredstva za preuređenje nove bolnice osigurali su Ministarstvo rata, Ministarstvo javnih radova, Ured za obnovu iz Pule i Grad Labin. Nova bolnica sastojala se od muškog i ženskog odjela, ambulantne i administrativne prostorije, kupaonice, bolničke kuhinje, praonice i mrtvačnice. Više u: Lucijan MOHORVIĆ, „Otvaranje gradske bolnice u Labinu 1925. – višestoljetna bolnička zaštita u Labinu (Istra)“, *Acta medico-historica Adriatica*, vol. 5, br. 1, Rijeka 2007., str. 88.

npr. privatna ordinacija doktora Valentina Lucasa od 1920. do 1932.).³⁶ Iako se radilo na poboljšanju zdravstvenih uvjeta educiranjem stanovništva, ali i samog cijepljenja, barun Tommaso Lazzarini nije bio zadovoljan stanjem. U izvješću za 1924. navodi kako je malo roditelja dovelo svoju djecu na cijepljenje: „Tale mancanza è però dovuta alla abitudine che hanno i genitori di far vaccinare i bambini solamente quando vengono ammessi alle scuole o negli asili.“³⁷ Doktor Tommaso Lazzarini u svojem pismu načelniku Općine Labin donosi pregled stanja u Općini te navodi: „Condizioni igieniche sanitarie del suolo buone — delle abitazioni mediocri, dell'alimentazione buone. Condizioni in generale della popolazione igienicamente parlando buone in Albona, e nelle frazioni marinare e prettamente agricole, cattive nelle frazioni abitati da minatori per tubercolosi e lungo il canale dell'Arsa per malaria. Povertà d'acqua (...).“³⁸ Godine 1926. zabilježeni su slučajevi ospica (*morbillo*) i šarlaha (*scarlattina*), što je dovelo do zatvaranja škola na određeno vrijeme dok ne prođe epidemija, kako bi se zaustavilo širenje bolesti.³⁹ Uvodi se obvezno cijepljenje djece u Labinu i okolnim mjestima (S. Giovanni dei Negri, S. Lorenzo, Santa Domenica, S. Martino) koje obavlja općinski liječnik, u ovom slučaju dr. Tommaso Lazzarini. Cijepljenje protiv crnih boginja (*vajuolo nero*) bilo je obvezno te oni roditelji koji ne cijepe svoje dijete, odgovarat će pred zakonom.⁴⁰ Pred zakonom odgovarale su babice

³⁶ ISTI, „Prikaz liječničke djelatnosti dr. Valentina Lucasa“, *1. Labinski kulturno-povijesni susreti*, ur. Slaven Bertoša, Labin 2017., str. 269.

³⁷ U tom istom izvješću navodi se kako su prvi put cijepljene 602, a ponovno je cijepljeno 327 osoba (protiv škarlatina i boginja). Od odraslih se većinom cijepe mornari, dok ostali nemaju tu naviku. Prijevod: „Taj je propust rezultat navike koju imaju roditelji, a to je da cijepe svoju djecu samo onda kada djeca krenu u školu ili vrtić.“ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 157, Nro 8/1925.

³⁸ Prijevod: „Higijenski uvjeti podneblja dobri — kuća osrednji — prehrane dobri. Općenito, higijenski uvjeti stanovništva dobri u Labinu, u priobalju i u mjestima koja su pretežito poljoprivredna. Loši u mjestima koja su pretežito nastanjena rudarima, zbog tuberkuloze i u mjestima duž Raškog zaljeva zbog malarije. Nedostatak vode (...).“ Isto, kut. 158, Nro 53/1926.

³⁹ Isto, kut. 159, Nro 4840.

⁴⁰ „Si avvertono i genitori (...) che devono essere presenti tutti i bambini, non vaccinati, nati nel periodo 1926-1929 e così tutti gli scolari della Ia classe, e ciò a scampo di gravi punizioni.“ Prijevod: „Obavještavaju se svi roditelji (...) kako moraju biti prisutna sva necijepljena djeca rođena u razdoblju od 1926. do 1929. i svi školarci koji pohađaju prvi razred, a ako se to izbjegne, slijedi ozbiljna kazna.“ Isto, Nro 4839, Oggetto: Vaccinazione.

koje su pomagale pri porodima, a da nisu prošle tečaj te nisu posjedovale licencu: „In base ad analogo rapporto del medico comunale, si denuncia: Domenica Radovic-Martinaci vedova fu Antonio (...) di Casali Sumberesi, perchè esercita clandestinamente l'arte ostetrica, assistendo le partorienti senza averne l'abilitazione, mentre ci sono due levatrici diplomate nella vicina Santa Domenica a cui ufficialmente è affidata l'assistenza delle partorienti della frazione di Sumberesi“.⁴¹ Bolest, koja je u ono vrijeme bila vrlo raširena zbog neprikladne higijene, bila je tifus, čiji se prijenos uglavnom odvijao vodom.⁴² Kako bi se spriječile daljnje zaraze, počelo se dovoditi u pitanje važnost voda na ovom području.

Pitanje opskrbe vodom u Istri počelo se rješavati dvadesetih godina XX. stoljeća pa je tako 1929. u Puli osnovan Konzorcij za preinaku zemljišta u Istri (tal. *Il Consorzio per la trasformazione Fondiaria dell'Istria*) s glavnom zadaćom izgradnje vodovoda.⁴³ O tom važnom projektu obavještava nas i *Istarski list* u članku naslovljenom „Istarski vodovod“. Naime, izgradnjom vodovoda, 26 istarskih općina i 126 sela koja pripadaju tim općinama trebalo je biti opskrbljeno vodom, a osim glavnog vodovoda, planira se izgradnja još dvaju vodovoda (jednog za otoke i drugog za općine Labin, Plomin i Šušnjevicu).⁴⁴ „Za Šušnjevicu i Plomin će prema nacrtu inž. Veronesea biti sagrađen poseban vodovod, koji će dobivati vodu iz jednog izvora kod Kožljaka. Labinski vodovod će dobivati vodu iz jednog izvora u Raškoj dolini. Voda iz tog izvora bit će s pomoću strojeva dignuta u prikupljalište

⁴¹ Prijevod: „Prema izvješću općinskog doktora, optužuje se: Domenica Radovic-Martinaci, udovica, od pok. Antonija (...) iz Šumbera, jer nezakonito prakticira funkciju primalje, prisustvujući porodima bez potrebnih kvalifikacija, dok se u Sv. Nedelji nalaze dvije primalje kojima je dana službena funkcija pomoći trudnicama na području Šumbera.“ Isto, kut. 158, Prot. N. 4728.

⁴² „ (...) ci sono nel Comune diversi casi di febbre tifoidea (...) Poiché l'origine del male potrebbe attribuirsi all'uso di acque poco sicure ed affinché la malattia non abbia a propagarsi si esorta la popolazione di bollire l'acqua prima di servirsene.“ Prijevod: „(...) u Općini zabilježeni su razni slučajevi trbušnog tifusa (...). Budući da se izvor bolesti može pripisati konzumiranju zagađene vode i sve dok bolest ne nestane, stanovništvu se preporučuje prokuhavanje vode prije korištenja.“ Isto, Morbillo. Chiusura scuole.

⁴³ U izgradnji istarskog vodovoda sudjelovala su razna poduzeća iz Trsta, Milana, Genove, Brescie, ali i Labina (*Ditta De Rossi e Labignan – Albona*). Više u: Rinaldo RACOVAZ, *Raša, remek-djelo graditeljstva Moderne*, Raša 2017., str. 46.

⁴⁴ *Istarski list*, god. 1., br. 1, Gorica, 11. travnja 1929., Novosti, „Istarski vodovod“.

na brdu Majke Božje od Zdravlja (s desne strane Raške doline). Odande će po vodenim cijevima teći po svim selima na Labinštini, u Labinu i na Skitaču (...).⁴⁵ Godine 1937. u Labinu je izgrađen vodovod. Taj je veliki događaj zabilježen i u jednom od članaka lista *Corriere istriano*.⁴⁶ Iz članka se također može iščitati teška situacija s vodom na Labinštini („L'acqua che per la popolazione di Albona era uno dei maggiori problemi: non mancherà più.“).⁴⁷ To i dalje nije značilo da je svako kućanstvo imalo pitku vodu, no postavljanje javnih slavina 21. travnja 1937. na više lokacija u Starom gradu dovelo je do poboljšanja životnih uvjeta, a žene su prestale nositi vodu u brentama iz udaljenih *kolova*. Jedna od lokacija tih slavina bila je i javna slavina u blizini Palače Battiala – Lazzarini (današnji Narodni muzej), mjesto koje i dan-danas u govoru nosi naziv Poli špine. Javne slavine imale su oblik *fascia*, što je dodatno ukazivalo na indoktrinaciju ljudi od strane fašističkog režima u svakodnevnom životu. Osim postavljanja javnih slavina, govori se i o izgradnji fontane na Šetalištu sv. Marko koja se još i danas može pronaći na istome mjestu. Sljedeće godine postavlja se pitanje izgradnje javne kupaonice.⁴⁸ S druge strane, na selu je situacija s pitkom vodom i dalje ostala teška. S. A. govori kako je njihova „kalanica“ (cisterna) izgrađena tek nakon Drugog svjetskog rata (1954.), a da su prije toga većinom odlazili po vodu u lug. „Vero je bilo za vodu previše teško. Tu je bi i jedon kol od nas i sused, ali ča... tu su pile krave i to je bilo do četrtoga miseca, a pokle bi presuši.“⁴⁹ Osim toga, neki ljudi koji su imali veće „šterne“ znali bi plaćati radnu snagu u vodi. Tako S. A. navodi kako su ljudi ponekad znali raditi i cijeli dan za 40 litara vode. Tijekom razgovora naglašava kako su ljudi prije radili većinom za hranu, što se i u današnjem govoru zadržalo pod nazivom „žurnoda“, rjeđe za novac.⁵⁰ I G. A. navodi

⁴⁵ Isto, god. 2., br. 40, Gorica, 2. listopada 1930., „Istarski vodovod“.

⁴⁶ *Corriere istriano*, god. 4., br. 87, Pola, 11. travnja 1937., Dalla Provincia, Da Albona, „In tema di comunicazioni“.

⁴⁷ Prijevod: „Voda koja je bila jedan od najvećih problema stanovništva Labina/Albone: neće više nikad nedostajati.“ Na istome mjestu.

⁴⁸ „Il Comune dovrebbe studiare il modo di costruire un bagno pubblico.“ Više u: Isto, god. 5., br. 85, Pola, 9. travnja 1938., Dalla provincia, Da Albona, „L'acqua“.

⁴⁹ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

⁵⁰ Isto. „Oni ki su imeli šterne... si moga poč kopat poli njih za 40 litar vode. Ne moreš zamislit kako je bilo teško za vodu, za ne vervat, previše.“

kako je njihova „kalanica“ izgrađena tek nakon *oslobođenja*, a kako su za vrijeme Italije dopremali vodu u bačvama: „Tu je jedan vrutak bi pa smo s kravami dopeljali vodu“.⁵¹

Provođenje slobodnog vremena na selu nije bilo jednako onome u gradu. Ruralno je stanovništvo većinski bilo fokusirano na rad u poljima te eventualno okupljanje oko „ugnjišća“ predvečer (kao što je već prethodno spomenuto u radu). No, nisu se okupljali samo oko „ugnjišća“ već i vani na otvorenom, a većinom se govorilo o poljoprivredi: „Navečer bi se skupili, pogotovo kad je bilo lepo vreme i to bi se lepo pričalo (...), puno san navadi od njih“.⁵² Ipak, u oštarijama su se često održavali i plesovi: „Tu su došli harmonikaši. Tu se svirilo i plesalo. Talijanske (pjesme) su bile se. Moj barba Romano je zna svirat dve pjesme i smiron su se vrtile te dve pjesme“.⁵³ G. A. T. navodi kako je svake subote bio ples u Maretićima (12 km od Labina). Na pitanje kako su dobivali informacije o tome što se događa u državi, S. A. navodi kako bi otac iz crkve ponekad znao donijeti neke novine koje bi im majka čitala.⁵⁴ Novine su rijetko kupovali čak i oni koji su znali čitati pa se do informacija najčešće dolazilo usmenom predajom: „Moji otac i mat su vodili oštariju. Kad bi ljudi otišli ća bi oni govorili između sebe: Viš Frane je reka ili Ive je reka (...), ali ne bi nami govorili“.⁵⁵ U gradu mogle su se pronaći gostionice, oštarije, kavane te kiosk na kojem su se mogle kupiti novine (*Il Piccolo*, *Corriere istriano* itd.) iz kojih su mještani saznavali ono što se događa u državi, ali i izvan nje.⁵⁶ U Starom gradu nalazilo se i kazalište (današnji Circolo), koje pomalo gubi na važnosti nakon otvaranja nove kinodvorane naziva *Impero* u vlasništvu obitelji Francovich, na usponu za Stari grad 1938.⁵⁷ Godine 1937. izgrađena je i prometnica Pula – Labin (preko Barbana), što je Labinu donijelo još bolju prometnu povezanost, a dotad se koristila cesta Pula – Vodnjan – Labin te je ta autobusna linija

⁵¹ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

⁵² Isto.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

⁵⁵ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

⁵⁶ Marijan MILEVOJ, *Labinski album*, Labin 2007., str. 126.-132.

⁵⁷ ISTI, *Kartulini z Labinščini*, Labin 1998., str. 36.

zabilježena na jednoj od fotografija.⁵⁸ O prometnici Pula – Labin – Rijeka piše i *Corriere istriano*.⁵⁹ U tridesetim godinama Labin je imao prometnu povezanost s Pulom, Rijekom, Trstom i Koromačnom. Odlasci ruralnog stanovništva u ostala mjesta nisu bila česta. S. A. priznaje kako je tek s 11 godina prvi put otišao u nekoliko kilometara udaljeni Pićan te da su neki njegovi susjedi znali odlaziti prodavati jaja u Rijeku ili hodočastiti na Trsat.⁶⁰ Jedna od razlika između sela i općinskih središta jest postojanje trgovina (npr. trgovina obitelji Luis u Starom gradu te trgovina obitelji Belulović u Šušnjevići). G. A. T. prisjeća se kako bi njegova majka kupovala: „Kad je tata dobiva plaću, ona bi storila spežo za celi mesec (...), ulje, sećer, sol, brasno, to ča je trebalo za dnevno (...), poli Zulijoni je bila jena butega“.⁶¹ Kao što je zabilježeno iz razgovora s ispitanicima, ruralno je stanovništvo obrađivanjem zemlje i uzgojem stoke dolazilo do prehrambenih namirnica, dok su se na Trgu Vittorija Emanuelea III. (labinski trg u Starom gradu) mogli pronaći i štandovi s voćem i povrćem koji su bili u vlasništvu obitelji Grube. Osim toga, u Starom gradu bilo je moguće pronaći trgovinu, slastičarnicu, postolare, ljekarnu i mesnicu, a pored gradskog poglavarstva i danas se nalazi stara ribarnica s natpisom „Pescheria“.⁶² Do promjena dolazi i dvadesetih godina XX. stoljeća, kada se u Rapcu otvara hotel *Trieste*; tada se počinje razvijati turizam jer i nakon smrti vlasnika Emilija Gherdolija njegova supruga Katarina preuzima daljnje iznajmljivanje soba (što turistima, što podstanarima). Osim u Rapcu, hoteli su bili i u Starom gradu (*Roma*, *Montemaggiore* i *Al Giardinetto*).⁶³ Važno središte na Labinštini u ono vrijeme bila je i S. Domenica d’Albona (danas poznatija kao Nedeščina). Iako je administrativno bila vezana uz Općinu Labin, za

⁵⁸ Nikola ŽIC, *Istra*, dio II.: *Čovjek, antropogeografsko stanje potkraj svjetskog rata*, Zagreb 1937., str. 99.

⁵⁹ „Per giungere ad Arsa bisogna passare attraverso la nuova strada, in via di sistemazione, Pola – Fiume (...)“ Prijevod: „Da biste došli do Raše, morate proći novom cestom koja je trenutno u fazi postavljanja, Pula – Rijeka (...)“ Više u: *Corriere istriano*, god. 4., br. 57, Pola, 7. ožujka 1937., „Il Ministero dei Lavori Pubblici ispeziona le opere stradali dell’Istria e visita Pola e il nuovo paese di Arsa“.

⁶⁰ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

⁶¹ Njegov otac radio je kao rudar u Krapnu. Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

⁶² Marijan MILEVOJ, *Labinski album*, nav. dj., str. 56.-71.

⁶³ ISTI, *Kartulini z Labinščini*, nav. dj., str. 22.

razliku od drugih dijelova Labinštine (ne računajući zasebne općine), sličila je gradu zbog svoje infrastrukture. Naime, u Nedeščini moglo se u ono vrijeme naći mnogo gostionica koje su bile u vlasništvu raznih obitelji podrijetlom s područja današnje Općine Sv. Nedelja, papirnica, trafika, hotel *Unione*, ali i ambulanta.⁶⁴

Ono zbog čega je Labin poznat, osim po rudarskoj tradiciji, jest to kako su neki dijelovi grada Labina – Podlabina (tal. Pozzo Littorio d'Arsia⁶⁵) i nekoliko kilometara udaljenije Raše (tal. Arsia⁶⁶) nastali za vrijeme fašizma.⁶⁷ Na temelju arhitekture tih gradova možemo uočiti socijalnu strukturu stanovništva. Naime, stambene zgrade, koje su se razlikovale po unutarnjem i vanjskom izgledu, bile su podijeljene prema socijalnom statusu: radnici samci, radnici s obiteljima, službenici, inženjeri ili rukovoditelji (uprava). Gradska središta bila su podijeljena na sakralni i profani dio (društvena zona s javnim sadržajima). Grad Raša bio je podijeljen na stambene četvrti, gradsko središte (trg i crkva sv. Barbare, zaštitnice rudara), školsku i sportsku zonu te zgrade javne uporabe (*Dopolavoro* i *Casa del Fascio*).⁶⁸ „Raša, to je bio drugi svijet. Kad sam ja došao u Rašu (...) i telefon, topla voda, kupatilo, nije bilo šta nije bilo (...), od apoteke, ambulante, bolnice, piscina, tereni, sport, šta god si ute. (...) U Raši je bilo se podijeljeno, hotel za impiegate i inženjere, to nije moga doć radnik unutra. I svaki ubrok ki je treba poč tin inženjerima je prvo mora poč na pregled kod direktora (...), Battini se zvao. I kad bi moj otac fini delat va Krapne (...), ja njemu nisan mogao dati pivo u tom lokalu (...), samo naskrivečki“.⁶⁹ Podlabin je bio podijeljen slično kao i Raša, a sadržavao je i rudarsko-industrijski sklop poznatiji pod nazivom Pijacal. Za stambene zgrade u

⁶⁴ Isto, str. 54.-55.

⁶⁵ Inauguriran 28. listopada 1942.

⁶⁶ Inaugurirana 4. studenoga 1937.

⁶⁷ Raša i Podlabin pripadaju gradovima koji su nastali u Italiji u međuratnom razdoblju. Skupni im je naziv *città di fondazione*.

⁶⁸ Naselje je pri inauguraciji 1937. raspolagalo općinom, bolnicom, školom, ljekarnom, dječjim vrtićem, ambulantom, dućanom, poštom, hotelom, kinom, crkvom, igralištem i otvorenim bazenom. Više u: Rinaldo RACOVAZ, *Raša, remek-djelo graditeljstva Moderne*, nav. dj., str. 7.

⁶⁹ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

Podlabinu se i danas koriste nazivi vilete, kazakape i kazarmoni.⁷⁰ Osim tih imena, u govoru se još koristi i „GIL“ („ĐIL“), za sportsko-rekreacijski centar u Starom gradu. Danas se termin zadržao u kolokvijalnoj uporabi, iako većina mladih generacija Labinjana ne zna što stoji iza tog imena. Naime, ona označava *Gioventù Italiana del Littorio* – puni naziv za udrugu fašističke mladeži, čiji je glavni zadatak bila duhovna, sportska i vojna priprema koja se temeljila na principima fašističkog režima.

V. Socijalno stanje obitelji

Na Labinštini zabilježene su veleposjedničke obitelji poput obitelji Lazzarini, Scampicchio, Negri, Luciani, Battiala, Francovich i ostalih. Obitelj Lazzarini bila je vrlo značajna za razvoj gospodarstva i infrastrukture na Labinštini. *Conte* Giuseppe Lazzarini ostao je zapamćen kao gradonačelnik Labina te kao osoba koja je zaslužna za isušivanje Čepićkog jezera (od 1928. do 1932.), dok je njegov brat Tommaso Lazzarini (po zanimanju liječnik) u narodu ostao zapamćen po svojoj naklonjenosti prema siromašnom narodu. Stoga mu je u narodu ostalo ime „medih – baron“.⁷¹

Na Labinštini zabilježen je i jedan imućniji sloj stanovništva poput obitelji Millevoi, koja je u svojem vlasništvu imala ljekarnu na Starom trgu (*Piazzetta del Teatro*) u Starom gradu (*Farmacia alla Madonna*), te obitelji Dobrini, koja je u svojem vlasništvu imala mlin, a 1937. i hotel *Roma* na usponu za Stari grad (u ono vrijeme *Salita Mussolini*).⁷² Imućnije obitelji mogle su si priuštiti i sluškinje („dekle“) koje su svojim prihodima pomagale obiteljima u preživljavanju. „Tvoja pranuna Pavica je delala koko dekla va Rovnah i va Brgode. Te fameje su bile dobrostojeće i vajka so imeli dekli, mogli so to ploćat, mogli so si to priuštiti. Cuvala je ovce, delala je po kuće, ku je robilo je i lašna kopala. Poli teh fameja je spola, su nje anke davali

⁷⁰ Vilete (u prijevodu s talijanskog – manje vile) bile su izgrađene za upravitelje rudnika. Kazakape su bile namijenjene šefovima, nadzornicima i službenicima u rudniku, a kazarmoni običnim radnicima i rudarima.

⁷¹ Marijan MILEVOJ, *Labinski album*, nav. dj., str. 13.

⁷² Isto, str. 92.

za jes“.⁷³ I jedna od sestara ispitanika S. A. radila je kao „dekla“ u jednoj dobrostojećoj obitelji na području Šumbera.⁷⁴ U Šušnjevicu, koja je u ono vrijeme bila zasebna općina, živjela je i dobrostojeća obitelj Belulović koja je u svojem vlasništvu držala trgovinu.⁷⁵ G. A., njegovi roditelji i brat živjeli su kao podstanari i imali oštariju u kući koja je bila u vlasništvu obitelji Belulović.⁷⁶

No, prethodno spomenuti slojevi bili su ipak u manjini u odnosu na ostatak stanovništva koje je jedva preživljavalo. U ruralnim zonama živjele su brojne obitelji. Prema sjećanju D. M., rođene na Skitači, u kući ih je živjelo devetero („Prišla biš zajno va kuhinjo i levo kad prideš je bi jedon mići kamarin, ugnjišće u kuhinje, i tamo so anke bili škalinu za na kat. Gore je bila jena kamara i tu smo bili nuno Vice, nuna Luce, cijo Tone, njegova žena Marija i njegovi dvo sina Guerrino i Guido, moj tata Fabio, mama Pavica i ja“).⁷⁷ „Ugnjišće“ (ognjište) bilo je važan dio kuće; osim što je služilo za grijanje i pripremu hrane, bilo je i glavno mjesto okupljanja: „Navecer bi ljudi, makar bili trudni (umorni), seli poli ugnjišća i bi kantali, gonali šćorice (pjevali i pričali priče), i veli i deca... si skupa“.⁷⁸ I u kući S. A. bilo ih je devetero („Mama, otac, pet brati i dvi sestre.“), najstarija sestra bila je rođena 1914., a sva ostala braća rođena su nakon Prvog svjetskog rata jer je njihov otac bio na bojištu. Njihova je kuća bila prizemnica, sastavljena od dviju soba i štale (gdje su držali stoku). U spavaćoj sobi spavala je čitava obitelj, dok je drugu sobu činila kuhinja s „ugnjišćem“, gdje je obvezno bilo okupljanje, kao i prema sjećanju D. M. Većinom bi se govorilo o onome što se događa oko njih (i u okolnim mjestima), dok se ono što se događalo u udaljenijim mjestima rijetko znalo jer se do novina nije dolazilo često (u obitelji S. A. novine se nisu kupovale, otac ih je ponekad donio iz crkve, a jedino je majka u obitelji znala čitati).⁷⁹ Majka je većinom spremala maneštru i skrob („Voda, muka od palente i kapljica ulja ku si

⁷³ Izjava D. M., r. 1938., dana autorici 30. studenoga 2019.

⁷⁴ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

⁷⁵ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Izjava D. M., r. 1938., dana autorici 30. studenoga 2019.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

je ime“).⁸⁰ „Poli nas je bila tradicija svakako fuži i njoki, maneštra, pašta i fažoji, svega je bilo“.⁸¹

Fašistički režim u prvi plan stavlja demografsku politiku u kojoj je broj stanovnika bio viđen kao oružje.⁸² Režim je želio na temelju broja stanovnika ojačati svoj položaj u svjetskoj politici zbog toga što je veći broj stanovnika predstavljao i veći broj vojnika. Vodila se demografska kampanja te su se nagrađivale obitelji s velikim brojem djece, što znači da se lokalno stanovništvo nije samo izrabljivalo već je dobivalo i nešto zauzvrat od države. Brojno stanovništvo je za Mussolinija značilo i snagu nacije, što se može izvući i iz njegova govora 10. ožujka 1929.⁸³ Prema zakonu od 14. lipnja 1928., brojnim obiteljima smatrale su se sve one koje su imale više od sedmero djece (u slučaju da se radilo o državnim ili poludržavnim službenicima) ili više od desetero djece (u svim ostalim slučajevima).⁸⁴ U dokumentu N. 7458 iz 1936. Zuppici Domenico dobio je obavijest o tome kako je za rođenje blizanaca dobio nagradu od 600 lira.⁸⁵ Ako bi obitelj imala dvanaestero djece, tada bi im Općina odbila porez. S. A. navodi kako je njegov susjed imao dvanaestero djece, no dvanaesto je dijete umrlo te je morao nastavljati s plaćanjem poreza, bez obzira na to što je imao ostalih jedanaestero djece koje je trebalo prehraniti.⁸⁶ Većinom su te velike obitelji živjele u nezavidnim ekonomskim i životnim uvjetima.

Zbog nerazvijenosti kraja, postotak smrtnosti dojenčadi bio je visok. Uzroci smrti bili su loši zdravstveni uvjeti (bolesti poput tifusa, dizenterije, malarije i tuberkuloze), ali i niski stupanj higijenskih uvjeta. U dokumentu

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

⁸² Pierpaolo LUZZATO-FEGIZ, „La politica demografica del fascismo“, *Annali di Economia*, vol. 12, Milano 1937., str. 113.

⁸³ „Una nazione esiste in quanto è un popolo. Un popolo ascende in quanto sia numeroso, laborioso e ordinato. La potenza è risultante di questo fondamentale trinomio.“ Prijevod: „Nacija postoji ovisno o narodu. Narod se uspinje koliko je brojan, marljiv i sistematiziran. Moć je vidljiva u ovom temeljnom trinomu.“ Više u: G. S. – E. SPINETTI, *Sintesi della dottrina fascista. Brani degli „scritti e discorsi“ del Duce ordinati per i gerarchi e gli studiosi*, 2015., str. 86.

⁸⁴ Pierpaolo LUZZATO-FEGIZ, *La politica demografica del fascismo*, nav. dj., str. 115.

⁸⁵ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 360, Premio di natalità, 9. listopada 1936.

⁸⁶ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

Assistenza minori Bresaz iz 1931. otac strahuje za svoju djecu, čija je majka oboljela od tuberkuloze, te moli Općinu ako bi mogli pronaći obitelj kod koje bi njegova maloljetna djeca (Pierina – tri godine i Bruno – jedna godina) mogla biti sve dok njihova majka ne ozdravi.⁸⁷ U sljedećem dokumentu iz iste godine Općina prosljeđuje upit *Operi nazionale maternità e infanzia* (dalje: *ONMI*). Saznaje se kako je majka maloljetnika smještena u pulskoj bolnici već nekoliko mjeseci te kako se djeca trenutno nalaze kod očeve majke koja ih je spremna čuvati za 200 lira mjesečno.⁸⁸ Ono što smo u dvadesetim godinama mogli pronaći kao zadatak *Fascia femminile*, to u tridesetim godinama postaje *ONMI*. Glavni zadatak *ONMI*-ja bila je briga o potrebitim majkama i djeci, ali i o higijeni, napuštenoj i siromašnoj djeci, sprečavanje prosjačenja i kriminala maloljetnika, priprema darova za blagdane i razne svečanosti. Stoga ne začuđuje kako je baka maloljetnika bila spremna čuvati i odgajati djecu za određenu svotu novaca mjesečno – bila je to prilika za dodatnu zaradu koja je bila osigurana od strane države. U ovom konkretnom slučaju radilo se o djeci koja su bila mlada od pet godina i pripadala su siromašnom sloju stanovništva. Ta organizacija brinula se i o nepriznatoj djeci (tal. *figli illegittimi*), o čijim su slučajevima zabilježeni primjeri i na Labinštini u kojima majke mole određenu novčanu pomoć za odgoj djece.⁸⁹

U novinama *Corriere istriano* 1935. zabilježena je *Campagna antitubercolare*, gdje je u prostorijama Municipija doktor Lino Lion održao predavanje o tuberkulozi i njezinoj prevenciji.⁹⁰ Cilj te kampanje bio je prikupiti novčani fond za borbu protiv tuberkuloze, ali i edukacija stanovništva po školama, tvornicama i selima. Samo nekoliko dana kasnije iste novine pišu i o *Conferenza antitubercolare* koja je održana na trgu u Starom gradu, a glavnu riječ imao je doktor Mario Diana.⁹¹ Glavna tema tog predavanja bila je također borba protiv tuberkuloze.

⁸⁷ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 139, *Assistenza minori Bresaz*, 20. svibnja 1931.

⁸⁸ Isto, 27. svibnja 1931.

⁸⁹ Isto, *Assistenze illegittimi*.

⁹⁰ *Corriere istriano*, god. 2., br. 90, Pola, 13. travnja 1935., Dalla Provincia, Da Albona, „Campagna antitubercolare“.

⁹¹ Isto, br. 93, Pola, 21. travnja 1935., Dalla Provincia, Da Albona, „Conferenza antitubercolare“.

VI. Propaganda

O životu u međuratnom razdoblju na Labinštini možemo pronaći podatke u brojnim izvorima, ali i saznati iz razgovora s ispitanicima – zaključak je da se imalo malo i živjelo teško. Malom je čovjeku najvažnija bila njegova te egzistencija njegove djece. Država je to znala iskoristiti; drugim riječima, željela je pridobiti lokalno stanovništvo poboljšanjem životnih uvjeta. Propaganda se vršila s pomoću novina, kulturnih ustanova, škola i fašističkih organizacija. Naime, *Corriere istriano* je u br. 18 iz 1934. zabilježio kako je Mussolini (*il Duce*) stanovnike Labina darovao brašnom. „(...) in questa maniera l’E. O. A. (*Ente Opere Assistenziali*) che da parecchio tempo funziona anche in Albona forvente di belle iniziative sarà non solo apprezzato ma validamente sostenuto da tutti coloro che vedono soltanto (...) la possibilità di aiutare i poveri, (...) quelli bisognosi dell’agro albonese“.⁹² Tim je činom prikazano kako je Mussolini i dalje zainteresiran za istarsku zemlju te da nije zaboravio na tešku situaciju u najistočnijoj talijanskoj provinciji.

Propaganda se provodila obilježavanjem fašističkih blagdana, kao što je Marš na Rim. Time se svakodnevni život istarskih ljudi želio približiti fašističkoj kulturi. Jedan od takvih primjera možemo vidjeti u pozivu *P. N. F.-a* (*Fascio di Santa Domenica d’Albona*) u kojem se poziva da svi prisutni moraju nositi crnu košulju. („In questo giorno tutti i fascisti, uomini e donne sono autorizzati ad indossare la camicia nera“).⁹³ Obilježavanje fašističkih blagdana označavalo je pokušaj buđenja „nove“ nacionalne svijesti pripadnošću novoj državi.

Obilježavali su se i ostali talijanski blagdani, kao npr. *La Befana*⁹⁴ u

⁹² Prijevod: „(...) na ovaj način E. O. A. (Institucija za socijalnu skrb), koja djeluje već duže vrijeme u Labinu, raznim lijepim inicijativama neće biti samo cijenjena već i podržana od svih onih koji samo vide (...) priliku pomoći siromašnima, (...) potrebitim stanovnicima labinskih sela“. Isto, god. 1., br. 18, Pola, 21. siječnja 1934., Dalla Provincia, Da Albona, „Dono del Duce“.

⁹³ Prijevod: „Na ovaj dan svi fašisti, muškarci i žene trebaju obući crnu košulju“. HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 226.

⁹⁴ *La Befana* talijanski je običaj u kojem dobra vještica (*Befana*) u noći na Tri kralja (5. siječnja) daruje djecu slatkišima i raznim igračkama, a neposlušnoj djeci ostavlja ugljen, češnjak i pepeo.

kojem bi se darivala djeca slatkišima. *Corriere istriano* prenosi izvješća iz različitih istarskih gradova. Na tradicionalno ime dodaje se pridjev *fascista* ili nastavak *del Duce*, što dovodi do dodatnog poistovjećivanja talijanske kulture s fašizmom. Tako možemo pronaći i obilježavanje *La Befana fascista* ili *La Befana del Duce* u raznim dijelovima Labinštine (Koromačno, Raša, Labin, Sveta Nedelja). *Corriere istriano* u br. 12 iz 1934. opisuje kako je *Befanu* u Labinu organizirao *Fascio femminile* te da je prikupljeno 500 paketa za djecu. U članku se navodi: „L'intera popolazione ha mostrato di apprezzare la tradizionale iniziativa di amore e fratellanza voluta dal Duce“.⁹⁵ Članak završava pismom zahvale tajništvu *Fascio femminile* u kojem se navodi: „Vorremo sempre più bene al nostro Duce (...) incoraggeremo anche gli altri nostri compagni a iscriversi e così saranno contenti come lo siamo noi oggi“.⁹⁶ *Fascio Nazionale Femminile* imao je također zadaću promicanja talijanstva, ali i prikupljanja sredstava za socijalno ugrožene obitelji. Time se zapravo željelo uključiti i žensku populaciju u fašističku stvarnost. No, u stvarnosti, žena je i dalje bila podređena muškarcu te nije imala pravo glasa. Njezina uloga bila je svedena na ulogu majke, a uključivanjem u tu vrstu organizacije dobivala je dio slobode koji je bio u njezinoj domeni i dopušten od strane države. Članak pod naslovom „La Befana fascista a Valmazzinghi“ u br. 10 iz 1938. navodi kako su djecu iz Koromačna darovali Društvo *S. P. E. M. A.* i *Dopolavoro* tvornice cementa.⁹⁷ S druge strane, S. A. ne sjeća se kako je dobivao darove za *Befanu*, stoga je moguće da se djecu darivalo samo u većim središtima.⁹⁸

⁹⁵ Prijevod: „Cijelo je stanovništvo pokazalo da cijeni tradicionalnu inicijativu ljubavi i bratstva koju je želio ostvariti Duce“, *Corriere istriano*, god. 1., br. 12, Pola, 14. siječnja 1934., Dalla Provincia, Da Albona, „La Befana del Duce“.

⁹⁶ Prijevod: „Sve ćemo više voljeti našeg Duca (...), ohrabrit ćemo i ostale sugradane da nam se pridruže. Tako će i oni biti sretni kao što smo i mi danas“. Na istome mjestu.

⁹⁷ Isto, god. 5., br. 10, Pola, 12. siječnja 1938., Dalla Provincia, Da Albona, „La Befana fascista a Valmazzinghi“.

⁹⁸ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

VII. Jezik

Od 1923. hrvatski i slovenski jezik bili su zabranjeni u svim javnim uredima te je iste godine izdana Gentileova reforma, što je dodatno ojačalo talijanizaciju stanovništva i korištenje talijanskim jezikom. Standardni (hrvatski) jezik nije se koristio u kućanstvima („Mi smo doma govorili po naše, hrvotski son navadila va škole“).⁹⁹ Ljudi na selu i dalje su „gonali po nase“, bez obzira na službeni talijanski jezik za vrijeme talijanske vlasti u XX. stoljeću. „Po domoće, moji roditelji su slabo govorili taljanski, ja san ga zna jako dobro. (...) Mama i tata su kapili (taljanski), ali nisu govorili, ja san ga zajno prihvatil“, govori G. A. T.¹⁰⁰ Labinski govori spadaju pod čakavsko-ekavske govore te su se očuvali zbog geografskog položaja (Labinština je na istoku i jugu omeđena morem, na zapadu rijekom Rašom, a na jugozapadu Raškim zaljevom). Tome je zasigurno pridonijela izoliranost brojnih sela na Labinštini, kao npr. Skitača, Cerovica, Škvaranska, ali i nepoznavanje/nerazumijevanje talijanskog jezika većine stanovništva na Labinštini (osim rijetkih pomoraca). No, otvaranjem talijanskih škola, dječjeg vrtića (*asilo*) i društvenog doma (*Dopolavoro*) u gotovo svakom selu, talijanizacija se pokušala provoditi „masovnije“ – trebalo je potisnuti dijalekte, tradicije i predrasude, a uvesti „modernu i nacionalnu“ talijansku kulturu. Čakavsko narječje, pod koje spada i labinska čakavica, bilo je pod velikim utjecajem mletačkog dijalekta, stoga se u govoru može pronaći puno riječi mletačkog ili talijanskog podrijetla (npr. *merkancivat* od mletačkog *mercantar* ili *miljardarijo* od talijanskog *miliardario*). U starijih će se stanovnika češće čuti talijanske riječi ili poštapalice nego u mlađih. Zanimljivo je da se stariji stanovnici nesvjesno koriste nekim talijanskim riječima koje nisu više toliko česte u našem dijalektu (jer se dosta riječi izgubilo).

Na području Labinštine, osim čakavice i čakavice, u selima podno planine Učke koristio se vlaški jezik. Za vlaški se jezik još koristi i termin istrorumunjski (većinom kada se izvorni govornici obraćaju osobama koje ne govore tim jezikom), a često je i da se stariji stanovnici koriste terminom

⁹⁹ Izjava D. M., r. 1938., dana autorici 30. studenoga 2019.

¹⁰⁰ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

rumunjski.¹⁰¹ Termin ćiribirski, čije podrijetlo dolazi od riječi *cire* (držati) i *bire* (dobro), rijetko će se čuti od izvornih govornika jer smatraju taj naziv uvredljivim. Na tom su se području obitelji pretežito služile tim jezikom u svakodnevnom govoru, iako su novine narodnog preporoda nastojale opovrgnuti tu činjenicu. Već na početku XX. stoljeća javlja se ideja o otvaranju rumunjske škole u Šušnjevići. No, autori *Naše sloge* pobijaju tu tvrdnju, navodeći kako roditelji nisu bili suglasni s otvaranjem rumunjske škole, već su zahtijevali otvaranje hrvatske škole jer su se izjašnjavali kao Hrvati.¹⁰² U nastavku navodi se kako ti stanovnici većinom komuniciraju na hrvatskom jeziku te da se koriste istrorumunjskim samo ako ne žele da ih se razumije. Čak i u *Hrvatskom listu* iz 1916. navode kako se ljudi većinom služe „slavenskim“ jezikom: „Općine Gradinje, Letaj, Šušnjevića i Grobnik, sa pučanstvom od 960 duša, nastavane su od Vlaha (Rumunja, Ćiribiraca), koji su se tamo naselili te još sad govore, uz slavenski kao Općevni jezik, takodjer medju sobom rumunjski, ali uz primjesu tuđjih riječi“.¹⁰³ Iz razgovora koji se vodio sa starijim stanovnicima Šušnjeviće može se saznati kako je situacija ipak bila različita od navedenih tvrdnji u *Našoj slozi* i *Hrvatskom listu*. Naime, u obiteljima govorilo se istrorumunjski, a hrvatski se koristio u školi kada je ona bila otvorena. „Mi smo vajak doma govorili po naše — rumunjski“.¹⁰⁴ Tim je stanovnicima prvi jezik bio istrorumunjski, a propaganda s pomoću listova *Naša sloga* i *Hrvatski list* pod svaku je cijenu željela nametnuti identitet. Radi se o složenom odnosu između pokušaja nametanja identiteta odozgo (kao što se može pročitati iz prethodno navedenih članaka) te složenosti pojedinčeva identificiranja odozdo (to jest kako se pojedinac osjeća, što može biti i promjenjivo tijekom vremena zbog niza čimbenika). „Nisu nas ljudi mrzili, dapače volili su nas. Nismo govorili ćiribirski, nismo znali ništa. (...) Mi smo govorili doma po čepljonski. (...) (Ćiribirski) smo naučili s djecom koja su tu čuvala krave“, govori G. A., čija se obitelj preselila iz Čepića

¹⁰¹ „Jezik i zajednica danas“, *Očuvanje vlaškog i žejanskog jezika* (<https://www.vlaski-zejanski.com/hr/nauci/jezik-izajednica-danas-2>, pristup 26. svibnja 2020.).

¹⁰² *Naša sloga*, god. 33., br. 35, Pula, 5. svibnja 1902., Komisija za školu u Sušnjevići.

¹⁰³ *Hrvatski list*, god. 2., br. 340, Pula, 18. lipnja 1916., Pokrajinske stvari.

¹⁰⁴ Izjava R. P., r. 1942., dana autorici 3. prosinca 2019.

u Kostrčane.¹⁰⁵ Situacija se nije promijenila ni danas, bez obzira na to što izvornih govornika ima sve manje. Stariji govornici preferiraju međusobno govoriti na istrorumunjskom, no ne radi se o razlogu koji su prije više od sto godina naveli autori *Naše sloge*, već o njihovu prvom jeziku koji će im uvijek dolaziti prirodnije nego hrvatski jezik (s kojim su se u većini slučajeva prvi put susreli u školama).¹⁰⁶ Prema popisu stanovništva iz 1936., na području Šušnjevice vidi se kako je veći broj stanovnika bio zapisan pod „Ostalo“. Naime, ne znamo o čemu se radi jer manjinske skupine nisu zanimale nacionalne države. Treba napomenuti kako se ovdje pretežito radi o jezičnoj vezi (jer je kriterij za popis stanovništva bio jezik) koju ne bi trebalo povezivati s etničkim i/ili nacionalnim identitetom jer se stanovnici nikad nisu opredjeljivali u tom kontekstu. Izvorni govornici na neki su se način osjećali drugačijima od osoba kojima materinski jezik nije bio vlaški, ali se nisu nikada smatrali Rumunjima jer nisu imali dodirne točke s Rumunjskom.¹⁰⁷

Jezik je jedno od sredstava za razvijanje svijesti o nacionalnoj pripadnosti, stoga je bilo normalno očekivati kako je svaka nova vlast željela na neki način izbrisati svijest o postojanju drugih identiteta na području Istre. Kako? Time što je počela s indoktrinacijom od malih nogu, jer je one starije stanovnike bilo teško „ispraviti“. Iako se ovaj rad prvenstveno fokusira na vrijeme fašističke vlasti, propagandu nisu provodili samo talijanski nacionalisti već i oni hrvatski.

VIII. Škole

Pojedinac tijekom faze obrazovanja definira svoje kulturne stavove, ali i samoidentifikaciju. Nacionalnim narativima i pjesmama stječe nacionalne osjećaje koji mogu utjecati kao jedan od čimbenika na proces samoidentifikacije. G. A. navodi kako je njegova majka Ivanina (r. 1906.)

¹⁰⁵ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

¹⁰⁶ Hrvatski jezik bio im je nametnut u istoj mjeri kao što je to bio slučaj s talijanskim za slavensko stanovništvo.

¹⁰⁷ Naime, radi se o etničkoj skupini, podrijetlom Vlasima, koji su u XV./XVI. stoljeću stigli iz Dalmatinske zagore te su se asimilirali s lokalnim stanovništvom (osim glede jezika).

često po kući znala pjevati pjesmu *Još Hrvatska ni propala* koju je naučila u hrvatskoj školi.¹⁰⁸ Međutim, iz njegovih ranijih riječi može se zaključiti da se ovdje nije radilo o nacionalnom opredjeljenju, već o doživljajima stečenima za vrijeme školovanja. Još za vrijeme vladavine Austro-Ugarske, na području Labinštine *Legha Nazionale* osnivala je talijanske vrtiće i osnovne škole (Nedešćina, Vinež, Labin).¹⁰⁹ Krivo je tvrditi kako su se te škole otvarale samo u mjestima koja su to zahtijevala (ne uzimajući u obzir nacionalnu sliku stanovništva). Otvaranje talijanskih ustanova samo je pripomoglo talijanizaciji ovog prostora. Talijanske škole bile su u boljem položaju od hrvatskih s obzirom na jaču ekonomsku, društvenu i političku snagu istarskih Talijana. Prednosti pohađanja škola pod vodstvom *Leghe Nazionali* bile su besplatne knjige, ali i odjeća, obuća i hrana.¹¹⁰ Otvaranje talijanskih vrtića i škola uvijek se prikazivalo kao želja stanovništva, a ne kao politička propaganda vladajućih dužnosnika. Cilj tih ustanova bio je opismenjavanje stanovništva, ali i buđenje nacionalne svijesti u najmlađih te pripadnost državi. S druge strane, suočavamo se i s propagandom *Naše sloge* i Hrvatskog narodnog preporoda u Istri koja je inzistirala na tome kako je djelovanje *Leghe Nazionali* odnarođivanje i talijanizacija. Nitko sa sigurnošću ne može tvrditi što su osjećala ta djeca za vrijeme pohađanja škola, svjedoka više ni nema, stoga pri istraživanju valja uzeti u obzir cenzuru, ali i političku orijentaciju autora izvora ili dokumenta. Osnovnoškolsko obrazovanje je za vrijeme Austro-Ugarske bilo obvezno (kao i za vrijeme Italije), no s jednom bitnom razlikom. Roditelji, ako ne bi slali svoju djecu u školu zbog raznih razloga (siromaštvo, rad u polju, sramota jer nisu mogli priuštiti djeci obuću i odjeću za školu i ostale potrepštine), za vrijeme vladavine Austro-Ugarske nisu bili procesuirani.¹¹¹ „Ma ki je onda hodi u školu, nitko. Moja mama je bila nepismena.“¹¹² S druge strane, za vrijeme Italije, ako roditelji svojoj djeci ne bi omogućili regularno pohađanje škole, odgovarali bi pred zakonom.¹¹³ Nakon Prvog

¹⁰⁸ Njegova majka završila je četiri razreda hrvatske osnovne škole u Čepiću.

¹⁰⁹ Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije. Legha Nazionale i njezine škole u Istri krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula 2001., str. 176.

¹¹⁰ Ernest RADETIĆ, *Istarski zapisi*, Zagreb 1969., str. 175.

¹¹¹ Darko DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski*, Pula 1997., str. 66.

¹¹² Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

¹¹³ Cit. „Rilevato che la di Lei figlia Ada trascura la regolare frequentazione della Scuola

svjetskog rata dolazi do jačanja nacionalizma, političkog nasilja i ekonomske nestabilnosti, što utječe i na školstvo.¹¹⁴ Za vrijeme Italije politika se mijenja te se na odlazak u školu gleda ozbiljnije. Naime, ako roditelji ne bi poštivali taj zakon, bili bi procesuirani (odlazak u zatvor ili plaćanje visokih kazni) – „Onda je bila multa, ku nisi hodi va školu bi otac plati multu.“¹¹⁵

Labinština je u doba Austro-Ugarske, što se tiče škola, bila najzapušteniji dio Istre. Za vrijeme Austro-Ugarske u selima su se otvarale hrvatske škole, dok su se u gradovima otvarale one talijanske. Tako možemo pronaći zapise o hrvatskim školama u Rogočani, Salakovcima, Gori Glušić, Drenju, Skitači, Diminićima, Ripendi i ostalim selima na Labinštini.¹¹⁶ Hrvatske škole financirala je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, dok su talijanske škole financirale pokrajinske vlasti. Talijanske su škole već i onda pohađala djeca kojoj je bilo zabranjeno međusobno govoriti na dijalektu.¹¹⁷ Dolaskom talijanske vlasti na ova područja hrvatske škole počele su se zatvarati, a otvarale su se one talijanske u kojima je školovanje trajalo četiri godine. „(...) A sada je sva Labinština puna škola. Da ali kakvih! (...) Hoće da nas odnarde, hoće da nas potalijanče i radi toga u čisto našim selima ustanovljavaju talijanske škole (...)“, komentar je autora *Istarske riječi* iz 1923. na otvaranje talijanskih škola u svakom selu na Labinštini.¹¹⁸ Bez obzira na obećanja talijanske vlasti kako će nova država osigurati potpunu slobodu jezika i kulture, to je u stvarnosti bilo daleko od istine. Isto to može se primijeniti na razdoblje nakon Drugog svjetskog rata, kada su se talijanske škole našle u takvoj situaciji. Zbog želje za integracijom u

di Traghetto, si diffida la S. V. di farla frequentare regolarmente, poiché in caso diverso di dovrebbe procedere in di Lei confronto a sensi di legge.“ Prijevod: „Primijetivši da vaša kćer Ada zanemaruje redovno pohađanje škole u Trgetu, molimo Vas da joj dopustite redovito pohađanje nastave jer bismo u protivnom trebali postupiti protiv Vas prema zakonu“, HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 276, f. IX/1, N. 3183/11.

¹¹⁴ Vanni D'ALESSIO, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji: škole s talijanskim nastavnim jezikom u Istri i Rijeci“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 2, Zagreb 2017., str. 221.

¹¹⁵ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

¹¹⁶ Božo GLAVIČIĆ, *Narodni običaji Labinščine*, Rijeka 2003., str. 163.

¹¹⁷ Mate DEMARIN, *Hrvatsko školstvo u Istri. Pregled razvoja 1818 – 1918*, Zagreb 1978., str. 73.

¹¹⁸ *Istarska riječ*, god. 1., br. 29, Trst, 26. srpnja 1923., Dopisi, „Iz Labinštine“.

novi sustav i novo društvo te zbog straha da ih se ne poveže s fašistima, osobe talijanske nacionalnosti upisivale su svoju djecu u hrvatske škole.¹¹⁹

Škola je bila važna institucija koja je imala zadatak asimilirati stanovništvo novopripojene talijanske pokrajine. Od 1920. dječje vrtiće osnivalo je društvo *Lega Nazionale*. Do tada je glavna zadaća tog društva bila nacionalna obrana, a novi zadatak *Leghe* bio je fokus na predškolski odgoj i večernje škole, tj. indoktrinacija novih građana.¹²⁰ Indoktrinacija se vršila i u mjestu Barbići (tal. Barbi). Naime, nakon uspostavljanja vrtića bilo je potrebno potaknuti roditelje na upisivanje svoje djece u tu ustanovu kako bi se ostvarila talijanizacija („(...) all'effetto di dare incremento alla frequentazione dell'asilo stesso e contribuire con ciò all'italianizzazione di quella popolazione alloglotta (...“).¹²¹ Zabilježeni su brojni zahtjevi roditelja za otvaranjem vrtića koji su u njih željeli upisati svoju djecu. Jedan od takvih zahtjeva zabilježen je i u dokumentu koji su potpisali očevi iz mjesta Golji (većinom se radilo o rudarima) koji su željeli otvaranje vrtića u navedenom mjestu. Kao razlog za otvaranje navode to što su oni u rudnicima, a majke su zauzete kućanskim poslovima te radom u polju, ali i zbog toga što broj djece koja bi pohađala vrtić *Leghe Nazionale* premašuje broj 50. U nastavku navode: „Desiderano che i propri figli divengano un giorno buoni e perfetti italiani (...“.¹²² To može biti pokazateljem kako se stvarni povijesni kontekst i narativ često ne poklapaju. Naime, narativi su se često stvarali u druge svrhe (što ne znači da oni u nekim dijelovima nisu bili istiniti, no ne možemo tvrditi da su također vrijedili za sva područja). Iz analiziranog dokumenta može se vidjeti kako su se rudari prilagodili novoj situaciji te samo traže otvaranje vrtića, gdje bi njihova djeca mogla boraviti za vrijeme radnog dana.

¹¹⁹ Vanni D'ALESSIO, „Politika obrazovanja i nacionalno pitanje u socijalističkoj Jugoslaviji“, nav. dj., str. 226.

¹²⁰ Ante CUKROV, *Između obrazovanja i denacionalizacije*, nav. dj., str. 197.-201.

¹²¹ Prijevod: „(...) s ciljem povećanja pohađanja samoga vrtića i time doprinos talijanizaciji te inorodne populacije (...“; HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 274, Contributo alla Lega Nazionale per l'impianto della refazione scolastica ai bambini dell'asilo di Barbi.

¹²² Prijevod: „Žele da njihova djeca jednog dana postanu dobri i savršeni Talijani“. Prikupljeno je 30 potpisa, među kojima je jedan bio potpis Elija Giansantellija. Više u: Isto, kut. 275, f. IX – 1, Istanza degli abitanti di Gogli nel comune di Albona.

Kraljevskim dekretom br. 2185 od 1. listopada 1923. na snagu stupa Gentileov zakon koji se odnosio na sve osnovne škole u Kraljevini. Tim je dekretom određeno kako se obuka vrši na državnom jeziku, dakle talijanskom. „Mussolinijev ministar prosvjete, nekakav filozof Gentile, izradio je osnovu, koja ide doduše nekakvim reformisanjem pučkog školstva u Italiji, ali joj je glavna svrha, da u što kraće vrijeme izbriše svaki trag slavenstva u školama u ovom našem nesretnom kraju“, pišu autori *Istarske riječi* samo mjesec dana nakon donošenja zakona.¹²³ Glavnu krivnju pripisali su istarskim fašistima.¹²⁴ Školska politika Giovannija Gentilea imala je političku svrhu bržeg asimiliranja anketiranog područja te su je osuđivali autori *Istarske riječi*.¹²⁵ Tu reformu nazivaju kulturalnom smrću zbog toga što je zatvaranje hrvatskih i slovenskih škola ujedno značilo i suzbijanje hrvatskog i slovenskog jezika u javnom životu. Važno je napomenuti kako su u Julijskoj Veneciji (tal. Venezia Giulia) učenici imali pravo na dodatnu nastavu na njihovu materinskom jeziku (hrvatskom ili slovenskom), no ta je mogućnost ukinuta u šk. g. 1928./1929. Od 1925. osnovne škole i vrtići služili su politici, koristili su se kao sredstvo s pomoću kojeg se vršila fašizacija te se poticao militaristički duh različitim organizacijama za mlade (*Opera Nazionale Balilla, Piccole italiane, Figli della lupa, Avanguardisti, Giovani Italiane* i ostalo). G. A. je pohađao vrtić u Šušnjevi: „Ja san bi piccolo balilla, mali fašistić. Crne postole, bijele čarape, crne bragešice, crna štomanjica, kapica. A bila je jedna teta koja nas je vodila tamo (...), tamo smo govorili taljanski, ali teško. Teta je bila divna ženska, Šušnjevska je bila, ali je se s nami po taljanski govorila.“¹²⁶ Upisivanjem djece u fašističke izvanškolske organizacije pokušalo se doprijeti i u privatnu sferu obitelji jer bi se fašistička ideologija širila i izvan školskih ustanova organiziranjem raznih natjecanja i okupljanja. Jedno od takvih okupljanja jest i organiziranje *Colonia Marina*

¹²³ *Istarska riječ*, god. 1., br. 44, Trst, 8. studenoga 1923., Uništenje naših škola.

¹²⁴ „Kako je došlo do ove reforme? Nju su nametnuli Mussoliniju istarski, tršćanski i gorički fašisti (Mrak e compagnia!). Mussolini (...), kako se sjećate, on je javno izjavio, da će slavensko pučanstvo u ovim našim krajevima u najkraće vrijeme asimilirati, a to će reći: da ćemo preko noći svi postati Italijani. To je Mussolini obećao svojim fašistima, ali oni su tražili od njega da se to izvrši odmah, te on naloži svome ministru Gentileu, da izradi osnovu, po kojoj će u najskorije vrijeme zamesti svaki trag hrvatskomu i slovenskome jeziku u anketiranim krajevima“. Više u: Isto, „Čemu zakon?“.

¹²⁵ Isto, god. 2., br. 41, Trst, 11. rujna 1924., „Manite se ćorava posla“.

¹²⁶ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

na gradskom kupalištu Stoja u Puli. Glavna je zadaća tih kampova bio odgoj u fašističkom duhu. Oni koji su svojim ponašanjem bili primjer drugima mogli su napredovati u takvim izvanškolskim organizacijama. U arhivima mogu se pronaći pisma koja je država slala obiteljima prilikom okupljanja u takve kampove. Pismo koje *Opera Nazionale Balilla per L'Assistenza e L'Educazione Fisica e Morale della Gioventù – Comitato comunale di Albona d'Istria* šalje roditeljima dječaka 29. lipnja 1928. zanimljivo je zbog toga što se u pismu daju točne upute kako moraju biti odjeveni roditelji i kako mora biti odjeveno dijete. („Il Bambino dovrà indossare la divisa Balilla ben pulita, ordinata e stirata, porterà inoltre con se, il costume da bagno, un cambio di biancheria personale, un paio di babbucce e un pettine“).¹²⁷ Zbog dobrog i discipliniranog ponašanja dječak iz spomenutog pisma bit će promaknut u *caposquadra*. Aktivno osnivanje i propagiranje prije navedenih omladinskih fašističkih organizacija, uz škole, imalo je za cilj izgraditi novu talijansku civilizaciju koja će, polazeći od uzdizanja duha i fizičke snage tijela, dokazati superiornost talijanske rase. Prodiranje fašističkog duha u svijest naroda, pogotovo u selima, bilo je gotovo neostvareno.

Je li Gentileov zakon urodio plodom? Škola je trebala predstavljati jedan od najjačih instrumenata denacionalizacije, stoga su se i u najmanjim mjestima otvarale škole s nastavom na talijanskom jeziku. Iz pisma labinskoga gradonačelnika Furlanija tijelu državne administracije za školstvo (*Provveditore agli studi*) u Trstu 17. kolovoza 1929. može se saznati stanje sa školama u Općini Labin. Naime, u šk. g. 1928./1929. u Općini Labin postojala je sveukupno 21 osnovna škola, pet vrtića i jedna industrijska škola. Gradonačelnik u nastavku navodi: „La popolazione allogena è facilmente assimilabile e decisa di apprendere la nostra bella lingua, sicchè il maestro può avere qui le maggiori soddisfazioni“, tražeći da se u sljedećoj godini otvori sjedište Ravnateljstva (tal. *Direttore didattico*) u Labinu jer se trenutno sjedište nalazi u Vodnjanu.¹²⁸ U dokumentu iz 1934.

¹²⁷ Prijevod: „Dijete će morati odjenuti čistu, urednu i izglačanu uniformu Balille. Treba ponijeti sa sobom i kupaći kostim, donje rublje, papuče i češalj“, HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 274, N. 1604, Nomina di Balilla a caposquadra.

¹²⁸ Prijevod: „Inorodno stanovništvo lako se asimilira te je odlučno u namjeri da nauči naš lijep jezik, stoga će učitelj ovdje imati veliki uspjeh“, Isto, HR-DAPA-55, *Prefektura Istre u Puli*, kut. 110, f. XVI – A – 3/27, Prot. N. 380.

zamjera se što u nekim zonama na Labinštini (ne navodi se kojim) učenici i dalje govore hrvatskim jezikom u školama.¹²⁹ Uloga učitelja viđena je ne samo kao prenositelja talijanskog jezika (što zapravo, prema autoru teksta, i nije toliko bitno), već i kao prenositelja talijanske kulture i ljubavi prema novoj domovini. Autor dokumenta Giovanni Rucconi navodi: „Preferisco un analfabeta allogeno di sentimenti italiani ad un coltissimo croato“.¹³⁰ U nastavku osvrće se posebno na Labinštinu, navodeći kako nije primijetio poboljšanje učenika i ostalih stanovnika u talijanskom jeziku u odnosu na druge zone, ali i svijesti o novoj domovini. Smatra kako učitelji nisu ostvarili dovoljan utjecaj ni u školi ni izvan nje te da se odsad nadalje to više neće tolerirati.¹³¹ To može potvrditi i izjava G. A.: „Vladala je prisila da govoriš taljanski, međutim slabo smo ga znali“.¹³² Iz navedenog teksta može se primijetiti kako su učitelji bili državno sredstvo za propagandu, tj. širenje talijanske kulture i jezika. Talijanski učitelji bili su ti koji su imali zadatak stvoriti novu sliku o talijanskoj Istri, no nailazili su na niz prepreka. Vlasti su smatrale kako će „ulaskom“ talijanskog jezika u škole uspjeti promijeniti i svijest stanovništva, no naišle su na „otpor“ na koji nisu računale. To ne začuđuje ako su ljudi i dalje njegovali svoje običaje i jezik u vlastitim kućama. Prisjećajući se svoje učiteljice, G. A. izjavljuje: „(...) Htjela je da budemo Talijani na način da se doma govori taljanski. Međutim, imala je jako malo rezultata. Mi kao da smo očekivali da će taj nesretni fašizam propasti“.¹³³ Jedna od prepreka bila je i ona jezična. *Istarska riječ* prenosi članak iz glasila *Scuola* u kojem talijanski učitelji navode kako je potrebno naučiti inorodni jezik kako bi mogli podučavati

¹²⁹ Isto, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 275, f. IX/1, Riunione dei Direttori Didattici a Pola il giorno 11 Ottobre 1934 – XII.

¹³⁰ Prijevod: „Više preferiram nepismenog inoroca talijanskih osjećaja nego visoko obrazovanog Hrvata“. Na istome mjestu.

¹³¹ Cit. „Mi fa l'impressione che l'insegnante non curi gli alunni abbastanza né a scuola né fuori di scuola, per quello che riguarda la lingua – tollera che parlino in classe il croato – non li sorvegliava durante le ore di svago – non è insomma presente ad essi in ispirito anche quando sanno di essere soli.“ Prijevod: „Dobio sam dojam da se učitelj ne brine dovoljno o učenicima u školi ili izvan nje, pogotovo što se tiče jezika – tolerira da se govori hrvatski u razredu – ne nadgledava ih u slobodno vrijeme – ukratko, ne nadahnjuje ih ni kada znaju da su sami“. Na istome mjestu.

¹³² Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

¹³³ Isto.

talijanski u novoanektiranim područjima. U nastavku navode kako u mnogim krajevima ljudi ne razumiju talijanski i da će djeca, čim napuste učionicu, zaboraviti talijanski jezik te da će to prouzročiti polupismenu djecu.¹³⁴ Osnovnoškolsko obrazovanje trajalo je pet godina, nakon čega se moglo nastaviti pohađanje večernjih škola u kojima se nastavljalno usavršavanje. To je bio slučaj i s G. A. T. koji je nakon završenih pet razreda osnovne škole upisao večernju poljoprivrednu školu. Budući da je bio dobar učenik, njegova učiteljica zalagala se za njega da upiše srednju školu u Labinu: „Bio sam jedan od najboljih učenika i treba san poč dalje u školu. I sad... ta moja učiteljica je išla kod moje mame i rekla: ‘Ja ću van pomoć se... da on dobije stipendiju i da ide u školu dalje’. A moja mama je rekla da kako će on hoditi u školu u Labin, nema ni biciklu ni ništa. Onda se trebalo malo drugačije obući za u grad.¹³⁵ Osim „neprihvatanja“ talijanskog jezika, učitelji se susreću i s brojnim financijskim problemima te su zabilježeni brojni pozivi u pomoć – nedostatak osnovnih stvari za izvođenje nastave, kao npr. krede, peći za ogrjev ili za boravak djece u vrtiću. S. A. se prisjeća kako je dobivao novčanu pomoć od države za kupnju teka (bilježnica).¹³⁶ Ponekad bi stanovnici sela ustupali dijelove svojih kuća za izvođenje nastave. Jedan od primjera zabilježen je u mjestu Martinski (tal. S. Martino in Vettua), gdje se do 16. veljače 1927. održavala nastava osnovne škole u jednoj od soba u privatnoj kući gospodina Zulianija.¹³⁷ O lošem stanju škola svjedoči i izvješće od veljače 1929., u kojem se navodi da od 21 osnovne škole, koliko ih ima u Općini Labin, samo njih pet ima uvjete za rad, dok se nastava u ostalih šesnaest odvija u malim, mračnim i nedovoljno prozračnim sobicama po raznim kućama seoskog stanovništva.¹³⁸

Zbog jačanja industrije na Labinštini, 1925. dolazi do otvaranja srednje „stručne“ škole *Regia scuola d'avviamento professionale*¹³⁹ pod upraviteljstvom inženjera Galliana Paliage, koja se nalazila u palači Negri

¹³⁴ *Istarska riječ*, god. 1., br. 41, Trst, 18. listopada 1923., Domaće novosti, „Naše škole“.

¹³⁵ Izjava G. A. T., r. 1920., dana autorici 15. lipnja 2020.

¹³⁶ Izjava S. A., r. 1924., dana autorici 17. prosinca 2019.

¹³⁷ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 274, No. 446.

¹³⁸ Isto, HR-DAPA-55, *Prefektura Istre u Puli*, kut. 110, XVI – A – 8/2, Prot. N. 850, Edificio scolastico di Ripenda.

¹³⁹ Prijevod: Kraljevska stručna škola.

u Starom gradu. Učenici su se mogli obrazovati za kovače, stolare, limare i krojače, a 1926. otvoren je i rudarski odsjek. Zbog financijskih poteškoća zatvorena je već 1928.¹⁴⁰ Te godine na snagu stupa reforma Belluzzo¹⁴¹ koja je samo nastavila u smjeru usavršavanja školstva uspostavljenog Gentileovom reformom. Nova reforma označavala je uspostavljanje sekundarnih škola radnog usmjerenja, što je u Labinu 1929. značilo otvaranje dvogodišnjeg tečaja stručnog školovanja industrijskog (rudarskog) usmjerenja. Tek 1936. dolazi do otvaranja trogodišnje Kraljevske drugostupanjske srednje industrijske stručne škole – rudarskog smjera, a 1939. uspostavlja se i Tehnička rudarska škola pa te dvije ustanove djeluju pod jedinstvenom upravom (Kraljevska tehnička industrijska rudarska škola s pridruženom Kraljevskom drugostupanjskom stručnom industrijskom muškom i ženskom školom).¹⁴²

Režim s pomoću škola provodi odgoj mladih u fašističkom duhu, a taj je posao bio povjeren učiteljima. Učitelji su bili uključeni u *Associazione Nazionale Insegnanti Fascisti*¹⁴³, sindikalnu organizaciju koja je tako mogla kontrolirati škole. Inorodni učitelji koji su pružali povjerenje i poslušnost režimu mogli su i dalje ostati na svojim radnim mjestima, no često ih se premještalo u druge talijanske regije. No, osim inorodnih učitelja, i oni talijanski susretali su se s problemima. Većinom su dolazili iz unutrašnjosti ili s juga Italije te su na to gledali kao na kaznu jer im narod nije bio naklonjen. S druge strane, neki učitelji ostali su dobro zapamćeni, poput učitelja L. Guerre iz Svetog Lovreča koji se zalagao za autobusnu liniju Koromačno – Labin.¹⁴⁴ S. A. sjeća se svojih učiteljica (Giuseppine i Elene) u Sv. Katarini koje su bile rodnom iz Barija (pokrajina Puglia) i koje su mu ostale u lijepom sjećanju. Bez obzira na to kakvu je politiku provodila država, među djecom su neki učitelji ostali u lijepom sjećanju: „Nije

¹⁴⁰ Ministar prosvjete Giuseppe Belluzzo je 1929. predložio nacrt zakona prema kojemu će se oprostiti plaćanje školarine đacima koji prebivaju u zadarskoj, riječkoj, puljskoj i goričkoj pokrajini. Više u: *Istarski list*, god. 1., br. 5, Gorica, 9. svibnja 1929., *Novosti*, „Oprost od školarine“.

¹⁴¹ Na istome mjestu.

¹⁴² *Regia scuola tecnica industriale mineraria con annessa Regia scuola secondaria di avviamento professionale industriale maschile e femminile*.

¹⁴³ Prijevod: Nacionalno udruženje fašističkih učitelja.

¹⁴⁴ Marijan MILEVOJ, *Kartulini z Labiščini*, nav. dj., str. 73.

bila politički napadna, da provodi teror, fašizam kod djece. Strahovito je obožavala djecu, volila je te male Istrijančice (...)“.¹⁴⁵

Često se događalo da djeca za vrijeme Austro-Ugarske nisu redovito pohađala školu radi pomoći roditeljima i obitelji kod kuće te rada u polju. „Pavica i Fabio so hodili va školo na Skitačo. Neso redovno hodili va školo. Ku je robilo pomoć doma cuvati ovce ili co... bi zostali doma“.¹⁴⁶ Drugim riječima, roditelji nisu shvaćali važnost obrazovanja jer ni oni sami nisu bili u prilici odlaziti u školu za vrijeme Austro-Ugarske zbog istih razloga (rad u polju, čuvanje stoke, neimaština). „Nune Pavice se pježala škola, ali brižna ni rivala hoditi dalje va školo. Ma pokle školi bi šla ovci cuvati, drevo nositi. Vela razlika je bila od fameji do fameji kako su se tretirali deca. Moji nuno i nuna, so bili strogi, ca si navadi, si navadi va škole. Pokle te neso pustili vaditi. Neso kapili da treba čitati i pisati, ma nesi nanke mesta ime va kuće pokle. Dobro da je mama bila i pismena, morala je biti bistra. Pavica, kad je nedere bila ona je znala taljanski, nje je zusto taljanski još od djetinjstva“, govori D. M.¹⁴⁷ S druge strane, za vrijeme fašističkog režima neupitna je i važnost škola kao sredstva za fašizaciju društva i širenja propagande. Općina stoga poziva roditelje da upisuju svoju djecu u školu jer je pohađanje osnovne škole prema zakonu obvezno.¹⁴⁸ O redovitom pohađanju škola piše i *Istarski list*: „Općenito je polazak u pučkim školama bio prilično redovit. Slučajeva, da djeca izbjegavaju školskoj obavezatnosti, nema mnogo, a to je također zato, jer učitelji redovito nadziru posjećivanje škola te javljaju nemarne učenike oblasti.“¹⁴⁹

¹⁴⁵ Izjava G. A., r. 1936., dana autorici 19. svibnja 2020.

¹⁴⁶ Izjava D. M., r. 1938., dana autorici 30. studenoga 2019.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ HR-DAPA, HR-DAPA-65, *Općina Labin*, kut. 276, f. IX/1, Avviso Nro. 4327.

¹⁴⁹ *Istarski list*, god. 2., br. 34, Gorica, 21. kolovoza 1930., Politički pregled, „Istarski seljaci“.

IX. Zaključak

Cilj ovog rada bio je prikazati svakodnevni život na Labinštini za vrijeme fašističke vlasti na temelju analize dobivenih intervjua sa svjedocima, arhivske građe i literature. Svjedočanstva znaju biti vrlo subjektivna pa se često događa da ne odgovaraju službenim interpretacijama i povijesnim narativima. Ti se službeni povijesni narativi nerijetko temelje na onim političkim, što nam zapravo daje crno-bijelu sliku nekog povijesnog razdoblja. U razgovoru s običnim ljudima ulazimo u neke međuzone koje su često bile izostavljene iz kolektivne nacionalne memorije te se u ovom slučaju sukobljavaju individualno sjećanje i kolektivni mit. Mišljenje običnih ljudi moglo se mijenjati tijekom vremena, stoga ne možemo govoriti o konstantnim kategorijama. Isto vrijedi i za nacionalno izjašnjavanje stanovnika u različitim razdobljima. Naime, ljudi su se prilagođavali situaciji, a popisi stanovništva bili su često dijelom nacionalnih projekata i političkih propaganda. Teško je odrediti pravu sliku ovog složenog razdoblja, ponajviše zbog nedosljednosti privatnog i javnog sjećanja, ali i nacionalne propagande koja je utjecala na pojedinca. Svako je sjećanje vrlo subjektivno, kao i način na koji pojedinac doživljava događaje koji su se odvijali u prošlosti. Ponekad imamo osjećaj da se sjećanja u većini slučajeva poklapaju sa službenom interpretacijom, ali kada dodatno zagrebemo ispod površine, dolazimo do nepodudaranja povijesnog narativa, propagande i osobnog sjećanja svjedoka.

Istra se nakon Prvog svjetskog rata našla u vrlo teškoj gospodarskoj i političkoj situaciji, stoga je međuratno razdoblje za istarskog čovjeka bilo puko preživljavanje. Prvi je zadatak Italije bio uklopiti Istru u nacionalno tijelo uspostavljanjem zakona, usklađivanjem valuta, zakonodavstva i uprave. Od dolaska fašizma na vlast donosi se više zakona koji dodatno ograničavaju upotrebu bilo kojeg jezika osim talijanskog u javnom životu, dolazi do mijenjanja toponima te imena i prezimena lokalnog stanovništva. Većina je relativno brzo prihvatila novu političku situaciju, no to ne znači da su ljudi prihvatili fašistička načela, nego su shvatili kako će si povećati šanse za preživljavanje ako se ne dovode u sukob s režimom. Poboljšanje uvjeta svakodnevnog života, kao što je uvođenje obveznog školovanja djece, obvezno cijepljenje, edukacija stanovništva (organiziranje raznih tečajeva i večernjih škola), isplata socijalne pomoći, isušivanje Čepićkog

jezera te izgradnja cesta, škola, vrtića, vodovoda i uvođenje pitke vode, doveli su do lakšeg prihvaćanja nove vlasti. Iako je želio prodrijeti u privatnu sferu života, fašizam to nije uspio. Režim je provodio fašizaciju društva s pomoću raznih organizacija, simbola, ali i učenja djece od malih nogu o pripadnosti državi. Ta se fašizacija društva provodila neovisno o nacionalnoj pripadnosti. S druge strane, u obiteljima se i dalje zadržalo njegovanje tradicije koja je postojala i prije dolaska fašizma na vlast, npr. govor lokalnih dijalekata (cakavica, čakavica i vlaški jezik).

Budući da se radi o opširnoj temi te je bilo nemoguće obuhvatiti cjelokupnu sliku Labinštine, ovaj će rad poslužiti za daljnje istraživanje i produbljivanje teme. Bilo bi potrebno proučiti više arhivske građe iz fonda *Comune di Albona*, *Comune di Fianona* i *Comune di Valdarsa*, ispitati više svjedoka iz ostalih dijelova Labinštine te eventualno usporediti ovo razdoblje sa situacijom u ratnom i poslijeratnom razdoblju.

Rappresentazione della vita quotidiana nel periodo del fascismo

Riassunto

Il regime fascista ha lasciato un segno profondo nella storia della penisola istriana e sugli istriani stessi. Questo saggio analizza la vita quotidiana nei dintorni della città d'Albona tra le due guerre mondiali e l'influenza del regime fascista sul popolo istriano. Attraverso l'analisi della bibliografia (libri e articoli), materiale d'archivio, periodici e interviste svolte, la presente ricerca si focalizza sullo sviluppo culturale, sociale ed economico, prendendo in considerazione l'italianizzazione violenta che seguì dopo il 1918 e l'impatto che ha lasciato sulla popolazione locale. La ricerca si occupa anche dei temi delle identità nazionali e culturali e della loro fluidità, ma anche dell'"indifferenza nazionale" della popolazione locale.

POPIS POGINULIH RUDARA U ISTARSKIM UGLJENOKOPIMA (1785. – 1999.)

Tullio Vorano, prof.

e-mail: tullio.vorano@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

U radu, nastalom na inicijativu Grada Labina u povodu obilježavanja 100. obljetnice Labinske republike, iznose se problemi oko izrade prvog popisa poginulih rudara u Istarskim ugljenokopima od početka ustaljene rudarske proizvodnje 1785. pa sve do zatvaranja posljednjeg rudnika 1999. Utvrđeno je da je u navedenom razdoblju poginulo na radnome mjestu, osim vrlo rijetkih izuzetaka, prema dosadašnjim saznanjima, 657 rudara. Nažalost, za dvadeset trojicu njih iz vremena jugoslavenske uprave nije bilo moguće utvrditi njihova imena i prezimena. Pogibija rudara, kako zbog više sile tako i zbog ljudskog faktora, može se izravno staviti u korelaciju s intenziviranjem i povećanjem proizvodnje. Prekomjerno forsiranje proizvodnje dovelo je do dviju velikih tragedija: prve u Raši 1940., a druge u Labinu 1948. U prilogu donosi se tablični popis poginulih s njihovim dostupnim osobnim podacima i nadnevcima njihova stradanja.

Ključne riječi: poginuli rudari, Istarski ugljenokopi

Parole chiave: minatori morti, Miniere istriane

Popis poginulih rudara na području Labinštine u razdoblju od početka rudarske proizvodnje 1785. pa do zatvaranja rudnika 1999. prvi je pokušaj utvrđivanja popisa svih onih koji su, ne svojom voljom, položili živote u nastojanju da osiguraju životnu egzistenciju sebi i svojim najmilijima. Svojim djelovanjem oni su ujedno radili za dobrobit naše, ali i šire zajednice, premda su izravnu korist i blagodat njihova rada osjetili ponajprije i

ponajviše vlasnici rudnika, bili oni u privatnom ili u društvenom sektoru, i to pod svim upravama: mletačkom, austrijskom, francuskom, iznova austrijskom, talijanskom, njemačkom i jugoslavenskom.

Prema usmenoj predaji u rudarskim krugovima¹, vjeruje se da je tijekom višestoljetnog procesa rudarenja u našem kraju poginulo u rudniku oko 700 rudara. U dosadašnjem istraživanju došao sam do saznanja da ih je poginulo 657, što u određenom smislu potvrđuje prethodnu pretpostavku. Čovjek bi pomislio da je to istraživanje jednostavno, da postoje uređeni rudarski arhivi i određeni popisi nastradalih te da se zadatak sastoji od njihova pribrajanja. Nažalost, istina je daleko složenija i zamršenija. Jedini svima dostupni popisi koji su postojali prije početka ovog istraživanja bila su imena devetorice poginulih rudara na spomeniku izrađenom u obliku obeliska na groblju u Labinu iz 1915. i popis 185 poginulih u raškoj tragediji od 28. veljače 1940.² Stoga, da bi se mogao sastaviti predmetni popis, valjalo je pregledati matične knjige umrlih, relativno novijeg datuma, u Matičnom uredu u Labinu i one starijeg u Državnom arhivu u Pazinu, gdje je ujedno pregledana dokumentacija o nesrećama u rudniku u fondu *Istarskih ugljenokopa Raša*, zatim u fondu *Istarske prefektуре* za talijansko i u onom *Narodnog odbora kotara Labin* za jugoslavensko razdoblje. Nadalje, korisnim izvorima pokazali su se novinski napisi u *Raškom rudaru*, potom 18 kutija s dokumentacijom o nezgodama pohranjenih u Personalnom arhivu rudnika u Labinu i knjiga Rinalda Racovza *Carlotta – la miniera di Arsia / Karlota - raški rudnik*. No, unatoč pregledavanju više tisuća dokumenata raspoložive vrlo iscrpne, no još uvijek nedostatne dokumentacije, došao sam do ukupnog broja od 657 poginulih rudara, ali ne i do svih njihovih imena. Stoga sam nakon održavanja znanstvenog skupa obavio dodatno istraživanje u Matičnom uredu u Labinu i Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pregledom fondova *Rudarsko metalurške inspekcije*, *Sekretarijata za industriju Izvršnog vijeća Sabora*, *Ministarstva rada* i *Ministarstva industrije (i rudarstva)*. Tako je broj od šezdesetak nepoznatih poginulih rudara sveden na 23. Nedostatak tih imena možda bi bio shvatljiv kada bi

¹ Kazivanje labinskih rudarskih inženjera Josipa Štemberge, Serda Faragune, Serda Baskijere i drugih.

² Nalazi se u Državnom arhivu u Pazinu u fondu *Istarske prefektуре* i u Narodnom muzeju Labin, a objavljena je u brošuri *Arsia, 28 febbraio 1940*, Trieste 2007., str. 68.-71.

se radilo o starijem razdoblju, ali, začudo, radi se o novijem, preciznije, o onome nakon Drugog svjetskog rata, što je teško objašnjivo.

Prema dosadašnjim saznanjima, prvi preminuli rudar bio je Antonio Cosset iz Tirola, star oko 60 godina, djelatnik Ugljenokopa, koji je umro 21. listopada 1797., dakle upravo u godini pada Mletačke Republike. Istini za volju, u matičnoj knjizi³ nije zapisano da je poginuo u rudniku, ali kao prvi zabilježen umrli rudar svakako zavređuje ući u naš popis. Cosset nam ujedno neizravno potvrđuje ranije saznanje da su strani, iskusni rudari dolazili podučavati domaće radnike.

Prvi domaći smrtno nastradali rudar bio je Nikola Brezac (s nadimkom Sferić), star 38 godina, koji je poginuo 18. studenoga 1849. u rudniku u Krapnu.⁴ U drugoj polovini XIX. stoljeća, od 1856. nadalje, ukupno su zabilježena 23 poginula rudara, većina u Krapnu, dok su dvojica nastradala u Štalijama, a jedan na Vinežu. U matičnim knjigama rudar se tada spominje pod latinskim nazivom *fodinarius*, a rudnik *fodina*. Zapaža se da je veći broj poginulih rezultat intenzivnijeg otkopavanja u rudnicima u Krapnu, na Vinežu i Štrmcu, kada je godišnja proizvodnja ugljena u navedenih pet desetljeća od oko 10 000 do 15 000 porasla na oko 90 000 tona.⁵ Naravno i broj djelatnika je u tom razdoblju povećan na više stotina radnika. Dob poginulih kretala se od 18 do 60 godina, a prosjek je iznosio 38 godina, što ukazuje na činjenicu da se radilo o zrelim ljudima s određenim radnim iskustvom. U vremenu od 1900. do 1914. poginulo je 11 rudara, od toga četvorica 1911. U dotadašnjem razdoblju uglavnom se radilo o pojedinačnim smrtnim slučajevima, osim 1877., kada su 23. listopada, uslijed pada krovine, zajedno poginula trojica rudara: Ivan Udovičić, Zamarija Valčić i Marko Verbanac.⁶ Prva je veća kolektivna nesreća ona uvodno spomenuta od 15. travnja 1915. s ukupno 9 poginulih. U matičnoj knjizi naveden je sljedeći uzrok njihove smrti: „uslijed vrlo teške nesreće na radu u rudniku

³ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: HR-DAPA], HR-DAPA-429, *Zbirka matičnih knjiga 1536. – 1923.*, MKU 133, Matična knjiga umrlih Labin VI, 1775. – 1815., broj stranice nečitljiv.

⁴ Isto, MKU 134, *Liber defunctorum Albona VII*, 1815. – 1860., str. 72.

⁵ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Labin 1998., str. 32.-33., 39.

⁶ Ioannes Udovicich, Ioannes Maria Valcich i Marcus Verbanaz, HR-DAPA-429, MK 41 (135), *Liber VIII defunctorum ab anno 1861 usque ad annum 1909*, str. 154.

u Krapnu zadobili su teške opekline po raznim dijelovima tijela i umrli u 6 sati poslijepodne⁷. Otada pa do kraja austrijske uprave 1918. poginulo je još 8 rudara, od kojih dvojica na iskopu boksita, a šestorica u rudniku — od njih čak petorica 1917. Poginuli rudari na iskopu boksita zacijelo svjedoče o intenzivnijoj aktivnosti u tom segmentu rudarstva, a zanimljivo je što se ti iskopi spominju u matičnim knjigama kao „rudnici aluminijska“ (*fodinis alluminii*).

Talijanska uprava nad labinskim rudnicima (1919. — 1943.) započela je zloslutno. Već 1920. zabilježena su 3 smrtna slučaja, a 8. travnja 1921. poginula su još dvojica: Maksimilijan Ortar i Adalbert (Vojtech) Sykora. Doduše, njih dvojica nisu poginula u rudniku, već boreći se za rudnik i ostvarivanje prava rudara u sukobu s vojskom koja je poduzela vojnu akciju za gušenje štrajka⁸ te za osvajanje rudnika i cjelokupnog rudarskog bazena⁹. Nakon toga smrtno nesreće u tom razdoblju događale su se svake godine, s izuzetkom 1925., 1926. i 1933. Nekih godina bilo je više poginulih: primjerice, 1922., 1928. i 1930. po tri, 1927. četiri, a 1935. pet, da bi ih 1936. bilo čak 15, od kojih 4 u rujnu u zajedničkoj nesreći. Sljedeće, 1937., taj je broj još i povećan, tako da je ukupno bio 21 poginuli, od kojih 9 u kolektivnoj nesreći od 7. rujna zbog gušenja ugljičnim monoksidom, a isti uzrok pokosio je sljedeće noći, zbog neopreznosti ili prevelike revnosti, još četvoricu rudara koji su bez zaštitne opreme otišli samovoljno pregledati unesrećeno radilište. Zbog te nesreće odgovarali su pred sudom u Rijeci direktor rudnika Augusto Batini i trojica njegovih suradnika, ali je vještačenje majora Attilija Izzo utvrdilo da se nije radilo o nečijem propustu ili odgovornosti, već o spletu nepovoljnih okolnosti.¹⁰ Slijedom

⁷ *In seguito a gravissima disgrazia successa nei lavori della miniera di Carpano per gravi ustioni riportate in parecchie parti del corpo morirono alle ore 6 pom. del 15. IV 1915, MATIČNI URED LABIN [dalje: MU Labin], Liber defunctorum Albona 1910-1923, str. 25.*

⁸ Poznatog kasnije pod nazivom Labinska republika.

⁹ Prema službenoj verziji, eksplodirala im je u ruci mina koju su namjeravali baciti na vojnike, a prema verziji ustanika, koju je na Sudu u Puli potvrdio i Pippan, oni su uhićeni, pretučeni i ubijeni.

¹⁰ *Copia della Relazione di perizia giudiziaria compilata dal maggiore Izzo sulla disgrazia mineraria avvenuta ad Arsia il 7-9-1937, 29 tipkanih stranica s brojnim priložima. Izvješće sastavljeno u Paviji 15. studenoga 1937. potpisao je sudski vještak, major dr. Attilio Izzo, Arhiv Cesire Batini u San Giovanni alla Vena (Pisa). Presuda je sačuvana i u: HR-DAPA, Fond IUR, kut. 365, X-3-20/6.*

toga, svi su optuženi oslobođeni krivnje. Nakon kraćeg prekida, kada su 1938. registrirane dvije pogibije, 1939. bilo ih je osjetno više – 10. Izvjesno je i ovdje da je povećanje proizvodnje i broja djelatnika prouzročilo sve više nesretnih slučajeva. Naime, tih godina, osobito od 1935. do 1940., zabilježen je skokovit, zamjetan porast proizvodnje kada je ona gotovo utrostručena i od oko 370 000 dovedena do više od 900 000 tona ugljena godišnje.¹¹ Istovremeno je i broj djelatnika osjetno povećan pa je od 2500 porastao na više od 9000. Nažalost, sve te nesreće bile su najava i uvod najveće rudarske tragedije koja se dogodila 28. veljače 1940. u rudniku Raša, oko 4.30 ujutro, s tragičnom bilancom od 185 poginulih i 146 teško ranjenih rudara.¹² Dogodilo se to kada je rudnikom upravljao novi direktor, Giustiniano Bechi Gabrielli, koji je, forsirajući proizvodnju, zanemario nekoliko bitnih mjera predostrožnosti.¹³ Provedena istraga o nesreći nije točno utvrdila uzrok nastanka eksplozije ugljene prašine koja je izazvala tragediju pa, slijedom toga, nije utvrđena ničija krivnja i za nesreću nitko nije odgovarao. Čini se da je najbliže istini izvješće pulskih karabinjera koji su smatrali da je ispaljivanje mina izazvalo eksploziju ugljene prašine.¹⁴ Uprava rudnika, da bi otklonila sa sebe svaku odgovornost, navodila je da je eksplozija možda proizvod terorističkog čina ili da je izazvana pušenjem cigarete.¹⁵ Čekalo se da se prašina malo slegne pa je koncem godine direktor smijenjen. Za novog rukovoditelja postavljen je ing. Leonardo Cioni. Zapravo, bio je postavljen samo za tehničkog direktora, a sâm sebe

¹¹ Herman BURŠIĆ, „Antifašistički pokret u općini Labin između dva svjetska rata“, u: Petar STRČIĆ (ur.), *Radnički pokret i NOB općine Labin*, Rijeka 1980., str. 50.; Davor MANDIĆ, „Labinština između dva rata u istarskoj štampi“, u: Tullio VORANO (ur.), *Radnički pokret Labinštine 1921-1941. sa širim osvrtom na Istru*, Labin – Rijeka 1981., str. 165.; Annamaria VINCI, „Položaj radnika i organizacija rada u ugljenokopima ‘Raše’ (1930.-1940.)“, u: *isto*, str. 193.

¹² NARODNI MUZEJ LABIN, Svezak dokumenata o rudarskoj nesreći 28. veljače 1940. s popisom poginulih, lakše i teže ranjenih.

¹³ Primjerice, stavio je izvan uporabe praksu polijevanja ugljene prašine prije paljenja mina i uveo miniranje tijekom radnog vremena, kada je većina rudara još bila u rudniku. Rinaldo RACOVAZ, *Carlotta – la miniera di Arsia / Karlota – raški rudnik*, Raša 2021., str. 215.

¹⁴ Isto, Izvješće potpukovnika karabinjera Pietra Esposita Amodija od 19. ožujka 1940., str. 204.

¹⁵ Isto, str. 205.

proglasio je generalnim direktorom i uzeo njegove nadležnosti. To tvrdi Francesco Antonio Marasco koji je od strane Mussolinija 19. prosinca 1942. postavljen za predsjednika *ARSA*-e¹⁶, da bi potom 1. veljače 1944. bio imenovan povjerenikom (komesarom) tog poduzeća.¹⁷ Marasco je vrlo nepovoljno ocijenio Cionijevu samovoljnu upravu u izvješću upućenom ministru gospodarstva Luigiju Cordelliju.¹⁸

Sljedeće, 1941., poginuo je 21 rudar, a 1942., kada je postignut apsolutni rekord proizvodnje s 1 187 000 tona ugljena, smrtno je stradalo 15 rudara. Može se zaključiti da su padali rekordi, ali da su oni, nažalost, plaćeni cijenom gubitaka ljudskih života. Tako je tijekom talijanske uprave proizvedeno više od 10 000 000 tona ugljena, uz gubitak 310 rudara, ili 31 rudara na milijun tona, što znači da je svakih 32 258 tona plaćeno jednim ljudskim životom. Usporedbe radi, oko 1910. na milijun proizvedenih tona ugljena poginulo je u Austriji 5,05, u Belgiji 5,56, u Francuskoj 7,79, u Velikoj Britaniji 4,40, a u Njemačkoj 7,75 rudara. To ujedno znači da je u doba talijanske uprave raški rudnik bio gotovo četiri puta opasniji i pogibelniji od francuskih i njemačkih, šest puta od austrijskih i belgijskih i gotovo sedam puta od engleskih ugljenokopa.¹⁹

Njemačka uprava (listopad 1943. – travanj 1945.) u godinu i pol trajanja, premda je proizvodnja gotovo stala zbog sabotaza rudara i partizana, ipak je ostavila za sobom dvije žrtve, od kojih jednu zbog bahatosti. Naime, jedan je njemački podoficir, neovlašteno vozeći lokomotivu prevelikom brzinom (50 km/h), na jednom zavoju izletio iz tračnica i naletio na Juru Rojnića, usmrtio ga, a teško je ranio Mariju Rajković.²⁰

Ovome valja dodati da je, nažalost, tijekom ratnog vihora poginuo

¹⁶ Pismo Francesca Antonija Marasca upućeno iz Rima 19. prosinca 1942. supruzi u Firenci, ARHIV OBITELJI MARASCO U FIRENCI [dalje: ARHIV MARASCO].

¹⁷ Dekret ministra financija Pellegrinija i ministra državnog tajnika za korporativno gospodarstvo Tarchija. Na istome mjestu.

¹⁸ Memorijal upućen ministru korporativnoga gospodarstva dr. Luigiju Cordelliju 12. kolovoza 1944. Nadnevak je upitan, ARHIV MARASCO.

¹⁹ Luciano GIURICIN, „Zdravstvene prilike rudara ‘Raše’ tridesetih godina ovog stoljeća“, u: Tullio VORANO (ur.), *Radnički pokret Labinštine*, nav. dj., str. 214.

²⁰ Rinaldo RACOVAZ, *Carlotta*, nav. dj., str. 306.

velik broj rudara, ali ne u rudniku. U labinskim matičnim knjigama iz razdoblja 1943. – 1945. upisano ih je 59, a uzroci su njihove smrti represalije (*raštrelamenti*) njemačkog okupatora ili otvoreni sukobi pojedinih rudara, u sastavu partizanskih jedinica, tijekom borbenih akcija protiv okupatorskih vojnika.

I jugoslavenska uprava (1945. – 1990.) započela je s velikim žrtvama. Tako je 1946. zabilježeno 20 poginulih, a 1947. trinaest. Nažalost, nisu nam poznata imena osmorice poginulih u tom dvogodištu. Do druge velike kolektivne tragedije došlo je 14. ožujka 1948. Prema kazivanju rudarskih tehničara i rukovoditelja, u njoj je poginulo devedesetak rudara, a u labinskom Matičnom uredu upisano ih je 80, od kojih je 26 bilo njemačkih zarobljenika. Bogdan Njegoš, tadašnji direktor rudnika i autor članka „Pojačanom budnošću i radnom disciplinom u borbu protiv neprijatelja“, objavljenom u *Raškom rudaru*, tvrdi da je u nesreći poginuo 71 rudar, a da su sedmorica ranjena.²¹ I tada je eksplodirala ugljena prašina, samo što je rudnik bio drugi – ne Raša, već Podlabin. Prema Njegošu, eksploziju je prouzročila zavjera zapadnih imperijalista. Tom prigodom u istom listu objavljeno je i „Saopćenje Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ o nesreći u rudniku uglja Raši“.²² Prema tvrdnji Ministarstva, eksploziju je izazvala tročlana diverzantska skupina. Jedan od njih, Giuseppe (Đuzepe) Faragona, ubijen je 17. ožujka pri ilegalnom pokušaju bijega u Italiju, a kod njega su pronađeni dokumenti iz kojih se vidi „da je zadatak izvršen po nalogu iz inostranstva“. Tu izmišljotinu, premda je zacijelo istina da je Faragona ubijen, najbolje demantiraju dokumenti rudnika koji navode „...da je prilikom paljenja mina u rudniku jame Podlabin nastala eksplozija ugljenog praha dana 14. marta 1948. godine u 5,40 sati...“.²³ Dakle, i ta je nesreća izazvana paljenjem mina, a najvjerojatnije je krivnja ležala u previše forsiranoj proizvodnji jer je u razdoblju „izgradnje zemlje“ glad za ugljenom bila velika. To se iščitava iz

²¹ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, *Raški rudar*, god. II., br. 4, Raša, 30. ožujka 1948., naslovnica.

²² Na istome mjestu.

²³ Primjerice, Rješenje Narodnog odbora Kotara – Odjela za unutrašnje poslove Labin br. 3611/55 od 14. srpnja 1955. pohranjeno je u Matičnom uredu Labin, kojim je omogućen naknadni upis smrti Ivana Belušića u matičnu knjigu umrlih Narodnog odbora gradske općine Labin za 1948.

Zapisnika sjednice Istarskih ugljenokopa od 23. kolovoza 1947.²⁴, kada se direktor rudnika ing. Ivo Trampuž, na poticaj generalnog direktora svih rudnika Jugoslavije, ing. Vilibalda Kontea, zalagao zato da se „otpucavanje mina“ vrši tijekom rada, premda je upravnik jame Podlabin, ing. Stjepan Mihelić, bio protiv toga. Nažalost, pod pritiskom prije imenovanih i on je popustio.

I sljedeće godine obilovale su smrtnim nesrećama pa ih je 1949. bilo jedanaest, 1950. također jedanaest, a 1951. deset. Izidor Fabeta, glavni inženjer Sigurnosne operative IUR-a, u članku „Tlo je u kretanju“ iz 1967.²⁵ naveo je kako je u razdoblju od 1945. do 1951. poginulo u rudniku 65 rudara (mimo onih nastradalih u nesreći 1948.). Od toga je 31 ili 47,7% stradao od gorskih udara. Korištenjem njegovim podacima, kao i onima iz drugih izvora, proizlazi da ih je zapravo poginulo 66. Od svih njih poznata su imena pedeset osmorice, a nedostaje ih osam, iako su poznati nadnevcu njihova stradanja. U istom članku ing. Fabeta napisao je da je u razdoblju od 1952. do 1966. poginulo u rudniku 98 rudara. Poznata su imena osamdeset dvojice, a nedostaju ona šesnaestorice. Pri navođenju ovih podataka valja naglasiti da brojevi nisu u potpunosti pouzdani. Primjerice, u rudničkom statističkom pregledniku iz 1960. u tablici „Analiza nesretnih slučajeva od 1956. do 1959.“²⁶ zabilježen je podatak da su 1959. poginula sedmorica rudara, a u „Izvještaju sigurnosne operative IU Raša za 1962.“²⁷ zapisana su šestorica.

Godine koje su posebice bile zavijene u crno bile su 1952. s 10, 1957. i 1963. s 9 te 1959., 1960., 1962., 1964. i 1967. sa 7 poginulih. Po 6 poginulih bilo je 1953. i 1958. Proizlazi da je tijekom jugoslavenske uprave u rudnicima poginuo 291 rudar, a proizvedeno je oko 23,5 milijuna tona ugljena. To znači da je otprilike svakih 80 756 tona ugljena plaćeno jednim ljudskim životom ili da je bilo 12,3 poginulih na milijun tona.

²⁴ PERSONALNA ARHIVA IUR LABIN, *Nesreće*, Zapisnik sjednice sa generalnim direktorom i rudarskim inspektorom na Direkciji Istarskih ugljenokopa Raša, dne 23. VIII. 1947.

²⁵ NARODNI MUZEJ LABIN, *Raški rudar*, br. 23, Raša, 15. prosinca 1967., str. 4.

²⁶ HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, HR-HDA-1564, *Sekretarijat za industriju IVS NRH*, kut. 123.

²⁷ Isto, kut. 125.

Od 1991. do 1999. uslijedila je hrvatska uprava nad rudnicima, kada je započeo proces njihova postupnog planskog zatvaranja. Koliko mi je poznato, u tom razdoblju nije bilo smrtnih slučajeva u rudniku.

Računa se da je tijekom djelovanja rudnika na Labinštini ukupno proizvedeno oko 40 000 000 tona ugljena, uz 657 poginulih rudara, ako ne i više. To znači da su u prosjeku svake otkopane 60 882 tone ugljena prouzročile smrt jednog rudara. Plaćena je ogromna cijena za tu proizvodnju jer je vrijednost ljudskog života nemjerljiva. Za svakog rudara pravo na rad nije trebalo značiti i pravo na smrt!

Ovom je prigodom izrađen popis poginulih rudara u rudniku, međutim, njemu bi zapravo trebalo dodati i one koji su umrli kod kuće zbog posljedica rudarenja, ponajviše od tuberkuloze pluća. Tada bi broj svakako dosegnuo i premašio spomenutih 700.

PREZIME	IME	DATUM ROĐENJA ili starost	MJESTO ROĐENJA	OTAC	MAJKA	Datum unesrećenja	RUDNIK	Uzrok nesreće	Bračno stanje	Broj djece
Cosset	Antonio	oko 60	Tirol			21. 10. 1797.	Labin			
Brezac „Sfera“	Nikola			Anton		18. 11. 1849.	Krapan	nasilna smrt		
Stemberger	Bartul			Anton		12. 2. 1856.	Krapan	unesrećen		
Basanić	Dinko					5. 7. 1872.	Krapan	pad u okno	oženjen	
Coppe	Antonio		Labin			16. 9. 1872.	Krapan	odron kamena		
Gnezda	Valentin					13. 9. 1873.	Krapan	pad krovine		
Verbanac	Marko			Marko		23. 10. 1874.	Krapan	od zadobivenih rana		
Čekada	Anton	1828.				19. 8. 1876.	Krapan	pad u okno	oženjen	
Udovičić	Ivan					23. 10. 1877.	Krapan	pad krovine		
Valčić	Zamarija			Gašpar		23. 10. 1877.	Krapan	pad krovine		
Verbanac	Marko			Marko		23. 10. 1877.	Krapan	pad krovine		
Ermagora	Dinko			Dinko		7. 4. 1879.	Krapan			
Santaleza	Mate			Mate		4. 5. 1880.	Krapan			
Barak	Anton	20. 2. 1845.				23. 11. 1883.		pad u okno		
Knapić	Dinko			Zamarija	Juština	18. 2. 1886.	Krapan			
Bučić	Ivan			Ivan		6. 3. 1888.	Krapan	od zadobivenih rana		
Hrvatini	Ivan		Skitača			6. 3. 1888.	Krapan			
Kastelic	Joseph	18. 12. 1853.	Kranjska	Ivan		8. 11. 1890.		nasilna smrt		
Mikuljan	Anton					26. 9. 1891.		od zadobivenih rana		

Medved	Josip												
Načinović	Mate												
Furlani	Giovanni	4. 3. 1851.		Giacomo									
Souczek	Ugo	14. 3. 1853.		Franjo									
Kiršić	Marko			Mate									
Glavičić	Anton	16. 2. 1845.		Dinko									
Černjul	Ivan			Dinko									
Boljević	Ivan	8. 9. 1852.											
Vladislović	Josip	8. 12. 1875.		Martin									
Martinčić	Anton	1. 6. 1889.		Anton									
Šćira	Nikola			Mate		Kunj							
Kos	Mate	19. 9. 1869.		Jakov		Blato							
Baskera	Jakov	24. 2. 1873.											
Golja	Dinko	6. 1. 1872.		Dinko		Cere							
Belušić	Ivan	11. 1. 1873.		Marin		Cere							
Franković	Ivan	27. 2. 1868.											
Martinčić	Ivan	4. 3. 1862.											
Pavinčić	Anton	8. 11. 1867.				Presika							
Faraguna	Rudolf	10. 4. 1899.		Dinko		Labin							
Hrvatini	Jakov II.	30. 7. 1864.		Mate		Brgod							

Kokot	Karlo	10. 3. 1858.	Kunj		Ivana	15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Miletić	Josip III.	13. 3. 1860.	Kunj	Nikola		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Milevoj	Dinko II.	19. 9. 1876.	Brgod	Zamarija		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Mohorović	Ivan I.	8. 7. 1880.	Kunj	Martin		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Rabac	Dinko	15. 2. 1874.	Brgod	Mate		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Šćira	Anton	24. 12. 1870.	Kunj	Šime		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Verbanac	Ivan I.	19. 6. 1896.	Kunj	Marin		15. 4. 1915.	Krapan	opekline	
Paliska	Dinko	15. 11. 1902.	Presika	Ivan		31. 10. 1916.	boksit		
Načinović	Anton	24. 5. 1878.				7. 12. 1916.		udar kamena u glavu	oženjen
Vlačić	Andrej	29. 11. 1883.	Presika	Martin		2. 3. 1917.	boksit	zatrpan	
Brenković	Josip	26. 5. 1898.		Anton		6. 3. 1917.	bolnica		neoženjen
Faraguna	Anton	30. 2. 1898.		Mate		10. 3. 1917.	bolnica		neoženjen
Gergorić	Josip	24. 10. 1876.	Brgod	Dinko	Ivana	27. 10. 1917.	Krapan	pad krovine	
Šumberac	Dinko	23. 2. 1878.	Presika	Anton	Dinka	15. 3. 1918.	Krapan	pad krovine	
Hrelja	Anton	15. 4. 1892.	Sv. Nedelja	Anton		28. 11. 1919.	Krapan		oženjen
Verbanac	Jakov			Ivan		29. 6. 1920.	bolnica		
Načinović	Anton	19. 3. 1901.		Anton		23. 11. 1920.	bolnica	opekline	
Batelić	Ivan	3. 2. 1902.		Ivan		29. 11. 1920.	bolnica	opekline	
Ortar	Maksimilijan	19. 4. 1895.	Tolmin			8. 4. 1921.	Štrmac	ubijen	neoženjen
Sykora	Vojtech Adalbert	20. 8. 1891.	Češka	Ivan		8. 4. 1921.	Štrmac	ubijen	oženjen
Faraguna	Marko	29. 5. 1889.		Marko		6. 6. 1921.			oženjen
Dundara	Anton	1890.	Sv. Martin	Dinko	Emilija	15. 5. 1922.	Krapan	eksplozija mine	oženjen

Brezac	Anton		Sv. Martin	Dinko		25. 6. 1922.	Krapan		oženjen	
Borula	Ivan	23. 11. 1899.	Šaini	Božo		2. 8. 1922.	Krapan	udar kamena u glavu	oženjen	
Cadore	Arcangelo		Sospirolo	Bernardo		28. 2. 1923.	Krapan	udar kamena u glavu	oženjen	
Hliba	Vincent		Filipana	Miho		15. 8. 1923.			neoženjen	
Načinović	Franjo		Kršan	Anton	Franica	6. 5. 1924.	boksit		oženjen	
Silvestro	Antonio					3. 2. 1927.	Krapan		oženjen	
Klapčić	Anton X.					26. 2. 1927.	Štrmac	strujni udar		
Zupanić	Ivan II.					8. 6. 1927.	Raša		oženjen	DA
Tenčić	Franjo I.					28. 6. 1927.	Krapan	odron kamenja		
Marsala	Alfredo					9. 3. 1928.	Vinež		oženjen	
Blašković	Anton I.					4. 8. 1928.	Vinež	odron kamenja	oženjen	
Višković	Ivan XI.					19. 10. 1928.	Štrmac	opekline		DA
Mogorović	Stjepan		Tinjan	Josip	Marija	16. 1. 1929.	Raša	pad krovine	Faraguna Antonija	DA
Griparić	Stjepan					17. 1. 1930.	Krapan			
Batelić	Anton III.					5. 2. 1930.	Raša	odron kamenja	oženjen	
Mikuljan	Martin					5. 2. 1930.	Raša	odron kamenja	oženjen	
Franković	Anton					1. 7. 1931.	Štalije	strujni udar	oženjen	DA
Griparić	Mate III.			Mate		30. 3. 1932.	Raša	pad krovine	neoženjen	
Čule	Slobodan					27. 9. 1932.	Raša	odron krovine	oženjen	
Jakovčić	Josip					29. 2. 1934.	Raša		oženjen	

Brezac	Ivan							24. 9. 1935.	Raša	prignječen vagonetom	oženjen	
Files	Anton							15. 10. 1935.	Raša		oženjen	
Skira	Ivan							17. 11. 1935.	Raša	urušavanje krovine	neoženjen	
Načinović	Ivan							17. 11. 1935.	Raša	urušavanje krovine	oženjen	
Martinazzoli	Giovannantonio							17. 11. 1935.	Raša	urušavanje krovine	oženjen	
Brunnić	Karlo							3. 2. 1936.				
Šumberac	Anton							8. 4. 1936.			oženjen	
Bošković	Anton							1. 5. 1936.			neoženjen	
Milevoj	Anton							14. 5. 1936.	Raša	prignječen vagonetom		
Derosi	Dinko I.							31. 5. 1936.	Raša	prignječen izv. Strojem	neoženjen	
Jurić	Josip II.							5. 6. 1936.	Raša	odron krovine	oženjen	
Golja	Vinko							6. 6. 1936.	Raša		oženjen	
De Luca	Paolo							5. 8. 1936.				
Gobo	Josip							3. 9. 1936.	Raša	nalet lokomotive		
Faraguna	Dinko							13. 9. 1936.	Raša	eksplozija		
Štemberga	Dinko							13. 9. 1936.	Raša	eksplozija metana		
Turch	Mariano							13. 9. 1936.	Raša	eksplozija metana		

Zerla	Bortolo												
Mohorović	Ivan VIII.												
Šarić	Ivan												
Mirković	Sebastijan												
Milovan	Anton I.												
Benčić	Jure												
Šverko	Jakov III.												
Golja	Vinko												
Kokot	Mate												
Paus	Ivan III.												
Astorri	Luigi	18. 8. 1904.	S. Agata Feltria	Marco	Maria								
Butarić	Anton	16. 6. 1891.	Labin	Josip	Marija								
Casadei	Primo	9. 3. 1910.	Sogliano	Giovanni	Angela								
Čekada	Andrej	17. 7. 1899.	Brigod	Zamarija	Dinka								
Kos	Ivan IV.	25. 11. 1906.	Ripenda	Jakov	Katarina								
Farenzena	Giulio	23. 4. 1903.	Agordo	Enrico	Amabile								

Jurić	Karlo	18. 11. 1915.	Lindar	Josip	Marija	7. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	neoženjen
Sacchet	Giacomo	5. 4. 1906.	S. Gregorio	Giovanni	Caterina	7. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	neoženjen
Guerrini	Giovanni	5. 3. 1914.	Vertova	Celestino	Margherita	7. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	neoženjen
Del Ben	Rinaldo	17. 7. 1896.	Azzano Decimo	Pietro	Giovanno	8. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	oženjen
Vlačić	Josip XVII.	11. 7. 1907.	Labin	Anton	Dinka	8. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	oženjen
Bolanac	Josip	2. 5. 1902.	Labin	Anton	Katarina	8. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	oženjen
Bičić	Đordano II.	17. 4. 1913.	Labin	Dinko	Marija	8. 9. 1937.	Raša	ugušen ug. monoksidom	neoženjen
Radolli	Girolamo					2. 11. 1937.	Raša	zatrpan ugljenom	
Matišević	Šime					29. 3. 1938.	Raša	nalet vagoneta	
Duminović	Ferdinand					13. 4. 1938.	Raša	prignječen vagonetom	
Hrvatini	Anton					22. 2. 1939.	Raša	nalet vagoneta	
Stegovac	Franjo					13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom	
Bučić	Josip					13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom	
Fassina	Giovanni					13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom	
Ulešić	Mate					13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom	
Ružić	Gašpar					13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom	

Kerševeni	Anton												
Slivar	Ivan												
Milevoj	Ivan Giovannini												
Casanova	Fermo												
Alessi	Francesco	25. 1. 1912.	Pennabilli	Guglielmo	Luigia	Raša	13. 4. 1939.	Raša	gušenje ug. Monoksidom				
Amadei	Dianu'	31. 8. 1911.	Seravezza	Angelo	Palma	Raša	1938./1939.	Raša	zatrpan				
Antolović	Anton	10. 6. 1911.	Tinjan	Grgo	Lucija	Raša	12. 10. 1939.	Raša	paljenjem mina				
Antonini	Primo	22. 1. 1907.	San Leo	Domenico	Rosa	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen			
Ardešić	Mario	13. 5. 1916.	Vizhinada	Ivan	Lucija	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen			
Banko	Rudolf	14. 5. 1911.	Svetvinčenat	Šime	Foška	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen			
Banovac	Viktor	31. 12. 1919.	Sv. Petar u Šumi	Anton	Fuma	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen			
Barbić	Mate I.	24. 11. 1902.	Labin	Mate	Lucija	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen			
Bartolić	Petar	2. 3. 1913.	Buje	Anton	Filomena	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen			
Basanić	Petar	26. 5. 1916.	Labin	Andrej	Dinka	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen			
Basanež	Angelo	18. 9. 1912.	Oprtalj	Anton	Marija	Raša	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen			

Batel	Anton I.	10. 6. 1907.	Barban	Mate	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Battella	Guido	29. 4. 1896.	Seravezza	Oreste	Enrichetta	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Bedrina	Ivan	1. 12. 1911.	Barban	Ivan	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Beletić	Silvio	25. 1. 1909.	Motovun	Angelo	Lucia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Belušić	Lujo	16. 4. 1920.	Pazin	Ivan	Ruža	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Benčić	Franjo	21. 1. 1921.	Pomjan	Franjo	Antonija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Berljafa	Angelo	19. 9. 1915.	Pazin	Josip	Ruža	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Bertoli	Antonio	27. 7. 1906.	Ossimo	Pietro	Giacomina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Bilić	Martin	28. 9. 1908.	Barban	Mate	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Blašković	Josip	28. 9. 1920.	Labin	Marko	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Bolković	Jure	3. 9. 1914.	Barban	Jure	Ana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Boschian	Lino	2. 11. 1914.	Aviano	Giovanni	Regina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Božac	Mate VIII.	26. 3. 1914.	Žminj	Ivan	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Božić	Dinko	9. 7. 1900.	Bale	Dinko	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Božić	Josip	12. 4. 1921.	Pazin	Luka	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Božić	Mate	19. 1. 1915.	Sušnjeвица	Bartol	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Brajković	Anton	27. 3. 1902.	Lanišće	Ivan	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Brajković	Karlo	10. 7. 1905.	Lanišće	Roko	Jelena	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Brečević	Petar II.	4. 7. 1900.	Motovun	Jakov	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Cabrini	Giovanni	29. 4. 1909.	Gorno	Antonio	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Car	Ferdinand	7. 5. 1902.	Idrija	Valentin	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Casot Domenico	Vittorio	16. 10. 1907.	S. Giustina	Pietro	Domenica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Cetina	Miho V.	25. 10. 1920.	Vodnjan	Grgo	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Cino	Stefano	21. 1. 1900.	Bompensiero	Giuseppe	Leonarda	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Crevatin	Carlo	31. 12. 1904.	Monte	Andrea	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Crudi	Salvatore	21. 3. 1896.	Mercatino M.	Secondo	Marianna	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Ćuk	Stjepan	28. 6. 1907.	Idrija	Stefan	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Černjul	Ivan IX.	31. 12. 1905.	S. Martin	Mate	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen

Dalle Zotte	Angelo	18. 12. 1898.	Volpago	Giacomo	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
De Bortoli	Lodovico	18. 5. 1901.	Maser	Valentino	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Del Cont	Emilio	2. 4. 1904.	Aviano	Čiov.Battista	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Delton	Andrea I.	20. 2. 1903.	Vodnjan	Andrea	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Dujmović	Pavle	3. 12. 1914.	Tinjan	Mate	Angela	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Dundara	Ivan VII.	3. 12. 1894.	Labin	Martin	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Fabris	Aleksandar	2. 3. 1902.	Lindar	Jure	Ruža	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Fantin	Giuseppe	8. 6. 1909.	Caprino Veronese	Carlo	Regina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Fanton	Ferdinando	5. 8. 1892.	Vittorio Veneto	Vincenzo	Teresa	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Farguna	Anton XXVI.	28. 6. 1919.	Kunj	Josip	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Franciullini	Nello	20. 9. 1915.	Castiglione	Ferdinando	Lucia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Franković	Anton XXV.	15. 1. 1910.	Kunj	Anton	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Franković	Ivan XV.	16. 11. 1905.	Kunj	Anton	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Furlan	Luigi	17. 7. 1909.	Plezzo	Luigi	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Gandolfi	Guglielmo	2. 12. 1912.	Lizzano	Riccardo	Carolina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Gašparotić	Aleksandar	23. 5. 1904.	Pazin	Nikola	Clotilde	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Gergorić	Mate VIII.	10. 10. 1896.	Labin	Mate	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
German	Virgilio	5. 3. 1921.	Oprtalj	Dinko	Giuditta	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Gherbassi	Francesco	8. 8. 1911.	Izola	Giuseppe	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Golja	Mate VIII.	15. 5. 1907.	Vetva	Dinko	Ulika	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Grassi	Arrigo	3. 4. 1912.	Trst	Mario	Luigia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Guerra	Giovanni	5. 4. 1907.	San Leo	Marino	Albina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Hrelja	Josip	29. 12. 1919.	Žminj	Jakov	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Hrvatini	Josip IX.	27. 12. 1907.	Labin	Dinko	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Hvala	Josip	12. 4. 1910.	Idrija	Josip	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Iussa	Maurizio	7. 6. 1909.	S. Pietro al Natisone	Alessandro	Teresa	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Jakačić	Anton	13. 1. 1921.	Pazin	Franjo	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Janko	Božo	4. 12. 1915.	Vrsar	Ivan	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen

Janko	Miroslav	13. 1. 1921.	Vodnjan	Martin	Eugenija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Juričić	Dinko II.	8. 4. 1889.	Labin	Mate	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Juričić	Federik	28. 4. 1912.	Pazin	Vinko	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Juričić	Mate IX.	13. 7. 1885.	Labin	Mate	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Juričić	Petar I.	24. 7. 1919.	S. Martin	Petar	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Kerjak	Martin	26. 3. 1914.	Vrsar	Mate	Agata	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Kervatin	Benedikt	25. 5. 1909.	Padulj	Ivan	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Kervatin	Ivan VII.	19. 5. 1906.	Tinjan	Anton	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Komac	Ivan	17. 6. 1913.	Sonza	Ivan	Amalija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Koren	Martin	16. 9. 1919.	Kanfana	Jure	Barbara	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Kravanja	Josip II.	8. 10. 1905.	Gorica	Josip	Franciska	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Križanac	Josip I.	23. 1. 1921.	Žminj	Mate	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Leskovec	Rafael	1. 9. 1912.	Godovići	Janez	Amalia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Licul	Anton	30. 3. 1905.	Šumber	Martin	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Licul	Josip XXXV.	17. 8. 1903.	Čepić	Dinko	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Licul Tomas	Josip	23. 6. 1920.	Labin	Anton	Matija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Lombardi	Primo	5. 11. 1895.	Urbino	Luigi		28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Luisi	Ugo	27. 10. 1906.	Seravezza	Giacobbe	Erminia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Lukšić	Anton II.	26. 1. 1914.	Sušnjevića	Petar	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Lupetin	Božo	11. 12. 1921.	Barban	Josip	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Lupieri	Mario	10. 4. 1912.	Vodnjan	Antonio	Domenica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Madrušan	Anton II.	13. 1. 1913.	Svetvinčenat	Ivan	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Manuelli	Primo	6. 7. 1910.	Mercatino M.	Nazzareno	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Maremmani	Coffredo	13. 2. 1907.	Pietrasanta	Francesco	Agata	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Matas	Viktor	12. 2. 1902.	Plomin	Ivan	Matija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Matelić	Josip	20. 2. 1915.	Pazin	Vinko	Ruža	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Matijašić	Josip I.	26. 2. 1911.	Motovun	Ivan	Antonia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Matošević	Petar	18. 8. 1921.	Vrsar	Martin	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen

Mesesnel	Ivan	26. 5. 1901.	Vipava	Josip	Josipa	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Mikuljan	Josip V.	10. 5. 1908.	Cere	Dinko	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Milanić	Franjo	1. 9. 1909.	Pazin	Augustin	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Milevoj	Anton XX.	5. 2. 1909.	Labin	Ivan	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Milevoj	Ivan III.	26. 10. 1893.	Vinež	Anton	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Milevoj	Ivan XXI.	27. 12. 1915.	Presika	Zamarija	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Mirković	Pavao	4. 10. 1910.	Puntijera	Pavao	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Mohorović	Božo	30. 1. 1901.	Tinjan	Josip	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Mohorović	Dinko II.	8. 3. 1901.	Labin	Ivan	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Mohorović	Ivan XXVIII.	20. 9. 1920.	Labin	Mate	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Morelli	Carlo	13. 7. 1921.	Ossimo	Gerolamo	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Morelli	Giovanni	8. 10. 1912.	Ossimo	Gerolamo	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Mori	Giuseppe	20. 4. 1913.	Farra Soligo	Desiderio	Eufemia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Morosi	Gino	13. 3. 1912.	Mercato Saraceno	Giacomo	Marcellina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Mosconi	Emilio	17. 1. 1909.	S. Agata Feltria	Enrico	Luisa	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Mrak	Anton	9. 1. 1899.	Ajdovščina	Franjo	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Mrak	Guštin	28. 5. 1911.	Chiappovano	Lujo	Franciska	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Muzica	Romano	29. 9. 1921.	Roč	Mate	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Načinović	Andrej II.	1. 12. 1889.	S. Martin	Dinko	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Načinović	Anton VII.	1. 1. 1903.	Vetva	Ivan	Matija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Načinović	Ivan XIII.	13.12.1909	Sv. Nedelja	Marko	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Načinović	Marin II.	5. 3. 1904.	Cere	Ivan	Anna	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Opašić	Josip	26. 10. 1908.	Cerovlje	Anton	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Pamić	Anton III.	13. 3. 1916.	Žminj	Anton	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Pamić	Jakov	6. 4. 1913.	Sv. Nedelja	Ivan	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Paoletić	Martin I.	1. 12. 1919.	Kanfanar	Ivan	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Pavlić	Josip I.	25. 1. 1902.	Barban	Mate	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Pereša	Ivan I.	1. 6. 1902.	Barban	Vinko	Foška	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Perković	Jure	16. 2. 1903.	Svetvinčenat	Jure	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Peršić	Anton	13. 8. 1906.	Labin	Dinko	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Peršić	Rudolf I.	15. 4. 1913.	Plomin	Karlo	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Peruško	Miho	30. 1. 1910.	Vodnjan	Miho	Ulika	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Petek	Grigo	30. 11. 1902.	Tinjan	Marko	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Pincin	Iginio	1. 1. 1909.	Grožnjan	Josip	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Piva	Gino	7. 10. 1909.	Lagosanto	Verecondo	Pasqua	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Poldrugo	Josip VIII.	15. 8. 1914.	Labin	Anton	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Poli	Fiorino	31. 10. 1909.	Colzate	Annibale	Maria Angela	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Polo Fris	Riccardo	15. 6. 1908.	Aviano	Angelo	Maddalena	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Prenc	Šime II.	26. 6. 1920.	Tinjan	Šime	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Prodan	Anton III.	3. 4. 1909.	Buzet	Anton	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Radola	Ivan	8. 11. 1894.	Barban	Ivan	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Radović	Josip	20. 5. 1921.	Labin	Mate	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen

Ravníć	Josip	16. 9. 1900.	Labin	Ivan	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Rojnić	Anton	6. 1. 1920.	Svetvinčenat	Andrej	Ulika	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Rojnić	Josip	14. 3. 1912.	Svetvinčenat	Andrej	Ulika	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Rovis	Anton	14. 6. 1914.	Žminj	Josip	Marijana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Runko	Mario	2. 6. 1909.	Pula	Anton	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Ružić	Anton	18. 9. 1921.	Pazin	Šime	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Ružić	Rajmond	10. 2. 1911.	Labin	Dinko	Matija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Santaleza	Ivan V.	27. 12. 1914.	Labin	Franjo	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Simoncini	Giacomo	2. 8. 1906.	Monte Cedevo	Simone	Caterina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Sinčić	Anton	26. 8. 1913.	Buzet	Anton	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Sirotić	Augustin	22. 2. 1905.	Buzet	Josip	Anna	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Sošić	Josip II.	26. 9. 1907.	Plomin	Mate	Dinka	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Sošić	Lino	27. 9. 1913.	Kršan	Ivan	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Starčić	Andrej	12. 12. 1912.	Piće	Mate	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Stepančić	Josip VII.	19. 3. 1905.	Santalezi	Ivan	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Stuper	Augusto	10. 4. 1904.	Trst	Antonio	Emilia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Šegon	Šime I.	3. 2. 1904.	Tinjan	Valentin	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Štemberga	Ivan IV.	18. 4. 1899.	Labin	Dinko	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Štiković	Edvard	25. 10. 1913.	Lindar	Lujo	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Šugar	Ivan	4. 3. 1909.	Žminj	Franjo	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Šumberac	Dinko XI.	4. 6. 1912.	Labin	Dinko	Juština	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Tamarri	Giulio	12. 10. 1908.	Lizzano	Pietro	Celeste	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Tedeschi	Remo	19. 12. 1912.	Monghidoro	Domenico	Maria	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Tencić	Mate V.	5. 11. 1901.	Labin	Zamarija	Franica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Tomaš	Anton V.	31. 12. 1920.	Žminj	Anton	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Tomaš	Mate	21. 9. 1902.	Žminj	Paškval	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Tominović	Adolf I.	3. 6. 1914.	Pazin	Josip	Ruža	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Trevisan	Stanislao	15. 1. 1910.	Ajdovščina	Lujo	Amalia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen

Turchi	Domenico	22. 1. 1905.	Fanano	Pellegrino	Annun- ciata	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Ugolini	Alberto	1. 4. 1917.	Minerbio	Attilio	Erminia	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Ujčić	Viktor	25. 11. 1914.	Pazin	Šime	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Uljar	Josip	16. 7. 1920.	Pazin	Petar	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Valković	Franjo	31. 7. 1901.	Pazin	Ivan	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Višković	Mate XIII.	16. 4. 1894.	Labin	Ivan	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Vitulić	Miho	19. 4. 1906.	Žminj	Josip	Foška	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Vladislavić	Anton	20. 11. 1903.	Labin	Ivan	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Vlah	Martin	16. 2. 1908.	Pazin	Franjo	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Vretenar	Viktor I.	25. 1. 1914.	Piće	Petar	Marija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Zagrić	Anton	26. 6. 1900.	Žminj	Franjo	Foška	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Zandel	Jakov	12. 10. 1902.	Kunj	Karlo	Ulika	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Zuban	Augustin	1. 10. 1921.	Barban	Mate	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Zuljani	Jakov	24. 7. 1913.	Sv. Martin	Ivan	Ivana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen

Zuljani	Zamarija	5. 8. 1907.	Vetva	Anton	Lucija	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Zupčić	Anton XI.	14. 8. 1896.	Labin	Zamarija	Antica	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	oženjen
Zupčić	Nikola	14. 6. 1916.	Pula	Anton	Katarina	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Žufić	Anton	5. 2. 1914.	Žminj	Ivan	Fuma	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Žufić	Josip XII.	10. 7. 1909.	Pazin	Milho	Marijana	28. 2. 1940.	Raša	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Salvi	Giuseppe	29. 4. 1912.	Pradalunga	Agostino	Giovanna	24. 3. 1940.	Raša-Pula	eksplozija ug. prašine	oženjen
Caldart	Abramo					17. 6. 1940.	Raša	pad u okno	
Colli	Natale					3. 12. 1940.	Raša	nalet vagoneta	
Pastorčić	Božo		Poreč	Štefan	Katarina	11. 1. 1941.	Raša		Sinožić Amalia
Ortolan	Mario		Vittorio Veneto	Antonio	Angela	21. 1. 1941.	Raša		neoženjen
Erjavec	Franjo		Idrija	Franjo	Ivana	25. 2. 1941.	Raša		neoženjen
Mocchi	Andrea I.		Pazin	Franjo	Katarina	25. 2. 1941.	Raša		Lukšić Marija
Zecchin	Severino		Pernunnia	Domenico	Amelia	4. 3. 1941.	Raša		neoženjen
Zandona	Romano		Runsebich	Luigi	Candida	30. 3. 1941.	Raša		Zandona Marsilia
Nežić	Ivan		Buzet	Anton	Josipa	7. 4. 1941.	Raša		neoženjen
Kraljić	Rudolf		Žminj	Jure	Marija	26. 5. 1941.	Raša		neoženjen
Ciritan	Giovanni		Brtonigla	Antonio	Maria	10. 6. 1941.	Raša		Codia Maria
Rabar	Božo		Kanfanar	Šime	Caterina	21. 6. 1941.	Raša		oženjen

Velloni	Martino		Vodnjan	Antonio	Marija	24. 6. 1941.	Raša	Družeta Marija	
Cheli	Primo		Lizzano	Gaetano	Petronilla	17. 8. 1941.	Podlabin	Galli Giulia	
Pamić	Josip		Žminj	Mate	Josipa	17. 8. 1941.	Podlabin	neoženjen	
Fable	Mario		Plomin	Karlo	Marija	6. 10. 1941.	Raša	pad krovine	Brenković Kristina
Biancorosso	Bruno	17. 1. 1924.	Piran	Alfonso	Stella	8. 10. 1941.	Sečovlje	eksplozija stroja	
Licul	Anton		Labin	Ivan	Ivana	2. 11. 1941.	Raša		Zulijani Lucija
Višković	Ivan		Labin	Mate	Matija	20. 11. 1941.	Raša	nalet vagoneta	neoženjen
Cerne	ing. Renato		Trst	Giuseppe	Francesca	9. 12. 1941.	Raša	odron krovine	Colussi Elda
Colombo	Luigi		Carugate	Giovanni	Anna	9. 12. 1941.	Raša	odron krovine	neoženjen
Reino	Antonio		S. Bartolomeo/ Goldo	Leonardo	Maria Giuseppa	10. 12. 1941.	Raša		Cirelli Carmela
Načinović	Petar		Poreč	Ivan	Lucija	20. 12. 1941.	Raša	odron krovine	neoženjen
Špada	Josip		Barban	Jure	Matija	18. 1. 1942.	Štalije		udovac
Gliha	Petar		Kanfanar	Ivan	Fuma	8. 3. 1942.	Raša		Cjpraca Maria
Macorig	Silverio		Torreano	Pietro Rosa		12. 4. 1942.	Raša		Spelati Pierina
Nusdorfer	Ivan		Vipava	Anton	Ivana	10. 5. 1942.	Raša		Radović Franca
Sergo	Jakov		Pazin	Josip	Ruža	25. 6. 1942.	Podlabin		Batelj Antica
Poldrugovac	Viktor		Pazin	Josip	Dinka	9. 8. 1942.	Raša		Zajc Franca
Sošić	Karlo		Kanfanar	Ivan	Fuma	24. 8. 1942.	Raša		neoženjen
Milevoj	Josip		Labin	Dinko	Dinka	16. 9. 1942.	Raša	odron krovine	Golja Marija
Glavić	Franjo		Boljun	Kazimir	Ana	5. 10. 1942.	Podlabin		neoženjen

Benčić	Dušan		Žminj	Ivan	Marija	7. 10. 1942.	Raša	odron krovine	neoženjen
Beučić	Franjo		Raša	Josip	Marija	7. 10. 1942.	Raša	odron krovine	neoženjen
Paoli	Umberto		Poreč		Francesca	7. 10. 1942.	Raša	odron krovine	neoženjen
Nicchi	Giovanni		S. Agata Feltria	Vicinio	Caterina	31. 10. 1942.	Raša	odron krovine	Bartolini Settonia
Soppelsa	Silvio					31. 10. 1942.	Raša	odron krovine	
Radin	Massimo		Buje	Petar	Marija	12. 12. 1942.	Štrmac		Benvegnu Maria
Raitano	Giovanni		Conicatti	Giuseppe	Cosima	3. 2. 1943.	Podlabin		neoženjen
Duras	Jure					20. 5. 1943.	Raša	prignječen vagonetom.	
Meden	Josip		Barban	Anton	Marija	20. 5. 1943.	Bršica	prignječen vagonetom.	Rajković Ivana
Zahtila	Ivan		Raša	Ivan	Marija	1. 7. 1943.	Raša	prignječen vagonetom.	Paliska Marija
De Donà	Gino		Sospirolo	Emanuele	Maria	21. 7. 1943.	Podlabin		Selle Maria
Borgagni	Giuseppe		Talamello	Pietro	Angelica	5. 8. 1943.	Podlabin		neoženjen
Rojnić	Jure					20. 8. 1944.	Raša	nalet lokomotive	
Zović	Vladimir	5. 5. 1907.	Pazin	Slobodan	Marija	13. 3. 1945.	Raša		
Dundara	Viktor	4. 6. 1911.	Cere	Mate	Ivanka	XI. 1945.		pregažen autobusom.	
Vladislović	Josip		Krnica	Josip	Marija	28. 3. 1946.	Raša	udar lokomotive	neoženjen
Santaleza	Josip		Veli Golji		Marija	11. 4. 1946.	Podlabin		neoženjen
Benčić	Olivius	28. 7. 1928.		Mascimi	Ioana	3. 5. 1946.			neoženjen
Nepoznat						3. 5. 1946.			

Paliska	Josip		Trget	Jakov	Antonija	15. 7. 1946.		gorski udar	Tominović Lucija
Nepoznat						15. 12. 1946.			
Nepoznat						15. 12. 1946.			
Nepoznat						15. 12. 1946.			
Nepoznat						15. 12. 1946.			
Bertetić	Josip	10. 8. 1927.	Bertetići			29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Brenko	Anton	16. 1. 1926.	Orići	Josip		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Buić	Andelo	7. 10. 1920.	Marčana		Marija	29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	Radolović Eufemia
Jakačić	Franjo	2. 1. 1920.	Pičan	Franjo		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Koroman Miho		9. 9. 1923.	Koromani	Anton		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Mohorović	Josip	2. 11. 1908.	Sv. Martin	Mate		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	oženjen
Preden	Josip	6. 1. 1925.	Svetvinčenat	Anton		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Pužar	Rudolf	28. 1. 1906.	Gračisce	Miho		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Vertačić	Jure	19. 4. 1906.	Mandelići	Martin		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Vitasović	Ivan	1. 6. 1900.	Orbanići	Ivan		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Živulić	Rudolf	1. 10. 1917.	Foli	Martin		29. 12. 1946.	Raša	gorski udar	
Živolić	Ivan	9. 5. 1899.	Žminj			1. 4. 1947.			oženjen
Zuhčić	Ivan					19. 4. 1947.	Raša	pregažen lokomotivom	
Ilić	Jakov					22. 5. 1947.	Podlabin	zarušavanje	
Belušić	Viktor					21. 6. 1947.			
Nepoznat						1. 7. 1947.			

Blažina	Josip	31. 3. 1913.	Ripenda	Franjo	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Knapić Ana
Brenčić	Ivan	3. 11. 1912.		Martin	Dinka	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Miletić Lucija
Brhan	Mario	4. 4. 1927.		Ivan	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Antica
Brohm	Karl	1909.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Bučić	Josip	22. 3. 1929.	Bartići	Ivan	Matija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Bukovski	Josip	11. 3. 1920.	Zagreb	Marko	Franica	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Doms	Erich	1929.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Empler	Erich	1910.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Albina
Erjavec	Božo	25. 12. 1897.	Gračišće	Ivan	Lili	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	oženjen
Farguna	Martin	11. 11. 1899.	Ripenda	Jakov	Matija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Škopac Katarina
Gergorić	Toma	14. 8. 1924.	Županići	Anton	Matija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Marija
Glavić	Rikard	9. 9. 1926.		Franjo	Josipa	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Gobo	Mario	10. 6. 1925.	Trget	Mate	Katarina	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Juričić Marija
Golja	Tomažo	5. 11. 1912.	Cere	Anton	Dinka	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Marijon Danica

Grigori	Georg	1925.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Matija
Gruner	Gerhard	1919.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Hemmig	Martin	1910.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Herlich	Robert	1920.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Ruža
Horvath	Josef	1919.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Hrvatini	Josip	26. 1. 1897.	Bartúci	Ivan	Antica		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Hrvatini Antica
Kablitz	Fritz	1908.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Katičić	Rudolf	14. 4. 1910.	Kršan	Anton	Ivanka		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Katz	Walter	1920.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Jera
Katzel	Walter						14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Kiršić	Anton	10. 6. 1912.	Jurazini	Anton	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Načinović Albina
Knapić	Ivan	20. 8. 1914.	Ripenda	Anton	Katarina		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Sorgo Andela
Kos	Josip	27. 9. 1909.	Ripenda	Ivan	Luce		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Kotiga	Viktor	27. 2. 1927.	Motovun	Josip	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	

Lange	Adolf	1908.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Laskovski	Alfred	1922.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Licul	Ivan	29. 3. 1898.	Šumber	Andrea	Ivanka		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Načinović Ivanka
Licul	Ivan	16. 7. 1909.	Šumber	Dinko	Antica		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Petric Matija
Likar	Franc	16. 2. 1926.	Cerkno	Franc	Julija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Lukež	Josip	2. 12. 1929.		Josip	Franca		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Manfreda	Valentin	2. 11. 1894.	Tolmin	Andrej	Uršula		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Kofol Ruža
Marquardt	Arthur	1922.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Martinčić	Ivan	21. 2. 1900.		Anton	Matija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Pierina
Martinčić	Mario	19. 12. 1907.	Skitača	Jakov	Lucija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Dusman Marija
Mehlich	Paul	1907.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Videcnik Jera
Mergon	Jakov	8. 12. 1904.	Vinež	Franjo	Josipa		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Mlakar	Aloiz	11. 6. 1899.		Valentin	Uršula		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Miletic Milka
Mohorović	Jure	23. 4. 1906.	Kunj	Mate	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	

Müller	Werner	1922.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine		
Načinović	Dinko	25. 12. 1905.	Ripenda	Dinko	Lucija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Verbanac Marija	
Permić	Petar	27. 1. 1920.		Petar	Antica		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Dinka	
Petrić	Mate	28. 4. 1906.	Šumber	Marko	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Licul Franica	
Radović	Marko	24. 11. 1910.	Šumber	Marko	Ivana		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Blašković Ida	
Reichl	Rudolf	1922.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine		
Rothe	Willi	1904.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine		
Rovis	Ivan	28. 6. 1902.		Ivan	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine		
Sedej	Franc	14. 1. 1910.		Franc			14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Ivana	
Stojšić	Ivan	18. 6. 1922.		Josip	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen	
Skopec	Andrija	15. 5. 1926.	Donja Stubica	Marko	Bara		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Gašparina Miletić	
Tenčić	Ivan	6. 2. 1908.	Ripenda	Mate	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine		
Thier	Willi	1926.					14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Marija	
Valković	Petar	28. 6. 1909.		Ivan	Marija		14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Šumberac Pierina	

Valenta	Valentin	14. 2. 1910.	Motovun	Anton	Ana	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Verbanac	Dinko	1. 10. 1916.	Bršica	Ivan	Katarina	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Franković Marija
Verbanac	Josip	5. 2. 1894.	Ripenda	Dinko	Katarina	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Verbanac	Josip	21. 10. 1919.	Štrnac	Josip	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Vidić	Berto	4. 9. 1925.	Šumber	Anton	Luce	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Vincan	Anton	6. 4. 1912.		Silvestar	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Juričić Dinka
Vlačić	Vice	28. 1. 1903.	Sv. Marina	Josip	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Ljubica
Vojčić	Anton	23. 10. 1913.	Šumber	Anton	Lucija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	neoženjen
Vojčić	Franjo	27. 9. 1909.		Dinko	Kate	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Ana
Werner	Heinrich	1925.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Milka
Wittmann	Otto	1922.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Zacharias	Hans	1924.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Černjul Ivana
Zandomenigo	Anton	20. 9. 1914.	Sv. Martin	Mate	Marija	14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	
Zlatner	Avgustin	1924.				14. 3. 1948.	Podlabin	eksplozija ug. prašine	Rebešek Cecilija

Zorc	Franc	12. 10. 1900.	Celje	Jakov	Vilbala	14. 3. 1948.	Podlabin	Smoković Marija	
Zupičić	Ivan	19. 3. 1901.	Ripenda	Anton	Katarina	14. 3. 1948.	Podlabin	Knapić Luce	
Zupičić	Ivan	2. 5. 1894.	Ripenda	Zamarija	Antica	14. 3. 1948.	Podlabin		
Seifert	Ernest	17. 6. 1909.				24. 10. 1948.	Raša		
Kehrer	Willi	6. 12. 1915.				17. 11. 1948.	Raša		
Goschnik	Krsta					18. 11. 1948.			
Goschnik	Anton					18. 11. 1948.			
Rindler	Franz					18. 11. 1948.			
Milevoj	Anton	1. 8. 1899.				18. 11. 1948.	Raša	Bastjanić Marija	
Milevoj	Milan	21. 3. 1924.	Kranjci	Anton	Ivanka	5. 12. 1948.	Podlabin		
Bianchessi	Dinko	27. 5. 1894.	Castiglione	Enrico		16. 12. 1948.	Podlabin		
Derosi	Milan	9. 6. 1929.	Ripenda	Ivan	Katica	9. 6. 1949.	Podlabin	neoženjen	
Todorović	Mile					24. 6. 1949.	Raša		
Mileta	Marko					11. 8. 1949.	Raša	neoženjen	
Smolica	Petar	19. 1. 1929.	Brajkovići	Anton	Kate	11. 8. 1949.	Raša	Kolić Foška	
Radolović	Blaž	4. 2. 1908.	Marčana	Anton	Kate	30. 8. 1949.	Raša		
Martinović	Stjepan					31. 8. 1949.	Raša		
Sumaj	Jozef					8. 9. 1949.	Raša	neoženjen	
Aničić	Josip	18. 3. 1932.	Gračišće	Viktor	Đakomina	5. 10. 1949.	Podlabin	neoženjen	
Perković	Mate	15. 11. 1927.	Gospić	Ilija	Marde	16. 11. 1949.	Podlabin	neoženjen	

Flajs	Slavko	6. 7. 1931.	Bos. Hrahovo	Anton	Vivija	26. 11. 1949.	Raša	Zustović Libera	
Miatton	Luigi	24. 8. 1919.	Mađarska	Luigi	Elisabetta	12. 12. 1949.	Podlabin	oženjen	eksplozija kapisle
Belac	Josip	3. 8. 1923.	Pazin	Anton		13. 1. 1950.		neoženjen	
Širol	Ivan	10. 4. 1930.	Skopljak	Josip	Tereza	17. 2. 1950.	Podlabin	neoženjen	
Deprato	Ivan	27. 2. 1904.	Valtura	Jakov	Jele	2. 3. 1950.	Raša	Mileta Celestina	
Černjul	Severo	21. 6. 1925.	Županići	Ivan	Marija	2. 3. 1950.	Raša	Ivana	
Radolović	Miho	16. 4. 1902.	Marčana	Miho	Fuma	2. 3. 1950.	Raša	neoženjen	
Sepić	Mate	7. 11. 1923.	Zudetići	Ivan	Marija	2. 3. 1950.	Raša	Čekada Dina	
Vickić	Milan	1. 7. 1909.	Kršan	Mate	Marija	2. 3. 1950.	Raša	neoženjen	
Knapić	Ivan	26. 6. 1920.	Ripenda	Ivan	Marija	18. 3. 1950.	Podlabin	neoženjen	
Basanić	Josip	24. 4. 1926.		Anton	Ivanka	30. 8. 1950.	Štalije	neoženjen	
Matelić	Rino	17. 4. 1923.	Poreč	Božo	Đizela	30. 10. 1950.	Raša	Filipović Marija	
Rojnić	Vazmoslav	26. 3. 1911.	Rojnići	Vazmoslav	Foška	25. 11. 1950.	Raša		
Kokot	Josip					25. 1. 1951.			udar kamena
Poldrugovac	Antonio					20. 2. 1951.		Kalagač Franica	gorski udar
Zajc	Ivan	20. 9. 1913.	Gologorica	Josip	Antonija	20. 2. 1951.	Raša		gorski udar
Vilar	Otavio					15. 3. 1951.	Raša		gorski udar
Peteh	Ivan	22. 9. 1931.	Pazin	Josip	Marija	29. 3. 1951.	Štalije	neoženjen	strujni udar
Grgrinić	Josip	10. 6. 1902.	Jurićev Kal	Anton	Foška	26. 4. 1951.	Raša		komad ugljena
Smilović	Karlo					3. 11. 1951.	Pićan		
Metelko	Ivan					10. 11. 1951.		Rajc Lucija	

Kovačić	Maksimilijan	8. 1. 1902.	Pazin	Andrija	Dinka	8. 12. 1951.	Podlabin	prignječen vagonetom	
Kršulja	Josip					26. 12. 1951.		strujni udar	Verbanac Violeta
Basanić	Ivan	11. 12. 1911.	Vinež	Mate	Matija	18. 1. 1952.	Podlabin	gorski udar	Manfreda Ljubica
Pavšić	Rafael	10. 11. 1919.	Gorica	Juraj	Štefanija	18. 1. 1952.	Podlabin	gorski udar	neozženjen
Zupičić	Jakov	9. 5. 1920.	Ripenda	Josip	Marija	18. 4. 1952.	Podlabin	prevrtanje targeta	
Bačac	Milan					20. 5. 1952.	Pičan	strujni udar	neozženjen
Rusak	Franjo	11. 11. 1920.	Donja Dubrova	Đuro	Kata	2. 6. 1952.	Raša	pad iz klijetke	Biletić Andela
Roce	Anton	18. 1. 1911.	Žrninj	Ivan	Kata	11. 6. 1952.	Raša	urušavanje podgrade	neozženjen
Perhat	Franjo					7. 7. 1952.		prevrtanje autobusa	Mohorović Luce
Lazarić	Otavio	26. 8. 1906.	Sv. Martin	Ivan	Dinka	19. 8. 1952.			Dušić Ana
Krušvar	Eugen	22. 9. 1915.	Buzet	Anton	Antonija	4. 9. 1952.	Podlabin	gorski udar	
Vidak	Gvido	25. 12. 1925.	Kršan			4. 11. 1952.	Pičan	pad u okno	oženjen
Petrović	Ivan	31. 10. 1914.	Režanci	Matija		7. 1. 1953.	Raša	udar vagoneta	oženjen
Čelić	Rade	10. 10. 1926.	B. Gradiška	Petar		31. 1. 1953.	Raša	gorski udar	oženjen
Fonović	Milan	25. 2. 1902.	Barbići	Josip		26. 3. 1953.	Raša	zarušavanje	oženjen
Mrvčić	Dragutin	17. 9. 1925.	Varaždin	Ivan		2. 4. 1953.	Raša	udar vagoneta	neozženjen
Svik	Romano	22. 4. 1922.	Pičan	Josip	Dinka	28. 9. 1953.	Podlabin	odron kamena	
Peroš	Ivan					26. 12. 1953.			
Gobo	Dragutin					17. 5. 1954.	Krapan	naprasno	oženjen

Seručník	Sigmund	17. 4. 1930.	Njemačka	Alojz		12. 8. 1954.	Raša	prignječen vagonetom	oženjen
Dženanović	Sejdo	1924.	Cazin	Muha		6. 11. 1954.	Raša	pad skalina	oženjen
Bulić	Josip	6. 12. 1909.	Glavani	Pavle		21. 12. 1954.	Raša	odron kamena	
Belušić	Josip					17. 2. 1955.	Pićan	odron krovine	
Peršić	Ivan					17. 2. 1955.	Pićan	odron krovine	Abdić Senija
Merdanović	Mehmed	1930.	Cazin	Ali	Safa	22. 3. 1955.	Podlabin	prignječen vagonetom	
Mujić	Zarif	1935.	Cazin	Mehan	Saha	14. 5. 1955.	Raša	zarušavanje	Bartolić Ana
? Kostešić	Darko	6. 2. 1928.	Mutvoran	Anton	Ana	1956.	Raša		
Nepoznat						1956.	Podlabin		
Svoljšak	Franc	26. 11. 1927.	Kranj	Jernej	Marija	18. 2. 1957.	Podlabin	pad krovine	Arnuš Marija
Dženanović	Husein	1928.		Alaga		15. 3. 1957.	Podlabin	nosio eksploziv	Grgorović Marija
Bulić	Ivan	7. 3. 1922.	Glavani	Roko	Lucija	21. 3. 1957.		pad krovine	
Cilar	Josip	20. 4. 1935.	Čakovec	Valent	Marija	26. 6. 1957.	Podlabin		neoženjen
Glavičić	Josip	20. 7. 1911.	Kranjci	Vinko	Marija	10. 9. 1957.	Podlabin	zamjena stojke	Milevoj Paola
Nepoznat						1957.			
Nepoznat						1957.			
Nepoznat						1957.			
Nepoznat						1957.			
Potonjac	Franjo	1. 1. 1938.	Virovitica	Jože	Jaga	17. 2. 1958.	Podlabin	pad krovine	Marija
Bahunek	Stjepan	24. 8. 1935.	Varaždin	Ivan	Bara	18. 6. 1958.	Podlabin	odron kamena	neoženjen
Cvitić	Franjo	13. 10. 1931.	Cvitići	Marko		21. 6. 1958.	Podlabin	pad krovine	
Posdraccini	Achille	1. 6. 1914.	Bassano	Luigi	Pasqua	27. 6. 1958.	Krapan	prignječen vagonetom	

Jurašić	Mario	19. 7. 1914.	Kožljak	Anton	Lucija	17. 7. 1958.	Podlabin		Bača Ana
Ibrišimović	Bego					1958.			
Hadžić	Šaban					27. 2. 1959.			neoženjen
Kalender	Mehmet	1938.	Prijedor	Ibrahim	Zlata	4. 4. 1959.	Podlabin	gorski udar	neoženjen
Karupović	Huse	23. 7. 1935.	Prijedor	Omer	Rasima	4. 4. 1959.	Podlabin	gorski udar	neoženjen
Terzić	Vajk	7. 8. 1933.	Prijedor	Juso	Zejna	4. 4. 1959.	Podlabin	gorski udar	neoženjen
Hrelja	Ivan	21. 9. 1906.	Vidulini	Martin		21. 8. 1959.		gorski udar	
Pavletić	Ivan	19. 7. 1904.	Sv. Lovreč			8. 12. 1959.		odron kamena	
Nepoznat						1959.			
Gobo	Bruno					31. 1. 1960.	uz Vlašku	strujni udar	
Dogjić	Ibrahim	25. 4. 1940.	Brčko	Alosman	Rahmana	21. 3. 1960.	Podlabin		neoženjen
Jejić	Ivan	14. 7. 1916.	Brгод	Matija	Marija	2. 4. 1960.			neoženjen
Tahiri	Betiš	1939.	Tetovo	Jakup	Alime	9. 6. 1960.	Raša		neoženjen
Jelenić	Blaž	2. 2. 1901.	Žminj	Šime	Marija	6. 8. 1960.	Raša	urušavanje krovine	Marić Juština
Mikuljan	Josip	4. 1. 1929.	Barbići	Ivan	Dinka	15. 8. 1960.	Raša		
Škopac	Mario	8. 4. 1931.	Smolčić	Franjo	Antica	29. 9. 1960.	Podlabin		Blažina Albina
Banović	Miloš	15. 6. 1933.	Beograd			6. 7. 1961.	Podlabin		Pisarek Marija
Zupčić	Josip					2. 10. 1961.			
Marcelj	Tefik					6. 10. 1961.		motorkotač	
Movrić	Ferdo					6. 10. 1961.		motorkotač	
Kolić	Mate	26. 2. 1934.	Šaini	Pavao	Ana	20. 11. 1961.	Štalije		neoženjen
Santaleza	Tomazo	22. 12. 1927.	Santalezi	Dinko	Marija	19. 3. 1962.	Podlabin	gorski udar	Šumberac Marija

Mujakić	Suljo	7. 12. 1935.	Brčko	Sejdo	Cara	19. 3. 1962.	Podlabin	gorski udar	Đogić Aiša	
Kiavalon	Anton	5. 3. 1908.	Vodnjan	Dinko	Veneranda	20. 4. 1962.	Raša	prignječen vagonetom	Diković Fuma	
Faraguna	Josip	31. 12. 1912.	Kapelica	Ivan	Antica	27. 4. 1962.	Raša	udar vitla	Kolić Poška	
Bosnić	Alaga	1934.	Bihać	Ale	Ajka	27. 4. 1962.	Podlabin			
Kristofić	Zorko					12. 9. 1962.	Piće	grabuljar		
Licul	Josip	7. 10. 1927.	Šumber	Anton	Marija	5. 11. 1962.	Podlabin	pad krovine	Runko Andela	
Hajdarević	Hasim	1935.	Banja Luka	Sulejman	Hasiba	9. 1. 1963.	Podlabin	udar vodnih vrata	Fatima	
Cvetičanin	Jovo	15. 10. 1928.	Velika Kladuša	Mile	Mika	30. 1. 1963.	Raša		Dević Stana	
Murselović	Fadil	21. 3. 1937.	Srebrenik	Rešo	Fata	12. 2. 1963.		udar želj. šipke	Kesetović Senada	
Aluri	Avdulj	25. 7. 1934.	Priština	Ahmet	Hira	14. 5. 1963.	Raša		neoženjen	
Prenc	Srećko	4. 8. 1922.	Kringa	Šime	Lucija	28. 5. 1963.	Raša		Pifar Rozina	
Bilić	Đino	1. 7. 1935.	Zajci	Anton	Antica	17. 7. 1963.	Piće	prignječen vagonetom	oženjen	
Matić	Rade	8. 8. 1922.	Brčko	Tunjo	Jelka	27. 8. 1963.	Raša	odron krovine	Tunjić Janja	
Kendić	Salih	7. 10. 1937.	Velika Kladuša	Ramo	Adiha	30. 10. 1963.	Piće			
Golač	Mumin	1936.	Doboj	Ibre	Paša	15. 11. 1963.	Podlabin		oženjen	
Glijaković	Uroš	20. 2. 1932.	Banja Luka	Pero	Mileva	2. 4. 1964.	Podlabin		Batelić Pjerina	
Brezac	Anton	10. 4. 1921.	Barbići	Anton	Dinka	10. 4. 1964.	Raša		Miletić Andela	
Husić	Safer		Gradačac	Abdurahman		18. 10. 1964.				
Frfoja	Marijan	7. 9. 1934.	D. Lendava	Jožef		14. 12. 1964.	Podlabin	pad krovine	oženjen	

Golub	Milan	13. 3. 1946.	Banja Luka	Vaso		14. 12. 1964.	Podlabin	pad krovine		
Mijić	Dušan	28. 9. 1935.	Tuzla	Milan	Jelena	14. 12. 1964.	Raša		Stojanović Gospava	
Zahirović	Alija	30. 6. 1940.	Tuzla	Hasan	Kadira	14. 12. 1964.	Raša		neoženjen	
Tončić	Andelo					20. 1. 1965.	Piće		navozište	
Jelenić	Ivan					3. 2. 1965.	Piće		pad krovine	
Drezga	Marko					6. 5. 1965.				
Aničić	Đino	8. 11. 1931.	Gračiće	Ivan	Antonija	22. 11. 1965.	Podlabin	prignječen vagonetom	Fornažar Nerina	3
Nepoznat						1965.				
Smailović	Ševal					15. 4. 1966.	Piće	raskopčavanje vagoneta		
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Nepoznat						1952. - 1966.				
Poldrugo	Anton	4. 11. 1921.	Labin	Josip	Marija	23. 6. 1967.	Podlabin		Stepčić Regina	
Ibrahić	Mustafa	3. 3. 1940.	Tuzla	Vahid	Ajša	16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	razveden	
Kokot	Mario	12. 5. 1940.	Breg	Franjo	Ana	16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	Licul Milena	

Paris	Ivan	15. 2. 1923.	Svetvinčenat	Ivan	Foška	16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	Ban Marija
Šalibašić	Đafet	5. 8. 1932.	Tuzla	Halil	Ermina	16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	Cilbrić Šaha
Suljanović Omer						16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	
Vlačić	Josip	13. 9. 1932.	Marići	Anton	Ana	16. 11. 1967.	Podlabin	gorski udar	Tencić Marija
Mulhaj	Ljatif	15. 2. 1939.	Glogovac	Alija	Aziza	7. 12. 1968.	Podlabin		neoženjen
Folo	Slobodan	20. 12. 1937.	Foli	Mate	Foška	28. 4. 1969.	Podlabin	navozište	neoženjen
Behrić	Bećir	12. 8. 1925.	Velika Kladuša	Juso	Šaha	30. 1. 1971.	Podlabin	gorski udar	Munjaković Adila
Cvitić	Franjo	30. 5. 1929.	Cvitići	Jakov	Ulika	30. 1. 1971.	Podlabin	gorski udar	Božac Ana
Martinko	Ivan	25. 2. 1919.	Zagreb	Andrija	Marija	30. 1. 1971.	Podlabin	gorski udar	Ratković Milka
Taletović	Hazim	13. 12. 1941.	Srebrenik	Hasan	Hamifa	30. 1. 1971.	Podlabin	gorski udar	Hamifa
Nepoznat						1971.			
Loškca	Rudolf					6. 1. 1972.	Štalijske	prignječen vagonetom	
Bosnić	Alaga					27. 5. 1972.		prignječen vagonetom	
Babić	Anton					20. 2. 1973.	Pićan	pad u elevator	
Durmić	Sulejman	22. 2. 1930.	Cazin	Bešir	Tatija	12. 6. 1973.	Podlabin		Arufa
Golub	Vaso	12. 8. 1922.	B. Gradiška	Savo	Jovanka	20. 2. 1975.	Podlabin	pad krovine	Kovaljeva Marija
Smajlović	Sakib	19. 2. 1952.	Srebrenik	Alija	Hadira	22. 7. 1975.	Podlabin	odron kamena	Delić Badema 1
Škaberna	Nikola	1927.				6. 5. 1977.	bolnica	odron kamenja	
Tošić	Nikola					31. 5. - 29. 6. 1978.		pad kamena	oženjen
Franković	Anton					1. 7. 1978.		gumena traka	

Elenco dei minatori morti nelle Miniere istriane di carbone (1785 – 1999)

Riassunto

Nel contributo vengono menzionate le difficoltà incontrate nel compilare la lista dei minatori morti sul posto di lavoro nell'area albonese, dagli inizi della produzione continua di carbone, riscontrata nel 1785, fino alla fine di questa attività, cessata nel 1999. È stata la Città di Albona a promuovere questa ricerca e i primi risultati sono stati resi noti su un display nell'ambito delle celebrazioni del centenario della Repubblica di Albona. Nella mancanza di elenchi, all'infuori di quello riguardante alla tragedia mineraria di Arsia del 1940, per poter addivenire alla lista sono stati consultati moltissimi documenti e iscrizioni nell'ambito dell'Anagrafe di Albona, dell'Archivio di Stato di Pisino (i fondi delle *Miniere istriane dell'Arsa*, della *Prefettura istriana*, del *Comitato popolare distrettuale di Albona*), dell'Archivio di Stato di Zagabria (i fondi dell'*Ispettorato minerario*, del *Segretariato dell'industria*, del *Ministero del lavoro* e del *Ministero dell'industria*), dell'Archivio personale delle Miniere di Albona, nonché le pubblicazioni del mensile *Raški rudar* e il libro di Rinaldo Racovaz *Carlotta – la miniera di Arsia / Karlota – raški rudnik*. In base a tutto ciò si è arrivati alla cifra di 657 minatori morti, mentre la tradizione ne vuole all'incirca 700. Tra quelli accertati mancano ben 23 nominativi, tutti del periodo compreso tra il 1946 e il 1971, sotto l'amministrazione jugoslava.

Il primo minatore morto, il 21 ottobre 1797, è stato Antonio Cosset proveniente dal Tirolo, di sicuro venuto nella zona per tramandare l'arte mineraria ai locali. Invece quale primo minatore locale morto in miniera figura Nicolò Bresaz (soprannominato Sfera) perito il 18 novembre 1849. La prima disgrazia collettiva può considerarsi quella del 15 aprile 1915 con 9 periti, mentre la seconda quella del 7 e 8 settembre 1937 con 13 deceduti. Le due tragedie maggiori, quella del 28 febbraio 1940 e quella del 14 marzo 1948, hanno registrato rispettivamente 185 e 80 morti. Ambedue sono state provocate probabilmente dall'esplosione della polvere di carbone e innescate verosimilmente dall'esplosione delle mine. In ambedue i casi

è palese la responsabilità delle rispettive direzioni, sebbene ambedue avessero cercato di addebitare la colpa a fattori esterni. In verità esse avevano impresso dei ritmi lavorativi proibitivi nella forsennata ricerca di una maggiore produzione, senza badare alle necessarie misure di sicurezza.

Si calcola che durante l'intera attività mineraria furono estratte complessivamente circa 40 000 000 di tonnellate di carbone e, considerando che furono registrate 657 vittime, si evince che ogni contingente di 60 882 tonnellate prodotte fu pagato con il macabro prezzo di un minatore morto. Questo tragico, spaventoso e abominevole bilancio ha significato in pratica che ogni minatore aveva sì acquisito il diritto al lavoro, ma, purtroppo, anche il diritto alla morte!

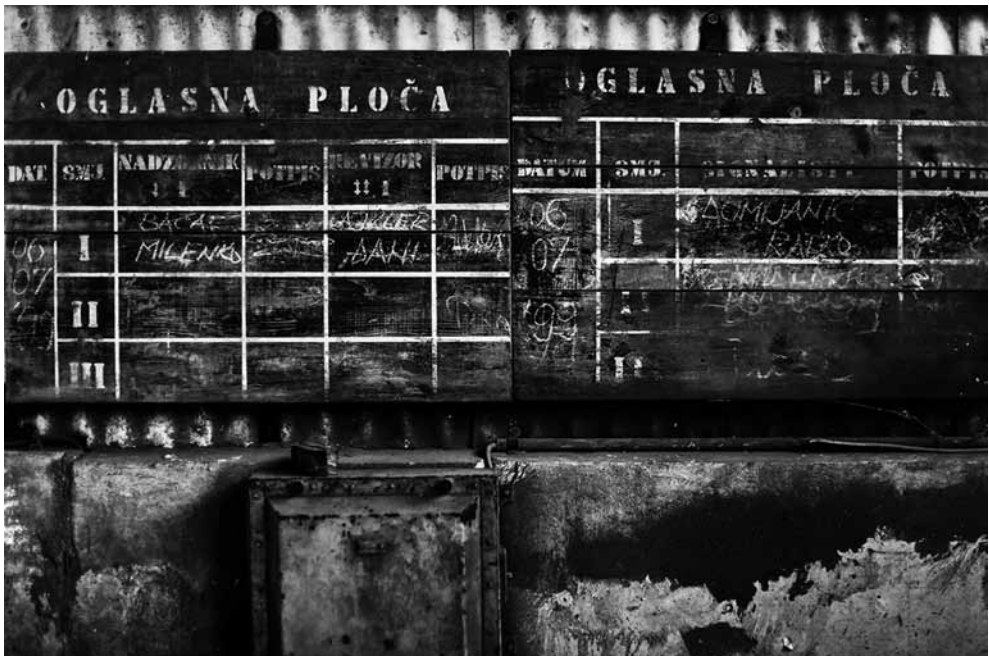
LABINSKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA

Slavica Isovská, ing. fot.

e-mail: slavica.isovska@gmail.com

slijede slikovni prilozii....

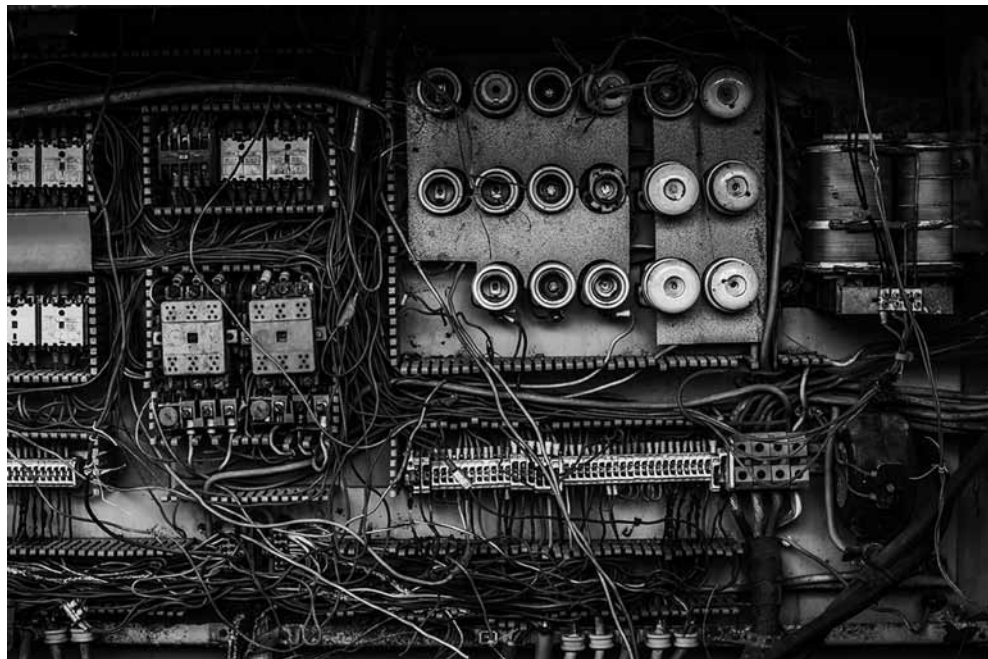

ULOGA RUDARSKE BAŠTINE U IZGRADNJI ZAVIČAJNE PISMENOSTI – EUROPSKA KULTURNA RUTA ATRIUM

Dijana Muškardin, prof. hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

e-mail: dijana.muskardin@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Tema je ovog rada rudarska baština Labina s posebnim osvrtom na nastanak i valorizaciju rudarsko-industrijske baštine naselja Podlabin, nastalog za vrijeme fašizma. Prema nacionalnom kurikulumu svrha je poučavanja i učenja povijesti razviti kod učenika sposobnost povijesnog i kritičkog mišljenja. Zavičajna nastava daje nam odličan primjer učenja i kritičkog promišljanja o onome što nas okružuje i čini naš zavičajni identitet. Temeljni je cilj zavičajne nastave Istarske županije razvijati zavičajni ili regionalni identitet na temelju tradicije i baštine, ali tradicije i baštine koja će biti prilagođena današnjem vremenu. U radu će naglasak biti na aktivnostima osmišljenima u projektu „ATRIUM Plus“ i turističkom proizvodu ATRIUM GO!, gdje kroz istoimenu europsku kulturnu rutu ATRIUM učenici vrednuju rudarsku baštinu nastalu u vrijeme fašizma. Cilj je ovog rada prikazati koja je uloga rudarske baštine u razvijanju zavičajne pismenosti te će se pokušati odgovoriti na pitanje koliko i na koji način rudarska baština može utjecati na razvoj povijesnog i kritičkog mišljenja. U svrhu rada provedeno je i anketno istraživanje kojim se ispituju razmišljanja učenika i stanovnika Labinstine o rudarskoj baštini kao elementu turističke ponude i identiteta njihova zavičaja te kao elementu razvoja zavičajne pismenosti.

Ključne riječi: Podlabin, ATRIUM ruta, zavičajna pismenost, rudarska baština

Parole chiave: Piedalbona, Rotta Culturale Europea ATRIUM, alfabetizzazione nativa, patrimonio minerario

I. Uvod

Prema Nacionalnom okvirnom kurikulumu temeljno određenje obrazovanja u Hrvatskoj prelazak je upravo na kompetencijski sustav i ishode učenja.¹ Također svrha je poučavanja i učenja povijesti razviti kod učenika sposobnost povijesnog i kritičkog mišljenja. Zadani ishodi učenja zahtijevaju i nove oblike rada. Upravo je istraživačko učenje jedan od oblika aktivnog učenja, a zavičajna nastava daje nam odličan primjer učenja i kritičkog promišljanja o onome što nas okružuje i čini naš zavičajni identitet. Novi kurikulum predmeta povijest omogućio je prelazak na ishode učenja i razvijanje kompetencija, pri čemu kompetencije definiramo kao pristup koji uključuje znanje, stavove i ponašanja, sklonost i motiviranost za promjenu, vještine postupanja te iskustvene vještine s pomoću kojih možemo nadograditi postojeće znanje.² Razvijanje kompetencija kroz zadane ishode moguće je i kroz zavičajnu nastavu, odnosno teme iz zavičajne nastave. Kako je kurikulumom definirano obavezno poučavanje 16 obveznih tema i dviju izbornih, nastavniku se ostavlja mogućnost kreiranja izbornih sadržaja, odnosno sadržaja vezanih uz zavičajne teme. Teme iz zavičajne nastave moguće je realizirati kroz različite nastavne predmete i njihove kurikulume.

Program zavičajne nastave u vrtićima i školama³ dio je Istarske kulturne strategije za razdoblje od 2014. do 2020., a dio je i nove strategije u izradi za razdoblje od 2021. do 2027. Temeljna je ideja Istarske kulturne strategije razvijanje zavičajnog ili regionalnog identiteta na temelju tradicije i baštine, prilagođeno današnjem vremenu uz priznavanje različitosti u širem interkulturalnom i multikulturalnom kontekstu. Stoga je „Institucionalizacija zavičajne nastave u Istarskoj županiji - Regione

¹ Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj te opće osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb 2011. (http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf, pristup 19. prosinca 2020.)

² Peter BRETT i dr., *Council of Europe*, Bruxelles 2009. (<https://rm.coe.int/kako-svi-nastavnici-mogu-poduprijeti-odgoj-i-obrazovanje-za-demokratsk/16807434b9>, pristup 19. prosinca 2020.)

³ U lipnju 2014. Skupština Istarske županije donosi *Istarsku kulturnu strategiju za razdoblje 2014. – 2020.* u kojoj se planira aktivnost „Program zavičajne nastave u vrtićima i školama“ (IKS2, 2014.).

Istria⁴” jedan od najvažnijih projekata u posljednjih 6 godina koji se provodi u obrazovnim institucijama Istarske županije. Ideja o zavičajnoj nastavi krenula je iz raznolikosti koje daje multikulturalni istarski identitet, iz regije koja čuva i njeguje tradiciju, narječja, običaje i povijesnu baštinu. Uvođenjem zavičajne nastave u sve obrazovne institucije zadan je cilj kojim bi se kroz sve nastavne predmete sačuvao i njegovao zavičajni identitet. Zavičajna nastava definirana je općim smjernicama te podrazumijeva različite oblike i intenzitet rada, motiviranost nastavnog osoblja za zavičajne teme, specifičnosti nekog područja u povijesnom i kulturološkom smislu, specifičnost dijalekta općenito, kao i lokalnog govora, materijalne i nematerijalne kulturne baštine. Ciljevi zavičajne nastave jesu:⁴

- njegovati zavičajnosti u širem interkulturalnom i multikulturalnom kontekstu te

- implementirati zavičajne sadržaje u nastavne planove i programe svih predmeta te poticanje kreativnog povezivanja.

Istražujući zavičajne teme učenici će biti sposobni navesti i opisati ključne elemente i znamenitosti zavičajne prirodne i kulturne baštine. Zavičajna nastava daje nam odličan primjer učenja i kritičkog promišljanja o onome što nas okružuje. Radom na zavičajnim temama učenici rade na izvorima koji ih okružuju, promišljaju ih i analiziraju te razvijaju brojne životne kompetencije koje dovode do oblikovanja cjeloživotnih stavova i vrijednosti, ali i do stvaranja osobnog identiteta kroz sadržaje zavičajnih tema.

Danas stjecanje znanja ne znači i uspješnost. Promjene kojima smo okruženi utječu i na naše učenje i na poučavanje. Potreba je kroz zavičajne sadržaje držati korak s nacionalnim razvojem obrazovnih standarda u učenju i poučavanju. Mogućnosti primjene zavičajnih sadržaja kroz različite aktivnosti radi ostvarivanja ishoda, kreativnu uporabu inovativnih tehnologija i uporabu alata i koncepata koji će učenicima omogućiti učenje o onome što nas okružuje, naša materijalna i nematerijalna baština, koja je ujedno i dio našeg identiteta, danas je od neprocjenjive važnosti. Rad

⁴ Dijana MUŠKARDIN i dr., *Implementacija zavičajne nastave u srednjim školama*, Pula 2017., str. 151.-200.

na zavičajnim temama jednostavno je potreba kojom se i u odgojnom i obrazovnom smislu može raditi s učenicima s ciljem uočavanja i prihvaćanja zavičaja kroz njegovu tisućljetnu interkulturalnost i multikulturalnost. To je naša baština koju možemo iskoristiti za osobni razvoj, učenje i buduće zanimanje. Na taj način možemo kroz zavičajne sadržaje razvijati i socijalnu i građansku kompetenciju te kreativnost, poduzetnost, kulturnu svijest, kulturu sjećanja i izražavanje. Sve se navedene kompetencije uvode u obrazovne politike europskih država, a na njima se temelji i hrvatski nacionalni kurikulum.

Definiranje pojma kulturne baštine s vremenom se mijenjalo i danas se ona odnosi na „spomenike, skupine građevina i lokalitete od povijesne, estetske, arheološke, znanstvene, etnološke ili antropološke vrijednosti“⁵, dok Ministarstvo kulture Republike Hrvatske definira kulturnu baštinu kao materijalnu i nematerijalnu, odnosno kao zajedničko bogatstvo čovječanstva u svojoj posebnosti i raznolikosti. Zaštita baštine jedan je od važnih preduvjeta za prepoznavanje, definiranje i potvrđivanje kulturnog identiteta.⁶

Kulturna baština ima glavnu ulogu u jačanju identiteta neke zajednice te istovremeno njeguje obilježja i događanja iz prošlosti i suvremenosti. Njegujući kulturnu pripadnost i kulturni identitet razvija se i sam zavičajni identitet određene zajednice. Kulturni identitet učenicima daje osjećaj pripadnosti i samopouzdanja, učenici jasnije grade odnose s drugima te brže prihvaćaju različite kulture. Upravo je kulturna baština nositelj identiteta određene ljudske zajednice, što ćemo u radu vidjeti na primjeru rudarske baštine grada Labina. Kulturni identitet učenika implementiran je i u zakonske akte, odnosno u Zakon o obrazovanju, Nacionalni obrazovni kurikulum te u predmetne kurikulume i kroz međupredmetne teme, a zavičajni identitet je i temelj zavičajne nastave Istarske županije.⁷ U Zakon

⁵ UNESCO: *Konvencija za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine*, 1972.; UNESCO, *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 1972 (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html).

⁶ Izvor: http://www.minkulture.hr/default.aspx?id=6&fb_source=message, pristup 15. lipnja 2021.

⁷ *Nacionalni okvirni kurikulum iz 2011. te Predmetni kurikulum povijesti*, ožujak 2019.

o odgoju i obrazovanju, čl. 4., st. 1., jasno je definirana obaveza škole koja je dužna „osigurati sustavan način poučavanja učenika, poticati i unapređivati njihov intelektualni, tjelesni, estetski, društveni, moralni i duhovni razvoj u skladu s njihovim sposobnostima i sklonostima; razvijati učenicima svijest o nacionalnoj pripadnosti, očuvanju povijesno-kulturne baštine i nacionalnog identiteta.”⁸

Rudarska baština Labinštine ima višestoljetnu tradiciju. Aktivna rudarska okna postojala su u današnjim općinama Raši, Labinu, Svetoj Nedelji, Pićnu i Kršanu. U vrijeme fašističke vlasti u Istri su nastala i dva moderna rudarska naselja, Raša i Podlabin. Šezdesetih godina 20. stoljeća rudarstvo dopijeva u krizu, a u osamdesetim godinama gasi se rudarska proizvodnja na užoj Labinštini. Odolijevaju još okna u Podpićnu i Tupljaku. Zadnji rudnik, ujedno i u Hrvatskoj, ugašen je u svibnju 1999. kada je prestala proizvodnja u Tupljaku, a jama se u studenom iste godine zatvorila.⁹ Tijekom rada u rudniku rudari su se borili za svoja prava te organizirali štrajkove i pobune. U dosadašnjoj literaturi najpoznatiji je štrajk rudara poznatiji pod nazivom Labinska republika, s krilaticom *Kova je naša*. Bila je to samouprava nastala za rudarske pobune na Labinštini od 2. III. do 8. IV. 1921. Višestruko je značenje rudarske pobune. Prvo je tumačenje da je Labinska republika bila prvi ustanak protiv fašizma u svijetu, drugo da Labinska republika predstavlja primjer sindikalne borbe rudara jer rudari sami rukovode proizvodnjom rudnika, a treći značaj Labinske republike leži i u njezinom internacionalnom političkom karakteru.

II. Kulturna ruta Vijeća Europe – ATRIUM

Vijeće Europe pokrenulo je program Kulturnih ruta još 1987., s ciljem povezivanja kulturno-povijesne baštine europskih zemalja. Do danas Europa baštini 38 kulturnih europskih ruta, a njih 11 prelazi i prostor Republike

⁸ Nacionalni okvirni kurikulum iz 2011. te Predmetni kurikulum povijesti, ožujak 2019.

⁹ Marino FONOVIĆ, *Zadnja smjena. Svjedočanstvo o posljednjem hrvatskom rudniku*, Rijeka 2000., str. 37.

Hrvatske.¹⁰

ATRIUM, kulturna ruta Vijeća Europe, certificirana je 2014. kao 28. kulturna ruta Vijeća Europe i posvećena je kulturnoj baštini nastaloj u vrijeme totalitarnih režima 20. stoljeća. ATRIUM je kratica za Arhitekturu totalitarnih režima XX. stoljeća u gospodarenju urbanim razvojem, a također tu kraticu nosi i europska neprofitna udruga sa sjedištem u talijanskom gradu Forliju, punog naziva "ATRIUM – Arhitektura totalitarnih režima 20. stoljeća u europskom urbanom sjećanju interpretirana u svrhu promicanja ljudskih prava i demokracija".¹¹ Ciljevi udruge su promicanje kulturne rute i njezin razvoj, što i čine kroz brojne europske projekte. Jedan od takvih projekata je i „ATRIUM Plus“ koji se realizirao kroz tri paketa aktivnosti.¹² Sam projekt ima zadatak odgovoriti na pitanje na koji način oživjeti i valorizirati kulturnu rutu Atrium kao kulturno - turističku atrakciju u gradovima Zadru, Labinu, Bariju, Ferrari i Forliju. U trećem paketu aktivnosti sudjelovali su kao partneri Grada Labina i učenici Srednje škole Mate Blažine te nastavnici koji su testirali ATRIUM rute u sklopu organiziranih međugraničnih mobilnosti učenika. Radi se o ruti koja obuhvaća područje Podlabina, rudarskoga grada izgrađenog između 1938. i 1942. za vrijeme fašističke vlasti u Istri. Nastavnici su aktivno sudjelovali i u kreiranju aktivnosti s ciljem edukacije učenika. Ruta je posvećena upravo disonantnoj i "neugodnoj baštini" te je jedan od ciljeva projekta bio osmisliti aktivnosti kojima bi se valorizirao kulturno-turistički potencijal arhitekture i sjećanja nastala za vrijeme totalitarnih režima. U sklopu projekta „ATRIUM Plus“ nastao je i *brend* učeničkih školskih ekskurzija *ATRIUM GO!* koji nudi edukacijski paket razgledavanja Podlabina u sklopu ATRIUM rute te sudjelovanje u tri tematske radionice: Fašistička propaganda u crtanim filmovima, gdje se analiziralo na koje sve načine Mussolini koristi propagandu u ostvarivanju svojih fašističkih

¹⁰ Izvor: https://minkulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/Kulturne%20rute%20Vije%C4%87a%20Europe/Kulturne%20Rute%20Vije%C4%87a%20Europe_2020.pdf, pristup 17. lipnja 2021.

¹¹ Zahvaljujem članovima međunarodne udruge ATRIUM na materijalima i informacijama, posebice onima vezanima uz edukaciju održanu u listopadu 2018. u Forliju o temi „How to deal with Dissonant Heritage“.

¹² Izvor: <http://www.atriumroute.eu/about-us/atrium-association>, pristup 12. lipnja 2021.

ciljeva, zatim radionica Rudarski meni koja je prikazala prehrambene navike stanovnika za vrijeme fašizma te ATRIUM ruta Podlabin iz ptičje perspektive, gdje su učenici imali prilike proći ATRIUM rutu Podlabin iz zraka s pomoću modernih digitalnih tehnologija i korištenjem *drona*.¹³ Radionice su imale za cilj otkriti labinsku rudarsku baštinu, neposrednim i samostalnim kontaktom, organiziranim vođenjem kroz ATRIUM kulturnu rutu Podlabin i kroz zadane aktivnosti u radionicama. Rudarstvo je imalo veliki utjecaj na razvoj Labinštine, a valorizacija rudarske baštine danas predstavlja osnovu za razvoj kulturnog turizma. Stoga su i aktivnosti bile usmjerene na razumijevanje rudarskog identiteta te povijesnog konteksta nastanka Podlabina kao sastavnog dijela kulturne baštine. Također izvršeno je i testiranje Kulturne rute Podlabin u dva navrata, jednom za učenike Srednje škole Mate Blažine koji su u testiranju sudjelovali s profesoricom Dijanom Muškardin. Za vođenje po ruti bile su zadužene Irina Belušić Maggi, voditeljica projektnog tima Grada Labina za međunarodni projekt „ATRIUM Plus“ te vanjski suradnik projekta Iride Vidaković, certificirani turistički vodič. Učenici su uz stručno vodstvo te prateći itinerar Atrium rute za Podlabin prošli rutu. Cilj testiranja rute je uvidjeti na koji način je moguće nositi se s baštinom nastalom u vrijeme fašizma te postojeću rudarsku baštinu valorizirati kao kulturno-turističku atrakciju Labina. Isto testiranje s radionicama upriličeno je i za učenike iz talijanskog grada Barija, dok su učenici iz Labina testirali ATRIUM rutu u talijanskom gradu Forliju.

¹³ Više o odgojno-obrazovnim ishodima i radionicama nalazi se u brošuri *ATRIUM Go!* koja je nastala u sklopu projekta. Izvor: <http://www.ssmb.hr/675/projekt-atrrium-plus>, pristup 12. lipnja 2021.

Sl. 1. Testiranje ATRIUM rute, Forlì, Italija
(osebna arhiva autorice)

Produkt završnih aktivnosti projekta „ATRIUM Plus“ bila je izrada karte ATRIUM rute Podlabin, a osim toga razrađene su razglednice, brošure, propagandni video materijali, mape lokacija te paneli o rudarskom naselju i industrijsko - rudarskoj zoni Pijacal koja je od 2006. zaštićeno kulturno dobro pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske. Cijeli projekt vezan uz aktivnosti u školi trajao je tijekom školske godine 2018. /2019., a kao dio ovog međunarodnog projekta provodio se i županijski zavičajni projekt „Rudarski sretno“ koji je imao za cilj na temu rudarstva međupredmetno povezati učenike različitih razrednih odjela i smjerova te istaknuti ulogu rudarstva u razvoju i stvaranju rudarskog identiteta. Unutar projekta ostvareni su sljedeći odgojno-obrazovni ciljevi:

- izdvojene su ideje i mogućnosti prenamjene rudarske baštine u kulturno-turističko-gospodarske prilike,

- analizirala se građa o povijesti rudarstva, vršili intervjui s rudarima te terenskim radom obišla rudarska okna Labinštine,

- vrednovala se rudarska baština.

Na međunarodnoj razini Udruga ATRIUM je u listopadu 2019. na 9. Savjetodavnom forumu o kulturnim rutama, održanom u rumunjskom gradu Sibiu, primila nagradu za najbolji primjer iz prakse u kulturnom turizmu i održivom razvoju, za rezultate postignute zahvaljujući projektu „ATRIUM Plus“.¹⁴

¹⁴ Izvor: <http://www.atriumroute.eu/about-us/news?start=6>, pristup 25. srpnja 2021.

Sl. 2. Karta ATRIUM rute Podlabin
(arhiva udruge Atrium)

III. Izgradnja rudarskog naselja – Podlabin (Pozzo Littorio)

Rudarstvo na Labinštini ima dugu tradiciju, sami počeci rudarenja datiraju u 17. stoljeće, a svoj razvoj i ekspanziju rudnik doživljava upravo 30-ih godina 20. stoljeća. Dosadašnja literatura bilježi podatak da je primjerice 1939. proizvedeno preko milijun tona ugljena.¹⁵ U drugoj polovici 30-ih godina 20. stoljeća fašizam je u uzletu, a Benitu Mussoliniju sve je potrebniji ugljen iz Istre. Uprava rudnika nalazi se u Krapnu, a rudarska okna u Karloti i na Štrmcu. Prema milanskom tjedniku, navodi se podatak da je 1935. krapanski rudnik zapošljavao oko 1000 ljudi. Kopalo se u dubini do 250 metara, s dužinom rudarskih hodnika od 150 kilometara.¹⁶ U ondašnjim medijima često se govorilo o industrijskim „gradovima blizancima“ – fašističkim *città di fondazione*¹⁷, kojima je Mussolini nastojao dokazati moć i polet novog režima.¹⁸ Krajem studenog 1935. Mussolini je ministru javnih radova Giuseppeu Cobolliju Gigliju odobrio zajam od 5 milijuna lira za izgradnju Raše.¹⁹ Tako je nastao rudarski grad Raša, svečano otvoren 4. studenog 1937. Ubrzo nakon toga kreće se u aktiviranje okna Podlabin i izgradnju rudarskog naselja. Kraljevim dekretom, 28. lipnja 1935. dolazi do spajanja Società Carbonifera Arsa (SAC Arsa), vlasnika rudnika u Krapnu, na Štrmcu i na Vinežu s državnim poduzećem pod nazivom Azienda Carboni Italiani (A.Ca.I).²⁰ Razlog tome bila je fašistička politika temeljena na širenju svojih talijanskih utjecaja na cijelo Sredozemlje. Za potrebe daljnje ekspanzije, Mussoliniju su bila potrebna rudna bogatstva.

ATRIUM kulturna ruta Vijeća Europe Podlabin odnosi se na rudarski

¹⁵ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi. Četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Labin 1997., str. 95.

¹⁶ „La miniera più grande“, *La Domenica del Corriere*, god. 13., br. 42, Milano, 20. listopada 1936., str. 8.

¹⁷ U prijevodu: gradove koje je stvorio fašizam.

¹⁸ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011., str. 74.

¹⁹ Tullio VORANO, *Istarski ugljenokopi*, nav. dj., str. 96.

²⁰ Marijan MILEVOJ, *Raša moje mladosti. Raša sa starih razglednica*, Labin 2007., str. 23.

kompleks Podlabin sa stambenim naseljem.²¹ Gradnja je trajala od 1938. do 1942., a Podlabin je svečano inauguriran 12. listopada 1942., točno 20 godina od Marša na Rim, odnosno dolaska fašista na vlast u Italiji. Rudarsko naselje izgrađeno je na posjedima labinskih obitelji Manzini-Depangher, Negri i Scampicchio te se može podijeliti u tri zone: središnji trg koji se danas naziva Trg labinskih rudara, stambene zone koje obuhvaćaju naselja Kazarmoni, Vilete i Kazakape te industrijsku zonu Pijacal. Planirano je da u naselju živi oko 3000 stanovnika, odnosno oko 600 rudara. Rudarsko-industrijski kompleks Pijacal projektirao je Gustavo Pulitzer Finali (1887.-1967.), odnosno projektni biro S.T.U.A.R.T. iz Trsta, dok je preostali dio 1938. projektirao talijanski arhitekt Eugenio Montuori (1907.-1982.). Podlabin je izgrađen u stilu talijanskog racionalizma. Na Pijacalu, uz rudarsko okno, među prvima je izgrađen izvozni toranj - šoht, a zatim je uslijedila u prvoj etapi gradnja Upravne zgrade, Mramorne dvorane, Velike kupaonice, Lamparne, Tople veze, kompresorske stanice, kemijskog laboratorija, trafostanice, izvoznog stroja, radionice, skladišta, termocentrale i ambulante. Iz arhivske građe vidljivo je kako se naručivao razni građevinski materijal, strojevi, oprema i namještaj potreban za izgradnju i uređenje cijeloga rudarskog naselja.²² Prema postojećem dopisu od 10. listopada 1940. zaključujemo da je u Velikoj kupaonici na Pijacalu, prema nacrtu, bila predviđena ugradnja sustava za tuširanje na način da bude izvediva usluga tuširanja za dvije dnevne smjene u razmaku od 9 sati i s opskrbom 150.000 litara tople vode na 37/38 °C za svaku smjenu, tako da se 1500 rudara može istuširati.²³ Sve iz postojeće ponude oko sustava za tuširanje venecijanske tvrtke bilo je odobreno i potvrđeno 2. studenog 1940. te su radovi za proizvodnju tople vode za tuširanje rudara nastavljeni.²⁴ U istom nizu te središnje zgrade Pijacala smješteni su i Upravna zgrada, Mramorna dvorana, Lamparna te ambulanta s mrtvačnicom. Upravna zgrada, kako sam naziv kaže, imala

²¹ Zahvaljujem na svim informacijama, fotografijama i dokumentima koje sam za potrebe sudjelovanja u međunarodnom projektu „ATRIUM Plus“ dobila od Irine Belušić Maggi, vicepredsjednice međunarodne Udruge ATRIUM, dipl. ing. arh. i više stručne suradnice za investicije Grada Labina.

²² DRŽAVNI ARHIV U PAZINU [dalje: HR-DAPA], HR-DAPA-649, *Istarski ugljenokopi „Raša“ 1870./1945. [1946./1949.]*.

²³ Na istome mjestu.

²⁴ Na istome mjestu.

je brojne urede za potrebe uprave rudnika. Osim ureda jedan dio zgrade bio je nakon Drugog svjetskog rata nadograđen s još dva kata, a u dijelu prema trgu bila je smještena i menza za rudare koja je nakon Drugog svjetskog rata popularno nazvana „Četrti obrok“. Mramorna dvorana služila je za administrativne poslove rudara. Tu su na šalterima rudari mogli podignuti plaću ili predati papire za bolovanje, godišnji odmor ili bilo što vezano uz njihov posao. Lamparna je bila prostor u kojemu su rudari uzimali, prilikom odlaska u rudarsko okno, svjetiljke i kacige, odnosno vraćali ih na kraju smjene. Na taj način vršila se i evidencija dolazaka i odlazaka u rudnik. Simbol rudarske baštine svakako je šoht – čelični toranj visok 32,50 metara, s dubinom vertikalnog rova od 570 m. Na vrhu tornja nalaze se dva velika kotača, koja su dizala i spuštala klijetke dizala i tako prevozila na tri postojeće etaže rudare, pune ili prazne vagonete i razni drugi materijal. Iskopani ugljen nije se odvezio do šohta, već je jamama odlazio kroz niskop Krapan te je iz Krapna željezničkom prugom Krapan – Štalije do luke Bršice. Tih 30-ih godina Bršica je bila moderna luka, specijalizirana za ugljen. Godine 1933. Bršica je bila jedna od najvećih luka za bunkeriranje ugljena na Jadranu, s ukupno 1500 usidrenih brodova godišnje.²⁵ Luka Bršica posluje i danas, samo ne ugljenom, jer su rudnici na Labinstini zatvoreni, već kamenom, drvom i prijevozom živih životinja. Od 1996. nalazi se pod upravom Lučke uprave Rijeka.

Nakon izgradnje Pijacala krenulo se s izgradnjom središnjeg trga i naselja. Prema dostupnoj arhivskoj građi Državnog arhiva u Pazinu mogu se pratiti dopisi vezani uz nabavu, ponudu te transport građevinskog materijala za gradilište Podlabin. Primjerice, iz dopisa vezanog za nabavu vidljiva je ponuda s dimenzijama pločica crvene i bijele boje za stambene jedinice, a isto tako i transport pločica koji je organiziran iz tvornice u Padovi željeznicom do Vodnjana.²⁶ Središnji gradski trg, po uzoru na rimski forum, nastao je na sjecištu dviju ulica te se i dijeli na dva dijela - profani i sakralni dio. Na ulasku u trg s glavne ulice dolazi se do dijela trga gdje se nalazi gradska uprava, pošta, škola, kuća Ce.Va., trgovine, porezni ured, dvorana i centar za mlade. Ono što dominira trgom svakako je sjedište Talijanske nacionalne fašističke stranke (Partito Nazionale Fascista - P.N.F.)

²⁵ Marijan MILEVOJ, *Raša moje mladosti*, nav. dj., str. 73.

²⁶ HR-DAPA, HR-DAPA-649, Istarski ugljenokopi „Raša“ 1870./1945. [1946./1949.].

koje se nalazilo u Kuli (Torre Littoria). Sjedište fašističke stranke imalo je i balkon s kojega su se držali govori te obraćalo stanovništvu. Danas balkon više ne postoji. U nastavku kule nalazi se zgrada u oblika slova L, kuća Ce.Va. U prizemlju, kuća Ce.Va sastoji se od niza arkada polukružnog oblika kroz koje se dolazilo do prostora na kojima se trgovalo i danas se koristi kao jedan od ulaza na gradsku tržnicu. Prvi i drugi kat čine stanovi, a nakon Drugog svjetskog rata nadograđena su još dva kata sa stambenim prostorima. Ista takva zgrada, s istim nazivom, nalazi se i u rudarskom naselju Carbonia u Italiji. I Carbonia i Raša rudarska su naselja nastala zbog potrebe većeg broja rudara za rad u rudnicima te su izgrađena prema projektu inženjera Gustava Pulitzera Finalija.

Sl. 3. Središnji trg – Podlabin
(arhiva udruge Atrium)

Južni dio trga je sakralni kompleks, nalazi se na blago povišenom terenu te je na taj način odijeljen od društvenog i trgovačkog dijela i to trijemom s četiri četvrtasta otvora kroz koje se dolazi ispred crkve sv. Franje i zvonika. Prema postojećem latinskom natpisu u crkvi, crkva je

podignuta u čast blaženog Franje Asiškog te je posvećena 18. kolovoza 1943. Četvrtasti zvonik i kula dvije su najviše građevine gradskog trga i zapravo povezuju mjesto okupljanja i druženja kroz političku i crkvenu komponentu. U sredini trga nalazi se i drvo okruženo kamenom klupom. Drvo i klupa i danas su tu i služe kao i nekada za odmor, sjedenje, razgovor i okupljanje.

Sl. 4. Pogled na crkvu i zvonik – Podlabin

(arhiva udruge Atrium)

Stambeni dio naselja odnosi se na tri različita modela stambenih jedinica točno određenih po statusu koji su imali radnici rudnika. Kazakape (od tal. case per i capi) zgrade su namijenjene nadzornicima, predradnicima i službenicima. Svaka je zgrada imala četiri trosobna stana s vrtovima. Prizemni stanovi ispred ulaza imaju trijem i stubište, dok je krov na četiri vode pokriven kanalicama. Drugi tip stambenih jedinica naziva se Kazarmoni (od tal. casermone u značenju kućetine). Ti su stanovi bili namijenjeni običnim radnicima i rudarima. Svaki stambeni blok sastojao

se od 27 dvosobnih stanova. Isti tip naselja kazarmoni, kazakape i vilette izgrađen je i u rudarskoj Raši. Prema rimskom tjedniku, stanarina u stanovima naselja kazarmoni u Raši iznosila je 50 lira mjesečno. Nadnica u rudniku iznosila je od 20 do 35 lira dnevno, ovisno o težini posla koji je rudar obavljao. Za svako dijete rudari su mjesečno dobivali 52,70 lira, a na ženu dodatak od 80,66 lira mjesečno.²⁷

Treći tip stambenih jedinica nosi naziv Vilete (od tal. villette = manje vile), a u njima su bili smješteni rukovoditelji rudnika i članovi uprave. Bile su elitno naselje, o čemu nam svjedoči i veća kvadratura stambenih jedinica. U jednoj vileti smještena su dva četverosobna stana, svaki na dvije etaže od 100 m², s podrumskim prostorima i vrtom. Četiri vilete bile su posebno projektirane za upravitelje rudnika, a prema postojećem dopisu od 1. studenog 1940. o ugradnji cijevi za spajanje na toplinski sustav, to stambeno naselje imalo je i toplu vodu i grijanje stanova radijatorima, što je u ono vrijeme bilo izrazito moderno rješenje.²⁸

Sl. 5. Pogled na gradnju Podlabina
(arhiva udruge Atrium)

Krajem ožujka 1940., u talijanskom časopisu *Gazzetta del Popolo* tiskana je fotografija koja panoramski prikazuje gradilište Podlabin, uz obavijest o početku gradnje novoga rudarskoga grada.²⁹ U tekstu je navedeno kako se

²⁷ Franco ZANON, „L'altra città del carbone: Arsia“, *La Tribuna illustrata*, br. 39, Roma, 28. rujna 1941., str. 8.

²⁸ HR-DAPA, HR-DAPA-649, Istarski ugljenokopi „Raša“ 1870./1945. [1946./1949.].

²⁹ Izvor: <https://labinska-republika.blogspot.com/2012/02/prvi-dani-gradnje-pozzo-littoria-na.html>, pristup 17. lipnja 2021.

planira izgraditi 74 zgrade s kompleksom od 650 trosobnih i četverosobnih stanova. Na fotografiji naslovnice vidljivi su dijelovi industrijske zone Pijacala, izvozni toranj, zgrada izvoznog stroja te kompresorska stanica i trafostanica.

IV. Anketa Percepcija stanovnika i učenika o rudarskoj baštini

Godine 2021. provedena je anketa pod nazivom Percepcija stanovnika i učenika o rudarskoj baštini. Radi se zapravo o godini kada se u gradu Labinu obilježavala 100. obljetnica Labinske republike. Cilj ankete bio je utvrditi percepciju učenika i stanovnika Labinštine o rudarskoj baštini kao elementu turističke ponude njihova zavičaja te kao elementu razvoja zavičajne pismenosti. Vrijeme ispitivanja održalo se tijekom ožujka i travnja 2021. na uzorku od 224 ispitanika. Radi se o stanovnicima Labinštine, ali i učenicima i profesorima koji rade u Srednjoj školi Mate Blažine u Labinu.

Anketa je sadržavala tri bloka tvrdnji, od kojih je svaki blok vezan uz određene pojmove. U skladu s formiranim ciljem istraživanja, pretpostavljene su sljedeće hipoteze:

H 1: Rudarska je baština čimbenik osnaživanja identiteta lokalne zajednice.

H 2: Rudarska baština ima i edukativnu ulogu unutar turističke ponude.

H 3: Rudarska baština ima veliku ulogu u izgradnji zavičajne pismenosti kod učenika.

Tvrdnje su koncipirane na način da se za svaku može izabrati jedan broj. Broj 1 veže se uz odgovor „uopće se ne slažem“, broj 2 uz odgovor „ne slažem se“, broj 3 uz odgovor „ne znam“, broj četiri uz odgovor „slažem se“ i broj 5 uz odgovor „u potpunosti se slažem“.

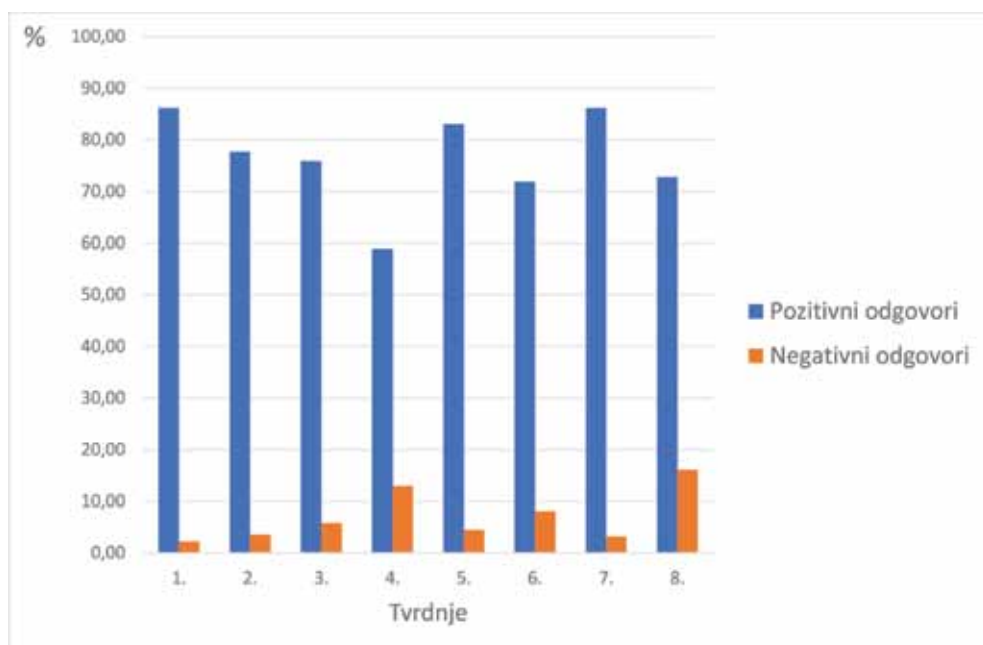
Prvi blok tvrdnji vezan je uz razumijevanje pojma kulturne baštine i rudarske baštine zavičaja te uz pojam kulturnog, odnosno zavičajnog

identiteta. Blok se sastoji od 8 tvrdnji koje su važne za prvu hipotezu (H1): rudarska je baština faktor osnaživanja identiteta lokalne zajednice. Tvrdnje su sljedeće:

1. Osobno poznajem pojam zavičajne kulturne baštine.
2. Osobno sam upoznat s rudarskim nasljeđem Labinštine.
3. Zainteresiran sam za povijest moga grada – Labinštine.
4. Poznajem turističku ponudu vezanu uz rudarsku baštinu svog zavičaja – Labinštine.
5. Da sam u mogućnosti posjetio bih rudarska okna i rudnike na Labinštini.
6. Smatram da je rudarska baština snažan dio mog kulturnog identiteta.
7. Ponosim se bogatstvom rudarske baštine mog zavičaja – Labinštine.
8. U mojoj je obitelji također bilo rudara koji su radili u rudnicima Labinštine.

Kako bi se što jednostavnije provela analiza ankete, odgovori „u potpuno se slažem“ i „slažem se“ okarakterizirani su kao pozitivni odgovori, a odgovori „uopće se ne slažem“ i „ne slažem se“ kao negativni odgovori. U svim tvrdnjama pozitivni odgovori nadmašuju negativne odgovore. Samo je u jednoj tvrdnji udio pozitivnih odgovora manji od 70%. Na prvu tvrdnju čak 86,16% ispitanika dalo je pozitivan odgovor, odnosno jedan od odgovora „slažem se“ ili „u potpunosti se slažem“, dok je svega 2,23% ispitanika dalo negativan odgovor, odnosno „uopće se ne slažem“ ili „ne slažem se“. Za drugu tvrdnju pozitivan odgovor dalo je 77,68% ispitanika, a negativan svega 3,57% ispitanika. Na treću tvrdnju pozitivne odgovore dalo je 75,89% ispitanika, dok je 5,80% ispitanika dalo negativne odgovore. Pozitivan odgovor na četvrtu tvrdnju dalo je 58,93% a negativan 12,95% ispitanika. Ovo je prvo pitanje kod kojeg se može primijetiti veći udio odgovora „ne znam“, 28,13% ispitanika. Petoj tvrdnju pozitivne odgovore dalo je 83,04% ispitanika, a negativne 4,46% ispitanika. Za šestu je tvrdnju udio pozitivnih odgovora 71,88%, a negativnih 8,04%, za sedmu tvrdnju ti udjeli iznose 86,16% u korist pozitivnih odgovora, prema svega 3,13% negativnih odgovora. Najveći udio negativnih odgovora uočava se u odgovorima na osmu tvrdnju, međutim i u tom slučaju udio iznosi svega

16,07%, dok je udio pozitivnih odgovora 72,77%. Promatrajući ukupne pozitivne i negativne odgovore za ovaj blok tvrdnji dolazi se do iznosa od 76,56% pozitivnih odgovora i 7,03% negativnih odgovora. S obzirom da su tvrdnje u uskoj vezi s hipotezom i da su ispitanici na sve tvrdnje dali više pozitivnih nego negativnih odgovora, može se zaključiti da je hipoteza potvrđena. Zaključak je da je stanovništvo Labinštine upoznato sa značenjem i vrijednošću rudarske baštine te je smatra čimbenikom osnaživanja identiteta lokalne zajednice, što zapravo potvrđuje utjecaj četiri stoljetne rudarske tradicije koja je ostavila trag na živote stanovnika. Činjenica je da je rudnik u prošlosti zapošljavao većinu stanovnika s područja Labinštine te je time bio i glavni izvor blagostanja, ali i nositelj kulturnog i rudarskog identiteta. Stoga ne čude rezultati provedene ankete koji ukazuju na to da su stanovnici zainteresirani za rudarsku baštinu te je ona utkana u njihove živote i čini dio njihova obiteljskog nasljeđa kojim se ponose.

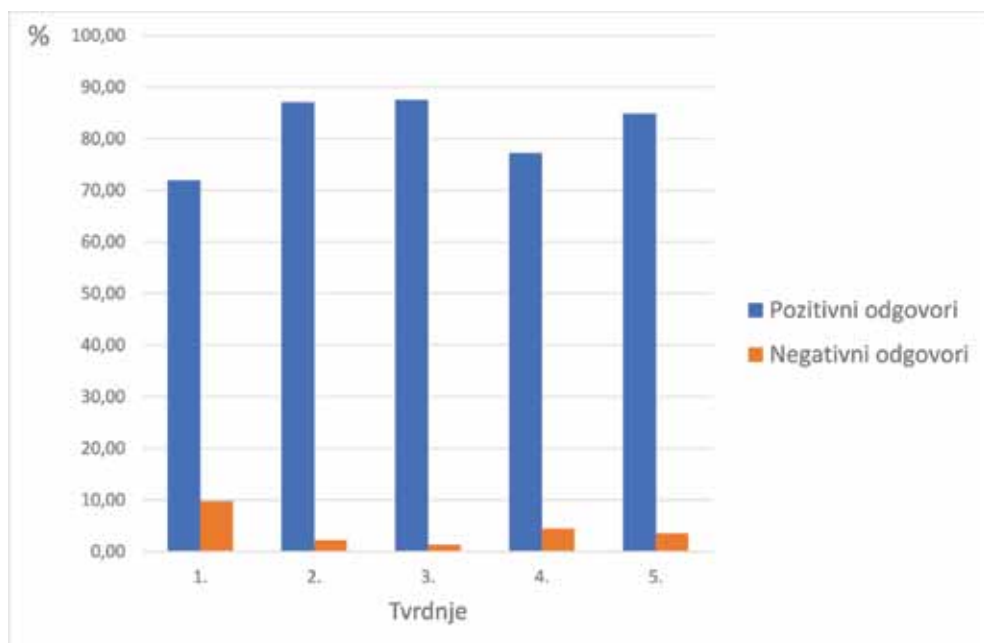
Grafikon 1. Rezultati analize ankete – Rudarska je baština faktor osnaživanja identiteta lokalne zajednice (H1)

Drugi blok tvrdnji odnosi se na valorizaciju rudarske baštine u turističke svrhe te edukaciju i turističku ponudu. Tvrdnje su vezane uz drugu hipotezu (H2) – Rudarska baština ima i edukativnu ulogu unutar turističke ponude. Sastoji se od pet tvrdnji:

1. Smatram da je rudarska baština dobro valorizirana i prezentirana na Labinštini.
2. Smatram da će turistička promocija rudarske baštine upoznati turiste s važnim socio- kulturnim značajkama mog zavičaja.
3. Smatram da se implementacijom rudarske baštine u turističku ponudu može potaknuti njezina zaštita i promocija.
4. Edukacija lokalnog stanovništva te turističkih, obrazovnih i kulturnih djelatnika o značenju i ulozi rudarske baštine u razvoju gospodarstva sustavno je potrebna.
5. Edukacija učenika o važnosti očuvanja rudarske baštine od ključnog je značenja.

U svih pet tvrdnji pozitivni odgovori daleko nadmašuju udjele negativnih odgovora i njihovi udjeli veći su od 70%. Za prvu tvrdnju udio pozitivnih odgovora iznosi 71,88%, a negativnih 9,82%, za drugu tvrdnju ti udjeli iznose 87,05% u korist pozitivnih odgovora, prema svega 2,23% negativnih odgovora. Rezultati odgovora vezani za treću tvrdnju iznose 87,50% pozitivnih i 1,34% negativnih odgovora. Udio pozitivnih odgovora za četvrtu tvrdnju iznosi 77,23%, a negativnih 4,46%. Promatrajući ukupne pozitivne i negativne odgovore za ovaj blok tvrdnji dolazi se do udjela od 81,40% pozitivnih odgovora i 4,46% negativnih odgovora. Pozitivan odgovor na petu tvrdnju dalo je 84,82% ispitanika, a negativan 3,57% ispitanika. Promatrajući ukupne pozitivne i negativne odgovore za ovaj blok tvrdnji dolazi se do iznosa od 81,70% pozitivnih odgovora i 4,29% negativnih odgovora. S obzirom da su tvrdnje u uskoj vezi s hipotezom i da su ispitanici na sve tvrdnje dali više pozitivnih od negativnih odgovora, može se zaključiti da je hipoteza potvrđena. Gašenjem rudarstva, stanovništvo Labina okreće se sve više turističkoj djelatnosti. Rudarsko nasljeđe predstavlja poticajni faktor razvoja Labinštine te temelj za razvoj kulturnog turizma. Osim čuvanjem rudarskoga identiteta i nasljeđa, dosadašnji planovi svakako uključuju i valorizaciju rudarske baštine u turističke svrhe. Danas se bilježi

sve veći razvoj selektivnog turizma (agroturizma, cikloturizma, ekoturizma, eno-gastro i kulturnog turizma) te razvojnih mogućnosti koje oni donose, što se očituje u sve većoj turističkoj ponudi vezanoj uz rudarsku baštinu.³⁰ Iz perspektive gospodarske valorizacije, sadržaji kulturne baštine mogu biti osnova razvoja kulturnog turizma Labinštine. Osmišljavanjem *brenda ATRIUM GO!*, edukacijskog paketa školskih izleta za učenike srednjih škola, rudarska baština Labinštine dobila je i edukativnu ulogu unutar turističke ponude. Sama ideje *brenda* školskih izleta proizlazi iz iskustva europske kulturne rute ATRIUM koja promiče demokratske vrijednosti.

Grafikon 2. Rezultati analize ankete – Rudarska baština ima i edukativnu ulogu unutar turističke ponude (H2)

Novonastala turistička ponuda koju su osmislili nastavnici u suradnji s učenicima temelji se na aktivnom učenju. *ATRIUM GO!* želi preobraziti

³⁰ Izvor: <https://www.istra.hr/hr/destinacije/labin/dozivate/dozivljaj-rudarske-bastine-i-tradicije>, pristup 15. lipnja 2021.

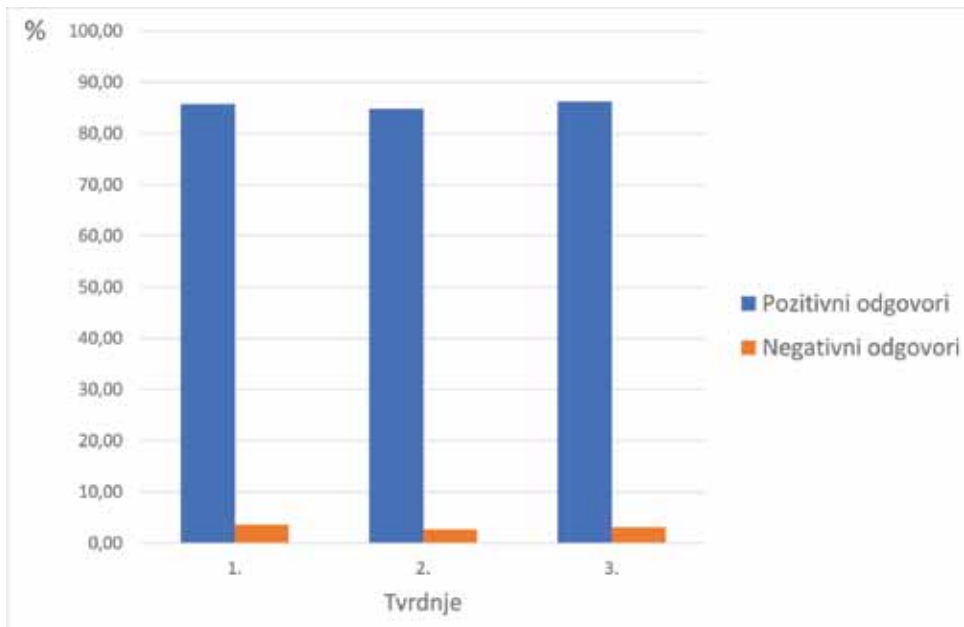
nesklad arhitekture totalitarnog režima i težinu povijesti u priliku za podizanje svijesti učenika, dajući tim budućim građanima nove uporišne točke za razumijevanje povijesti 20. stoljeća.³¹

Posljednji blok tvrdnji odnosi se na edukaciju učenika i razvoj zavičajnog identiteta, odnosno zavičajne pismenosti. Hipoteza koja se veže uz ovaj blok jest: Rudarska baština ima veliku ulogu u izgradnji zavičajne pismenosti kod učenika (H3). Blok se sastoji od tri tvrdnje:

1. Edukacija učenika o rudarskoj baštini u cilju izgradnje zavičajne pismenosti je potrebna.
2. Edukacija učenika o rudarskoj baštini Labinstine dio je i njihova zavičajnog identiteta.
3. Edukacija učenika na zavičajnim temama te upoznavanje s materijalnom i nematerijalnom baštinom kraja iz kojeg dolazi razvijaju kod učenika zavičajnu pismenost.

Niti jedna od navedenih tvrdnji nije dobila manje od 85% pozitivnih odgovora. Za prvu tvrdnju udio pozitivnih odgovora iznosi 85,71%, a negativnih 3,57%, za drugu tvrdnju ti udjeli iznose 84,82% u korist pozitivnih odgovora, prema svega 2,68% negativnih odgovora. Rezultati odgovora vezani za treću tvrdnju iznose 86,16% pozitivnih i 3,13% negativnih odgovora. Promatrajući ukupne pozitivne i negativne odgovore za ovaj blok tvrdnji, dolazi se do iznosa od 85,57% pozitivnih odgovora i 3,13% negativnih odgovora. S obzirom da su tvrdnje u uskoj vezi s hipotezom i da su ispitanici na sve tvrdnje dali više pozitivnih od negativnih odgovora, može se zaključiti da je hipoteza potvrđena.

³¹ Brošura *ATRIUM GO!*, Izvor: <http://www.labin.hr/Files/201907/AtriumGO%20Letak.pdf>, pristup 14. lipnja 2021.

Grafikon 3. Rezultati analize ankete – Rudarska baština ima veliku ulogu u izgradnji zavičajne pismenosti kod učenika (H3)

V. Zaključak

Cilj je ovog rada bio prikazati ulogu rudarske baštine u razvijanju zavičajne pismenosti. U svrhu rada provedeno je i anketno istraživanje kojim se ispituju razmišljanja učenika i stanovnika Labinštine o rudarskoj baštini kao elementu turističke ponude i identiteta njihova zavičaja te kao elementu razvoja zavičajne pismenosti. Rezultati ankete potvrdili su tri zadane hipoteze: rudarska je baština faktor osnaživanja identiteta lokalne zajednice, rudarska baština ima i edukativnu ulogu unutar turističke ponude i rudarska baština ima veliku ulogu u izgradnji zavičajne pismenosti kod učenika. Kroz provedene radionice i aktivnosti zavičajnog projekta „Rudarski sretno“ te međunarodnog projekta „ATRIUM Plus“ i *brenda* školskih izleta *ATRIUM GO!* pokazalo se i kroz rezultate ankete kako rudarska baština i danas čini čimbenik osnaživanja identiteta lokalne zajednice. Ishodi aktivnosti utjecali su i na razvoj povijesnog i kritičkog mišljenja kod učenika, gdje su oni promišljali o baštini koja je nastala za vrijeme fašističke vlasti. Aktivnosti su stoga bile usmjerene na razumijevanje rudarskog identiteta te povijesnog konteksta nastanka Podlabina kao sastavnog dijela kulturne baštine. Radom na zavičajnim temama, na temelju tradicije kroz rudarsko nasljeđe, kod učenika razvijamo zavičajni ili regionalni identitet. Kroz niz osmišljenih aktivnosti tradiciju i baštinu prilagođavamo današnjem vremenu. Sve više rudarska baština poprima i edukativnu ulogu unutar turističke ponude, što je prikazano i osmišljenim *brendom* školskih izleta *ATRIUM GO!* Sustavnim radom na zavičajnim temama, u edukaciji učenika rudarsko nasljeđe ima veliku ulogu u izgradnji njihove zavičajne pismenosti. Rad na zavičajnim temama, s dobro osmišljenim aktivnostima i ishodima, uvelike omogućuje učenicima razvijanje brojnih životnih kompetencija koje dovode do oblikovanja cjeloživotnih stavova i vrijednosti, ali i do stvaranja osobnog identiteta.

Ruolo del patrimonio minerario nella creazione della scrittura memorialistica – l'itinerario culturale europeo ATRIUM

Riassunto

L'argomento di questo saggio è il patrimonio minerario di Albona con particolare riferimento all'origine e alla valorizzazione del patrimonio minerario – industriale dell'abitato di Piedalbona, creato durante il fascismo. L'insegnamento della storia del territorio ci offre un ottimo esempio di apprendimento e riflessione critica su ciò che ci circonda e costituisce la nostra identità nativa. L'obiettivo fondamentale dell'insegnamento della storia del territorio della Regione Istriana è quello di sviluppare un'identità nativa o regionale basata sulla tradizione e sul patrimonio che saranno però adeguati ai tempi di oggi. Nel lavoro l'accento sarà sulle attività ideate nel progetto "ATRIUM Plus" e *ATRIUM GO!*, dove attraverso l'omonimo itinerario culturale europeo ATRIUM gli studenti valorizzano il patrimonio minerario creato durante il fascismo. La rotta culturale ATRIUM è un itinerario del Consiglio Europeo certificato nel 2014 e dedicato al patrimonio culturale creato durante i regimi totalitari del XX secolo. ATRIUM è l'abbreviazione di Architettura dei regimi totalitari del XX secolo nella gestione dello sviluppo urbano. Si chiama così anche l'associazione internazionale europea senza scopo di lucro con sede a Forlì (Italia).

Durante la realizzazione di questo progetto, nella Scuola superiore "Mate Blažina" si stava già lavorando alla realizzazione del progetto dell'insegnamento della storia del territorio intitolato "Rudarski sretno". Queste attività sono state poi implementate nel progetto internazionale "ATRIUM Plus" e sono stati progettati nuovi laboratori come parte del pacchetto educativo relativo alle gite scolastiche *ATRIUM GO!* I laboratori hanno evidenziato la necessità di preservare e coltivare il patrimonio culturale e hanno cercato di avvicinare gli studenti al significato del patrimonio minerario. Lo scopo di questo saggio è mostrare il ruolo del patrimonio minerario nello sviluppo dell'alfabetizzazione nativa e del pensiero critico. Ai fini di questo lavoro, è stato effettuato un sondaggio con

il quale è stata esaminata l'opinione degli studenti e residenti del Comune di Albona sul patrimonio minerario come elemento dell'offerta turistica e della loro identità nativa e come elemento di sviluppo dell'alfabetizzazione nativa. I risultati del sondaggio hanno mostrato che la popolazione di Albona e gli studenti della Scuola superiore "Mate Blažina" ritengono che il patrimonio minerario sia un fattore importante per rafforzare l'identità della comunità locale e abbia un ruolo educativo all'interno dell'offerta turistica. È stato anche constatato che il patrimonio minerario di Albona svolge un ruolo importante nella costruzione dell'alfabetizzazione nativa tra gli studenti. L'educazione attraverso le attività dei progetti "Rudarski sretno", "ATRIUM Plus" e *ATRIUM GO!* e i risultati delle loro attività sono indicatori che mostrano che gli studenti attraverso un pacchetto di attività ben progettate sul tema del patrimonio minerario coltivano la loro identità nativa, acquisiscono le competenze necessarie e sviluppano l'alfabetizzazione nativa (patria).

KULMINACIJA FIKTIVNE REPREZENTACIJE LABINSKE REPUBLIKE U FILMSKOM TEKSTU CRVENI I CRNI

Toni Juričić, mag. litt. comp.

e-mail: tjuricic.ist@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

U režiji Miroslava Mikuljana, film Crveni i crni (1985.) prva je adaptacija ustanka rudara Labištine 1921., kada su radnici Ugljenokopa ustali protiv talijanske uprave i preuzeli rudnike. Snimljen u raskošnoj produkciji u nastojanju da kroz objektiv filmske kamere inkapsulira anticipaciju antifašizma i samoupravljačkog socijalizma, film Crveni i crni dočekan je mlako od strane publike i kritike. Analizirajući filmski tekst unutar konteksta jugoslavenske kinematografije i socioekonomskih prilika osamdesetih godina, ovaj će rad istražiti razloge zbog kojih je film prošao nezapaženo unatoč skupocjenoj produkciji. Poseban fokus rada postaviti će se na ideološki podtekst filma koji je na temelju distorzije povijesnih činjenica i implementacijom elemenata karakterističnih za socrealističku umjetnost stvorio fiktivnu reprezentaciju Labinske republike u sutonu socijalističkih vrijednosti „bratstva i jedinstva“.

Ključne riječi: Labinska republika, jugoslavenska kinematografija, povijesni film

Keywords: Labin Republic, Yugoslav cinema, historical film

I. Uvod

S budžetom od čak 11 milijardi tadašnjih dinara, reprezentacija Labinske republike u filmskom tekstu *Crveni i crni* (1985.), redatelja Miroslava Mikuljana, nije uspjela postignuti željeni uspjeh među publikom i kritikom. Negativni su komentari uglavnom bili upućeni na glumu, povećanu dozu patetike te odstupanje od povijesnih činjenica vezanih

za uspon i pad tzv. Labinske republike. Snimljen prema scenariju Marije Peakić-Mikuljan, film je nastojao pojačati učinak povijesnog značenja štrajka rudara iz 1921. uključivanjem ljubavne priče unutar Labina kao geopolitičkog prostora na kojemu, usporedno s jačanjem fašističkih tendencija, raste i otpor fašističkim simpatizerima. No, uz fiktivnu ljubavnu priču, povijesni kontekst Labinske republike, kao jednog od prvih antifašističkih otpora, u filmu se pojačava implementacijom elemenata specifičnih za socrealističke filmove. Uz povezanost sa socrealističkom poetikom, koja je bila značajna za rane postratne godine, posebice u partizanskim filmovima, fiktivnu reprezentaciju Labinske republike neophodno je sagledati i s društveno-političkog aspekta Jugoslavije osamdesetih godina, u kontekstu opadanja socijalističkih vrijednosti i jačanja nacionalnih tendencija. To primjećuje i Andreja Gregorina koja napominje kako film nastaje unutar socioekonomskog konteksta „koji će dovesti do jačanja protestnih mobilizacija radnika i radnica u godinama prije raspada Jugoslavije“¹, a upravo su ti prosvjedi postajali sve brojniji te dobivali sve snažnije nacionalne konture pri kraju desetljeća. Gregorina stoga u filmu *Crveni i Crni* pronalazi ideološku i propagandističku crtu, gdje se povijesne činjenice stapaju s fikcionalnom reprezentacijom otpora kako bi se pojačala simbolička važnost revolucionarne prirode radničkih otpora. Već sâm naslov sugerira opoziciju između komunističkih vrijednosti i fašističkih (pa čak i kapitalističkih) snaga. U ideološki obojenom filmu Miroslava Mikuljana „‘crveni’ predstavljaju pobunjene labinske rudare, pobornike ‘crvene’ Oktobarske revolucije (1918.)“, dok „‘crni’ reprezentiraju fašiste, predstavnike talijanske okupacijske vlasti, ali i kapitalističke uprave rudnika“². Naslov filma tako gledatelju šalje inicijalni signal koji sugerira ideološki kontekst unutar kojeg će se razvijati priča o pobuni rudara Labištine 1921. Dok naslov eksplicitno razdvaja suprotstavljene sile unutar filmskog teksta, ovaj će rad detaljnije istražiti kako se redatelj i scenaristica koriste narativnim elementima srodnima partizanskim i socrealističkim filmovima da bi na kulisi povijesnog događaja izgradili fiktivnu reprezentaciju Labinske republike.

¹ Andreja GREGORINA, „‘Crveni i crni’ – filmska reprezentacija Labinske republike“ (<http://slobodnifilozofski.com/2018/12/crveni-i-crni-filmska-reprezentacija-labinske-republike.html>, pristup 15. rujna 2021.)

² Na istome mjestu.

II. Između socrealizma i dekadentnog socijalizma

Prije nego što se iskroji teoretski portret koji povezuje, ali i razlikuje *Crvene i crne* s partizanskim filmovima i socrealizmom, potrebno je ukratko definirati spomenute pojmove. Josip Periša navodi kako su teme koje se ističu u socrealizmu: „slavljenje uspjeha antifašističke vojske protiv demonskoga okupatora, socijalistička filozofija društvenog uređenja, pokreti omladinaca i radnih akcija, fokusiranje na radničku klasu u vidu ukidanja eksploatacije radnika, sukob proletera i buržuja“³ te slični elementi. Uključivanjem navedenih elemenata unutar filmskih tekstova žanr partizanskog filma imao je ključnu ulogu u filmskom oblikovanju nadnacionalnog jugoslavenskog identiteta, gdje su sloga, multietničnost i zajednička pobjeda nad fašističkim neprijateljem bili krucijalni dramaturški elementi u propagiranju svetih mitova postanka Jugoslavije. U svojoj analizi uspona i pada partizanskog filma Andrew Horton navodi kako je upravo partizanski film posjedovao ključnu karakteristiku koja, na temelju filma, djeluje kao sjedinjavajući medij koji ujedinjuje šest republika, pet jezika i tri religije. Implementacija socrealističke poetike, koja crno-bijelim likovima i površnom pričom slavi pobjedu nad fašistima, posebno je istaknuta u filmovima *Slavica* Vjekoslava Afrića te *Živjeće ovaj narod* Nikole Popovića. To primjećuje i hrvatski filmolog Nikica Gilić koji navodi kako su gore navedeni filmovi „perjanice nevješto primijenjene poetike socrealizma“⁴, poetike koja podrazumijeva jasnu komunističku propagandu idealiziranih figura radnika, seljaka i socijalističkih junaka koji grade nove društvene odnose.

Dok je socrealizam u Jugoslaviji trajao prilično kratko, od 1945. do 1952., točnije, do famoznog Krležina govora u Ljubljani u sklopu III. kongresa Saveza književnika Jugoslavije⁵, partizanski film (p)ostaje jedan

³ Josip PERIŠA, „Filozofija književnosti: sukob ideologije i književnosti na primjeru fenomena socrealističke književnosti“, *Čemu: časopis studenata filozofije*, vol. XV, br. 26, Zagreb 2019., str. 228.

⁴ Nikica GILIĆ, *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*, Zagreb 2010., str. 42.

⁵ Krležin govor na Kongresu književnika smatra se konačnim obračunom protiv socrealističke poetike u jugoslavenskoj umjetnosti te zalaganjem kako se ona treba osloboditi ideološke stege.

od popularnijih žanrova u Jugoslaviji. Tome u prilog ide broj snimljenih filmova vezanih za Narodnooslobodilačku borbu. Horton navodi kako je u „razdoblju od 1947. do 1982. snimljeno otprilike 180 ratnih filmova, što je, okvirno gledajući, 20% ukupne filmske proizvodnje u Jugoslaviji“⁶, od čega polovina tih ratnih filmova spada pod partizanski film. Neophodno je napomenuti da se partizanski film može podijeliti, prema filmskom povjesničaru Milutinu Čoliću, na tri kategorije: herojski romantizam (karakterističan za rane partizanske filmove, počevši sa *Slavicom* Vjekoslava Afrića), deromantizaciju (trend je počeo biti prisutan pedesetih godina, počevši s *Frosinom* Vojislava Nanovića) te antiherojski negativitet (vidljiv u šezdesetim godinama dolaskom Crnog vala⁷, a najreprezentativniji primjer te grane partizanskog filma jest *Tri Aleksandra Petrovića*).⁸ Na temelju Čolićeve kategorizacije žanra, partizanski se film grana u dva smjera: ideološka obojena glorifikacija prošlosti ili kritičko propitkivanje Narodnooslobodilačke borbe.

Popularnost (i kvaliteta) partizanskog filma kulminira *Bitkom na Neretvi* (1969.) redatelja Veljka Bulajića. *Bitka na Neretvi* smatra se jednim od najuspješnijih izdanaka ne samo gore navedenog žanra već i jugoslavenske kinematografije. Na temelju Čolićeve kategorizacije, film posjeduje karakteristiku herojskog romantizma sa zasićenom i ideološki obojenom glorifikacijom prošlosti, čija se važnost dodatno pojačala korištenjem poznatih holivudskih glumaca, čime se autentičan jugoslavenski filmski produkt, kako navodi Radina Vučetić, amerikanizira. „Zanimljivo je primijetiti kako zaposlenje inozemnih zvijezda⁹ u filmu je išlo paralelno s jugoslavenskog pro-zapadnom politikom: u filmu su se tako pronašla

⁶ Andrew HORTON, „The Rise and Fall of the Yugoslav Partisan Film: Cinematic Perceptions of a National Identity“, *Film Criticism*, vol. 12, br. 2, 1987. – 1988., str. 21.

⁷ Crni val/talas bio je naziv za filmski pokret u jugoslavenskoj kinematografiji s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina. Karakteristika filmova koji su spadali pod Crni val jest naturalistička reprezentacija socijalističke društvene zbilje, uključujući mračnu (iliti crnu, po čemu je i pokret dobio ime) stranu društva. Najreprezentativniji autori Crnog vala jesu Želimir Žilnik (film *Rani radovi*), Dušan Makavejev (*WR: Misterije organizma*) i Aleksandar Petrović (*Tri, Biće skoro propast sveta*).

⁸ Milutin ČOLIĆ, citiran u: Andrew HORTON, „The Rise and Fall of the Yugoslav Partisan Film“, nav. dj., str. 20.

⁹ Među glumcima posebno su se isticali: Orson Welles, Sergei Bondarchuk, Yul Brynner, Hardy Krüger, Curd Jürgens, Franco Nero i Anthony Dawson.

dva sovjetska glumca, dva američka, dva talijanska i jedan Britanac¹⁰. Vučetić ističe da je hibridizacija američke popularne kulture (western) i jugoslavenskog partizanskog filma najočitija u filmu *Ešalon doktora M.* (1955.), koji je Živorad Žika Mitrović režirao korištenjem konvencijama western filmova, uz narativnu podlogu Narodnooslobodilačke borbe.

No, već u sedamdesetima dolazi do gubitka kako kvalitete tako i interesa za partizanskim filmovima. Andrew Horton ističe da se pad kvalitete ponajviše očituje na primjeru filma *Partizani (Hell River)* iz 1974., koji je snimljen u američkoj koprodukciji, a u glumačkoj su se ekipi pronašli Rod Taylor, Adam West i Bata Živojinović. „Imajući Slavicu na umu, falsifikacija i prezasićenje jugoslavenskog ratnog iskustva u ovoj holivudskoj koprodukciji je postala suviše očita¹¹ za publiku koja je dostizala razinu zasićenja distorziranom prošlošću. Sve fiktivniji pristup NOB-u udaljio je publiku od partizanskih filmova, dovodeći do toliko enormnog pada gledanosti da su 1983., kako Horton ironično zapaža, vlasti s pomoću školskog programa tjerali djecu u kina kako bi pogledali *Veliki transport* Veljka Bulajića, film koji je postao poznatiji po skandalu oko njegova financiranja nego po njegovoj potencijalnoj umjetničkoj vrijednosti za jugoslavensku kinematografiju. Na temelju kasnijih partizanskih filmova, posebice *Partizani* i *Veliki transport*, vidljiva je distorzija jugoslavenske prošlosti na filmu i njezin utjecaj na publiku/kritiku, distorzija koja će se kasnije očitovati i u *Crvenima i crnima*.

Kolaps interesa za partizanskim filmovima u osamdesetima te loša prihvaćenost Mikuljanova filma može se također sagledati s konteksta javljanja novih tendencija u jugoslavenskoj kinematografiji te slabljenja socijalističkih vrijednosti. Kao kontrast partizanskom filmu, osamdesete su bile godine kada se pojavila skupina filmaša, poznatija kao Praška škola. Među njima se najviše ističu redatelji Rajko Grlić, Goran Marković, Goran Paskaljević, Lordan Zafranović te Emir Kusturica. Ono što je povezivalo ove autore nije samo njihova *alma mater*, prestižna češka filmska akademija FAMU (*Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze*),

¹⁰ Radina VUČETIĆ, *COCA-COLA SOCIALISM: Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*, Budapest – New York 2018., str. 63.

¹¹ Andrew HORTON, „The Rise and Fall of the Yugoslav Partisan Film“, nav. dj., str. 23.

već i kritički pristup osjetljivim temama, uključujući teme jugoslavenskog društva i postratnih godina. Paskaljević se tako u *Vreme čuda* dotiče odnosa između komunističke represije i religije. Marković se koristi žanrom psihološkog horora kako bi na temelju filmskog teksta prikazao politički progon umjetničkih radnika koji su nastavili raditi (glumiti u kazalištu) tijekom okupacije Srbije. Kao najistaknutiji član Praške škole, Kusturica osvaja Zlatnu palmu na Filmskom festivalu u Cannesu filmom *Otac na službenom putu*, koji se također dotiče tabu teme političkih progona u Jugoslaviji.

Pad partizanskog filma i uspon Praške škole dolaze uslijed smrti Josipa Broza Tita 1980. Njegova je smrt s jedne strane omogućila slobodniji pristup osjetljivim tematikama, no odlazak najistaknutije jugoslavenske ličnosti na samom početku osamdesetih signalizirao je i početak kraja. Maša Kolanović navodi: to se desetljeće nerijetko naziva i razdobljem „dekadentnog socijalizma“, pri čemu se sam naziv ne upotrebljava kao *terminus technicus*, ali se uvriježio u govoru o periodu jugoslavenskog društva nakon Titove smrti kad je zemlju zahvatila velika ekonomska i politička kriza, a rastući nacionalni partikularizmi nagovještavali su rasap ideje „bratstva i jedinstva“.¹²

Taj rasap socijalističkih vrijednosti Horton povezuje s gubitkom interesa za partizanske filmove, što autor nadovezuje na tezu Sabine Petre Rameta koja tvrdi da legitimitet svake Vlade ovisi o mogućnosti da uvjeri ljude u svoje političke principe, počevši od organizacije, uspješnosti i vođenja politike pa sve do mogućnosti održavanja društvenog ugovora i omogućavanja ekonomskog prosperiteta. Upravo se između pada partizanskog filma i uspona novih snaga jugoslavenske kinematografije, između uspona nacionalnih tendencija i rasapa vrijednosti „bratstva i jedinstva“ pronašao *Crveni i crni*, kao filmski tekst koji nastoji propagirati krucijalne elemente jugoslavenskog socijalizma.

12 Maša KOLANOVIĆ, „Dekadentni socijalizam, prolog tranziciji: hrvatski roman i popularna kultura u 80-ima“, u: *Sintaksa hrvatskoga jezika. Književnost i kultura osamdesetih: zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Mićanović, Zagreb 2011., str. 165.

III. Kulminacija fiktivne reprezentacije Labinske republike

U kontekstu društveno-političkih prilika, potencijalna važnost Mikuljanova filma za jugoslavensko društvo može se iščitati iz simboličkog karaktera štrajka iz 1921. Unatoč tome što Labinska republika (pa čak ni u filmu) nikad nije proglašena kao takva, taj je događaj djelovao kao svojevrsna anticipacija dvaju krucijalnih pojmova na kojima se izgradila Jugoslavija: antifašizam i radničko samoupravljanje. Tijekom osamdesetih, u vrijeme kada socijalističke vrijednosti opadaju, a nacionalne silnice počinju dobivati na snazi, producenti filma *Crveni i crni* izvlače na površinu priču o samim počecima antifašizma i radničkog samoupravljanja. U filmu su primjetne sličnosti koje *Crveni i crni* dijele sa žanrom partizanskog filma koji glorificira svoju prošlost fiktivnom distorzijom kako bi se pojačao herojski aspekt ustanka. Umjesto partizana, u filmu glavnu ulogu imaju radnici. Umjesto nacističkih i fašističkih vojnika, ulogu neprijatelja preuzimaju fašistički simpatizeri i prijetvorni talijanski radnici sa Sicilije. Umjesto realističkog i kritičkog pristupa povijesnoj tematici, u duhu tadašnje jugoslavenske kinematografije (kao što je vidljivo u filmovima Emira Kusturice i Gorana Paskaljevića), Mikuljan gradi ideološki potenciraniji sukob između rudara Labinštine i talijanske uprave kako bi se istaknuo antifašistički i samoupravlački element bune.

To se ponajviše iščitava u sceni u kojoj Pippan, kao „sindikalni kralj“, drži govor i napominje kako je njihov štrajk politički štrajk. Kao štrajk koji je uistinu posjedovao političke konotacije, Labinska republika bila je pretežito bunt socijalnog karaktera. Dok je premlaćivanje Pippana u Pazinu od strane fašističkih simpatizera bilo okidač koji je zapalio iskru pobune, antropolog Andrea Matošević ističe kako je ustanak 2. ožujka 1921. bio kulminacija nezadovoljstva oko postupanja talijanske uprave prema rudarima. Matošević navodi kako su rudari „bili nezadovoljni nizom odluka koje je donijela nova talijanska uprava, poput smanjivanja na 12 s 24 slobodna dana u godini u odnosu na regulativu prethodne austrijske uprave, kao i gubitkom cijele mjesečne zarade zbog jednog neopravdanog izostanka s posla“¹³. Naravno, uz ekonomski aspekt koji je dodatno pogoršao

¹³ Andrea MATOŠEVIĆ, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011., str. 52.-53.

socijalno stanje rudara, filofašisti su „uz vojnu podršku osvajali civilnu vlast kao i administraciju ugljenokopa postepeno“¹⁴. Pippanovo isticanje ustanka rudara kao političkog štrajka može se protumačiti kako su autori filma nastojali naglasiti ideološki aspekt pobune rudara, aspekt koji nije bio u tolikoj mjeri zastupljen u Labinskoj republici, kao što se željelo prikazati u filmu.¹⁵ Kao što je navedeno ranije u tekstu, radnici su ustali kako bi se borili za svoja radnička prava, a taj prkos kojim su nastojali osigurati pošteniju plaću i bolje radne uvjete doima se gurnut na marginu filmskog teksta kako bi se veća pozornost dala antifašističkoj sastavnici Labinske republike. Uz antifašizam kao jedan od ideoloških elemenata na kojima je izgrađen filmski tekst, u *Crvenima i crnima* prikazuje se i samoupravljački element Labinske republike koji je vidljiv u sceni kada rudari pokreću vlastitu proizvodnju¹⁶, nakon što ih Pippan govorom inspirira da su radnici ti koji trebaju imati vlast nad svojim radom.

Uz anticipaciju antifašizma i samoupravljanja, treći element koji je bio od krucijalne važnosti za Jugoslaviju jest anacionalni aspekt štrajka. Kako bi pojačali multietnički aspekt štrajka, Peakić-Mikuljan povezuje Labinsku republiku s Proštinskom bunom, antifašističkim buntom koji je započeo u veljači 1921., mjesec dana prije ustanka labinskih rudara. U filmu *Da Gioz i Blažina* uvjeravaju jednog od vođa Proštinske bune o važnosti rudarskog ustanka, s posebnim naglaskom kako su svi rudari jednaki, bez obzira na njihov nacionalni identitet. Na pitanje vođe Proštinske bune kakva će to biti zemlja u kojoj će svi moći živjeti skupa bez obzira na nacionalnost, *Da Gioz* odgovara: „Bit će to jedna nova država, drugačija od svih“. U sceni je zanimljivo primijetiti odsutnost Ante Cilige kao vođe bune na Proštini. S obzirom na to kako je sâm Ciliga bio *persona non grata* u Jugoslaviji zbog svojih političkih stavova, ne čudi kako je u filmu izostavljen njegov lik, posebice u sceni koja anticipira i propagira nadnacionalno zajedništvo koje dolazi s Jugoslavijom.

¹⁴ Na istome mjestu.

¹⁵ No, ovdje je važno ponovno istaknuti kako je taj štrajk, iako socijalnog karaktera, bio inspiriran socijalističkom ideologijom i potaknut društveno-političkim prilikama u Istri nakon kraja Prvog svjetskog rata.

¹⁶ Matošević navodi kako su rudari u 36 dana uspjeli proizvesti ugljena u vrijednosti 828 000 (ondašnjih) lira te ga brodom poslati za Trst.

Zajedništvu „crvenih“ suprotstavljaju se „crni“, fašistički simpatizeri koji su predstavljeni komično-grotesknim pretjerivanjem. Prvo komično-groteskno pretjerivanje očituje se u gostionici (oštariji) kod Petra, kad nakon verbalnog ugnjetavanja domaći fašistički simpatizer naruči piće za sebe i svoju kliku. Simpatizer inzistira da udovica Marija bude ta koja im treba natočiti vina jer, prema njemu, vino od udovičine ruke najslade je vino. Nakon kratke svade između vlasnika gostionice i njegove supruge, fašisti započnu s uništavanjem interijera, uključujući pune bačve vina. Drugi je element fašističkog nasilja (i prisilne talijanizacije) krštenje u crkvi, kada gore spomenuta lokalna klika fašističkih simpatizera nastoji natjerati obitelj i svećenika da se dijete krsti talijanskim imenom. Ovdje se očituje još jedna poveznica s partizanima (ali i odmak od faktografskih činjenica) jer dijete koje fašisti žele prekrstiti u Matteo Blasina zapravo je Mate Blažina, narodni heroj koji se za potrebe filma rodio četiri godine prije nego što se rodio u stvarnosti. Komično groteskno pretjerivanje manifestira se i nakon gušenja štrajka u kadru kad vođa lokalnih fašista upuca ubogog starca bez ikakvog opravdanog razloga te u sceni kad taj vođa crnokošuljaša fizički prisiljava jednog od rudara da proguta crvenu zastavu. No, kulminacija fašističkog nasilja nije krvavi napad talijanskih snaga na slabo oružane rudare, već se to očituje u sceni silovanja Marije. Mariju (kao fiktivnu kreaciju koja je uvedena u priču kako bi se razvio ljubavni odnos između nje i protagonista Iva Blažine) pri kraju filma opkoljuju talijanski vojnici i fašistički simpatizeri te je seksualno napastuju. U gostionici, nakon što je talijanska vojska uspješno razbila otpor rudara, vođa fašista priznaje Petru kako su mu ranije silovali kćer. Implicirajući da je Marija (koja je nakon nemilog događaja počinila samoubojstvo) grupno silovana, fašisti nastave omalovažavati Petra koji, suzdržanih emocija, natoči silovateljima po čašu vina, pljune im u čaše te zapali fitilj eksploziva ispod šanka.

Nije potrebno napomenuti kako je scena eksplozije, koja ubije vlasnika gostionice i fašiste, jedna od mnogih scenarističkih intervencija u *Crvenima i crnima*, no značenje scene može se iščitati iz pretpostavke kakvu bi poruku film poslao da je završio prema stvarnim povijesnim događajima — apsolutnom pobjedom talijanske vlasti nad rudarima. Kao film koji slavi anticipaciju radničkog upravljanja i zametak antifašizma, kao film koji nastaje u vremenu kada socijalističke vrijednosti gube na snazi, doima se kako su *Crveni i crni* morali završiti na donekle optimističnoj

noti. Autori stoga vrše fiktivne intervencije u kojima vode lokalnih fašista bivaju ubijeni od strane rudara ili domicilnog stanovništva. Uz Petra koji diže gostionicu u zrak, idući je primjer ubojstvo fašista (koji je ponižavao jednog od rudara tjerajući ga da proguta crvenu zastavu) od strane mladeg Blažine. Tim intervencijama daje se do znanja da se u fiktivnom kraju Labinske republike rudari, unatoč porazu, uspijevaju osvetiti agresoru. Optimističan završetak nije samo vezan za pobjedu nad pojedinačnim simpatizerima fašista, već se optimizam očituje i u završnom kadru. Ive Blažina i kolege rudari koji su uspjeli pobjeći fašistima kroz zaboravljene hodnike rudnika, konačno pronalaze svjetlo na kraju tunela te izlaze iz rudnika. U završnom kadru filma Blažina gleda prema istarskom krajoliku, a preko zamrznutog kadra (*freeze frame*) ispisane su riječi: „Posvećeno 40. godišnjici pobjede nad fašizmom“.

IV. Zaključak

Podsjećanje na antifašističku pobjedu i optimizam zajedništva nije pronašlo svoju publiku. Marijano Milevoj piše da su u Labinu *Crveni i crni* predstavljeni svečano na prepunom Crću (današnji Trg Maršala Tita u starom gradu) tijekom *Repriznih večeri Festivala jugoslavenskog igranog filma* (današnji *Pulski filmski festival*) u pulskoj Areni. Film je dočekan na nož od publike i kritike, posebice od lokalnog stanovništva koje mu je zamjeralo lošu upotrebu labinjanske cakavice, odstupanje od povijesnih činjenica te patetičnu ljubavnu priču između protagonista. No, loša recepcija filma može se nadovezati i na Hortonovu tezu, koja je obrađena ranije u tekstu, kako su osamdesete bile neplodno tlo za filmove koji svete mitove postanka iskrivljuju zasićenom glorifikacijom prošlosti. Filmska ekipa, s Mikuljanom na čelu, stoga nije uspjela fiktivnom reprezentacijom multietničkog karaktera Labinske republike učvrstiti nadnacionalni identitet koji je, u desetljeću dekadentnog socijalizma, bio zahvaćen ubrzanom dezintegracijom „bratstva i jedinstva“. Škrabalo ističe da je labinski umjetnik Quintino Bassani s pravom napomenuo da je Mikuljan s *Crvenima i crnima* stvorio „mali Obrovac u kulturi“, aludiravši na promašenu (no politički motiviranu investiciju) u Obrovcu, gdje se podignula tvornica glinice koja je nedugo zatim propala. Škrabalo također

navodi razliku između fikcije i stvarnosti te ponajviše ističe Pippana koji „u zbilji nije bio toliko zagrijan za svjetsku revoluciju koliko su ga autori filma prikazali“¹⁷. Zajedništvu „crvenih“ iz 1921., pri čemu su autori nastojali propagirati vrijednosti „bratstva i jedinstva“, može se suprotstaviti štrajk rudara Labinštine iz 1987. Matošević ističe da je prosvjedna obustava rada 8. travnja 1987.¹⁸ „započeta na onaj dan u travnju kada je prva Labinska republika šezdeset i šest godina ranije završila pred sam početak fašističkog ventennia“¹⁹, čime dolazi do prijelomne točke za budućnost, točnije, propast rudarstva u Hrvatskoj (i Jugoslaviji).

Dok je Labinska republika iz 1921. služila kao anticipacija samoupravljanja koje se pojavilo u Jugoslaviji tijekom pedesetih godina, druga Labinska republika, kako Matošević i Kuzmanić navode, signalizirala je kraj samoupravljačkog socijalizma. Dok je štrajk započeo zbog smanjenih normi (mjesečne realizacije), Matošević ističe da je onaj iz 1987. bio posjedovao drugačiji karakter od „prve“ Labinske republike, točnije, „druga“ Labinska republika nije posjedovala karakteristiku udruživanja s ostalim radništvom koja je bila prisutna u ustanku 1921. Na temelju događaja iz 1921. i 1987. Andreja Gregorina primjećuje poveznicu s filmom Miroslava Mikuljana. Temeljni dio filma predstavljao je, kako navodi Gregorina, „simbolički kapital koji su u socijalističkoj Jugoslaviji imali rudari kao radnici spremni na borbu za dobrobit šire socijalističke zajednice“, no dvije godine nakon premijere filma koji govori o zajedništvu i temeljnim socijalističkim vrijednostima štrajk rudara Labinštine iz 1987., koji Tonči Kuzmanić naziva drugom Labinskom republikom, ostao je „upamćen kao simbolički okidač za ubrzani raspad Jugoslavije“²⁰. *Crveni i crni* tako su u filmskoj povijesti jugoslavenske kinematografije postali (i ostali) jedan od posljednjih (ali, nažalost, i neuspješnih) pokušaja implementacija narativa o, kako jedan od protagonista filma navodi, državi u kojoj su sve nacionalnosti jednake.

¹⁷ Ivo ŠKRABALO, *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896. – 1997.*, Zagreb 1998., str. 415.

¹⁸ Štrajk je trajao 33 dana, do 10. svibnja.

¹⁹ Andrea MATOŠEVIĆ, „Druga Labinska republika 1987. godine: povijesno nasljeđe, štrajkaška fonografija i fotografije obustave rada“, *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 50, br. 43, Zagreb 2020., str. 112.

²⁰ Andreja GREGORINA, „‘Crveni i crni’“, nav. dj.

V. Literatura

GILIĆ, Nikica, *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*, Zagreb 2010.

GREGORINA, Andreja, „‘Crveni i crni’ – filmska reprezentacija Labinske republike“ (<http://slobodnifilozofski.com/2018/12/crveni-i-crni-filmska-reprezentacija-labinske-republike.html>, pristup 15. rujna 2021.)

HORTON, Andrew, „The Rise and Fall of the Yugoslav Partisan Film: Cinematic Perceptions of a National Identity“, *Film Criticism*, vol. 12, br. 2, 1987. – 1988., str. 18.-27.

KOLANOVIĆ, Maša, „Dekadentni socijalizam, prolog tranziciji: hrvatski roman i popularna kultura u 80-ima“, u: *Sintaksa hrvatskoga jezika. Književnost i kultura osamdesetih: zbornik radova 39. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Krešimir Mićanović, Zagreb 2011., str. 165.-193.

MATOŠEVIĆ, Andrea, *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*, Zagreb 2011.

MATOŠEVIĆ, Andrea, „Druga Labinska republika 1987. godine: povijesno nasljeđe, štrajkaška fonografija i fotografije obustave rada“, *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 50, br. 43, Zagreb 2020., str. 111.-127.

MILEVOJ, Marijano, „‘Crveni i crni’: film Miroslava Mikuljana“ (<https://labinska-republika.blogspot.com/2016/05/crveni-i-crni-film-miroslava-mikuljana.html>, pristup 15. rujna 2021.)

PERIŠA, Josip, „Filozofija književnosti: sukob ideologije i književnosti na primjeru fenomena socrealističke književnosti“, *Čemu: časopis studenata filozofije*, vol. XV, br. 26, Zagreb 2019., str. 226.-235.

ŠKRABALO, Ivo, *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896. – 1997.*, Zagreb 1998.

VUČETIĆ, Radina, *COCA-COLA SOCIALISM: Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*, Budapest – New York 2018.

The Culmination of the Fictional Representation of the Labin Republic in Mikuljan's film Black and Red

Summary

The final decade of Yugoslav self-managed socialism was plagued by the rising tide of nationalism, socio-economic crisis, unemployment and most notably, the enervation of socialist values such as brotherhood and unity. While the films of the early years of the federation helped establish the narrative regarding the National Liberation Struggle and unite the different nationalities into one supranational Yugoslav identity, the film medium in the 1980s did not possess the same power of instilling the values of brotherhood and unity. One of the last attempts to utilise the film as an ideological vehicle to promote socialist values is exemplified in Miroslav Mikuljan's *Black and Red* (*Crveni i crni*, 1985). The narrative of Mikuljan's film follows the rise and fall of the so-called Labin Republic, a miners' strike in 1921. During the period of the 2nd of March and the 8th of April, the workers took over the control of the mines, including the production and sale of coal. Moreover, the strike possessed an antifascist nature as the miners revolted against the Italian owners at the advent of the fascist uprising. The miners' actions in Labin anticipated the antifascist movement and self-management, two crucial elements that became pillars of Yugoslavia's national mythology. Due to the importance of antifascism and self-management, the filmmakers found the Labin Republic as the perfect vessel that could encapsulate and promote socialist values. This study will demonstrate how the filmmakers deployed the historical background of the mining strike and utilised fictional narratives to accentuate the ideological aspect of the film. Moreover, the paper will examine how Mikuljan's film resonates with socialist realism, an artistic style distinguished by the black-and-white characterisation, simplified plot and dehumanised enemy, all to accentuate the nation-building themes of the cinematic text. In doing so, the study will demonstrate how the ideologised representation of the Labin republic in Mikuljan's film serves as one of the last cinematic attempts to re-establish the values of brotherhood and unity.

IL BIENNIO ROSSO NELL'EX LITORALE AUSTRIACO. IL MICROCOSMO DI CAPODISTRIA COME CASO ESEMPLARE

dr. sc. Silva Bon

Saggio professionale

I.

La crisi politica, sociale ed economica del primo dopoguerra porta la popolazione delle terre Giulie e dell'Istria a vivere anni inquieti, anni drammatici.

Lo scarto abissale tra le aspettative della gente stremata dalle sofferenze sopportate nei lunghi anni della guerra mondiale e la realtà fattuale messa in campo dalle istituzioni italiane è la base della forte delusione, del disincanto, e della reazione violenta di fronte alle non risposte ai molteplici problemi sul tappeto: essi richiedevano urgenti soluzioni e invece rimanevano disattesi, aumentando la forbice delle diseguaglianze tra le classi sociali.

A Trieste, a Gorizia, nell'Isontino, nelle cittadine e nelle campagne istriane lo scontro tra opposti schieramenti, da un lato i socialisti e i comunisti, dall'altro le forze della reazione fascista, porta a eclatanti fatti di sangue con numerosi feriti e morti, devastazioni, saccheggi, incendi, atti di forza illegali.

Da un lato gli operai, i contadini, i pescatori, il ceto meno abbiente rivendicava diritti salariali più equi, orari di lavoro più umani, insomma chiedeva il pane e la possibilità di una vita che non fosse mera sopravvivenza, attraverso un'azione politica che si esprimeva anche con la organizzazione

di una raffica di scioperi e di manifestazioni di piazza; dall'altro la risposta dura e prevaricatrice delle forze dell'ordine e del potere costituito, cui danno man forte le violente scorrerie delle squadre d'azione ed emanazione dei fasci di Mussolini, che assai precocemente si aggregano nei territori giuliani.

Masse di donne e uomini dolenti, mal attrezzati, contro incursioni di moderni camion su cui le camice nere sostenute dai poteri forti compivano le loro scorribande!

I camion naturalmente sono una metafora dei tempi storici mutati e dei mezzi di offesa messi a disposizione del movimento fascista nascente.

Gli ex combattenti di guerra, i mutilati del primo conflitto mondiale, ad esempio, avevano difficoltà ad accettare la precarietà economica contingente e la normalizzazione sociale, e individuano nelle forze socialiste e comuniste il vero nemico da abbattere.

Gli ideali dell'irredentismo, che tanto scorrono nelle vene e nei cuori delle genti italiane abitanti nelle città giuliane e nelle cittadine istriane fin dagli ultimi decenni dell'Ottocento, evolvono e si ammantano di tesi nazionaliste e di ideologie revansciste.

Molto è stato scritto sugli anni dell'immediato primo dopoguerra.

Mi permetto di esemplificare la svolta involutiva, drammatica e sanguinosa, del cosiddetto biennio rosso, in cui i partiti moderati, cattolici e repubblicani, hanno un peso non rilevante rispetto alle forze estremiste contrapposte, attraverso la esemplificazione di quello che succede nel microcosmo della cittadina istriana di Capodistria.

Ho studiato l'evoluzione dei fatti storici in una recente ricerca che si avvale di fonti archivistiche e di fonti a stampa coeve, prodotte dai protagonisti locali e conservate negli archivi regionali sloveni e nelle biblioteche civiche slovene e triestine. Pertanto per un approfondimento esaustivo rimando al mio ampio saggio: "Dal ribaltòn dell'Austria Ungheria all'avvento del fascismo. Capodistria ottobre 1918 – dicembre 1922", edito dal Centro di Ricerche Storiche di Rovigno in *Quaderni*, vol. XXVIII nel 2017.

Il caso Capodistria è peculiare, perché qui le componenti socialiste riformiste e cattoliche escono vincenti dalle elezioni politiche del 1921 e dalle elezioni amministrative del 1922: contrariamente a quanto accade nel resto dell'Istria.

Ma il movimento fascista, poi divenuto partito, dopo l'organizzazione della marcia su Roma vede come inattuale il potere costituitosi democraticamente per la prima e l'ultima volta fino ai recenti momenti storici della caduta del comunismo nella ex Jugoslavia.

Lascio parlare i fatti per dimostrare come necessariamente nella periferia irredenta l'organizzazione sociale e politica si deve conformare al gioco di potere centrale, anche attraverso gravi fatti di sangue, che avvengono nel centro cittadino di Capodistria e nelle campagne del circondario, in seguito a incursioni di individui violenti provenienti dalle vicine località di Muggia e Trieste: un tanto per ribadire la stretta contiguità degli uomini e dei territori.

Ma entro subito *in medias res*.

II.

Nei primi giorni di novembre 1918, inizia l'occupazione militare italiana dell'ex *Küstenland* austriaco, comprendente Gorizia, Trieste e l'Istria.

Va sottolineato che già fin dalle ultime settimane di ottobre 1918 il fermento è vivissimo, così a Trieste, come in Istria, e in particolare, per la focalizzazione che qui interessa, a Capodistria: le attese frenetiche della popolazione sono motivate dai rapidi e fortunati avvenimenti politico-militari che determinano lo sfacelo dell'esecrato dominio austriaco e la caduta delle autorità statali.

Per capire appieno la frenesia che elettrizzava la gente basta leggere la stampa coeva, dove si leggono le speranze che la prossima venuta dell'Italia alimenta "così da schiudere ormai ai popoli oppressi la via della libertà, della giustizia e della pace".

Il ritrovato senso civico, democratico e di militanza politica è registrato puntualmente, dai primi giorni di novembre 1918 al dicembre 1922, da *L'Istria Redenta* che costituisce una fonte, tra le molte fonti d'archivio e a stampa che ho consultato, molto ricca di informazioni e di dati. Il foglio è diretto, edito e redatto da Arturo Bondi, professore di origini trentine, che insegna storia al rinato Liceo "Carlo Combi" di Capodistria, come risulta dalla documentazione da me contestualizzata in *Il Ginnasio – Liceo "Carlo Combi" di Capodistria (1918-1922)* in corso di pubblicazione presso la Società di Studi Storici di Pirano. Arturo Bondi manifesta la condivisione calorosa di tutto un popolo attraverso vivaci espressioni dell'ardore irredentista, dell'amore per l'Italia, della speranza in un futuro migliore e progressivo.

Il 30 ottobre 1918 si sparge a Capodistria la voce che a Trieste la popolazione aveva preso nelle sue mani i destini della città. Ed ecco la testimonianza di un protagonista di quegli anni, il dottor Carlo Nobile, che diventerà nel gennaio 1922 anche sindaco di parte socialista, primo ed ultimo eletto da una consultazione democratica popolare, fino alla costituzione della Repubblica di Slovenia; lui conferma nelle sue memorie, con concisa lucidità:

Cito da *L'ultima bugia. Autobiografia di un socialista istriano*: "A fine ottobre la popolazione esce a dimostrare, scappano i corifei dell'Austria, qualcun de' più tristi subendo non gravi rappresaglie, e il Comitato di salute pubblica di Capodistria assume i poteri cittadini. Si lascia a capo il podestà liberale, avvocato Nicolò Belli, che aveva retto il Comune, salvo brevi interruzioni, per moltissimi anni, e ai socialisti si riconosce il secondo posto, nonché il Governo degli approvvigionamenti".

Per la popolazione residente sono i giorni della Redenzione, che a Capodistria si concretizza la mattina del 4 novembre 1918 con l'arrivo nel porto di due torpediniere che sbarcano pattuglie di bersaglieri e di carabinieri. Ecco la cronaca dell'avvenimento, mandata da Trieste al *Corriere della Sera*, in data 6 novembre:

"La graziosa cittadina fieramente italiana salutò i liberatori con feste affettuose. Il porto, le strade, le piazze, le case erano tutto un palpito tricolore e le banchine e le strade erano affollate di popolo plaudente.

Il podestà avvocato Nicolò Belli col Consiglio andò incontro ai soldati. Si formò un corteo che si recò al Palazzo del Comune dove il capitano di vascello Dentice, che aveva comandato lo sbarco, celebrò il patriottismo di Capodistria, le grandi vittorie d'Italia e dei nostri Alleati, e esaltò il valore degli eroici figli di Capodistria: Nazario Sauro, Ernesto Grammaticopulo, Pio Riego Gambini. La folla elettrizzata proruppe in grida di evviva all'Italia, all'esercito, al Re.

Il podestà rispose esprimendo la riconoscenza senza limiti della gente di Capodistria verso l'Esercito e la Marina italiana che hanno saputo farla ritornare nella famiglia italiana. Questa riconoscenza venne poi espressa anche in telegrammi all'ammiraglio Thaon di Revel e al ministro della Guerra, Vittorio Italico Zupelli, che è nativo di Capodistria”.

Il giorno dopo, il 5 novembre 1918 il Governatore della Venezia Giulia, generale Petitti di Roreto, visita Capodistria, come prima città dell'Istria, e conferma nelle sue attribuzioni il Sindaco e il Consiglio, così come erano stati nominati il precedente 31 ottobre.

Le notizie pubblicate sul giornale *L'Istria Redenta* illustrano il lento e difficile processo di normalizzazione. Così, ad esempio, il giornale pubblica puntualmente il decreto di data 12 novembre 1918, che dispone la censura dei giornali; inoltre la segnalazione dei reati sottoposti al Tribunale di guerra di Trieste, la cui giurisdizione territoriale si estende a tutta la Venezia Giulia; e ancora il bando contro coloro che sono trovati in possesso di armi: sono tutte misure preventive governative, anche ovvie, per tenere sotto controllo l'ordine pubblico.

Ma i giornali denunciano anche con fotografie realistiche lo stato di privazione in cui era caduta la gente con la guerra. Cito ancora da *L'Istria Redenta*, fonte di riferimento principale per questi primi mesi:

“Un problema davvero formidabile è rappresentato dallo stato di indigenza in cui versano a Capodistria e nel capodistriano gli operai, i pescatori, i piccoli agricoltori, i maestri, gli impiegati, le vedove, gli orfani, e tutti coloro cui la miseria rende impossibile partecipare all'esultanza della patria redenta, per la mancanza di materie prime di sostentamento, come la farina, lo zucchero, la carne, il carbone, la legna...”

Parole inquietanti che fanno pensare come questa fetta di popolazione forse non può aderire all'esultanza degli ideali irredentistici perché il problema della sopravvivenza si impone come prioritario.

Alla fine di novembre qualcosa si sblocca. *L'Istria Redenta* ne dà notizia con alcuni articoli specifici pubblicati in prima pagina: un editoriale in neretto intitolato "Finalmente!", e ancora le registrazioni di altri provvedimenti pratici di pensioni e sussidi "ai fuggiaschi, agli esteri, agli invalidi", "alle famiglie di militari sotto le armi, o tornati in famiglia per licenza illimitata o per congedo" e "agli studenti poveri del Ginnasio di Capodistria". Da queste parole si deduce la gravità della crisi sociale e la condizione di povertà generalizzata, da cui nascono aspettative altissime dettate dalla necessità contingente.

Tra l'altro preoccupa vivamente anche il problema dei giovani. Ritornare ad una vita normale, dopo la terribilità della guerra, vuol dire anche risolvere, o almeno tamponare, il grosso carico dei molti ragazzi orfani, poveri, e dei tanti bambini e adolescenti in età scolare. A Capodistria, il glorioso Ginnasio – Liceo "Carlo Combi" e le altre Scuole si riaprono il 7 gennaio 1919. Il Pio Istituto Grisoni, gestito da religiosi, Padri Stimmatini di Trento, e da suore, risponde in parte alla bisogna degli orfani, ospitando sia bambine che bambini, a cui le famiglie non possono provvedere, date le difficoltà economiche incombenti, anche perché orbate del capofamiglia, caduto in guerra.

Ma, allo stesso tempo, è documentato un forte segnale di volontà di ripresa di una vita comunitaria normale, dopo i lunghi anni di travaglio guerresco; questo desiderio di ritorno alla vita fa trasparire l'atmosfera generale che si respira, come senso di liberazione e di gioia indiscriminate, nonostante le tante difficoltà e i problemi pratici contingenti.

Esso si esprime in forme molteplici: si aprono a manifestazioni corali religiose, con la celebrazione di messe da campo e solenni, officiate quale ringraziamento, nelle principali piazze e chiese di Capodistria, dove intervengono autorità militari, civili, il popolo tutto; ma anche a momenti più squisitamente culturali e di intrattenimento. E allora ecco la produzione di *pièces* teatrali ispirate ai sentimenti risorgimentali e irredentisti (ad esempio ecco che la rappresentazione di "Romanticismo", dramma

di Gerolamo Rovetta, bandito dalle scene dall’Austria, fa accorrere al Teatro Ristori tanta gente che si accalca dinanzi alla porta del teatro e “a stento i soldati trattengono l’irrompere della folla”); l’organizzazione di trattenimenti musicali, come l’esibizione di cori polifonici pubblici oppure di cantanti d’opera che presentano i pezzi tipici del repertorio classico italiano, in primo luogo le musiche di Giuseppe Verdi; la vendita dei testi degli inni patriottici da diffondere a livello di conoscenza popolare; l’allestimento di balli di beneficenza, il cui ricavato va devoluto per il progetto di edificazione di un monumento a perenne ricordo del martirio di Nazario Sauro. E ancora le conferenze e le riunioni di intellettuali intorno al Circolo Pro Cultura; la pubblicazione e diffusione delle opere di indirizzo storico-politico, più volte pubblicizzate nei vari numeri de *L’Istria Redenta*, scritte dallo stesso direttore del foglio, Arturo Bondi; la costituzione di un “Comitato promotore per l’erezione di un monumento a Nazario Sauro nella sua città natale”, che promuove un concorso politicamente trasversale di personalità, militari, liberi professionisti, intellettuali, cittadini, e costituisce un fatto significativo in sé, quale emblema dello spirito della città, senza dubbio la vera capitale dell’irredentismo istriano.

Anche i gruppi politici si ricompattano fin dai primi giorni di pace.

Il 24 novembre 1918 i repubblicani – democratici sociali si costituiscono intorno al fascio giovanile “Pio Riego Gambini”, che è intitolato all’eroe irredentista capodistriano morto a 24 anni sul Monte Calvario, ai cui piedi è sita Podgora. Si iscrivono soprattutto studenti universitari e medi in un numero di circa duecentocinquanta giovani.

Nei primissimi giorni di dicembre 1918 si riorganizza anche la sezione locale del Partito socialista, che a Capodistria ha una lunga tradizione, che parte almeno dal 1869, anno in cui sorge una prima società di mutuo soccorso.

In Istria, nello scontro tra le due tendenze, gradualista e massimalista, in vista del Congresso del Partito socialista italiano che si tiene nell’ottobre 1919 a Bologna, non è predominante la corrente oltranzista. L’Assemblea della sezione capodistriana, riunitasi il 16 settembre 1919, si spacca in due parti: i massimalisti ottengono sei voti su circa centocinquanta presenti. I moderati Mario Gregorich e Carlo Nobile vengono eletti delegati al

Congresso regionale del 22 settembre 1919 a Trieste.

I gruppi di ispirazione cattolica sono presenti a Capodistria anche durante i lunghi terribili anni del conflitto mondiale. Nell'immediato primo dopoguerra si danno un'organizzazione più strutturata nell'Unione Giovanile "Fides", che indice le elezioni della Direzione già nel febbraio – marzo 1919.

Il 28 dicembre 1919 si costituisce anche a Capodistria, come in molte altre città d'Italia, un comitato per preparare la sezione del Partito Popolare Italiano; in una adunanza di oltre cinquecento persone prendono la parola don Giovanni Sirocich e l'ing. Delbello per presentare il programma, basato completamente sui principi cristiani.

Lungo l'arco dell'anno 1920, a Capodistria scorrono avvenimenti di vita sociale e politica che attestano un ritorno alla ricercata cosiddetta "normalità". La ripresa già avviata, come risulta dalle note precedenti, si consolida in organismi associativi e in microazioni e presenze pubbliche che danno un quadro complessivo di una città relativamente tranquilla.

Anche lo spoglio della stampa conferma lo stile proprio di Capodistria, cittadina nobile, borghese, piccolo borghese, dove i proletari, gli agricoltori, i lavoratori del porto, i pescatori, i paolani sono a stretto contatto con il resto della cittadinanza tutta; condividono socialmente, in un mescolamento interclassista, così l'abitare stanziale nelle piazze, nelle vie, nelle calli del centro storico, come un approccio generalmente moderato verso le problematiche generali. Esiste anche qualche possibilità di mobilità sociale, attraverso l'acculturazione. Orgoglio cittadino è la presenza del Ginnasio Liceo classico "Carlo Combi" dove vengono a iscriversi studenti da tutta l'Istria e perfino da Trieste e dall'Isontino.

Si esprime anche in questo modo l'anima civile, colta dei capodistriani, poco inclini ad atti politicamente eclatanti, piuttosto educati e tranquilli, non motivati a violente contrapposizioni di classe, anche per la mancanza di fabbriche e industrie, diversamente da Isola, Pirano, Rovigno, Albona, Pola, dove l'elemento operaio ribadisce necessità e diritti, a volte con forza oltranzista.

Piuttosto, la città conferma il suo patriottismo, già espresso fortemente nel movimento irredentista e con il contributo di martiri ed

eroi alla prima guerra mondiale; e un certo orgoglio municipalista, che si esprime anche nelle molte cerimonie pubbliche, organizzate con senso del decoro, della drammaturgia dell'evento. Tutto ciò produce un senso corale di appartenenza: la vita si frantuma in tanti fili diversi, in tante possibilità, che alla fine si ricompattano come tessere di un mosaico in un quadro unitario ricco e mosso.

Eppure, il passaggio critico verso il 1921 mette in luce le difficoltà della vita che la gente comune deve affrontare, posta nel mezzo di una forbice ben divaricata tra le opzioni ideali del sacrificio dato in nome della Redenzione e dell'arrivo dell'Italia, e il crescente sentimento di delusione per la realtà contingente, per la frustrante quotidiana precarietà, mancanza di lavoro, povertà diffusa.

Si assiste allora al coagulo delle forze espresse dagli ex combattenti, dai fascisti, dai nazionalisti, dai conservatori più rigidi, in nome di un "ordine pubblico" da imporre anche con la violenza, l'aggressione preventiva, la provocazione costante, così contro le popolazioni slovene, residenti nelle campagne intorno a Capodistria – città, come contro i sostenitori dei Partiti socialisti, comunisti, popolari, più precisamente collegati con le classi subalterne in movimento per rivendicare miglorie economiche e sociali.

In particolare, l'attenzione rivolta verso i contadini, i braccianti, i paolani, che in un numero cospicuo costituiscono il ceto degli agricoltori nel territorio di Capodistria, è molto forte e precisa da parte delle dirigenze socialiste e cattoliche – popolari: esse promuovono iniziative di emancipazione e di innalzamento del tenore di vita attraverso l'introduzione di tecniche moderne e il miglioramento nei sistemi di lavoro dei campi, della produzione, con la diffusione di informazioni utili di ordine pratico; di giornali specificatamente rivolti all'utenza agricola; di organizzazioni e consorzi di tipo cooperativo e sociale, anche di tutela e di vendita dei prodotti delle campagne.

Questa base di attività "politico-culturale" dà i suoi frutti, quando lo scontro con le forze reazionarie diventa inevitabile, al momento delle elezioni politiche del 15 maggio 1921: sono le prime elezioni cui partecipa la popolazione della Venezia Giulia e quindi anche di Capodistria.

Intanto, nei primi mesi dell'anno 1921, antecedenti alle elezioni, si era costituita ufficialmente a Capodistria una Sezione del Fascio di Combattimento. È il colonnello comandante la Legione dei Carabinieri Reali di Trieste, Grossetti, a dare comunicazione al Commissariato Generale Civile per la Venezia Giulia che nel pomeriggio del 23 gennaio 1921 l'avvocato Francesco Giunta (già fondatore del Fascio triestino e violento attivista squadrista), regolarmente autorizzato, aveva tenuto nel Teatro Ristori, alla presenza di circa cento persone, la conferenza per l'inaugurazione della Sezione.

Negli stessi giorni don Luigi Sturzo, in una lettera indirizzata al Comitato provinciale del Partito Popolare Italiano, pubblicata su *Vita Nuova* il 29 gennaio 1921, cita la Sezione di Capodistria come una delle dieci sezioni istriane riconosciute come validamente costituite, grazie anche ai contatti personali intervenuti con l'animatore del Partito Popolare a Capodistria, don Giovanni Sirolich.

Tra le forze politiche in campo, anche i repubblicani rappresentano un gruppo organizzato, connotato per i sentimenti fortemente nazionalisti, di tradizione irredentista, e per la connessione con gli ex combattenti: nei mesi seguenti, segnati da rapidi sconvolgimenti anche dell'ordine pubblico, dalla polarizzazione costituita dalle elezioni politiche, dalla propaganda attiva e violenta del Fascio di Combattimento, i repubblicani si spaccheranno e molti passeranno nelle file fasciste.

I comunisti non sono molto forti, tanto che nei documenti sull'ordine pubblico prodotti dalle Autorità nei primi mesi del 1921, non sono nominati. La loro forza è minoritaria rispetto a quella del Partito Socialista, con cui tenderanno ad aggregarsi per non disperdere il loro voto di protesta e di contrapposizione e contenimento delle forze fasciste emergenti. Dopo le elezioni politiche del 15 maggio diventano invece oggetto primario e diretto dell'attenzione e della repressione poliziesca, in opposizione ai fascisti.

L'elemento nuovo, perturbante, è dato dunque dalla presenza sul territorio del Fascio di Combattimento, che porta avanti una politica intessuta di atti violenti, provocatori, in una rapida radicalizzazione di stampo tanto politico, quanto nazionalistico.

Così, nel giorno delle elezioni politiche, il 15 maggio 1921, si danno momenti di estrema tensione e violenza nelle immediate vicinanze di Capodistria, a Maresego. Qui un gruppo di fascisti, formato da giovanissimi, scarsi di numero, male addestrato e peggio guidato, viene accolto a sassate e fucilate da contadini socialisti e sloveni. Alcuni fascisti vengono raggiunti e uccisi a colpi di zappa. La notizia dell'eccidio si sparge subito nella cittadina di Capodistria provocando rabbiose reazioni di una squadra di fascisti che parte per Maresego e uccide il primo contadino che incontra per la strada. Il giorno successivo vengono bruciate diverse case di un villaggio vicino.

Ciononostante, i risultati dell'elettorato capodistriano sono gli unici dissonanti rispetto all'andamento generale, anche negli altri centri del Distretto politico di Capodistria. Le forze più attente ai problemi sociali si attestano ai primi posti, grazie alla rappresentanza politica nominata, alla presenza sul campo di personalità illuminate, generalmente stimate e apprezzate per un lungo *curriculum* di impegno operativo: a Capodistria vota l'82% della popolazione; ecco i dati riaggregati: Partito Socialista 544; Popolari 377; Blocco Nazionale 299; Partito Comunista 231; Sloveni 260.

L'analisi del voto registra chiaramente la sconfitta del Blocco Nazionale (che congloba le forze reazionarie e fasciste) e la affermazione dei socialisti e dei popolari. Anche il voto comunista che raggiunge un 11,52% sembra interessante, se si pensa alla formazione recente del Partito. Il voto nazionale sloveno risulta compatto nella Sezione posta fuori dal centro storico di Capodistria.

Sembra importante constatare che anche i risultati elettorali delle elezioni amministrative del 22 gennaio 1922 a Capodistria città riconfermano le opzioni già espresse nelle elezioni politiche del 15 maggio 1921.

Spuntano nella maggioranza i socialisti, nella minoranza i popolari. Il capolista socialista ottiene 987 voti; il capolista popolare 744; il Blocco liberal-fascista solo 383; i Repubblicani solo 163. Non si presenta il Partito Comunista, i voti sloveni sono divisi tra socialisti e popolari.

Di conseguenza, il 9 febbraio 1922 si costituisce legalmente in una pubblica seduta il Consiglio Comunale di Capodistria, eletto il giorno 22

gennaio. Esso nomina quale Sindaco il signor dott. Carlo Nobile, personaggio di spicco del socialismo moderato nella Venezia Giulia, riconosciuto per la sua onestà e per la stima conseguita presso la cittadinanza, attraverso una lunga, attiva militanza pregressa fatta di impegno, che comporta anche oneri finanziari, nei vari settori sociali.

Pertanto va ribadita l'importanza della scelta di Carlo Nobile e della adesione al Partito Socialista: esse non avvengono a caso nella città di Capodistria, unico esempio di anomalia politica in un ambito territoriale che sta quotidianamente slittando verso forme di compromessi se non di accettazione di ideologie radicali, totalitarie e violente; ancora una volta i cittadini scelgono la persona in cui possono riporre fiducia, rimanendo fedeli a una tradizione socialista che affonda le radici nei primi anni del Novecento.

Nel periodo in cui l'amministrazione socialista è in carica, avvengono però due fatti rilevanti: il passaggio dal movimento dei Fasci di combattimento alla costituzione del Partito Nazionale Fascista; il cambiamento dell'organizzazione istituzionale delle Terre Redente.

Soprattutto il primo ha conseguenze fondamentali per la vita politica di Capodistria, in quanto, dopo la Marcia su Roma del 28 ottobre 1922, è veramente difficile sostenere ancora l'anomalia socialista.

L'azione del PNF porta alla crisi politica del novembre – dicembre 1922. Viene orchestrata una violenta campagna di stampa per far cadere “volontariamente” il Comune.

Carlo Nobile è lucido testimone di questo drammatico momento, ma combatte in strenua difesa dell'elezione democratica sua e del Consiglio. Lui scrive nelle sue memorie che il prefetto Crispo Moncada, coi comodi pretesti delle dimissioni della minoranza e di “divergenze e contrasti fra Rappresentanza e opinione pubblica” (ridicoli pretesti che provavano l'assoluta connivenza del Governo coi violenti), scioglie l'Amministrazione socialista e nomina il Commissario prefettizio nella persona del nobile Piero de Manzini.

“E' arrivata veramente l'Età Nuova?” si domanda il professor Arturo Bondi nell'articolo di apertura de *L'Istria Redenta*, e così risponde il 21

novembre 1922:

Cito “Sì. Veramente e definitivamente, a principiare da quel memorando recentissimo 30 ottobre in cui, caduto il Gabinetto Facta, il leader fascista on. Benito Mussolini compose il suo Gabinetto e prestò giuramento al Re d’Italia, assicurando che assumeva il governo per imporre a sé stesso e alla Nazione la disciplina che la trarrà a salvamento”.

Concludendo, lo studio degli anni del primo dopoguerra a Capodistria fotografa un quadro sociale e politico complesso, mosso e vivace, paradigmatico di una parabola storica condivisa e diffusa, pur con le sue peculiarità. Il microcosmo capodistriano risulta emblematico e singolare al tempo stesso: fucina di italianità, attento alla questione sociale, travolto dalla violenza politica. La storia dell’Istria tra le due guerre mondiali è conseguenza drammatica della formidabile tensione e della crisi generale dei primissimi anni Venti del Novecento.

ISTRANOM JE BILO DOVOLJ FAŠIZMA ŽE LETA 1921

Miloš Ivančič, dipl. novinar

Kopar/Koper/Capodistria

e-mail: zdruzenje.borcev.koper@gmail.com

Stručni članak

Leto 1921 je bilo uporno tudi za tržaške in istrske Slovence. Po dveh letih številnih napadov na delavske in kulturne ter narodne domove, požigu narodnega doma v Trstu kot simbola tržaškega slovenstva, nato pa streljanju na otroke v Strunjanu, je bilo ljudem tega terorja dovolj in začeli so se upirati. Koliko jih je k temu spodbudil upor rudarjev v Raši in labinska republika, se vsaj iz pisanja tržaških časopisov ne da ugotoviti, zagotovo pa jih je večja agresivnost fašističnih škvader pred in ob volitvah 15. maja 1921, ko so fašisti poskušali priti na oblast tudi s terorjem. Z napadi na poverjenike za njih najbolj nevarnih strank, to je Jugoslovanske narodne stranke in nove komunistične stranke, so začeli že nekaj tednov pred volitvami in jih mesta razširili tudi na popolnoma slovenske vasi. Prihajali so iznenada in s palicami, pištolami in bombami napadali aktiviste in poverjenike drugih strank, jim pobirali in zažigali glasovnice ter z bombami zastraševali tudi druge prebivalce. Prva smrtna žrtev med Slovenci je ob takem napadu padla že 12. maja v Črnem kalu.

V Slovenskem delu Istre je najbolj znan marežganski upor, ki se je zgodil prav na dan volitev, v katerem so domačini po napadu škvadristov na volišče ubili kar tri koprške fašiste. Nekoliko manj pa so znane osapske barikade, na katerih so uspeli zadržati fašiste kar en dan in dve noči. Sploh pa je premalo znano, da so te upore vodili tako komunisti kot celo duhovniki in celo skupaj. Uporu so sledile hude represije. Podivjani fašisti so se vračali v uporne vasi in pobijali, požigali ter odpeljali v zapore na desetine ljudi in jih nato obsodili na dolge zaporne kazni.

Ključne besede: fašizem, protifašistični upori, volitve 15. maj 1921, Marezige, Osapska dolina

Istra je bila skozi vso zgodovino skupni zgodovinski, gospodarski in kulturni prostor, in upam, da bo tudi v prihodnje premagala sedanje meje. Ta narodnostno multikulturni trikotni polotok, ki ga kot mejniki določajo Trst, Reka in Pulj, proti severu prehaja v slovenski primorski prostor, ki sega vse do Julijskih Alp, ter se v Reziji in sosednih dolinah že spaja z germanskim svetom. To je stik Sredozemlja in Alp s sredico Evrope, stik med zahodom in vzhodom, stičišče treh prevladujočih jezikovnih in kulturnih skupin narodov naše celine. Taki stiki seveda niso samo naravno sožitje lokalnega prebivalstva, ampak so včasih tudi izvor konfliktov narodnih ali širših političnih interesov.

Povezanost prostora potrjuje tudi skupna protifašistična organizacija Borba oz. TIGR, ki je sestavljen iz kratic imen Trst, Istra, Gorica, Reka (med drugo svetovno vojno je bilo znano geslo „Trst, Gorica, Reka, sloboda vas čeka“). Dogajanje v tem prostoru je odmevalo tudi širše - žal pa si upam trditi, da veliko premalo čez njegove meje. Res je bilo v času obeh vojn veliko govora o naših krajih, vendar če danes gledam odnos nekdanjih in sedanjih matičnih narodov do nas, je šlo predvsem za politični interes prestolnic. Kolikokrat danes ugotavljamo, da so meje še vedno ostale v glavah...

Nas je povezoval primorski prostor, skupno obmorsko gospodarstvo, enaka kultura, pa tudi skupni vladarji, ali drugače rečeno – politična usoda. Istrane, torej Slovence in Hrvate v Istri, je še najbolj povezal skupni odpor proti italijanskemu iredentizmu, še bolj pa kasneje boj proti fašizmu. Slednji je še toliko bolj pomemben, saj je pri tem sodeloval tudi pomemben del italijanskega prebivalstva. Res je italijanski fašizem izbral nas Slovane, Ščave, za podobnega sovražnika kot nemški nacizem Jude, vendar se je v Istri, tudi zaradi gospostva italijanske narodnosti, pokazal najprej in najbolj kot orodje razrednega sovražnika pri zatiranju vseh svobodoljubnih in upornih idej izkoriščanega delavskega razreda, zlasti idej komunizma.

Po iredentizmu, tajnem londonskem paktu, prvi svetovni vojni, po

množičnem umiranju naših interniranih fantov in mož po italijanskih vojaških taboriških ter ustanavljanju fašističnih škvader je usodo nas Slovanov zelo jasno napovedal Benito Mussolini že leta 1920 v Pulju. Ko pa se je ta etnocid in genocid začel izvajati, ko so pogoreli naši kulturni in narodni domovi, ko so začeli celo streljati na naše otroke, se je naš narod zelo odločno uprl.

Ob tej povezanosti Istre se je za to, kar se je leta 1920 s požigom Narodnega doma zgodilo v Trstu, takoj izvedelo v Pulju, in obratno, pa seveda kar se je zgodilo v Labinu, se je slišalo tudi pri nas. Časopisi so po eni strani zaradi omejevanja rabe nacionalnih jezikov, po drugi pa zaradi fašističnega terorja postajali vedno bolj skopi, so pa informacije širili ljudje, ki so potovali med temi mesti, saj je bila vsa Istra vedno navezana na Trst pa tudi na Koper, in seveda obratno – ves slovenski del Istre na južni del Istre, na Pulj, ladjedelnico, mornarico in tudi na rudnike pri Labinu. Koncentracija delavcev je pomenila tudi koncentracijo informiranja, pa ne samo znotraj delavskih bazenov, ampak tudi med njimi.

Časopisi, ki se jih je dalo kupiti v slovenskem delu Istre, o labinskem uporuh tako rekoč niso pisali. Škvadrishi so po obisku Mussolinija 6. februarja 1921 v Trstu že čez dva dni napadli uredništvo in tiskarno slovenskega časnika *Edinost*, 10. februarja pa uredništvo tržaškega delavskega časopisa *Il Lavoratore* in slovenskega Dela, ki so ga tako onesposobili, da skoraj pol leta ni mogel izhajati in tako o dogajanju v Labinu ni mogel poročati.

Časnik *Edinost*, ki je bil med istrskimi Slovenci najbolj razširjen, je sicer lahko izšel že dan po napadu in je fašističnemu terorju posvečal vso pozornost, vendar pa ni bil naklonjen ne socialistom in ne komunistom, sploh pa ne revolucionarnim idejam iz Sovjetske zveze. O dogajanju v hrvaškem delu Istre je sicer poročal, vendar z zornega kota kontrarevolucije, delavske teme pa je obravnaval s stališča katoliške cerkve ali kvečjemu krščanskega socializma. Njegovi dopisniki iz Istre, tudi iz njenega hrvaškega dela, so bili predvsem duhovniki, zato so bili delavski oz. rudarski upori v Raši, ustanovitev Labinske komune in Rdeče garde prezrti ali zamolčani, saj so preveč so dišali po sovjetski revoluciji. V času Labinske republike je tržaška *Edinost* raje poročala o drugih fašističnih incidentih na jugu Istre in na splošno komentirala fašistični in sploh italijanski nacionalistični

pritisk na polotoku. Večjo pozornost je namenila dogodkom in napadom na duhovnike v Filipanah, Krnici, Tinjanu in drugod.

6. aprila 1921 je bil v *Edinosti* objavljen daljši članek z naslovom „Krvavi boji v Južni Istri“ in podnaslovom „Vojaštvo poseglo v boj – Pet vasi do tal požganih – Nad sto ranjenih – Več mrtvih“. Pisali so, da je spopade pri Krnici povzročilo 14 fašistov iz Vodnjana. Pisali so o razširitvi spopadov in prihodu 600 oboroženih kmetov pred karabinjersko postajo, fašističnih okrepitvah, nato še prihodu vojske, celo s torpedovko, o spopadih, sto ranjenih in gorečih vaseh. Naslednji dan pa je časopis moral objaviti popravek na osnovi uradnega poročila Generalnega civilnega komisariata, ki je trdilo, da so bili ranjeni le trije, vas Filipani pa da so zažgali oboroženi kmetje.

Pred prihajajočimi parlamentarnimi volitvami v rimsko zbornico je bilo vse več informacij o incidentih na Tržaškem in v slovenskem delu Istre.

I. Dogajanje v slovenskem delu Istre

Že 19. marca je ljudi pretresla vest, da so v Strunjanu fašisti z vlaka streljali na otroke, ki so se igrali ob progi, in ob tem dva ubili, Renata Brajka in Domenica Bartola, pet pa ranili, od teh sta dva za vse življenje ostala pohabljeni. Med streljanjem na otroke je bilo slišati petje „Viva la nostra Parenzana“. Ta istrska železnica, ki so jo Italijani imenovali Parenzana, je bila namreč simbol italijanskega iredentizma. Slovenci so ji rekli Istrijanka. Preiskave nikoli ni bilo in zločinci niso bili kaznovani.

Pred volitvami je kar vrelo, ne smo v Trstu, ampak tudi na Koprskem. Koprski fašisti so že 1. maja 1921 napadli tržaškega agitatorja slovenske liste, ki se je vračal iz Marezig. 5. maja so vdirali v stanovanja poverjenikov Komunistične stranke Italije (PCI) in Jugoslovanske narodne stranke (JNS) v Kopru in vaseh okrog mesta ter pokradli glasovne lističe s srpom in kladivom ter z lipovo vejico. Tržaški dnevnik *Edinost* je takrat poročal, da je v hišo gospoda Ahtika v Kopru vdrlo dvanajst s samokresi oboroženih fašistov, ki so domače ustrahovali s požigom hiše in streljanjem, a so po

tem, ko so razdejali stanovanje, odšli. (Ahtik je bil takrat znan občinski uradnik, tisti, katerega izredno zanimive zapise so šele pred leti našli vzdane v steni njegove hiše na današnjem Kosovelovem trgu).

Sl. 1. Spomenik žrtvam fašizma in padlim v Strunjanu

(Foto: Miloš Ivančič)

8. maja je skupina trinajstih fašistov razbijala in vdiralala v hiše po Svetem Petru, naslednje dni v Trstu, Svetem Ivanu, Križu, Nabrežini in drugih vaseh po Krasu, nato po Dolini, Boljuncu, Borštu in Ricmanjah. V istih dneh so ustrahovali ljudi in preiskovali hiše tudi v Ospu, Gabrovici in Črnem Kalu.

V knjigi Slovenska Istra v boju za svobodo je zapisano, da so 12. maja fašisti že drugič vdrlili v hišo zaupnika JNS v Črnem Kalu in z revolverji zahtevali glasovnice JNS. Po končani preiskavi so pred hišo zažgali vse listine in zapiske, ki so jih našli v stanovanju. Ogenj je privabil vaščane, ki so bili prepričani, da gre za požar. Fašisti so jih s streljanjem in ročnimi bombami razgnali in enega ustrelili. O napadu fašistov v Črnem Kalu na hišo Andreja Andrijašiča, v kateri je bil takrat samo njegov sin, je poročala tudi *Edinost*. Zapisali so, da je ob požigu papirjev in zvonjenju zvonov pred hišo privrelo ogromno vaščanov, na katere so fašisti začeli streljati in metati bombe. Ob tem navajajo, da je bil od granate hudo ranjen Ivan Samec. O ustreljenem pa ne poročajo. Da je bila v napadu ubita ena oseba, sem slišal pripovedovati starejše, vendar nisem izvedel njenega imena, saj so prizadete družine v strahu pred fašističnimi represalijami takoj zbežale v svet in so imena žrtev šla v pozabo. Takrat, po letu 1918, se je sprožil drugi val primorskih beguncev.

Podobne novice so prihajale s tržaškega in Istre, pri Poreču so fašisti zažgali kar dve vasi. A vse to je bil šele uvod v prave spopade na dan volitev 15. maja 1921. Bila je lepa sončna nedelja, v resnici pa najbolj žalosten dan po prvi svetovni vojni.

II. Barikade v Osapski dolini

V knjigi Slovenska Istra v boju za svobodo je omenjeno, da je osapski župnik Franc Malalan po nedeljski maši pozval prisotne, naj preprečijo prihod fašistov v vas, jaz pa sem od starih staršev in vaščanov slišal še kaj več. Moja nona Emilja Slavec, rojena Krašovec, ki je bila takrat predsednica vaške mladinske organizacije pri društvu Domovina, mi je pripovedovala, da jo je Malalan že v soboto zvečer, torej dan pred volitvami, poklical v župnišče. Ko je prišla, je tam že bil učitelj Alojz Pucelj, ki se je kot

komunist pri njem srečeval z njegovim bratom Rikom Malalanom, enim od vodilnih komunistov na Tržaškem. Povedala sta ji, da je veliko možnosti, da bodo fašisti naslednji dan ob volitvah prišli razbijat po vasi, zato sta ji naročila, naj pošlje mladince v Mačkolje in Prebeneg po določene može.

Ko so ti prišli, so se dogovorili, da še tisti večer z barikadami zaprejo poti v dolino, da bi tako fašistom preprečili prihod v njihove vasi in na skupno volišče v Ospu. Nato so fantje že isto večer, 14. maja, prekopali cesto pri Križpotu, tako da so odprli kanal, po katerem je bila pod cesto speljana hudourniška voda proti reki. Ob te kamne, ki so jih dvignili, so postavili dolge tramove iz obtesanih topolovih debel, ki so jih kmetje vedno imeli doma pri hiši za gradnjo ali obnovo ostrešij. Drugi dan po maši so postavili barikade iz tramov in kamenja tudi na cestah pred vsemi vasmi, tudi v Črnem Kalu, skupaj sedem barikad. V Ospu, kjer je bilo volišče za vse te vasi, so nad barikado na klancu pred gostilno na dvorišču Školovih, to je bila domačija mojega nonota, pripravili velik kup kamenja, s katerim bi zasuli fašiste od zgoraj. Vendar pa so se stvari odvijale drugače.

Motorizirana skupina oboroženih fašistov iz Milj se je 15. maja zjutraj res odpravila proti Ospu, a jih je ustavila že prva barikada pri Križpotu. Po prvem presenečenju so začeli kričati in divjati, po pripovedovanju ljudi so celo streljali in metali ročne bombe, a so domačini uspešno branili svojo barikado s kamenjem in tudi strelnim orožjem. Fašisti so se vrnili v Milje, vendar samo po okrepitev. V tem času so pritekli braniti prvo barikado na Križpotu tudi fantje in možje iz bolj oddaljenih vasi Osapske doline. V drugem napadu je bilo še več streljanja in tekla je tudi že kri. A fašisti so se morali tudi tokrat umakniti in s sabo v Milje so odpeljali enega ranjenega. Naslednji dan po volitvah so se vrnili skupaj z enoto redne italijanske vojske in posodami bencina. Po dolgih pregovorih, ko je komandant vojaške enote obljubil, da oni jamčijo, da fašisti ne bodo napadli vasi, je Malalan ukazal, naj barikade umaknejo. Za vojaki so v vas prišli peš tudi fašisti, saj so vozila in bencin morali pustiti onstran jarka. Vaščan Andrej Žerjul jih je že po samem prehodu barikade hotel zaustaviti s kamnom, a so ga ustrelili, vojska pa pri tem sploh ni reagirala. Kot je župnik Malalan zapisal v cerkveni knjigi, se je to zgodilo 16. maja 1921. Fašisti so potem v spremstvu vojske prišli v vas, kjer so našli volilno skrinjo in zažgali vse glasovnice. Malalan jim jo je hotel izpuliti iz rok, a so

mu namerili strel pod noge in ga ranili, moja nona in druge ženske pa so ga odvleklo v župnišče in obvezale.

Fašisti so skupaj z vojaki nato odšli iz vasi in se odpeljali iz Osapske doline, mimo Domja, v Mačkolje so prišli z zadnje strani in tam z bencinom, ki ga niso mogli odnesti v Osp, požgali pet hiš. Vas je bila v tem trenutku skoraj prazna, saj je večina prebivalcev šla za vojsko in fašisti v Osp in se tam zadržala.

Sl. 2. Andrej Žerjul, prva žrtev na barikadah proti fašizmu
(OSEBNI ARHIV AVTORJA)

III. Upor v Marezigah

Dogajanje v Marezigah tistega 15. maja 1921 je bolj raziskano in opisano. Volitve so potekale nemoteno vse dotlej, ko je v vas najprej prihrumelo enajst fašistov iz Kopra, oboroženih z bombami in samokresi. Najprej so šli v gostilno in naročili *paštašuto*, a so rekli, naj testenin ne vržejo v lonec, dokler oni ne opravijo zunaj nekega dela. Ko so šli iz gostilne, so najprej vrgli eno bombo, nato pa začeli ljudi izzivati in jim groziti celo s pretepom, če ne bodo glasovali za fašistični Nacionalni blok. Ob tem so tudi bučno prepevali fašistične pesmi in vpili: *Morte ai sciavi!* [Smrt ščavom!] in podobno. Pred voliščem so se začeli zbirati posamezniki in nekateri so z zida že začeli pobirati kamne. Domačin Ivan Babič — Jager (imenovan tudi Amerikanc) je te uporne vaščane začel opogumljati in pozivati k napadu na fašiste. V roke so prijeli kole, orodje in kamenje ter fašiste napadli. Fašisti so se razjarjene množice ustrašili in se razbežali, kmetje pa so šli za njimi. Filiberta Tassinija, poznejšega fašističnega sekretarja v Marezigah, so vsega potolčenega in s šibrami od dvocevke v zadnji plati ujeli, ko se je skrival v nekem kalu, vendar mu je uspelo odnesti celo glavo, čeprav so mu odtrgali uho, in v mraku se je prebil do karabinjerske postaje. Večina izzivalcev je uspela pobegniti proti Babičem, kjer pa so jih dohiteli Marežgani, ki so se jim pridružili tudi nekateri iz Babičev in Rojcev. Po spopadu je na tleh obležalo več fašistov: bili so trije mrtvi in en hudo ranjen.

Ubežniki, ki so uspeli priti do Kopra, so se nato s kamionom vojakov in še drugimi fašisti vrnili do Vanganela, nato pa se zaradi prepek na cesti peš podali naprej proti upornim vasem. Divjali so po Sabadinih, Kavaličih in Babičih. Brskali so po hišah, iskali moške in naročili svojcem, naj se nemudoma javijo na karabinjerski postaji. Tu so kot prvega ustrelili Jožeta Sabadina, ki jih je ozmerjal.

Naslednjega dne, 16. maja okrog šestnajste ure popoldne, je ponovno pridrvela v Marezige skupina koprskih fašistov na kamionih, tudi tokrat v vojaškem spremstvu. Nameravali so zažgati vas, a jim je vojaški kapetan to prepovedal. Nato so vsi razkačeni nadaljevali pot v Kavaliče, Sveti Anton in Čežarje. V Čežarjih so poskakali s kamiona in razsajali po vasi ter zažgali šest hiš. Metali so bombe in streljali, da bi prestrašili prebivalce.

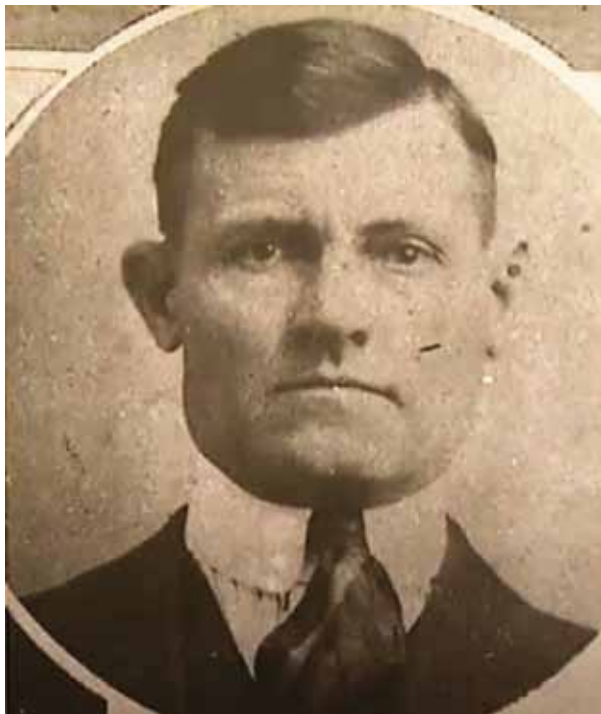
Domačina Ivana Bonina so ujeli pred šolo in ga ustrelili.

IV. Represalije

Požganih je bilo več stanovanjskih in gospodarskih poslopij, uničeno pohištvo in druga oprema, ukraden denar in druge dobrine. Ocenjena škoda je, kot je zapisano v knjigi Slovenska Istra v boju za svobodo, znašala okrog dvesto sedemdeset tisoč lir, kar je za tedanje čase predstavljalo veliko vsoto. Posebno prizadete so bile vasi Čežarji, Črni Kal, Osp, Mačkolje, Prebeneg, Sveti Peter in druge. Prizadetim škoda ni bila nikoli povrnjena, čeprav so oblasti od oškodovancev sprejemale prijave. Za prebivalce požganih hiš v Mačkoljah pa so v sosednjih vaseh organizirali dobrodelno zbiralno akcijo.

Zaradi dogodkov pred volitvami in med njimi so v Marezigah in okoliških vaseh ter v Ospu in Mačkoljah italijanske oblasti aretirale več ljudi in odpeljali so jih v koprške zapore za mesec dni. Zaprte so preteпали in mučili, da bi od njih kaj izvedeli. Najhuje so se znesli nad Andrejem Vodopivcem iz Ospa, ki jim je med pretepanjem umrl. Da bi to zakrili, so ga odpeljali v tržaško bolnišnico, kjer so uradno zapisali, da je umrl od pljučnice. Andrej Vodopivec je bil tako druga žrtev osapskih barikad.

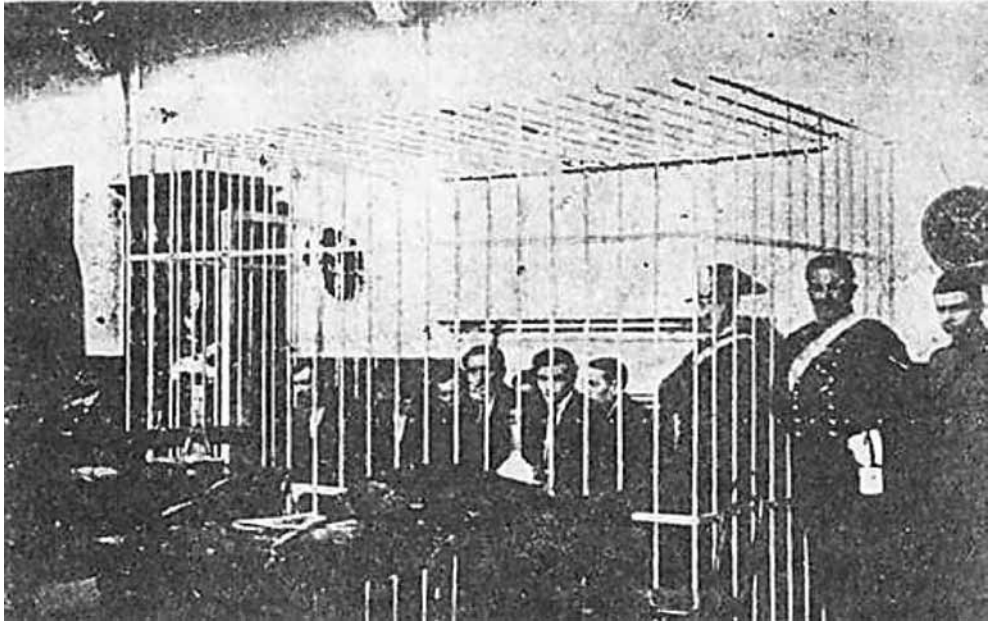
Za glavnega upornika v Marezigah so oblasti imele komunista Ivana Babiča — Jagra iz Marezig, ki pa jim je pred aretacijo pobegnul. Dolgo se je spretno izmikal raznim pastem; karabinjerske patrolje so ga vsepovsod iskale polnih šest mesecev, a brez vsakega uspeha. 10. novembra 1921 pa so ga ob vračanju v svojo poljsko lopo skriti čakali karabinjerji. Ko je skušal pobegniti, so streljali za njim in ga smrtno zadeli. Tako je postal tretja žrtev marežganskega upora, skupaj z osapskim pa peta. Tem bi morali dodati še eno žrtev ali dve iz Črnega Kala. Najbrž pa tudi to ni dokončna številka, saj je še nejasno, kaj se je dogajalo med uporom v Sočergi, od koder so fašisti iz Buzeta naslednji dan po volitvah odpeljali v zapor 17 ljudi.

Sl. 3. Ivan Babič – Jager ali Amerikanc
(POKRAJINSKI MUZEJ KOPER)

Osapskega župnika Franca Malalana so kasneje italijanske oblasti konfinirale na jug Italije, njegovega brata Rika Malalana, ki je bil znan vodja tržaških komunistov, pa so zaprli. Učitelj Alojz Pucelj, ki je tudi bil komunist, je uspel zbežati v Jugoslavijo, a so ga februarja 1944 pri Novem mestu kot partizana zahrbtno ubili belogardisti.

Oblasti so izvajale represalije najprej med osumljenimi sodelovanja v uporuh in protifašistično mislečimi ljudmi, to pa predvsem z namenom, da bi kaznovale žrtve, ne pa povzročitelje nasilja. Več upornikov je bilo nato v Trstu obsojenih na dolge zaporne kazni.

Sl. 4. Prizor s sojenja Marežganom

(Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1998.)

Fašisti so ob tistih volitvah zastraševali z orožjem in bombami še na številnih drugih voliščih, tudi v Izoli na primer, kamor so se pogosto vračali. 17. julija so prišli na ljudsko praznovanje na Garibaldijev trg in z bombo ubili študenta Ivana Žuštrovića, ki se je tam znašel kot slučajni izletnik iz Dalmacije.

Tako se je začel, pa ne samo fašistični teror, ampak tudi protifašistični upor. Žal se danes pozablja prav na začetek, na vzroke, in na vse vmes, kar se je dogajalo do 1. maja 1945, ko je bila vsa Istra in Primorska dokončno osvobojena. Spreminja se to kar je bilo prej in to kar se je dogajalo potem. Tudi zato se v cikličnem razvoju družbe vračamo spet na tisto temno stran.

V. Viri in literatura

Delo (Trst), 1921. (<https://www.dlib.si>)

Edinost (Trst), 1921. (<https://www.dlib.si/>)

IVANČIČ, Miloš, *Roža osapska*, Ljubljana 2015.

KRAMAR, Janez, *Marezige – trdnjava slovenstva v Istri: 1861-1930*, Koper 1982.

Od fašističnega škvadrizma do pokolov v Rižarni, Trst 1978.

Prvi protifašistični upori leta 1921: zbornik referatov z okrogle mize Združenja protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov Koper, Koper 2017.

Slovenska Istra v boju za svobodo, Koper 1998.

Radijski intervjuji s pričevalci: Toni Ulčar iz Mačkolj, Marjo Jože Slavec iz Ospa, Franc Slavec Salvi s Križpota, Alojz Štok iz Marezig in David Štok iz Marezig, arhiv RTV Slovenija (www.youtube.com; Miloš IVANČIČ, *Prvi upori proti fašizmu*)

Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov Koper (<http://www.zb-koper.si/upor.html>)

lektorirala: Vesna Tomc Lamut, prof.

Istranima je bilo dosta fašizma već godine 1921.

Sažetak

Godina 1921. bila je ustanička i za tršćanske i za istarske Slovence. Nakon brojnih napada na radničke i kulturne te narodne domove tijekom dvije godine, paleža Narodnog doma u Trstu kao simbola tršćanskog slovenstva, a potom i pucanja na djecu u Strunjanu, ljudima je bilo dovoljno tog terora i počeli su se suprotstavljati. U kojoj ih je mjeri pritom potaknula pobuna rudara u Raši i Labinska republika, ne može se ustanoviti, barem iz čitanja tršćanskih časopisa, ali zasigurno je utjecala veća agresivnost fašističkih skvadra prije i za vrijeme izbora 15. svibnja 1921., kada su fašisti pokušali doći na vlast metodama terora. S napadima na povjerenike njima najopasnijih stranaka, to jest Jugoslavenske narodne stranke i nove Komunističke stranke, počeli su nekoliko tjedana prije izbora i iz gradova krenuli na potpuno slovenska sela. Stizali su iznenada te palicama, pištoljima i bombama napadali aktiviste i povjerenike drugih stranaka, otimali im i palili glasačke popise te bombama zastrašivali i drugo stanovništvo. Prva smrtna žrtva među Slovencima, prilikom jednog takvog prepada, pala je već 12. svibnja u Črnom Kalu.

U slovenskom dijelu Istre najpoznatiji je ustanak u Marezigama, koji se dogodio upravo na dan izbora, prilikom kojeg je lokalno stanovništvo nakon napada skvadrista ubilo čak trojicu koparskih fašista. Nešto manje poznate su osapske barikade, na kojima su uspjeli zadržati fašiste čak cijeli jedan dan i dvije noći. Općenito uzevši, premalo je poznato da su te ustanke vodili i domaći komunisti, ali i svećenici, pa čak i zajedničkim snagama. Nakon ustanka uslijedila je teška represija. Podivljali fašisti vraćali su se u ustanička sela i ubijali, palili i odvodili u zatvore desetke ljudi te ih potom osudili na dugogodišnje zatvorske kazne.

GIOVANNI PIPPAN, DA ALBONA A CHICAGO

Ferdinando Offelli, prof.

Saggio professionale

Anzitutto il mio saluto alle autorità e a tutti i partecipanti; e il mio ringraziamento ai promotori di questo Convegno internazionale per avermi ritenuto all'altezza dell'evento, che sento come un grande onore. Dispiace solo di non esserci incontrati e conosciuti ad Albona, e non solo in video-conferenza, come purtroppo la pandemia ci obbliga a fare. Permettetemi anche un ringraziamento particolare e sentito al prof. Tullio Vorano per tutta la sua gentile collaborazione nei miei confronti.

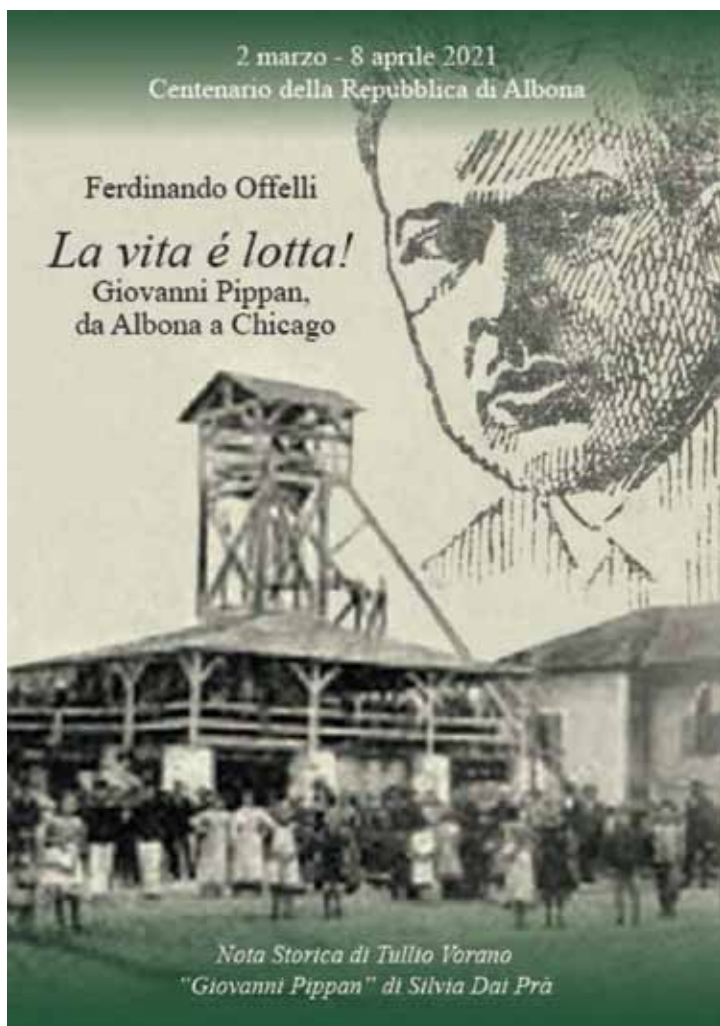
Qualcuno di voi si chiederà il perché della mia presenza qui, come italiano, abitante nel Vicentino; potrei dirvi che all'Istria sono legato dal fatto che mia moglie Rita era nata a Pisino, come la madre, e che suo padre era di Pola.

In realtà la mia presenza qui è legata ad una mia pubblicazione del 2020 dal titolo "La vita è lotta! Giovanni Pippan da Albona a Chicago" con cui da parte mia ho cercato di ricordare il centenario dei fatti di quella che successivamente fu chiamata "La Repubblica di Albona"; si potrebbe anche dire che per arrivare in Istria a parlare di Giovanni Pippan e della Repubblica di Albona io sia metaforicamente partito dagli Stati Uniti d'America, e precisamente da Chicago.

Sarebbe troppo lungo spiegarvi come, da insegnante di inglese, siamo nel 1996, nell'ambito di una ricerca scolastica sull'emigrazione, io sia venuto in possesso di uno studio proveniente dall'University of Illinois di Chicago, precisamente dall'Illinois Labor History Society, uno studio condotto da Eugene Miller e Gianna Sommi Panofsky, dal titolo: "Giovanni Pippan, l'unione radicale italiana si organizza negli Stati Uniti, il contributo

di Giovanni Pippan, 1924-1933”.

Nel tradurre in italiano questo studio non potevo non notare il continuo riferimento degli autori al corposo saggio scritto sull'evento storico della Repubblica di Albona, da Giacomo Scotti e Luciano Giuricin nel 1971 e apparso nel Volume n. 1 dei *Quaderni* del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, col titolo “La Repubblica di Albona”, che naturalmente mi sono subito procurato.

A queste fonti primarie se ne sono poi aggiunte altre, tra cui: un articolo di Tullio Vorano sul Vol. 29 dei *Quaderni* del CRS di Rovigno dal titolo “La Repubblica di Albona del 1921: l’utopia di un movimento operaio”, poi quanto si legge di G. Pippan in “Italian Workers of the World” di Donna R. Gabaccia e Fraser M. Ottanelli, della University of Illinois, e il più recente “Senza salutare nessuno” di Silvia dai Prà. Da queste fonti emergeva non solo un fatto storico, lo sciopero dei minatori di Albona, diventato prima occupazione e poi auto-gestione delle miniere, e finito *manu militari*, ma anche un personaggio, Giovanni Pippan, che hanno fortemente attirato la mia attenzione e che volevo far conoscere anche ad altri, per la valenza educativa che da tutto questo emanava.

Riproporre questo materiale come saggio o romanzo storico sarebbe stato riscrivere quello che avevano scritto altri, molto meglio di quanto avrei potuto fare io.

Dovevo escogitare un altro modo di proporlo, anche considerando che pur essendo io fortemente appassionato di storia, non sono uno storico; non sono uno storico perché manco di quella obiettività che uno storico deve almeno proporsi, anche se è quasi impossibile raggiungere.

Non sono uno storico perché alle vicende che racconto mi appassionano, perché nei personaggi storici cerco di immedesimarmi, cerco in qualche modo di rivivere i fatti per cercare di capire cosa hanno provato quelli che li hanno davvero vissuti, ben conscio comunque che la mia è una realtà virtuale, ricreata a posteriori.

Tutto questo per arrivare a dirvi che, creando la cornice fittizia di un giornalista in erba che manda corrispondenze quotidiane al suo giornale, ho tentato non solo di rivivere io, ma di far rivivere anche ai lettori, i fatti di Albona di un secolo fa.

Se poi accettiamo l'idea che la cronaca quotidiana nel suo divenire giorno per giorno diventa storia, io posso dire di aver fatto il percorso inverso, cioè ho riscomposto la storia in cronaca quotidiana.

Questo meccanismo certamente faceva perdere ai fatti narrati la visione storica, quella che fa guardare un evento dall'alto per vederlo in tutto il suo svolgimento, con cause, fatti ed effetti, operazione questa che comunque già altri avevano fatto, ma nel contempo la narrazione pur basata su dati storici diventava *fiction*, intesa come immaginazione non come fantasia, e ritrovava quella *suspense* che viene dal succedersi degli eventi giorno dopo giorno, senza sapere oggi quello che succederà domani. In qualche modo, cercavo di rivivere, immedesimandomi nelle emozioni di chi quei fatti ha vissuto e sofferto.

Con queste intenzioni ho scomposto il materiale storico delle fonti che ho citato e l'ho ordinato nel succedersi quotidiano delle corrispondenze che un giornalista presente ad Albona nel marzo-aprile 1921 avrebbe potuto inviare al suo giornale; a partire dal grido dei minatori in piazza ad Albona il 2 marzo 1921 "La miniera è nostra!", seguendo poi lo svolgersi dei fatti giorno per giorno, compreso un incontro con Giuseppina Martinuzzi, fino all'intervento militare del 8 aprile 1921.

Su questo schema, e con qualche espediente fictional, ho seguito anche il processo di Pola del novembre-dicembre 1921, fino all'assoluzione dei minatori; qui fare la cronaca non è stato difficile perché questa è ancora abbondantemente leggibile, naturalmente in Internet, sul quotidiano di Pola di allora, l'*Azione*.

ABBONAMENTI — Per l'Italia e nelle Colonie, annuo L. 100,00; semestrale L. 50,00; trimestrale L. 25,00. Per l'estero, annuo L. 120,00; semestrale L. 60,00; trimestrale L. 30,00. Per l'America, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'Australia, annuo L. 180,00; semestrale L. 90,00; trimestrale L. 45,00. Per l'India, annuo L. 200,00; semestrale L. 100,00; trimestrale L. 50,00. Per l'Asia, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'Africa, annuo L. 120,00; semestrale L. 60,00; trimestrale L. 30,00. Per l'Europa, annuo L. 100,00; semestrale L. 50,00; trimestrale L. 25,00. Per l'America del Nord, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'America del Sud, annuo L. 180,00; semestrale L. 90,00; trimestrale L. 45,00. Per l'Australia, annuo L. 200,00; semestrale L. 100,00; trimestrale L. 50,00. Per l'India, annuo L. 250,00; semestrale L. 125,00; trimestrale L. 62,50. Per l'Asia, annuo L. 200,00; semestrale L. 100,00; trimestrale L. 50,00. Per l'Africa, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'Europa, annuo L. 100,00; semestrale L. 50,00; trimestrale L. 25,00.

L'AZIONE

ABBONAMENTI — Per l'Italia e nelle Colonie, annuo L. 100,00; semestrale L. 50,00; trimestrale L. 25,00. Per l'estero, annuo L. 120,00; semestrale L. 60,00; trimestrale L. 30,00. Per l'America, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'Australia, annuo L. 180,00; semestrale L. 90,00; trimestrale L. 45,00. Per l'India, annuo L. 200,00; semestrale L. 100,00; trimestrale L. 50,00. Per l'Asia, annuo L. 150,00; semestrale L. 75,00; trimestrale L. 37,50. Per l'Africa, annuo L. 120,00; semestrale L. 60,00; trimestrale L. 30,00. Per l'Europa, annuo L. 100,00; semestrale L. 50,00; trimestrale L. 25,00.

Talenti: Direzione N. 304 - Amministrazione N. 326

PERLA - Periodico 16 Novembre 1921

Casho Corrente con la posta - Anno 40 - Num. 272

NUM. 10 - N. 272

L'AZIONE

PREZ. 70 L.

Nell'imminenza del processo per i fatti d'Albona
Come si svolsero i fatti

di G. B. B. B.

Il processo di Pola, in Camera di Milano, 1921, con 27 giorni di dibattimento.

La politica dell'agricoltura

Intervista Colonna sostituto di agricoltura

281 fascicolo concesso a Sublime la

Colonna, sostituto di Agricoltura dell'Alto,

che, per via di un'opera, non soltanto per il

giornale, ma per il giornale.

Alcune note, e alcune altre di dibattito. Il

giornale, 1921, è il più grande, e il più

PUBLICAZIONE

PONCETTE di A. Mascher

Ma, dopo di che, ho parlato per parlare. Ma

però, e non di meno, Mascher, che, con

la sua, e, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

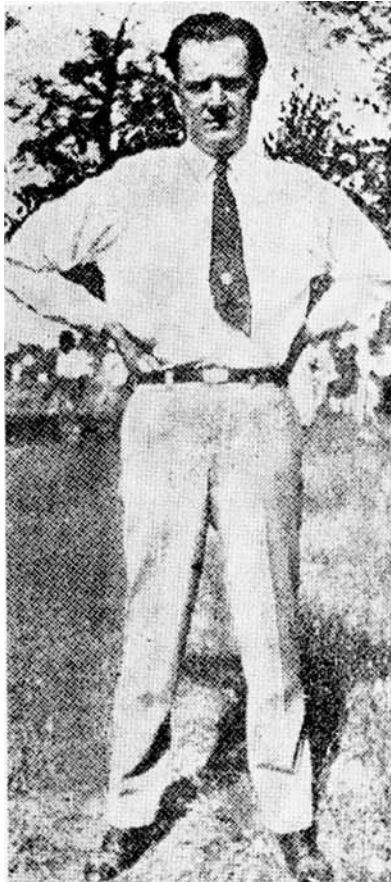
di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

di più, di più, di più, di più, di più,

A proposito del quale è interessante osservare come nell'editoriale del giorno prima dell'apertura del processo si legga che l'intervento militare per stroncare lo sciopero dei minatori era necessario e che, se lo Stato non si decideva a farlo, ci avrebbe provveduto qualche altro; dove quel qualche altro non occorre spiegare chi fosse. Eppure alla fine del processo lo stesso giornale, al quale il dibattito aveva ben chiarito quel che era stato tenuto nascosto, quasi esulta per l'assoluzione dei minatori.

La parte che mi riguarda in questo mio intervento si estende anche all'arrivo di Giovanni Pippan a Chicago nel 1924. Qui la mia cornice fictionale del giornalista cambia, con il personaggio che, lasciata l'Italia, si è stabilito a Chicago, dove vive e lavora, e dove per nostalgia frequenta il *Friends'*

Hangout, cioè il ritrovo dei socialisti italiani di Chicago; le sue, più che corrispondenze giornalistiche, diventano pagine saltuarie di un ipotetico diario, in cui parla degli occasionali incontri con Giovanni Pippan.

Intanto c'è da dire come Pippan sia arrivato in America. L'assoluzione al processo di Pola non aveva certo allentato l'avversione nei suoi confronti. L'aria dell'Istria per lui era divenuta irrespirabile, tanto gli fu consegnato un foglio di via con cui gli si ordinava di allontanarsi dalla provincia dell'Istria. Per sottrarlo alla violenza fascista la Federazione dei Minatori nel 1923 lo mandò a Torino; intanto Pippan si era risposato con Santa Zustovich, ma per le condizioni in cui era costretto a vivere come sindacalista a Torino, dovette lasciare la moglie a casa dei suoceri ad Albona, dove nacque la figlia Lilliana. Furono queste difficoltà, e la nascita della figlia, che lo convinsero ad emigrare negli Usa.

Arrivato a Chicago nel 1924, preceduto dalla sua fama di socialista e sindacalista, Giovanni Pippan fu subito mandato allo sbaraglio, ancor prima di aver potuto acquisire la necessaria dimestichezza con la lingua inglese. Fu infatti nominato Segretario della Federazione dei Socialisti Italiani in America, carica che comportava anche la direzione della rivista socialista *La Parola del Popolo*. Una nomina che, come si legge, forse urtò qualche sensibilità.

È difficile, dato il tempo a disposizione, seguire l'attività sindacale di Giovanni Pippan negli Usa, che lo portò a girare intensamente per gli States, lavorando per le *union* (il sindacato) di varie categorie, non senza seri rischi per l'incolumità personale; bisogna infatti tener presente che, nel dopoguerra ma soprattutto dopo la crisi del '29, negli Usa era cresciuta la sensibilità verso il sociale, con un proliferare di formazioni politiche e sindacali che venivano definite radicali, che naturalmente provocarono una forte reazione da parte delle forze di polizia. È in questo clima che nel 1926 Giovanni Pippan, di fronte alle continue diatribe dei socialisti americani, anche qui divisi tra radicali e riformisti, entrò in crisi e fece la scelta di aderire al Partito Comunista americano: "Sono sempre stato un socialista di sinistra, un vero socialista, non uno falso come alcuni riformisti. Mi sono portato dietro il sistema di lotta italiano e mi sono scontrato con le tattiche socialiste americane... Mi sono disgustato quando gli attacchi da politici sono diventati personali".

Come sindacalista comunista Pippan tornò tra i minatori, che purtroppo erano anche loro divisi in due sigle sindacali tra loro contrapposte, tanto che per tentare di superare la divisione, con Jerry Allard fondò un terzo sindacato significativamente intitolato "Save the Union" (Salviamo il sindacato); una formazione che durò poco, anche perché l'esperienza nel partito comunista, in cui Pippan si impegnò per due anni, ricoprendo vari incarichi, fu una delusione, tanto che arrivò a definire quest'altro partito radicale americano "un bluff": "riconobbi l'errore che avevo fatto e tornai tra i miei compagni del Partito Socialista, che mi accolsero come un figliuol prodigo".

In realtà Giovanni attraversò un periodo di profonda crisi politica, che lo spinse addirittura a tentare la strada di commerciante di carbone.

Ma quale sarebbe quello che Pippan definisce “il sistema di lotta italiano”? Giovanni Pippan era soprattutto un sindacalista, cioè credeva fortemente nella organizzazione dei lavoratori che, in un rapporto dialettico di contrattazione con il mondo del capitale e dell’imprenditoria, avevano forza e peso solo se agivano uniti.

Sul piano politico, quello che non accettava era che la necessaria mediazione governativa tra il capitale e il lavoro, troppo spesso, o quasi sempre, fosse sbilanciata a favore del primo e a scapito del secondo, magari in base al concetto di una gradualità di tipo riformistico.

Nel suo impegno sociale troviamo Giovanni Pippan anche come attivista fortemente coinvolto nel movimento popolare con cui si cercò di sottrarre Sacco e Vanzetti alla sedia elettrica; c’è una foto storica in cui lo si vede arringare in loro difesa, c’è addirittura una lettera di Nicola Sacco che lo ringrazia per la sua azione in loro favore. Nell’agosto del 1927, dopo l’esecuzione dei due anarchici, che la storia riconoscerà vittime innocenti, in una lettera alla madre Pippan, profondamente amareggiato scrive: “Il fatto di non essere stato in grado, nonostante il nostro forte e prolungato impegno, di salvare i due italiani Sacco e Vanzetti che sono stati legalmente assassinati innocenti, perché anarchici e perché italiani, mi provoca un disgusto tale che in questo momento avrei un forte desiderio di dimenticarmi la infamità delle azioni di Mussolini e tornare in Italia per scagliare contro gli americani tutto l’odio che nei loro confronti mi sento dentro”.

E arriviamo a quello che potremmo considerare il suo capolavoro, ma che purtroppo fu anche l’atto finale dell’azione di Pippan in favore dei lavoratori. Secondo Egidio Clemente, figura emblematica del socialismo italiano d’America, fu proprio nella sede della rivista “La Parola del Popolo”, di cui nel 1932 era lui direttore, che un giorno entrò Giovanni Pippan. Qui c’erano anche due *drivers*, autisti dei mezzi con cui si distribuiva il pane italiano a Chicago, che avevano espresso l’esigenza di una loro Union, un loro sindacato. “Johnny”, disse Clemente, “how about helping these two?” (Che ne dici di dare una mano a questi due?). Di qui cominciò il generoso

lavoro di Giovanni Pippan che portò anzitutto alla formazione della *Union*, ma anche all'abolizione del *bread stamp*, un bollino del valore di un *cent* che le organizzazioni mafiose di Chicago avevano imposto su ogni pagnotta di pane come prezzo della loro protezione. Finché finalmente nel 1932, si arrivò al primo contratto tra *drivers* e panificatori, in cui venivano regolati i reciproci rapporti e concordati i rispettivi diritti e doveri.

Commemorazione
di
G. PIPPAN

Mercoledì 29 Agosto
alle ore 8 P. M., nella sala del
People's Auditorium
2457 W. Chicago Ave.

Compagni lavoratori!
Accorrete numerosi per onorare la memoria
di un compagno che diede la vita combattendo
per il miglioramento della classe operaia.

ORATORI:

D. ROSSI — Organizzatore della *Italian Bakers and Drivers League*
E. ROSSI — Presidente della *Italian Bakers and Drivers League*
V. BUTTIS — per la Lega Italiana dei Diritti dell'Uomo
A. NIGRA — per la Venezia Giulia Club
J. JACOBS — Avvocato della Lega
A. McDOWELL — Segretario centrale del S. P.
PROF. M. KRUEGER — Membro del Consiglio Nazionale del S. P.
PROF. G. BERTELLI — Direttore della "Parla del Popolo"
A. CAMBONI — Chairman.

ITALIAN BAKERS & DRIVERS LEAGUE.
FEDERAZIONE SOCIALISTA ITALIANA

L'avvenimento fu festeggiato con un *party* in cui, fra gli altri, intervennero anche i proprietari dei grandi panifici di Chicago; nel suo

discorso Giovanni Pippan, preso dall'entusiasmo della vittoria, disse che dopo i *drivers*, ora sarebbe toccato ai lavoratori del pane ad avere una loro *Union* e un contratto sindacale.

La cosa naturalmente spaventò gli industriali del pane, tanto che la mattina del 29 agosto 1933, mentre andava a prendere il tram per recarsi alla sede sindacale, Giovanni Pippan fu assassinato a colpi di pistola da due sicari. Sicari che, arrestati, saranno assolti per mancanza di prove, anche se al processo la moglie di uno dei due *killer* aveva riconosciuto come quello del marito il cappello raccolto dalla polizia sul luogo del delitto.

Le conclusioni che si possono trarre sono piuttosto tristi, comunque tutte personali e quindi opinabili; anzitutto c'è da osservare che così come, in quegli anni, lo Stato italiano si serviva delle squadre fasciste per il lavoro sporco di opporsi con la violenza alle rivendicazioni sindacali del biennio rosso, allo stesso modo negli Usa si ricorreva alle organizzazioni mafiose.

Un'ultima amara considerazione è che nell'Italia ormai fascista un tribunale ha assolto gli organizzatori di uno sciopero che era sfociato in un'occupazione e nell'autogestione delle miniere albonesi, mentre nella democratica America Giovanni Pippan è stato impunemente assassinato dalla mafia solo per aver minacciato di organizzare in sindacato i lavoratori del pane di Chicago.

In conclusione, resta solo da spiegare perché io ritenga degna di essere proposta all'attenzione generale, e soprattutto ai giovani, la figura di Giovanni Pippan. In estrema sintesi potrei dire che Giovanni Pippan fu sempre coerente nel suo slogan secondo cui "La vita è lotta", cioè lo sforzo continuo con cui attraverso l'azione unitaria organizzata in sindacato, i lavoratori possono non solo rivendicare i propri diritti ma anche affermare la dignità del loro lavoro, come mezzo per realizzare se stessi come persone e per crescere con dignità la propria famiglia.

ANTON-TONI MILETIĆ (MILETTI) U ŠTRAJKU RUDARA NA VINEŽU 1921.

Mladen Bastijanić

e-mail: bastijanicmladen@gmail.com

Stručni članak

Cilj je ovog rada predstavljanje Antona-Tonija Miletića, jednog od sudionika Labinske republike, rodenog u selu Barbići, gdje je proveo čitav svoj život.

Ključne riječi: Anton-Toni Miletić, Labinska republika, Karvova placa, Polverica, štrajk rudara, Dan rudara (2. ožujka), rudar-kovar

Keywords: Anton-Toni Miletić, Labin Republic, Karvova placa, Polverica, miners' strike, Miners' Day (March, 2), miner-, „kovar“

I. Uvod

Ovo je priča o čovjeku koji je čitav svoj život dao borbi življenja za svoj opstanak, opstanak svoje obitelji, kao i zajednice u cjelini.

Priča se temelji na usmenoj predaji, saznanjima, kao i na vrijednim dokumentima Antona Miletića koje je on sačuvao i ostavio pokoljenjima.

Sl. 1. Anton-Toni Miletić
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

II. Anton-Toni Miletić iz Barbićima

Zvali su ga Anton-Toni Miletić (Antonio Miletta). Ja ću ga u ovom radu zvati Toni Miletić jer bi i on tako htio.

Toni Miletić (Antonio Miletta) rodio se 6. listopada 1892. u Barbićima, od majke Ivone (Giovanna-Ivanka) rođene Juričić i oca Bepeta (Giuseppe-Josip).

Unuka Elza rodila se istog dana, 64 godine kasnije.

LIBRETTO DI VALUTAZIONE DELLO STATO FISICO N.)

Rilasciato a *Mileti Antonio*

per *Giuseppe* e di *Giulio Giovanni*

nato a *ALBONA* Prov. *Trig*

il *6. 10. - 1892*

Residente in *Luogo* dalla nascita

Via *Barbi* N. *35* Cittadinanza *italiana*

Grado d'istruzione *nessuno però se fare il proprio nome*

Eventuale diploma di corsi professionali o di fabbrica.

Sl. 2. Izvadak iz radne knjižice Tonija Miletića od 23. ožujka 1937.
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Uz obiteljski rad na zemlji zapošljava se 1908. u rudnicima Vinež — Krapan (*Miniera carbonifera Vines — Carpano — Trifailer Kohlenwerks — GesellsChaft*).

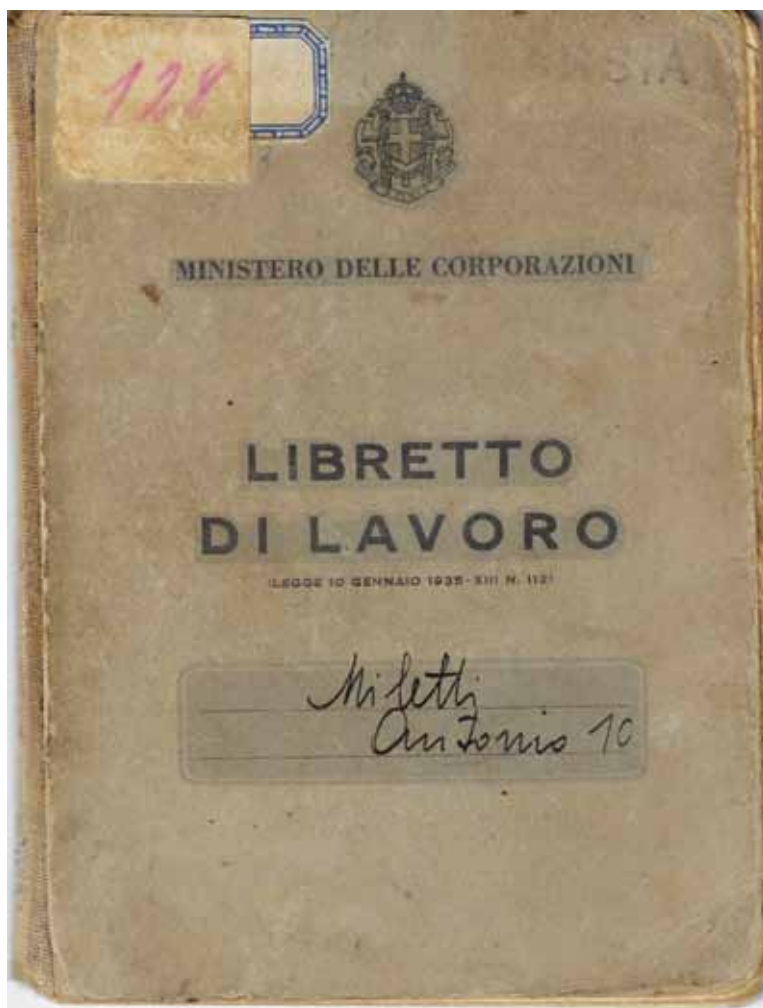
Bilo je to doba kad je svakodnevno odlazio na posao u Krapan ili na Vinež, ali ga je vlasnik rudnika zapošljavao prema potrebi.

Kako bi zaštitio svoja radnička prava, iste se godine učlanjuje u rudarsku bratovštinu koja je djelovala pri crkvi sv. Barbare u Krapnu.

Sl. 3. Statut rudarske bratovštine (zadruga) iz 1895.
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Radnu knjižicu dobiva tek 30-ak godina poslije, 23. ožujka 1937., s upisanim radnim stažem u rudniku od 20. lipnja 1927.

Sl. 4. Radna knjižica Tonija Miletića
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 6. i 7. Anton-Toni Miletić, slika iz 1911., služba u austrougarskoj vojsci (topništvo)
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 8. Anton-Toni Miletić u bolnici, slika iz 1944.
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

U ožujku 1921. postavio je eksploziv na određena mjesta na prilazima rudnicima u galerijama Salamon i Klemens, starom zračnom oknu Krapan, oknima Krapan, Vinež i Štrmac. Eksploziv za rudnik bio je skladišten na Vinežu, u predjelu zvanom Polverica (tal. *polvere* – ‘prah’).

U velikoj vrtači Polverici nalazila se špilja koja je bila ograđena žicom. Na ulazu bila je drvena baraka koja je zatvarala prilaz ulazu u špilju.

Sl. 9. Vinež – Polverica (označena je vrtača i ulaz u špilju)

(Google maps, <https://www.google.com/maps/@45.1084392,14.1084122,782m/data=!3m1!1e3>)

Mjesta gdje je bio postavljen eksploziv znao je on i još nekolicina osoba iz zapovjedništva štrajka. Na tim je mjestima dežurao i proveo više dana u rudniku, ne izlazeći iz utrobe zemlje.

Sl. 10. Okno Dubrova (Josefišaht) na Vinežu. Ime Karvova placu trg je dobio nakon štrajka

(https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3083520765030878&id=301140119935637&substory_index=0)

Sl. 11. Zastava rudara za vrijeme štrajka 1921.

(originalna zastava čuva se u Narodnome muzeju u Labinu)

(„Kome smeta zastava Labinske republike?“, *Radnička fronta*, 2. ožujka 2021. (<https://www.radnickafronta.hr/1477-kome-smeta-zastava-labinske-republike>))

IV. Život Tonija Miletića nakon štrajka rudara

Toni Miletić se 25. studenoga 1922. oženio s Dinkom-Dominom Rabac (Domenica Rabaz) iz Kapelice (Bellato) i posvetio se, uz rad u rudniku, svojoj obitelji i radu na obiteljskoj zemlji.

U braku s Dominom dobio je djecu:

Bepija, rod. 1923.

Mariju, rod. 1924.

Andelu, rod. 1926. (majka Elze Bastijanić)

Tonija, rod. 1928.

STATO DI				FAMIGLIA del titolare del Libretto		
COGNOME e NOME del coniuge, dei figli conviventi e dei parenti conviventi a carico	Patronia	Stato di parentela col Titolare	Data di nascita	Qualità professionale	Variazioni	Firma del Podestà o dell'Ufficiale dello Stato Civile e Bollo del Comune
Pietro Domenico Miletić Giuseppe	di Giannuario di Antonio	suocero figlio	31-12-1896 16-9-1923	cas. scolaro		IL PODESTA
Mario	"	"	20-9-1927	scolaro		
Angeline	"	"	26-2-1926	"		
Antonio	"	"	23-4-1928	"		

Sl. 12. Izvadak iz dokumenta Stato di famiglia [Status obitelji]
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Nakon štrajka samo je povremeno dobivao posao u rudniku. Bio je to „odgovor“ vlasti na njegovo sudjelovanje u štrajku. Toni Miletić je prema radnoj knjižici, kako je već navedeno, radio u rudniku neprekidno od 20. lipnja 1927. do 5. svibnja 1944., kada je otišao u invalidsku mirovinu.

Teško je ozlijeđen u rudniku Raša 1942. i za tu je ozljedu primio novčanu naknadu u iznosu od 1287,55 lira (Sl. 13.). Proveo je nekoliko mjeseci u bolnici u Puli.

STATO DI SERVIZIO (ISSUITO DALLA PAGINA PRECEDENTE)

Qualifica o Categoria del Lavoratore e Variazioni	Distribuzione dovuta al lordo di trattamento				Data di cessazione del servizio	Indennità di licenziamento in lire	Beneficio Estero Assicuraz. Sociali somma in lire	FONDA del Falco di Lerico
	Stipendio	Salario giornaliero col costo	Indennità della com. servizio	Indennità di soffitto				
Tuschnio	-	16.75 + 1.75	Annuali	-	-	-	-	8-5-1937
-	-	17.70 + 2.00	-	-	-	-	-	22-3-39
-	-	2.40 2.55 + 5	-	-	-	-	-	24-3-40
-	-	3.76 2.55 + 5	-	-	-	-	-	30-6-41
-	-	25.48 9.55 + 5	-	-	-	-	-	5-5-44. 1287.55

44

45

FEDERAZIONE
MINIERA
SAPORISETTA-PONERO
SOCIETA' DI MINIERE
14-11-44
UFFICIO GENERALE
di Udine - Udine

Sl. 13. Izvadak iz radne knjižice Tonija Miletića
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sinovi Bepi i Toni poginuli su u NOB-u, kao borci-partizani u 43. istarskoj diviziji. Bepi je poginuo u Lindaru 3. svibnja 1945. s nepune 22 godine. Toni je poginuo u listopadu 1944. u Gorskom kotaru, a imao je tek 16 i pol godina.

Kćeri su umrle prirodnom smrću, Marija 2005., a Anđela 2016.

Status invalidnosti iz rudnika kasnije mu je priznat u dokumentima FNRJ od 31. ožujka 1947.

Primao je naknadu u iznosu od 1440 dinara, umanjenu na ime poreza-prihoda na zemlju u iznosu od 720 dinara, što iznosi invalidninu od 720 dinara, prema rješenju od 29. rujna 1949.

Sl. 14. Izvadak iz invalidske knjižice Tonija Miletića
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

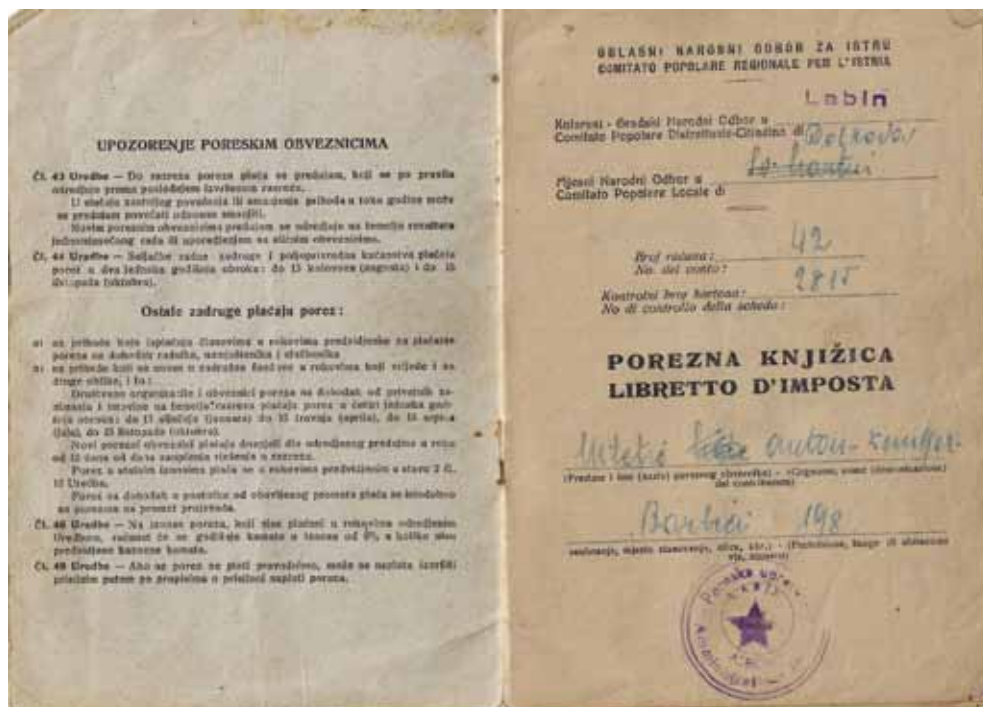
Sl. 15. Naslovnica invalidske isplatne knjižice Tonija Miletića (obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 16. Izvadak iz invalidske isplatne knjižice Tonija Miletića (obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 17. Novčanica Narodne banke FNRJ od 100 dinara, izdana 1. svibnja 1955. (obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 18. Izvadak iz porezne knjižice Tonija Miletića
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Sl. 19. Pozivnica za Tonija Miletića na proslavu 150. godišnjice rudnika Raša
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Nakon Drugoga svjetskog rata, za vrijeme Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNJR), Anton-Toni Miletić redovito se pozivao na proslave Dana rudara, svake godine 2. ožujka. Proslavama je, iako narušenog zdravlja, prisustvovao kad god je to mogao.

Najveće mu je zadovoljstvo bilo čitati i listati rudarske novine *Raški rudar*, koje je redovito pratio.

Sl. 20. Naslovnica Raškog rudara
(obiteljski arhiv Elze Bastijanić)

Unuka Elza pamti djeda kao starca koji je bolestan ležao u krevetu i koji nije puno komunicirao s okolinom. Razlog tome bila je dijagnosticirana bolest *schizophrenia*.

Toni Miletić umro je u svojoj kući, u svojem krevetu, 1961., u 69. godini. Danas je ta kuća vlasništvo njegove unuke Elze koja njeguje uspomenu na svojeg djeda.

S R E T N O !

V. Zaključak

Toni Miletić (Antonio Miletti, Anton Miletić) čovjek je iz našeg kraja koji se čitav svoj život borio za opstanak, pravednost i slobodu ljudi s kojima je živio. Tonija su u toj borbi svi sustavi i sve države u kojima je živio iskoristile i iscrpile. Njegovi potomci zahvaljujući njemu žive i dalje.

SRETNO!

VI. Izvori i literatura

VI. 1. Izvor

Obiteljski arhiv Elze Bastijanić

VI. 2. Mrežne stranice

Google maps

(<https://www.google.com/maps/@45.1084392,14.1084122,782m/data=!3m1!1e3>)

„Kome smeta zastava Labinske republike?“, *Radnička fronta*, 2. ožujka 2021. (<https://www.radnickafronta.hr/1477-kome-smeta-zastava-labinske-republike>)

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3083520765030878&id=301140119935637&substory_index=0

Anton-Toni Miletić (Miletti) in the miners' strike on Vinež in 1921

Summary

The aim of this paper is to present Anton-Toni Miletić, one of the participants in the Labin Republic, born in the village of Barbići where he spent his entire life.

PROMICANJE ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ. STAZA „LABINSKE REPUBLIKE“

prof. mentorica Olivera Tadić, dipl. ing. kemijske tehnologije
e-mail: ekolja@gmail.com

**prof. mentorica Majda Milevoj Klapčić, prof. talijanskog jezika i
književnosti i dipl. bibliotekarka**
e-mail: mmilevoj6@gmail.com

Stručni članak

Održivi razvoj dugo se izjednačavao s ekologijom pa je zato u UN-ovu planu Desetljeća odgoja i obrazovanja za održiv razvoj 2005. – 2014. precizirano što je održivi razvoj te zašto i kako ga je bitno promicati na svim razinama odgoja i obrazovanja. Jedan je od zadataka odgajatelja/učitelja pronaći način kako osvijestiti i oživotvoriti nacionalnu kulturnu i prirodnu baštinu te je integrirati u odgojno-obrazovni sustav. S ciljem očuvanja tradicijske baštine Labinstine osmišljen je ovaj projekt koji se može implementirati na svim razinama formalnog i neformalnog odgoja i obrazovanja, u suradnji s lokalnim turističkim zajednicama, a mogao bi postati i predmetom turističke ponude. Staza „Labinske republike“ područje je iznimnih prirodnih, kulturno-povijesnih i krajobraznih vrijednosti sa značajnom edukacijskom, posjetiteljskom i sportskom ulogom. Staza će predstavljati lokacijski i tematski zaokruženu cjelinu za edukaciju, zabavu i druženje obitelji, učeničkih, turističkih skupina i sl. Učenici i nastavnici Srednje škole Mate Blažine Labin u projekt Staza „Labinske republike“ uključit će se u predmetnim i međupredmetnim temama i u izvannastavnim aktivnostima. Koristeći se ovim primjerom, moguće je izraditi prikladne aktivnosti za predškolske i osnovnoškolske ustanove u skladu s njihovim kurikulumima.

Ključne riječi: prirodna i kulturna baština, odgoj i obrazovanje, održivi razvoj, Staza „Labinske republike“

Keywords: natural and cultural heritage, upbringing and education, sustainable development, “Trail of the Labin Republic”

I. Uvod

Održivi razvoj dugo se izjednačavao s ekologijom pa je zato u UN-ovu planu *Desetljeća odgoja i obrazovanja za održiv razvoj 2005. – 2014.* precizirano što je održivi razvoj te zašto i kako ga je bitno promicati na svim razinama odgoja i obrazovanja.

Konvencija o pravima djeteta (UN, 1989.)¹, koja je blisko povezana s UNESCO-ovom *Konvencijom o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine* (UNESCO, 1972.), čini temelj na kojemu se može dizajnirati odgoj i obrazovanje za održiv razvoj.

Velik je broj baštinskih elemenata (materijalne i nematerijalne kulturne baštine) Republike Hrvatske pod izravnom zaštitom UNESCO-a, što potvrđuje činjenica da je velik broj hrvatskih dobara uvršten na Popis svjetske baštine (UNESCO, World Heritage List, 2014.).

Na UNESCO-ovoj Reprezentativnoj listi nematerijalne baštine čovječanstva (UNESCO, Intangible Cultural Heritage Lists, 2014.)², koja broji više od 100 nematerijalnih svjetskih kulturnih dobara, uvršteno je čak 16 hrvatskih koje je moguće podijeliti na četiri kategorije:

- tradicijske pjesme i plesovi (dvočasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, bećarac, klapsko pjevanje iz Dalmatinske zagore, nijemo kolo iz Dalmatinske zagore, međimurska popevka),

- tradicijski obrti, tradicijske igre te tradicijski liturgijski i pučki

¹ UN: Convention on the Rights of the Child, 1989. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, pristup 1. lipnja 2021.).

² UNESCO: Intangible Cultural Heritage Lists, 2014. (http://UNESCO_Intangible_Cultural_Heritage_Lists, pristup 11. lipnja 2021.).

običaji (festa sv. Vlaha, zvončari Kastavštine, procesija kraljice ili ljelje iz Gorjana i procesija Za križen na otoku Hvaru, umijeće suhozidne gradnje, umijeće sokolarenja)

- tradicijski obrti (proizvodnja drvenih dječjih igračaka Hrvatskog zagorja, hrvatsko čipkarstvo i medičarski obrt)
- tradicijske igre (Sinjska alka)
- mediteranska prehrana na hrvatskom Jadranu.

II. Uloga odgoja i obrazovanja

Obrazovanje za održivi razvoj koncept je nastao ranih 90-ih godina XX. stoljeća, a predstavlja korištenje obrazovanja kao sredstva za postizanje održivosti. Povezivanje obrazovanja i održivog razvoja počelo je propitivanjem načina provedbe *Agende 21 – globalnog akcijskog plana održivog razvoja*, usvojenog na konferenciji UN-a o okolišu i razvitku u Rio de Janeiru 1992.³ U poglavlju 36. *Agende 21*, posvećenom obrazovanju, obuci i javnoj svijesti, navedena su četiri opća cilja:

- promovirati i poboljšati kvalitetu obrazovanja: svrha je preusmjeriti cjeloživotno učenje na stjecanje znanja, vještina i vrijednosti potrebnih građanima za poboljšanje kvalitete života;

- preusmjeriti kurikule: od predškolske do fakultetske razine; o obrazovanju mora se ponovno promisliti i treba ga reformirati kako bi postalo sredstvo prenošenja znanja, osmišljenih obrazaca i vrijednosti potrebnih za stvaranje održivog svijeta;

- podignuti razinu svijesti javnosti o konceptu održivog razvitka: to će pomoći razvitku svjesnoga, aktivnoga i odgovornoga građanstva na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini;

³ UNCED, 1992.: Agenda 21 – Program of Action for Sustainable Development: Rio Declaration on Environment and Development, *UN Conference on Environment and Development*, June 1992, Rio de Janeiro, Brazil (<https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21>, pristup 1. lipnja 2021.).

- obučiti radnu snagu: kontinuirano tehničko i strukovno obrazovanje rukovoditelja i radnika, posebice onih koji rade u trgovini i industriji, pridonijet će usvajanju održivih modela proizvodnje i potrošnje.

Jedan je od zadataka odgajatelja/učitelja pronaći način kako osvijestiti i oživotvoriti nacionalnu kulturnu i prirodnu baštinu te je integrirati u odgojno-obrazovni sustav.

Sa svrhom osvještavanja djece o važnosti očuvanja baštine Republike Hrvatske i razvijanja nacionalnoga identiteta, odgajatelji i učitelji u svojoj odgojnoj i obrazovnoj praksi već od ranog djetinjstva često integriraju sadržaje prirodne i povijesno-kulturne nacionalne baštine.

U hrvatskom *Nacionalnom okvirnom kurikulumu za predškolski odgoj, opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje* (NOK, 2010.) i u *Nacionalnom kurikulumu za rani i predškolski odgoj i obrazovanje* istaknuta je potreba cjelovitog osobnog razvoja učenika, ali i razvoj za „čuvanje i razvijanje nacionalne duhovne, materijalne i prirodne baštine Republike Hrvatske, za europski suživot i za stvaranje društva znanja koje će omogućiti održivi razvoj“. Upravo je navedeno obvezalo provođenje obrazovanja za održivi razvoj na svim razinama odgoja i obrazovanja, a time je održivi razvoj postao dio predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog kurikula. Sadržaji očuvanja baštine nalaze se u predmetnim kurikulumima za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, a velike mogućnosti uklapanja ovih sadržaja u izvannastavne aktivnosti i projektnu nastavu omogućio je *Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj*.

Svrha i opis međupredmetne teme⁴

- Međupredmetna tema „Održivi razvoj“ obuhvaća sve tri dimenzije održivosti: okolišnu, društvenu i ekonomsku te njihovu međuovisnost. Priprema učenike za prikladno djelovanje u društvu radi postizanja osobne i opće dobrobiti.

⁴ „Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj“, NN, 7/2019., Zagreb.

- Ova međupredmetna tema pridonosi razvoju osobnoga identiteta, prepoznavanju i poštivanju nacionalne prirodne i kulturne baštine, uz istodobno priznavanje različitosti i drukčijih načina razmišljanja i življenja.

- Bitno mjesto unutar međupredmetne teme „Održivi razvoj“ imaju i vrijednosti integriteta i poduzetnosti, odnosno slobodno i otvoreno izražavanje mišljenja te djelovanje u skladu s načelima održivosti.

- Učenje i poučavanje međupredmetne teme „Održivi razvoj“ osposobljava učenike za samostalno i odgovorno odlučivanje o pitanjima važnima za njih same i za društvo u cjelini.

- Međupredmetna tema „Održivi razvoj“ prožima cjelokupan rad škole i prepoznatljiva je u školskom kurikulumu. Ostvaruje se na obveznim i izbornim predmetima, satu razrednika, integriranoj nastavi, u sklopu projekata, izvanučioničnoj nastavi, terenskoj nastavi i izvannastavnim aktivnostima te je povezana s ostalim međupredmetnim temama i područjima kurikula.

III. Promicanje odgoja i obrazovanja za održivi razvoj.

Projekt Staza „Labinske republike“

S ciljem očuvanja tradicijske baštine Labinštine osmišljen je ovaj projekt koji se može implementirati na svim razinama formalnog i neformalnog odgoja i obrazovanja, a u suradnji s lokalnim turističkim zajednicama mogao bi postati i predmetom turističke ponude.

Labinština (Labinščina) geografsko-povijesni je naziv za istočni dio Istre, između rijeke Raše, Čepićkoga polja, Plominskoga zaljeva, južnog dijela masiva Učke i Kvarnerskoga zaljeva. Područje Labinštine danas čine područja grada Labina te općine Kršan, Sv. Nedelja i Raša.

Staza „Labinske republike“ područje je iznimnih prirodnih, kulturno-povijesnih i krajobraznih vrijednosti sa značajnom edukacijskom, turističkom i sportskom ulogom (Sl. 1.). Staza će predstavljati lokacijski i tematski zaokruženu cjelinu za edukaciju, zabavu i druženje obitelji, učeničkih, turističkih skupina i sl.

Danas, kada se sve manje boravi u prirodi, odgojno-obrazovna uloga ovakvih područja sve je veća. Upoznavanjem bioloških i kulturnih vrijednosti područja staze utječe se na svijest i ponašanje posjetitelja, čime se izravno pridonosi očuvanju prirode.

Sl. 1. Predviđena ruta staze

(„Ponosimo se rudarskom tradicijom i idealima ugrađenim u temelje rudarskog Labina. Svjesni odgovornosti za sve što smo naslijedili, dužni smo širiti nove građanske i europske vrednote i prenositi ih na naše mlade“.)

Prirodni su resursi blagodat prirode, a kulturni kapital proizašao je iz ljudskih aktivnosti. I jedno i drugo može se interpretirati s obzirom na našu obvezu da se skrbimo o njima i da ih prenesemo budućim generacijama. Kada govorimo o kulturnoj baštini, uključuju se ne samo aktivnosti vezane za očuvanje kulturne baštine i prostorno planiranje nego i mjere koje se odnose na obrazovanje, gospodarski i turistički razvoj. Od bogate prirodne i kulturne baštine na području Labinštine, velik dio lokaliteta nalazi se i na području staze (Sl. 2.).

ZAŠTIĆENI LOKALITETI KOJI SE NALAZE NA PODRUČJU STAZE

PRIRODNA BAŠTINA	KULTURNA BAŠTINA
ZNAČAJNI KRAJOBRAZ <ul style="list-style-type: none"> • LABIN-RABAC-PRKLOG • DOLINA RIJEKE RAŠE I UTOK RAŠE U MORE 	URBANE CJELINE (UZ PRIPADAJUĆE SAKRALNE I CIVILNE OBJEKTE) <ul style="list-style-type: none"> • LABIN - STARI GRAD • RAŠA - URBANISTIČKA CJELINA
SPOMENIK PARKOVNE ARHITEKTURE <ul style="list-style-type: none"> • DVA STABLA GLICINIJE U LABINU • PARK U NEDEŠČINI 	INDUSTRIJSKA BAŠTINA <ul style="list-style-type: none"> • IZVOZNI TORANJ ("ŠOHT") S "TOPLOM VEZOM" I PODZEMNE JAMSKE PROSTORIJE LABIN • GRADEVINE RAŠKOG RUDNIKA • ŠTRMAC - RUDARSKO NASELJE
PARK SKULPTURA <ul style="list-style-type: none"> • DUBROVA 	ARHITEKTONSKO - KRAJOBRAZNI SKLOP <ul style="list-style-type: none"> • DUBROVA (ŠTRMAC) - VLASTELINSKI KOMPLEKS (KAŠTEL) FRANKOVIĆ - LAZZARINI

Sl. 2. Zaštićeni lokaliteti koji se nalaze na području staze

Učenici i nastavnici Srednje škole Mate Blažine Labin u projekt Staza „Labinske republike“ u predmetnim i međupredmetnim temama te u sklopu projekata, izvanučionične nastave, terenske nastave i izvannastavnih aktivnosti mogu se uključiti aktivnostima koje su prikazane u Tablici 1.

Tablica 1. Aktivnosti i nositelji

AKTIVNOST	NOSITELJI
Vrednovanje povijesne i kulturne baštine	Povijest Likovna kultura
Određivanje duljine staze i geografskih koordinata Određivanje geografskih osobitosti staze Izrada karte staze	Geografija Globe grupa Informatika
Određivanje vrste pokrova na stazi MUC klasifikacija	Globe grupa
Određivanje biljnog i životinjskog svijeta	Biologija Eko grupa
Vrednovanje slatkovodnih voda na stazi	Kemija Globe grupa
Vrednovanje morskog ekosustava	Kemija UNESCO Semep grupa
Vrednovanje kvalitete tla	Kemija Globe grupa
Obrada podataka i priprema za izradu višejezične prezentacije, uz mogućnost za izdavanje promidžbene brošure	Hrvatski jezik i strani jezici Informatika

Koristeći se ovim primjerom, moguće je izraditi prikladne aktivnosti za predškolske i osnovnoškolske ustanove u skladu s njihovim kurikulumima.

IV. Zaključak

Skrb o dobrima nacionalne kulturne i prirodne baštine predstavlja prioritet, ali i uvjet opstanka i kvalitete života sadašnjih i budućih generacija. Da bi očuvanje nacionalne baštine i skrb o njoj bili djelotvorni, neophodno je započeti s odgojem i obrazovanjem za održivi razvoj od najranije dobi jer će tako svako dijete od ranog djetinjstva razvijati trajnu potrebu za učenjem održivosti. Zato to veliko bogatstvo Republike Hrvatske treba iskoristiti kao polazište u odgojnom i obrazovnom radu na svim razinama, od dječjih vrtića do fakulteta, ali i u svim oblicima neformalnog i formalnog obrazovanja sa svrhom ostvarivanja ciljeva održivog razvoja i osposobljavanja svakog pojedinca za život na održiv način.

V. Literatura

„Akcijski plan za obrazovanje za održivi razvitak“, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva, Zagreb 2011. (https://unece.org/fileadmin/DAM/env/esd/01_Typo3site/AP_ESD_-_Croatian.pdf, pristup 1. lipnja 2021.)

„Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj“, *NN*, 7/2019., Zagreb

„Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje“, *NN*, 5/2015., Zagreb

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj te opće osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb 2010.

UN: Convention on the Rights of the Child, 1989 (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>, pristup 1. lipnja 2021.)

UNCED, 1992.: Agenda 21 – Program of Action for Sustainable Development: Rio Declaration on Environment and Development, *UN Conference on Environment and Development*, June 1992, Rio de Janeiro, Brazil (<https://>

sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21, pristup 1. lipnja 2021.)

UNESCO: Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris 1972. (<https://whc.unesco.org/en/convention-text/>, pristup 11. lipnja 2021.)

UNESCO: Intangible Cultural Heritage Lists, 2014. (http://UNESCO_Intangible_Cultural_Heritage_Lists, pristup 11. lipnja 2021.)

UNESCO: World Heritage List, 2014. (<http://whc.unesco.org/en/list/>, pristup 1. lipnja 2021.)

V. 1. Mrežne stranice

„Kulturna i prirodna baština“, *Grad Labin* (www.labin.hr, pristup 11. lipnja 2021.)

„Kulturna i prirodna baština“, *Općina Kršan* (www.kršan.hr, pristup 11. lipnja 2021.)

„Kulturna i prirodna baština“, *Općina Raša* (www.raša.hr, pristup 11. lipnja 2021.)

„Kulturna i prirodna baština“, *Općina Sveta Nedelja* (www.sv-nedelja.hr, pristup 11. lipnja 2021.)

Promoting education for sustainable development “Trail of the Labin Republic”

Summary

Sustainable development has been equated with ecology for long time, so the UN Plan for the Decade of Education for Sustainable Development 2005 – 2014 specifying what sustainable development is and why and how it is important to promote it at all levels of education. Education for sustainable development is a concept that originated in the early 1990s and represents the use of education as a means to achieve sustainability. Linking education and sustainable development began with examining how to implement Agenda 21 – the Global Plan of Action for Sustainable Development, adopted at the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro in 1992. One of the tasks of educators is to find a way to raise awareness and revive the national cultural and natural heritage and integrate it into the educational system. The Croatian National Framework Curriculum for Preschool, General Compulsory and Secondary Education (NQF, 2010) and the National Curriculum for Early and Preschool Education emphasized the need for comprehensive personal development of students, but also development for “preserving and developing national spiritual, material and natural heritage of the Republic of Croatia, for European coexistence and for the creation of a knowledge society that will enable sustainable development”. It is precisely this that has obliged the implementation of education for sustainable development at all levels of education, and thus sustainable development has become part of the preschool, primary and secondary school curriculum. A large number of heritage elements (tangible and intangible cultural heritage) of the Republic of Croatia are under the direct protection of UNESCO, which is confirmed by the fact that a large number of Croatian goods are included in the World Heritage List (UNESCO, 2014). On the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity (UNESCO Intangible Cultural Heritage Lists, 2014), which includes more than 100 intangible world cultural assets, as many as 12 Croatian ones are included. With the aim of preserving the traditional heritage of Labin,

this project was designed that can be implemented at all levels of formal and informal education and in cooperation with local tourist communities could become the subject of tourist offer. The “Labin Republic” trail is an area of exceptional natural, cultural, historical and landscape values with a significant educational, visitor and sports role. The trail will be a locationally and thematically complete unit for education, entertainment and socializing of families, student groups, tourist groups, etc. activities.

Students and teachers of Mate Blažina Labin High School will be involved in the project Trail of the “Labin Republic” in subject and inter-subject topics and in extracurricular activities. Using this example, it is possible to develop adequate activities for preschool and primary schools in accordance with their curricula.

DRUGI DIO:

**PROŠLOST I SADAŠNJOST
LABINA I LABINŠTINE**

STANOVNIŠTVO GRADA LABINA OD XVI. STOLJEĆA DO POPISA STANOVNIŠTVA 2011.

Josip Šiklič

e-mail: josip.siklic3@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Predmet su ovoga rada demografske promjene na području Grada Labina od XVI. stoljeća do popisa stanovništva 2011. Nakon uvodnih fragmenata o naseljenosti i stanovništvu na području Grada Labina i Labinštine od XVI. do sredine XIX. stoljeća, u radu se analizira demografski razvoj Grada Labina od 1857., kada je proveden prvi moderan popis stanovništva, pa do popisa 2011. Ukazuje se na različite faze demografskog razvoja Grada Labina, obrađuju se promjene u sastavu prema starosti, spolu, feminitetu, bračnom stanju, stupnju obrazovanja i stupnju starosti. Stanovništvo karakterizira smanjujući fertilitet, prirodna depopulacija (negativni prirodni prirast), ukupna depopulacija nakon 1991. i izrazito starenje.

Ključne riječi: Grad Labin, popisi stanovništva, depopulacija, prirodno kretanje, dobna i spolna struktura

Keywords: Town of Labin, censuses, depopulation, natural movement, age and gender structure

I. Uvod

Grad Labin smješten je na istočnom dijelu Istre, na mjestu gdje cesta iz Pule za Rijeku završava svoj uspon iz Raške doline. Sastoji se od starijega naselja, smještenoga na dominantnoj uzvisini, te od novoga dijela – Podlabina, smještenog u podnožju staroga Labina, nastaloga između 1940. i 1942. razvojem rudarstva. Na sjevernoj strani granični s općinama Kršan i

Sv. Nedelja, a na zapadnoj i južnoj s Općinom Raša. Prostire se na površini od 71,85 km² i u njemu živi, prema podacima popisa stanovništva iz 2011., ukupno 11 642 stanovnika (od čega u samom Labinu 6893), što predstavlja 5,6% ukupnog broja stanovnika Istarske županije, odnosno 0,27% ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske. Prosječan je broj stanovnika po naselju oko 685, a gustoća naseljenosti iznosi 162 stanovnika na km². Za usporedbu, gustoća naseljenosti Istarske županije iznosila je 73,96 st/km², a Hrvatske 75,7 st/km². Grad Labin je po površini osma jedinica lokalne samouprave u Županiji, a po broju stanovnika peta; veći su gradovi Pula, Poreč, Rovinj i Umag.

Administrativni teritorij Grada Labina čini 16 naselja (središnja naselja kojima pripadaju i tzv. dijelovi naselja ili zaselci): Vinež, Presika, Marciljani, Kapelica (koja čine užu aglomeraciju Labina), potom Bartići, Breg, Duga Luka, Gondolići, Gora Glušići, Kranjci, Rabac, Ripenda Kras, Ripenda Kosi, Ripenda Vrbanci, Rogočana i Salakovci.

I. 1. Razvoj naseljenosti na području Labinštine

Najstarija je zabilježena naseljenost na području Labinštine brončanodobna, kada je na tom području registrirano 15-ak gradinskih naselja. Iz jedne takve gradine, na vrhu brijega, 320 m iznad mora, između VI. i IV. stoljeća pr. Kr., nastalo je naselje *Albona* (današnji Labin), prvo naselje Liburnije¹ nakon granice s Histrima na rijeci Raši, jedno od liburnskih glavnih središta na istočnoj obali Istre. Prvi povijesni izvor koji spominje Labin jest antički pisac Artemidor iz Efeza u II. stoljeća pr. Kr. koji spominje emporij², odnosno mjesto razmjene robe. U antičko doba Labin se spominje pod nazivom *Albona* ili *Alvona*. U Plinija Starijeg, u njegovu djelu *Naturalis Historiae*, navodi se ime *Alvona*³. Rimljani su 129.

¹ Liburni (grč. *Λιβουρνοί*, *Liburnoi*, lat. Liburni), narod koji je nastanjivao teritorij od Krke (*Titius*) u Dalmaciji do Raše (*Arsia*) u Istri te susjedne otoke. Zapadno od njih bili su Histri u Istri.

² John Joseph WILKES, *Dalmatia*, London 1969., str. 194.

³ Plinije STARIJI, *Zemljopis Starog svijeta / Naturalis Historia*, knj. III., IV., V. i VI., Split 2004., str. 48.

pr. Kr. pokorili Liburne i Histre, a njihovo područje uključili u provinciju Dalmaciju. Nakon cara Augusta (63. pr. Kr. – 19. VIII. 14.), a prije vladavine cara Klaudija (41. – 54.) *Albona* postaje municipij s rimskim pravom (*ius Italicum*).⁴ Naselje se premješta u podnožje stare gradine, gdje su pronađeni zavjetni i nadgrobní natpisi, grobovi i dr. Luka se nalazila u Dugoj uvali i današnjem Rapcu. Plovidbeni put istočnojadranskom obalom iz creske luke vodio je dalje u zaljeve *Albone* i *Flanone* (Plomin) te zaljev Raše (*Arsia*), gdje se odvijala trgovina i razmjena robe.⁵ Početkom rimske vladavine prevladavalo je domicilno stanovništvo, no razvojem obližnjih rimskih gradova Trsta (*Tergeste*), Pule (*Pola*) i Akvileje (*Aquileia*) dolazi do migracija koje rezultiraju naseljavanjem *Albonae* italskim stanovništvom koje ubrzo prevladava.⁶ U kasnoj antici život se ponovno vraća na vrh brežuljka i od tada počinje razvoj srednjovjekovnog Labina. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva (476.) Labinom su naizmjenice vladali Istočni Goti, Bizantinci i Langobardi, a od 788. Franci. Dolaskom franačke vlasti na ovo su se područje organizirano naselili Hrvati. Labinski su predstavnici sudjelovali na Rižanskom saboru 804., sazvanom zbog razmirica i sukoba između slavenskih, odnosno hrvatskih doseljenika i starosjeditelja u Istri.⁷ U svojem djelu *O upravljanju carstvom* (*De administrando imperio*) Konstantin Porfirogenet (905. – 959.) navodi da je Labin (*Albunum*) bio pogranični hrvatski grad.⁸ U sastavu hrvatske države bio je do 1063., kada ga je osvojio istarsko-kranjski markgrof Ulrich I. (umro 1070.). Pod vlašću njegovih potomaka ostao je do 1208., a potom do 1420. u posjedu akvilejskog patrijarha. Zahvaljujući zaštiti moćnih gospodara, razvoju obrta i trgovine te godišnjem sajmu, u XIII. i XIV. stoljeću Labin se razvio u tipičnu istarsku srednjovjekovnu urbanu komunu, kojoj je 17. kolovoza 1341. patrijarh Bertrand potvrdio gradski Statut (ostao na snazi do propasti

⁴ Alka STARAC, *Rimsko vladanje u Istri i Liburniji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, sv. 2., Pula 1999. – 2000., str. 76.

⁵ Jasminka ČUS-RUKONIĆ, „Antički plovidbeni putevi i luke na cresko-lošinjskom otočju“, *Histria antiqua*, vol. 21, Pula 2012., str. 395.

⁶ John Joseph WILKES, *Dalmatia*, nav. dj., str. 194.

⁷ Lujo MARGETIĆ, *Istra i Kvarner: izbor studija*, Rijeka 1968., str. 131.-145.

⁸ „Od Cetine pako rijeke započinje zemlja Hrvatska i proteže se primorjem do medja istarskih, to jest do grada Labina. U gorama ponešto i preseže temat istarski...“, Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom*, prev. Nikola pl. Tomašić, Zagreb 1994., str. 83.

Venecije). Tada je gradom upravljao gastald koji je imao sudbenu i poreznu vlast te župan s dvojicom sudaca i Malim vijećem. Nakon pada Akvileje, da bi izbjegao sukob između mletačkoga i habsburškog posjeda, Labin se dragovoljno predao Mletačkoj Republici 1420., koja mu je zauzvrat ostavila samoupravu. Tako je sve do propasti Mletačke Republike 1797. Labinom upravljao podestat s dvojicom sudaca i Gradskim vijećem. U XVI. stoljeću grad je utvrđen, a u grad i okolicu doseljene su morlačke obitelji. U Uskočkome ratu (1615. – 1618.) potpuno je opustošena njegova okolica. U vrijeme mletačke uprave javljaju se prve vijesti o kopanju ugljena na Labinštini. Prva austrijska uprava (1797. – 1804.) bila je kratka i nije značajnije utjecala na razvitak Labina. Napoleonovo razdoblje s Ilirskim pokrajinama (1805. – 1813.) ostavilo je traga na Labinštini, prije svega u području rudarstva. Eugenije Napoleon, talijanski potkralj, 1808. propisao je rudarski zakon koji je sveobuhvatno regulirao tu materiju. Za Druge austrijske uprave (1813. – 1918.) naglo se razvija iskorištavanje ugljena, nastaju manja rudarska naselja u okolici (Krapan, Vinež i Štrmac). U doba talijanske uprave (1918. – 1943.), rudnici ugljena, lapora i boksita zapošljavaju više desetaka tisuća radnika, dodatno su osuvremenili Labin i Labinštinu, ali se provodila i politika odnarođivanja Hrvata. Rudarska proizvodnja nastavlja se i nakon Drugog svjetskog rata, kad se razvijaju i druge gospodarske djelatnosti (industrija, prerađivačka djelatnost, turizam). Nakon zatvaranja ugljenokopa 1999. napuštena rudarska okna valoriziraju se kao turistička atrakcija.⁹

II. Fragmenti o stanovništvu Labina i Labinštine od XVI. stoljeća do 1857.

Nedostatak brojčanih i statističkih podataka o istarskoj prošlosti otežava, pa i onemogućava cjelovitu rekonstrukciju demografskih kretanja. Unatoč tome, pojedinačne vijesti od XVI. do sredine XIX. stoljeća barem donekle pružaju uvid u neke ključne faze demografskih kretanja.

⁹ *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Tullija VORANA na str. 430.-434.

U gradu Labinu (*Albona*) i Plominu te seoskim kontradama¹⁰ trojica mletačkih sindika – Geronimo Bragadin, Geronimo Lando i Daniel Morosini – koja su koncem ožujka te tijekom travnja i svibnja 1554. obišla mletačke posjede u Istri, Venetu i Furlaniji, u svojem *itineraru* registrirali su 2854 osobe, od čega oko 1000 doseljenika, odnosno 200 novodošlih morlačkih obitelji (*fameie de murlach*).¹¹ Naime, nakon smirivanja surovih pustošenja, pljački, otmica i iseljavanja izazvanih ratom između Mletačke Republike i Austrije, poznatim i kao rat tzv. Cambraiske lige (1508. – 1523.), populacijski manjak na području mletačke Istre popunjavao se dobjeblicama i kolonistima, tzv. Morlacima, pa tako i na području Labinštine. Morlački element činio je sredinom XVI. stoljeća oko 17% žiteljstva mletačke Istre.¹²

Dvanaest godina poslije mletački providur za šume u Istri Fabio da Canal u svojem je *Katastiku*¹³ *gorivog drva* u istarskim šumama za potrebe Grada na Lagunama iz 1566. tada na istom teritoriju popisao 2896 stanovnika, odnosno 42 osobe više.

Premda je kolonizacija u drugoj polovini XVI. stoljeća doživjela osobit zamah, što je znatno popravilo demografsku sliku mletačke Istre, potkraj XVI. stoljeća i u prvim desetljećima XVII. stoljeća zbog pogoršanih prilika došlo je do depopulacije. Iako se stanovništvo od sredine XVII.

¹⁰ Od potpadanja pod vlast Mletačke Republike (1420.) područje labinske komune obuhvaćalo je i kaštel Plomin (*Castello di Fianona*) te mnogobrojne naseljene kontrade. Prema mletačkoj administrativnoj podjeli naselja, Labin je bio uvršten u trgovišta (*terre*), tj. u mjesta opasana zidinama na čelu s podestatam.

¹¹ Miroslav BERTOŠA, „Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* [dalje: *VHARP*], sv. 17., Rijeka 1972., str. 44.; *ISTI, Istarsko vrijeme prošlo*, Pula 1978., str. 132.

¹² *ISTI, Istra: doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995., str. 295.

¹³ *Catasticum Fabii de Canali provisoris super lingis in Histria et Dalmatia, ann. MDLXVI*. Na području labinske komune Canalov katastik spominje 53 zatke, neke od tih registrirane su kao dijelovi. Na jednome mjestu katastika za labinsko područje Canal ističe da je bilo još drugih zatki i *štancijica* koje on nije posebno registrirao jer su bile male i neznatne. U jednom popisu hrastovine na području Labina, sastavljenom 1587., koji je zapovjedio istarski prokurator Nicolò Salamon, zabilježene su 72 zatke. Kako je i taj popis uzimao u obzir samo one zatke na kojima je bilo hrastovine, jasno je da je broj zatki i ovdje morao biti veći. Danilo KLEN, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566.“, *VHARP*, sv. 11. – 12., Rijeka 1966. – 1967., str. 17., 20.

stoljeća postupno povećavalo, napredak je bio vrlo skroman pa je tako Labin sa seoskim kontradama tek 1741. dostigao razinu stanovništva iz 1554. Te godine evidentiran je u Labinu i na Labinštini (*territorio*) ukupno 2871 žitelj¹⁴, što u odnosu na 1554. predstavlja povećanje za samo 17 osoba, odnosno 0,6%. Ti podaci potkrepljuju tvrdnju da je Uskočki rat, poznat kao Rat za Gradišku, koji se u Istri vodio od studenoga 1615. do srpnja 1618., najtragičnije razdoblje u povijesti istarskog XVII. stoljeća. Tijekom Uskočkog rata „ubijeno je 30 – 50 % žiteljstva, odvedeno, zaklano ili uništeno 90 – 99,55 % stoke (djelomično je ona uginula od gladi i studeni), porušeno ili spaljeno 60 – 90% kuća i napušteno 90 – 98 % zemljišnih površina koje su se dotad obrađivale“.¹⁵ Osim ratnih nedaća depopulaciji je pridonijela jedna od najvećih epidemija kuge u Istri od 1630. do 1632., zatim „malarična oboljenja (...), epidemije velikih boginja, tifusa i ostalih bolesti, velika smrtnost, ekonomsko opadanje vezano uz prilike u bazenu Sredozemnog i Jadranskog mora, opće siromaštvo, česte oskudice i gladne godine, odlazak radne snage na daleka bojišta (...), kao i mletačka politika prema Istri“.¹⁶

Tablica 1. Stanovništvo Labina i naselja 1554. – 1811.¹⁷

Popisna jedinica	Broj stanovnika po godinama					
	1554.	1741.	1770.	1805.	1807.	1811.
Labin i kontrade	2854					
Labin i okružje		2871	4643	4041		
Labin i naselje					2078	2416
Mletačka Istra	52 765	70 315	85 768	89 116	98 634	95 443
%	5,4	4,1	5,4	4,5	2,1	2,5

¹⁴ Ivan ERCEG, „Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807)“, u: *Gunjačin zbornik*, ur. Ivan Erceg i dr., Zagreb 1980., str. 235.

¹⁵ Miroslav BERTOŠA, *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615/1618*, Pula 1986., str. 96.

¹⁶ ISTI, *Istra: doba Venecije*, nav. dj., str. 299.

¹⁷ Izvori: Ivan ERCEG, „Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre“, nav. dj., str. 235., 238., 242., 246.; ISTI, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 13, Zagreb 1983., str. 9., 20.

Od 1741. razmaci od popisa do popisa pučanstva sve su manji. Tijekom jednog desetljeća (1760. – 1770.), sazrela je misao o potrebi periodičnih i općih popisa pučanstva za čitavo područje Mletačke Republike i to na temelju jedinstvenih kriterija. Time su položeni temelji za buduće preciznije i potpunije popise mletačkog područja. Stoga pregled stanovništva 1770. ne sadrži samo sumarne brojeve o žiteljima Istre već i podatke o spolu i starosnoj dobi.

Prema popisu iz 1770., Labin i Labinština (*Podestaria Labin e Suborgo*) imali su 4643 stanovnika. Od toga broja na muškarce je otpadalo 53,5% (2484 stanovnika), a na žene 46,3% (2151 stanovnica). Na 100 žena dolazilo je 115 muškaraca. Popisom je registrirano 897 obitelji, što znači da je prosječna obitelj brojila 5,2 osobe.¹⁸ Zanimljiva je dobna struktura (muškog) stanovništva u naselju, a iznesena je u sljedećoj tablici:

Tablica 2. Dobna i spolna struktura Labina i njegova područja 1770.¹⁹

Popisna jedinica	Muškarci				Žene svih dobi	Ukupno
	do 14 g.	14 – 60 g.	60+ g.	Ukupno		
<i>Podestaria Labin e Suborgo</i>	1026	1240	218	2484	2151	4643

Brojčani odnos između gradskog i seoskog stanovništva pokazuje tek dokument iz 1802., prema kojem je tada u Labinu živjelo 1146 osoba, a na Labinštini 767 obitelji s 3408 stanovnika. Gledano u postocima, taj odnos bio je sljedeći: u Labinu živjelo je 25,2%, a u ruralnom dijelu 74,8%.²⁰ Taj brojčani odnos urbanoga i ruralnoga stanovništva vjerojatno je bio karakterističan za Labin i Labinštinu tijekom XVI. i XVII. stoljeća.

Župa je bila dugo osnovna popisna jedinica i za crkvene i za svjetovne popise stanovništva. Stoga ovdje donosim podatke o popisu župljana iz

¹⁸ ISTI, „Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća)“, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, vol. 8, br. 1, Zagreb 1981., str. 9.

¹⁹ Izvor: ISTI, „Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre“, nav. dj., str. 238.

²⁰ Miroslav BERTOŠA, *Istra: doba Vencije*, nav. dj., str. 663.

1803. Prema popisu župa, stanovništva i njihovih međusobnih odnosa iz 1803., na području Župe Labin živjelo je 1685 stanovnika, što je činilo 8,94% sveukupnog žiteljstva Pulske biskupije. U istoj godini na području Župe Barban obitavalo je 1416 stanovnika (župljana), u Sv. Nedelji (Nedeščini) 954, Plominu 875, a Skitači 698. Iz navedenih podataka vidljivo je da je labinska župa po broju stanovnika (župljana) bila jedna od većih u okruženju.²¹

Austrijska tijela vlasti provela su 1805. popis stanovništva koji je bio okvir prvom francuskom popisu iz 1806. koji je sastavio Giulio Cesare Bargnani (1757. – 1825.). Državni savjetnik Bargnani bio je upućen u Istru sa zadaćom da sastavi izvješće o prilikama u dijelu Istre koji je prije bio pod mletačkom vlašću (*l'Istria ex Veneta*).²² Prema obama popisima (iz 1805. i 1806.), Labin i Labinština imali su isti broj stanovnika, ukupno 4041. Popisima su obuhvaćeni Labin (1012 stanovnika), Plomin (800), Sv. Lovreč (Diminići, 324), Sv. Lucija (446), Sv. Nedjelja (Nedeščina, 781) i Sv. Martin (Vetva, 678).²³

Iz iznesenih podataka vidljivo je da se stanovništvo Labina i Labinštine u gotovo dva i pol stoljeća, od 1566. do 1805., povećalo za 1145 ili 28,3%.

Rukovodeći se svojim potrebama, francuska ovlaštena tijela tijekom svibnja 1807. sastavila su drugi popis pučanstva. U tom je popisu Labin prikazan sa Sv. Lovrečem (razdijeljen na tri kontrade – Produbac, Polje, Rogočana) i Sv. Lucijom (razdijeljena na tri kontrade – Skitača, Montonija i Duga Luka) – popisano je ukupno 2078 stanovnika.²⁴

Za provođenje novog popisa, onog iz 1811., Francuzi su se temeljitije pripremili. Popis je sastavljen prema novoj upravnoj podjeli bivše mletačke Istre na dva distrikta – rovinjski i koparski, sedam kantona (kotara) i 22 općine. U tom je popisu francuska uprava naselja mletačke Istre kategorizirala i poredala prema broju kuća u dotičnom naselju prema

²¹ Ivan ERCEG, „Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre“, nav. dj., str. 4.

²² Elio APIH, „Il rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* [dalje: *Atti CRS*], vol. XII, Fiume – Trieste 1981. – 1982., str. 203.-335.

²³ Ivan ERCEG, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 19.

²⁴ ISTI, „Dva i pol stoljeća stanovništva Istre“, nav. dj., str. 242.

sljedećem ključu: pod gradom podrazumijevalo se naseljeno mjesto s više od 200 kuća, pod trgovištem ono mjesto koje ima više od 100 kuća, pod selom sva mjesta koja imaju više od 20 kuća, a pod zaselkom skupina kuća čiji je broj ispod 20. Prema navedenoj kategorizaciji, na širem području naselja Labin bilo je 1811. 19 naseljenih lokaliteta s ukupno 2416 stanovnika (Tablica 3.).

Na približno jednakom području, koje je kasnije postalo dijelom Istarskog okružja, popis stanovništva iz 1811. bilježi ukupno 155 311 stanovnika. Udio stanovništva Općine Labin bio je tada samo 1,6%.

Tablica 3. Broj naselja, stanovnika i kuća u Općini Labin prema popisu 1811.²⁵

Kanton	Općina	Naziv naselja	Br. naselja	Br. kuća	Br. stan.		Prosječno kuća	Prosječno stan.
					Br.	%		
LABIN	Labin	Grad	1	256	1226	50,74	256	1226
		Selo	1	28	140	5,79	28	140
		Zaselak	17	230	1050	43,46	13,5	61,7
		Ukupno	19	514	2416			

Francuskim popisom iz 1811. evidentirana su i individualizirana mnogobrojna naselja na području bivše mletačke Istre, a mnoga su prvi put unesena u jedan javni dokument, stoga je on posebno važan za povijest naselja Istre, kao i za istarsku toponomastiku. Budući da takav iscrpan i detaljan opis nije postojao ni prije, a vjerojatno ni poslije jer se kasnije išlo na okrupnjavanje popisnih jedinica, u nastavku donosimo popis svih naselja na području Labinštine u izvornom obliku, navedenom u dokumentu, te današnji naziv (Tablica 4.). Dokument je objelodanio gospodarski povjesničar Ivan Erceg koji je nazive niza naselja krivo pročitao, stoga smo izvršili korekturu te se u nastavku tablično donosi popis s unesenim ispravcima:

²⁵ Izvor: ISTI, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri“, nav. dj., str. 23.

Tablica 4. Popis naselja i broja stanovnika Labina i Labinštine 1811.²⁶

Naziv naselja	Br. stan.	Naziv naselja	Br. stan.
<i>Albona/Labin</i>	1226	<i>Squaransca/Škvaranska</i>	36
<i>Predubas/Produbac</i>	95	<i>Raune/Ravni</i>	45
<i>Viscovich/Viškovići</i>	73	<i>Dregne/Drenje</i>	65
<i>Vlatsich/Vlačići</i>	48	<i>Brougne/Brovinje</i>	87
<i>Poglie/Polje</i>	66	<i>Portolongo/Prtlog, Duga Luka</i>	63
<i>Montagna/Gora/Gora Glušići</i>	17	<i>S. Marina/Sveta Marina</i>	53
<i>Montich/Breg/Breg Ivanovci</i>	140	<i>Crementizza/Krmenica</i>	93
<i>Ragozzana/Rogočana</i>	85	<i>Candelof/Kandelovo (Škrpoci)</i>	32
<i>Bergod/Brgod</i>	65	<i>Montagna/Mihaljini ili Mikaljini?</i>	52
<i>Schitazza/Skitača</i>	75	Ukupno	2416

Prema popisu iz 1811., na području Labina i Labinštine bilo je ukupno 2416 stanovnika. Od 19 popisanih naselja, samo je Labin (*Albona*) imao status grada, dok je na području Labinštine evidentirano jedno selo, a sva ostala naselja (17) imala su status zaselka. Najveće naselje bio je Labin s 1226 stanovnikom, slijede *Montich* (Breg/Breg Ivanovci) u kojem je prebivalo 140 žitelja, *Produbac* (*Predubas*) s 95, *Krmenica* (*Crementizza*) s 93, *Brovinje* (*Brougne*) s 87 te *Rogočana* (*Ragozzana*) s 85 stanovnika. Najmanje stanovnika zabilježeno je u naseljima *Condolfo* (Kandelovo – Škrpoci) – ukupno 32 i *Škvaranska* (*Squaransca*) – ukupno 36.²⁷ Gledano u postocima, u Labinu živjelo je 50,7%, a na području Labinštine 49,3% žitelja.

Do 1827. bila je praksa državnih vlasti da na području Istarskog okružja²⁸ svake godine provode popis stanovnika, a nakon toga obavljao se svake treće. Prema popisu iz 1837., kotar Labin imao je ukupno 7782 stanovnika, a 1840. 8213 stanovnika. Okružni poglavar Istarskog okružja F. Grimschitz, koji je izvršio popis, Labin je svrstao u skupinu gradića, u koju

²⁶ Izvor: Isto, str. 28.

²⁷ Isto, str. 30.-31.

²⁸ Istra je 1816. postala dijelom Austrijskog primorja koje je 1825. podijeljeno na Istarsko okružje, Goričko okružje i grad Trst. Hrvatski dio Istarskog poluotoka (današnje područje Istarske županije i liburnijski dio Primorsko-goranske županije) do 1860. činio je veći dio Istarskog okružja (njem. *Istrianer Kreis*; tal. *Circolo d'Istria*) sa sjedištem u Pazinu (1825. – 1860.). Istarsko okružje sastojalo se od 19 kotareva (Socerb, Kopar, Piran, Buje, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Pula, Motovun, Buzet, Pazin, Labin, Belaj, Lovran, Podgrad, Kastav, Krk, Cres i Lošinj). U svakom je kotaru bilo nekoliko općina. Osim 46 glavnih općina, postojalo je i 380 podopćina. Takva podjela održala se s manjim unutarnjim promjenama do 1860.

su, između ostalih, svrstani Pula, Pazin, Buzet i drugi.²⁹

Broj i opseg popisnih jedinica od XVI. do sredine XVIII. stoljeća nisu bili stalni. Nazivi pojedinih mjesta ili teritorijalnih područja nisu uvijek imali isti opseg i sadržaj. Rast se smjenjivao opadanjem.

Iz svih navedenih podataka možemo zaključiti da je pučanstvo Labina i Labinštine u doba Venecije te u prvoj polovini *dugog* XIX. stoljeća doživjelo značajnije promjene. To najbolje možemo ilustrirati na primjeru samoga Labina u kojem su 1554. zabilježeno 2854 stanovnika, 1811. 1226, potom 1818. 1208 u 261 kući³⁰ te 1853. 1641 žitelj.

Ratovi, haranje zaraznih bolesti i opće siromaštvo izazvali su pomor i nestajanje stanovništva, što je dovelo do pustošenja mnogih naselja i često njihovo svodenje na granicu izumiranja.

III. Stanovništvo na području Grada Labina prema popisima stanovništva od 1857. do 2011.

III. 1. Metodološka objašnjenja

Uz praćenje kretanja broja stanovnika Grada Labina od 1857. do 2011., bitno je istaknuti da se podaci odnose na administrativno-teritorijalnu podjelu iz 1993., odnosno na stanje prema popisu stanovništva 2011.

U popisima 1857., 1948., 1953., 1961., 1971.³¹, 1981. i 1991. podaci su se prikupljali prema načelu stalnog stanovništva (*de iure*), a u popisima 1869., 1880., 1890., 1900., 1910., 1921. i 1931. prema načelu prisutnog stanovništva

²⁹ Bernard STULLI, *Istarsko okružje 1825.-1860.*, Pazin – Rijeka 1984., str. 48.-49.

³⁰ Vjekoslav BRATULIĆ, „Popis stanovništva ‘Primorskog gubernija’ u ‘Kraljevini Iliriji’ iz 1818. godine“, *Jadranski zbornik*, sv. X., Pula – Rijeka 1978., str. 335.

³¹ Za ukupan broj stanovnika od 1857. do 1971. koristio sam se podacima iz publikacije: Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb 1979.

(*de facto*). Prvi popis na cijelome današnjem teritoriju Republike Hrvatske proveden je 1961.

Stalnim stanovnikom smatrale su sve osobe koje su izjavile da na području Republike Hrvatske imaju prebivalište, tj. stalno nastanjenje, bez obzira na to jesu li u kritičnom trenutku popisa bile kraće ili duže vrijeme odsutne.³²

Načelo prisutnog stanovništva uključivalo je sve osobe fizički prisutne u zemlji u kritičnom trenutku popisa, bez obzira na to jesu li imale prebivalište ili su iz nekih razloga privremeno boravile u zemlji.

Metodologija popisa stanovništva 2001. razlikuje se od metodologije prethodnih popisa. U tom popisu prihvaćen je koncept *uobičajenog mjesta stanovanja* (*Place of usual residence*) i uvodi se razdoblje od dvanaest mjeseci kao osnovni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Popisom je tako obuhvaćen i dio građana Hrvatske koji su na radu ili boravku u inozemstvu duže od dvanaest mjeseci. Obuhvat te skupine bio je podložan subjektivnim ocjenama jer kriteriji nisu bili jasno definirani. Uobičajenim mjestom stanovanja smatra se ono mjesto u kojem osoba provodi većinu svojega dnevnog odmora, bez obzira na kratkotrajnu odsutnost iz tog mjesta (npr. radi odlaska na odmor, putovanje, liječenje, u posjet i sl.). Osnovna razlika definicije stanovništva u popisu 2001. i 1991., kao i u popisima koji su provedeni poslije Drugoga svjetskog rata, jest da u ukupan broj stanovnika 2001. nisu uključene osobe koje su imale prijavljeno prebivalište na području Republike Hrvatske, a boravile su u inozemstvu godinu dana i duže te nisu imale tijesnu gospodarsku vezu s kućanstvom u zemlji. U popisu 2001. prvi put u ukupno stanovništvo uključene su osobe koje su boravile godinu dana i duže u Republici Hrvatskoj, bez obzira na to jesu li imale prijavljeno prebivalište.

U Popisu 2011. također se primjenjuje koncept *uobičajenog mjesta stanovanja* i prvi se put uvodi namjera odsutnosti/prisutnosti kao dodatni kriterij za uključivanje ili isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Iako se podaci obaju popisa, 2001. i 2011., temelje na konceptu *uobičajenog*

³² *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*. Metodološka objašnjenja (www.dzs.hr, pristup 5. veljače 2021.).

mjesta stanovanja, oni nisu neposredno usporedivi jer se statistička definicija ukupnog stanovništva primijenjena u popisu 2011. razlikuje od onih koje su primijenjene u prijašnjim popisima. To je tako najprije zbog namjere odsutnosti/prisutnosti koja se nije prikupljala u popisu 2001., a potom i stoga što je popis 2001. u ukupan broj stanovnika uključivao i osobe odsutne godinu i dulje, koje su se u mjesto stalnog stanovanja vraćale sezonski i mjesečno (te se osobe u popisu 2011. ne uključuju u ukupan broj stanovnika). Vremenska granica od godine dana prebivanja ili izbivanja iz mjesta stanovanja tako postaje odrednicom prema kojoj se osoba smatra ili ne smatra stanovnikom naselja.

Opisane razlike u popisnoj metodologiji *administrativno* značajno utječu na (ne)usporedivost podataka koji su dobiveni popisima, ali utjecaj na strukturalna obilježja nije tolik kao u slučaju promjene broja stanovnika.³³

Zbog različitih popisnih definicija *ukupnoga stanovništva*, svaka međupopisna usporedba rezultata popisa 1991., 2001. i 2011., na razini pokazatelja ukupnoga kretanja stanovništva, ima orijentacijski karakter.

III. 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika Grada Labina od 1857. do 2011.

Od 1857., kada je proveden prvi moderni popis stanovništva, pa do popisa 2011. bilo je šesnaest popisa na temelju kojih možemo pratiti i analizirati kretanje broja stanovnika.

³³ Na istome mjestu; Snježana MRĐEN, „Glavne odrednice ukupnog kretanja stanovništva Hrvatske 1991. – 2001. i 2001. – 2011.“, u: *Demografija u Hrvatskoj: zbornik radova*, ur. Anđelko Akrap – Ivan Čipin – Marin Strmota, Zagreb 2014., str. 407.-426.; Ivo NEJAŠMIĆ – Aleksandar TOSKIĆ, „Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive“, *Hrvatski geografski glasnik*, vol. 75, br. 1, Zagreb 2013., str. 89.-110.

Tablica 5. Kretanje broja stanovnika Grada Labina od 1857. do 2011.³⁴

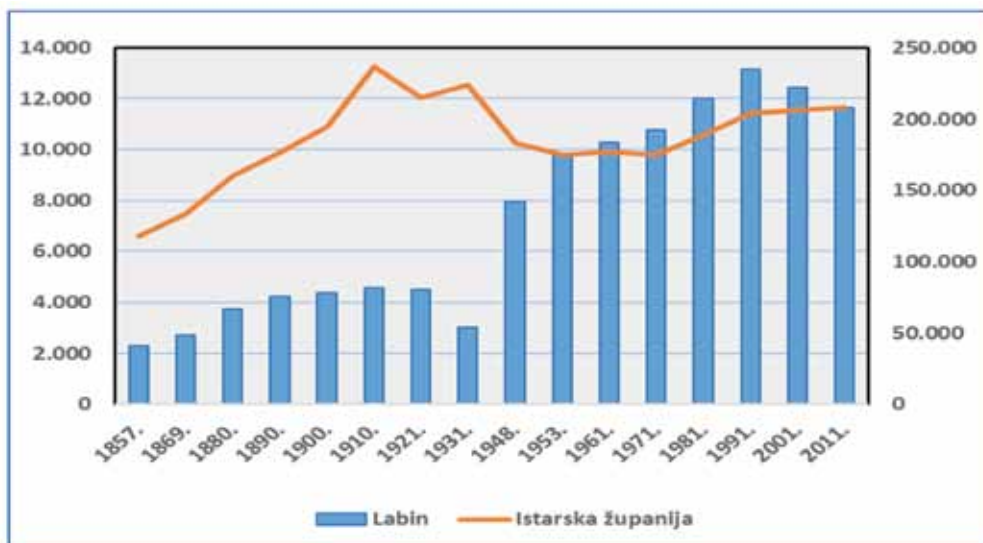
Godina	Br. stan.	Bazni indeks	Lančani indeks	Međupopisna promjena br. stan.	Prosječna godišnja promjena br. stan.	Stopa prosječne godišnje promjene	Istarska županija
	P	I _b	I _l	D	R	r	
1857.	2283	100	-	-	-	-	117 719
1869.	2698	118,2	118,2	415	34,6	1,4	133 518
1880.	3722	163,0	137,9	1024	93,1	2,9	160 000
1890.	4231	185,3	113,7	509	50,9	1,3	176 196
1900.	4369	191,4	103,3	138	13,8	0,3	194 455
1910.	4564	199,9	104,5	195	19,5	0,4	236 981
1921.	4495	196,9	98,5	-69	-6,3	-0,1	215 167
1931.	3531	154,7	78,6	-964	-96,4	-2,4	223 949
1948.	7958	348,6	225,4	4427	260,4	4,5	183 344
1953.	9851	431,5	123,8	1893	378,6	4,3	175 094
1961.	10 253	449,1	104,1	402	50,3	0,5	176 838
1971.	10 778	472,1	105,1	525	52,5	0,5	175 199
1981.	12 014	526,2	11,5	1236	123,6	1,1	188 332
1991.	13 144	575,7	109,4	1130	113,0	0,9	204 346
2001.	12 426	544,3	94,5	-718	-71,8	-0,6	206 344
2011.	11 642	509,9	93,7	-784	-78,4	-0,7	208 055

Napomena: U 1857., 1869., 1921. i 1931. dio podataka sadržan je u Općini Raša. U 1921. sadrži dio podataka Općine Raša. Od 1857. do 1880., 1921. i 1931. dio podataka sadržan je u Općini Sv. Nedjelja.

Kretanje ukupnog broja stanovnika Grada Labina u 154-godišnjem razdoblju bilo je neujednačeno, sa značajnim oscilacijama u prosječnoj godišnjoj stopi po međupopisnim razdobljima. Obilježja razdoblja od 1857. do 2011. jesu četiri različite faze (Tablica 5.): porast broja stanovnika do 1910., potom faza depopulacije koja traje od 1921. do 1931. Slijedi faza porasta broja stanovnika od 1931. do 1991. te pad broja stanovnika od 1991. do 2011.

³⁴ Izvori: Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*, nav. dj., str. 380.-395.; *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 553, Zagreb 1984.; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (www.dzs.hr, pristup 25. siječnja 2021.); *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine.*

Grafikon 1. Kretanje broja stanovnika Grada Labina i Istarske županije od 1857. do 2011.

U prvom podrazdoblju, odnosno od 1857. do 1910., stanovništvo na području Grada Labina povećalo se za 1218 ili 54,7% stanovnika. Stope porasta i smanjenja u različitim međupopisnim razdobljima imale su različite intenzitete. U prvom međupopisnom razdoblju, odnosno od 1857. do 1869., stanovništvo Grada povećalo se za 18,2%. Najveći porast stanovnika ostvaren je u međupopisnom razdoblju od 1869. do 1880., kada se broj stanovnika povećao za 1024 ili 37,9%, prema prosječnoj godišnjoj stopi od 2,9%. U ovom je razdoblju 1910. u Gradu Labinu zabilježen populacijski maksimum od 4564 stanovnika.

Faza depopulacije traje od 1921. do 1931., kada se stanovništvo smanjilo za 964 osobe ili 21,4%. Na depopulaciju utjecala su prije svega ratna zbivanja tijekom Prvog svjetskog rata, zatim masovan hrvatski egzodus u Kraljevinu SHS, odnosno Kraljevinu Jugoslaviju³⁵ zbog nasilne i zatiračke politike

³⁵ Računa se da se iz Istre iselilo oko 26 000 do 28 000 istarskih Hrvata, od toga se na „...područje bivše Banovine Hrvatske doselilo oko 18.000 Hrvata“. Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918.–1943.*, Zagreb 1944., str. 243; Ivo NEJAŠMIĆ, „Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske 1880-1981.“, *Migracijske i etničke teme*, vol. 8, br. 2, Zagreb 1992., str. 141.-166.

Kraljevine Italije prema većinskome hrvatskom stanovništvu Istre od 1918. do 1943. U razdoblju od 1928. do 1931. zabilježen je veliki val ekonomske emigracije, osobito istarskih Hrvata u prekomorske zemlje Sjeverne i Južne Amerike. Istovremeno započinje proces useljavanja Talijana iz Italije. U razdoblju od 1918. do 1943. iz Istre iselilo se 53 000 Hrvata, a istodobno se doselilo 29 000 Talijana.³⁶ Dakle, usprkos tim doseljavanjima, vidljiv je osjetan pad broja stanovnika Labinštine u međupopisnom razdoblju od 1921. do 1931.

Za imigrante, odnosno smještaj rudara u razdoblju fašističke vladavine, izgrađena su dva nova naselja: Raša (1936. – 1937.) i Podlabin (1940. – 1942).

Nakon popisa 1931. počinje stalan rast broja stanovnika do 1991. Najintenzivniji je rast zabilježen u razdoblju između 1931. i 1953., kada se stanovništvo Grada Labina povećalo za 6320 stanovnika ili 178,9%. Od 1948. do 1971. broj stanovnika Grada Labina porastao je za 26,2%, a od 1971. do 1991. stopa demografskog rasta iznosila je 18,0%. Apsolutni porast stanovništva između 1971. i 1991. gotovo je za jedan i pol manji od demografskog rasta iz razdoblja 1948. – 1971.

Demografski rast zabilježen u međupopisnim razdobljima od 1948. do 1991. nije toliko rezultat prirodnoga kretanja koliko snažnih migracija koje su bile potaknute gospodarskim razlozima. Od 50-ih godina XX. stoljeća Istra je kao jedna od najrazvijenijih regija u Jugoslaviji privlačila radnu snagu iz svih dijelova te države. Osim toga, bilo je potrebno popuniti praznine koje su ostale odlaskom optanata. Radnu snagu osobito su privlačili ugljenokopi na Labinštini.

U razdoblju od 40-ih godina do 1971. na područje Grada Labina doselila su se iz tadašnje jugoslavenske federacije ukupno 4762 stanovnika (Tablica 6.), najviše od 1946. do 1969., ukupno 3875 (168 godišnje).

Doseljenici iz sjeverne i sjeverozapadne Bosne, muslimansko stanovništvo, nastanili su se u Labinu, Raši, Vinežu, Potpićnu i drugim

³⁶ Darko DUKOVSKI, *Istra: kratka povijest dugog trajanja. Od prvih naseobina do danas*, Pula 2004., str. 198.

mjestima. Osim njih, dolazili su iz Slovenije idrijski rudari. Doseljavale su se uglavnom čitave obitelji, ali tip poslova tražio je mušku radnu snagu, što se znatno odrazilo i u strukturi stanovništva.

Tablica 6. Doseljavanja na područje Grada Labina od 1940-ih do 1971.³⁷

Godina	1940. i prije	1941. – 1945.	1946. – 1952.	1953. – 1960.	1961. – 1965.	1966. – 1969.	1970 – 1971.	Ukupno
Labin	189	252	955	999	622	400	220	3637
Kature	51	24	104	161	246	388	151	1125
Ukupno	240	276	1059	1160	868	788	371	4762

Prema migracijskim obilježjima 1971. (Tablica 7.), od rođenja u istom naselju stanovalo je 33,9% stanovništva, a u naselje stanovanja doselilo se 64,5% stanovništva. Najviše je doseljenih s kraće udaljenosti – iz drugog naselja iste općine (33,4% svih doseljenih). Druga je skupina najbrojnijih imigranata iz drugih naselja s područja Republike Hrvatske (17,2%), a treća iz ostalih republika bivše države Jugoslavije (13,9%).

Tablica 7. Stanovništvo prema migracijskim obilježjima 1971. na području Grada Labina³⁸

Naselje	Ukupan br. stan.	Od rođenja stanuju u istome mjestu	Doseljeni iz drugog naselja iste općine	Doseljeni iz drugih naselja Republike Hrvatske	Doseljeni iz drugih republika Jugoslavije	Nepoznato
Labin	5684	2017	1859	1011	712	85
Kature	1577	450	563	239	296	29
Ukupno	7261	2467	2422	1250	1008	114

Prema popisu stanovništva 2011., na području Grada Labina živi 11 642 stanovnika (5700 muškaraca i 5942 žene), što čini 5,6% ukupnog broja stanovnika Istarske županije, odnosno 0,3% ukupnog broja stanovnika Republike Hrvatske.

³⁷ Izvor: *Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i općinama*, Općina Labin, Beograd 1972.

³⁸ Izvor: Na istome mjestu.

Brojčano gledano, u Gradu Labinu broj je stanovnika od 1857. s 2283 porastao na 11 642 stanovnika 2011. Ukupni porast stanovništva od prvog službenog do posljednjeg popisa iznosio je 9359, što znači da se Grad u prosjeku godišnje povećavao za 61 stanovnika.

Budući da su 1857. i 1869. popisana samo naselja Labin i Ripenda Vrbanci, za usporedbu naselja Labina i ostalih naselja Grada koristit ćemo se podacima od 1880. do 2011. U 131-godišnjem razdoblju, na prostoru Grada Labina šesnaest naselja u 2011. imalo je 3038 stanovnika više nego što su ih imali 1880. Najveći porast stanovništva imala su naselja Kapelica, Rabac i Vinež. Kapelica se u odnosu na 1880. povećala za 15,4 puta, Rabac za 11,1, a Vinež za 7,7 puta. Naselje Labin povećalo se za 3,4 puta. Povećanje se kretalo od 1267 stanovnika u Rapcu do 577 stanovnika u Kapelici.

Ako gledamo samo naselje Labin, situacija je u odnosu na područje Grada Labina u dijelu nekih razdoblja slična, odnosno različita. Naselje Labin od 1857. do 1921. neprestano povećava broj stanovnika, osim razdoblja od 1900. do 1910., kada se stanovništvo smanjilo za 80 osoba ili 5,3%. Slijedi razdoblje pada broja stanovnika od 1921. do 1931., kada se stanovništvo smanjilo za 238 ili 10,3%. Sljedeća popisna razdoblja od 1931. do 1991. karakterizira rast stanovnika naselja Labin. Budući da na području Grada broj stanovnika od 1948. do 1981. opada, a u samom Labinu raste, očito je jedan od razloga porasta broja stanovnika u gradu i preseljenje (migracija) iz drugih dijelova Grada. Dokaz je tome pad broja stanovnika ostalih naselja Grada, koji u tom razdoblju svoj maksimum doživljava 1948. (3947 stanovnika). Dok je Labin sve do 1991. bilježio porast broja stanovnika na štetu okolnih naselja te mehaničkog priljeva iz drugih dijelova bivše države, nakon 1991. i on počinje gubiti stanovništvo. Od 1991. ostala naselja Grada doživljavaju porast broja stanovnika (Prilozi – Tablica 1.). Dio stanovnika preselio se iz najvećeg naselja (Labina) u druga naselja Grada Labina, a dio u druge dijelove Istre, pa i izvan nje.

Sredinom 60-ih godina XX. stoljeća starogradsku jezgru Labina zahvatila je katastrofa urušavanja čitavih ulica i kuća, izazvana gorskim udarima kao posljedicom rudarenja, stoga se nekoliko stotina ljudi suočilo s iseljavanjem iz vlastitih kuća. Katastrofa u stambenom fondu gornjeg Labina prisilila je stanovnike na iseljavanje u druge krajeve grada, a

lokalna je uprava radila na donošenju čitavog niza mjera, poput zabrane naseljavanja u ugroženim zonama, kako bi zaštitila stanovništvo i osigurala područje.

III. 3. Prirodno kretanje stanovništva

Poznavanje prirodnog kretanja stanovništva važno je za ocjenu i tumačenje cjelokupnog demografskog kompleksa i njegovih promjena. Uz migracije, prirodno kretanje stanovništva jedno je od temeljnih odrednica ukupnog kretanja stanovnika. Osnovne su sastavnice prirodnog kretanja stanovništva rodnost (natalitet) i smrtnost (mortalitet), a njihovom međusobnom usporedbom dobivamo prirodni prirast (prirodnu promjenu) koji može biti pozitivan (prirodni prirast), ali i negativan pa tada govorimo o prirodnom padu ili prirodnoj depopulaciji stanovništva. „Prirodno se kretanje, odnosno njegove komponente (natalitet i mortalitet) ne formiraju pod isključivim djelovanjem bioloških pojava, već u tome važnu ulogu imaju gospodarski, društveni, kulturni, socio-psihološki i drugi čimbenici, koji su jače izraženi što je određena sredina razvijenija i koji u razvijenim sredinama osjetno modificiraju utjecaj bioloških procesa“.³⁹

Analiza demografskih kretanja od 1964.⁴⁰ do 2011. pokazuje kako je sve do 1991. prirodno kretanje stanovništva u Gradu Labinu bilo pozitivno, što znači da je bilo više živorođenih nego umrlih, ali je od 1991. vidljiv povećan broj umrlih (Tablica 8.). Tijekom ovog razdoblja (1964. – 2011.) u Gradu je ukupno živorođeno 6501 dijete, a umrlo 5256 osoba, što znači da je prirodni prirast iznosio 1245 osoba.

U prvoj promatranoj cjelini, ograničenoj na sedmogodišnje razdoblje 1964. – 1970., više je rođenih nego umrlih stanovnika – 619 osoba. U prvim dvama desetljećima (1971. – 1991.) zabilježen je prirodni rast stanovništva od 1447. Prirodno kretanje u sljedećim dvama desetljećima (1991. – 2011.) pokazuje pad stanovništva. U cijelom tom razdoblju (1991. – 2011.) glavni

³⁹ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999., str. 207.

⁴⁰ Podaci o rođenima i umrlima prate se od 1964. jer se od tada vodi službena statistika o rođenima i umrlima na razini naselja.

je čimbenik depopulacije prirodni pad (višak umrlih nad rođenima), a on ukupno iznosi -821 osobu.

Bolji je pokazatelj od samog prirodnog prirasta vitalni indeks (broj živorođenih na 100 umrlih) jer stavlja u odnos broj umrlih i broj živorođenih na određenom prostoru. Vitalni je indeks u Gradu Labinu u 2011. iznosio 56,4, odnosno na 100 umrlih rodilo se 1,5 manje djece nego u Istarskoj županiji, u kojoj se te godine na 100 umrlih rodilo 82,2 djece.

Tablica 8. Prirodno kretanje stanovništva Grada Labina od 1964. do 2011.⁴¹

Godina	Živorodeni	Umrli	Prirodni prirast/pad
1964. – 1971.	1118	499	619
1971. – 1981.	1642	857	785
1981. – 1991.	1808	1146	662
1991. – 2001.	1130	1318	-188
2001. – 2011.	803	1436	-633

III. 4. Opća i totalna stopa fertiliteta

Pouzdaniji pokazatelj za analizu nataliteta ili rodnosti jesu stope fertiliteta. Natalitet je broj živorođenih u odnosu prema ukupnom stanovništvu, a fertilitet broj živorođene djece u odnosu prema ženskom stanovništvu u plodnom razdoblju, što se okvirno smatra razdobljem tijekom kojeg je žena fiziološki sposobna za rađanje (plodnim razdobljem u životu žene smatra se ono od 15. do 49. godine). Prvi pokazatelj za analizu fertiliteta jest stopa ukupnog fertiliteta, a računa se kao godišnja stopa stavljanjem u odnos broj živorođene djece i ukupnog stanovništva u fertilnoj dobi (dakle, žena i muškaraca). Egzaktnija je mjera fertiliteta opća stopa fertiliteta (ženska stopa fertiliteta) koja ne uzima u obzir cijelu populaciju, već samo žensko stanovništvo fertilne dobi (15 – 49 godina).

⁴¹ Izvori: Ivan ZUPANC, „Demografski razvoj Općine Oprtalj“, u: *Oprtalj / Portole*, ur. Vladimir Lay – Ivan Zupanc, Oprtalj 2003., str. 78.; *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., 2017., 2018. i 2019.*, Zagreb.

Opća stopa fertiliteta pokazuje broj živorođene djece u jednoj godini na 1000 žena u fertilnoj dobi, a izračunava se kao godišnja stopa stavljanjem u odnos broja živorođene djece (N) i ukupnog ženskog stanovništva u fertilnoj dobi.⁴² U demografskoj statistici najboljim pokazateljem fertiliteta smatra se ukupna ili totalna stopa fertiliteta (TFR). TFR (engl. *Total Fertility Rate*) označava vjerojatan prosječan broj živorođene djece koju bi rodila *prosječna* žena tijekom svojega reproduktivnog razdoblja, uz sadašnje posebne stope fertiliteta prema dobi i izostanak utjecaja smrtnosti.⁴³ Inače se izračunava za jednogodišnje ili petogodišnje dobne skupine, no zbog nedostatka podataka izračunat će se bruto stopa fertiliteta. Izračun će biti približan stvarnom TFR-u jer se može pretpostaviti da većinu djece rađaju žene fertile dobi, a nisu dostupni podaci za broj rođene djece od strane žena prema jednogodišnjim ili petogodišnjim dobnim skupinama.

Totalna stopa fertiliteta Grada Labina 2011. iznosila je svega 1,3, što znači da je znatno ispod razine stope jednostavne reprodukcije koja iznosi 2,1, tj. toliko djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi, te je veća samo za 0,1 u odnosu na 2001. u kojoj je iznosila prosječno 1,2 (Tablica 9.). S obzirom na pad broja rođenih posljednjih godina, očekuje se da će se TFR i dalje smanjivati.

Totalna stopa fertiliteta, koja je jedan od najpouzdanijih pokazatelja trendova u reprodukciji stanovništva, također je tijekom cjelokupnoga promatranog 10-godišnjeg razdoblja znatno ispod razine stope jednostavne reprodukcije koja iznosi 2,1.

Iako broj živorođene djece od godine do godine oscilira, u budućnosti može se očekivati smanjenje broja rođene djece, prouzročeno smanjenjem ukupnog broja žena fertile dobi koji je u konstantnom padu tijekom cijeloga promatranog razdoblja.

⁴² Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb 2005., str. 77.

⁴³ Isto, str. 78.

Tablica 9. Opća i totalna stopa fertiliteta za Grad Labin 2001. i 2011.⁴⁴

Godina	Opća stopa fertiliteta	Totalna stopa fertiliteta (TFR)
2001.	35,6	1,2
2011.	36,7	1,3

III. 5. Migracijski saldo i tipovi općeg kretanja stanovništva

Migracijski saldo stanovništva (neto migracija) jest razlika broja doseljenih i broja odseljenih danog područja ili države u određenom razdoblju. Ako je broj doseljenih veći od broja odseljenih, riječ je o pozitivnome migracijskom saldu, odnosno mehaničkom rastu broja stanovnika. Ako je više odseljenih nego doseljenih, riječ je o negativnome migracijskom saldu, odnosno mehaničkom padu broja stanovnika danog područja ili države.⁴⁵

Usporedbom porasta broja stanovnika i prirodnog prirasta ili smanjenja dobiva se pozitivan ili negativan migracijski saldo (neto-migracije) kao višak, odnosno manjak doseljenih u odnosu na odseljene. Broj doseljenih na pojedino područje i njegov udio u ukupnom stanovništvu najtočnije nam daju popisni rezultati, a broj odseljenih može se samo posredno procjenjivati.

Tablica 10. Tipovi općeg kretanja stanovništva Grada Labina 1971. – 2011.⁴⁶

1971. – 1981.				1981. – 1991.			
Popis	Prirodni prirast/pad	Tip OKS-a	Migracijski saldo	Popis	Prirodni prirast/pad	Tip OKS-a	Migracijski saldo
1236	785	I ₁	451	1130	662	I ₁	468

⁴⁴ Izvor: *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001. i 2011.*

⁴⁵ *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*, Metodološka objašnjenja.

⁴⁶ Izvor: Ivan ZUPANC, „Demografski razvoj Istre od 1945. do 2001.“, nav. dj., str. 78.; *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010. i 2011.*

1991. – 2001.				2001. – 2011.			
Popis	Prirodni prirast/pad	Tip OKS-a	Migracijski saldo	Popis	Prirodni prirast/pad	Tip OKS-a	Migracijski saldo
-718	-188	E ₄	-530	-784	-633	E ₄	-151

Podaci migracijskog salda za četiri desetljeća (1971. – 2011.) pokazuju ukupan pozitivan neto migracijski saldo od 238 osoba. To znači da se toliko stanovnika više doselilo nego što se iz grada iselilo. U prvome i drugome međupopisnom razdoblju (1971. – 1991.) migracijski je saldo pozitivan i iznosi 919 osobe, a u trećem i četvrtom razdoblju (1991. – 2011.) migracijski je saldo negativan i iznosi -681 osobu.

Tipovi općeg kretanja stanovništva određuju se na temelju usporedbe međupopisne promjene broja stanovnika i prirodnog kretanja. Ovisno o migracijskoj bilanci (pozitivnoj ili negativnoj), određuje se je li neki prostor imigracijskog ili emigracijskog tipa.

Osnovnom tipizacijom izdvajaju se četiri imigracijska (I) i emigracijska (E) tipa, ovisno o odnosu stope međupopisne promjene ukupnog stanovništva i stope prirodnog kretanja u istom razdoblju. Svi imigracijski tipovi imaju pozitivnu migracijsku bilancu (viši porast stanovništva zabilježen popisom stanovništva od stope prirodnog rasta ili pada), a svi emigracijski tipovi imaju negativnu migracijsku bilancu (niži porast ili veći pad stanovništva zabilježen popisom stanovništva od stope ukupnog prirodnog rasta ili pada). Skupina E dijeli se na: E1 – emigraciju, E2 – depopulaciju, E3 – izrazitu depopulaciju i E4 – izumiranje. Skupina I dijeli se na: I1 – ekspanziju imigracijom, I2 – regeneraciju imigracijom, I3 – slabu regeneraciju imigracijom i I4 – vrlo slabu regeneraciju imigracijom.⁴⁷

U prvim dvama promatranim razdobljima do 1991. Grad Labin imao je obilježje ekspanzije imigracijom (I1 – najintenzivniji imigracijski tip stanovništva), što znači da je veći porast stanovništva zabilježen popisima nego što je to bila stopa prirodnog prirasta. Razdoblje 1991. – 2001. i posljednje, 2001. – 2011., imaju obilježje depopulacije, odnosno izumiranja (E4), tj. obilježje prirodnog pada i negativan saldo migracija (-681 osoba).

⁴⁷ Mladen FRIGANOVIĆ, *Demogeografija*, nav. dj., str. 101.-102.

IV. STRUKTURNE PROMJENE STANOVNIŠTVA

IV. 1. Sastav stanovništva prema starosti i spolu

Strukture stanovništva prema starosti (dobi) i spolu predstavljaju jednu od najosnovnijih i najvažnijih demografskih struktura. „Iz nje se vidi prošlost, čita sadašnjost i nazire budućnost kretanja stanovništva“.⁴⁸

Struktura stanovništva prema spolu pokazuje nam odnos muškog i ženskog kontingenta u ukupnoj populaciji. Taj odnos izrazit ćemo najjednostavnije postotnim udjelima muškog i/ili ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. U prvom i drugom analiziranom popisu (1961. i 1971.) bilo je nešto više muškog stanovništva (52,2% / 50,1%), dok je u svim trima posljednjim popisima prevladavalo žensko stanovništvo, s time da se taj udio neznatno povećavao: 1991. = 50,3%, 2001.= 50,8% i 2011. = 51,1%.

Tablica 11. Struktura stanovništva prema spolu 1961., 1971., 1991., 2001. i 2011.

Godina	Ukupno	Muškarci	%	Žene	%
1961.	10 253	5350	52,2	4903	47,8
1971.	10 778	5401	50,1	5377	49,9
1991.	13 144	6533	49,7	6611	50,3
2001.	12 426	6115	49,2	6311	50,8
2011.	11 642	5700	48,9	5942	51,1

IV. 2. Pokazatelji dobne strukture stanovništva

Dobna ili starosna struktura stanovništva osobito je značajna jer je u izravnoj uzročno-posljedičnoj vezi sa svim relevantnim odrednicama demografskog razvoja. Ona nam otkriva broj stanovnika u pojedinim dobnim skupinama, ali je prije svega odličan pokazatelj povijesnog razvoja stanovništva tijekom dužeg razdoblja. Na ovu strukturu dugoročno utječu natalitet, mortalitet, migracije i vanjski čimbenici (rat, gospodarska kriza, prirodne katastrofe i dr.). Što je još važnije, buduće promjene u kretanju stanovništva ovise u velikoj mjeri o dobnoj strukturi stanovništva jer ona

⁴⁸ Isto, str. 111.

određuje natalitet, mortalitet i stopu rasta stanovništva.

Za ocjenu dobnog sastava stanovništva koristili smo se analitičkim pokazateljima: prosječnom starošću ili prosječnom životnom dobi i indeksom starenja.

Prosječna starost označava srednje godine života cjelokupnog stanovništva određenog prostora u trenutku popisa, a izračunava se kao aritmetička sredina starosti stanovništva. Općenito se smatra da proces starenja počinje kad prosječna starost stanovništva iznosi 30 godina.

Indeks starenja (Xs) postotni je udio osoba starih 60 i više godina u odnosu na broj mladih u dobi 0 – 19 godina. Indeks starosti veći od 40% pokazuje da je stanovništvo određenog područja zašlo u proces starenja.

Koeficijent starosti jest postotni udio osoba starih 60 i više godina u ukupnom stanovništvu.⁴⁹ Osnovni je pokazatelj razine starenja, a kad prijeđe vrijednost 12%, smatra se da je stanovništvo određenog područja zašlo u proces starenja.⁵⁰

Tablica 12. Dobne skupine stanovništva Grada Labina 1961. – 2011.*⁵¹

Godina	0 – 19	20 – 59	60+	Indeks starenja
	%	%	%	
1961.	35,9	56,3	7,7	21,4
1971.	32,1	56,7	10,7	33,3
1981.	27,7	59,7	12,1	43,7
1991.	25,2	57,7	15,9	63,1
2001.	19,1	57,6	23,0	120,1
2011.	15,4	56,3	28,3	183,6

* Bez skupine „Nepoznata dob“

⁴⁹ Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, stariju životnu dob dijelimo na: ranu (65. – 74. g.), srednju (75. – 84. g.) i duboku starost (od 85 i više godina).

⁵⁰ *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*, Metodološka objašnjenja.

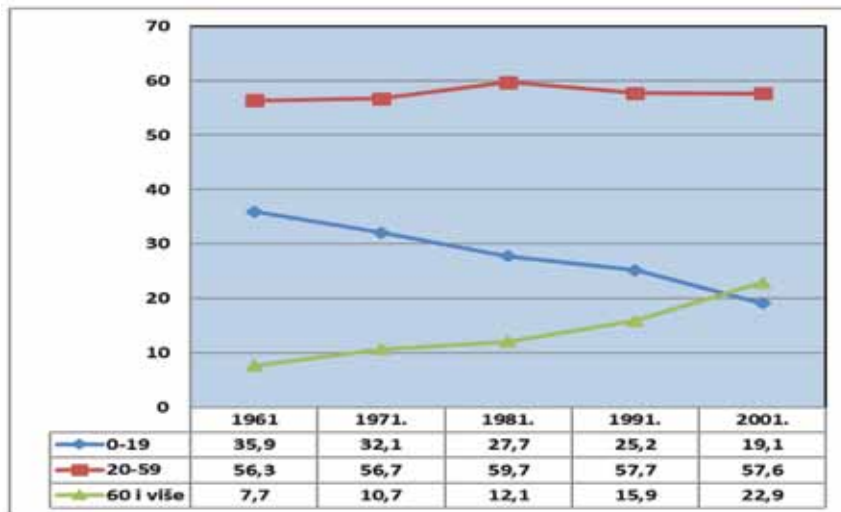
⁵¹ Izvor: *Popis stanovništva 1961.*, knj. XI: *Spol i starost. Rezultati za naselja*, Beograd 1965.; *Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i općinama*, Općina Labin; *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 553; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.*, *Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima*, Dokumentacija 911, Zagreb 1996.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*

Prosječna starost stanovništva Grada Labina 1961. iznosila je 29,6 godina, indeks starosti bio je 21,4, a udio starog stanovništva 7,7%. U tridesetogodišnjem razdoblju (1971. – 2001.) pokazatelji su najnepovoljniji u vrijeme popisa 2001. Tada je indeks starosti za Grad iznosio 120,1, dok je županijski prosjek bio ispod 100 (99,7). Udio mladih bio je 19,1%, a udio starih 23,0%. Drugi analitički pokazatelj – prosječna starost (41,5 godina) pokazuje da je tada stanovništvo Grada (žene 43,0; muškarci 40,0 godina) bilo starije od prosječnog stanovnika županije (40,2 godine).⁵²

Indeks starosti stanovništva Istre iznosio je 1961. 35,4, a udio starog stanovništva bio je na graničnoj vrijednosti od 12%. Udio mladih apsolutno se i relativno smanjuje (1961. – 34%, 2001. – 21,8%), uz istovremeno povećanje udjela starih koji su 2001. s 21,7% gotovo dostigli udio mladih.

Godine 2001. Istarska županija imala je indeks starosti 99,7, što je iznad prosjeka Hrvatske (90,7). Najmanji indeks u Županiji imali su gradovi: Poreč (70,8), Pazin (78,5), Umag (80,7), Novigrad (86,4), Buzet (89,6), Buje (90,4) i Rovinj (90,7), a najveći Labin (120,1) i Pula (109,4).

Grafikon 2. Dobne skupine stanovništva u Gradu Labinu 1961. – 2001.

⁵² Prosječna starost stanovništva Hrvatske 1961. bila je 32,5, 1971. 34,1, 1981. 35,4, 1991. 37,1, 2001. 39,3. Udio starijih od 65 godina u Republici Hrvatskoj, prema popisu iz 2001., iznosio je 15,7% ukupnog stanovništva, a 6,14% starijih od 85 godina. U 2010. u Europskoj uniji bilo je 16% stanovništva starijeg od 65 godina.

Od 1961. do 2001. broj mladog stanovništva smanjen je s 3681 na 2375 ili za 35,5%, a broj starih povećan za 2063 ili 72,3%. Stanovništvo u dobi 20 – 59 godina ili tzv. *zrelo* stanovništvo povećano je za 19,4% (s 5771 na 7158).

Tablica 13. Dobna struktura stanovništva Grada Labina po velikim dobnim skupinama 1961. i 2001.*⁵³

Dobna skupina	Stanovništvo u %		Indeks promjene udjela 1971./2001.
	1961.	2001.	
	1	2	
0 – 19	35,9	19,1	53,2
20 – 59	56,3	57,6	102,3
60 i više	7,7	22,9	297,4
Ukupno*	100	100	-
Indeks starosti u %	21,4	119,9	560,3
Tip stanovništva po dobnom sastavu	Starost	Izrazito duboka starost	-

* Bez skupine „Nepoznata dob“

Usporedba podataka dvaju popisa stanovništva 1961. i 2001. po velikim dobnim skupinama (Tablica 13.) pokazuje da populacija Grada Labina stari. Podaci zorno pokazuju promjene nastale u dobnj strukturi stanovništva od 1961. do 2001. Smanjen je udio mladih, a povećan udio starih dobnih skupina. Indeks starosti povećan je za više od četiri i pol puta.

⁵³ *Popis stanovništva 1961.*, knj. XI., nav. dj.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*

Tablica 14. Sastav stanovništva Grada Labina prema dobi, po petogodišnjim dobnim skupinama* 1971., 2001. i 2011. te pokazatelj promjene 1971./2011.⁵⁴**

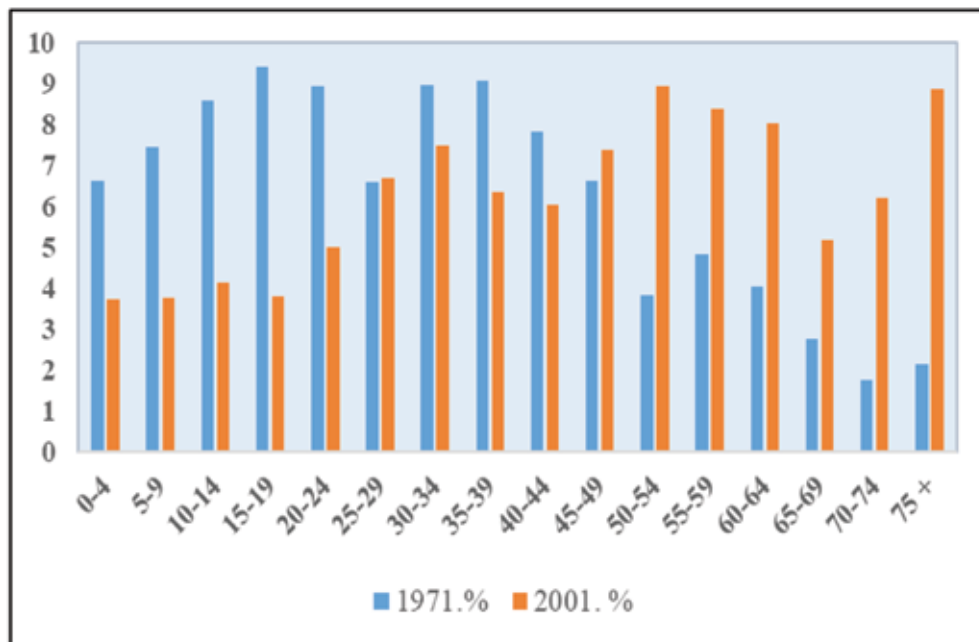
Dobne skupine	Godina				Indeks promjene
	1971.	2001.	2011.		
	%	%	%	Br.	
0 – 4	6,61	3,74	3,72	433	56,28
5 – 9	7,44	3,65	3,75	436	50,40
10 – 14	8,60	4,87	4,15	483	48,26
15 – 19	9,42	6,86	3,79	442	40,23
20 – 24	8,95	7,59	4,99	581	55,75
25 – 29	6,58	6,46	6,71	781	101,98
30 – 34	8,99	5,82	7,48	871	83,20
35 – 39	9,09	7,09	6,36	740	69,97
40 – 44	7,85	8,88	6,03	702	76,82
45 – 49	6,62	8,31	7,40	862	111,78
50 – 54	3,81	8,04	8,93	1040	234,38
55 – 59	4,83	5,42	8,39	977	173,71
60 – 64	4,05	6,95	8,05	937	198,77
65 – 69	2,74	6,05	5,16	601	188,32
70 – 74	1,75	4,47	6,21	723	354,86
75+	2,12	5,48	8,87	1033	418,39
Ukupno	100,00	100,00	100,00	11 642	–

* Za 1971. i 2001. bez stanovništva nepoznate dobi; u popisu 2011. nepoznata dob nije posebno iskazana.

** Razlike u metodologiji popisa 2011. te 1971. i 2001. donekle utječu na točnost usporedbe (o tome v. u: Metodološki pristup).

⁵⁴ Izvor: www.dzs.hr/, popis 2001. i popis 2011.; za 1971. v. Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*, nav. dj., str. 590.-595.

Grafikon 3. Sastav stanovništva Grada Labina prema dobi, po petogodišnjim dobnim skupinama 1971. i 2011.

Usporedba podataka za četiri desetljeća (1971. – 2011.) pokazuje da stanovništvo Grada Labina obilježavaju vrlo brzo starenje i visok stupanj ostarjelosti (Tablica 14.). Indeks promjene 1971. – 2011. jasno pokazuje smanjenje broja mladih, a s druge strane povećanje broja starih stanovnika, posebice najstarijih dobnih skupina. U posljednjemu međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.) došlo je do smanjenja udjela mladog stanovništva 0 – 14 godina (a to znači i njihova broja jer je zabilježeno smanjenje ukupnog broja stanovnika), povećanja udjela mladih 0 – 19 godina, ali i povećanja udjela starog stanovništva. Podaci popisa iz 2011. pokazuju da je udio mladih 0 – 14 godina 11,6% (2001. – 12,3%), mladih 0 – 19 godina 19,1% (2001. – 15,4%), udio starih u dobi od 60 i više godina 28,3% (2001. – 22,9%), a udio starih od 65 i više godina 20,2% (2001. – 16,0). Prema popisu iz 2011., udio mladih (0 – 19 godina) u Istarskoj županiji iznosio je 18,1%, a udio starih (60 i više godina) 24,9%. Posebice su zanimljivi podaci o promjeni udjela pojedinih funkcionalnih dobnih kontingenata u ukupnom stanovništvu jer upućuju na nastavak dosadašnjih trendova starenja ukupnog stanovništva,

kao i na intenzitet promjene u dobnim kontingentima (tzv. parcijalno starenje). Indeks promjene udjela stanovnika Grada Labina 2001. – 2011. prema pojedinim dobnim skupinama jest sljedeći:

Tablica 15. Indeks promjena udjela stanovnika Grada Labina 2001. – 2011.

Dob	0 – 14	0 – 19	15 – 39	40 – 64	15 – 64	60+	65+	75+
Indeks	94,3	80,6	115,4	96,9	104,8	123,6	126,3	161,8

IV. 3. Dobno-spolna struktura stanovništva Grada Labina

Struktura stanovništva po dobi i spolu vrlo je važan pokazatelj dosegnutog stupnja demografske dinamike i socioekonomskog razvoja. Ona je značajna zato što istodobno pokazuje vitalnost i biodinamiku stanovništva, ali i njegove gospodarske potencijale. Strukturom po dobi očituju se mladost, zrelost ili starost neke populacije te je ona vrlo pouzdan pokazatelj budućih demografskih, a posredno gospodarskih trendova, procesa i odnosa u nekom prostoru. Sastav stanovništva prema dobi odražava zajedničko dugoročno djelovanje mnogih čimbenika.

Struktura stanovništva po dobi i spolu najčešće se prikazuje s pomoću dobnospolne piramide. Naime, za analizu dobnospolne strukture stanovništva i njezinih promjena tijekom vremena koristi se kombinirani tablični i grafički prikaz, po petogodišnjim dobnim skupinama, koji još nazivamo piramida starosti, dobnna piramida i sl. Na osnovi dobnospolne strukture stanovništvo se dijeli na tri osnovna tipa: mladi ili ekspanzivni, zreli ili stacionarni i stari ili kontraktivni.

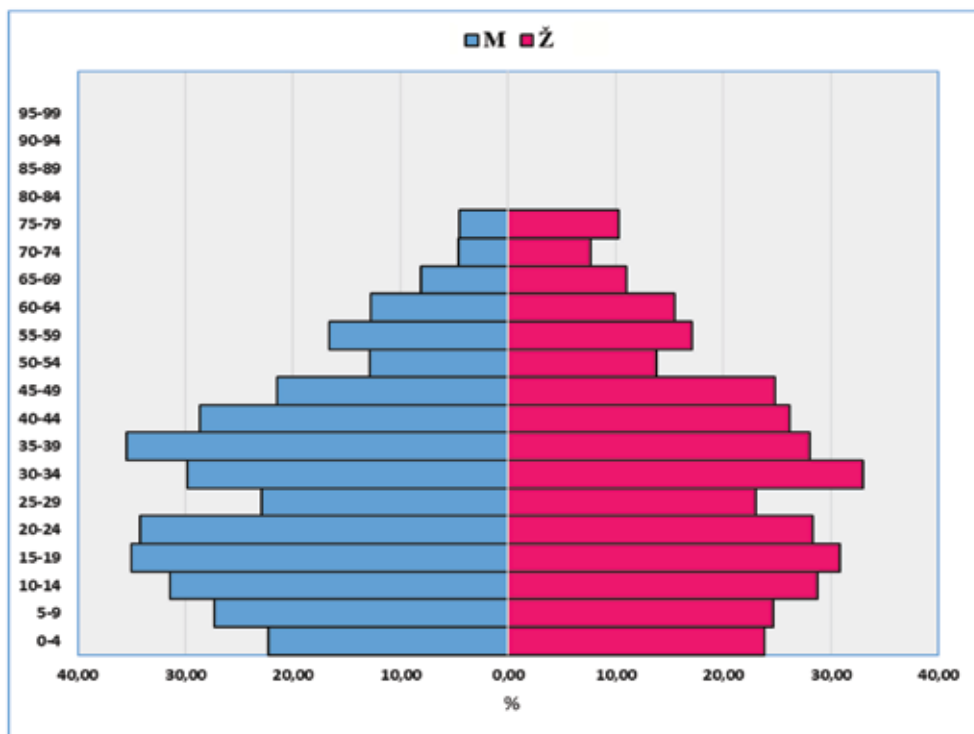
Mladi ili ekspanzivni tip, pri kojem prevladava dobnna skupina mladog stanovništva, ima oblik pravilne piramide, čija je baza najšira, a prema vrhu sve se više sužava.

Drugi je tip zrelo stanovništvo (stacionarni tip), pri kojem je udio dobnih skupina mladog i zrelog stanovništva podjednak, a starog je stanovništva najmanje; dobnospolna piramida ima bazu i srednji dio podjednako širok, a prema vrhu se sužava, stope rodnosti i smrtnosti niske su i stabilne, a

stopa prirodne promjene teži nultoj vrijednosti. Oblik podsjeća na oblik plasta sijena ili košnice.

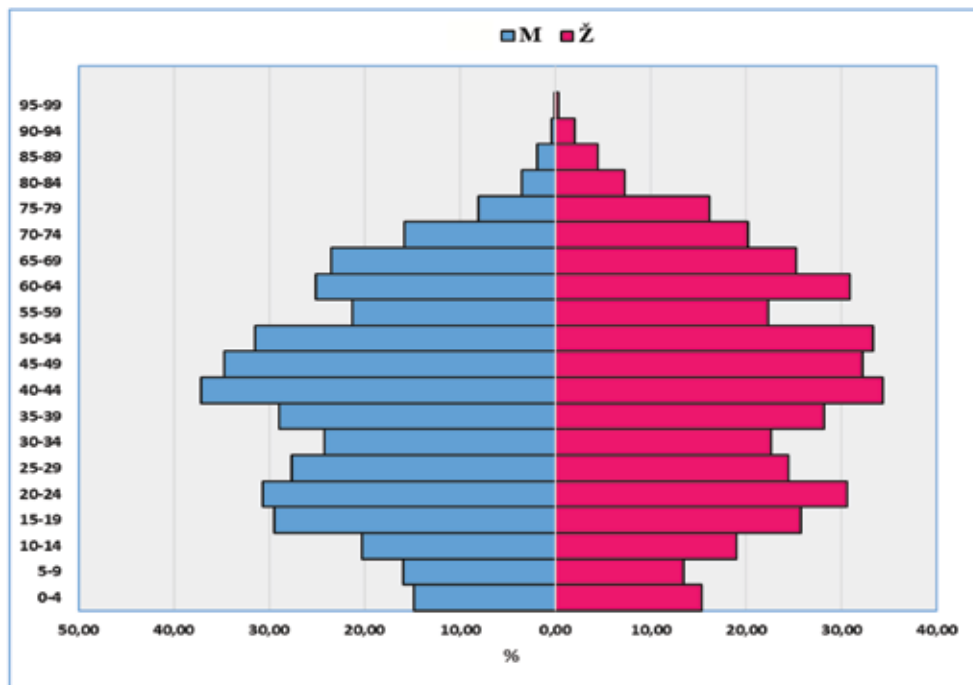
Pri starom ili kontraktivnom tipu udio je mladih najmanji, dobne skupine zrelog stanovništva veće su, a starog stanovništva ima najviše. Grafički prikaz kontraktivnog tipa poprima oblik urne.⁵⁵

Grafikon 4. Dobno-spolna struktura stanovništva Grada Labina 1971.

⁵⁵ Ivo NEJAŠMIĆ, *Demogeografija*, nav. dj., str. 178.-179.

Grafikon 5. Dobno-spolna struktura stanovništva Grada Labina 2001.

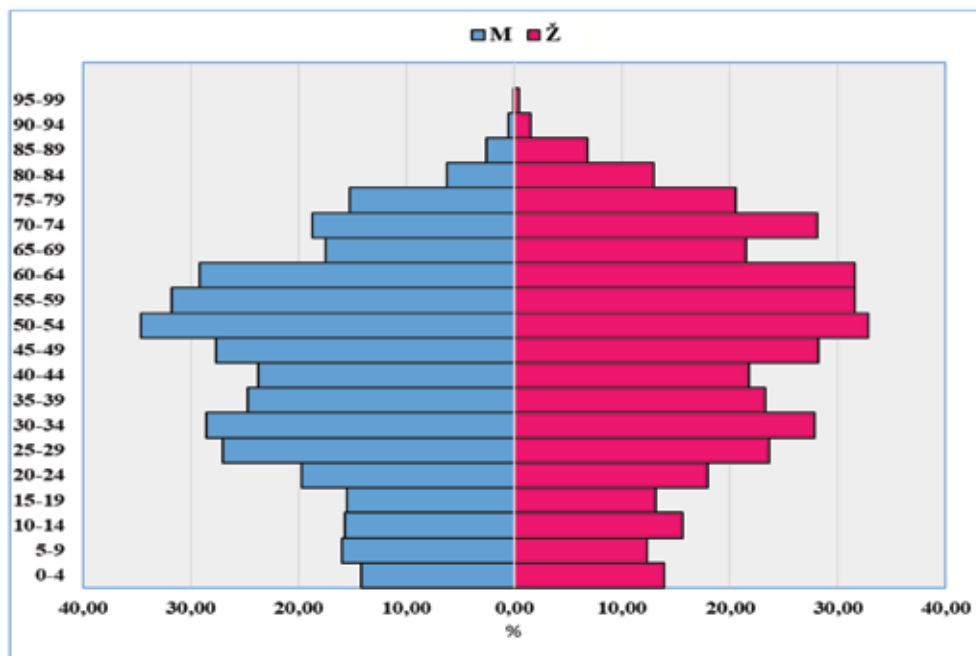
Dobno-spolna piramida stanovništva Grada Labina 1971. prikazana je na Grafikonu 4. Uočava se kako dobno-spolna piramida odgovara ekspanzivnom tipu stanovništva. Također je uočljiv manji udio zrelog stanovništva (25 – 35 godina), za što je zaslužno iseljavanje između dvaju svjetskih ratova, ali i pad nataliteta za vrijeme Prvog svjetskog rata. To su dva glavna uzroka smanjenog udjela muškog stanovništva u svim ostalim starijim dobnim skupinama (osobito je važna uloga iseljavanja).

Dobno-spolna piramida iz ekspanzivnog tipa 1971. evoluirala je 2001. u kontraktivni tip stanovništva (oblik urne). Mlada baza je sužena, dok je udio starog stanovništva povećan, s time da je udio ženskog stanovništva veći zbog diferencijalnog mortaliteta muškog stanovništva. Usjek u petogodišnjim dobnim skupinama 55 – 59 treba pripisati padu nataliteta za vrijeme Drugog svjetskog rata. Isto tako, vidljiv je višak muškog stanovništva u zrelim godinama u odnosu na žensko stanovništvo.

Dobno-spolna piramida, tj. dobno-spolna struktura stanovništva

Grada Labina 2011., prikazana je na Grafikonu 6. Uočljivo je kako dobno-spolna piramida odgovara kontraktivnom tipu stanovništva.

Grafikon 6. Dobno-spolna struktura stanovništva Grada Labina 2011.

Usporedba dobno-spolne piramide 2001. i 2011. jasno pokazuje sužavanje dobne skupine *djeca* (0 – 14) i *roditelji* (15 – 49), a širenje starije skupine *praroditelji* (50 i više godina) (Grafikon 5. i 6.). Godine 2001. udio *praroditelja* (36,4%) bio je trostruko veći od udjela *djece* (12,3%), a 2011. gotovo četverostruko veći od udjela *djece* (11,6%).

Grafički prikaz dobnog sastava stanovništva Grada Labina u analiziranom razdoblju (od 2001. do 2011.) znatno je izgubio uobičajen piramidalni oblik. Osim neznatnog porasta dobne skupine od 5 do 9 (za 0,1%), pad u ostalim mlađim dobnim skupinama doveo je do sužavanja baze piramide i širenja njezina središnjeg dijela, što prouzrokuje nizak, opadajući prirodni prirast ili prirodno smanjenje i pokazuje proces depopulacije. Piramide starosti za 2001. i 2011. pokazuju obilježje zrelog regresivnog tipa dobnog sastava stanovništva jer je udio dviju najmlađih dobnih skupina (0

– 4 i 5 – 9) manji od udjela dviju starijih (10 – 14 i 15 – 19). Ovako nepovoljne biološke značajke populacije pridonose smanjenju ukupnog ljudskog potencijala i predstavljaju prepreku društveno-gospodarskom razvoju Grada. Porast stanovništva u dobnim skupinama 25 – 34 jasno pokazuje da se u Grad doseljava mlađe stanovništvo i to većinom visokoobrazovano, koje nakon završenog studija ostaje živjeti na njegovu području. Porast stanovništva u starijim dobnim skupinama rezultat je modernizacijskih procesa u društvu i općeg produljenja trajanja života.

Prema tome, može se zaključiti kako je proces starenja uzeo maha u razdoblju od 1991. do 2011. Smanjivanje udjela mladog stanovništva, uz istodobno povećanje dobnih skupina zrelog i starog stanovništva, glavni je pokazatelj ovoga procesa.

IV. 4. Odabrani pokazatelji dobno-spolne strukture u gradovima Istarske županije 2011.

Starenje stanovništva ogleda se prije svega u smanjivanju broja i udjela mladog (do 19 godina starosti) te porastu broja i udjela starog (iznad 60 godina starosti) u ukupnom stanovništvu.

Tablica 16. Odabrani pokazatelji dobno-spolne strukture istarskih gradova 2011.

Pokazatelji/gradovi	Labin	Buzet	Buje	Novigrad	Pazin	Poreč	Pula	Rovinj	Umag	Vodnjan
Koeficijent mladosti $k_m = P(0-19)/P*100$	15,4	18,7	16,8	17,8	19,3	19,8	17,9	16,6	17,7	21,6
Koeficijent mladosti $k_m = P(0-14)/P*100$	11,6	13,8	12,4	13,2	13,2	14,7	13,2	12,0	13,1	16,3
Koeficijent starosti $k_s = P(60+)/P*100$	28,3	22,3	23,5	24,5	22,8	21,4	19,3	25,3	22,6	21,9
Koeficijent starosti $k_s = P(65+)/P*100$	20,2	15,7	16,2	18,3	16,3	14,7	26,1	17,6	15,7	15,1
Indeks starosti $i_s = P(60+)/P(0-19)*100$	183,6	119,6	140,3	137,5	118,3	108,5	107,8	152,8	127,9	101,6
Indeks starosti $i_s = P(65+)/P(0-14)*100$	174,3	113,9	130,7	138,2	123,2	99,8	197,3	146,5	120,2	92,7

* Koeficijent dobne ovisnosti mladih $k_d, m = P(0-14)/P(15-64)*100$

** Koeficijent dobne ovisnosti starih $k_d, s = P(65+)/P(15-64)*100$

*** Koeficijent ukupne dobne ovisnosti $k_d, u = P(0-14) + P(15-64)/P(15-64)*100$

Koeficijent mladosti⁵⁶ (0 – 19) u Gradu Labinu smanjen je u 2011. u odnosu na 2001. s 20,4 na 15,4, a koeficijent starosti⁵⁷ povećan s 22,9 na 28,3. Prema podacima popisa stanovništva 2011., svaki 3,5 stanovnik Grada Labina stariji je od 60 godina. Indeks starenja⁵⁸, kao precizan sintetički pokazatelj starenja stanovništva, povećan je s 119,9 na 183,6. To znači da je 2001. na 100 mladih dolazilo 120 starih, a u 2011. na 100 mladih 184 starih stanovnika. Prosječna starost⁵⁹ stanovništva Grada povećana je s 41,5 godina 2001. na 45,1 godina 2011.

Dobar analitički pokazatelj sastava prema dobi i brzine starenja stanovništva jest koeficijent dobne ovisnosti starih⁶⁰, tj. broj starih na 100 osoba u radnoj dobi. Prema podacima popisa stanovništva 2001., za Grad Labin iznosio je 22,4, a u 2011. povećan je na 29,7. Koliko je daleko odmaknuo proces demografskog starenja u Gradu Labinu, zorno prikazuju vrijednosti indeksa starenja prema rezultatima popisa 2011. u odnosu na druge istarske gradove. Indeks starenja u Gradu Labinu bio je najviši – iznosio je 183,6. U ostalih devet gradova indeks starenja bio je također veći od 100, što nam govori da je broj i udio staračkog nadmašio broj i udio mladog stanovništva. U trima gradovima indeks starenja kretao se između 100 i 110. Prema tome, niti jedan grad nema mladu populaciju s obzirom na to da se u demografskoj literaturi graničnom vrijednošću između mlade populacije i one koja je ušla u proces demografske starosti uzima indeks

⁵⁶ Koeficijent mladosti jest postotni udio osoba mladih od 20 godina u ukupnom stanovništvu.

⁵⁷ Koeficijent starosti jest postotni udio osoba starih 60 i više godina u ukupnom stanovništvu. Osnovni je pokazatelj razine starenja, a kad prijeđe vrijednost od 12%, smatra se da je stanovništvo određenog područja zašlo u proces starenja.

⁵⁸ Indeks starenja jest postotni udio osoba starih 60 i više godina u odnosu na broj osoba starih 0 – 19 godina. Indeks veći od 40% kazuje da je stanovništvo određenog područja zašlo u proces starenja.

⁵⁹ Prosječna starost označava srednje godine života cjelokupnog stanovništva određenog prostora (zemlje, grada itd.), a izračunava se kao aritmetička sredina starosti stanovništva.

⁶⁰ Ako se stanovništvo izvan radnog kontingenta podijeli na mlado i staro te stavi u odnos prema radnom kontingentu, dobivaju se koeficijenti ovisnosti. Niži koeficijent dobne ovisnosti, kako za mlado tako i za staro stanovništvo, znači da je stanovništvo u radnoj dobi mnogo manje opterećeno uzdržavanjem stanovništva, koje zbog niske ili previsoke dobi nije u načelu radno sposobno. Ta je činjenica sama po sebi važna, ali i po tome da niži koeficijent dobne ovisnosti omogućava da se stanovništvo u radnoj dobi u većem stupnju ekonomski aktivira.

starenja 40. Prostorno gledano, najnepovoljnije pokazatelje ostarjelosti stanovništva ima Grad Labin, a najpovoljnije gradovi Vodnjan i Poreč.

Svi istarski gradovi imali su vrijednost koeficijenta starosti iznad 12%, što znači da su svi zašli u proces starenja (Tablica 16.). Vrijednost iznad prosjeka svih gradova, koja je iznosila 23,2, imalo je šest gradova, dok je manje od prosjeka imalo četiri grada. Gradovi s najvišim koeficijentom starenja su Labin (28,3), Rovinj (25,3), Novigrad (24,5) i Buje (23,5).

Prosječna starost u Republici Hrvatskoj, prema popisu stanovništva 2011., iznosila je 41,7 godina, a u Istarskoj županiji 43,0. Iako se gradovi razlikuju prema prosječnoj dobi stanovništva, ona je u svima viša od 30 godina, što je granica koja pokazuje početak starenja stanovništva. Od deset gradova, dva su imala prosječnu starost manju od državnog prosjeka (Vodnjan i Poreč), a pet manju od prosjeka Istarske županije (Vodnjan, Poreč, Buzet, Novigrad i Umag). To je ukupno 50% gradova Istarske županije. Najveću prosječnu starost imao je Grad Labin (45,1 godina), a najnižu Grad Vodnjan (40,7 godina). Stanovništvo Grada Labina starije je od stanovništva Republike Hrvatske koje je imalo prosječnu starost 41,7 godina i stanovništva Istarske županije, čiji je prosjek 43,0.

Predočeni sastav stanovništva Grada Labina prema dobi i spolu posljedica je zajedničkog djelovanja svih onih čimbenika koji određuju opće kretanje stanovništva. „Djelovanje prirodnog kretanja, migracije i vanjskih čimbenika (gospodarske krize i posebice rata), međusobno je isprepletено, katkada dopunjujuće, a katkada suprotstavljeno. S druge strane, i sam sastav stanovništva utječe na rodnost, smrtnost i brojčano kretanje stanovništva“.⁶¹

⁶¹ Ivo NEJAŠMIĆ – Aleksandar TOSKIĆ, „Starenje stanovništva u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 94.

IV. 5. Koeficijenti feminiteta i maskuliniteta stanovništva Grada Labina

Dobnom se strukturom očituje mladost, zrelost ili starost neke populacije, a struktura po spolu pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva, pri čemu njezina jače izražena neujednačenost nepovoljno utječe na sklapanje brakova. Na ovu strukturu dugoročno utječu natalitet, mortalitet, migracije i ostali čimbenici. Iz činjenice da žene u prosjeku žive duže od muškaraca, opća je tendencija povećanje koeficijenta feminiteta (broj žena na 100 ili 1000 muškaraca), usporedno s porastom životne dobi.

**Tablica 17. Koeficijent feminiteta stanovništva Grada Labina
1961., 1971., 1981., 1991. i 2001.**

Godina	1961.			1971.			1981.		
	M	Ž	K _f	M	Ž	K _f	M	Ž	K _f
Grad Labin	5350	4903	91,6	5401	5377	99,6	5937	6077	102,4

Godina	1991.			2001.		
	M	Ž	K _f	M	Ž	K _f
Grad Labin	6533	6611	101,2	6115	6311	103,2

Uspoređivani rezultati pet popisa (1961. – 2001.) ne pokazuju izrazite razlike u sastavu prema spolu ukupnog stanovništva (Tablica 17.). Popisi iz 1961. i 1971. bilježe manjak ženskog stanovništva (1961. K_f = 91,6; 1971. K_f = 99,6), dok popisi iz 1981., 1991. i 2001. bilježe prevagu ženskog stanovništva (1981. K_f = 102,4; 1991. K_f = 101,2 i 2001. K_f = 103,2). Ovakva slika rezultat je prije svega većeg broja ženskog stanovništva u starijim dobnim skupinama. Od 1971. do 2001. popisi bilježe stalnu neravnotežu prema spolu u tzv. udajno-ženidbenoj dobi (15 – 59), što se odražavalo na mogućnost sklapanja brakova i razinu rodnosti. U 1971. u toj je skupini bilo 3698 muškaraca i 3471 žena (K_f = 93,9), u 1981. 4079 muškaraca i 3966 žena (K_f = 97,2), u 1991. 4300 muškaraca i 4161 žena (K_f = 96,8), a u 2001. 4098 muškaraca i 3912 žena (K_f = 95,5).

Tablica 18. Koeficijenti maskuliniteta i feminiteta stanovnika Grada Labina ukupno i po glavnim dobnim skupinama 2001. i 2011.

Koeficijent maskuliniteta				Koeficijent feminiteta			
Ukupni	0 – 19	20 – 59	60+	Ukupni	0 – 19	20 – 59	60+
2001.							
6096	1243	3643	1210	6290	1132	3515	1643
%	20,4	59,8	19,8	%	18,0	56,0	26,0
2011.							
5700	947	3360	1393	5942	847	3194	1901
%	16,6	59,0	24,4	%	14,3	53,8	32,0

Prema popisu iz 2011., Grad Labin imao je 11 642 stanovnika, od toga 5700 muškaraca (49,0%) i 5942 žene (51,0%). Dobno-spolna struktura pokazuje nerazmjer broja muškaraca i žena prema dobnim skupinama (Tablica 18.). Udio muškaraca veći je u mlađim dobnim skupinama, a udio žena u starijim dobnim skupinama. Počevši od dobne skupine 20 – 24 nadalje, veći je broj muškaraca nego žena. Među stanovništvom starim 65 i više godina ima 67 muškaraca na 100 žena, a među stanovništvom starim 80 i više godina dolazi 44 muškarca na 100 žena.

Promjene u spolnoj strukturi stanovništva Grada Labina najbolje pokazuju koeficijenti maskuliniteta (broj muškaraca na 1000 žena) i feminiteta (broj žena na 1000 muškaraca). Koeficijent maskuliniteta u Gradu Labinu 2001. iznosio je 962, a 2011. smanjen je na 959. Prema tome, u Gradu Labinu na 1000 žena dolaze 962 muškaraca. Koeficijent feminiteta u Gradu Labinu iznosi 1042 i veći je od koeficijenta maskuliniteta za 83. U Gradu Labinu na 1000 muškaraca dolaze 1042 žene.

Pri analizi specifičnih koeficijenata feminiteta prema velikim dobnim skupinama primjetne su određene razlike. Koeficijent maskuliniteta u promatranom razdoblju od 2001. do 2011. u mladog stanovništva (do 19 godina starosti) veći je od koeficijenta feminiteta, što se može objasniti diferencijalnim natalitetom muškog stanovništva s obzirom na to da je općepoznata pojava kako je u ukupnom broju živorođenih 5 do 6% više muške nego ženske djece. Koeficijent feminiteta zrelog stanovništva (od 20 do 59 godina starosti) bio je manji od koeficijenta maskuliniteta. Prevlad žena nad muškim dijelom stanovništva prisutna je u dobi iznad 60 godina starosti (staro stanovništvo), što je dijelom ostavština iz prošlosti, kao refleksija Drugog svjetskog rata u najstarijim godištimu muške populacije.

V. Stanovništvo prema bračnom stanju

Na odluku o stupanju u brak utječu brojne društvene promjene. Mladi se sve kasnije osamostaljuju, odnosno sve kasnije napuštaju roditeljski dom; nevjesta i ženik sve stariji stupaju u brak, što može biti povezano s većim obuhvatom mladih visokoškolskim obrazovanjem, većim uključivanjem žena na tržište rada, ali i sa stopom nezaposlenosti mladih. Mlade žene u postindustrijskom društvu ne stavljaju brak i majčinstvo na prvo mjesto.⁶² U skladu s time povećava se broj mladih žena, osobito visokoobrazovanih, koje na prvo mjesto stavljaju karijeru i posao. Određen dio mladih živi u izvanbračnim zajednicama.

V. 1. Sklopljeni i razvedeni brakovi u gradovima Istarske županije 2001. – 2010.

Sklopljeni brak jest zakonom uređena životna zajednica muškarca i žene, a razvedeni brak jest pravomoćnom presudom nadležnog suda raskinuta bračna zajednica. U razdoblju od 2001. do 2010. na području Grada Labina na sklapanje braka odlučilo se 549 parova. Tijekom 2010. sklopljeno je 56 brakova, što je za 12,5% manje nego u 2008., kada je zabilježen najveći broj sklopljenih brakova u promatranom 10-godišnjem razdoblju.

U gradovima Istarske županije tijekom 2010. (Tablica 19.) sklopljeno je ukupno 575 brakova, što je za 27,2 manje nego u 2006., kada je sklopljeno najviše brakova u 10-godišnjem razdoblju (790). Tijekom navedenog razdoblja najviše je brakova sklopljeno na području Grada Pule (247), a najmanje na području gradova Pazina i Novigrada (po 18).

Kako je već navedeno, mladi se u Hrvatskoj sve kasnije odlučuju na sklapanje braka. Na tu činjenicu u velikoj mjeri utječe splet društvenih i gospodarskih čimbenika. Sve veći obuhvat mladih generacija visokoškolskim

⁶² Josip OBRADOVIĆ – Mira ČUDINA-OBRADOVIĆ, „Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje“, *Revija za socijalnu politiku*, vol. 7, br. 2, Zagreb 2000., str. 131.-145.

obrazovanjem vrlo je važan čimbenik u pomicanju te dobi u starije dobne skupine. Također, tome je uvelike pridonijelo osamostaljivanje žena koje su se proteklih godina počele sve više uključivati na tržište rada. Mladi ljudi koji imaju namjeru sklopiti brak danas u sve većem broju žive zajedno prije sklapanja braka. Navedeni čimbenici utječu na povećanje prosječne starosti pri sklapanju prvog braka i ženika i nevjeste.

Tablica 19. Sklopljeni brakovi 2001. – 2010.

Godina	Ukupno	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Labin	549	52	50	58	55	50	52	55	64	57	56
Buzet	322	34	34	36	33	25	35	32	32	35	26
Buje	233	15	25	22	21	21	23	24	33	20	29
Novigrad	190	10	25	19	11	25	26	28	10	18	18
Pazin	392	35	37	38	49	49	45	34	43	44	18
Poreč	897	88	89	99	106	108	87	97	95	97	31
Pula	2566	289	299	278	307	308	308	293	273	272	247
Rovinj	740	70	65	78	76	73	91	83	68	64	72
Umag	693	67	65	58	69	71	82	94	68	66	53
Vodnjan	252	-	-	28	29	25	41	38	34	32	25
Ukupno	6834	660	689	714	756	755	790	778	720	705	575
IŽ	10 305	958	985	1013	1088	1054	1103	1131	1034	991	948

Tablica 20. Razvedeni brakovi 2001. – 2010.⁶³

Godina	Ukupno	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Labin	150	-	26	20	9	14	17	22	14	14	14
Buzet	32	2	3	3	1	6	5	2	2	4	4
Buje	72	5	11	5	6	9	4	9	6	10	7
Novigrad	63	4	5	10	6	4	7	6	7	8	6
Pazin	50	3	9	5	3	3	2	3	10	6	6
Poreč	211	22	27	29	18	21	18	24	19	31	2
Pula	1060	90	97	95	102	108	83	95	138	135	117
Rovinj	192	22	15	19	20	21	7	20	25	23	20
Umag	225	24	15	28	24	17	24	26	25	15	27
Vodnjan	44	-	-	2	6	3	3	5	9	11	5
Ukupno	2099	172	208	216	195	206	170	212	255	257	204
IŽ	2617	216	260	253	248	258	213	260	310	319	280

⁶³ Izvor: *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010. i 2011.*

Prikazani podaci o sklopljenim i razvedenim brakovima u Gradu Labinu i Istarskoj županiji od 2001. do 2010. pokazuju kako stopa sklopljenih brakova (na 1000 stanovnika) iznosi oko 4,4 u Gradu Labinu, a 4,9 u Istarskoj županiji. Uočava se kako je stopa sklopljenih brakova u Gradu Labinu s godinama oscilirala pa tako 2003. iznosi 4,7, a 2005. iznosila je 4,0, dok je 2010. iznosila 4,5, što je slično Istarskoj županiji (2010. je iznosila 4,6).

U promatranom 10-godišnjem razdoblju ukupno je na području Grada Labina razvedeno 150 brakova – najveći broj zabilježen je 2002., kada je razvedeno 26 brakova, dok je najmanji broj zabilježen 2004., kada je razvedeno devet brakova. U gradovima Istarske županije u promatranom razdoblju najmanje je razvedenih osoba na području Grada Buzeta (32), a najviše na području Grada Pule (1060). Od 2001. do 2010. stopa razvedenih brakova (na 1000 stanovnika) iznosi oko 1,2 u Gradu Labinu (Tablica 20.), što je slično Istarskoj županiji (1,3).

Na razini gradova Istarske županije (osim Vodnjana) prosječna stopa sklopljenih brakova (na 1000 stanovnika) iznosi oko 4,6, a stopa razvedenih 1,5, što je slično Županiji. Najvišu stopu sklopljenih brakova imaju gradovi Umag (5,4) i Buzet (5,3), a najnižu Grad Pazin (4,2), dok najvišu stopu razvedenih brakova imaju gradovi Pula (1,8) i Umag (1,7), a najnižu gradovi Pazin (0,5) i Buzet (0,5).

Analiza broja sklopljenih i razvedenih brakova u Gradu Labinu i Istarskoj županiji od 2001. do 2010. pokazuje oscilacije u njihovu kretanju po pojedinačnim godinama, no trend ukazuje na smanjenje broja sklopljenih te povećanje broja razvedenih brakova, s time da se broj sklopljenih brakova smanjuje manjim intenzitetom u odnosu na povećanje broja rastavljenih brakova. Drugim riječima, u odnosu na 2001. broj sklopljenih brakova na području gradova Istarske županije smanjen je za 12,9%, a broj razvedenih brakova povećan za 18,6%. U Istarskoj županiji broj razvedenih brakova povećao se za 29,6%, dok se broj sklopljenih brakova smanjio za 1,1%.

Smanjenje broja sklopljenih brakova u određenoj mjeri utječe i na dugoročnu tendenciju smanjenja broja živorođene djece (nataliteta) jer se u Republici Hrvatskoj i danas većina djece rađa unutar bračne zajednice (između 85% i 90% u posljednjih desetak godina).

V. 2. Kontingent stanovništva prema bračnom stanju

Kontingent stanovništva prema bračnom stanju odnosi se na stanovništvo staro 15 i više godina. Obilježja stanovništva iskazana su posebno za mušku i žensku populaciju u kategorijama: *neoženjen/neudana*, *oženjen/udana*, *udovac/udovica*, *razveden/razvedena* i *nepoznato*.⁶⁴

Prema podacima iz *Popisa stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2001.*, u Gradu Labinu 60,0% stanovništva staroga 15 i više godina činile su udane žene i oženjeni muškarci (58,5% udanih žena i 61,6% oženjenih muškaraca), 27,1% neudane žene i neoženjeni muškarci, 9,4% udovice i udovci, 2,9% razvedene osobe i 0,5% osobe nepoznatoga zakonskog bračnog stanja (Tablica 21.).

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011., u Gradu Labinu među 10 290 osoba u dobi 15 i više godina bilo je ukupno 56,9% osoba u braku (2919 oženjenih muškaraca i 2941 udana žena). Apsolutni broj osoba u bračnoj zajednici toliko je izjednačen da je i relativni udio praktički jednak (28,4%). Druga su najbrojnija skupina neoženjeni muškarci (16,5%). Pribrojimo li neudanim ženama (10,8%) udovice (9,1%), njihov se udio penje na 19,9%. Razvedenih je osoba ukupno bilo 488 (192 razvedena muškarca i 296 razvedenih žena), odnosno 4,7%.

Ako usporedimo promjene u zakonskom bračnom stanju iz popisa 2011. u odnosu na popis 2001., primjećujemo da se u Gradu Labinu udio udanih žena i oženjenih muškaraca u međupopisnom razdoblju smanjio za 3,1%, udio neudanih žena i neoženjenih muškaraca ostao je na istoj razini (27,1), dok se udio razvedenih osoba povećao (ukupno za 1,8%).

⁶⁴ Neoženjenim muškarcem ili neudanom ženom smatraju se sve osobe starije od 16 godina i sve osobe koje nikad nisu sklopile brak prema vrijedećim propisima. Oženjenim muškarcem, odnosno udanom ženom smatraju se osobe koje su sklopile brak pred nadležnim tijelom ovlaštenim za sklapanje braka u skladu s vrijedećim propisima (*Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*, Metodološka objašnjenja). Udovcem, odnosno udovicom smatraju se osobe čija je bračna zajednica prestala postojati smrću jednog od supružnika, odnosno proglašenjem bračnog supružnika umrlim. Razvedenim, odnosno razvedenom smatraju se osobe čija je bračna zajednica raskinuta pravomoćnom sudskom presudom (*Izveštaj o kvaliteti za statističko istraživanje, Statistika sklopljenih brakova (DEM-3) za 2018.*, Zagreb).

Vidljive promjene u bračnom stanju posljedica su sve kasnijeg ulaska u brak, odnosno sve većeg broja osoba koje žive u samačkim kućanstvima i izvanbračnim zajednicama te sve manjeg broja sklopljenih brakova.

Tablica 21. Muškarci i žene stari 15 i više godina prema bračnom stanju u Gradu Labinu 2001.⁶⁵

Spol	Svega	Neoženjen/ neudana	Oženjen/ udana	Udovac/ udovica	Razveden/ razvedena	Nepoznato
Muškarci	5327	1742	3284	160	111	30
Žene	5576	1211	3262	868	214	21
Ukupno	10 903	2953	6546	1028	325	51

U gradovima Istarske županije (Tablica 22. i 23.), prema popisu iz 2011., najbrojnija su kategorija udane žene (27,5%), a zatim neoženjeni muškarci (16,6%). Biološke zakonitosti dugovječnosti žena i dobna struktura odrazili su se i u sastavu prema bračnom stanju. Najmanje je razvedenih osoba na području Grada Pazina (2,6%), a najviše na području Grada Pule (7,1%), Novigrada (5,7%) i Umaga (5,6%), što je iznad županijskog (4,9%) i državnog prosjeka (4,4%).

Tablica 22. Muškarci stari 15 i više godina prema bračnom stanju po gradovima Istarske županije 2011.

ŽENE							
Grad	Sveukupno	Svega	Neudana	Udana	Udovica	Razvedena	Nepoznato
Labin	10 290	5297	1116	2941	932	296	12
Buzet	5289	2658	601	1565	408	82	2
Buje	4541	2332	590	1246	358	125	13
Novigrad	3771	2007	476	1028	372	127	4
Pazin	7494	3785	979	2119	568	112	7
Poreč	14 239	7505	1937	4085	969	496	18
Pula	49 864	26 265	6321	13 171	4316	2245	212
Rovinj	12 573	6620	1682	3448	1055	424	11
Umag	11 707	6126	1614	3233	865	389	25
Vodnjan	5120	2627	574	1524	416	111	2
Ukupno	124 888	65 222	15 890	34 360	10 259	4407	306
IŽ	180 239	93 423	22 161	50 384	15 191	5305	382
RH	3 632 461	1 900 851	448 943	1 006 532	345 023	95 578	4775

⁶⁵ Izvor: *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001.*

Tablica 23. Žene stare 15 i više godina prema bračnom stanju po gradovima Istarske županije 2011.⁶⁶

ŽENE							
Grad	Sveukupno	Svega	Neudana	Udana	Udovica	Razvedena	Nepoznato
Labin	10 290	5297	1116	2941	932	296	12
Buzet	5289	2658	601	1565	408	82	2
Buje	4541	2332	590	1246	358	125	13
Novigrad	3771	2007	476	1028	372	127	4
Pazin	7494	3785	979	2119	568	112	7
Poreč	14 239	7505	1937	4085	969	496	18
Pula	49 864	26 265	6321	13 171	4316	2245	212
Rovinj	12 573	6620	1682	3448	1055	424	11
Umag	11 707	6126	1614	3233	865	389	25
Vodnjan	5120	2627	574	1524	416	111	2
Ukupno	124 888	65 222	15 890	34 360	10 259	4407	306
IŽ	180 239	93 423	22 161	50 384	15 191	5305	382
RH	3 632 461	1 900 851	448 943	1 006 532	345 023	95 578	4775

VI. Rođeni, umrli i vjenčani stanovnici Grada Labina

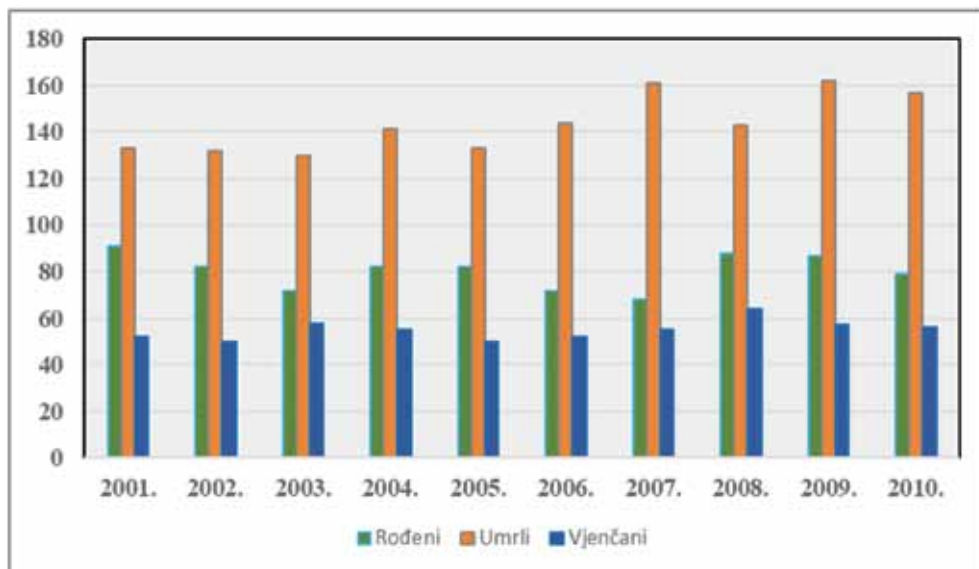
Na kraju analize nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta (vjenčanja, bračnosti), donosimo sumarne podatke za rođene i umrle osobe te sklopljene brakove na razini Grada Labina od 2001. do 2010. Iz tabličnog pregleda rođenih, umrlih i vjenčanih stanovnika Grada jasno se vidi ne samo njegovo prirodno kretanje već i točke krize smrtnosti:

Tablica 24. Rođeni, umrli i vjenčani u Gradu Labinu od 2001. do 2010.⁶⁷

Godina	Ukupno	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Rođeni	803	91	82	72	82	82	72	68	88	87	79
Umrli	1436	133	132	130	141	133	144	161	143	162	157
Vjenčani	549	52	50	58	55	50	52	55	64	57	56

⁶⁶ Izvor: Na istome mjestu.

⁶⁷ Izvor: *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009. i 2010.*

Grafikon 7. Rođeni, vjenčani i umrli u Gradu Labinu od 2001. do 2010.

U prvom desetljeću XX. stoljeća u Gradu Labinu živjelo je oko 12 426 stanovnika. Prosječno se godišnje vjenčalo 55 parova, što odgovara stopi nupcijaliteta od 4,4‰. Istodobno je rođeno 803 djece, odnosno oko 80 djece godišnje, tako da je stopa nataliteta iznosila 6,4‰. No, dok je taj skromni natalitet barem donekle utjecao na populacijsko kretanje, viši je mortalitet, s godišnjom stopom od 11,6‰, poništavao taj učinak i ugrožavao prirodnu reprodukciju žiteljstva. Dakle, u desetogodišnjem razdoblju stupci smrti (umrlih) nadvisivali su druge dvije vrijednosti – rođene i vjenčane (Grafikon 7.).

VII. Struktura stanovništva prema obrazovnim obilježjima

Obrazovna struktura stanovništva relevantan je pokazatelj razine gospodarskog razvoja određenog područja. Podaci o školskoj spremi i promjene koje nastaju u strukturi stanovništva važne su za utvrđivanje tzv. kontingenta školovanog stanovništva na nekom području.

Obrazovna struktura stanovništva povezana je s ostalim strukturama

stanovništva, prvenstveno onima vezanima uz rad pa je ujedno pretpostavka i posljedica promjena u strukturi stanovništva prema aktivnosti, djelatnosti i zanimanju.⁶⁸ Temeljno je obrazovno obilježje *stanovništvo prema završenoj školi*. Budući da je osnovno obrazovanje obvezno, kontingent školovanog stanovništva, prema popisima 2001. i 2011., odnosi se na stanovništvo staro 15 i više godina. Podaci se odnose na najvišu završenu školu. Obilježje *završene škole* iskazano je u devet modaliteta: 1) bez škole, 2) 1 – 3 razreda osnovne škole, 3) 4 – 7 razreda osnovne škole, 4) osnovna škola, 5) srednja škola, 6) stručni studij, 7) sveučilišni studij, 8) doktorat znanosti i 9) nepoznato.⁶⁹

Na čitavom području Grada Labina hijerarhijski odnos prema broju i udjelu bio je 2001. sljedeći (Tablica 25.): 1) 1,5% bez škole, odnosno 167 osoba, 2) 2,6% (283 osobe) sa završena 1 – 3 razreda osnovne škole, 3) 10,4% (1137 osobe) sa završena 4 – 7 razreda osnovne škole, 4) 21,7% (2368 osoba) sa završenom osnovnom školom, 5) 51,3%, odnosno 5590 osoba sa završenom srednjom školom, 6) 12,0% visoko obrazovanih, odnosno 1310 osoba, od čega 4,7% s višom školom ili stručnim studijem (509 osoba) te 7,3%, odnosno 801 osoba sa završenim fakultetom, akademijom, sveučilišnim ili poslijediplomskim studijem. Sličnu raspodjelu imaju i Istarska županija i Hrvatska u cjelini.

Na čitavom području Istarske županije hijerarhijski odnos prema broju i udjelu bio je 2001. sljedeći: 1) 0,7% bez škole, 2) 3,0% sa završena 1 – 3 razreda osnovne škole, 3) 14,0% sa završena 4 – 7 razreda osnovne škole, 4) 22,8% sa završenom osnovnom školom, 5) 50,2% sa završenom

⁶⁸ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo i razvoj*, nav. dj., str. 655.

⁶⁹ Pod najvišom završenom školom (postignutim obrazovanjem) podrazumijeva se vrsta škole čijim je završavanjem osoba stekla najvišu razinu obrazovanja. Pritom se nije pravila razlika je li obrazovanje završeno u redovitoj školi ili u onoj koja zamjenjuje redovitu (npr. škole za obrazovanje odraslih). Bitno je da je škola priznata u formalnom sustavu obrazovanja Republike Hrvatske. Kategorija *bez škole* odnosi se na osobe koje nikad nisu išle u školu, odnosno nisu završile ni prvi razred osnovne škole. Kategorija *4. – 7. r. osnovne škole* odnosi se na sve osobe koje su završile jedan od tih razreda. Kategorija *osnovna škola* odnosi se na osobe koje su završile osmogodišnju osnovnu školu, prijašnju osmoljetku ili sedmoljetku, prijašnju nižu gimnaziju, odnosno niže razrede gimnazije, prijašnju građansku školu i ostale slične škole razine „male mature“ (*Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*, Metodološka objašnjenja).

srednjom školom, 6) 12,5% visoko obrazovanih.

Prema popisu stanovništva 2001., u Republici Hrvatskoj živjelo je 3 682 826 stanovnika starijih od 15 godina. Bez škole je 685 711 stanovnika (18,6%), završenu osnovnu školu ima ukupno 801 168 stanovnika (21,7%), dok je srednju školu završilo 1 733 198 stanovnika (47,1%). Višu školu ili stručni studij završilo je 150 167 (4,1%) stanovnika, a fakultet, umjetničku akademiju, sveučilišni i poslijediplomski studij njih 287 867 (7,8%). Za 24 715 (0,7%) stanovnika podaci nisu poznati.

Tablica 25. Stanovništvo Grada Labina staro 15 i više godina prema završenoj školi 2001.⁷⁰

	Ukupno	Bez škole	1. – 3. r.	4. – 7. r.	Osnovna škola	Srednja škola	Visoko obrazovanje					Nepoznato
							Svega	Stručni studij ¹	Sveučilišni studij ¹	Magisterij	Doktorat znanosti	
Ukupno	10 903	167	283	1137	2368	5590	1310	509	777	18	6	48
m	5327	32	84	379	965	3209	639	241	381	11	6	19
ž	5576	135	199	758	1403	2381	671	268	396	7	-	29
IŽ	175 167	2546	5294	16 705	39 855	88 013	21 962	9308	12 034	432	188	783

1. Obuhvaćene su sve srednje škole – industrijske i obrtničke strukovne škole, škole za zanimanje, škole za KV i VKV radnike, tehničke i srodne strukovne škole i gimnazije.

2. Obuhvaćene su sve više škole, I. (VI.) stupnjevi fakulteta te stručni studiji prema „bolonjskom“ sustavu studiranja.

3. Obuhvaćeni su svi fakulteti, umjetničke akademije, svi sveučilišni studiji prema „bolonjskom“ sustavu studiranja te magistarski znanstveni, stručni i umjetnički studij.

U razdoblju između dvaju popisa stanovništva došlo je do smanjenja broja stanovnika starijih od 15 godina pa 2011. u Gradu Labinu živi 613 stanovnika ove dobi manje nego 2001.

⁷⁰ Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi*, Zagreb.

Tablica 26. Stanovništvo Grada Labina staro 15 i više godina prema završenoj školi 2011.⁷¹

	Ukupno	Bez škole	1. – 3. r.	4. – 7. r.	Osnovna škola	Srednja škola	Visoko obrazovanje				Nepoznato
							Svega	Stručni studij ²	Sveučilišni studij ³	Doktorat znanosti	
Labín	10 290	74	80	936	1688	5618	1877	857	1008	12	17
m	4993	14	18	263	645	3156	889	418	463	8	8
ž	5297	60	62	673	1043	2462	988	439	545	4	9
IŽ	180 239	1303	1458	11 555	35 092	100 602	29 874	12 913	16 664	297	355

Usporednom analizom strukture stanovništva, prema obilježju školske spreme od 2001. do 2011. po kategorijama, dolazi do smanjenja broja stanovnika bez završene škole za 0,8%. U navedenom razdoblju najviše se povećava udio stanovnika sa završenom srednjom školom, s 51,3% u 2001. na 54,6% u 2011. (Tablice 25. i 26.). Više i visoko obrazovanje je u ukupnoj strukturi poraslo s 12,0% u 2001. na 18,2% u 2011., a na promjene u obrazovnoj strukturi stanovništva utjecao je tehnički razvoj kao ekonomski imperativ, političke odluke, produljenje školovanja te promjene u prirodnom kretanju stanovništva. Mortalitet starijih stanovnika tijekom promatranog desetljeća, koji su većinom u prošlosti imali samo završene niže razrede osnovne škole, utjecao je na smanjenje udjela niže obrazovanih.

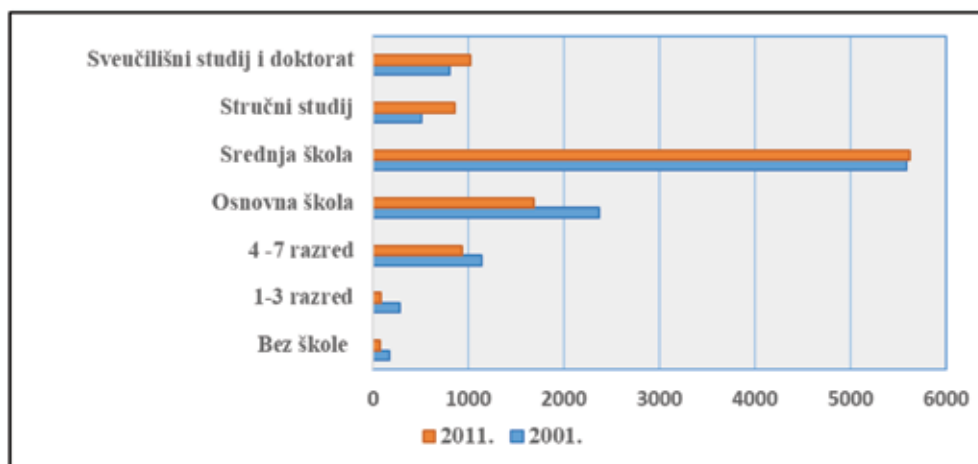
Između dvaju popisa stanovništva udio muškaraca koji nisu završili osnovnu školu smanjio se za 0,3 postotnih bodova, istovremeno je došlo i do smanjenja udjela muškaraca kojima je najveća dostignuta razina obrazovanja osnovna škola, i to za 5,2 postotnih bodova. Udio muškaraca koji su završili srednju školu porastao je za 3,0 postotna boda, dok je udio onih koji su završili višu školu ili stručni studij porastao za 3,9 postotnih bodova. Udio muškaraca koji su završili najvišu razinu obrazovanja, odnosno fakultet, akademiju, sveučilišni ili poslijediplomski studij porastao je za 2,2 postotna boda.

U prikazu obrazovne strukture žena između dvaju popisa stanovništva došlo je do pozitivnih promjena. Udio žena bez ikakvog formalnog obrazovanja smanjio se za 1,3 postotna boda, smanjio se i udio onih sa

⁷¹ Izvor: Na istome mjestu.

završenom osnovnom školom za 5,5 postotnih bodova, a za 3,8 postotnih bodova povećao se udio žena koje su završile srednju školu. Udio žena koje su završile neku višu razinu obrazovanja također je u porastu pa je udio onih koje su završile višu školu ili stručni studij 2011. porastao za 3,5 postotnih bodova u odnosu na njihov udio 2001., dok je udio žena koje su završile fakultet, akademiju, sveučilišni ili poslijediplomski studij porastao za 3,3 postotna boda.

Grafikon 8. Usporedni prikaz obrazovne strukture Grada Labina 2001. i 2011.

Usporednim prikazom obrazovne strukture s obzirom na spol jasno su prikazani pozitivni trendovi obrazovanja u žena. Udio žena bez škole bio je 2001. veći za 1,8 postotnih bodova od udjela muškaraca, a 2011. ta se razlika povećala te je udio žena bez ikakvog formalnog obrazovanja veći od udjela muškaraca za 7,4 postotna boda. Udio žena koje su završile osnovnu školu 2001. veći je za 7,1 postotnih bodova u odnosu na muškarce, a 2011. ta je razlika narasla na 6,8 postotnih bodova. Udio muškaraca koji su završili 2001. srednju školu veći je za 17,5 postotnih bodova, a 2011. veći je za 20,5 postotnih bodova.

Prema popisu stanovništva iz 2001., višu školu ili stručni studij završilo je više žena (0,3 postotna boda), a 2011. tu razinu obrazovanja kao najvišu dostignutu navelo je više muškaraca (0,1 postotnih bodova). I na najvišoj razini obrazovanja došlo je do promjene pa je nakon popisa

stanovništva 2001., prema kojem je fakultet, akademiju, sveučilišni ili poslijediplomski studij završilo više muškaraca (0,3 postotna boda), prema popisu stanovništva iz 2011., istu razinu obrazovanja završilo je više žena (1,0 postotnih bodova).

Tablica 27. Usporedni prikaz relativnih udjela obrazovne strukture s obzirom na spol prema popisu stanovništva Grada Labina 2001. i 2011.

Godina	2001.		2011.	
	muškarci (%)	žene (%)	muškarci (%)	žene (%)
Spol				
Bez škole	0,6	2,4	0,3	1,1
Osnovna škola	18,1	25,2	12,9	19,7
Srednja škola	60,2	42,7	63,2	46,5
Viša škola ili stručni studij	4,5	4,8	8,4	8,3
Fakulteti/akademije/sveučilišni poslijediplomski studij	7,2	7,1	9,4	10,4

Usporedba podataka o strukturi školske spreme u 2011. s popisom 2001. na području Grada Labina pokazuje značajno smanjenje udjela stanovništva bez školske spreme i s nižim školama, uz istodobno povećanje udjela stanovništva sa završenim školama višeg stupnja obrazovanja (Tablica 27.). Pri tome valja naglasiti da takve promjene u strukturi stanovništva uvjetuju identične promjene u kvalifikacijskoj strukturi zaposlenih i time omogućuju promjene u strukturi stanovništva prema zanimanjima. Osim navedenih promjena, još uvijek u popisu 2011. postoje značajne razlike u strukturi stanovništva prema školskoj spremi između muškaraca i žena, odnosno i struktura prema školskoj spremi, kao i prema pismenosti, povoljnija je kod muškog u odnosu na žensko stanovništvo.

VIII. Narodnosni sastav stanovništva Grada Labina

Etnička struktura stanovništva važno je obilježje naseljenosti na nekom prostoru jer se u narodnosnom sastavu stanovništva ogledaju utjecaji prošlih povijesnih, društvenih i političkih zbivanja koji umnogome određuju trend i dinamiku etnodemografskih procesa i promjena.⁷² Tijekom prošlosti Grad Labin imao je dinamičan povijesno-politički, društveno-gospodarski i demografski razvoj koji se odrazio i na oblikovanje etničke slike naseljenosti. Tijekom proteklih desetljeća i stoljeća ovaj je prostor bio izložen snažnim i brojnim migracijskim gibanjima kao najvažnijim čimbenicima oblikovanja i mijenjanja etničke slike naseljenosti.

Narodnost je obilježje koje označava pripadnost pojedinca narodu ili etničkoj skupini. Narodnost se tumači i kao osjećaj pripadnosti društvenoj zajednici (narodu) koju obilježava etničko, jezično i kulturno srodstvo njezinih pripadnika te svijest o cjelovitosti vlastite zajednice i njezine posebnosti u odnosu prema drugim takvim zajednicama.⁷³

VIII. 1. Popisi stanovništva u Istri obavljani za austrijske uprave 1900. i 1910.

Popisi stanovništva u Istri obavljani za austrijske uprave 1900. i 1910. (Tablica 28.) nacionalnu pripadnost stanovništva unosili su prema uporabnom jeziku (tal. *lingua d'uso*; njem. *Umgangssprache*). Model uporabnoga jezika kao načina nacionalnoga izjašnjavanja nikako ne može utvrditi nacionalnu pripadnost pojedinca jer je riječ o jeziku u svakodnevnoj uporabi (na radnome mjestu, ulici, tržnici), ali je bio u skladu s interesima Talijana i Nijemaca.

⁷² Ivo TURK – Marijan JUKIĆ, *Promjene u udjelima Hrvata i Srba u etničkom sastavu stanovništva Hrvatskog Podunavlja kao posljedica Domovinskog rata i mirne reintegracije (1991. – 2001.)*, Zagreb – Vukovar 2010., str. 193.

⁷³ *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*, Metodološka objašnjenja.

Tablica 28. Sastav stanovništva naselja Labin prema narodnosnom izjašnjanju od 1890. do 1945.⁷⁴

Godina	Br. st.	Hrvati		Talijani		Slovinci		Ostali		Neopredijeljeni	
		Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.	%	Br.	%
1880.	1451	70	4,82	1301	89,66	5	0,34	4	0,27	-	-
1890.	1481	15	1,01	1369	92,44	9	0,61	6	0,41	-	-
1900.	1296	1	0,08	1224	94,44	1	0,08	3	0,23	-	-
1910.	1133	22	1,94	1057	93,29	1	0,09	53	4,68	-	-
1945.	1141	300	26,29	789	69,15	11	0,96	5	0,43	36	3,16

Prema popisu stanovništva iz 1910., Labin je imao većinski udio Talijana (1057 ili 93,3%). Udio Hrvata iznosio je svega 22 ili 1,9%, a Slovenaca 11 ili 0,09%.

VIII. 2. Iseljavanja nakon Drugog svjetskog rata

Analiza razvoja etničke strukture pučanstva Grada Labina pokazuje ponajprije to da su od 1910. do 2011. promjene u etničkom sastavu grada i pripadajućim naseljima bile vrlo dinamične, najuže povezane s iseljeničko-useljeničkim gibanjima, političko-teritorijalnim zbivanjima i promjenama te društveno-gospodarstvenim razvojem prostora.

Događanja u Istri od 1943. do 1956. u smislu demografskih promjena bitno su utjecala na promjenu etničke slike Istre.

Drugi svjetski rat potaknuo je nove iseljeničke valove. Prvi val iseljavanja Talijana započeo je još u vrijeme rata, dva mjeseca prije kapitulacije Italije (u rujnu 1943.), drugi nakon 1945. i promjene vlasti, a treći nakon 1947., kada je potpisan mirovni sporazum u Parizu (10. veljače 1947.), kojim je Istra (osim Slobodnog Teritorija Trsta, STT-a) pripala Hrvatskoj, odnosno tadašnjoj Jugoslaviji. Od 1948. i 1949. počinju službene

⁷⁴ Izvor: *Cadastre National de l'Istrie: d'après le Recensement du 1er Octobre 1945*, Sušak 1946., str. 175.

optacije koje su Ugovorom predviđene.⁷⁵ Sve je to dovelo do trećeg vala iseljavanja od 1949. do 1951. To je razdoblje tzv. *druge optacije*, za koju se veže odlazak 15 000 uglavnom talijanskog stanovništva iz zone B STT-a, ali i iz ostalih istarskih gradova i mjesta zapadne Istre.⁷⁶ Do kraja 1953. *optiranje* je prestalo, a pojačalo se iseljavanje otpustom iz jugoslavenskog državljanstva. Od 1954. do 1955. počelo je razdoblje ilegalnog iseljavanja, odnosno bježanje preko granice. Kada je omogućeno *optiranje*, velik dio stanovnika Labina opredijelio se za talijansko državljanstvo i odlazak u Italiju. Iseljavanje Talijana iz Istre u prvim je valovima bilo najprije motivirano političkim, a potom gospodarskim razlozima. Osim Talijana, koji su se iselili u većem broju, mnogi Hrvati otišli su u Italiju te odatle nelegalno u druge zemlje (Australija, Južna Amerika, SAD i Kanada), što je bilo motivirano negativnim političkim (kolektivizacija, nacionalizacija, konfiskacija) te gospodarskim čimbenicima (gospodarska kriza, propast privatnog sektora).

VIII. 3. Sastav stanovništva Grada Labina prema narodnosnom izjašnjanju od 1971. do 2011.

Popisom iz 1971. možemo ustanoviti narodnosnu strukturu prema današnjoj statističkoj evidenciji naselja. Te je godine Grad Labin od ukupno 10 778 stanovnika imao 78,9% Hrvata i 1,8% stanovnika talijanske narodnosti, dok je udio Slovenaca iznosio 2,8%. Uočljivo je znatno smanjenje pripadnika talijanske nacionalnosti, kojih je najviše zabilježeno 1890. (1369).

U narodnosnoj strukturi stanovništva Grada Labina zabilježene su između 1971. i 2011. znatne promjene.⁷⁷ Najuočljiviji je među njima drastičan

⁷⁵ Godine 1948. stanovništvu Istre omogućen je legalan odlazak iz Istre na osnovi tzv. optacije. Za dobivanje rješenja optacije bilo je potrebno, uz nazočnost kotarske vlasti, dati izjavu kojom se potvrđuje da je zainteresirana osoba talijanske narodnosti. Jedino mjerilo bio je govorni jezik.

⁷⁶ Uspoređujući popis stanovništva iz 1961. s popisom iz 1948., vidi se da je ukupan broj stanovnika Istre manji za 91 965 osoba.

⁷⁷ Na temelju *Zakona o Popisu stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj*

porast apsolutnog broja Hrvata između 1991. i 2001. (Tablica 9.). Porast s 44,3% na 67,9% nije toliko posljedica doseljavanja ili asimilacije pripadnika ostalih nacionalnih skupina, već prije svega raslojavanja regionalno izjašnjenih osoba, među kojima su najveći dio činili Hrvati. Broj regionalno izjašnjenih osoba (ponajviše izjašnjenih kao *Istrijani* ili Istrani), koji je 1991. iznosio 4346 (33,1%), smanjio se 2011. u odnosu na 1991. za oko polovinu, na 2053 (17,6%).

Povećanje broja Talijana za 97 osoba između 1991. i 2001. te njihovo smanjenje za gotovo isti broj (92 osobe) u sljedećem popisnom razdoblju (2001. – 2011.) može se tumačiti tako da se vjerojatno dio Hrvata koji su se 1991. izjašnjavali Talijanima (zbog aspiracija na dobivanje talijanskih mirovina ili državljanstva) ponovno izjasnio prema svojoj izvornoj nacionalnoj pripadnosti.

u 2011. godini, čl. 7., st. 2., osoba se na pitanje o nacionalnoj pripadnosti mogla slobodno izjasniti. Stoga *Zakon o Popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2011.* potvrđuje slobodu izjašnjavanja osoba u popisu stanovništva o narodnosnoj pripadnosti radi korištenja tim podacima za statističke potrebe, uz napomenu kako se građani nisu dužni izjasniti o ovom obilježju, odnosno slobodni su uskratiti odgovor na to pitanje. Prema tome, kao i u slučaju izjašnjavanja o regionalnoj pripadnosti, svrstavaju se pod modalitet *nije se izjasnio*. „Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj u 2011. godini“, *NN*, 92/10.

Tablica 29. Sastav stanovništva Grada Labina prema narodnosnom izjašnjanju 1971., 1991., 2001. i 2011.⁷⁸

Godina	1971.		1991.		2001.		2011.		Indeks promjene 2011./1971.
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	
Hrvati	8508	78,9	5819	44,3	8436	67,9	7.270	62,5	79,2
Muslimani	278	2,6	1058	8,0	-	-	-	-	-
Bošnjaci	-	-	-	-	517	4,2	914	7,9	-
Srbi	419	3,9	376	2,9	279	2,3	287	2,5	64,1
„Jugoslaveni“ ^{***}	443	4,1	336	2,6	-	-	-	-	-
Talijani	189	1,8	270	2,1	367	2,9	275	2,4	133,3
Slovinci	299	2,8	165	1,3	96	0,8	74	0,6	21,4
Albanci	50	0,5	47	0,4	75	0,6	79	0,7	140,0
Makedonci	14	0,1	16	0,1	9	0,1	11	0,1	100
Crnogorci	35	0,3	22	0,2	15	0,1	13	0,1	3,3
Regionalno opredijeljeni	-	-	4346	33,1	903	7,3	2053	17,6	53,2*
Neopredijeljeni	382	3,5	427	3,2	1111	8,9	296	2,5	71,4
Ostali	36	0,3	46	0,3	582	4,7	139	1,2	400,0
Izjasnili se u smislu vjerske pripadnosti	-	-	-	-	-	-	187	1,6	-
Nepoznato	125	1,2	216	1,6	36	0,3	44	0,4	33,3
Ukupno	10 778	100	13 144	100	12 426	100	11 642	100	

* Indeks promjene 1991./2001.

** Stanovništvo nacionalno neopredijeljeno

Za razdoblje od 1971. do 1991. (Tablica 9.) navedeni su Muslimani, a za posljednje desetljeće (2001. – 2011.) Bošnjaci, zbog nedoumice kako prikazati njihov broj. Naime, do 1991. svi muslimani slavenskog podrijetla prikazivali su se u popisnim rezultatima kao Muslimani.⁷⁹ Na Prvom bošnjačkom saboru, održanom 27. rujna 1993. u Sarajevu, sugerirano je da se svi muslimani podrijetlom iz Bosne i Hercegovine počinjku izjašnjavati kao Bošnjaci. Tako se u Gradu Labinu 2001. izjasnilo 914 stanovnika, stoga

⁷⁸ Izvori: *Popis stanovništva 1961.*, knj. XI., nav. dj.; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima*, Dokumentacija 881, Zagreb 1992.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*

⁷⁹ Narodnost *Muslimani* kreirana je u Jugoslaviji poslije Drugoga svjetskog rata. U popisu 1961. prvi se put javlja kategorija *Muslimani u etničkom smislu*, a 1971. u statistici je uvedena kategorija *Muslimani* (koja se piše velikim slovom) kao jedan od naroda Jugoslavije.

se javlja problem može li se s brojem Muslimana iz 1991. uspoređivati broj Bošnjaka iz 2001. U posljednjem desetljeću broj Bošnjaka povećao se za 3,7%.⁸⁰

Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu Grada koji je, prema popisu iz 2011., iznosio 62,5% nešto je manji od udjela iz prethodnog popisa 2001. (67,9%). To znači da se broj regionalno izjašnjenih (*Istrijani*) dijela nacionalnih manjina, onih koji su se izjasnili u smislu vjerske pripadnosti, u posljednjem međupopisnom razdoblju povećao u apsolutnom i relativnom iznosu. Broj Hrvata u Gradu smanjen je za 5,4%, a broj regionalno izjašnjenih povećan je za 10,3%. U Gradu Labinu 17,6% stanovništva nije nacionalno opredijeljeno jer su u popisu stanovništva istaknuli regionalnu pripadnost 2053 osobe, u smislu vjerske pripadnosti izjasnilo se 187 osoba, nacionalno se nije izjasnilo 139 osoba, a nepoznate su 44 osobe.

Prema popisu iz 2011., od nacionalnih manjina najbrojniji su Bošnjaci koji čine 7,9% ukupnog stanovništva, zatim slijede Srbi s 2,5%, Talijani 2,4%, Albanci 0,7%, Slovenci 0,6%, Crnogorci 0,1% i Makedonci 0,1%.

Nakon raspada Jugoslavije zaustavljeno je doseljavanje pripadnika nacionalnih manjina s prostora bivše države jer su oni postali strani državljani koji se bez radne dozvole više nisu mogli slobodno naseljavati na prostor Republike Hrvatske. S druge strane, jedan broj pripadnika tih nacionalnih manjina uslijed ratnih događanja početkom 1990-ih iselio se iz Grada Labina. Tako se broj Srba u odnosu na popis 2001. smanjio za 89 osoba, ponajviše zbog iseljavanja u svoje matične države (Srbiju i Crnu Goru te Bosnu i Hercegovinu).

Uslijed novonastale situacije, u kojoj su se našle neke nacionalne manjine, nije moglo doći do demografske obnove tih manjina. Doseljavanje

⁸⁰ U popisu 2001. izričito su iskazani u smislu nacionalne manjine, uz ostale, Bošnjaci – prema čl. 3. *Ustavnog Zakona o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj* (NN, 105/2000.). Međutim, jedan dio Muslimana zbog svojeg stava i uvjerenja iskazao se kao Muslimani koji su u popisu 2001. razvrstani u ostale. Prema tome, Muslimani su popisom 2001. zapravo podijeljeni na Bošnjake, Muslimane i one koji se nisu nacionalno izjasnili. U popisu 2011. oni Muslimani koji su se ranije iskazivali kao Muslimani iz svojeg vlastitog uvjerenja, a nisu se držali *Ustavnog zakona*, na preporuku svojih predstavnika Bošnjaka u zakonodavnoj vlasti popisali su se kao Bošnjaci. Zato je broj Bošnjaka 2011. veći od broja u popisu 2001.

je zaustavljeno, a broj onih koji su ostali više nije bio dovoljan za značajan porast, već je uslijedio pad.

Provedena analiza jasno pokazuje da je u Gradu Labinu većinsko stanovništvo hrvatsko, ali i da je narodnosna slika doživjela promjene. Na narodnosnu strukturu znatno je utjecalo doseljavanje stanovništva iz područja bivše Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata te iseljenička gibanja.

IX. Zaključak

Stanovništvo Grada Labina karakteriziraju smanjujući fertilitet, prirodna depopulacija (negativni prirodni prirast), ukupna depopulacija (nakon 1990.) i izrazito starenje stanovništva. Iako broj živorođene djece od godine do godine oscilira, u budućnosti možemo očekivati smanjenje broja rođene djece, prouzročeno smanjenjem ukupnog broja žena fertile dobi koje je u konstantnom padu tijekom cijeloga promatranog razdoblja. Proces demografskog starenja danas je vodeći proces u dobnoj strukturi populacije Grada Labina. U razdoblju od 2001. do 2011. primjetno je smanjenje mladog stanovništva, uz istodobno povećanje dobnih skupina zrelog i starog stanovništva, što rezultira porastom indeksa i koeficijenta starenja te prosječne starosti. Smanjenje broja sklopljenih brakova u određenoj mjeri utječe i na dugoročnu tendenciju smanjenja broja živorođene djece (nataliteta) jer se većina djece rađa unutar bračne zajednice. Najveći je pozitivni pokazatelj obrazovna razina labinskog stanovništva, što predstavlja prvorazredan proizvodni i društveni potencijal za budućnost. Usporedba podataka o strukturi školske spremne u 2011. s prethodnim popisom (2001.) pokazuje značajno smanjenje udjela stanovništva bez školske spremne i s nižim školama, uz istodobno povećanje udjela stanovništva sa završenim školama više razine obrazovanja. U današnje postmodernističko doba došlo je do značajnih promjena u pogledu na obrazovanje koje je postalo neophodno, a visoko obrazovanje sve potrebnije. Ako se želi povećati broj visokoobrazovanih osoba, najprije se mora popraviti gospodarsko-politička situacija, što bi rezultiralo većim brojem radnih mjesta i smanjenom stopom nezaposlenosti kako visokoobrazovanih tako i sveukupnog radno aktivnog

stanovništva. Da bi se usporio proces starenja stanovništva Grada Labina i ublažile njegove posljedice, neophodno je povećati rodnost, čime će se potaknuti postupno pomlađivanje dobnog sastava. Osim toga, treba raditi na povećanju zaposlenosti mladih radi zaustavljanja njihova iseljavanja.

PRILOZI

Napomene uz naselja:

Duga Luka: Podaci su sadržani s naseljem Prkušnica u 1857., 1869. i 1931. i s naseljem Breg u 1921. U 1880. i 1890. označeno kao dio naselja.

Labin: U 1981. naselje Labin povećano je pripajanjem naselja Kature. Sadrži podatke za to bivše naselje koje se od 1948. do 1971. iskazivalo kao naselje. U 1857., 1869., 1921. i 1931. sadrži podatke za naselja Kapelica i Presika. U 1857., 1869., 1921. i 1931. dio podataka sadržan je u naseljima Nedeščina i Santalezi (oba u Općini Sv. Nedelja).

Gornji Rabac: Od 1857. do 1880., 1921. i 1930. podaci su sadržani s naseljem Ripenda Vrbanci. Od 1890. do 1910. sadrži podatke za bivši dio naselja Sv. Andrija koje je tih godina bilo odvojeno iskazano. U istom razdoblju iskazano pod imenom Rabac Gorenji.

Rogočana: Podaci su sadržani s naseljem Brgod u 1857. i 1869. s dijelom naselja Štalije u 1921. i s naseljem Trget u 1931. Od 1880. do 1910. sadrže podatke za bivše naselje Rogočana Vela i bivši dio naselja Rogočana Mala, koji su tih godina bili odvojeno iskazani.

Salakovci: U 1857., 1869., 1921. i 1931. podaci su sadržani s naseljem Ripenda Vrbanci. Od 1890. do 1910. označeno kao dio naselja.

Tablica 1. Kretanje stanovništva Grada Labina po naseljima od 1857. do 2011.⁸¹

Godina/ Naselje	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Labin	1641	2084	2011	2115	1879	1799	2557	2319
Bartići	-	-	110	162	166	150	-	-
Breg	-	-	84	69	75	83	747	-
Duga Luka	-	-	76	75	74	65	-	-
Gondolići	-	-	69	97	122	98	-	-
Gora Glušići	-	-	11	28	36	34	-	-
Gornji Rabac	-	-	-	63	92	130	-	-
Kapelica	-	-	40	70	98	99	-	-
Kranjci	-	-	76	75	96	105	-	-
Marceljani	-	-	-	65	85	143	-	-
Presika	-	-	264	293	332	382	-	-
Rabac	-	-	126	132	183	215	-	-
Ripenda Kosi	-	-	103	90	100	99	-	-
Ripenda Kras	-	-	177	167	175	226	-	-
Ripenda Vrbanci	642	614	262	230	249	264	1191	1212
Rogočana	-	-	74	88	139	151	-	-
Salakovci	-	-	80	39	43	56	-	-
Vinež	-	-	159	373	425	465	-	-
Ukupno	2283	2698	3722	4231	4369	4564	4495	3531
Godina/ Naselje	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Labin	4011	6228	6649	7261	8530	9036	7904	6893
Bartići	177	158	153	113	86	93	79	72
Breg	83	75	86	62	62	41	42	39
Duga Luka	32	43	30	21	18	18	20	27
Gondolići	189	136	109	88	55	69	63	74
Gora Glušići	109	91	67	53	46	37	30	30
Gornji Rabac	91	93	72	61	-	-	-	-
Kapelica	390	363	351	262	301	434	573	617
Kranjci	181	170	168	143	136	117	96	95
Marceljani	220	269	234	192	186	170	162	192
Presika	440	393	351	249	236	339	453	578
Rabac	255	197	406	676	1046	1373	1472	1393
Ripenda Kosi	70	50	38	28	15	11	12	12
Ripenda Kras	252	214	203	137	129	106	121	124
Ripenda Vrbanci	274	260	211	168	129	107	96	86
Rogočana	101	91	79	50	49	94	88	143
Salakovci	99	89	91	64	79	51	52	48
Vinež	984	922	955	1150	911	1048	1163	1219
Ukupno	7958	9851	10 253	10 778	12 014	13 144	12 426	11 642

⁸¹ Izvori: Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*, nav. dj., str. 380.-395.; *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina*, Dokumentacija 553, str. 380.-392.; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima*, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.* (www.dzs.hr, pristup 25. siječnja 2021.); *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine* (www.dzs.hr, pristup 25. siječnja 2021.).

X. Izvori i literatura

X. 1. Izvori

Cadastre National de l'Istrie: d'après le Recensement du 1er Octobre 1945, Sušak 1946.

KORENČIĆ, Mirko, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb 1979.

Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr

Popis stanovništva 1961., knj. XI.: *Spol i starost. Rezultati za naselja*, Beograd 1965.

Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Rezultati za stanovništvo i domaćinstva po naseljima i općinama, Beograd 1972.

Popis stanovništva 1971. Stanovništvo, knj. VII.: *Spol i starost, Rezultati po naseljima i općinama, Općina Labin*, Beograd 1973.

Popis stanovništva 1981. Tabele po naseljima, Zagreb 1982.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 553, Zagreb 1984.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. i 2011., Zagreb. (<https://www.dzs.hr/>, pristup 15. siječnja 2021.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Zagreb. (<https://www.dzs.hr/>, pristup 25. siječnja 2021.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Zagreb.

Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2001., 2002., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., 2017., 2018. i 2019. (<https://www.dzs.hr/>, pristup 5. veljače 2021.)

Stanovništvo prema narodnosti po naseljima, Dokumentacija 881, Zagreb 1992.

Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima, Dokumentacija 882, Zagreb 1994.

Stanovništvo u zemlji i inozemstvu po naseljima, Dokumentacija 911, Zagreb 1996.

Statistički ljetopis Republike Hrvatske, razna godišta.

X. 2. Literatura

APIH, Elio, „Il rapporto sull'Istria del Consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnani (1806)“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* [dalje: *Atti CRS*], vol. XII, Fiume – Trieste 1981. – 1982., str. 204.-335.

BERTOŠA, Miroslav, „Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554. godine“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* [dalje: *VHARP*], sv. 17., Rijeka 1972., str. 37.-44.

BERTOŠA, Miroslav, *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula 1978.

BERTOŠA, Miroslav, *Istra: doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.

BERTOŠA, Miroslav, „Iz ugla povjesničara: toponimi, antroponimi i nadimci u Labinu i Labinštini u drugoj polovici XVIII. stoljeća (jedno povijesno vrelo iz fonda Vijeća desetorice Državnog arhiva u Mlecima)“, *Folia onomastica Croatica*, vol. 12 – 13, Zagreb 2003. – 2004., str. 41.-60.

BERTOŠA, Miroslav, *Jedna zemlja, jedan rat. Istra 1615/1618*, Pula 1986.

BERTOŠA, Miroslav, „Pučanstvo Labina u Vlačičevo doba (s priložima labinskoj onomastici XVI i XVII stoljeća)“, *VHARP*, sv. 20., Rijeka 1976., str. 107.-149.

BRATULIĆ, Vjekoslav, „Popis stanovništva 'Primorskog gubernija' u 'Kraljevini Iliriji' iz 1818. godine“, *Jadranski zbornik*, sv. X., Pula – Rijeka 1978., str. 313.-331.

ĆUS-RUKONIĆ, Jasminka, „Antički plovidbeni putevi i luke na cresko-lošinjskom otočju“, *Histria antiqua*, vol. 21, Pula 2012., str. 395.-400.

DUKOVSKI, Darko, *Istra: kratka povijest dugog trajanja. Od prvih naseobina do danas*, Pula 2004.

ERCEG, Ivan, „Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća)“, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 8, br. 1, Zagreb 1981., str. 1.-16.

ERCEG, Ivan, „Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807)“, u: *Gunjačin zbornik*, ur. Ivan Erceg i dr., Zagreb 1980., str. 229.-250.

ERCEG, Ivan, „Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 13, Zagreb 1983., str. 1.-50.

FRIGANOVIĆ, Mladen, *Demogeografija: stanovništvo svijeta*, Zagreb 1990.

GALEKOVIĆ KRUŠLIN, Sabina, *Obrazovna struktura stanovništva Republike Hrvatske u usporedbi s ostalim članicama Europske unije*, Zagreb 2019. (doktorski rad)

KLEN, Danilo, „Katastik gorivog drva u istarskim šumama pod Venecijom sastavljen od Fabija da Canal, godine 1566.“, *VHARP*, sv. 11. – 12., Rijeka 1966. – 1967., str. 5.-88.

MARGETIĆ, Lujo, *Istra i Kvarner: izbor studija*, Rijeka 1968.

MENDRAS, Henri, *Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva*, Zagreb 1986.

MRĐEN, Snježana, „Glavne odrednice ukupnog kretanja stanovništva Hrvatske 1991. – 2001. i 2001. – 2011.“, u: *Demografija u Hrvatskoj: zbornik radova*, ur. Anđelko Akrap – Ivan Čipin – Marin Strmota, Zagreb 2014., str. 407.-426.

NEJAŠMIĆ, Ivo, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb 2005.

NEJAŠMIĆ, Ivo, „Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske 1880-1981.“, *Migracijske i etničke teme*, vol. 8, br. 2, Zagreb 1992., str. 141.-166.

NEJAŠMIĆ, Ivo – TOSKIĆ, Aleksandar, „Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive“, *Hrvatski geografski glasnik*, vol. 75, br. 1, Zagreb 2013., str. 89.-110.

OBRADOVIĆ, Josip – ČUDINA-OBRADOVIĆ, Mira, „Obitelj i zaposlenost izvan kuće: međusobno ometanje i/ili pomaganje“, *Revija za socijalnu politiku*, vol. 7, br. 2, Zagreb 2000., str. 131.-145.

PLINIJE STARIJI, *Zemljopis Starog svijeta / Naturalis Historia*, knj. III., IV., V. i VI., Split 2004.

POKOS, Nenad – ŽIVIĆ, Dražen, „Suvremena demografska slika Istre“, u: *Identitet Istre – ishodišta i perspektive: zbornik radova*, ur. Marino Manin i dr., Zagreb 2006., str. 393.-417.

PORFIROGENET, Konstantin, *O upravljanju carstvom*, prev. Nikola pl. Tomašić, Zagreb 1994.

RADETIĆ, Ernest, *Istra pod Italijom 1918.–1943.*, Zagreb 1944.

RAJIĆ, Nada – PEJAKOVIĆ, Tomislav – LONČARIĆ, Sanja, *Promjene općeg kretanja i osnovnih struktura stanovništva grada Zagreba 2001.-2011.*, Zagreb 2016.

STARAC, Alka, *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji: društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi*, sv. 2., Pula 1999. – 2000.

STULLI, Bernard, *Istarsko okružje 1825.-1860.*, Pazin – Rijeka 1984.

TURK, Ivo – JUKIĆ, Marijan, *Promjene u udjelima Hrvata i Srba u etničkom sastavu stanovništva Hrvatskog Podunavlja kao posljedica Domovinskog rata i mirne reintegracije (1991. – 2001.)*, Zagreb – Vukovar 2010.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1999.

WILKES, John Joseph, *Dalmatia*, London 1969.

ZUPANC, Ivan, „Demografska kretanja sjeverne hrvatske Istre od 1857. do 1991. godine“, *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia*, vol. 11, br. 2, Koper 2001., str. 321.-342.

ZUPANC, Ivan, „Demografski razvoj Istre od 1945. do 2001.“, *Hrvatski geografski glasnik*, vol. 66, br. 1, Zagreb 2004., str. 67.-102.

ZUPANC, Ivan, „Demografski razvoj Općine Oprtalj“, u: *Oprtalj / Portole*, ur. Vladimir Lay – Ivan Zupanc, Oprtalj 2003., str. 46.-71.

ZUPANC, Ivan, *Prostorno uređenje teritorija – unutrašnjost i priobalje Istre*, Zagreb 2015.

ŽIVIĆ, Dražen, „Promjene narodnosnog sastava stanovništva gradskih naselja istočne Hrvatske 1910.-1991. godine“, *Migracijske i etničke teme*, vol. 14, br. 1 – 2, Zagreb 1998., str. 99.-127.

Population of the Town of Labin since the 16th century till 2011 census

Summary

According to the last census in 2011, there were 11,642 inhabitants (5,700 men and 5,942 women) in the Town of Labin, which is 5.6% of the total population of the Istria County, or 0.3% of the total population of the Republic of Croatia.

The population movements of the Town of Labin, in the period from 1857 to 2011, were marked by natural, spatial and structural changes in the population, which are best seen through official censuses, within which four periods can be distinguished. Population growth until 1910, then the depopulation phase which lasted from 1921 to 1931. This is followed by a phase of population growth from 1931 to 1991, and a decline in population from 1991 to 2001. Depopulation was influenced primarily by the warfare events during WWI, then the massive Croatian exodus to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i. e. the Kingdom of Yugoslavia or to overseas countries (North and South America), all during the period of Italian rule (1918 – 1943). After the 1931 census, a steady increase in population began, rising until 1991. The most intensive growth was recorded in the period between 1931 and 1948, when the population increased by 4,427 inhabitants or 125.4%. In the period from the 1940s to 1971, 3,637 inhabitants moved to the settlement of Labin from all parts of the former Yugoslavia, the most from 1946 to 1965.

The population of Labin is characterized by declining fertility, natural depopulation (negative natural increase), total depopulation (after 1990) and evident aging of the general population. Although the number of live births fluctuates from year to year, in the future we can expect a decrease in the number of children born caused by a decrease in the total number of women of childbearing age, which is in constant decline throughout the observed period. Today, the process of demographic aging is the leading process in the age structure of the population of the Town of Labin. In the period from 2001 to 2011, there was a noticeable decrease in the young population, with

a simultaneous increase in the age groups of the mature and old population, which resulted in an increase in the index and coefficient of aging and average age. According to the last census from 2011, the average age of the inhabitants of the Labin was 45.1 years (men 43.3; women 46.9), which ranks it among the oldest inhabitants of the Istria County and the Republic of Croatia. The reduction in the number of marriages, to some extent, affects the long-term tendency to reduce the number of live births (birth rates) because most children are born within wedlock. The biggest positive indicator is the educational level Labin's population, which represents a first-class productive and social potential for the future. A comparison of data on the structure of educated population in 2011, with the previous census, shows a significant decrease in the share of the population without education and with lower levels of education, with a simultaneous increase in the share of the population with completed higher education. In order to slow down the aging process of the population of the Town of Labin and mitigate its consequences, it is necessary to increase the birth rate, which will encourage the gradual rejuvenation of the age structure. In addition, work should be done to increase youth employment in order to stop their emigration.

SKLAPANJE BRAKOVA U LABINU SREDINOM XIX. STOLJEĆA

dr. sc. Samanta Paronić

Prodol 37, 52208 Krnica

e-mail: sparonic4@hotmail.com

Izvorni znanstveni rad

Okosnicu članka čine matične knjige vjenčanih Župe Labin (1747. – 1815. i 1815. – 1868.) koje su pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu. Analizira se broj sklopljenih vjenčanja po godinama i mjesecima, najviša i najniža te prosječna dob pri ulasku u brak, kao i dobna razlika među supružnicima. Poseban osvrt donosi se na udio ponovnih brakova udovaca. Naposljetku se proučava intenzitet migracijskih kontakata Labinjanâ sa žiteljima drugih župa na osnovi proučavanja provenijencije mladenaca i svjedokâ, kao i zanimanja potonjih.

Ključne riječi: Labin, XIX. stoljeće, matične knjige vjenčanih, migracije

Parole chiave: Albona, XIX secolo, registri parrocchiali dei copulati, migrazioni

1. Uvodne napomene o matičnim knjigama

Bračna i obiteljska pitanja dospijevaju pod jurisdikciju Katoličke crkve od XI. stoljeća. Već je IV. lateranskim koncilom 1215., a potom i Tridentskim 1563., propisano da se brak može sklopiti ako su prethodno obavljene tri napovijedi tijekom triju uzastopnih nedjelja, kako bi svećenik ustanovio postoji li zapreka za obavljanje vjenčanja. Prema odredbama Koncila, bila je obvezatna nazočnost svjedokâ, a izvršiteljem obreda postaje isključivo

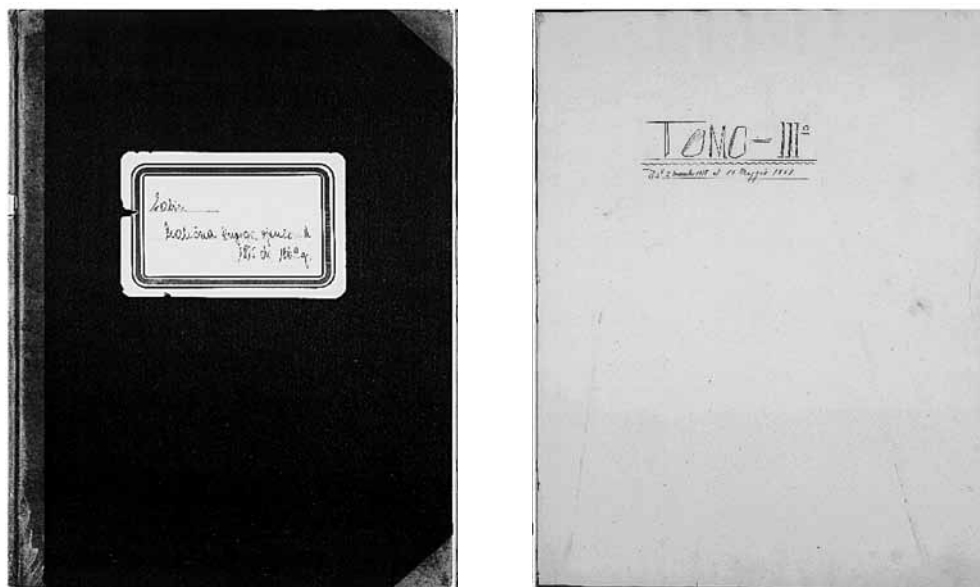
svećenik.¹ Ako jedan od supružnika nije potjecao iz župe u kojoj se trebalo održati vjenčanje, od svojega je župnika morao dobiti pisanu potvrdu o slobodnome statusu, odnosno da već nije u braku.²

Sakrament je braka stoljećima bio temelj demografske stabilnosti predtranzicijske Europe. Upravo iz matica možemo dobiti autentične podatke potrebne ne samo za demografska nego i za proučavanja svakodnevice pripadnika labinske zajednice. Dakle, riječ je o njihovom odnosu prema životnoj dobi u kojoj se ulazilo u brak, zatim prema ranoj smrti bračnoga partnera i mogućnosti novoga vjenčanja, kao i prema staleškim razlikama mladenaca.

Okosnicu ovoga istraživanja čine matične knjige vjenčanih Župe Labin (1747. – 1815. i 1815. – 1868.) koje su pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu. Pritom se iz njih obrađuju podaci za razdoblje od 1848. do 1867. Knjige su se vodile dijelom deskriptivno, a dijelom po rubrikama; upisi su pisani na talijanskome i latinskome jeziku. U maticama vjenčanih navodili su se sljedeći podaci: datum vjenčanja, ime, prezime i zanimanje supružnika, mjesto i kućni broj, vjera, dob i status, prema kojemu saznajemo je li osoba stupila u brak prvi put ili je riječ o udovcu ili udovici. Pored imena roditelja i svjedoka bilježilo se i njihovo zanimanje, ali i provenijencija jer su nerijetko dolazili iz drugih istarskih, hrvatskih i udaljenijih krajeva.

¹ Marija MOGOROVIĆ CRLJENKO, „Libertatum et dispensationum matrimonialium: knjige ženidbenih oprosta i dozvola za vjenčanje Porečke biskupije u 1. pol. 17. st.“, u: *Bertošin zbornik*, sv. 2. (ur. Ivan Jurković), Pula – Pazin 2013., str. 323.-325.

² Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli: starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pula 2002., str. 50.

Sl. 1. Matična knjiga vjenčanih Župe Labin (1815. – 1868.).³

2. Godišnji raspored sklapanja brakova

U promatranome razdoblju u labinskoj župi upisana su ukupno 304 vjenčanja, što je u prosjeku iznosilo 15 brakova godišnje. Najviše je sklopljenih brakova bilo 1865., a najmanje 1850. i 1855. Sličan se prosječan broj vjenčanja uočava u Poreču, gdje je u XVIII. stoljeću iznosio 16,72⁴, a upola su manje vrijednosti zabilježene u Novigradu⁵ u posljednjoj petini istoga stoljeća te u Puli⁶ unutar prvoga petnaestogodišnjeg razdoblja

³ Državni arhiv u Pazinu [dalje: DAPA], HR-DAPA-429, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga vjenčanih Župe Labin [dalje: MKV Labin] 1815. – 1868.

⁴ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo nel Settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* [dalje: *Atti CRSRV*], vol. XXI, Trieste – Rovigno 1991., str. 163.

⁵ Izračunato prema: Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI – XVIII“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. XIX, Trieste – Rovigno 1988. – 1989., str. 97.

⁶ Izračunato prema: Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 50.

Ottocenta. Prosjek je, pak, bio zamjetno niži (oko 4 vjenčanja godišnje) u Kaštelu (Buje)⁷ i Vranji⁸ u drugoj polovini XVIII. stoljeća te u Čepiću⁹ od 1782. do 1861. S druge strane, zamjetno viši prosjek zabilježen je u Župi Savičenta, gdje je u posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća obavljeno 27 vjenčanja godišnje¹⁰. Sličnosti su zamjetne u barbanskoj župi, gdje je prosjek u XIX. stoljeću iznosio 28,34 braka godišnje¹¹, te u buzetskoj župi, u kojoj je između 1870. i 1880. iznosio 29,91¹².

Velik je broj parova ulazio u bračnu zajednicu u posavskome Brodu¹³ te u istočnoslavonskim župama (Donji Miholjac¹⁴ i Drenovci¹⁵), što ne začuđuje s obzirom na visok udio ponovnih brakova – na tome se području godišnji prosjek kretao između 25 i 31 vjenčanja. Najviše su, pak, vrijednosti na državnoj razini u XIX. stoljeću zabilježene u Novoj Gradiški¹⁶

⁷ Izračunato prema: Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, br. 1, Zagreb 1994., str. 134.

⁸ Izračunato prema: Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja 1771.-1806.“, *Zbornik općine Lupoglav*, knj. 5., Lupoglav 2005., str. 71.

⁹ Izračunato prema: Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić (1782. – 1861.)“, *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 12, Pula 2014., str. 95.-96.

¹⁰ Alen DRANDIĆ, „Demografska analiza podataka matičnih knjiga krštenih i vjenčanih župe Svetvinčenat (1875. – 1900.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 129.

¹¹ Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću. Demografska slika kroz prizmu matičnih knjiga*, Zagreb 2020., str. 119.

¹² Izračunato prema: Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta (1870-1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 134.

¹³ Izračunato prema: Davorin HRKAĆ, „Demografski razvoj Broda 1869–1890. godine“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 41, Zagreb 2009., str. 290.

¹⁴ Izračunato prema: Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 100.

¹⁵ Izračunato prema: Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca (1870-1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 75.

¹⁶ Izračunato prema: Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja u sjevernoj Hrvatskoj u 18. i 19. stoljeću“, u: *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik* (ur. Ante Sekulić), Zagreb 1993., str. 136.

i sjevernohrvatskim župama Virju¹⁷ i Križevcima¹⁸, gdje je godišnji prosjek premašivao 45 sklopljenih brakova. Što se dalmatinskoga područja tiče, najmanji je broj vjenčanja (oko tri godišnje) razvidan u Kominu¹⁹, otočnim naseljima Pupnatu²⁰ i Maranovićima²¹ te na Lopudu²². Malo više prosječne vrijednosti (od 4 do 6 sklopljenih brakova godišnje) kretale su se kopnenoj župi Bisko²³, potom u onim otočnima – Betini²⁴ i Babinu Polju²⁵ – kao i u određenim područjima bivše Dubrovačke Republike (Dubrovnik i Lastovo²⁶, Lisac²⁷, Ponikve²⁸). Prosječno je godišnje između 9 i 10 parova ulazilo u

¹⁷ Na istome mjestu.

¹⁸ Izračunato prema: Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, Varaždin 1991., str. 80.

¹⁹ Izračunato prema: Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 367.

²⁰ Izračunato prema: Julijana ANTIĆ-BRAUTOVIĆ – Aleksandra PITEŠA-OREŠKOVIĆ – Jakov GELO, „Stanovništvo Pupnata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 252.

²¹ Izračunato prema: Silvija BATOŠ – Jasenka MASLEK – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Maranovića na otoku Mljetu (1870-1880): razdoblje demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 298.

²² Izračunato prema: Aida CVJETKOVIĆ – Dubravka MEHAKOVIĆ – Jakov GELO, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 322.

²³ Izračunato prema: Marinko MARIĆ – Anđelko AKRAP, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska u Cetinskoj krajini (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 179.

²⁴ Izračunato prema: Frane ČIZMIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Prve naznake demografske tranzicije: stanovništvo Betine (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 154.

²⁵ Izračunato prema: Neda MIHOVIĆ – Kristina PULJIZEVIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Babina Polja na otoku Mljetu (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 274.

²⁶ Izračunato prema: Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., str. 131.

²⁷ Izračunato prema: Marija GJURAŠIĆ – Minela FULURIJA – Nenad VEKARIĆ, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca u Dubrovačkom primorju (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 348.

²⁸ Izračunato prema: Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1., Dubrovnik 1992., str. 113.

brak na Velome i Malome Drveniku²⁹ te u južnohrvatskim Desnama³⁰ i Pridvorju³¹, dok najvišu vrijednost u Dalmaciji bilježi korčulanska župa Blato³², gdje je prosjek iznosio oko 35 vjenčanja po godini.

Tablica 1. Sklopljeni brakovi u Župi Labin (1848. – 1867.)³³

1848.	17	1853.	13	1858.	21	1863.	13
1849.	13	1854.	9	1859.	15	1864.	18
1850.	7	1855.	7	1860.	15	1865.	24
1851.	19	1856.	14	1861.	17	1866.	17
1852.	12	1857.	17	1862.	13	1867.	23
UKUPNO				304			

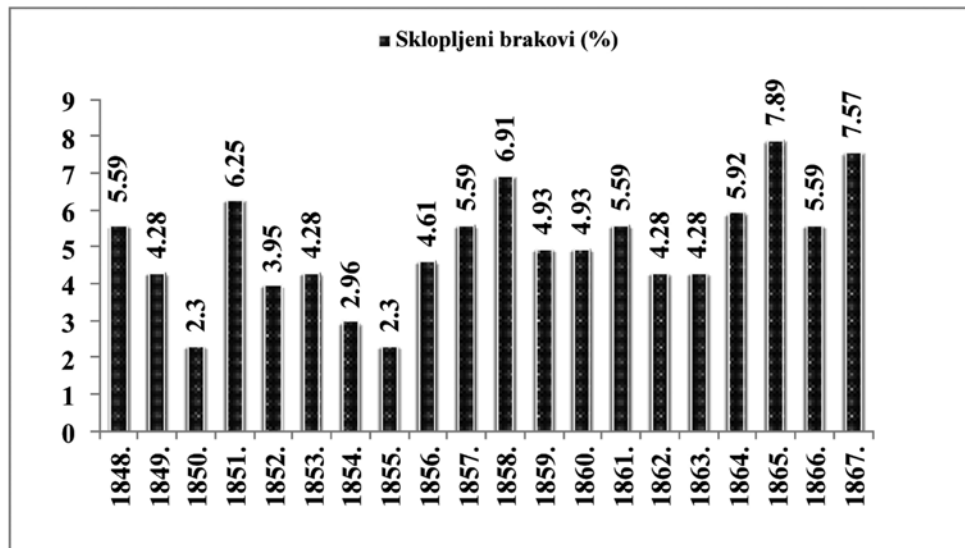
²⁹ Izračunato prema: Mladen ANDREIS, „Povijesna demografija Velog Drvenika, Malog Drvenika i Vinišća do god. 1900.“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 40, Zadar 1998., str. 257.

³⁰ Izračunato prema: Inge BEGO-MATIJEVIĆ – Žarko DUGANDŽIĆ – Anđelko AKRAP, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne na Neretvi (1870-1880)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 204.

³¹ Izračunato prema: Niko KAPETANIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo Konavala*, sv. I., Dubrovnik 1998., str. 308.

³² Izračunato prema: Ivana LAZAREVIĆ – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Blata na Korčuli (1870-1880): početak demografske tranzicije“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Zagreb – Dubrovnik 2009., str. 226.

³³ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

Grafikon 1. Udio sklopljenih brakova u Župi Labin (1848. – 1867.).³⁴

3. Sezonski raspored vjenčanja

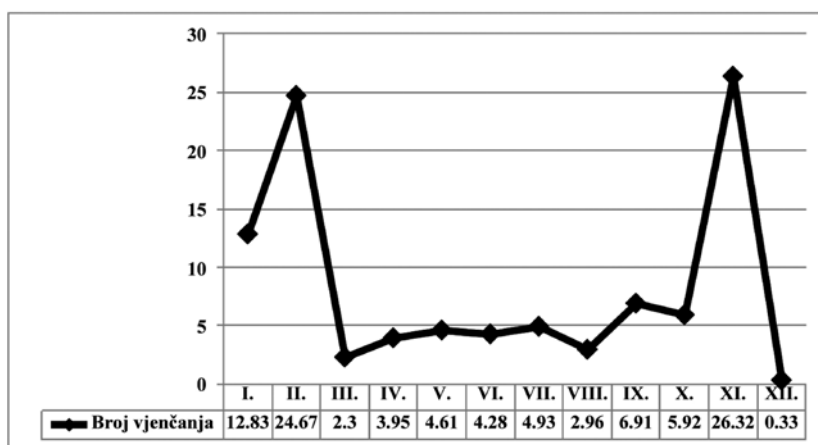
Vrijeme ženidbe i izbor partnera ovisili su o biološkim odrednicama supružnikâ, ali i o narodnim i vjerskim običajima, geografskim čimbenicima, radnim aktivnostima, zdravstvenim i klimatskim prilikama te društveno-gospodarskim odnosima koji su postojali u tome razdoblju.³⁵ Značajan su utjecaj imale crkvene i običajne norme. Prema katoličkomu kanonskom pravu, vjenčanja se nisu smjela obavljati od prvoga dana Došašća do Badnjaka, niti u danima Korizme. Posebno dopuštenje za podjelu sakramenta ženidbe u tome dijelu godine moglo se dobiti od ordinarija, i to u izvanrednim slučajevima, uz pridržavanje liturgijskih propisa.³⁶ U skladu

³⁴ Na istome mjestu.

³⁵ Emanuele SANNA – Maria Enrica DANUBIO, „Seasonality of marriages in sardinian pastoral and agricultural communities in the nineteenth century“, *Journal of Biosocial Science*, vol. 40, br. 4, July 2008., str. 578.; Alfredo COPPA i dr., „Seasonality of Marriages and Ecological Contexts in Rural Communities of Central-Southern Italy (Abruzzo), 1500–1871“, *Collegium antropologicum*, vol. 25, br. 2, December 2001., str. 404.

³⁶ Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 51.

s vjerskim pravilima oblikovali su se običaji u katoličkim sredinama, kakvoj je pripadalo i područje labinske župe. Stoga je najmanje sklopljenih brakova bilo u ožujku te svega jedan u prosincu. S druge strane, najveći je broj ženidbi zabilježen u studenome, kada prestaju poljoprivredni radovi, te u veljači. Usporedbe radi, na razini Istre najviše vjenčanih u studenome potvrđeno je i u Barbanu³⁷, Buzetu³⁸, Čepiću³⁹, Savičenti⁴⁰ i Vranji⁴¹, dok je u Kaštelu (Buje)⁴², Novigradu⁴³, Poreču⁴⁴, Puli⁴⁵ i Vrsaru⁴⁶ prevladavao zimski maksimum s vrhuncem u veljači.

Grafikon 2. Sezonski raspored vjenčanja u župi Labin (1848. – 1867.)⁴⁷

³⁷ Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 126.

³⁸ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 133.-134.

³⁹ Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 98.

⁴⁰ ISTA, *Žrvanj života. Stanovništvo Savičente od početka 17. do početka 19. stoljeća*, Zagreb 2017., str. 206.

⁴¹ Izračunato prema: Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 76.-88.

⁴² Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 134.

⁴³ Marino BUDICIN, „L'andamento della popolazione a Cittanova“, nav. dj., str. 95.

⁴⁴ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 174., 180.

⁴⁵ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 48.-49.

⁴⁶ Marino BUDICIN, „Alcune linee e fattori“, nav. dj., str. 119.

⁴⁷ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

U Posavini (Brod⁴⁸) i Novoj Gradiški⁴⁹, potom na dubrovačkome području (Lisac⁵⁰, Lopud⁵¹, Konavle⁵²) – osim Dubrovnika⁵³ koji bilježi maksimum u veljači – i u južnoj Dalmaciji (Desne na Neretvi⁵⁴, Pupnat na Korčuli⁵⁵) potvrđen je viši jesenski maksimum, a najviši udio vjenčanja u studenome bilježi i srednjodalmatinska župa Vinišće⁵⁶. S druge strane, u sjeverozapadnim krajevima (Brdovec, Križevci, Kuzminec, Ludbreg, Samobor, Virje, Zagreb)⁵⁷, Slavoniji (Donji Miholjac⁵⁸, Drenovci⁵⁹), kontinentalnoj Cetinskoj zagori (Bisko⁶⁰) te na otocima (Betina na Murteru⁶¹, Blato na Korčuli⁶²,

⁴⁸ Davorin HRKAĆ, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 292.

⁴⁹ Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 136.

⁵⁰ Marija GJURAŠIĆ – Minela FULURIJA – Nenad VEKARIĆ, „Zakašnjela demografska tranzicija: stanovništvo Lisca“, nav. dj., str. 355.

⁵¹ Aida CVJETKOVIĆ – Dubravka MEHAKOVIĆ – Jakov GELO, „Središnja etapa demografske tranzicije: stanovništvo Lopuda“, nav. dj., str. 329.

⁵² Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 52.

⁵³ Isto, str. 53.-54.

⁵⁴ Inge BEGO-MATIJEVIĆ – Žarko DUGANDŽIĆ – Anđelko AKRAP, „Tranzicija mortaliteta: stanovništvo Desne“, nav. dj., str. 211.

⁵⁵ Julijana ANTIĆ-BRAUTOVIĆ – Aleksandra PITEŠA-OREŠKOVIĆ – Jakov GELO, „Stanovništvo Pupnata“, nav. dj., str. 259.

⁵⁶ Mladen ANDREIS, „Povijesna demografija Velog Drvenika“, nav. dj., str. 257.

⁵⁷ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 77.; Ante GABRIČEVIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., str. 246.; Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije vjenčanih u sjevernoj Hrvatskoj“, *Etnološka tribina*, god. 19., br. 12, Zagreb 1989., str. 9.-11.; ISTA, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 135.-136.; Tihana LUETIĆ, „Demografska analiza stanovništva grada Samobora od kraja 18. stoljeća do 1857. godine“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 21, Zagreb 2004., str. 230.

⁵⁸ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 106.

⁵⁹ Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 82.

⁶⁰ Marinko MARIĆ – Anđelko AKRAP, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, str. 187.

⁶¹ Frane ČIZMIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 162.

⁶² Ivana LAZAREVIĆ – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Blata na Korčuli“, nav. dj., str. 233.

Lastovo⁶³, Mljet⁶⁴), kao i na neretvanskome području (Komin⁶⁵, Rogotin⁶⁶), parovi su se najčešće vjenčali u siječnju i veljači. Obrađujući problematiku migracija žiteljstva, Čapo Žmegač iznosi zaključak kako je običaj jesenskoga sklapanja brakova na sjeveroistoku Hrvatske ukorijenjen pod utjecajem doseljenikâ iz Bosne i Hercegovine koji su pristizali od XVI. do XVIII. stoljeća.⁶⁷

U mjesecima zabrane tijekom korizmenoga i božićnoga posta minimum vjenčanja potvrđen je i u već navedenim župama sjeverozapadne Hrvatske⁶⁸, Posavine⁶⁹ i Slavonije⁷⁰, dok je u Cerniku⁷¹ bila obratna situacija. U usporedbi s njima, južni su Hrvati lakše odstupali od crkvenih propisa, o čemu svjedoči udio vjenčanja koji je u zabranjenome dijelu godine na dubrovačkome području dosezao i do 7,5% (Lopud) te najviših 7,67% (Konavle), a najnižu je vrijednost (0%) imao Pupnat.⁷²

⁶³ Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 54.

⁶⁴ Silvija BATOŠ – Jasenka MASLEK – Nenad VEKARIĆ, „Stanovništvo Maranovića“, nav. dj., str. 307.; Neda MIHOVIĆ – Kristina PULJIZEVIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Središnja etapa demografske tranzicije: Stanovništvo Babina Polja“, nav. dj., str. 282.

⁶⁵ Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 367.

⁶⁶ ISTA, „Stanovništvo Rogotina na kraju 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na temelju matičnih knjiga i stanja duša“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 45., Zagreb – Dubrovnik 2007., str. 362.

⁶⁷ Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije vjenčanih“, nav. dj., str. 11.-12.

⁶⁸ Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 77.; Ante GABRIČEVIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida“, nav. dj., str. 246.

⁶⁹ Davorin HRKAĆ, „Demografski razvoj Broda“, nav. dj., str. 292.

⁷⁰ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 106.; Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 83.

⁷¹ Jasna ČAPO, „Sezonske varijacije demografskih pokazatelja“, nav. dj., str. 121.

⁷² Usp. Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 39.

4. Prosječna dob pri sklapanju braka

Na ženidbenu dob utjecao je socijalni status, kao i društveno-gospodarsko stanje. U demografski pozitivnim razdobljima s viškom stanovništva i velikom ponudom potencijalnih partnera dob pri ulasku u brak bila je viša nego u kriznim razdobljima, a snižavala se što ranijom smrću roditelja jer je – ponajprije u slučaju muških potomaka – trebalo što prije preuzeti odgovornost za uzdržavanje obitelji. U ruralnim područjima djevojke su se udale u podosta ranijoj dobi, čim bi u fizičkome smislu bile spremne.⁷³ U svakome povijesnom razdoblju vrijedile su određene specifičnosti, a dob pri sklapanju prvoga braka nedvojbeno se razlikovala na različitim geografskim područjima pa je tako u onim gradskima bila viša.

U Župi Labin prosječna dob za žene iznosila je 25,5, a za muškarce 29,5 godina. No, zabilježeni su i primjeri u kojima su se osobe prvi put na vjenčanje odlučile u svojim četrdesetima i, u najmanjoj manjoj mjeri, u pedesetima. Na razini Istre slična prosječna dob prilikom ulaska u brak potvrđena je u Buzetu⁷⁴ kao gradskoj sredini te u Savičenti⁷⁵, dok su se u onim ruralnima zaručnici ženili prije 25. godine. U Barbanu (1816. – 1900.)⁷⁶, Puli (1613. – 1815.)⁷⁷ i Vranji (1771. – 1806.)⁷⁸ prosječan ženik u prvi brak ušao je s 25 – 26 godina, dok je mladenka imala 3 – 4 godine manje. U porečkoj je župi (1735. – 1760.)⁷⁹ više od 40% djevojaka ulazilo u brak u dobi nižoj od 20 godina, dok se najviši udio mladića – više od polovine – ženio do svoje 25. godine. Prosječna je dob udanih djevojaka bila 18, a u Čepiću (1782. – 1831.)⁸⁰ 22 godine, dok su se mladići u objema župama u prosjeku odlučili

⁷³ Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 29., 47.-48.

⁷⁴ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, str. 137.

⁷⁵ Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 70.

⁷⁶ Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 137.

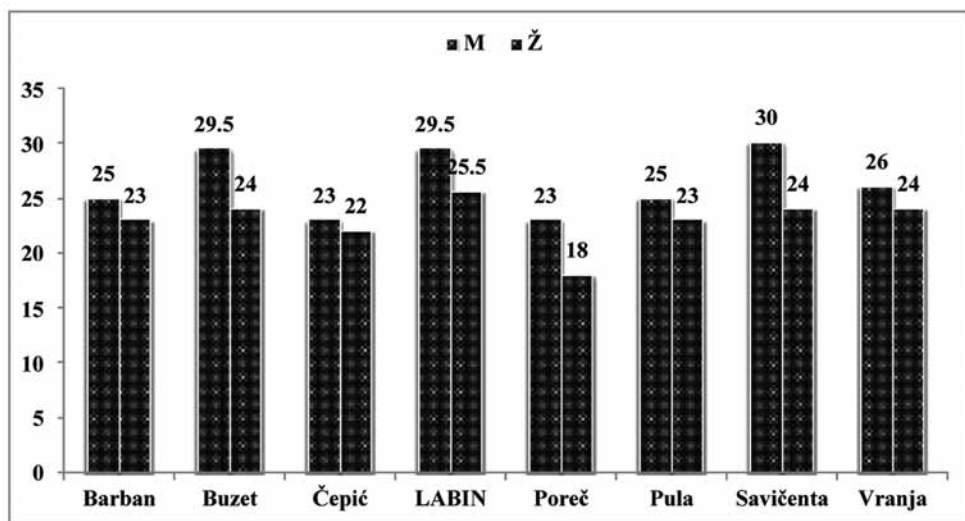
⁷⁷ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51.

⁷⁸ Izračunato prema: Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 73.

⁷⁹ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 169.

⁸⁰ Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.

za ženidbu u 23. godini. Budući da su na povećanje ženidbene dobi velik učinak imala pozitivna demografska kretanja, možemo zaključiti kako se u labinskoj i buzetskoj župi uočavaju počeci demografske tranzicije, a na višu dob pri sklapanju braka, kao i na oveću dobnu razliku među supružnicima mogla je utjecati zastupljenost gradskoga stanovništva koje je, kao što je već rečeno, kasnije stupalo u bračnu zajednicu od onog ruralnoga.

Grafikon 3. Prosječna dob mladenaca pri ulasku u 1. brak u pojedinim istarskim župama (XVIII. – XIX. stoljeće)⁸¹

Dob pri sklapanju braka ovisila je i o tipu obiteljske strukture. U složenim je obiteljima bila viša, dok su u nuklearnim obiteljima mladenci stupali u brak u nižoj dobi zbog ograničenosti gospodarskih resursa. To je

⁸¹ Izvori: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Barban za razdoblje 1816. – 1860.; MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.; Matični ured Pula [dalje: MU Pula], MKV Barban za razdoblje 1860. – 1900. (prema: Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 140.); Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, str. 137.; Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.; Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 169.; Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51.; Danijela DOBLANOVIĆ, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 70.; Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 73.

rezultiralo većom težnjom mladića za osamostaljivanjem. K tome, postojale su razlike između gradskoga i seoskoga žiteljstva: gradsko se u kasnijoj dobi odlučivalo na osnivanje obitelji, na što je utjecao proces demografske tranzicije koji je ranije započeo u gradskim sredinama, što je bilo povezano s porastom razine obrazovanja i životnoga standarda.⁸²

U analizi starosne dobi mladenaca krećemo od skupine najmlađih ženika – dakle, onih do 19. godine. Takvih je zaručnika bilo 8, a zaručnica 35, pri čemu su maloljetne djevojke trebale dobiti dopuštenje za ulazak u brak. Najmlađe mladoženje imale su 18 godina – upisana su četiri takva primjera. Oko četvrtine muškaraca vjenčalo se između 25. i 29. te 30. i 34. godine, dok se neznatno niži udio uočava u ranijoj dobnoj skupini.

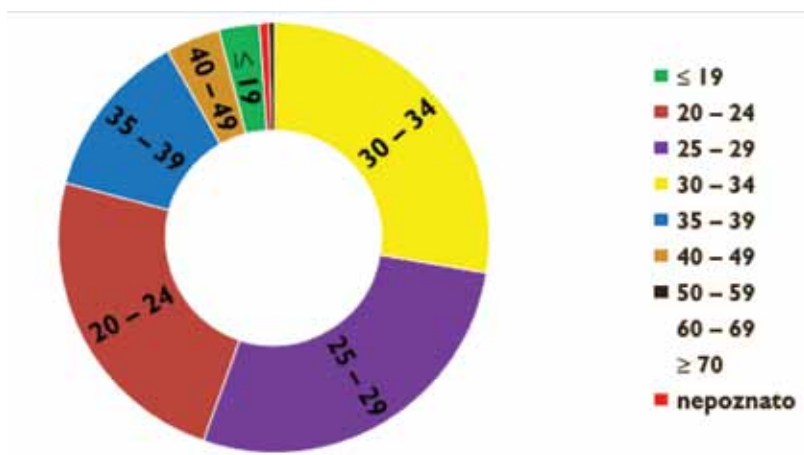
Tablica 2. Dob mladenaca prilikom ulaska u brak u Župi Labin (1848. – 1867.)⁸³

DOB	MUŠKARCI	%	ŽENE	%
≤ 19 g.	8	2,99%	35	12,03%
20 – 24 g.	64	23,88%	116	39,86%
25 – 29 g.	74	27,61%	74	25,43%
30 – 34 g.	74	27,61%	41	14,09%
35 – 39 g.	34	12,69%	12	4,12%
40 – 49 g.	11	4,10%	10	3,44%
50 – 59 g.	1	0,37%	2	0,69%
60 – 69 g.	/	/		/
≥ 70 g.	/	/		/
Nepoznato	2	0,75%	1	0,34%
UKUPNO	268		291	

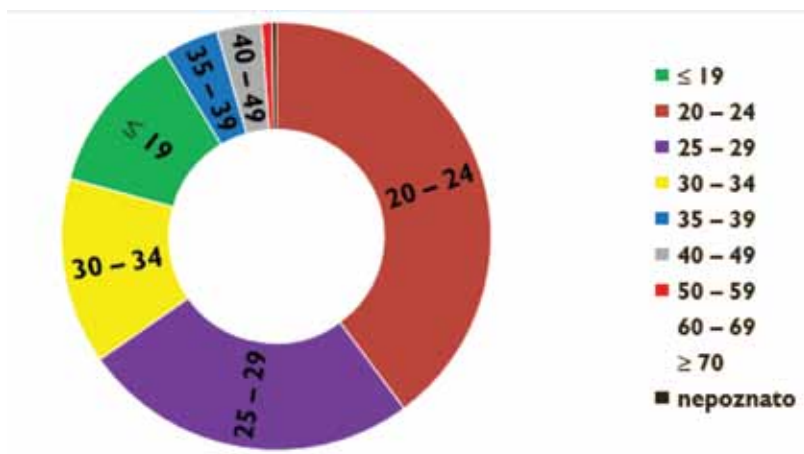
⁸² Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 32. – 34.; Luciana GRANELLI BENINI, *Introduzione alla demografia storica*, Firenze 1985., str. 38.

⁸³ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

Porastom dobi znatno se smanjuje udio i muškaraca i žena koji su sklopili brak. Među potonjima svakako je zamjetno značajnije opadanje zbog biološkoga ograničenja. Najmlađe djevojke koje su se odlučile udati u ranoj dobi zabilježene su kao petnaestogodišnjakinje, a u maticama potvrđena su dva takva upisa. Najviše ih se udalo u dobi od 20. do 24. godine, a potom udio postupno opada povećanjem životne dobi.

Grafikon 4. Dob muškaraca pri ulasku u 1. brak u Župi Labin (1848. – 1867.)⁸⁴

Grafikon 5. Dob žena pri ulasku u 1. brak u Župi Labin (1848. – 1867.)⁸⁵

⁸⁴ Izvor: Na istome mjestu.

⁸⁵ Izvor: Na istome mjestu.

5. Dobna razlika među mladencima

Prosječna razlika u godinama između mladoženje i mladenke iznosila je u Župi Labin 6 godina, no ponekad je bila veća od 20 godina. Tek je 20 parova bilo sastavljeno od vršnjaka, a muškarac je bio stariji u gotovo 75% slučajeva. Zanimljivo je da je sklopljeno 50-ak brakova u kojima je starija bila zaručnica – čak više od 10 godina. Tako je, primjerice, 18-godišnji Juraj Ferencić, doseljenik iz Pazina, a po zanimanju postolar, od svoje supruge, građanke Marije Busotinić, bio mladi 17 godina.⁸⁶

Glede dobne razlike među mladencima, sličnost s labinskom župom razvidna je u Barbanu⁸⁷, Vranji⁸⁸ i Buzetu⁸⁹. U dubrovačkim vlastelinskim krugovima muški pripadnici bogatijih društvenih slojeva ženili su se u kasnijoj dobi kako bi stekli što veći imetak i materijalnu sigurnost, dok su mladenke bile mnogo mlađe od svojih partnera.⁹⁰ U nevlastelinskim dubrovačkim krugovima razlika među partnerima bila je puno niža (od tri do četiri godine), kao i, primjerice, na Lastovu i Liscu⁹¹ te u Cavtatu⁹², dok je nešto veća bila u južnim ruralnim područjima (Komin⁹³ i Rogotin⁹⁴), posebice ondje gdje je prevladavao zadružni način života i stočarska djelatnost (Konavle)⁹⁵. Među dalmatinskim župama najveća prosječna dobna razlika zabilježena je u Bisku⁹⁶ i Betini⁹⁷, gdje je iznosila oko šest godina.

⁸⁶ Isto, 26. X. 1857.

⁸⁷ Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 144.

⁸⁸ Izračunato prema: Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 76.-88.

⁸⁹ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 137.

⁹⁰ Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda*, nav. dj., str. 29.-30.

⁹¹ Na istome mjestu.

⁹² Niko KAPETANIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 311., 317.

⁹³ Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, nav. dj., str. 370.

⁹⁴ ISTA, „Stanovništvo Rogotina“, nav. dj., str. 365.

⁹⁵ Niko KAPETANIĆ – Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo Konavala*, nav. dj., str. 311.-312.

⁹⁶ Marinko MARIĆ – Anđelko AKRAP, „Na pragu demografske tranzicije: stanovništvo Biska“, nav. dj., str. 191.

⁹⁷ Frane ČIZMIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Prve naznake demografske tranzicije“, nav. dj., str. 165.

Manja razlika u godinama između mladenaca zabilježena je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: u Križevcima i Ludbregu iznosila je oko 2,80, a u Kuzmincu 3,75 godina.⁹⁸ U slavonskim, pak, župama (Donji Miholjac⁹⁹ i Drenovci¹⁰⁰) mladenci nisu bili stariji od svojih partnerica niti dvije godine te su vrlo rano stupali u brak, što je karakteristično za siromašnija područja u kojima je dominiralo ruralno gospodarstvo, kojemu se potom prilagođavao i oblik obiteljske strukture.

Tablica 3. Dobna razlika među mladencima u Župi Labin (1848. – 1867.)¹⁰¹

DOBNA RAZLIKA	BROJ	%
stariji zaručnik	168	55,26%
starija zaručnica	47	15,46%
vršnjaci	20	6,58%
zaručnik stariji ≥10 g.	56	18,42%
zaručnica starija ≥ 10 g.	9	2,96%
nepoznate godine	4	1,32%

6. Sklapanje ponovnih brakova udovaca

Zasebnu kategoriju vjenčanja čine ona u kojima su muškarci ili žene ponovno stupili u brak zbog smrti jednog od supružnika. No, pored njihova imena ne navodi se koji im je to brak po redu. Ponovna ženidba jednoga od roditelja bila je zastupljenija u obiteljima s malim brojem radno sposobnih članova, stoga se trebala pronaći zamjena umrlomu roditelju.

⁹⁸ Izračunato prema: Stjepan KRIVOŠIĆ, *Stanovništvo i demografske prilike*, nav. dj., str. 80.-81.

⁹⁹ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 111.

¹⁰⁰ Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.

¹⁰¹ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblja 1848. – 1867.

To je posebice dolazilo do izražaja ako su djeca bila maloljetna, kako bi se olakšalo rješavanje egzistencijalnih pitanja.¹⁰² Izgledi za ponovni brak smanjivali su se produženjem trajanja onoga prethodnoga i povećanjem dobi potomaka.¹⁰³ Udovci su pritom bili u mnogo boljem položaju od udovica: mogli su se oženiti s partnericama različitih dobnih skupina te su bili prihvatljiviji kao bračni partneri unatoč brojnosti djece iz prethodnoga braka nego što je to bio slučaj s udovicama. Među potonjima su obično veće šanse za pronalaženje novoga supruga imale one u mlađoj dobi i bez djece koju je trebalo uzdržavati, stoga je njihova mogućnost ponovne udaje bila uvjetovana obiteljskom situacijom, društvenim normama, tradicijom i socioekonomskim čimbenicima.¹⁰⁴

U Župi Labin u razdoblju od 1848. do 1867. udovci su u 12% slučajeva stupili u ponovni brak, dok je u žena taj udio bio triput niži. Zabilježeno je svega 6 vjenčanja u kojima su oba partnera bila udovci, što ukazuje da su takvi brakovi bili rjeđa pojava u ovoj župi.

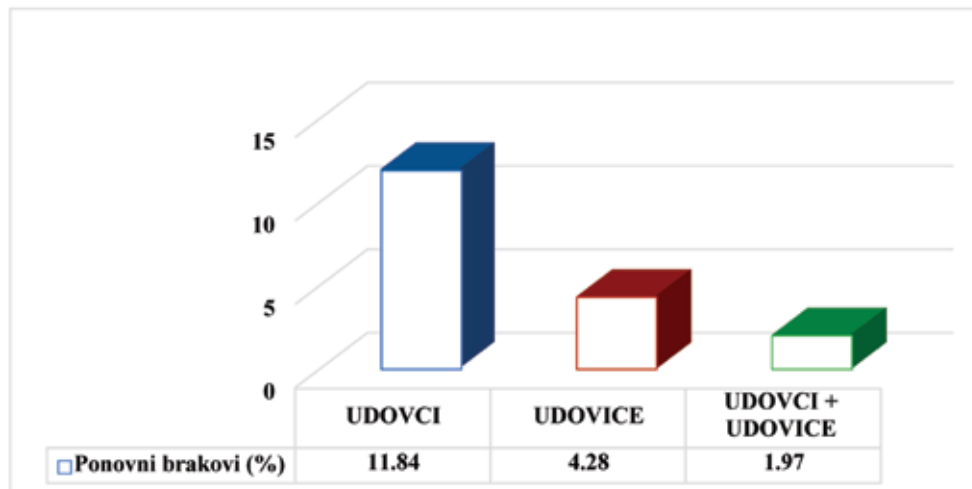
Najmlađa udovica imala je 21 godinu, a najmlađi udovac 27 godina. S druge strane, najstarija mladenka koja je iznova stupila u brak imala je 52 godine, dok se najstariji udovac ponovno vjenčao u dobi od 77 godina. Riječ je o Mateju Šabezu iz Kranjske koji se oženio s Anom Likon, za koju je zabilježeno da je bila mlađa čak 42 godine.¹⁰⁵ Najveći broj udovaca ponovno se ženio u četrdesetima te upola manje u pedesetima, dok su oni u mlađoj dobi bili malobrojni. Udovice su se također odlučile na novi brak u četrdesetima te u nešto manjoj mjeri u tridesetima, dok se u ostalim dobnim skupinama uočava tek pokoji primjer.

¹⁰² Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, nav. dj., str. 52.

¹⁰³ Carlo A. CORSINI, „Why is Remarriage a Male Affair? Some Evidence from Tuscan Villages During the 18th Century“, u: *Marriage and remarriage in populations of the past/ Marriage et remariage dans les populations du passe* (ur. Jacques Dupâquier i dr.), London 1981., str. 389.

¹⁰⁴ Michael DRAKE, „The Remarriage Market in Mid-Nineteenth Century Britain“, u: *Marriage and remarriage*, nav. dj., str. 293.; Marco Breschi – Alessio Fornasin – Matteo Manfredini – Marianna Zacchigna, „I secondi matrimoni nell’Italia pre-transizionale. Due casi di studio“, *Popolazione e Storia*, vol. 9, br. 1, Udine 2008., str. 68.-72.

¹⁰⁵ DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867., 6. II. 1866.

Grafikon 6. Ponovni brakovi udovaca u Župi Labin (1848. – 1867.)¹⁰⁶

Uspoređujući podatke s drugim istarskim župama, sličan je udio udovaca koji su ponovno sklopili brak razvidan u Buzetu¹⁰⁷ i Vranji¹⁰⁸. U Čepiću¹⁰⁹ su prevagu u ponovnim brakovima imali udovci koji su činili petinu, dok su u Savičenti¹¹⁰ toliki udio zauzimale udovice. U Poreču¹¹¹ u XVIII. stoljeću i u Barbanu¹¹² u *Ottocentu* zabilježene su slične vrijednosti ponovnih brakova udovica (od 8,90 do 11,02%), s nižim udjelima udovica. Veća učestalost ponovnoga ulaska udovica u bračnu zajednicu uočava se u Kaštelu (Buje)¹¹³ u XVIII. stoljeću (17,8%) te u Puli (1613. do 1815.)¹¹⁴, zauzimajući čak četvrtinu, dok je udovaca koji su pronalazili nove bračne

¹⁰⁶ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

¹⁰⁷ Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta“, nav. dj., str. 139.

¹⁰⁸ Jakov JELINČIĆ, „Matična knjiga vjenčanih župe Vranja“, nav. dj., str. 74.

¹⁰⁹ Danijela DOBLANOVIĆ, „Povijesnodemografske crtice o stanovništvu župe Čepić“, nav. dj., str. 93.

¹¹⁰ ISTA, *Žrvanj života*, nav. dj., str. 76.

¹¹¹ Egidio IVETIC, „La popolazione di Parenzo“, nav. dj., str. 158., 163.

¹¹² Samanta PARONIĆ, *Župa Barban u XIX. stoljeću*, nav. dj., str. 158.

¹¹³ Marino MANIN, „Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima“, nav. dj., str. 135.

¹¹⁴ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli*, nav. dj., str. 51.-52.

partnerice bilo dvostruko manje.

U primorskoj i južnoj Hrvatskoj ponovni brakovi bili su manje učestali, no u Slavoniji (Donji Miholjac) i Vojnoj granici (Drenovci) njihov udio pokazuje daleko najviše vrijednosti. Svaki je treći udovac u prosjeku ulazio u novi brak, a udovica koje nisu zazirale od nove udaje bilo je između četvrtine i petine. Osnovni su razlozi tomu orijentiranost na poljoprivrednu proizvodnju, pri čemu se preminuli član obitelji, kao neophodan dio radne snage – bilo u radovima na polju bilo u vođenju kućanstva – morao brže-bolje „zamijeniti“ dolaskom novoga, kao i krizna razdoblja koja su se negativno odrazila na smanjenje plodnosti u žena, uvjetovavši nerijetko i njihovu smrt pri porodu, što je sve pridonosilo jačanju potrebe za novom ženidbom.¹¹⁵

Tablica 4. Dob udovaca pri ulasku u ponovni brak u Župi Labin (1848. – 1867.)¹¹⁶

DOB	UDOVCI	%	UDOVICE	%
≤ 19 g.	/	/	/	/
20 – 24 g.	/	/	2	15,39%
25 – 29 g.	2	5,56%	2	15,39%
30 – 34 g.	4	11,11%	1	7,69%
35 – 39 g.	5	13,89%	3	23,08%
40 – 49 g.	17	47,22%	4	30,77%
50 – 59 g.	6	16,67%	1	7,69%
60 – 69 g.	/	/	/	/
≥ 70 g.	1	2,78%	/	/
Nepoznato	1	2,78%	/	/
UKUPNO	36		13	

¹¹⁵ Marija BRANDIĆ – Monika GRDIŠA-ASIĆ – Ivan ČIPIN, „Stanovništvo Donjeg Miholjca“, nav. dj., str. 109. – 111.; Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca“, nav. dj., str. 87.; Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj*, nav. dj., str. 125.

¹¹⁶ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

7. Brakovi Labinjanâ sa žiteljima drugih župa

Žitelji Labina i okolice nisu se vjenčali samo za svoje sumještane. Sklapali su se brakovi i s osobama koje su živjele izvan teritorija ove župe. Provenijencija mladenaca bila je vrlo različita, a istraživanje je pokazalo da je, u odnosu na djevojke, iz drugih župa dolazio veći broj mladića. Tako su se mladenke iz Labina udale za zaručnike iz drugih istarskih, ali i liburnijskih mjesta poput Krka, Malog Lošinja, Rijeke i Vrbovskog. Iz grada Krka dolazio je 34-godišnji Pietro Trombetti, po zanimanju sudski glasnik, koji se 27. listopada 1851. oženio s 20-godišnjom posjednicom Anetom Pahor.¹¹⁷ Iz Malog Lošinja potjecao je klesar Andrea Giovanni Tremolini koji se 16. veljače 1858. u dobi od 24 godine vjenčao s pet godina mlađom građankom Antonijom Ongaro.¹¹⁸ U dvama upisima zabilježeni su zaručnici koji su dolazili iz Rijeke. Prvi upis svjedoči o vjenčanju 26-godišnjeg Riječanina, postolara Bože Kolmana, čijom je suprugom 12. srpnja 1848. postala sluškinja Marija Brezac iz Župe Sv. Nedjelja.¹¹⁹ Idući primjer koji datira od 19. veljače 1857. odnosi se na sklapanje braka između zlatara Giovannija Bonifacia Crespija i Bartolomee Ivane Martinčić koja se bavila šivanjem.¹²⁰

Zastupljeni su, dakako, i doseljenici iz raznih inozemnih odredišta. Iz austrijskoga Tirola potjecali su financijski povjerenik Franz (Francesco) Schwarz¹²¹ i sudski pristav Joseph Vigil (Giuseppe Vigilio) Pitscheider¹²². Iz jednoga upisa doznajemo da je mladoženja Giovanni Constantini dolazio iz Kotora, koji je u vrijeme mletačke vlasti bio sastavnim dijelom Mletačke Albanije.¹²³ Također, zabilježen je jedan primjer doseljenika iz pokrajine Šlezije, koja se jednim dijelom nalazi u Poljskoj, a drugim u Češkoj, a odnosi se na Ivana Krompacka koji je po zanimanju bio stjegonoša.¹²⁴ U

¹¹⁷ Isto, 27. X. 1851.

¹¹⁸ Isto, 16. II. 1858.

¹¹⁹ Isto, 12. VII. 1848.

¹²⁰ Isto, 19. II. 1857.

¹²¹ Isto, 10. II. 1850.

¹²² Isto, 17. I. 1857.

¹²³ Isto, 18. V. 1867.

¹²⁴ Isto, 5. XI. 1855.

mного većem su broju mladoženje dolazile iz Italije te napose iz Slovenije, što potvrđuje čak 29 upisanih mjesta. Najčešće je bila riječ o raznim obrtnicima, nadglednicima financija, odvjetnicima, rudarima, metalurzima i slugama.

Zaručnici su također pronalazili nevjeste izvan labinske župe koje su dolazile iz raznih dijelova Istre i Kvarnera. Tako se, primjerice, iz Rijeke doselila Marija Ana Zenzi, 32-služkinja koja se 8. rujna 1851. udala za osam godina starijega krojača Antonija Furlanija.¹²⁵ Ubilježena je i doseljenica iz Voloska – Marija Nikolina Barilović, po zanimanju krojačica, koja je u dobi od 20 godina 17. siječnja 1857. sklopila brak s već spomenutim Austrijancem, 28-godišnjim Pitscheiderom.¹²⁶ Za razliku od zaručnika, u maticama nije zapisan nijedan primjer zaručnice s talijanskoga teritorija, no bilo je onih koje su u većemu broju pristigle iz slovenskih mjesta, a mahom se radilo o služkinjama.

Tablica 6. Provenijencija mladenki izvan Župe Labin (1848. – 1867.)¹²⁷

HRVATSKA		SLOVENIJA	
Buzet	Piće	Brezovica	Selce
Cres	Plomin	Idrija	Škofja Loka
Kostanjica	Poreč	Kopar	Tolmin
Kožljak	Rijeka	Koroška Bela	Velenje
Krbune	Savičenta	Kranj	Veliki Vrh pri Šmarju
Kršan	Šumber	Malo Trebeljevo	Žirovnica
Lindar	Volosko	Podjelovo Brdo	

¹²⁵ Isto, 8. IX. 1851.

¹²⁶ Isto, 17. I. 1857.

¹²⁷ Izvor: DAPA, HR-DAPA-429, MKV Labin za razdoblje 1848. – 1867.

Tablica 5. Provenijencija mladenaca izvan Župe Labin (1848. – 1867.)¹²⁸

HRVATSKA		AUSTRIJA		SLOVENIJA	
Barban	Pićan	Tirol		Bistrica	Piran
Buzet	Plomin	CRNA GORA		Bohinjska Češnjica	Podgorica pri Šmarju
Cres	Predubac	Kotor		Brezje	Ponikve
Čepić	Rijeka	ČEŠKA		Dol pri Ljubljani	Razbor
Jelenje	Rovinj	Bilovec		Gornji Zemon	Selce
Kožljak	Savičenta	ITALIJA		Hosta	Spodnja Kanomlja
Krk	Sovinjak	Cencenighe Agordino	Prosecco	Idrija	Stari trg pri Ložu
Kršan	Šumber	Medea (Cormons)	San Vito (Padova)	Jesenovo	Stranice
Lindar	Višnjan	Novello	Trst	Kopar	Šmarje
Mali Lošinj	Vodnjan	Osoppo	Verzegnis	Kranj	Štajerska
Oprtalj	Vrbovsko	POLJSKA/ČEŠKA		Lanišče	Temnica
Pazin	Žminj	Šlezija		Ljubljana	Vešenik
				Otovec	Zgornja Pristava
				Praproče	

¹²⁸ Izvor: Na istome mjestu.

8. Zanimanja svjedokâ na vjenčanjima

Upisi u maticama krštenih pružaju nam zanimljive podatke o svjedocima na vjenčanju. Duhovne osobe koje su bilježile upise pored njihova imena isticale su i zanimanje, odnosno socijalni status (*nomen, cognomen et conditio testium*). U svim se slučajevima radilo o muškarcima, a među njima izdvajaju se oni koji su svjedočili vjenčanju većega broja parova, kao i nekolicina onih koji su zbog službe često boravili u crkvi, poput crkvenjaka i zvonara. Najviše ih se bavilo poljoprivredom, a pored nekolicine navedena je pripadnost građanskomu sloju. Zabilježena su zanimanja vezana za proizvodnu, uslužnu, tekstilnu i obučarsku industriju. Ima i primjera kovača, limara, stolara, zidara, zlatara te osobito djelatnika u rudarskome i pomorskome sektoru. U ulozi svjedoka nalazilo se i crkveno, ali i pomoćno osoblje koje je u imućnijim kućanstvima za svoje usluge dobivalo smještaj, hranu i nešto novaca. Kao pripadnike značajnijih društvenih slojeva svakako treba navesti kancelare, odvjetnike, službenike, općinske blagajnike, porezne nadzornike, liječnike i ljekarnike.

Tablica 7. Zanimanja svjedokâ na vjenčanjima u Župi Labin (1848. – 1867.)¹²⁹

Zanimanje		Zanimanje	
<i>cassiere</i>	blagajnik	<i>controllore steurale</i>	porezni nadzornik
<i>dottore in legge</i>	doktor prava	<i>possidente</i>	posjednik
<i>civilis</i>	građanin	<i>calzolajo, sutor</i>	postolar
<i>civile possidente</i>	građanin posjednik	<i>operajo</i>	radnik
<i>cancellista</i>	kancelar	<i>minatore</i>	rudar
<i>tagliapietra</i>	klesar	<i>controllore montanistico</i>	rudarski nadzornik
<i>cordajuolo</i>	konopar/užar	<i>sagrestano,</i> <i>sagristà</i>	sakristan/ crkvenjak
<i>fabbro,</i> <i>fabbro ferrajo</i>	kovač	<i>servo, domestico</i>	sluga
<i>sarto</i>	krojač	<i>falegname, marangone</i>	stolar
<i>stagnajo, bandajo</i>	limar	<i>aggiunto pretorile,</i> <i>aggiunto di tribunale</i>	sudski pristav
<i>agente di porto e sanità</i>	lučki i zdravstv. agent	<i>sacerdote</i>	svećenik
<i>farmacista</i>	ljekarnik	<i>tessitore, textor</i>	tkalac
<i>macellajo</i>	mesar	<i>negoziante, bottegajo</i>	trgovac
<i>metallurgus</i>	metalurg	<i>merciajo</i>	trgovac sitnom robom
<i>marinajo</i>	mornar	<i>oste</i>	ugostitelj
<i>industriante</i>	obrtnik	<i>fante</i>	vojn timer pješak
<i>avvocato</i>	odvjetnik	<i>capitano armatore</i>	zapovjednik broda
<i>cassiere comunale</i>	općinski blagajnik	<i>muratore</i>	zidar
<i>medico comunale</i>	općinski liječnik	<i>orefice</i>	zlatar
<i>villico, contadino,</i> <i>rustico, campagnolo,</i> <i>agricola</i>	poljoprivrednik	<i>nonzolo, campanaro</i>	zvonar
<i>cassiere steurale</i>	porezni blagajnik		

¹²⁹ Izvor: Na istome mjestu.

9. Zaključak

Analizirana matica vjenčanih predstavlja vrlo vrijedan i vjerodostojan povijesni izvor, ponajprije za proučavanje obiteljske i društvene povijesti. Analizom sezonskoga rasporeda vjenčanja ustanovljen je zamjetno manji broj sklopljenih brakova tijekom došašća i korizme, ali i u mjesecima pojačane gospodarske aktivnosti. Vrhunac u studenome i veljači ukazuje na činjenicu da su na sklapanje brakova značajan utjecaj imala crkvena pravila, kao i način života, odnosno opseg radnih obveza.

Različiti su čimbenici utjecali na vrijeme ženidbe i odabir bračnog partnera. Dob mladenaca pri ulasku u brak ovisila je o društveno-gospodarskim odnosima i demografskim trendovima, ali i o razini obrazovanja i životnoga standarda, stoga se, za razliku od ruralnih sredina, na Labinštini u relativno kasnijoj dobi osnivalo obitelj, što ukazuje na početak procesa demografske tranzicije koji se nazire u gradskim sredinama.

Broj ponovljenih brakova pokazuje gotovo triput višu vrijednost u udovaca jer su udovice nakon suprugove smrti imale pravo ostati u njegovoj kući, a dovođenje novoga čovjeka zasigurno ne bi nailazilo na odobravanje pokojnikove rodbine. Osim toga, udovci su lakše mogli pronaći zamjenu umrloj supruzi, posebice ako su njihovi potomci bili maloljetni, što im je omogućivalo svladavanje teškoća u vođenju kućanstva i brizi oko odgoja djece.

Upisi u maticama otkrivaju nam ženidbene veze Labinjanâ te žitelja susjednih i udaljenijih područja. Budući da se pored doseljenih zaručnika i zaručnica navodila oznaka grada, mjesta ili župe iz koje su dolazili, dobiva se uvid u njihovo podrijetlo, a k tomu se donose i podaci o mnogovrsnim zanimanjima svjedokâ na vjenčanjima, što svjedoči o razvijenosti raznih gospodarskih grana, kao i o potrebi žiteljstva za izradom različitih materijalnih predmeta. Osim domicilnoga žiteljstva, na Labinštini zabilježene su i pridošlice iz višebrojnih drugih istarskih, kvarnerskih, talijanskih i – u najvećoj mjeri – slovenskih središta, što omogućuje analizu dinamičnosti migracijskih gibanja koja otkrivaju intenzitet kontakata lokalne zajednice s pojedinim župama.

Matrimoni ad Albona a metà del XIX secolo

Riassunto

I registri dei matrimoni della Parrocchia d'Albona contengono una ricchezza di dati, i quali ci permettono di acquisire nuove conoscenze su alcuni elementi della storia demografica, familiare e sociale di questo microspazio per il periodo dal 1848 al 1867. Nell'articolo si analizza il numero dei matrimoni stipulati per anni e per mesi, la maggiore e la minore età nonché l'età media degli sposi, ma anche la differenza di età tra loro. La distribuzione stagionale dei matrimoni dipendeva dalle usanze religiose e popolari e specialmente dalle esigenze di lavori agricoli. Il maggior numero dei matrimoni fu notato in febbraio e novembre a causa della riduzione dell'attività economica, mentre nel periodo della Quaresima e dell'Avvento furono registrati i valori più bassi.

L'età degli sposi dipendeva dalle relazioni socio-economiche e dall'andamento demografico. Gli uomini erano in genere più maturi perché dovevano assumere la responsabilità per il mantenimento della propria famiglia. L'età media delle persone che si sposavano non era bassa come nelle zone rurali e perciò i risultati ottenuti dimostrano le caratteristiche dell'inizio della fase transizionale.

Il speciale riferimento si rivolge al numero dei matrimoni dei vedovi e delle vedove. Gli uomini si risposavano più spesso perché senza alcun problema potevano portare a propria casa un'altra moglie. Alla fine si esaminano i legami matrimoniali della popolazione d'Albona con gli abitanti delle località vicine e quelle più lontane, nonché le origini e la diversità delle professioni degli sposi e dei testimoni. Nel territorio d'Albona furono registrati gli immigrati provenienti da altri luoghi dell'Istria, dal Quarnero, dall'Italia e specialmente dalla Slovenia. Questo fatto dimostra l'intensità dei flussi migratori della comunità locale con le altre parrocchie.

RAŠA ZA VRIJEME TALIJANSKE VLADAVINE¹

Silvano Jelenić

e-mail: jelenicsilvano@gmail.com

Stručni članak

Cilj je ovog rada prikazati identitet novoizgrađenog rudarskoga grada Raše u vrijeme Mussolinijeva režima. U radu se objašnjavaju uspomene mojih roditelja, sestara i braće koji su u vrijeme Mussolinijeva režima morali napustiti svoje ognjište. Nacional-fašizam nije motivirao istarske zemljoradnike, a uz to odnarodnjavao je obitelj. Jedina privlačna strana bolje zarade bio je rudnik Krapan. Istra po svojoj prirodi nije „sirotica“ i daleko bolje stoji od mnogih drugih hrvatskih krajeva. Bila je „sirotica“ jer je otrgnuta od krila svoje „majke“. Poluotok ima krasnih uvala, gdje u zatišju na suncu cvatu bedemi, mirišu smokve, zriju masline, slatko grožđe i gdje nikad hladan vjetar ne brije. Naime, na uskom zemljopisnom području postoji razvijeno stočarstvo, ratarstvo, vinogradarstvo, boksit, rudarstvo i veliki obrt, ali, nažalost, postoji i jeftina radna snaga. Između 1919. i 1945. nacionalizam je uništavao kulturu i povijest našega kraja.

Ključne riječi: Krapan, princ Umberto Savojski, Raša, crkva sv. Barbare, sportske igre, zabava, rudarske tragedije

Parole chiave: Carpano, principe Umberto di Savoia, Arsia, chiesa di Santa Barbara, giochi sportivi, passatempo, tragedie minerarie

¹ Skraćena verzija rada objavljena je u časopisu *Naša sloga*, n. s., multi broj, Pazin, 7. siječnja 1991., str. 65.

I. Kratak uvod

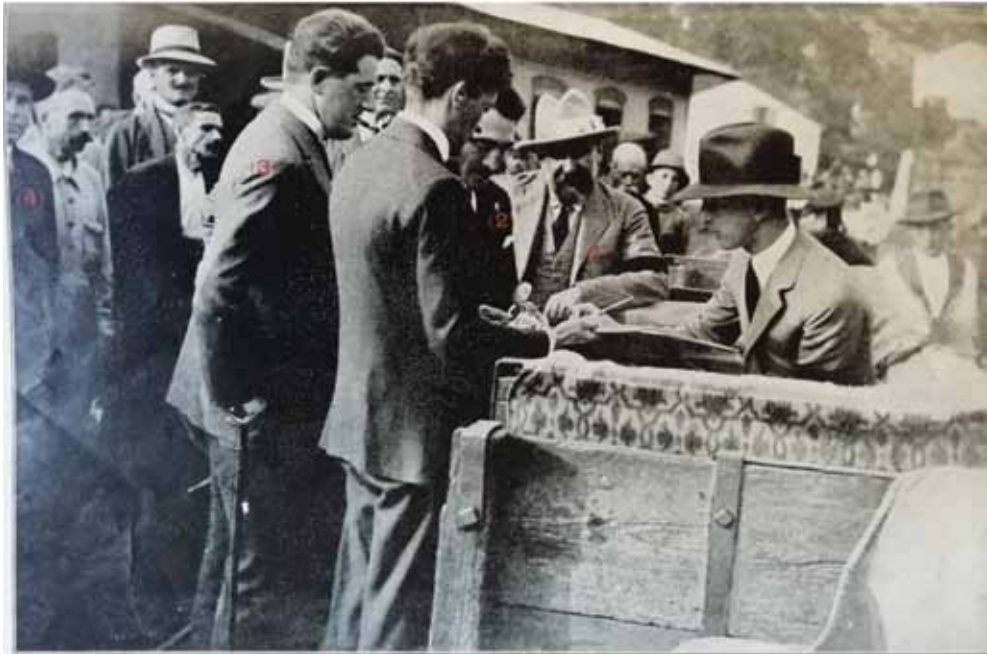
Bijela u kamenu i betonu, Raša je zapravo sagrađena od ugljena. Povijest gradića počinje u drugoj polovini tridesetih godina XX. stoljeća, kad u udolini potoka Krapna, za potrebe rudnika i rudaranja, niče grad.²

II. Princ Umberto Savojski u Krapnu

Rudarska djelatnost ovog područja započela je u Krapnu, malom rudarskom naselju smještenom na krajnjem sjeveroistočnom dijelu Raške kotline, 4 km sjeveroistočno od Raše. U Krapnu i okolici najstariji su rudnici ugljena na Labinštini. U početku se kopao rusi ugljen (smola za premazivanje brodova, tzv. *pegola nera*). S pravom eksploatacijom „pravoga“ ugljena započelo se 1785. Od tada se proizvodnja stalno povećava, pa tako i broj rudara, a kasnije se Krapan pretvara u vodeće rudarsko središte Labinščine. Potkraj XIX. stoljeća započinje se s izgradnjom stambenih zgrada, gradi se i osnovna škola na hrvatskom i njemačkom jeziku. Godine 1905. podignuta je crkva sv. Barbare. Rudnike Krapna pratio je velik broj štrajkova iskorištavanih i nezadovoljnih rudara.

Dvije godine nakon nezapamćenog rudarskog štrajka znanog kao Labinska republika, u Krapan 23. lipnja 1923. u službeni posjet stiže visost talijanske kraljevske obitelji, 19-godišnji princ Umberto Savojski. Prinčevim vlastoručnim potpisom, s pomoću ploče javnog oglasa, zaposlenike se obavještava o pregledu tarifnih stavova za pojedina radna mjesta u jami Krapan i Vinež, godišnjem planu proizvodnje i radnom vremenu. Tom su prilikom nazočili veledostojnici: 1. zapovjednik Banoldi, 2. ing. Carlo Tomatis, direktor ugljenokopa, 3. liječnik Nino Zannini, zamjenik direktora Društva *Arsa*, 4. zastupnik dr. Salvatore Rapisarda, Potprefektura Pazin.

² Daniel NAČINOVIĆ, „Raša: mladost u spomenaru“, *Franina i Jurina: istarski kalendar za 2003. godinu*, Račice 2002., str. 123.-125.

S. A. il Principe Umberto di Savoia il 25 luglio 1923, dopo aver visitato le miniere dell'Arsa, firma l'albo.
 1. Il Comandante Bonaldi — 2. l'Ing. Carlo Tomatis, Direttore delle Miniere — 3. Il Dott. Nino Zannini, Vice Direttore
 della Società « Arsa » — 4. Il Comm. Dr. Salvatore Rapisarda, Sottoprefetto di Pisino.

Sl. 1. Princ Umberto Savojski nakon posjeta raškim rudnicima

(Domenico GUADAGNINI, „Le nostre risorse carbonifere e le miniere dell'Arsa“, p. o.,
Quaderno Mensile. Notiziario generale, god. II, br. 10, Venezia 1923., str. 8.-9.)

Nakon što su ugljenokopi nacionalizirani 1925. te nakon što je izvršena bonifikacija Krapanske doline 1933. — 1934., stvoreni su uvjeti izgradnje novoga rudarskoga grada za 2000 stanovnika, s planiranim povećanjem do 6000 stanovnika.³

³ Domenico GUADAGNINI, „Le nostre risorse carbonifere e le miniere dell'Arsa“, p. o., *Quaderno Mensile. Notiziario generale*, god. II, br. 10, Venezia 1923., str. 8.; Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918-1943*, Zagreb 1944., str. 25.; Paolo PAROVEL, *Izbrisani identitet*, Pazin — Poreč — Pula 1993., str. 9.; „Krapan“, *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša — Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Vedrana KOSA na str. 417.; „Raša“, isto, natuknica Bruna NEFATA na str. 677.

III. Betonski gradić i polja kukuruza

Izgradnja Raše bio je graditeljski pothvat koji je objedinio cjelokupne strukture grada u njegovim radnim, opskrbnim, vjerskim, rekreativnim te administrativnim oblicima. Autor je cjelovitoga projekta arhitekt Gustavo Pulitzer Finali, pred kojega je postavljen niz složenih zadataka, ali mu je dana i mogućnost koja predstavlja san svakog arhitekta (pa i filozofa): izgraditi grad. Pulitzer Finali očito vodi računa o naručiteljima – tvrtki koja gospodari ugljenokopima te o zahtjevima ideje da će postati *nuovo villaggio per i minatori* (novo rudarsko naselje), s time da ono mora biti na glavnom ulazu u rudnik, 6 km od Labina i 40 km od Pule. To znači da će se velik dio rudnika, administrativne i spasiteljske ekipe Ugljenokopa smjestiti uz sâm rudnik, ali će se i dalje duž brda oko Raše vidjeti svjetiljke onih koji se pješice spuštaju k rudniku. Graditeljski stil koji je u Raši primijenjen, vezan je uz nove imperijalne projekcije vremena, s imitacijama novog rimskog „scenografskog“ okruženja unutar talijanskoga graditeljskog *Novecenta*. No, arhitekt Finali prvenstveno ima na umu funkciju i modernitet, tako da u sagledavanju Raše – uz niz maštovitih aplikacija – nalazimo jedan od najljepših uzoraka novovjekovnoga betonskoga gradića.

Zanimljiva je, međutim, činjenica da naručitelji posla ne žele ugođaj betonskoga grada, već uz njegove strukture žele ugraditi i poljodjelstvo melioracijom obližnjih polja, od južnih rubova grada prema rijeci i kanalu. Polja privedena obradi dijelit će se radnicima, ali je i zamišljen osnutak poljoprivrednih dobara, čiji će radnici svojim proizvodima biti usmjereni k potrebama rudnika. Ondje se nalazi gradska kuća, nova crkva, kavana, zadružna gostionica *Dopolavoro* za radnike i na drugoj strani za činovnike rudnika, kao i zadružna mljekarnica, trgovina i mesnica. Vrlo blizu ovog središta, na obronku iznad grada, ulaz je u šaht. Promet je živ, autobusna veza s glavnom linijom Rijeka – Pula i mjesni promet između Raše i Labina oduzimaju novome gradu monotoniju rudarskog naselja.

Država se pobrinula da novi grad dobije na značenju i po radničkom predjelu sa selima, koja se ondje nalaze zapadno od ceste Labin – Trget. Odvojen je od labinske općine i pripojen novoosnovanoj Općini Raša. Labin u tome administrativno gubi, ali je jako mnogo dobio na prometu.

Sl. 2. Raša. Razglednica s natpisom Raša – ulazak na Carski trg i slavlomkom posvećenim talijanskom kralju Viktoru Emanuelu III. i Benitu Mussoliniju. U sklopu rudarske kompanije Arsa nalazile su se trgovine, čak i specijalizirana prodavaonica za vino zvana Spaccio, trgovina hrane, trgovina ukrasnih predmeta, općinski ured i pošta. S lijeve strane nalazi se zgrada hotela s restoranom i barom, a iza zgrada na trgu visoki je dimnjak termocentrale u blizini Karlote koja je osiguravala toplu vodu i grijanje javnim zgradama.

(Silvano JELENIĆ, „Zanimljivosti o rudarskom gradu Raši“, *Franina i Jurina: istarski kalendar za 1991. godinu*, Pula 1990., str. 173.-174.; Daniel NAČINOVIĆ, „Raša: mladost u spomenaru“, *Franina i Jurina: istarski kalendar za 2003. godinu*, Račice 2002., str. 124.-

125.; Marijan MILEVOJ, *Raša moje mladosti*, Labin 2007., str. 60.-61.)

U novome gradu u dolini, radničke se kuće duž dviju usporednih, uzdužnih ulica susreću na trgu koji se otvara s vizurom na crkvu u obliku izokrenutih vagoneta, sa zvonikom kao rudarskom lampom. Crkva je posvećena sv. Barbari, zaštitnici rudara, a u njezinu su sklopu sakristija, župna kuća i pokrivena loža. Grad ima četiri ulaza s ceste Rijeka – Pula. Glavninu stambenih kuća čine one radničke. Veličina jednog rudarskog obitavališta, računajući i vrt, predviđena je prostorom od 200 četvornih

metara. U hotelskom smještaju mogla su tijekom ranog razdoblja Raše boraviti 152 radnika samca, a tu su i kuće za zaposlenike (*impiegati*), kao i one za činovnike-samce. Fontana na trgu posebice se ističe u prikazima Raše tridesetih godina i kao simbol otvaranja novog vodovoda u Istri. Na raškome trgu pozornost privlače dva kiparska rada: lik sv. Barbare koji gleda na Trg sakralnog zdanja, čiji je autor kipar Cara, te Mascherinijev rudar-vojnici, djelo koje je nakon Drugog svjetskog rata uklonjeno.⁴

IV. Balota: već smo u Arsiji, novom rudarskom gradu

„Već smo u Arsiji. Prvi susret u novom gradu je ugodan. Igraju se neka djeca na ulici i govore hrvatski. Prolazimo kroz dvije glavne ulice koje se sastoje od 120 potpuno novih jednakih kuća. Svaka kuća ima po četiri radnička stana. Stanuje tu oko 500 rudara, što za ukupan broj od 7000 hiljada nije tako mnogo. Iza kuća su vrtovi za povrće i voće. Svaka obitelj ima malu parcelu. Povrće je bujno i lijepo, gajeno različitim znanjem i brižljivošću, ali uglavnom dobro. Kuće su građene solidno, ukusno i lijepo, od kamena i cementa, sve su na jedan kat, s mnogim lukovima koji daju živost inače jednoličnom izgledu ulice... Jednoličnost nije nigdje prekinuta nekim dućanom ili prodavaonicom. Samo je jedna tabla zanatlijska: krojač. (...) U jedan sat je smjenjivanje radnika u oknima. Idemo tamo. Izlaze rudari sa svjetiljkama, sjedaju u kamione, a zatim drugi ulaze. Dolaze sa svih strana. Kamioni prevoze radnike iz Kršana, iz Pazina, iz Kanfanara, Sv. Vinčenta, iz Vodnjana i Pule i sa svih mjesta koja se nalaze na tim linijama. Drugi redovi kamiona s prikolicama odlaze i dolaze. Zdravstvena stanica, Pošta, Menza, Škola, Dječji vrtić... nekoje su od ustanova u gradu koji dobiva i termičku stanicu te sustav zagrijavanja kojim se željelo primijeniti raški ugljen u te svrhe, a tu je i bazen te javna rasvjeta što broji oko 100 uličnih svjetiljaka. Prostor pred rudarskim oknom se puni. Pale se svjetiljke. Ljudi čekaju na svoj red da se spuste pod zemlju. Lijepa lica tih

⁴ Silvano JELENIĆ, „Zanimljivosti o rudarskom gradu Raši“, *Franina i Jurina: istarski kalendar za 1991. godinu*, Pula 1990., str. 173.-174.; Daniel NAČINOVIĆ, „Raša: mladost u spomenaru“, nav. dj., str. 124.-125.; Marijan MILEVOJ, *Raša moje mladosti*, Labin 2007., str. 60.-61.

ljudi su puna i umorna, sumorno svečana i dostojanstvena. Od ove hiljade koja će se sada spustiti dolje i razmisliti sa svojim svjetiljkama u teškim kovanim cipelama po sitnim tamnim hodnicima rudničkog labirinta, možda već sutra ne će biti svi živi. U toku slijedećih nekoliko mjeseci će sigurno više nego jedan ostati u svom rovu“.⁵

Sl. 3. Tek izgrađen Trg pobjede u Raši. U prvom je planu zgrada Općine, autobusno stajalište, kamenita skulptura posvećena rudaru-ratniku, a iznad je Dom fašističke stranke. Stefano iz Raše 10. XI. 1941. gospođi Lini u Veneciju upućuje srdačne pozdrave. G. Valconi razglednicu je tiskao u Milanu.

(osobna arhiva Silvana Jelenića)

⁵ Mate BALOTA, *Na crvenoj istarskoj zemlji: izbor iz djela*, Pula – Rijeka 1979., pogl. „Putopisi: jedan dan u Arsiji“, str. 160.-161.

V. Raša: naši ljudi govore „po naški“ s talijanskim dodacima

U Raši istarske se nošnje mijenjaju, vunenih bijelih benevrek a i crnih koreta nema, a ni modrine ni kape koje nose ljudi od sela. Svaki mladi čovjek ima isti pojas, iste cipele, oštru crtu na hlačama. Mnoge mlade nevjeste zaplakale su od muke jer im oštra linija na hlačama ne uspije, jer se suprug u nedjelju kod prijatelja mora predstaviti na velikom stupnju društvenog razvoja materijalne kulture.

Žene se oblače u svilu i nose čarape od svile, a djevojke šišaju kosu i rade trajnu frizuru. U zgradi podno kina plesna je prostorija, gdje sviraju orkestri, gramofoni i radio *jazz* i tango, a za ulaznice filma redovi su dugi do fontane na trgu. Često se igra biljar. U *Dopolavoru* rudari se sastaju, igraju karte, *briskulu* i *trešete*, igra se *môra*, lire se troše i pije se naveliko. Za četvrti obrok ili – kako su ga zvali – *quarto pasto* rudari čekaju slobodan stol da *guštaju* domaću maneštru, tijesto na milanski način, brodet sa svježim ribama s Trgeta i popiju *dec* ili dva crnog vina ili istarske *bilice*. Gastronomska je ponuda pristupačna, ali za težake nedovoljno kalorična.

Djevojke sjede na zidovima terasa, motreći rudare koji prolaze s posla ili na posao. U Raši se svakodnevno odigra poneka sportska igra: nogomet, košarka, boks, koturaljke, plivanje u bazenu. Planinarski dom okuplja ljubitelje skijanja i planinarenja. Evo razloga za klubove iz raznih krajeva koji dolaze pod parolom „zdrav duh u zdravom tijelu“. Kako se mijenja život, tako se mijenjaju riječi. Naši ljudi govore „po naški“, ali s talijanskim dodacima. Župan više nije župan, nego *sindako*, načelnik je *podestà*, žandar je *carabiniere*, autobus je *corriera*, novine su *giornale*, cesta je *strada*, kad se netko oslobodio vojske, on je *riformato*, a *riformati* su bili rudari koji su radili pod rudnikom „Raša“ radi teških uvjeta rada. Za djevojke i dečke koji su lijepi i jaki ili im polazi nešto za rukom kaže se *xe in gamba*, porez je *tassa*, bio *ricchezza mobile* ili *miseria stabile* i tako redom.

Na ulaznim vratima ugravirana su prezimena: Gelenni, Micugliani, Raicovi, Batteli, Blascovi, Bursi, Gripari, Giurici, Cocotti, Vlaci, Vladislavi, Tenci, pa imena Giorgio, Giovanni, Mario, Nardo, Sergio, Oliva, Albina,

Ada-Francesca, Maria-Concetta, Milia, Guerrina, Mirela i još stotine izmijenjenih imena i prezimena. Sve je novo, lijepo u pokretu, ali bolno jer se gubi priznanje da je netko ili nešto ono čime se predstavlja u rudarskom gradu. Mještani, kada su odlazili u crkvu, ponijeli su molitvenik, *Otče budi volja Tvoja*, prema kojem se znalo da ondje „preko Učke“ Hrvati govore slično kao „naši“ u Istri. S vremena na vrijeme u Rašu dolaze talijanske obitelji, među kojima su rudari, karabinjeri, *maestri*, *impiegati*, cestari i lugari. Iz Raše otišlo je nekoliko hrvatskih obitelji „trbuhom za kruhom“, došli su *regnicoli*, iz Belluna, Seravezze, Riminija te tko zna sve iz kojih starih mjesta. Od njih neki su ostali, osnovali obitelj i rodili djecu.⁶

Sl. 4. Jedna od raških ulica. Razglednica iz osobne arhive prikazuje jednu od raških ulica koja je za vrijeme Italije nosila ime Via Emanuele III, na kojoj Ettore Tenci šalje pozdrave gospođici Rosetti Grimaldi u Pazin. Razglednica je tiskana 1937.

(*Naša sloga*, n. s., nulti broj, Pazin, 7. siječnja 1991., str. 65.)

⁶ Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom*, nav. dj., str. 262.-269.

VI. Vrlo opasna rudarska djelatnost

Pod utjecajem ugljene prašine koja sadrži toksične elemente rudari su obolijevali od antrakoze, bolesti crnih pluća, astme, krvožilnog sustava, probavnog trakta, tuberkuloze i drugih zdravstvenih tegoba. Drva za potporu krhka su, ugljen se urušava, događaju se manje ili smrtonosne ozljede rudara.

Opće je poznato da je rudarska djelatnost vrlo opasna, osobito u podzemlju, stoga su nesreće na poslu tada bile vrlo učestale. Primjerice, samo 1937. i 1938. bile su dvije rudarske nesreće, kada je poginulo desetak rudara. Godine 1938. zabilježene su 2052 nesreće na prosječno 7428 radnika, u postotku od 2,3%, odnosno jedna nesreća na nešto više od dvojice radnika. Moj otac Jure, tada imenom i prezimenom Giorgio Gelenni, zadobio je teške ozljede glave, posebice organa za disanje. Ambulantnim vozilom prevezen je u kliniku u Trst. Ozljede su sanirane, ali je ostao s umanjenim radnim sposobnostima. Dvije godine poslije, 28. veljače, između 4.30 i 4.35 sati u oknu jedan, na dubini od 240 m ispod morske razine, između 15. i 16. horizonta ili kata dogodila se eksplozija koja je zatresla čitavu Rašu i utjerala strah, jauk i suze u stanovništvo. Eksplozija, najvjerojatnije prouzročena metanom zbog ugljene prašine, usmrtila je 185, a ozlijedila 149 rudara. Mjesto eksplozije nije utvrđeno. U komisiji koja je radila na istrazi bili su predstavnici rudarskog poduzeća koji nisu htjeli prikazati istinu. Rukovodstvo u Trstu i Rimu nametnulo je ritam proizvodnje i utrku za profitom. Drugi svjetski rat tragediju je potisnuo u ladice, a svjedoci ispitani 1946. rekli su da su uvjeti bili nehumani, dok je vlasnicima bio najvažniji profit. Svežanj dokumenata rudarske nesreće pohranjen je u labinskome muzeju, u kojem su evidentirana imena i prezimena smrtno stradalih rudara, među kojima je bilo Hrvata, Slovenaca i Talijana.

Pred kraj Mussolinijeve vladavine na posao ne dolaze samo rudari nego i protivnici režima koji se pripremaju za otpor. Konačno, 8. rujna 1943. Italija je kapitulirala i mnogi od njih vratili su se odakle su došli. Nacional-fašizam je istarskom stanovništvu nametnuo život zlih namjera. Hrvatsko i slovensko stanovništvo bilo je oduvijek izloženo kao stvar, a ne kao čovjek, dok se na rijeci Raši od pamtivijeka krojila granica. Stoga ne začuđuje odlazak stanovništva u svijet, s tijelom ondje, a mislima na svojoj

crvenoj, žutoj, bijeloj zemlji te s kozom, hraniteljicom obitelji. Upravo stoga izborimo se za četvrtu generaciju Rašana, Istrijana, Hrvata, gledali oni ovako ili onako.⁷

Sl. 5. Panorama Raše nakon izgradnje — radovi su započeli krajem travnja 1936., a svečano su dovršeni 4. studenoga 1937.

(osobna arhiva Silvana Jelenića)

Napomena: Prilog sam posvetio svojim roditeljima. Godine 1935., dok je otac Jure bio u rudniku Krapan, na vrata njegove kuće u Sutivancu (Općina Barban) stigla je nekolicina naoružanih policajaca sa špijunom te zapovjedila majci s petero male djece da napuste kuću i 10 hektara zemlje. Obitelj je pješice krenula preko Raške drage prema Labinščini. Smjestili su se u selima Faraguni i Blaškovići, a potom su 1940. stan dobili u Raši.

⁷ Tullio VORANO, „Nove spoznaje u svezi rudarske tragedije 1940. godine u Raši”, u: *Raša, 28. veljače 1940.*, Raša 2015., str. 68.; ISTI, „Raški ugljenokopi: 1. dio“, *Radio Pula* (<https://radio.hrt.hr/radio-pula/emisija/historia-histriae/1229/>), ur. Marko Percan, 12. prosinca 2019.; Silvano JELENIĆ — Romano FILES, „Rođeni Rašanin proveo je život u pulskom i korčulanskom škveru“, *Glas Istre*, Pula, 22. travnja 2020., str. 27.

VII. Zaključak

Raša je nastala kao suvremeni funkcionalni gradić u kojem iz ptičje perspektive izgleda sve na svojem mjestu. No, prvih mještana danas ima malo. Talijanski režim bio je beskrupulozan. Hrvatska imena, prezimena i naziv gradića bili su potalijančeni. Hrvatskog labinskog dijalekta, izvorne glazbe, plesa baluna i nošnje u javnosti nema; u suprotnom plaćala se novčana kazna. Mladići i djevojke oponašaju Talijane u modi, glazbi i gastronomiji. Sela i zemlja se napuštaju, mladi su samostalniji, nerado osnivaju obitelj jer mladići moraju na ratište u Abesiniju. Najveća odgovornost za rudarske tragedije 1937., 1938. i 1940. na tadašnjoj je talijanskoj državi jer je *A. Ca. I.* bio državno poduzeće. Pomanjkanje sigurnosnih kontrola i prekomjeran porast proizvodnje ugljena, koji su trebali slati u Njemačku, bili su glavni uzroci rudarskih tragedija.

Arsia durante il governo italiano

Riassunto

Arsia nacque come città moderna e funzionale nella quale dalla vista aerea tutto pare a posto. Però la prima gente del posto, che oggi conta poche persone, dice: Il regime italiano era senza scrupoli. I nomi e cognomi croati erano italianizzati. Non c'è il dialetto di Albona, la musica autoctona, il ballo *balun* e nemmeno il costume tradizionale in pubblico, in effetti, in caso contrario si pagava la multa. I giovani, uomini e donne, imitano gli italiani nella moda, musica e gastronomia. I villaggi e la terre vengono abbandonati, i giovani sono più indipendenti, sono riluttanti nel mettere su famiglia perché gli uomini giovani devono andare al campo di battaglia in Abissinia. La più grande responsabilità per le tragedie minerarie del 1937, 1938 e 1940 era dello stato italiano perché la A. Ca. I. era un'impresa italiana. La mancanza di controlli di sicurezza e l'eccessivo aumento della produzione di carbone, che avrebbero dovuto inviare in Germania, furono le cause principali delle tragedie minerarie.

JESU LI ISTRORUMUNJSKI I KRČKORUMUNJSKI ISTI JEZIK?

Alan Žic-Teklin, novinar i publicist

direktor izdavačke kuće PANDORA GONG j. d. o. o. Rijeka
Šetalište 13. divizije 54, 51000 Rijeka
e-mail: pandoragong@yahoo.com

Stručni članak

Koristeći se raznim izvorima, među kojima je do sada nepoznat putopis I. Maiorescu te rukopis A. Ivea, pronađen u rovinjskom arhivu, u članku se postavlja teza da su današnji govornici istrorumunjskog potekli s otoka Krka, odakle su se doselili u Istru u XV. stoljeću. Pisani izvori s Krka, gdje je jezik izumro 1875., potvrđuju da se radi o potpuno istom jeziku. Jedna mala skupina krčkorumunjskih govornika, koja je naseljavala područje dobrinjskih solana, ostala je bez glavnog izvora prihoda nakon što su se solane zatvorile, što ih je potaknulo da se isele krajem XV. stoljeća. Za razliku od te skupine, ostali krčki „Rumunji“ koji su se bavili ovčarstvom nastavili su živjeti na Krku. Veze između tih dviju jezičnih zajednica potpuno su prekinute i nakon protjecanja vremena nisu ni znali za postojanje svojih srodnika na drugoj lokaciji, sve do jednog slučajnog susreta u Istri prilikom hodočašća.

Ključne riječi: istrorumunjski, krčkorumunjski, Ioan Maiorescu, Antonio Ive, Ivan Feretić

Ključne besede: istrorumunščina, krška romunščina, Ioan Maiorescu, Antonio Ive, Ivan Feretić

Osim na Labinštini (Šušnjeвица — Kršan), govornici istrorumunjskog naseljavaju danas i druga područja u Istri. Obitavaju u Općini Matulji (Žejane), a ima ih i na padinama Učke (Lanišće). S manje od 300 živućih govornika, od kojih barem polovina ne živi više u Istri, njihov je jezik pred izumiranjem. Povijest nije zabilježila kada su se točno i odakle doselili u Istru, ali zbog jednog zapisa svećenika Petra Fraščića iz XV. stoljeća, možemo smatrati da je jezgra doseljavanja arumunjsko govoreće populacije potekla s otoka Krka. Fraščić bilježi 20. veljače 1463. da su „Ćići Kneza Ivana“ [misli se na Ivana VII. Frankopana, posljednjeg krčkog vladara dinastije Frankopan — op. a.] oplijenili Istru, opljačkali Boljun, Vranu, Hraste i sve pod Učkom te su se pobili s domaćim ljudima, gdje su poginuli i jedni i drugi.

Tijekom povijesti, kada su dvije arumunjske zajednice istovremeno naseljavale Krk i Istru, do sada nije bio poznat slučaj njihova međusobnog kontakta. Ipak, novo otkriće dokazuje bar jedan takav kontakt. Naime, 2019., prilikom istraživanja ove teme u rovinjskom Arhivu Antonija Ivea, pronašao sam svjedočanstvo o jednom sasvim slučajnom kontaktu. Upravo to svjedočanstvo potvrđuje da dvije zajednice nisu ni znale za postojanje svojih „rođaka“, da se tijekom povijesti nisu miješale i da se ustvari radi o dvjema granama istog jezičnog/genealoškog stabla koje su se potpuno razdvojile i dalje se stoljećima razvijale neovisno jedna o drugoj.

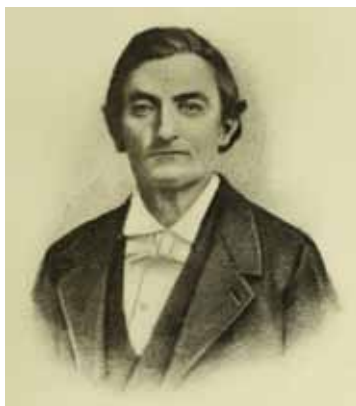
Budući da je arumunjska zajednica na Krku obitavala u kontinuitetu četiristotinjak godina, pokušat ćemo ustvrditi koji se dio njezina korpusa iselio u Istru i zašto. Nisu se iselili svi, već samo jedan dio. Postavlja se pitanje koji se dio krčkog korpusa našao u situaciji bitno različitoj od svojih sunarodnjaka, da su zbog toga bili potaknuti na odlazak. Ovaj članak pokušat će odgovoriti na to pitanje.

I. Krčki „Rumunji“ — geneza naseljavanja

Na Krku su arumunjsko govoreće doseljenike nazivali „Vlasi“, „Morlaci“ i „Ćići“. Posljednji govornik krčkorumunjskog, Mate Bajčić — Gašpović, umro je 1875. u selu Bajčić.

Vlasi/Morlaci romanizirano su pastirsko-nomadsko stanovništvo koje je za vrijeme Rimskog Carstva i kasnije živjelo na brdskom teritoriju Dalmacije i Primorja. Bili su nomadi koji su se isključivo bavili ovčarstvom, koristeći se u ljetnom razdoblju pašnjacima na srednje visokim i visokim planinama, a tijekom zime sele se na nizinske pašnjake sve do mora. Ovdje dolaze u kontakt s gradskim središtima, gdje prodaju stoku i njihovo meso, sir, kožu i vunu, a kupuju ponajviše metalno oruđe i sol, za kojom u svojoj djelatnosti imaju veliku potrebu. Često su i ratnici u korist ovoga ili onoga gospodara ili oružana pratnja karavanama.

Njihov jezik sličan je današnjem rumunjskom, a nastao je iz vulgarnog latinskog. Vlasi su bili neka vrsta čiste suprotnosti jednog drugog naroda, također potomaka Rimljana, koji su živjeli u utvrđenim gradovima Dalmacije (pa i gradu Krku) nakon propasti Rimskog Carstva. I oni su govorili jezik koji je također nastao iz vulgarnog latinskog: dalmatski jezik, čiji se krčki dijalekt naziva *veljotski* — Krčani su ga zvali *veklisun*. Zadnji govornik veljotskog/dalmatskog jezika, Antonio Udina Burbur, umro je u gradu Krku 1898.¹ Ovi potomci Rimljana bavili su se obrtom i trgovinom, a donekle i ribarstvom. Zbog zatvorenosti unutar gradskih zidina, dalmatski se govornici nisu pretežito bavili poljoprivredom, niti stočarstvom.

Sl. 1. Antonio Udina — Burbur

(Matteo Giulio BARTOLI, *Das Dalmatische: altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*)

¹ Temu sam opsežno obradio u knjizi *Tako je govorio Burbur* (2017.) te u nastavku — dopunjenom izdanju *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli* (2018.).

II. Dolazak na otok Krk i početak sukoba s lokalnim stanovništvom

Na otok Krk Vlahe je doveo posljednji krčki Frankopan, Ivan VII. (1424. – 1486.), nakon što je 1451. diobom s braćom zamijenio svoje kopnene posjede za otok Krk, gdje je i prije držao neka imanja. Ostavši s otokom kao jedinom imovinom, hitno mu je trebalo nove radne snage da poveća prihode. Stoga na nenaseljene dijelove Krka dovodi svoje ljude od povjerenja, velebitske pastire, oko 180 obitelji, što se vidi iz parnica koje su se vodile nešto kasnije.

Pisani izvori toliko su rijetki da se nikad neće moći sa sigurnošću ustanoviti koliko je među krčkim Vlasima bilo rumunjskih govornika, a koliko hrvatskih – naravno, potonji nisu govorili krčkom čakavicom, već štokavicom. Otočani su sve te pridošlice zvali Vlasi/Murlaci, nevezano za njihov jezik. Općenito uzevši, barem sljedeća prezimena doseljenika ne zvuče hrvatski: Prendivoj, Hamet, Sebikoč, Cako, Delebrajde, Čepulado, Kapo (u Poljica) te Bučul i Čutul (Vrh). Sigurno su „rumunjski“ govorili i barem neki koji imaju hrvatski zvučeca prezimena – uostalom, i zadnji govornik krčkorumunjskog prezivao se Bajčić.

Problemi sa starosjediteljima počeli su vrlo brzo: Ivan Frankopan listinom iz 1465. pokušava dovesti u red svoje Vlahe na omišaljskom području: „kojih esmo mi postavili u kunfini od rečenoga Kaštelmušća i tri godine kasnije: Vlahov, ovi ki sada esu prišli ustanit se, kojim bi detirmenato doiti in kontrad od Omišla.“

III. Plaćanje desetine

To što su Vlasi stigli na nenaseljen dio otoka ne znači da se ta područja nisu koristila u poljoprivredi. Njima su se koristili Krčani iz okolnih kaštela, osobito građani Krka, Omišljani, a i Dobrinjci, kao terenom za ispašu i poljoprivredu te su gradili poljska skloništa i nastambe u kojima su povremeno boravili tijekom poljskih radova. Najčešće samo muškarci, dok su žene i ostali članovi obitelji ostajali u naseljima. O tome u parnici protiv

neplatiše Kvirina Kalafata svoju izjavu daje 17. ožujka 1488. svjedok Antun koji je u djetinjstvu početkom XV. stoljeća stanovao u Brajdama (=Vrh). Ovako njegovo svjedočanstvo rezimira Ivan Žic-Rokov u *Krčkom zborniku* 1976.: „(...) sjeća se 60 godina unatrag i znade da za to doba područje Poljica i Dubašnice nije bio nastanjeno. Sjeća se također kako su u to doba tamo išli pasti i čuvati stada, orati i obrađivati zemlju iz Krka: neki Krupac, Nikola Linardić i brat mu Dinko. Oni su stanovali u Krku, a na području Poljica imali su svoje komarde (nastambe od suhozida) pokrivenne kamenim pločama. Iz Krka su nosili i hranu, kruh i vino. (...) ljeti su tamo s njima boravile i njihove obitelji. A koncu je izjavio da je to tako potrajalo dok 'knez Ivan nije uzeo ona mjesta i nastanio ondje Murlake'.“

Odjednom na iste prostore dolaze neki novi ljudi i počinju ondje pasti svoju stoku, saditi usjeve i tjerati odande starosjeditelje. Knez Ivan bio je zaštitnik svojih Vlaha, no njegova vlast potrajala je vrlo kratko, tek tridesetak godina, do 1480., kada je odveden u Veneciju i izgubio vlast nad otokom. Doseljavanje Vlaha tada prestaje, ali prvi mletački providuri na otoku moraju se baviti problemima koje su naslijedili od Ivana VII.: novi doseljenici ne žele, poput ostalih Krčana, crkvi davati desetinu prihoda jer smatraju da nova zemlja, koju su tek iskrčili, ne daje onoliko ploda koliko zemlja starosjeditelja. Do njihova dolaska ta je zemlja neobrađena, nije ni davala roda pa, prema tome, Crkva ni prije od te zemlje nije dobivala prihode. U prvim godinama mletačke uprave vode se parnice i dolazi u više navrata do nagodbi, koje im djelomično daju za pravo: na kraju te prve faze Vlasi iz Dubašnice i Poljica crkvi plaćaju samo polovinu desetine.

Zbog čega su se u drugoj fazi, manje od deset godina od potpisa prvotnih ugovora, mijenjali uvjeti te se krčki Kaptol okrenuo novom sustavu ubiranja poreza, plaćanju „paušala“ od 40 solda po ognjištu? Ne možemo sa sigurnošću znati, ali pretpostavljamo da Vlasi nisu korektno plaćali svoj dio obveze u naturi (janjcima, vuni, siru itd.). Novi ugovor iz 1496. dragocjen nam je jer i selo Miholjice (danas izumrlo) uvrštava na popis „posebnih slučajeva“, što dokazuje da su i ondje živjeli Vlasi. Nova pravila vrijede i za dubašljanska sela te za omišljanske i dobrinjske Šugare, Soline, Sv. Martin...

Kada se među starosjediteljima pročulo za povlastice doseljenika,

neki su se od njih oduprli starim nametima pa su i oni počeli plaćati manje i završili na sudu. Jedan takav, Krčanin Kvirin „Kalafat“, posredstvom odvjetnika Mata Zuttinisa i u prisutnosti svjedoka, pred providurom u Krku parniči se 1503. i 1504. Izgleda da se Kvirin koristio dubašljanskim pašnjacima, ali ne želi davati crkvenu desetinu jer kaže da je ne daju ni Murlaci na istom prostoru. Presuda je donesena na njegovu štetu, i to zato što je Hrvat! Svi u gradu Krku i na otoku moraju plaćati desetinu, „osim Murlaka, s obzirom na spomenutu nagodbu kako se to razabire iz spomenutih ugovora...“ Uzalud se Kvirin žalio da bi i on plaćao po ognjištu (u novcu), ali ga je sud odbio s objašnjenjem „da se on zapisao kao Hrvat, a ne kao Murlak. On i jest Hrvat jer se i zove Radac.“² Iz razdoblja te parnice dragocjen je i podatak da je na Krku tada bilo 200 vlaških obitelji (ognjišta), očito prva i druga generacija naseljenika, što je naveo Kvirinov zastupnik.

Izgleda da je diskriminacija na nacionalnoj osnovi nešto popustila oko 1558., kada biskup Albert Dujmi odgovara nekim Bodulima da se nemaju pravo tužiti jer im on stavlja na volju da ili daju desetinu ili, ako im je draže, izvole platiti u novcu: „(...) kako Murlaci koji plaćaju po ognjištima.“

IV. Koja područja nastanjuju?

Prezimana doseljenih Vlaha popisana su u raznim ugovorima. Što se tiče danas postojećih krčkih naselja, izvan je svake sumnje da su Vlasi osnovali naselja čija su prezimana identična: Brusić, Milčetić, Nenadić, Žgombić i Strilčić, a vrlo vjerojatno i Milohnić (zvuči slično kao vlaško prezime Milusnić) te Oštrobradić (zvuči slično kao Obradić) i možda Radić (Radotić?). Izumrlo naselje Vlašić u Dubašnici, kako sama logika nalaže, također su osnovali Vlasi.

Zahvaljujući sudskim parnicama saznajemo da su neplatiše desetine (Vlasi) živjeli i na još nespomenutim selima Poganka, Noliot (općenito se smatra da je riječ o selu Brusić) te Kambunu (izumrlo naselje u okolici

2 „(...) al presete detto mro Chirin si è s. (scritto?) croato ciò è schiavon et non Murlaco, lo quai haveva nom Radaz... e cosi veniva chiamato.“

Linardića, koje je gotovo sigurno postojalo i prije doseljavanja Vlaha).

Na otoku Krku, smatra se, Vlasi (bez obzira na to je li riječ o govornicima štokavskim Hrvatima ili „rumunjskima“) osnovali su većinu naselja (neka su izumrla, a neka i danas postoje) u župama Poljica i Dubašnica (osim Linardića, Porta, Vantačića, Zidarića, Brzaca, Malinske, Sv. Antona i Sv. Ivana). To je zaključak Žic-Rokova, utemeljen na proučavanju arhivskih podataka do kojih je mogao doći.

Što se, pak, tiče područja srednjovjekovnog Omišlja (dijelovi tog područja danas su dio Općine Dobrinj i Općine Malinska-Dubašnica), Žic-Rokov 1976. vidi nešto drugačiju situaciju. I onamo je Frankopan doveo Vlahe te im odredio sljedeću granicu za ispašu: „Ono počinje kod Kuzmina vrha, nešto sjeveroistočnije od bivšeg sela Semenj. Odatle ide pravcem do sela Soline u dnu zaljeva Klimno, te sjeveroistočnom obalom zaljeva i dalje do uvale Slivanjska. Odanle se vraća vijugavom cestom na Kuzmin vrh, tičući s južne strane omišaljsko jezero.“

Iznenadujući je podatak da 1587. providur Domenico Bembo navodi da grad Krk sa suburbijem ima 1750 stanovnika, a Župa Dubašnica (samo sto godina nakon što je naseljena) ima 1156 stanovnika u naseljima Dubašnica, Poganke, Poljica i Kambun, gotovo isto kao Baška (1180), dvostruko više nego drevni Omišalj (650) i više nego Dobrinj (1100). Razlog treba tražiti u velikom broju Vlaha koje je Frankopan naselio: dvjestotinjak obitelji s po približno sedam članova čini 1400 stanovnika, što je vrlo velik postotak u ukupnom stanovništvu otoka, ako znamo da Giustiniani navodi 1553. da tada na Krku živi 8000 odraslih stanovnika (među koje treba ubrojiti i spomenutih oko 1400 Vlaha), a slično tvrdi i Fortis za istu epohu: „Na početku 16. stoljeća na otoku nije živjelo više od 10000 duša.“

V. Zašto su neki Vlasi otišli u Istru?

Vlasi, stigavši na otok, nisu se tek tako odjednom „pripitomili“ i uljudili, nego su barem na početku bili prilično divlji i agresivni. Znajući za njihov stil života prije doseljavanja na Krk, možemo samo zamisliti kako im se život preokrenuo naglavačke: upravo na Krku prvi su put prestali živjeti

kao nomadi i počeli živjeti civilizirano, u napuštenim kućama (i u onima iz kojih su istjerali stanovnike), te su prvi put gradili svoje vlastite kuće, preslikavajući stil života i gradnje od svojih novih sumještana. Do tada su putovali za ovcama po brdima i spavali u svakakvim šatorskim naseljima ili u improviziranom smještaju u seoskim kolima.

Neke su Vlahe sigurno potaknuli Krčani da što prije potraže sreću na drugome mjestu. Zamislimo situaciju u kojoj su Omišljani i Krčani pasli svoju stoku, sjekli šumu ili sijali usjeve na područjima koja im, doduše, nisu pripadala, ali su stajala neiskorištena, te da onda iznenada to više ne mogu jer je novi vlastodržac otoka, Ivan Frankopan, naumio pokloniti ih kontinentalcima. Nitko ih ne smije ni taknuti ni ružno pogledati jer su pod zaštitom vrhovnog vođe, čija je riječ zakon. No, kada uskoro nestane zaštitnika, ti ljudi preko noći postaju ranjiva manjina. Razgovarao sam o toj temi s jednim puntarskim pastirom koji mi je približno objasnio pastirsku filozofiju. Da se njemu, odnosno na „njegovoj“ komunadi pojave sa svojim stadima pastiri iz drugih općina (ili, nedajbože, s kopna), on bi im rekao: „Ovdi pasen ja i mi Puntari i ovuda su pasli i naši deda i njihovi deda i tutu nimate ča jiskat. Ja van dan šetemanu dan da reste ča, ko ne, bit će svega!“

Ali zašto su najprije „izumrli“, bolje rečeno, „nestali“ upravo oni Vlasi u području dobrinjskih solana? Upravo bismo njih logično mogli smatrati najvjerojatnijom jezgrom pojavljivanja u Istri. Na takav zaključak navodi slučaj sela Plužine koje se prvi put spominje 1540. sa 76 duša (17 ognjišta), dok samo pedeset godina kasnije svećenik Bozanić nabraja sva sela – Plužina više nema na popisu, kapela sv. Jurja već je u lošem stanju i svi su članovi njezine bratovštine pomrli kao da su njegovi stanovnici iznenada „nestali“ ili, vjerojatnije, iselili se u Istru. Plužine su inače bile na samo 1,5 km od Šugara, a Šugare su 1 km od mora, to jest područja solana. Istovremeno je obližnje selo Sveti Martin, koje je prvi put zabilježeno iste, 1540., sa 17 kuća i 92 duše, na omišaljskom jezeru, također naseljeno Vlasima, i dalje živo; nestaje tek oko 150 godina od osnivanja, vjerojatno uslijed malarije.

Vlasi, i to rumunjski govornici, ipak jesu osnovali barem neka naselja blizu solana, što potvrđuje naziv izumrlih sela Šugare (iz rumunjskog *sugar* = janje koje još sisa), Lušora i Nukovica. Osim lingvistike, dodatan je dokaz

i to što se ta naselja prvi put u povijesti spominju u ugovorima/parnicama s vlaškim obiteljima, a starija su mjesta zabilježena prije tog razdoblja.

Plužinski i njima obližnji Vlasi igrom su slučaja bili najveći gubitnici velike seobe. Znamo da se Venecija okomila na Frankopanove solane još i prije negoli je preuzela vlast na otoku, posljednjih godina Frankopanove vladavine. Ivana Frankopana su Mlečani prisilili da stavi ključ u bravu svojih solana, koje su im bile „nelojalna konkurencija“. Još jedno kraće vrijeme bile su pošteđene samo solane na biskupijskom dobru Kanajt kod Punta. No, i njih su Mlečani ukinuli čim su preuzeli vlast na otoku: u duku iz 1481., što se jasno razabire: „hoćemo da dadete njegovom prečanom očinstvu (tj. biskupu) od naše državne soli svake godine koliko treba za svoje domaćinstvo kao odštetu za sol što je običavao dobivati u vlastitim solanama.“³

Solinski i plužinski Vlasi u novonastaloj situaciji nisu se mogli tek tako vratiti ovčarstvu, kojim su se bavili u svojoj pradomovini Velebitu, jer su pašnjaci već bili razdijeljeni njihovim sretnijim rođacima. Solane su se preko noći zatvorile i oni su krenuli dalje. Zato je logična pretpostavka da su upravo oni, od cijelog krčkog vlaškog korpusa, ti koji su se preselili u Istru, gdje su silom zauzeli „nišu“, uklonivši lokalno stanovništvo.

Upravo taj dio dobrinjskog/omišaljskog područja priča nam i jednu drugu priču. To nisu potpuno nove arumunjske „kolonije“, poput onih u Poljicama i Dubašnici: za neka sela nema nikakve sumnje da ih nisu osnovali Vlasi, već su otprije postojala: Soline, koje se spominju 1230., zatim Klimno s kapelom sv. Klementa, spomenutom 1381. Iz parnica znamo da su se barem neke vlaške obitelji doselile i u ta postojeća naselja. Odbijali su na početku, kao i ostali Vlasi, plaćati desetinu, ali Žic-Rokov pronalazi ugovor od 19. veljače 1491., kad i oni (31 obitelj iz sela Soline i Šugare) pristaju plaćati polovinu desetine poput svojih sunarodnjaka iz Poljica, koji su na to pristali 6. lipnja 1490. Na području dobrinjskih solana, dakle, za razliku od Poljica, Vlasi su živjeli kao susjedi brojnijih krčkih starosjeditelja pa je logično zaključiti da su i njihovi dodiri (i prepirke) bili češći nego

³ Biskupi će se kasnije često pozivati na tu odluku, zahtijevajući svoju besplatnu sol. Trebalo je, dakle, svako toliko podsjetiti na dana obećanja, na koja su nove garniture vlastodržaca „malo zaboravile“.

na drugim dijelovima Krka. Otpor starosjediteljskog stanovništva prema novopridošlima stoga je na tom području sigurno bio jak pa možemo zaključiti da su od svih krčkih Vlaha upravo dobrinjski napustili područje otoka Krka.

VI. Legende o krčkim „Rumunjima“

U krčkoj narodnoj predaji očuvalo se sjećanje na Vlahe, iz kojeg se iščitava prezir krčkih starosjeditelja prema novopridošlim „uljezima“. Možda najbolje takav odnos iskazuje sljedeća legenda o bičevanju žaba i Bogu koji razumije samo čakavicu, a koju je zabilježio bašćanski autor Andrija Željko Lovrić (1943. – 2018.) *alias*, kako je sâm sebe nazivao, *Zyelimeer Yoshamya*. Zapisao je osam legendi (zvanih *veyske povede*), i to grafemima koje je sâm „izumio“. Kao da je bašćansku čakavicu namjerno htio učiniti nerazumljivom prosječnom hrvatskom čitatelju. Kao koautora navodi pokojnog oca Mihovila Lovrića iliti *Mitjel Yoshamya* (1898. – 1976.).

Tvrdio je (tvrdili su?) da je riječ o posebnom jeziku, prozvanom *gan veyan*⁴. Znanstvena ispravnost tih tvrdnji više je nego upitna i brojni su je jezikoslovci osporavali. Jedna od legendi spominje Vlahe i njihov jezik. Autor, međutim, Vlahe definira kao štokavske govornike Hrvate, premda bi po smislu priče logična interpretacija bila da je riječ o rumunjskim govornicima Vlasima. Upravo na te „proklete Vlahe“ legenda baca krivnju za strašnu sušu jer Bog nije htio slušati njihov jezik (!!!) kad su mu se obraćali da dozovu kišu! Zaista nevjerojatno da je itko religiozan (a takvi su u većini bili kazivači koji su prenosili legende) mogao Bogu, stvoritelju svega, prišiti nepoznavanje jezika i diskriminaciju. Evo nekih dijelova legende, s prijevodom koji je osigurao A. Ž. Lovrić:

Neki još živući, stariji kazivači, također pamte obiteljsku predaju o „ljudima s različitim bojom čarapa“ koji su živjeli na Krku, a bili su bahati, oholi. Doduše, iz predaje ne može se iščitati da se radi upravo o Vlasima, ali iz konteksta, a pogotovo iz mikrolokacije na kojoj se priča događa (to su

⁴ Njegovo kontroverzno djelo *Gan-Veyan osce bascanski besidar* (2004.) ima čak nevjerojatnih 1007 stranica (!) ovećeg formata.

područja koja su na Krku naseljavali Vlasi), može se zaključiti da se opisuju upravo Vlasi.

Mihovil Bolonić piše 1986.: „Predaja veli da je Kambunare uništila oholost, jer da su uz svirku sopela te obučeni jednom čarapom modrom, a drugom crvenom dolazili na misu u Sv. Kuzam u Poljicima. Na mjestu gdje je bilo selo Kambon, nalaze se i danas još ruševine koje narod zove ‘Polača’, koja je bila zidana jakim zidovima koji još i danas strše, a po srijedi polače sačuvana je čatrnja, i na jugozapadnom uglu veliko ognjište, a ispod ognjišta malena podzemna tamnica (?). Narod priča, da bi u času, kad se koji nalazio u tamnici, palili na ognjištu vatru, da utamničenika muče toplinom.“

Sl. 2. Izumrlo naselje Kambun (otok Krk), ostaci zdanja zvanog „Polača“
(Alan ŽIC-TEKLIN, *Izumrla naselja i napuštene građevine otoka Krka*, Rijeka 2020.;
fotografirao: Alan Žic-Teklin)

Anica Šamanić, rođ. Strčić-Marangunova iz mjesta Kras (rođ. 1939.), ispričala mi je za izumrlo naselje Vele Ponikve: „Moj ded je pravljaj, a on je rojen 1850. i nika da je na jakovjevu tonca [= plesao] na placi va Ponikvi, i kako su bili jako imućni ljudi, da nisu znali (jer je to bilo veliko polje, znate) ča bi od sebe napravili i onda da su imeli hojev [= čarapu] jednu crvenu, a jednu druge boje. Od vele oholije. I onda da je prišla ta malarija i pol ljudi da se je odselilo na Dubašnicu a pol, ja ne znan, na Gabonjin i na Kornić.“

Sl. 3. Izumrlo naselje Ponikva (otok Krk), ostaci crkvice sv. Jakova
(Alan ŽIC-TEKLIN, *Izumrla naselja*, nav. dj.; fotografirao: Alan Žic-Teklin)

Posebice me iznenadilo da su ljudi s raznobojnim čarapama živjeli na raznim stranama otoka Krka, baš kao što se i u stvarnosti događalo s naseljavanjem Vlaha u više krčkih općina. Znamo da su se stanovnici različitih kaštela na Krku oblačili u međusobno različite nošnje. No, razlike su bile među kaštelima, a ne da se, poput točkica, usred nekog

teritorija neka manjina oblači isto kao netko iz drugog kaštela. O različito „čarapljenim“ Krčanima meni su, prenoseći narodnu predaju, pričali kazivači za stanovnike Vele Ponikve (za koje se ne smatra da su vlaško naselje) i Kambuna (ostaci su naselja u blizini Linardića). Isto je krajem XIX. stoljeća čuo od svojih informatora i Milčetić za izumrlo selo Vlašići (područje Dubašnice): „O Vlašićima (blizu sat hoda od mora) pričaju Dubašljani, da ih je kuga pomorila. To su bili ljudi neobično oholi. Kad su nedjeljom polazili u staru dubašljansku crkvu sv. Apolinara, idjahu samo uz pratnju ‘sopela’. Na jednoj nozi nošahu crvenu, a na drugoj modru bječvu!“

Marijan Rušin (rod. 1943.) ispričao mi je jednu mutnu predaju o stanovnicima Kambuna, gdje se nalazi velika ruševna građevina zvana „Polača“: „Ti ljudi su zvali naši stari da su se to zvali Polačari. Jednu kalcetu [= čarapu] su jimali crvenu, a jednu zelenu, da ih se ne ureče“.

Slično navodi i Žic-Rokov: „Tko je sagradio ovu palaču, nije poznato. (...) još u narodu živi predaja da su gospodari te palače bili tako velika gospoda te su išli u župnu crkvu u Poljica predvođeni sopelama. U konobama su prema predaji imali toliko vina da je nekoć kad su popucali obruči na bačvama proteklo sve do mora“.

VII. Kako je zvučao krčkorumunjski?

Krčkorumunjski je jezik, nažalost, „protutnjao“ krčkom poviješću, a da se nitko nije njime ozbiljnije bavio, niti ga proučio pred izumiranjem. Prvi zapis koji bilježi krčkorumunjski govor dolazi iz razdoblja kada je jezik gotovo izumro. Zabilježio ga je 1819. vrbnički svećenik Ivan Feretić-Lete (1769. – 1839.). On je za života imao priliku čuti jezik od zadnje generacije ljudi koji su ga još govorili u svojoj zadnjoj oazi, Župi Poljica. Zabilježio je dvije molitve na tom jeziku i slikovito opisao uzroke njegova izumiranja:

*Ovi jazik, od kudagodare
bijaše na ovi otok prispil, sad
dospiva i potira se posvema.
Doklam se Poličane ženihu
za Poličanke, živil jest i terpil
jest ov jazik, jer su ga dica od
mater i dojak ujedno s mlikom
cicali, a poklam počehu
oni drugamo, a osobito u
Dubašnicu, ženiti se, propade
jazik, jer ne bijaše, koji bi
dičici naučil ga, u istom uputil
nih. Za to pravo uložih ova,
za da od nega ostane kakova
takova uspomena.*

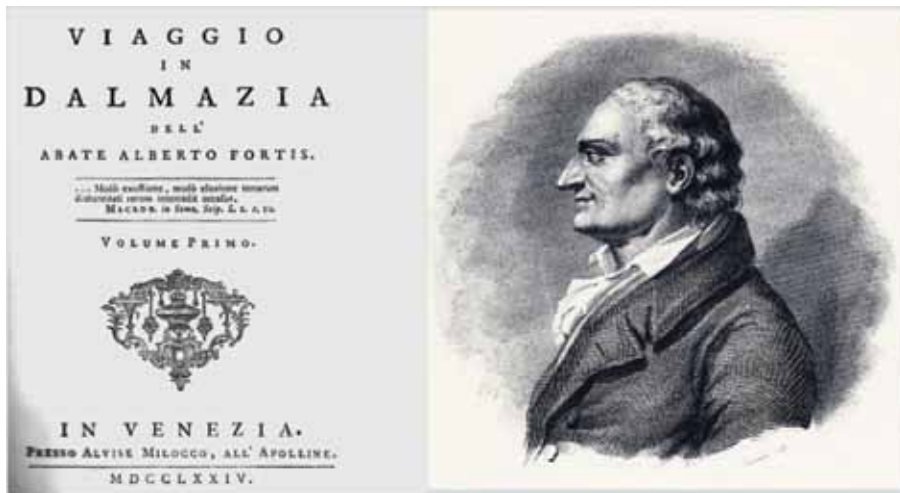
Ovaj jezik, bez obzira na to odakle bijaše došao na ovaj otok, sad izumire i zatire se posve. Dok su se Poljičani ženili za Poljičanke, živio je i trpio ovaj jezik jer su ga djeca od majki i dojki zajedno s mlijekom sisali, a otkako počеше oni drugdje, osobito u Dubašnicu, ženiti se, propade jezik jer ne bijaše nikoga da bi dječicu naučio i o istome ih podučio. Stoga ovo dodajem da od njega ostane kakva-takva uspomena.

Sl. 4. Ivan Feretić – Lete (prema saznanjima iz obiteljske predaje)
(Alan ŽIC-TEKLIN, *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli*, Rijeka 2018.)

Feretić pravilno opaža da je krčkorumunjski različit od veljotskog (dalmatskog) jezika grada Krka, za koji također navodi primjere rečenica.

Također i Alberto Fortis (1741. – 1803.), svećenik augustinac, primjećuje razliku govora grada Krka i Poljica. Ne znajući kako bi ih definirao i klasificirao, krčkorumuunjski jezik Poljičana zvuči mu kao neka mješavina više jezika: „Čitav otok Krk ima oko petnaest tisuća stanovnika od kojih oko petnaest stotina živi u gradu. U prijašnje doba i do početka ovog stoljeća stanovnici grada govorili su posebnim vlastitim dijalektom koji donekle nalikuje furlanskome, ali sada se općenito služe mletačkim narječjem. U nekoliko sela još je u uporabi stari krčki jezik, a u nekima drugima govore mješavinom kranjsko-slavenskoga, latinskoga i talijanskoga, posebno u selu koje se zove Poljica.“⁵

Sl. 5. Naslovnica knjige *Put po Dalmaciji* (lijevo) i portret autora knjige Alberta Fortisa (desno)

Za temu krčkorumunjskog zainteresirao se i Ivan Milčetić (1853. – 1921.) koji više nije uspio pronaći nijednoga živoga govornika, ali je ispitivao starce iz Župe Poljica koji su u djetinjstvu još čuli neke ljude kako govore krčkorumunjski.

⁵ Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984., str. 281.

Sl. 6. Ivan Milčetić

(<https://otok-krk.org/krk/slavist-ivan-milcetic-1853.-1921>)

Milčetić izrijeком imenuje tada izumrla krčka naselja. Simptomatično je da su neka od tih naselja, prema predaji, naselili „Rumunji“:

„Nego ta sela nijesu jednako stara, a mnogo ih je nestalo te se sada vide samo ‘mirine’ (tako se ovuda zovu u obće razvaline). Takva su sela bila: Režići, Mrvci, ‘na Galiacovo’, Gumanja, Barovo, Selo, Zidine, Vlašići, Gromačina. Ta su sela ležala što zapadno, što sjeverno od današnje župne crkve u Bogovićima. Napokon nestalo je koncem prošlog vijeka i Dubašnice, al je to ime ostalo do danas obćini i župi. Za ni jedno od navedenih sela, osim Dubašnice, ne pamte, da bi u njima stanovali ljudi. Ali postoje priče o nekima od tih sela. Za Zidine kazivaše mi 90-godišnji starac, da su ondje stanovali Grci, o kojima obćenito govori pučka predaja.

(...) Ima i razvaljenih crkvice. Tako sv. Ivan Matahar i sv. Nikola. Oko prve obićno i sada zakapaju nekrštenu djecu. Amo dolaze i iz dobrinjskog

kraja zavjete izvršivati, zabadajući u zidine križiće i druge sitnice (...)

Pošto je nestalo sela stare Dubašnice, puk je veoma slabo polazio župnu crkvu. Župnik se je morao potužiti biskupu, da nema kome objavljevati ženidbu na velikoj misi. Večernje je puk bolje polazio – jer se je plesalo pred crkvom. Na to da je izposlovao biskup Šintić (1792–1837), te je mletačka vlada dozvolila premještenje župe u selo Bogovića. Privremeno bijaše župna crkva kapela Majke Božje od Karmela, gdje je sada lijepa i prostrana nova župna crkva. Kako su ljudi pred starom crkvom najradje plesali, morao je župnik tjerati ljude u crkvu. Nekoga puta – kako Dubašljani hoće – zaprijeti svjetini u zraku nekakva ruka. A to bijaše – prst božji!

Govorio sam već prije o Vlašićima, selu, kojega je nestalo negdje prošlog vijeka, i što se o njima priča. To je selo bilo najsjevernije u občini dubašljanskoj, i to u Brgudu, občinskom pašnjaku i šumi. Ime Vlašići nedvojbeno potiče od dubašljanskih Vlaha, koji je knez Ivan naselio. To je dakle ime ostalo kano uspomena na nekadanje Vlahe. Opažam još, da ima u Dubašnici, i to u Bogovićima, dvije obitelji, čije je porodično ime Vlah. Valja da su i to potomci nekadašnjih Vlaha. Što pamti sadanja generacija, u Dubašnici nije nitko govorio vlaški, t. j. rumunjski. U Poljicima i u gradiću Krku⁶ (Veglia) održa se najdulje jezik rumunjski. G. 1875. umro je u selu Bajčićima župe poljičke zadnji čovjek, koji je još govorio tim jezikom, a to bijaše Mate Bajčić, starac od prijeko 80 godina. On je sa svojom ženom razgovarao i vlaški. Po predaji pokazao mi kuću, gdje da se je prvi Vlah naselio.

U dubašljanskom selu Malinskoj živi neka ženska (ne sjećam se pravo, da li potiče iz Poljica ili iz Krka), koja znade nešto vlaški. To će biti zadnji ostatak krčkih Vlaha, koji su se sa svijem pohrvatili, kao što se pohrvaćuju i oni u Istri. Krvi njihove nedvojbeno je ostalo kod Dubašljana i Poljičana. Različit tip muškaraca, što se tiče boje i stasa, živo se ovdje iztiče.“

I Gianbattista Cubich se 1874. osvrće na jezičnu situaciju na otoku: iznenađen je činjenicom da se na ovako malom otoku, na maloj udaljenosti, govorilo dvama različitim romanskim jezicima: „Ali ako je čudno pomisliti da su rijetke rimske obitelji u gradu Krku stvorile originalan dijalekt koji

⁶ Ovo je potpuno pogrešna konstatacija. Milčetić je pomiješao veljotski i krčkorumunjski.

se održao osam i više stoljeća [= veljotski], isto je iznenađujuće da se na maloj udaljenosti nalazi još jedan jezik [= krčkorumunjski], koji također ima porijeklo u latinskom jeziku, i to jezik u potpunosti različit od ovog kojeg sam prije opisivao. (...) Evo što nam je posredovao štovani paroh i dekan vrbnički, D. Petar Volarić, učeni zapisivač ilirskih [= hrvatskih] tekstova:

Ç àçe nostru kirle jesti in Çer;

Nekase sveta numelu tev;

Neka venire kragliestvo to;

Neka fié voglia ta, kassi jaste in Çer, assasi prepemint;

Pire nostre dessakazi da ne astez;

Si las ne delgule nostre, kassisi noj lessam aldesniga nostri;

Si nun lessaj in ne nepasta;

Nego ne osloboda de rev. Assasifi.

(citirana je molitva Oče naš na krčkorumunjskom)

VIII. Lovci na izumrle riječi

Uzگرد su se krčkorumunjskim (kao već tada izumrlim jezikom) bavili i jezikoslovci, Labinjan Matteo Bartoli te Rovinjac Antonio Ive, koji su na Krku boravili krajem XIX. stoljeća proučavajući veljotski/dalmatski jezik u terminalnoj fazi prije izumiranja, kad ga je govorio još samo Antonio Udina Burbur.

Sl. 7. Antonio Ive

(https://hr.wikipedia.org/wiki/Antonio_Ive)

Sl. 8. Matteo Bartoli

(<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/176/bartoli-matteo-giulio>)

Iz Iveovih bilježaka moglo bi se zaključiti da su krčkorumunjski i istrorumunjski jedan te isti jezik. Naime, proučavajući ostavštinu Antonija Ivea u rovinjskom arhivu, pronašao sam njegov rukopis (na talijanskom jeziku) gdje prenosi zanimljivu epizodu koju mu je ispričao prior krčkog samostana Žgaljić: „(...) izvjesni Mate Bajčić. Taj je Poljičanin, po riječima Žgaljića, ispričao njemu, kad je bio mlad, vrlo živo se sjećajući, priču kako su Rumunji, to jest njegovi (Bajčićevi) predci, nazivani tada Vlahi (ili Vlasi) došli i udomaćili se u Poljicama oko 12. stoljeća približno, i kako su u 18. stoljeću tijekom jednog hodočašća u Assisi, sasvim slučajno u nekoj krčmi (u Istri) nabasali na ljude koji su govorili identičan njihov jezik (rumunjski). Toliko su bili radosni ti njihovi zemljaci, da su te svoje nove goste počastili, kao stare prijatelje i poznanike, besplatnom gozdom.“

Upravo to svjedočanstvo Mata Bajčića, koje do sada nije bilo poznato znanstvenoj javnosti, može se uzeti kao neosporan dokaz ne samo da istarski i krčki „Rumunji“ govore potpuno isti jezik nego i da do XVIII. stoljeća nisu imali nikakvih međusobnih kontakata, to jest da su se dvije zajednice razvijale svaka na svojem području i ne znajući da postoji druga, njima srodna zajednica.

Zadnje odjeke krčkorumunjskog bilježi poljički plovčanin Toma Kraljić u rukopisnoj kronici Župe Poljica. Razgovarao je s unucima Mate Bajčića: „On je sa svojom ženom govorio vlaški, a s djecom hrvatski, pa stoga njegovi još živući unuci od vlašskog jezika poznaju još samo prve riječi 'Otče naša': 'Čače noster kule jastre prepenim numenete, še dane hljibu nostru svakari' — i 'tašku mir' = izvoli sa mnom (jesti); 'draku te vla' = vrag te odnio; 'ju ve mukac' = dobro je — jelo“.

Posljednji (nažalost, neuspješan) pokušaj usporedbe krčkorumunjskog i istrorumunjskog pronalazimo 1857. u putopisu rumunjskog pisca i narodnog preporoditelja Ioana Maiorescu (1811. — 1864.), čije je djelo *Itinerar in Istria si vocabular istriano-roman* objavljeno nakon njegove smrti, 1874., i do sada neprevedeno na hrvatski jezik.

Sl. 10. Ioan Maiorescu

(<https://www.istrapedia.hr/it/natuknice/2774/maiorescu-ioan>)

Maiorescu je među istarskim Vlasima („Istrorumunjima“) prikupljao gradivo o istrorumunjskom. Ondje ga je dostigla vijest o postojanju nekakvog „priučenog“ prikupljača jezičnog blaga iz grada Krka, ali je pritom došlo do šuma u komunikaciji jer krčki liječnik Cubich nije provodio detaljna istraživanja krčkorumunjskog, već je zabilježio samo neke molitve, i to ne iz prve ruke. Nikada, naime, nije upoznao nikoga tko je govorio krčkorumunjski, ali je zato intervjuirao zadnjih osmero staraca iz grada Krka koji su još znali veljotski.

Maiorescu nam je ostavio briljantan putopis po otoku Krku i Istri, za koji je zaista šteta da je do sada ostao nezapažen. Evo najzanimljivijih dijelova Maiorescuova dnevnika:

16. srpnja, četvrtak

Posjetio me je D. de Franceschi te izručio pismo za mene koje je primio prije nekoliko dana od D. Luciania iz Labina, u kojem me informira da mu neki Krčanin, iz sela Sveta Fuska, tvrdi da se rumunjski još govori na otoku Krku, pogotovo u Poljicama, gradu Krku i u nekim mjestima u okolici te da bih više o tome mogao saznati od dr. Cubicha koji je na tu temu već provodio istraživanja te od učenjaka i kanonika Volarića, također iz grada Krka (...).

Povezujući ovu vijest s onom koju sam prije nekoliko sati dobio od mog hrvatskog domaćina, bez sumnje sam ustvrdio da rumunjski jezik još postoji među hrvatskim Vlasima. Ali što se Krka tiče, bio sam u nedoumici jer je moj suradnik iz Šušnjevice rođen upravo u gradu Krku, i o tome nije nikad ništa čuo. Zbog toga sam napravio plan da sutra pođem na Krk, i prođem kroz mjesto Poljica (...).

Za dva i pol sata uđosmo u zaljev na čijem je kraju, na vrhu stijene, Omišalj, te povedoh jednog cicerona lokalca, koji je odslužio vojni rok, putovao Mađarskom i Galicijom, te krenusmo pješke s ciljem da stignemo u Poljice.

U Mihaita, ili kako kažu lokalci, Miholjica, fizionomija žena snažno mi je upala u oči. Bila je u potpunosti rumunjska, nošnja sa šalovima i rupcem

gore – djevojke i žene bez razlike, u svemu iste kao u Tárnavi i Mureşu. Mliječne puti, vrlo bijele, oči velike crne i tannosmede, i činilo mi se da sve imaju poprilično velika usta: vidi se da paze da im lice ne pocrni jer osim šala i rupca na glavu stavljaju i muški crni šešir protiv sunca. Dok hodaju, čuvajući ovce i telad, predu bez prestanka vunu, držeći preslicu u ruci. Ali tragovi se rumunjskog jezika ne naziru (...).

Konačno smo nakon sat vremena naišli na uske i utabane stazice, vidjeli suhozide i zasijane terene, i na kraju začuli pse i vidjeli svjetla te uskoro ušli u jednu kuću gdje je bilo trinaestak žena, muškaraca, mladih, djevojaka i beba, okupljenih oko dvije velike zemljane posude s grahom i češnjakom. Pozdravio sam ih, kao u Istri, na rumunjskom. Muškarci me pogledaše razrogačenim očima: 'Nye rasumim' [= Ne razumijem], bijaše odgovor. Uskoro, s jednim koji je razumio talijanski, objasnih razlog svojeg posjeta. Rekoše mi da se posljednjih sedamdeset godina u ovim krajevima više ne govori vlaški i da su njihovi roditelji bili pravi Vlasi. Upitah ima li kakav starac, osamdesetogodišnjak, i pokazaše mi jednog starca u jednom kutu, kojeg nisam prije ni primijetio uslijed slabe rasvjete kojom je bila osvjetljena kuća. Ali starac, koji je stajao poput nekog patrijarhalnog velikodostojnika među sinovima, unucima i praunucima, još uvijek bez dugih gaća i bilo čega čime bi pokrivaio noge, samo u dugoj razderanoj košulji, bio je gluh. Jedva sam izvukao iz njegovih usta to da je on zaista svoje roditelje čuo govoriti rumunjski i da je kao dijete znao pokoju riječ, ali da ljudi njegovih godina nisu govorili vlaški, nego samo starci. I kad je on bio odrastao čovjek, umrli su oni koji su još govorili, ali da blizu Poljica još ima staraca koji malo govore; na to su drugi ukućani negirali tu informaciju, tvrdeći da takvih više nema i da starac ne zna jer nije izašao iz kuće, ima tome dvanaest godina.

Nato stiže još jedan drugi susjed, koji je nešto bolje govorio ovdašnji talijanski dijalekt. I on mi je potvrdio da, ima tome 60 – 70 godina, se ne govori više, da je stari jezik izgubljen.

Maiorescu je na temelju takvih informacija prerano odustao od potrage za zadnjim govornicima koji su bili u Bajčićima, na manje od 2 km udaljenosti. A mi smo, uslijed ovog rijetko viđenog baksuza (da ne kažemo

površnosti), ostali zauvijek uskraćeni za riječi koje mu je mogao prenijeti Mate Bajčić-Gašpović i njegova supruga, zadnji govornici krčkorumunjskog.

U gradu Krku, pak, Maiorescu doživljava dodatno razočaranje. Čuvar „svetoga grala“ krčkorumunjskog jezika, mrzovoljni dr. Cubich, patološki-opsesivno skriva svoje spise te nesretnom Maiorescu tek dobacuje poneku lingvističku kost. Očajni Maiorescu, kad je već „potegnuo“ do Krka, pokazuje malo zanimanja i za veljotski jezik, valjda da se ne vrati s putovanja potpuno praznih ruku.

Cubich mu je pred nosom mahao svojim bilješkama, bez dopuštenja da ih pogleda. Nešto mu je iz bilježaka pročitao, a s obzirom na to da Maiorescu uopće nije bio spreman na taj iznenadni izljev, nije uspio ništa zapisati, nego je tek kasnije, prema pamćenju, zabilježio nekoliko veljotskih riječi, i to s greškama.

Maiorescu na temelju onoga što je čuo od Cubicha također zaključuje da su izumrli krčkorumunjski i još živ istrorumunjski jedan te isti jezik. Evo kako njihov susret opisuje Maiorescu:

Krk, 18. srpnja

Najprije sam posjetio dr. Cubicha u gradu Krku, on se vrlo iznenadio vidjevši da je profesor iz Rumunjske došao u potrazi za tragovima Rumunja na Krku.

Taj mi je učenjak potvrdio da vrlo dobro poznaje otok Krk te da sada nema nikoga na otoku tko bi govorio rumunjski. Dodao mi je da on, koji je na Krku već 23 godine (ako ga pamćenje ne vara), zna da je još bilo ljudi koji su znali molitvu Očenaš na vlaškom jeziku, u Poljicama, te da je on zapisao tu molitvu, Očenaš. Usprkos mojim molbama, nije mi dao kopiju zapisa, rekavši mi da, ako bi se objavila prije negoli on objavi svoje djelo, ne bi više bila zanimljiva. S tim u vezi, on, potaknut od slavnog milanskog lingvista Biondellija, bio je ovome poslao opis romanskog dijalekta grada Krka⁷ te je Biondelli to pročitao na znanstvenom skupu u Torinu, kao da je

⁷ Misli se na veljotski jezik.

riječ o 'njegovu' vlastitom otkriću, i ne spominjući Cubicha. Zato je Cubich odlučio ne davati više nikakve informacije napismeno prije negoli sam objavi svoja saznanja. Pokazao mi je Biondellijevo pismo zahvale za prije spomenute bilješke. Cubich zaista uključuje i to pismo zahvale u svoje djelo, bez sumnje zato da posrami Biondellija. Usprkos svemu, Cubich mi je čitao iz svog rukopisa molitvu Očenaš kako ju je čuo u Poljicama. Čim je počeo čitati, rekao sam mu da se radi o, riječ po riječ, verziji koju sam čuo od Rumunja u Istri, i da je baš ta verzija Očenaša, s nešto ispuštenog i nekim greškama, već bila objavljena u ljubljanskim Novicama, autor Sajeveci.

Ali dragi doktor, koji je doživio onakav tretman od Biondellija, izgubio je vjeru u ljude i izgleda da je te moje riječi interpretirao kao da ga želim izmanipulirati, samo da dobijem kopiju Očenaša. Da ga uvjerim, obećao sam mu, čim stignem u Rijeku, gdje mi je nažalost ostala mapa s bilješkama o istrorumunjskom jeziku, poslati kopiju molitve koju mi je dao Miceti i koju sam kasnije prenio javnosti. (...) Što se pak tiče romanskog jezika koji se govorio u nekim krčkim obiteljima, Cubich je ustvrdio da se vrlo razlikuje od rumunjskog, bolje rečeno, da je riječ o potpuno različitom romanskom jeziku. Dr. Cubich pročitao mi je nekoliko odlomaka iz njegova djela o jeziku mještana grada Krka, i koliko mogu reći, očito je riječ o različitom jeziku koji je blizak s provansalskim galskim jezikom. Onoliko koliko sam zapamtio: 'vetraun = bătrănu' [star], naš nazalni konsonant reproducira se 'aun' i u riječi 'baselca = biserică' [crkva], 'cal' (kao što je rekao dr. Cubich) za 'cale' [ulica], 'iarba' [trava] je isto itd. Ono što mi je odmah privuklo pozornost je prošlo svršeno vrijeme koje se tvori s 'eit', 'aitu', što bi na istrorumunjskom bilo u glagolima kao 'escu', poput 'miscelit' od 'miscescu', 'stampaitu' za 'stampatu' itd. Sve se to nađe u jeziku romanskog naroda, sada izumrlag u Krku. Dr. Cubich nije mi htio dati kopiju ni tih primjera tog jezika.

Između 13 i 14 sati, nakon ručka otišli smo do učenjaka Volarića. Primio me s velikom ljubaznošću i radošću. Potvrdio mi je ono što sam već saznao o Rumunjima na Krku (...).

Još jasnije i s još više detalja o neugodnom susretu izvještuje Maiorescu u pismu dr. Kandleru (*La provincia*, 1. ožujka 1872.): (...) *doktor C. odavao je dojam osobe ljubomorne na jedan svoj rad; pokazavši mi ga u rukopisu, nije mi dopustio ni da bacim oko na sadržaj, samo mi je dao da usporedim Očenaš i Zdravo Marijo starih Krčana s istarskim varijantama. (...) Čitao mi je nešto na starom romanskom jeziku koji se govorio na otoku i unutar grada Krka i nije dobronamjerno gledao na to da ja išta od toga zapišem.*

IX. Zaključak

Premda je krčkorumunjski jezik 1875. izumro, a da ga nijedan jezikoslovac nije temeljitije proučio, možemo smatrati, na temelju zaključivanja Maiorescu (koji je usporedio Cubichevu verziju krčkorumunjskog *Očenaša* s istrorumunjskim), da su krčkorumunjski i istrorumunjski isti jezik. Dodatnu potvrdu te teze daju nam bilješke Antonija Ivea o (jedinom poznatom) susretu dviju jezičnih zajednica prilikom hodočašća, gdje govornici krčkorumunjskog tvrde da su u Istri čuli isti jezik kojim i oni govore.

Jezgru skupine krčkih arumunjskih govornika koji su naselili Istru treba tražiti među krčkim „Rumunjima“ koji su naseljavali područja krčkih (dobrinjskih) solana. Oni su jedina skupina tog jezičnog korpusa koja prilikom naseljavanja nije dobila pašnjake jer im (kao zaposlenicima solana) nisu ni trebali. Stoga su bili posebice ranjivi kada su se solane zatvorile jer su time ostavljeni bez ikakvih prihoda i mogućnosti preživljavanja, što ih je vjerojatno nagnalo da se presele u Istru krajem XV. stoljeća.

X. Literatura

BOLONIĆ, Mihovil – ŽIC-ROKOV, Ivan, *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb 1977.

BONIFAČIĆ ROŽIN, Nikola, *Oblici tradicionalne stočarske kulture na otoku Krku*, 21. kongres SUFJ, Čapljina, 17. – 21. rujna 1974., Sarajevo 1976.

CUBICH, Giambattista, *Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia / compilate dal dottor Giambattista Cubich*, Trieste 1874.

Dalmacija godine Gospodnje 1553.: putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine / zapisao Zan Battista Giustinian, Split 2011.

FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984.

Izabrana djela Nikole Bonifačića Rožina, ur. Ruža Bonifačić – Tvrtko Zebec, Zagreb 2017.

JAKOMINIĆ-TURK Marija – TURK, Hrvoje, *Od Miholjica do Sv. Vida*, Sv. Vid 1990.

MAIORESCU, Ioan, *Itinerar in Istria si Vocabular istriano-roman*, Iasi 1874.

MILČETIĆ, Ivan, „Vlaški i stari romanski jezik na Krku“, u: *Zbornik za narodni život i običaje*, sv. 9., Zagreb 1904., str. 1.-22.

Nike uspomene starinske / [sakupio] Josip Antun Petris, Rijeka 2010.

ŽIC-ROKOV, Ivan, „Naseljavanje Dubašnice i Poljica u 15. stoljeću“, *Krčki zbornik*, sv. 7., Zagreb 1976., str. 185., 189.-190.

ŽIC-TEKLIN, Alan, *Izumrla naselja i napuštene građevine otoka Krka*, Rijeka 2020.

ŽIC-TEKLIN, Alan, *Otok Krk konačno otkriven*, Rijeka 2018.

ŽIC-TEKLIN, Alan, *Puntarski kod*, Punat 2018.

ŽIC-TEKLIN, Alan, *Tako su govorili Dalmatinci i Boduli*, Rijeka 2018.

Ali sta istrorumunščina ili krškorumunščina ista jezika?

Povzetek

Članek opisuje naseljevanje aromunsko govorečih družin v XV. stoletju na otok Krk, kjer so kot jezikovna skupina obstali do konca XIX. stoletja. Zadnja oseba, ki je govorila krško „romunščino“, Mate Bajčić-Gašpović, je umrl v vasi Poljice na Krku leta 1875.

Pisani viri, ki jih je avtor odkril v rovinjskem arhivu, prvič dokazujejo, da sta se „romunsko“ govoreči skupnosti v Istri in na Krku razvijali povsem neodvisno ena od druge, brez kakršnihkoli stikov, z eno samo izjemo: v XVIII. stoletju so se na popotovanju čez Istro, krško-romunski romarji slučajno srečali s svojimi istrskimi „rojaki“ in ugotovili, da govorijo povsem isti jezik. Da gre za isti jezik dokazujejo tudi kasnejša raziskovanja romunskega znanstvenika Ioana Maiorescua, ki je primerjal pisne vire z otoka Krka in aromunsko govoreče Istrane.

Avtor članka postavlja teorijo, da so aromunsko govoreči ljudje v Istri, kjer je jezik sedaj pred izumrtjem, prišli z otoka Krka, in sicer z območja krških solin na območju Dobrinja. Ta skupina je kmalu po naselitvi na otok Krk ostala brez glavnega vira prihodkov, ker so se soline zaradi pritiskov beneških oblasti zaprle. Zato so se preselili v Istro, medtem ko so drugi krški „Romuni“ ostali v svoji novi krški domovini. Ukvarjali so se s povsem drugo dejavnostjo – živinorejo, zato jih zapiranje solin v ekonomskem smislu ni prizadelo.

LABIN OČIMA MATE BALOTE. LABIN(ŠTINA) U KNJIŽEVNOM DJELU MIJE MIRKOVIĆA

Daniel Mohorović, mag. oec.

e-mail: mohorovicdaniel@yahoo.com

Stručni članak

U radu se tematizira Labin(ština) u djelu Mije Mirkovića (Mate Balote). Na primjerima iz poezije (pjesma Sipe piva) i proze (feljtoni Istra se mijenja, roman Tijesna zemlja) i iz Balotinih knjiga o Matiji Vlačiću Frankoviću Iliriku analizira se Balotin/Mirkovićev tretman Labina, Labinštine i Labinjana.

Ključne riječi: Mate Balota, Labin, Labinština, Istra, Matija Vlačić

Parole chiave: Mate Balota, Albona, Territorio d'Albona, Istria, Mattia Flacio

I. Uvod

U prvom dijelu „Tko je taj Mate Balota“ naveden je točan datum i godina kada je „rođen“ Mate Balota, odnosno kada je Mijo Mirković, u pulskom *Hrvatskom listu*, svoj prvi tekst potpisao pseudonimom Mate Balota. Iako se tijekom svoje duge spisateljske karijere, prave „groznice pisanja“, potpisivao imenom i prezimenom te raznim pseudonimima, u cijelom radu dosljedno se koristi Mirkovićev najpoznatiji pseudonim Mate Balota.

U drugom dijelu „Sipe piva i o Labinjanima“ analizira se pjesma *Sipe piva* iz 1933., objavljena u kulturnom *Dragom kamenu*, s posebnim naglaskom na labinske motive prkosa i otpora.

U trećem dijelu „Labin se mijenja“, na temelju ciklusa feljtona *Istra se mijenja*, opisuju se društvene promjene između dvaju Balotinih posjeta Labinštini.

U četvrtom dijelu „Matija Vlačić Ilirik (i) Labinjan“ naglasak je na Balotinoj općinjenosti Ilirikom, njegovim likom, djelom i duhom.

U petom dijelu „Tijesna je zemlja i za Labinjane“, na temelju Balotina jedinog romana *Tijesna zemlja*, komparativno se iznose razlike između Balotinih Rakljanaca i Labinjana.

II. Tko je taj Mate Balota?

Kada je tada poznati književni i kazališni kritičar dr. Ljubomir Maraković 1934. pisao o pjesmama Mate Balote, prvotno objavljenima na stranicama časopisa *Istra* (1930., 1931., 1932.), a 1933. u *Hrvatskoj modernoj lirici* Dragutina Tadijanovića¹ i Olinka Delorka te 1934. u *Antologiji nove čakavske lirike* Ive Jelenovića i Hijacinta Petrisa, smetalo mu je da se „ne zna ni to, gdje g. Balota sada živi, a pogotovu ništa o tome, gdje i kada se rodio.“²

Nama je znano i poznato.

Mate Balota „rođen“ je 5. siječnja 1918. Zapravo, postojao je Mate Balota prije Mate Balote. Da ne zbunim čitatelje. Prvi Mate Balota bio je Benjamin de Prato, učitelj iz Marčane, koji je pod tim pseudonimom pisao satiričke kolumne u pulskom *Hrvatskom listu*. Palicu Mate Balote

¹ Dragutin Tadijanović poznavao je Matu Balotu: „Ja sam bio prvi koji je njegove pjesme uvrstio u knjigu koja se zove Hrvatska moderna lirika. Još nije bilo one njegove znamenite knjige *Dragi kamen*, ona će kasnije izaći, ovdje je riječ o godini 1933., a *Dragi kamen* je izašao pet godina kasnije, '38. Ja sam njegove pjesme pronalazio u tjedniku *Istra*, koji je tada u Zagrebu izlazio, i iz toga tjednika *Istra* ja sam odabrao one pjesme koje sam odabrao, među njima *Koza*.“ (<https://www.youtube.com/watch?v=cPefkrIZlC8&t=399s>)

² Tone PERUŠKO, „Mate Balota“, u: Mate BALOTA, *Proza i poezija*, Rijeka 1959., str. 56.

od Benamina de Prata, kojeg je dotukla španjolska gripa³, Mijo Mirković preuzima u br. 897 *Hrvatskog lista*. Opisuje boravak u Labinu, kamo je „nosija prodati neke ribe“, zapravo „gambijati“; robu su razmijenili on, Balota, „lačan kruha“, i jedan Labinjan, „šjor komesario“. „Kilu brancina za dvi kile muke i kilu ugori za dvi kile fažola.“⁴

Mijo Mirković upotrijebit će više pseudonima u svojoj spisateljskoj karijeri (npr. Brace, Brace od kapitanata puljskoga, Brace od Puljštine, Brace et comp. Morsky, Mirko Morsky, Miho Krvavac, Miho, Franina, Frane Lončarov, Viator, Zvane iz Takale), ali će sve svoje pjesme i gotovo sve ostale radove o Istri potpisati s Mate Balota⁵.

Mijo Mirković u travnju 1918. piše nekrolog o prvom Mate Baloti. U tekstu „Dve smrti“ piše o smrti medicinara Ante Brgića, sina učitelja Brgića iz Krnice, koji je, doznajemo, medicinu učio u Beču, a oženio se prije „nego je osetio pod nogama čvrsto tlo“ i smrti našeg Talijana („Talijansko ime, talijanski odgoj, talijanske škole... sve to nije prečilo, da bude sam značajnim Hrvatom i Slavenom“), učitelja De Prata:

„Veseo i bezbrižan, neisrcpljiva humora, pojačani tip južnog Istranina. Čitateljima ‘Hrv. Lista’ poznat je svojim radnjama, gde mu je glavni junak on sam, Mate Balota, soldat od kavalarije. Ali ne onaj Mate Balota iz Raše, ‘ki ugore lovi’, koji se svojim žučljivim, sarkastičkim radnjama u dijalektu javljao poslednjih četiri-pet meseca.“⁶

Mate Balota misli na tekst „Od Raše do Pule (Pismo od barba Mate)“ u kojemu ga je „tukalo živiti od onih ugari ča bin je sam ulovija u Raši.“⁷

³ Stojan DE PRATO, „Ucjena kao moralno pravo“, *Večernji list*, 12. siječnja 2009. (<https://www.vecernji.hr/ucjena-kao-moralno-pravo-855745>).

⁴ Mate BALOTA, „Ča piše barba Mate“, *Hrvatski list*, god. IV., br. 897, Pula, 5. siječnja 1918., str. 3.

⁵ I mi ćemo, bez obzira na potpis na kraju teksta, u ovom radu navoditi — Mata Balotu.

⁶ Mijo MIRKOVIĆ, „Dve smrti“, *Hrvatski list*, god. IV., br. 1007, Pula, 2. svibnja 1918., str. 4.

⁷ Mate BALOTA, „Od Raše do Pule (Pismo od barba Mate)“, *Hrvatski list*, god. IV., br. 1101, Pula, 4. kolovoza 1918., str. 3.

III. Sipe piva i o Labinjanima

Svaki pjesnik piše o sebi. Kada pjeva o bilo kome i bilo čemu, pjesnik prvenstveno pjeva o samome sebi. Svaka je pjesma portret i autoportret. Mate Balota pjesme iz zbirke *Dragi kamen* piše osam godina, od 1930. do 1938., godine prvog izdanja. Najviše pjesama (18) objavio je 1933. Među njima i pjesmu *Sipe piva*, ispjevanu na rakljanskoj čakavici tada deprivilegiranih težaka, kojima Balota tako daje glas, postaje njihov svojevrsan glasnogovornik. U pjesmi *Sipe piva* najbolje se očituje „metaforička slika tog davanja glasa.“⁸

Sipe koji piva Usip je Vickov, ložič, Balotin prijatelj iz djetinjstva. „Zajedno smo čuvali goveda i ovce, zajedno išli za djevojkama. Svojim jakim glasom on je bio najistaknutiji pjevač hrvatskih (umjetnih) narodnih pjesama.“⁹ U pjesmi je kolovoz, podne, „gori kamenje“, Sipe je trudnik, dok drugi radnici počivaju, Sipe piva „pismu ditinjstva“, pjeva selu i svijetu kako je bijesan, „bisan, kako vezan bak“, bik, ali još je tu, „još je tote“, on, Sipe, junak. Sipe piva jaku, tvrdu, pjesmu tešku „kako bat“, oštru „kako strila“, pjesmu bez poštovanja i oprosta, divlju pjesmu. Sipe piva sâm:

*Iz Sipinega grla pucaju puške labinske
kad je on volar, rudar i mornar*

*se tuka za slobodu, da bude na svojén gospodar
i da očuva grudu zemlje slovinske.*

*Iz pisme njegove struja se Rašina dere
šviču vitri i mlate po moru nevere.*

⁸ Evelina RUDAN, „Regionalni identitet u čakavskom pjesništvu Istre 20. i 21. stoljeća (ili od ‘sirotice’ do ‘krasotice’)“ (<https://stilistika.org/stiloteka/rasprave/603-regionalni-identitet-u-cakavskom-pjesnistvu-istre-20-i-21-stoljeca-ili-od-sirotice-do-krasotice>).

⁹ Mate BALOTA, *Na istarskoj crvenoj zemlji. Izbor iz djela*, Rijeka – Labin 1979., str. 151.

*A Sipe gleda u magli slike dela, junaštva, boja i smrti.
I ni ga strah od tih krvavih sadašnjih i budućih puti.*

*Kada ga slušan u podne, kako je mračan, ma lipi,
želin samo jeno: imati tako sto milijari Sipi.¹⁰*

U Sipinoj pjesmi, iz koje „struja se Rašina dere“, čuju se pucnji Labinske republike otkad se 1921. Sipe borio za slobodu, da bude svoj na svome, gospodar svojega života. Pjesnik žali da nema više „sipolikih“ pjevača, da nema sto tisuća „Sipeta“.

Samo nekoliko godina kasnije Sipe, Usip Vickov, plovi morima. „Sada on živi s drugim drugovima, drugim životom, sada se on tuče u prsa od ponosa što se s novim drugovima sa svoga broda tukao s Hrvatima u Splitu i bio u zatvoru u Splitu.“ Sipe, koji je tako lipo pivao, sada „s gordošću pokazuje prst koji je mašina zgnječila i za koji je dobio tri hiljade lira. Da je to bio prst na desnoj ruci, bio bi dobio deset hiljada. Drugi put će bolje paziti.“¹¹

U pjesmi *Sipe piva* Balota je opisao prijatelja Usipa Vickova prema sjećanju. U putopisu *Bezidejnost* opisuje istarsku stvarnost 1937. Sipe više ne piva.

¹⁰ ISTI, *Proza i poezija*, Rijeka 1959., str. 215.-216.

¹¹ ISTI, *Na istarskoj crvenoj zemlji*, nav. dj., str. 151.

IV. Labin se mijenja

Koliko su se Labin i Labinština promijenili, Mate Balota opisuje u nekoliko tekstova¹². U ovom dijelu najviše ćemo se baviti feljtonom „Labin i Labinština“¹³, ali i tekstovima „Tekovine talijanske civilizacije“¹⁴, „Bezidejnost“¹⁵ i „Jedan dan u Arsiji“¹⁶.

Mirkovićev treći sin Ante Tone Mirković svjedoči kako je 1936., za posjeta Raklju, jedan Rakljanac upitao njegova oca:

- Što si ti Miho po zanimanju?
- A niš — škovacin — odgovorio mu je Balota.
- *A ča ćeš, pa ne more svak bit profesor!* — sa razumijevanjem će Rakljanac.¹⁷

Rakljanac nije znao da Balota živi i radi u Subotici, da je od 1933. izvanredni profesor („profesor“!), da predaje na tamošnjem Pravnom fakultetu, da je već napisao značajna ekonomska djela, udžbenike koje izdaje Geca Kon¹⁸: *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika* (1931.), *Spoljna*

¹² Znameniti ciklus *Istra se mijenja*. Iako ih je Mirković potpisivao kao Miho Krvavac, u cijelom radu dosljedno pišemo o Mati Baloti.

¹³ Mate BALOTA, *Na crvenoj istarskoj zemlji*, nav. dj., str. 119.-133.

¹⁴ Isto, str. 144.-149.

¹⁵ Isto, str. 150.-152.

¹⁶ Isto, str. 158.-162.

¹⁷ Ante Toni MIRKOVIĆ, „Crtice i anegdote iz života Mije Mirkovića/Mate Balote“, *Rijeka*, god. XV., sv. 1, Rijeka 2010., str. 27.

¹⁸ Geca Kon bio je izdavač „koji je oblikovao jugoslovensku kulturu između dva svetska rata i kupovinu knjiga učinio pristupačnom za svačiji džep“. Prema povjesničaru Milanu Koljaninu: „Bio je veoma važna ličnost u srpskom društvu — izdavao je školske udžbenike i knjige naših najpoznatijih naučnika — sve zajedno je kao katalog neke velike biblioteke“. „Srbija, istorija i izdavaštvo: Od navodnog prodavca pornografije do izdavača udžbenika — ko je bio Geca Kon“, *BBC News*, 2. kolovoza 2021. (<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-58016171>)

trgovinska politika (1932.), *Saobraćajna politika* (1933.), *Zanatska politika* (1934.), *Uvod u ekonomsku politiku* (1935.) i *Industrijska politika* (1936.).

Godinu kasnije Balotu, piše njegov sin Ante Tone Mirković¹⁹, kraj Barbana pozdravljaju djeca:

- Bon giorno!
- *Bog daj!* – odzdravio je Balota.

Zanimljiv je razgovor djece:

- A, si čuja ča je reka uni čovik? Je reka: Bog daj.
- A ki je uni čovik? – pita druga.
- Niki brižan, ki nima nideri ninoga.

U ovom dijalogu opisan je sukus društvenih promjena koje Balota navodi na stranicama svojih tekstova: grade se putovi, na Labinštini „grandiozan vodovod“ i isušuje Čepičko jezero, grad prodire u selo, sela se pretvaraju u predgrada. Mijenjaju se izgled i navike stanovništva, velike se obitelji raspadaju, tradicija se napušta, nestaje stari, kolektivni život, javlja se individualizam, svatko ide za svojim, sebičnim interesima.

Jedan dan Balota, supruga i njegova djeca provode u novoizgrađenoj Arsiji, Raši. Mijo Mirković i Stanka (Antonija) Naumović imaju već četvoricu sinova: Marka, Ivana, Vladimira i Antu. Toga dana u Arsiji Balota mrmlja o čudu koje se dogodilo: u samo 547 dana podignut je grad za dvije tisuće stanovnika.²⁰ Sinovi veselo ismijavaju oca, ne znajući kako

¹⁹ Ante Toni MIRKOVIĆ, „Crtice i anegdote iz života Mije Mirkovića/Mate Balote“, nav. dj., str. 28., citirano prema izvornoj Balotinoj verziji: Mate BALOTA, *Na crvenoj istarskoj zemlji*, nav. dj., str. 127.

²⁰ „Raša, naselje“, *Istrapedia* (<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/895/rasa-naselje>)

je taj kraj, u kojem je on prije samo tri desetljeća s ocem „gripom hvatao ugore“, sasvim drugačije izgledao. Prolaze, toga jednog dana u Arsiji, Mirkovići dvjema glavnim ulicama, gledaju 120 solidno i ukusno izgrađenih, potpuno identičnih kuća, s po četiri stana i vrtom, punim voća i povrća. U središtu Arsije gradska kuća, crkva, kavana, *Dopolavoro* za radnike i *Dopolavoro* za službenike, zadružna mljekara, zadružna trgovina, mesnica. Mirkovići ručaju u činovničkoj menzi, objed je jeftin, ali su male porcije za obitelj, naviknutu na panonsko obilje. Nakon ručka, oko jedan sat, prate smjenjivanje radnika. Kamioni dovoze i odvoze rudare. Balota opisuje lijepa, a blijeda, „sumorno svečana i dostojanstvena“ radnička lica. Neka već sutra neće biti živa. Mirkovićevoj supruzi Stanki tople suze slijevaju se niz obraz. Prilaze im neki radnici, prepoznaju Balotu, ima i drugova iz djetinjstva, pozdravljaju rodbinu, jedan i majku. „Rijetko vide sunce, jer rade li noću, moraju danju spavati, a rade li danju, nekoliko sati na putu provode u pokrivenim i zastrtim kamionima. Rad u rudniku, kad se zažmiri nad opasnošću života, nije ni toliko naporan. Šihtra traje osam sati, ali tu je uračunato i ono vrijeme koje radnik mora preći dok dođe do svoga broja, do svoje pozicije rada.“²¹

Iste 1937. Balota posjećuje i Labin. Posljednji put bio je u Labinu petnaest godina ranije. U feljtonu „Labin i Labinština“²² Balota opisuje jučerašnji Labin, „mali talijanski grad izgubljen u moru hrvatskih naselja“, siromašan kraj, čiji ljudi bježe „na more i u Ameriku“. A sada je „Labinština postala Amerika“, „magnet za privlačenje ljudi“: u tvornici cementa radi nekoliko stotina ljudi, od rudnika živi šest i pol tisuća ljudi, cvate trgovina, oživio je promet: radnički autobusi, autobusne linije Rijeka – Pula, Labin – Pula, Pazin – Labin, po cestama kruže privatni automobili

²¹ Mate BALOTA, *Na crvenoj istarskoj zemlji*, nav. dj., str. 161.

²² Isto, str. 119.-123.

i motocikli, gradi se (sela, gradovi²³, zgrade²⁴, ceste, pristaništa). „Labin je sav očešljan i umiven, pomlađen, živ.“ U život ušao je novac. Nestaje prirodno gospodarstvo, nastaje novčano gospodarstvo. Novac koji ima neku čudnovatu moć, „mnogo jaču od dinamita i eksploziva“, polako, od najboljeg saveznika postaje čovjekov najgori neprijatelj.

„Labin raste.“ Labin se mijenja. Mijenja se jezik, dolaze nove riječi za nova raspoloženja („xe in gamba“), mijenja se vanjski izgled – talijanizira – odjeća, obuća, frizure. U muškaraca Balota primjećuje jednak remen, cipele i oštre linije na hlačama, a u djevojaka kratku, trajno valovitu kosu, svilene haljine i – svileno rublje.

Balota opisuje večer na labinskom trgu (placi, Crću, Piazza Borgo, Piazza Vittorio Emanuele III). Gradom struji život. Dvije gradske gostionice, *Velo kafe* (nekada *Casino*) i *Molo kafe* (*Caffè popolare*), pune su ljudi. Pije se kava, pivo, vino (*Chianti!*), jede sladoled. Trgom šecu lijepe djevojke, u svili, tamnoj i svijetloj, pripijenoj uz tijelo, mladi popovi sa širokim crnim šeširima, lijepi karabinjeri, automobili i motocikli „neprestano tandrću preko kamenitog trga.“

Svjetlo, svila, automobili i novac. I naš Mate Balota, sâm samcat. Nitko ne primjećuje Matu Balotu kako gleda Labin i Labinjane, promatra svijet oko sebe i misli na „Matu Vlačića, Flacija Ilirika“, na četiri stoljeća tijekom kojih „hrvatski element na Labinštini nije ni za dlaku popustio“. Pita se Mate Balota: „Da li mogu Vlačići i Diminići, i Fonovići i Viškovići, da

²³ „Raša, najmlađi grad u Istri, zbog potreba tamošnjeg rudnika ugljena, izgrađen je u svega 547 dana kao jedan od niza novoizgrađenih gradova (*città di fondazione*) u doba talijanske uprave, odnosno u vrijeme tzv. fašističke ere. Izgradnja naselja započela je krajem travnja 1936., u travnju 1937. veći dio zgrada bio je dovršen pa je počelo useljavanje stanara, a Raša je svečano inaugurirana 4. studenog 1937.“ „Općina Raša“ (<https://www.rasa.hr/povijest>).

²⁴ „God. 1938. izgrađena je upravna zgrada rudnika te uz nju rudarsko okno i toranj (šoht). Između 1940. i 1942. uz okno je izgrađeno novo rudarsko naselje, kojim dominira trg s otvorenim trijemom postavljenim ispred crkve sv. Franje. God. 1948. počela je izgradnja novih stambenih zgrada (tzv. Nove zgrade) te 1960-ih izrada suvremenih stambenih zgrada na predjelu zvanom Kature.“ „Podlabin“, *Istrapedia* (<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/723/podlabin>).

se odupru ovim novim tokovima denacionalizacije, novca i novoj vanjskoj civilizaciji?“ Iznosi prognozu: „Neku godinu mogu, ali trajno neće.“ Novac će seljake pretvoriti u proletere, ovisne o plaći i onome „koji im bude dijelio plaću.“

Mate Balota gleda i sluša, čuje *Anku*, narodnu, dvoglasnu pjesmu. Tužna je to pjesma o mladoj djevojci koju su, prema legendi, trojica naoružanih žandara ispratila u šumu. Prvi je nosio lance, drugi noževe, a treći sablju, želeći ubiti Anku koja je tražila milost, ali je nije dobila.²⁵ Čuo je pjesmu i prije sedamnaest godina u Labinu, a u Beogradu čuo je da je to makedonska pjesma.

*Aj pošla Anka u šumu,
Aj sekiron na ramenu,
Za njon gredu tri žandara,
Sva tri naoružana.
Prvi nosi okove,
Drugi nosi noževe,
A ta treći sablju tanku,
Da zakolje Anku.
Anka jin se prosila,
Bijele ruke sklopila,
Nemojte me braćo klati,
Majka će plakati,
Aj ča će reći moja majka,
Da je zaklana Anka.
Svi su momci plakali,
Ki su Anku ljubili,
Samo onaj nije plaka,
Ki je Anku zakla.*

²⁵ „Anka“, *Veja music* (<http://www.vejamusic.com/anka/>).

Sjedi Mate Balota sâm samcat u uglu gostionice. Uzima mišnice. Svira. Sa sobom ima i mijeh. Gostioničar koji je tolerirao *Anku* zabranjuje Baloti da svira mišnice; naplatili bi mu globu. Mate Balota izlazi iz gostionice, na cestu prema Koromačnu, buntovno svirajući na mijeh, kao što je njegov Sipe (jedini) „pivao“.

V. Matija Vlačić Ilirik (i) Labinjan

Većinu svojega života Balota je tragao za Ilirikom. Na tom putu vrlo se često identificirao s predmetom svojeg istraživanja. Ilirikove su misli postale Balotine misli. Ilirikove su borbe i Balotine borbe. Mate Balota deset je godina radio na prvoj knjizi o Iliriku pa je rukopis još pet godina prerađivao i proširivao. Prva knjiga tiskana je 1938. pod naslovom *Flacius*, u izdanju zagrebačke Hrvatske naklade. Balota nastavlja opsežna istraživanja Ilirikova djela, i dalje se uživljavajući u Ilirikov lik. Knjiga *Matija Vlačić* svjetlo je dana ugledala u izdanju beogradskog Nolit 1957. Tri godine kasnije izlazi *Matija Vlačić Ilirik*, djelo koje je Balota pisao četiri godine. Dvotomni *Matija Vlačić Ilirik* izaći će posmrtno 1980. Napisao je Balota i predložak za film.

Balotini spisi o Iliriku čitaju se kao najuzbudljiviji roman. Balota, „prema sačuvanim crtežima i kazivanju suvremenika“, opisuje vanjštinu svojega glavnog junaka²⁶: Ilirik je srednjeg rasta; ima malo pognuta leđa, jaka ramena, kratki vrat; Ilirik je mršav; ima upalo lice i oči, izbočene lične kosti, veliki nos, doduše malo povijen, poput kljuna, a čelo, visoko, misaono; brkat je i bradat, ima smeđu kosu, smeđe brkove (tanke) i bradu (rijetku, malo kovrčavu), rano je posjedio; Ilirik ima plave oči. Balota je, idući tragom Matije Vlačića Ilirika, u njemu tražio i pronalazio ono naše, našu prirodu i naše ljude, nebo. „Priroda mjesta i neba (natura loci et coeli) o kojoj on govori kao bitnom faktoru stvaranja misaonih konstrukcija, ta priroda krševite labinske visoravni, s otvorenim pogledom na sve strane,

²⁶ Mijo MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić*, Beograd 1957., str. 173.

pomogla je graditi osobitost njegova unutrašnjeg doživljavanja, njegove snage, određenosti, samostalnosti i upornosti...²⁷.

Ilirikove karakterne crte nalazi u svojim labinskim suvremenicima. Labinjani su, prema Baloti, „tvrdoglavi, imaju fiksne ideje o ispravnosti svoga gledišta i radije propadaju i umiru (kao mornari, kao radnici u tuđim zemljama i dalekim kontinentima), nego što od njih odstupaju. (...) Ali u cijelom tom siromašnom kraju nema i nikada nije bilo prosjaka. (...) Ljudi vjeruju u Boga i sumnjaju u popa i mnogi pop je već iz labinskih sela netragom pobjegao od straha od onih ljudi što ne kunu, ne viču, ne hvale se, ne isprsavaju se, ali koji su u stanju da mnogo više urade nego što obećaju ili kažu.“²⁸ Labinjani imaju smisao za žrtvu i pravicu. Izdvaja dvije Ilirikove osobine: vjernost ideji i težnju za neovisnošću. „On je mogao kao pravi stari Labinjan da sa malim izlazi i sa malim bude zadovoljan.“²⁹

VI. Tijesna je zemlja i za Labinjane

Mate Balota zamislio je trilogiju: *Tri koljena, iz istarskog života od 1870. do 1940.* Tri knjige za tri stupnja ekonomskog razvoja istarskog sela: prirodni, obrtnički i industrijski.

Tijesna zemlja prvi je dio zamišljene trilogije. Obuhvaća razdoblje od 1870. do 1895. *Tijesnu zemlju* Balota je pisao u dvjema svijetlosmeđim bilježnicama u kući Koste Jovanovića br. 49, na beogradskom Voždovcu, u svega mjesec i tri dana: od 6. prosinca 1940. do 9. siječnja 1941. O tome piše svojem kumu Otokaru Keršovaniju: „Fabula nije bogzna što. Što da radim s tim rukopisom? Morao bi izaći u Zagrebu i latinicom... Knjiga bi izašla kao prvi roman Mate Balote... Znaš ovo je moja tajna. Ne govori ninome niš. Addio, kume, tvoj M. B.“³⁰ Keršovani vjerojatno nikome nije rekao „niš“,

²⁷ ISTI, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960., str. 335.

²⁸ ISTI, *Flacius*, Zagreb 1938., str. 152.-153.

²⁹ Isto, str. 154., 156., 167.-168.

³⁰ Predgovor Mirka Uroševića u: Mate BALOTA: *Tijesna zemlja*, nav. dj., str. 6.

nije stigao ni otpisati prijatelju, strijeljan je nekoliko mjeseci kasnije, kao kerestinečka žrtva 9. srpnja 1941.

Prvo izdanje *Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života* objavila je Istarska nakladna zadruga nakon Drugog svjetskog rata 1946.

U romanu Balota opisuje i razlike između Labinjana i Rakljanaca: „Labinjani i Rakljani živjeli su jedni uz druge već dvjesto pedeset godina, a ipak su to ostajala kao dva posebna naroda. Labinjani su bili starosjedioci, sedam, osam stotina godina na kršu prije Rakljanaca, Rakljanci su bili mletački doseljenici, prebjezi i uskoci, skoro svi iz 17. vijeka.

Drukčiji im je bio život, druge naravi, druga nošnja, drugi govor. I fizički su se razlikovali. Rakljanci visoki, kršni, ratari i svaštari, u dugačkim na albansku tijesnim bijelim hlačama, benavrekama, u obojcima i opancima, sa izvezenim košuljama i ukrašenim kaputima, Labinjani omaleni, skromni ovčari i mornari, u kratkim širokim hlačama do koljena i visokim bijelim bječvama. Rakljanci u cjelini nadmeni, hvalisavi, ponosni, svadljivi, užasne fizičke snage, osvetoljubivi, gostoprимljivi, razuzdani i raspjevani. Labinjani tihi, radini, štedljivi, škrti, blagi, plašljivi.

Labinjani su zvali Rakljance Vlasima, za njih je cio taj kraj od Raše preko Kanfanara do Tinjana i Poreča bila divlja, neodmjerena, nedisciplinirana, polurazbojnička Vlašija. Zemlja na kojoj su živjeli, porijeklo i prošlost jednima i drugima stvorili su njihove nepisane zakone.

Zakon Labinjana govorio je da treba živjeti kako život donese. Zakon Rakljanaca propisivao je da ne treba nikad nikome služiti. Niti je Rakljan postajao sluga, niti Rakljanica služavka. Malobrojni sluge i služavke dolazili su uvijek u Rakalj iz Labinštine. I jedan gospodarski zakon je stvoren tako: zakon da se ima živjeti ondje gdje je lakše živjeti. Po tome zakonu nikad se rakljanska djevojka nije udala na Labinštinu, a Labinke su se neprestano udavale u Rakalj. Tako se na onome malome trokutu, što ga oplakuje Raški kanal, od ušća Raše do Kvarnera, između Blaza i krničke visoravni, kroz osam, devet koljena miješala blaga i plodna krv labinska sa pjenušavom oštrom krvlju rakljanskom, krv jedne stare slavenske civilizacije, staložene

i uravnotežene, sa nemirnom i burnom krvlju doseljenika sa dinarskih planina. Crvena plodna zemlja, zasjenjena šumama, prošarana sjenokošama odvlačila je Labinke sa njihovog kamena, bijela i crvena lica Labinki i njihove marljive ruke činili su Rakljance labinskim prosiocima.

Krv se miješala, koljena su se redala. Razuzdane crte doseljenika postajale su pravilnije, oštri kutevi na njihovim profilima su se ublažavali, njihov bijes pretvarao se u trieznu mislenost, kod istoga lica sad se javljala neka oštra linija njegove plemenske loze, sad zaokrugljena, ublažena crta stare slavenske civilizacije. I sad se ponavlja i obnavlja to križanje krvi. Jedan mali siromašni seljak, čiji su preci na mletačkim galijama dovedeni u ovaj kraj sa dalmatinskih obala prije dva i po stoljeća, uzima djevojku, čiji preci su došli ovamo, možda sa Karpata, možda iz Rusije, još prije hiljadu godina. Kakav će biti svijet što će proisteći iz toga križanja, iz te cijepljene voćke.³¹

Sažmimo razlike između Labinjana i Rakljanaca:

LABINJANI	RAKLJANCI
starosjeditelji	doseljenici, prebjezi i uskoci
omaleni	visoki, kršni
ovčari i mornari	ratari i svaštari
kratke široke hlače do koljena i visoke bijelim bječve (čarape)	benevreći, obojci i opanci, izvezene košulje i ukrašeni kaputima
tihi, radini, štedljivi, škrti, blagi, plašljivi	nadmeni, hvalisavi, ponosni, svadljivi, velike fizičke snage, osvetoljubivi, gostoprимljivi, razuzdani i raspjevani
zakon Labinjana: živjeti kako život donese	zakon Rakljanaca: ne treba nikad nikome služiti

³¹ Isto, str. 61.-63.

VII. Zaključak

Mate Balota „rođen“ je 5. siječnja 1918., kada se Mijo Mirković, u br. 897 *Hrvatskog lista*, prvi put potpisuje tim pseudonimom.

Mijo Mirković upotrijebio je više pseudonima u svojoj spisateljskoj karijeri (npr. Brace, Morsky, Mirko Morsky, Miho Krvavac, Miho, Franina, Frane Lončarov, Viator, Zvane iz Takale), ali je sve svoje pjesme i gotovo sve ostale radove o Istri potpisivao s Mate Balota. Svaki pjesnik piše o sebi. Pjesma je (auto)portret. Mate Balota 1938. objavljuje *Dragi kamen*, kultnu zbirku pjesama u kojoj je objavljena i pjesma *Sipe piva*. Sipe koji piva Usip je Vickov, ložać, Balotin prijatelj iz djetinjstva. U Sipinoj pjesmi, iz koje „struja se Rašina dere“, čuju se pucnji Labinske republike, otkad se 1921. Sipe borio za slobodu, da bude svoj na svome, gospodar svojega života. Pjesnik žali da nema više „sipolikih“ pjevača, da nema tisuće „Sipeta“.

U feljtonima *Istra se mijenja* Balota opisuje promjene koje uočava u Istri: grade se putovi, na Labinštini „grandiozan vodovod“ i isušuje Čepičko jezero, grad prodire u selo, sela se pretvaraju u predgrađa, mijenjaju se izgled i navike stanovništva, velike se obitelji raspadaju, tradicija se napušta, nestaje stari, kolektivni život, javlja se individualizam, egoizam.

Četiri izdanja Balota je posvetio svojem životnom uzoru i opsesiji, Matiji Vlačiću Frankoviću Iliriku: *Flacius* (Hrvatska naklada, Zagreb 1938.), *Matija Vlačić* (Nolit, Biblioteka Portreti, Beograd 1957.), *Matija Vlačić Ilirik* (Djela JAZU, knj. 50., Zagreb 1960.), *Matija Vlačić Ilirik* (dva sveska, posmrtno, Čakavski sabor, Pula 1980.). Ilirikove karakterne crte nalazi u svojim labinskim suvremenima. Labinjani su, prema Baloti, tvrdoglavi, radije propadaju i umiru nego što odstupaju od svojih načela. Labinjani vjeruju u Boga i sumnjaju u popa. Izdvaja dvije Ilirikove osobine: vjernost i težnju za neovisnošću.

U romanu *Tijesna zemlja* Balota opisuje razlike između Labinjana i Rakljanaca, starosjeditelja i nomada, tihih Labinjana i nadmenih Rakljanaca. Rakljanci nikada ne žele nikome služiti, a Labinjani uzimaju sve što im život donese.

Albona attraverso gli occhi di Mate Balota. L'Albonese nella produzione letteraria di Mijo Mirković

Riassunto

Mate Balota “nasce” il 5 gennaio 1918, data in cui Mijo Mirković si firma per la prima volta con questo pseudonimo, nel numero 897 del quotidiano *Hrvatski list*.

Mijo Mirković userà diversi pseudonimi nella sua carriera di scrittore (sarà, ad esempio, Brace, Morsky, Mirko Morsky, Miho Krvavac, Miho, Franina, Frane Lončarov, Viator, Zvane di Takala). Tutte le sue poesie e quasi tutte le altre opere sull'Istria porteranno, però, la firma di Mate Balota.

Ogni poeta scrive di sé stesso. Una poesia è un (auto)ritratto. Nel 1938, Mate Balota pubblica *Dragi kamen* [Pietra preziosa], una delle sue raccolte poetiche più importanti, che contiene pure la poesia *Sipe piva* [Sipe canta]. Il Sipe che canta è Usip Vickov, fuochista, amico d'infanzia di Balota. Nella canzone di Sipe, nella quale urla la corrente del fiume Arsa (“struja se Rašina dere”), si sentono gli spari della Repubblica di Albona del 1921, quando Sipe lottava per la libertà, per essere il padrone di sé stesso, della propria vita. Il poeta si rammarica del fatto che non ci siano più cantanti come Sipe. Il poeta è dispiaciuto che non ci siano migliaia di Sipe.

Nella rubrica *Istra se mijenja* [L'Istria sta cambiando] Balota descrive i cambiamenti che nota in Istria: si costruiscono strade e, nel territorio albonese, un grandioso acquedotto, viene bonificato il Lago d'Arsa, le città penetrano nei villaggi, i villaggi si trasformano in sobborghi, cambiano l'aspetto e le abitudini della gente, le famiglie numerose si sfaldano, le tradizioni vengono abbandonate, la vecchia vita collettiva scompare, emerge l'individualismo, l'egoismo.

Balota dedica quattro edizioni al suo idolo, Mattia Flacio Illirico:

Flacius (Zagabria 1938), *Matija Vlačić* (Belgrado 1957), *Matija Vlačić Ilirik* (Zagabria 1960), *Matija Vlačić Ilirik* (in due volumi, pubblicati postumi, Pola 1980). Individua alcuni tratti caratteriali flaciani nei suoi contemporanei albonesi. Secondo Balota, gli abitanti di Albona sono testardi, preferiscono perire e morire piuttosto che deviare dai loro principi. Gli albonesi credono in Dio, ma dubitano del prete. Balota sottolinea in particolare due tratti di Flacio: la fedeltà e l'aspirazione all'indipendenza.

Nel romanzo *Tijesna zemlja* [La terra stretta], Balota descrive le differenze tra gli abitanti di Albona e quelli di Castelnuovo d'Arsia: taciturni i primi, arroganti i secondi. I castelnovesi non vogliono mai servire a nessuno, gli albonesi prendono quello che la vita gli porta.

GLASNICI POVIJESTI S MORSKOG DNA

Anja Šumberac, mag. turism. cult.

e-mail: sumberac.anja@yahoo.com

Stručni članak

Budući da se nalaze ispod morske razine, morske su olupine oku običnog laika nevidljive, a zbog dubina na kojima se nalaze, i vrlo teško pristupačne. No, je li ta činjenica njihov blagoslov ili, pak, prokletstvo? Otkrivanje i zaštita lokacija potopljenih brodova započeli su devedesetih godina prošlog stoljeća usporedno s razvojem ronilačkog turizma na našim prostorima te su relativno nov „sport“. Na području prolaza Vela vrata nalazi se čak osam što drvenih, što željeznih bisera koji jedva čekaju ispričati svoju priču.

Ključne riječi: morske olupine, ronjenje, Vela vrata

Keywords: wrecks, diving, Vela vrata

I. Uvod

Ovaj bi se rad mogao nasloviti i „prokletstvo Velih vrata“ jer je zbog vrlo uskog prolaza u Kvarnerski zaljev, ali i nekih drugih povijesnih okolnosti, upravo to područje „bogato“ morskim olupinama iz različitih povijesnih razdoblja.

„Prema podacima iz povijesno-arheoloških krugova, za koje se drži da su približno točni, na dnu samo hrvatskog dijela Jadrana čak je oko 15 tisuća olupina brodova svih veličina i namjena“.¹ Zbog geografskog ograničenja, ovaj rad oslonit će se samo na one koji počivaju u akvatorijima

¹ Gradimir RADIVOJEVIĆ, *(Po)tonuli u Jadranu. Sudbine brodova i ljudi*, Rijeka 2004., str. 8.

na području Labinštine, prvenstveno u Velim vratima, osim Arga koji se nalazi kod Crne punte.

Iako su ovi brodovi potonuli prije mnogo godina te više ne obavljaju svoju prvotnu funkciju, svaki od njih krije neku priču koja bi mogla biti od velike važnosti za poimanje naše povijesti i bolje razumijevanje okolnosti njihova potonuća. Stoga su vrijedni spomena te ih je važno očuvati i valorizirati. Nažalost, unatoč svojoj neprocjenjivoj povijesnoj vrijednosti, trenutno su valorizirani jedino od strane zaljubljenika u ronjenje te mnogim ronilačkim centrima kao ronilačka atrakcija predstavljaju izvor zarade. A svi znamo kako turizam funkcionira – kvaliteta radi u korist kvantitete. Većina olupina koje će se navesti u radu nije zaštićena ni na jedan način, već je prepuštena na povjerenje roniocima i (avan)turistima koji ih posjećuju. Nerijetko se događa(lo) da posjetitelji otuđe „vrijedne“ stvari s olupina te kući ponesu unikatan suvenir, pritom ne uzimajući u obzir da su tako oštetili dragocjenu podvodnu baštinu i fragmente povijesti jedne nacije.

Svakako je vrijeme da glasovi iz morskih dubina napokon isplivaju na površinu te da pridamo više pozornosti ovim oku nevidljivim i teško pristupačnim naratorima povijesti prije no što nepažljivi turisti i ostali bezobzirni posjetitelji olupina devastiraju njihove lokalitete ili ih nepovratno izbriše zub vremena.

Valja naglasiti da je rad napisan od strane pomorski nestručne osobe, ali strastvene zaljubljenice u povijest koja želi istaknuti važnost i onih dijelova povijesti ovoga kraja o kojima se ne piše toliko često. Možda iz razloga što se treba malo više potruditi kako bismo je doživjeli.

Olupine će u radu biti navedene i opisane kronološkim redom: počevši od 1888., kada je potonuo jedrenjak, čiji su ostaci i dan-danas vidljivi, pa do 1948., otkad datira potonuće posljednje poznate olupine na ovom području.

Razloga je za potonuće mnogo. U doba jedrenjaka i vrijeme prije svjetskih ratova razlozi brodoloma bile su najčešće pogreške u navigaciji, neiskustvo zapovjednika i posade broda, ali i vremenske (ne)prilike koje se zbog nepostojanja neprikladne tehnologije nije moglo unaprijed predvidjeti. U vrijeme Prvog svjetskog rata u borbi protiv neprijatelja počelo se razvijati

razne tehnologije i nove vrste oružja. Jedan od najvećih neprijatelja u tadašnjem pomorskom prometu bile su mine. Nastavak polaganja mina na strateške pozicije i prilaze glavnim lukama nastavljen je i u idućem ratu, a na pomorski je svijet imalo negativan utjecaj i dugo nakon završetka rata jer je vađenje mina predstavljalo zahtjevan zadatak i dugotrajan proces. Velik ih broj još uvijek leži po cijelom Jadranu i predstavlja trajnu opasnost za brodove, ribare, roniocce, kupače, ali i cijeli morski svijet. Upravo su dvije takve zaostale mine pronađene prošlog ljeta nedaleko od popularne plaže na otoku Pagu.² Danas su pomorske nesreće sve rjeđe zbog postojanja AIS³ sustava i visokog stupnja razvoja navigacijske tehnologije.

Važno je spomenuti prekretnicu u području (pomorske) povijesti i istraživanju podmorja — razvojem ronilačkog turizma početkom 90-ih godina prošlog stoljeća počelo se više govoriti o ovoj temi, a ronioci su, u želji za novim atrakcijama, počeli više pozornosti pridavati potrazi za dosad neotkrivenim lokalitetima. Naravno, taj zadatak nije bio nimalo lagan, a proces istraživanja traje i danas. U toj potrazi najveći su im saveznici bili ribari — morski lovci koji su iz iskustva znali koja područja izbjegavati, odnosno gdje njihove kočarice zapinju za sumnjive objekte na morskom dnu.

II. Morske olupine

Prema *Pomorskoj enciklopediji*, morska je olupina, odnosno podrtina broda „ostatak plovnog objekta koji je izgubio, zbog prirodnih ili pogonskih događaja ili ljudskih djela, svoju sposobnost plutanja ili plovljenja te, napušten od posade, luta po moru, ili je nasukan na obali, ili leži na dnu mora“.⁴ U ovom ćemo radu detaljnije obraditi ovaj potonji.

Naravno da smo svi čuli za nepotopljivi gorostas *Titanic* koji je nakon

² Više na: *Morski.hr — Jadranski news portal* (<https://morski.hr/2020/07/30/ekskluzivno-opasnost-s-dna-jadrana-roneci-kod-paga-pronasao-dvije-protubrodске-mine/>, pristup 15. svibnja 2021.)

³ AIS — *Automatic Identification System* [op. a.].

⁴ *Pomorska enciklopedija*, sv. 6., Zagreb 1983., str. 168.

svega pet dana plovidbe svoju sudbinu okončao na dnu oceana. Upravo mu je ta zla kob priskrbila vječnu slavu. Nedavna pisanja kako će tijekom 30-ak godina njegova olupina potpuno nestati zbog bakterija koje nagrizaju čelik te morskih struja zastupljenih na tom području⁵, još je jedan od razloga zašto moramo više pozornosti pridati morskim olupinama u našem području te na vrijeme otkriti sve tajne koje nam skrivaju.

Osvrnemo li se na područje Hrvatske, slavu *Titanica* preuzima ratni brod *Szent Istvan* koji je stradao od pogotka torpeda 1918. nedaleko od otoka Premude. Zanimljivo je kako se ova tragedija, u kojoj je stradalo ili nestalo 89 članova posade, u Italiji slavi kao najveći pomorski uspjeh u Prvom svjetskom ratu te se dan potonuća (10. lipnja) slavi kao Dan mornarice.⁶

Iz novije povijesti poznat je brod *Vis* koji je, doduše, namjerno pretvoren u ronilačku atrakciju na rtu Kamenjak. Naime, vlasnik broda je nakon višegodišnjih ulaganja shvatio kako mu je njegovo potapanje profitabilnije od nastavka ulaganja u interijer i eksterijer broda. Neko se vrijeme nagađalo kako će slična sudbina zahvatiti i Titov poznatiji brod *Galeb*, međutim, on će očito još neko vrijeme ostati iznad morske razine. Upravo se 2016. na potapanju broda *Vis* razvio interes za daljnjim proučavanjem ove teme.

„U vrijeme rata, do proljeća 1944., potopljeno je u Jadranu oko 730 plovnih objekata svih namjena i zastava, i to u vodama oko Hvara i Brača 40, oko Splita 35, Šibenika 40, Zadra 10, oko Šolte neutvrđeni broj jedrenjaka i parobroda, u Puljskom zaljevu 35, Raškom zaljevu 18, u i oko riječke luke 45, uz obalu Cresa 10, Krka 25, u luci Trst 20 te u tršćanskoj južnoj uvali Zule 10 velikih putničkih brodova. Do konca 1945. izvađeno je oko 360 plovnih jedinica“.⁷

Vela vrata, prolaz između istočne obale Istre i sjevernog dijela otoka Cresa, vjekovima je imao primat pri ulasku brodova u riječku luku. Stoga

⁵ Aylin WOODWARD, „The Titanic is slowly but surely disappearing – here’s what the wreck looks like now“, *Insider* (<https://www.businessinsider.com/titanic-shipwreck-disappearing-dive-reveals-2019-9>, pristup 10. kolovoza 2021.)

⁶ Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, *Blago Jadrana. Ronilački vodič po olupinama hrvatskog Jadrana*, Rijeka 2012., str. 198.

⁷ Gradimir RADIVOJEVIĆ, *(Po)tonuli u Jadranu*, nav. dj., str. 161.

ne začuđuje činjenica da dno ovog prolaza obiluje morskim olupinama iz svih povijesnih razdoblja. Bilo je tu mnogo više potopljenih brodova no što je navedeno u radu, ali su mnogi od njih nakon rata, ili nedugo nakon potonuća, izvađeni – neki radi rekonstrukcije i povratka u službu, a neki su jednostavno usmjereni na rezalište. „Zbog uskoće prolaza, dubine mora, strmine visokih obalnih padina i položaja (spoj zatvorenog Riječkog zaljeva s otvorenim morem) formira se često u Velim vratima granica vjetrova. Za jake bure u Riječkom zaljevu u Velim vratima prevladava snažna, ali vrlo nepravilna bura, koja iz različitih pravaca puše na mahove“.⁸ Ovaj je prolaz stoljećima predstavljao glavni, a nerijetko i najkraći put do glavne luke – Rijeke – a tu funkciju obavlja i danas. Ostalim su se putovima, onima kroz otoke, koristili tek vještiji poznavatelji toga područja. Nažalost, sudbina nekoliko onih koji su igrali na sigurno zauvijek je okončana upravo u ovom prolazu.

Kronološki je ispravno rad započeti pisanjem o jedrenjacima.

Sl. 1.

(izradila autorica)

⁸ *Pomorska enciklopedija*, sv. 8., Zagreb 1989., str. 406.

II. 1. Kostrena

Kostrenu možemo svrstati u olupinu fenomen jer i nakon više od 130 godina od potonuća prkosi prirodi i vremenu te ponosno čuva trošne ostatke nekada znamenitog broda.

Ovaj trgovački jedrenjak tipa bark skončao je nadomak svojeg konačnog odredišta – Rijeke. Kobne se večeri, 19. na 20. veljače 1888., jedrenjak vraćao u svoju matičnu luku kako bi iskrcao teret preuzet u Francuskoj. Međutim, jaka nevera koja ga je zahvatila kod rta Strganac na sjeverozapadnoj obali otoka Cresa poremetila mu je planove. Iako su članovi posade poduzeli sve mjere kako bi brod zadržali na početnom kursu i spriječili njegovo potapanje, orkanska je bura naposljetku ipak odnijela pobjedu u tom okršaju. Silinu vjetra možemo mjeriti i po činjenici kako je u svega nekoliko sati jedrenjak završio s istočne na zapadnoj strani Velih vrata. „Sve više zanošen vjetrom, brod je nakon očajničke borbe krmom zakvačio dno pokraj južnog rta uvale Bobina i zaustavio se. Refuli bure i veliki valovi ubrzo su brod okrenuli niz vjetar, tako da je cijelom dužinom trupa *Kostrena* ‘sjela’ na dno usporedno s obalom“.⁹

Zbog jake bure koja nije jenjavala ni idućih dana, nije bilo moguće pristupiti spašavanju nasukanog broda, već su se članovi posade i vlasnici broda morali utješiti manjom količinom tereta i opreme koju su uspjeli preuzeti s broda te je potom preprodati. Srećom, ovaj brodolom nije ostavio ljudske žrtve.

Budući da je brod potopljen daleke 1888., a k tome je bio drveni jedrenjak, pravo je čudo što neki njegovi dijelovi i dalje odolijevaju zubu vremena; „kako je brod svojom dužinom ležao usporedno s obalom, njegov se trup s vremenom raspao, a sadržaj rasuo prema dubini“.¹⁰ Nadalje, brod je sagrađen 1866., u eri kada su jedrenjaci već polako počeli dobivati željezne i čelične dijelove radi bolje izdržljivosti. Upravo su ti dijelovi i preživjeli toliko vremena ispod mora – „na kamenitoj padini nalaze se mnogi sitniji ostaci brodske opreme – željezni prstenovi brodskih jarbola,

⁹ Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, *Blago Jadrana*, nav. dj., str. 96.

¹⁰ Isto, str. 97.

komadi trupa, užadi, pripona i kobilice“.¹¹

Ova je olupina iznimno važna jer je najočuvaniji primjer jedrenjaka u Jadranu¹² i jedini takav u našem dijelu Jadrana. Istraživanja provedena na olupini *Kostrene* ponudila su mnoge odgovore na pitanja o pomorstvu s kraja XIX. stoljeća, a nastavi li i dalje ponosno prkositi silama prirode, zasigurno će pružiti i brojne druge zanimljive i korisne informacije.

Ranije spomenuto nevjrijeme okončalo je sudbinu još jednog jedrenjaka – bakarskog *Irenea*. O ovom se jedrenjaku vrlo malo zna. Ono što je poznato jest da je izgrađen 1870. u tada najvećem i najpoznatijem riječkom brodogradilištu – *Beli kamik* u vlasništvu braće Schiavon – a bio je u službi Dubrovačkog pomorskog društva i dobio naziv *Drugi dubrovački* te je tek kasnije preimenovan u *Ireneo*. Iako su jedrenjaci proizvedeni u brodogradilištu braće Schiavon slovili za izdržljive, kvalitetne i dobro opremljene, *Ireneu* kobne večeri pod udarom vjetrova ta činjenica nije mnogo značila.¹³ Budući da podaci o olupini ovoga jedrenjaka nisu poznati, on nije uvršten u rad pod posebnim poglavljem.

II. 2. Lina

U drugoj polovini XIX. stoljeća parobrodi sve više zamjenjuju jedrenjake. Potonji nisu više mogli parirati brzinom te su sve više gubili prijevoze. U početku mogli su konkurirati cijenom, međutim, daljnjim razvojem parobroda i otvaranjem Sueskog kanala trgovački prijevoz jedrenjacima sve je više postajao dio povijesti.

Parobrod *Lina* izgrađen je 1879., na prekretnici u povijesti brodogradnje i pomorstva, u vrijeme kada su parobrodi već preuzeli monopol nad jedrenjacima. „Doduše, i tada se još događalo da bi poneki klipser (brzi trgovački jedrenjak) čeličnog trupa odnio pobjedu nad sporim

¹¹ Na istome mjestu.

¹² Kod Visa nalazi se ratni jedrenjak nepoznatog imena i podrijetla, ali su zbog tople morske struje od njega ostali samo topovi i ostali metalni elementi [op. a.].

¹³ *Hrvatska tehnička enciklopedija* (<https://tehnika.lzmk.hr/schiavon/>, pristup 20. lipnja 2021.)

parobrodom na dugim prekoceanskim plovidbama, no bilo je sasvim jasno da je vrijeme jedrenjaka prošlo i da budućnost pripada crnim, zadimljenim čeličnim grdosijama bez jedara¹⁴. Upravo je iz tog razloga izgledom, odnosno vitkim trupom podsjećala na jedrenjake. Dok se u ovom razdoblju izgradnja konstrukcije broda potpuno prebacila na željezo, ostali dijelovi idućih su se nekoliko godina nastavili graditi od drva, što je slučaj i s *Linom* – imala je „drvenu glavnu palubu“, a parni stroj bio je smješten u nadgrađu „koje je bilo dijelom čelične, dijelom drvene konstrukcije“. S druge strane, i brojni drugi detalji *Linina* izgleda podsjećaju na jedrenjake: „pramac je bio visok i ravan, s dva sidra koja su se na palubu izvlačila posebnom dizalicom kao na jedrenjacima (...), a krma je bila ‘kliperskog’ tipa, elegantno izvijena prema palubi s jednim kormilom i vijkom“¹⁵.

Linina je karijera bila raznolika. Do svojeg je potonuća promijenila čak trojicu vlasnika i tri imena – najprije *Nuevo Estremadura*, od 1903. *Ville de Nemours*, a naposljetku *Lina* u vlasništvu talijanske tvrtke *Adriatica*. „‘Adriatica’ je sa svoja četiri broda plovila cijelim Sredozemljem te do Sjeverne Europe prevozeći ulje i vino iz talijanske pokrajine Apulije, a na povratku dovozeći ugljen iz Cardiffa“¹⁶. Planove u nastavku obavljanja dužnosti poremetila je magla i nevrjeme u siječnju 1914. Na putu za Rijeku, prolazeći kroz Vela vrata, posada je naišla na gustu maglu i izgubila orijentaciju, a jako ih je nevrjeme bacilo na obalu otoka Cresa, gdje je brod udario u stijene nedaleko rta Pečen, a nedugo je zatim potonuo. Ostaje vjerovati kako ovaj brodolom nije za sobom ostavio ljudske žrtve jer nema podataka o stradalima.

Linina olupina vrlo je reprezentativna iz razloga što je prilikom potapanja ostala stajati uspravno. I nakon više od 100 godina od potonuća mnogi su njezini dijelovi prepoznatljiviji – vitki pramac koji podsjeća na doba jedrenjaka i otkriva nam njezino podrijetlo, admiralitetno sidro također je znak da potječe iz toga doba, dok su istrunuli drveni dijelovi, karakteristični za brodogradnju prijelaznoga doba, ostavili tek praznine i rupe.

¹⁴ Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, nav. dj., str. 90.

¹⁵ Na istome mjestu.

¹⁶ Na istome mjestu.

Olupinu *Line* za vrijeme bistrog mora moguće je vidjeti čak i s površine jer njezin pramac leži na svega 20 m dubine. Time spada u jednu od rijetkih na ovom području jer su zbog strme obale dubine već u samom početku velike.

II. 3. TA 36 Stella Polare

Pričom o torpiljarki *TA 36*, poznatijoj kao *Stella Polare*, ući ćemo u novu eru potonuća brodova, onu u kojoj glavni razlog potonuća nisu vremenske nepogode, već ljudska ruka. Prema nekim izvorima, u Jadran je tijekom Drugog svjetskog rata položeno 8500 mina „(najprije uoči rata od minolovaca Kraljevine Jugoslavije, a potom od Talijana, Nijemaca i Engleza), dok ima izvora koji govore čak o 12.000 mina“.¹⁷ Mine su svakako poslužile svrsi te je velik broj brodova, podmornica i ostalih plovnih objekata poslan na vječni počinak daleko u morske dubine. Iako je cilj polaganja mina bio obrana od neprijateljskih snaga, nažalost, od njih su stradali i neki brodovi pod savezničkom zastavom. Jednu od takvih tužnih priča krije i ovaj brod.

Druga polovina XIX. stoljeća revolucionarna je u pomorstvu i glede ratnih brodova. Naime, nakon izuma torpeda, koji je u vrlo kratkom roku postao standardno oružje u ratnim mornaricama diljem svijeta, javila se potreba za proizvodnjom brodova koji će biti u službi uništavanja protivničkih brodova primjenom torpeda. Osim svoje primarne funkcije, torpiljarke su služile i za „izviđanje, osiguranje, razminiranje, polaganje mina, za borbu protiv podmornica, polaganje dimnih zavjesa pri povlačenju i za prevoženje manjih diverzantskih trupa“.¹⁸

Kako je popularnost torpeda sve više rasla, rasla je i potreba za proizvodnjom brodova nosača torpeda te su mnoga brodogradilišta pristupila njihovoj gradnji, a neka su se postupno i potpuno specijalizirala u toj kategoriji. „Stvoren je novi tip velikih razarača s velikim brzinama, većeg radnog polumjera, naoružan većim brojem topova i s mnogo lansirnih cijevi i torpeda. Ti su razarači bili sposobni da gone neprijatelja, da prate glavninu

¹⁷ Gradimir RADIVOJEVIĆ, *(Po)tonuli u Jadranu*, nav. dj., str. 161.

¹⁸ *Pomorska enciklopedija*, sv. 8., nav. dj., str. 181.

flote na duljim operacijama i da polažu vlastite i dižu neprijateljske mine“.¹⁹ Ovaj slučaj nije zaobišao ni brodogradilišta na Jadranu. Kada su Nijemci okupirali ovo područje nakon kapitulacije Italije, odmah su intervenirali u vezi s ojačavanjem snaga ratne mornarice na Jadranu, odnosno ubrzali su postupak dovršavanja talijanskih ratnih brodova koji su još bili u fazi izgradnje. Upravo je u to vrijeme pred završetkom bila izgradnja torpiljarke *Stella Polare* u riječkom brodogradilištu *Cantieri Navali di Quarnaro-Fiume*, današnjem 3. maju. Nijemci su joj dodijelili naziv *TA*²⁰ 36 kako bi se znalo da se radi o torpiljarki inozemne proizvodnje.²¹

Jedna od glavnih uloga ovoga broda bila je pratnja minopolagača *Kiebitz*, kasnije poznatijeg kao Titov brod *Galeb*. Upravo je u jednoj takvoj misiji svoju kratku službu završila *Stella Polare*. „Dana 18. siječnja 1944. godine isplovio je iz Trsta minopolagač *Kiebitz* sa zadatkom polaganja mina u Kvarneru. (...) U poslijepodnevnim satima istog dana kada su brodovi prošli rt Kamenjak, TA 36 je otplovio naprijed kako bi za dana plovkom obilježio točnu poziciju od koje je trebalo započeti s polaganjem minskog polja“.²² No, nedaleko od rta Mašnjak kod Plominskog zaljeva posada broda prednjim je dijelom naletjela na minu, što je prouzročilo potapanje u relativno kratkom roku, u svega nekoliko minuta. Ova je nesreća odnijela 46 života. Prilikom provođenja istrage, a kako bi prikrrio svoju grešku u navigaciji, zapovjednik broda dao je krive koordinate potonuća. Upravo će ovaj podatak istraživačima otežati i prolongirati pronalazak olupine.

Danas olupina leži na dubini od 65 m u uspravnom položaju i 150 m od pramca broda. Zapovjednički je most najviše stradao u eksploziji, dok je ostatak broda „izvanredno dobro očuvan, tako da se na njemu nalazi sva oprema i naoružanje kao u vrijeme plovidbe“.²³

Mnogi će se prisjetiti kako je 2001. duž rabačke obale bila povučena zaštitna plutajuća brana. Razlog postavljanja brane bilo je istjecanje

¹⁹ Aleksandar ANDRIĆ, *Pomorstvo kroz vjekove*, Zagreb 1953., str. 187.

²⁰ *Torpedoboot Ausland* [op. a.].

²¹ Zvonimir FREIVOGEL – Achille RASTELLI, *Pomorski rat na Jadranu 1940.-1945.*, Zagreb 2014., str. 168.-170.

²² Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, nav. dj., str. 114.-115.

²³ Isto, str. 116.

goriva iz spremnika za pogonsko gorivo *Stelle Polare*. Daljnje onečišćenje spriječeno je betoniranjem oštećenog dijela te bi to trebalo spriječiti ponavljanje ovakve ekološke katastrofe.

Važno je još napomenuti kako je lokacija *Stelle Polare* zaštićena kao jedna od najočuvanijih olupina ratnih brodova na našim prostorima te kao takva nije dostupna svima, već samo ovlaštenim ronilačkim centrima.²⁴

II. 4. (Giuseppe) Dormio

Gubitak polovine posade broda te vrijednog pomorskog aduta u daljnjim fazama rata nije spriječio Njemačku da nastavi u svojem naumu postavljanja mina po cijelom Kvarnerskom zaljevu, štiteći tako jednu od svojih najznačajnijih luka. Očito je rizik bio toga vrijedan. Iduća u nizu žrtava mina postavljenih u Velim vratima, i to iste godine, teretni je parobrod *Giuseppe Dormio*. Modri je grob oko rta Mašnjak 11. kolovoza 1944. dobio novoga člana. „Postoji velika vjerojatnost da je brod naišao na minu u jednoj od naših prepreka, koje su položene u kanalu Vela vrata. Jednu izronjenu podmornicu bez sumnje bi uočio veći broj članova posade broda. Gubitak broda se prema tome mora pripisati netočnom vođenju navigacije. S brodom je izgubljeno oko 800 tona cementa, koji je bio namijenjen pionirskim jedinicama kopnene vojske za utvrđivanje“.²⁵ Kobnog je dana život izgubilo i šest članova posade.

Dormio je tipičan primjer brodova ratnog razdoblja. Iako je proizveden mnogo prije početka rata (1904.), zbog promjene vlasnika, a kasnije i okupatora, doživio je preinake u vidu naoružanja kako bi njegova plovidba bila sigurnija.

Olupina *Dormio* „najmlađa“ je na ovom području jer je locirana tek 2006. nakon godina neuspješnih pokušaja i nagađanja. Duboko je ukopana u morsko dno, vjerojatno od težine tereta koji je prevozila na dan potonuća. Upravo je ova činjenica omogućila istraživačima da do tada nepoznatu

²⁴ Isto, str. 118.

²⁵ Isto, str. 85.

olupinu sa sigurnošću povežu s pripadajućim imenom. Brod uspravno leži nasred Velih vrata, točno između Brestove i Porozine. Osim što je obrasla školjkama i prekrivena velikim slojem mulja, olupina je poprilično očuvana, osim dijelova koji su bili drveni.

II. 5. Vis

Ploviti Jadranom nakon završetka Drugog svjetskog rata bilo je sve samo ne ugodno. „Mlade generacije samo po pripovijedanju ostalih mogu doznati da je krajem rata život na Jadranu bio takorekuć – mrtav: Najveći je broj brodova bio potopljen, saobraćaj ukočen, luke razrušene. Opasnost je na svakom koraku vrebala i od morskih mina, tog strašnog i podmuklog podvodnog oružja. Bilo ih je na hiljade posijanih u svakoj većoj luci, kanalu, na glavnim saobraćajnicama, duž cijele naše obale.“²⁶

Još za vrijeme rata brojne su se mine izvadile zbog nedostatka eksploziva, u početku samoinicijativno od strane omladinaca, a zatim i kao misije organizirane od strane štaba NOP-a te se „do kraja 1942. izvadilo iz mora 105 mina i poslalo na kopno oko 7 t eksploziva“.²⁷ Dok su u početku vađenje i detonaciju mina obavljali dobrovoljci, u idućim je godinama formiran poseban odred zadužen za misiju pretvaranja Jadrana u sigurno mjesto za plovidbu. „Tako su naši neumorni mineri, raspoložujući veoma skromnim i ratom istrošenim sredstvima samo, na primjer, u 1946. godini očistili više od 550 km² plovnog puta i morske površine obezbjeđujući time pomorski saobraćaj duž naše obale i na prilazima našim glavnim lukama“²⁸, stavljajući pritom na kocku vlastite živote.

Misija razminiravanja dugotrajan je i zahtjevan proces te je svaka plovidba područjem u kojem ono nije do kraja provedeno vrlo riskantna. To najbolje zna i parobrod *Vis*, čiju je sudbinu obilježila jedna od zaostalih ratnih mina.

²⁶ Dušan VESIĆ, „Za slobodu plovidbe“, *Naše more*, vol. 14, br. 3 – 4, Dubrovnik 1967., str. 69.-70.

²⁷ *Pomorska enciklopedija*, sv. 4., Zagreb 1978., str. 698.

²⁸ Dušan VESIĆ, „Za slobodu plovidbe“, nav. dj., str. 69.-70.

Izgrađen 1921., svoju je karijeru započeo pod zastavom Norveške i nazivom *Renteria*, da bi 1934., nakon prodaje jugoslavenskom Brodarsko-akcionarskom društvu „Oceania“ iz Sušaka, dobio novi naziv *Vis*. Nakon okupacije Jugoslavije zahvatila ga je sudbina svih jugoslavenskih trgovačkih brodova koji su se u to vrijeme našli u britanskim i američkim vodama te je uključen u konvoj savezničkih brodova, a tu je službu obavljao sve do kraja rata.

Na svojem je posljednjem putovanju, 13. veljače 1946., *Vis* iz Rijeke krenuo put Raše kako bi ondje ukrcao ugljen. Iako se kapetan broda pridržavao uputa i plovio uz istarsku stranu prolaza, odnosno po takozvanom koridoru sigurnom od mina, nepredvidljiva bura nije im išla u prilog. Eksplozija koja ih je zahvatila nedaleko od rta Mašnjak za sobom je odnijela tri života.²⁹

Olupina *Visa* još je dan-danas u izvrsnom stanju te se uporno odupire zubu vremena.

II. 6. Kalliopi

U vrijeme Drugog svjetskog rata došlo je do još jedne revolucije u brodogradnji. Gubitak na svim frontama, pa tako i u mornarici, primorao je Savezničke sile da hitno pronadu učinkovito rješenje kako bi se mogli nastaviti boriti, ali i vršiti opskrbu i prijevoz hrane, opreme i ljudi. Tako je nastala ideja *Liberty* brodova.

Ovi su brodovi revolucionarni iz više razloga: izgrađeni su tehnikom zavarivanja, a ne kao do tada spajanjem zakovicama; izgrađeni su u sekcijama, odnosno proizvodnja raznih elemenata broda vršila se u više brodogradilišta te se potom spajala. Zbog ogromne potražnje za radnom snagom, a i činjenice da je velik broj muškaraca bio u ratu, prvi put u povijesti u brodogradilišta i tvornice ulaze žene, što je bio uvodni scenarij u kasniju borbu za emancipaciju i jednakost. Nevjerojatan je podatak kako je u te svrhe Amerika do kraja rata, u nešto više od tri godine, proizvela

²⁹ Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, *Blago Jadrana*, nav. dj., str. 107.

sveukupno 2710 tih instant brodova, iz čega proizlazi kako su američka brodogradilišta proizvodila dva *Liberty* broda dnevno.³⁰

„Nazivali su ih ‘ružni pačići’ ili ‘morskim strašilima’. Riječ je bila o jeftinim brodovima, projektiranim za kratko vrijeme eksploatacije, barem za jedno ili dva putovanja u ondašnjim ratnim uvjetima. Važno je bilo prevesti teret barem jednom. Smatralo se već onda, za one brodove koji opstanu nakon rata, kako će im uporaba biti vrlo ograničena“.³¹ Većina je tih brodova preživjela rat, a kako su izgubili svoju primarnu namjenu, postali su viškovi prepušteni na milost i nemilost sudbini – jedan dio brodova bio je prodan savezničkim zemljama – najviše Velikoj Britaniji, Grčkoj, Italiji Francuskoj...³²

Pod grčkom je zastavom plovio i *Liberty* brod *Kalliopi*. Sagrađen za manje od mjesec dana u brodogradilištu *North Carolina* 1943., a svoju je karijeru započeo kao transportni brod za prijevoz vojnika. Grci ga kupuju 1946. Na jednom od svojih putovanja, 20. svibnja 1947., na putu za Rijeku zatekao se u Velim vratima, koja ni nakon više od dvije godine od završetka rata nisu bila prikladno „očišćena“ od mina. Usprkos tom saznanju, zapovjednika broda prevarile su povoljne vremenske prilike i mirno more te se zaputio do Rijeke bez pratnje peljara. Brod sa svojom posadom do odredišta nikada nije stigao jer ga je u tome spriječila eksplozija mine koja je prouzročila i samo potonuće. Svi, osim jednog člana posade, iz ove su nesreće uspjeli izvući kraći kraj.³³

Brz i jeftin način gradnje ovog tipa broda uzeo je maha pri samom potonuću. Naime, eksplozija je prouzročila razlamanje na tri dijela, ali i okretanje pri potonuću, tako da sada „prednji dio – pramac, leži na dnu kobilicom okrenut prema površini, dok središnji dio broda s nadgrađem

³⁰ Jordanka GRUBAČ – Nikša STIPANIČEV, „‘Liberty’, ponos Amerike, tip broda koji je označio revoluciju u brodogradnji bio je i u šibenskoj trgovačkoj floti“, *Šibenski*. (<https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/vijesti/sibenik/39-liberty-39-ponos-amerike-tip-broda-koji-je-oznacio-revoluciju-u-brodogradnji-bio-je-i-u-sibenskoj-trgovackoj-floti-532827>, pristup 15. kolovoza 2021.)

³¹ Ivan JURAGA, „Liberty brodovi“, *Brodogradnja*, vol. 56, br. 4, Zagreb 2005., str. 338.-339.

³² *Pomorska enciklopedija*, sv. 4., nav. dj., str. 288.

³³ Danijel FRKA – Jasen MESIĆ, *Blago Jadrana*, nav. dj., str. 100.-101.

leži na lijevom boku, od pramca udaljen dvadesetak metara. Krmeni dio broda je potonuo sjevernije i udaljen je skoro jednu milju od glavnine olupine“.³⁴

II. 7. Argo

Misterij oko broda potopljenog nedaleko od rta Crna punta razriješen je 2004. Do tada je ta bezimena olupina u ronilačkim i ribarskim krugovima bila poznata kao „brod bolnica“, aludirajući pritom na njemački bolnički brod koji su potopili saveznici krajem rata. U identificiranju nepoznate olupine bili su ključni podaci ronioca koji su prilikom ronjenja na olupini zamijetili mnogo cijevi u skladišnom prostoru, odnosno nekadašnji rashladni sustav, što je nedvojbeno ukazalo da je brod služio za prijevoz kvarljivih proizvoda.³⁵

Argova priča počinje 1942., kada je kao minolovac služio u britanskoj ratnoj mornarici. Nakon završetka rata očekuje ga sudbina većine minolovaca, za kojima više nije bilo potrebe, te tako dospijeva pod norvešku tvrtku specijaliziranu za prijevoz tereta, posebice lako kvarljive robe po mnogim dijelovima Europe. Tako je dotadašnji *HMS Flint* dobio novo ruho – motorni pogon zamijenio je parni stroj, uređena su skladišta i u njih uvedeni rashladni uređaji – ali i novo ime, *Argo*. Nakon što je 26. siječnja 1948. uspješno iskrcao norveški smrznuti bakalar u Veneciji te ondje nakrcao povrće, krenuo je put sljedećeg odredišta, Rijeke. Osim što je onamo trebalo dopremiti povrće, planirano je ukrcati kvalitetno drvo za povratak u Norvešku. Međutim, u realizaciju tih planova umiješala se mina. Ni tri godine nakon završetka rata plovni putovi nisu bili potpuno očišćeni od eksplozivnih naprava, ali je postojao „siguran“ koridor, obilježen plutačama, koji je svim brodovima koji su onuda prolazili trebao omogućiti bezbrižno dostizanje cilja, riječke luke. Iskusni zapovjednik broda znao je da plutače, kojima je obilježen koridor, nisu osvijetljene te je, nakon što je pao mrak, za nastavak putovanja ipak odlučio pričekati iduće jutro,

³⁴ Isto, str. 102.

³⁵ Isto, str. 70.

usidrivši se nedaleko od rta Kamenjak.

Ovdje ponovno u priču ulazi nesreći sklon prolaz do Kvarnera i nepredvidljive vremenske prilike. Naime, zapovjednik se odlučio pouzdati u svoje znanje i iskustvo u navigaciji, namjeravajući pratiti obilježen „siguran“ koridor te je odlučio nastaviti put bez pratnje peljara, pritom ne raspolažući činjenicom kako se zbog nepredvidivih vremenskih okolnosti neke plutače znaju otkinuti od svojih pozicija. Nedugo nakon podneva, baš kada su se nalazili nedaleko od rta Crna punta, brod je zahvatila strahovita eksplozija te ga je u relativno kratkom roku progutalo more. Preživjelim članovima posade ni olujno jugo, veliki valovi, a ni temperatura mora nisu išli u prilog. Od dvanaest članova posade, nesreću je preživio samo jedan. Nesretnik se uspio spasiti posljednjim snagama, doplivavši do uvale Vošćice blizu Koromačna.³⁶

Od siline eksplozije brod je puknuo na dva dijela koji leže u uspravnom položaju na 50 m dubine, međusobno razmaknuti oko 50 m.³⁷

III. Zaključak

Iz ovog rada vidljivo je kako je ratno i poslijeratno razdoblje uzelo maha glede pomorskog prometa i mnoge brodove otjeralo u modri grob. Osim olupina navedenih u ovom radu, mnogi su potopljeni brodovi nakon rata izvađeni te poslani na rezališta ili renovirani. Oni koji su preostali postali su domom raznih morskih bića, rakova, glavonožaca, algi, ali i izvorom hrane te skrovištem za nebrojena jata riba. Tim podvodnim blagom danas se koriste i brojni ronilački centri koji turistima pokazuju jednu drugačiju sliku destinacije iz pomalo neobične perspektive, one ispod morske razine.

No, je li zaista dovoljno prepustiti ih na milost i nemilost ronionicima te ostaviti da budu tek turistička atrakcija za ljubitelje ronjenja ili su ipak zaslužili malo više pozornosti i od nas ostalih? Kriju li rupe u njihovim olupinama još kakve hrabre i hvalevrijedne priče te hoćemo li ih uspjati

³⁶ Isto, str. 72.-73.

³⁷ Isto, str. 74.

čuti iz dubina prije no što prirodni procesi učine svoje i zauvijek ih otjeraju u zaborav? Pitanja je zaista mnogo, previše da bi se odgovor na njih mogao razriješiti jednim radom. Kako god bilo, o njima se netko mora brinuti i redovito pregledavati njihovo stanje kako se ne bi ponovila situacija curenja goriva iz *Stelle Polare* iz 2001. te evidentirati zatečeno stanje kako bi se spriječila devastacija. Je li to Ministarstvo mora, prometa i infrastrukture, čiji zakonik i ne prepoznaje povijesnu važnost olupine, ili Ministarstvo kulture, koje je pod svoju zaštitu stavilo svega nekoliko olupina u cijelom Jadranu, neke druge nadležne institucije ili tek povremeni posjetitelji ronionci, zaista nije važno.

Zanimljivo je da je kulturnim dobrom od strane Ministarstva kulture Republike Hrvatske proglašeno 19 olupina i ostataka brodova u Hrvatskoj, od čega samo jedan (*Stella Polare*) iz ovog rada.³⁸ Tako su stavljeni pod prikladnu zaštitu nadležnih institucija. No, što je s ostalima, kako ih zaštititi? Možda nije loša ideja, po uzoru na „groblje tenkova“, stvoriti termin „groblje olupina“ i na svojevrsan način obilježiti područja „bogata“ morskim olupinama.

Stvoriti atrakciju od podvodne kulturne baštine teško je dostižan cilj. Privlačiti turiste i govoriti o nečemu što im je neopipljivo i nedostupno težak je zadatak. S druge strane, tu je lokalno stanovništvo koje u većini slučajeva nije upućeno u tajne svojega podmorja, od kojeg je nerijetko udaljeno svega nekoliko desetaka metara. Oskudna literatura koja je trenutno dostupna o ovoj temi također ne ide u prilog razrješenju ove problematike. Promijenimo li tu poražavajuću činjenicu, objasnimo li povijesnu važnost morskih olupina lokalnom stanovništvu i osvijestimo ga da baštini svoje nasljeđe, već smo učinili mnogo za ove samozatajne glasnike s morskog dna i postignuli krajnji cilj – spasili ih od zaborava.

IV. Literatura

³⁸ Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske (<https://registar.kulturnadobra.hr/#/>, pristup 30. kolovoza 2021.)

ANDRIĆ, Aleksandar, *Pomorstvo kroz vjekove*, Zagreb 1953.

FREIVOGL, Zvonimir – RASTELLI, Achille, *Pomorski rat na Jadranu 1940.-1945.*, Zagreb 2014.

FRKA, Danijel – MESIĆ, Jasen, *Blago Jadrana. Ronilački vodič po olupinama hrvatskog Jadrana*, Rijeka 2012.

JURAGA, Ivan, „Liberty brodovi“, *Brodogradnja*, vol. 56, br. 4, Zagreb 2005., str. 338.-339.

Pomorska enciklopedija, sv. 4., Zagreb 1978.

Pomorska enciklopedija, sv. 6., Zagreb 1983.

Pomorska enciklopedija, sv. 8., Zagreb 1989.

„Pomorski zakonik“, *NN*, 17/2019.

RADIVOJEVIĆ, Gradimir, *(Po)tonuli u Jadranu. Sudbine brodova i ljudi*, Rijeka 2004.

VESIĆ, Dušan, „Za slobodu plovidbe“, *Naše more*, vol. 14, br. 3 – 4, Dubrovnik 1967., str. 69.-70.

IV. 1. Mrežne stranice

GRUBAČ, Jordanka – STIPANIČEV, Nikša, „‘Liberty’, ponos Amerike, tip broda koji je označio revoluciju u brodogradnji bio je i u šibenskoj trgovačkoj floti“, *Šibenski*. (<https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/vijesti/sibenik/39-liberty-39-ponos-amerike-tip-broda-koji-je-oznacio-revoluciju-u-brodogradnji-bio-je-i-u-sibenskoj-trgovackoj-floti-532827>, pristup 15. kolovoza 2021.)

Hrvatska tehnička enciklopedija (<https://tehnika.lzmk.hr/schiavon/>, pristup 20. lipnja 2021.)

Morski.hr – Jadranski news portal (<https://morski.hr/2020/07/30/ekskluzivno-opasnost-s-dna-jadrana-roneci-kod-paga-pronasao-dvije-protubrod-ske-mine/>, pristup 15. svibnja 2021.)

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske (<https://registar.kulturnadobra.hr/#/>, pristup 30. kolovoza 2021.)

WOODWARD, Aylin, „The Titanic is slowly but surely disappearing – here’s what the wreck looks like now“, *Insider* (<https://www.businessinsider.com/titanic-shipwreck-disappearing-dive-reveals-2019-9>, pristup 10. kolovoza 2021.)

Storytellers from the seabed

Summary

There are eight wrecks located under the sea in our surrounding, most of them at Vela vrata, the passage between the island of Cres and Istrian coast. Some of them are waiting to tell their story for more than 100 years. In the 19th century the main reasons for shipwrecks were weather conditions. Because of lack of good instruments and technology it was impossible to predict the storm. It was challenging to sail the Adriatic sea during and after the World wars because of the large amount of mines that have been set all around. Even though the main purpose was to protect the territory and main harbors from the enemy, unfortunately, many times mines labeled also the destiny of the innocent parties. For many years these wrecks were hidden at the seabed unidentified. Hunting for the wrecks is a pretty new “sport” and is becoming more and more popular among divers.

PJESNIČKO STVARALAŠTVO SUZANE MUŠKOVIĆ

mr. sc. Vanesa Begić, univ. spec. philol.

e-mail: vanesabegic@hotmail.com

Pregledni članak

U ovome se radu osvrćem na pjesničko stvaralaštvo labinske autorice Suzane Mušković. Premda u posljednje vrijeme nije toliko aktivna kao pjesnikinja, imajući u vidu da je autorica po struci epidemiologinja te da je nedavno nagrađena za svoj cjelokupan rad, a da je cijela prošla i pretprošla godina bila u znaku zaraze koronavirusom, odnosno pandemije, htjela sam napisati nešto o drugom naličju onih koji se na prvoj liniji bore protiv te opake bolesti, ovoga puta o epidemiologinji kao pjesnikinji, spoju medicinske znanosti i poezije. Autorica je do sada objavila jednu pjesničku knjigu, a uvrštena je u brojne zbornike i zajedničke zbirke te je godinama unatrag redovito bila gošća brojnih književnih i pjesničkih susreta diljem Istre. Piše hrvatskim književnim jezikom, a njeguje i labinsku cakavicu, što je dan-danas itekako važno u očuvanju dijalekata i mjesnih govora – posebice u pisanom obliku – kako bi se sačuvao taj dio vrlo važne nematerijalne baštine i kulture. Vidljivo je da autorica piše s lakoćom te da isto tako s lakoćom ulazi u razne tematske i interesne sfere koje potom postaju pjesnički motivi. Iako njezin pjesnički, odnosno književni opus ne karakterizira toliko količina koliko kvaliteta, autorica je prisutna već godinama na istarskoj književnoj sceni. Treba napomenuti da dok su neki autori tek započeli s pisanjem u ovim ne lakim vremenima korone, u Suzane Mušković to je svojevrsan kontinuitet, nastavak poetske aktivnosti, iako njezine pjesme nastale tijekom razdoblja korone tek trebaju ugledati svjetlost dana.

Ključne riječi: Suzana Mušković, pjesništvo, cakavica, stihovi

Parole chiave: Suzana Mušković, poesia, dialetto ciacavo, versi

I. Uvod

Možda je upravo ovogodišnji [2021. – op. a.] kulturno-povijesni labinski skup najprikladniji trenutak da se osvrnemo na pjesničko stvaralaštvo vrijedne, samozatajne labinske autorice Suzane Mušković. I to iz razloga što su u doba koronavirusa, (ne)spornih cijepljenja i cjepiva, *lockdowna*, brojeva zaraženih i sl. upravo epidemiolozi ti koji obavljaju najveći te iznimno odgovoran posao za zaštitu zdravlja cjelokupne zajednice. A Suzana Mušković, *labinjonska* pjesnikinja, upravo je po struci epidemiologinja. U biti, epidemiologinja koja se bavi poezijom još iz doba djetinjstva.

U godini korone predstavljamo stručnjakinju za koronu, ali i za *verše* po *labinjonski*. Premda nije puno pisala, što se tiče količine objavljenih radova, riječ je o kvalitetnoj autorici, a prigoda za predstavljanje dijela njezina rada nije mogla biti aktualnija i pogodnija, imajući u obzir trenutno stanje te vrijeme odvijanja ovoga skupa, početak svibnja 2021., kada se čekalo popuštanje mjera uoči turističke sezone. Sasvim neizvjesno razdoblje koje je, uspješnoj turističkoj sezoni unatoč, potrajalo te i dalje traje.

Suzana Mušković, dr. med., spec., epidemiologinja, rođena je 1962. na Vinežu kraj Labina. Kurioziteta radi, spomenimo da je iz Vineža i poznati pjesnik, novinar, urednik, publicist i kantautor Daniel Načinović, kao i afirmirana pjesnikinja Malvina Mileta. Očito je da je Vinež „pogodno tlo“ za poete i one koji se književnošću bave – bilo profesionalno ili amaterski. Načinović je rođen točno deset godina prije Suzane Mušković.

Zaposlena je u labinskoj ispostavi Službe za epidemiologiju Zavoda za javno zdravstvo Istarske županije kao voditeljica Službe za epidemiologiju Labin, a ujedno je i voditeljica Službe za epidemiologiju Buzet. Također, od 2013. voditeljica je Odjela za provedbu nadzora nad zaraznim bolestima Službe za epidemiologiju Zavoda za javno zdravstvo Istarske županije – Pula.

Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci završava 1987. te potom odrađuje i pripravnički staž u Domu zdravlja Labin. Titulu specijalista epidemiologa dobiva 1997., a do tada je radila kao liječnica opće medicine u ambulanti Doma za stare i nemoćne u Motovunu te kao liječnica opće

medicine u zamjenama u ordinacijama opće medicine Doma zdravlja Pazin. Nakon toga put je vraća na labinsku rodnu grudu, gdje nastavlja svoju liječničku karijeru, uz brojne uspjehe u prevenciji širenja zaraznih bolesti.

Suzana Mušković pjesnikinja je koja aktivno stvara više od dvadeset godina. Godine 1999. objavila je svoju prvu zbirku pjesama *Zatvorena vrata*, napisanu na hrvatskom književnom jeziku.

Piše i na labinskom dijalektu (čakavici), a pjesme su joj objavljene u zajedničkim zbirkama poezije *Verši na šterni* (od 2001. do 2015.). Dobitnica je nagrada na natjecajima „Ca je ča“ Gradske knjižnice Labin te na „Susretu riječi Bedekovčina“ – nekim od najvažnijih natjecaja za revalorizaciju čakavske riječi.

Pjesme su joj objavljene i u časopisu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti *Liječnici pisci u hrvatskoj književnosti od Dimitrije Demetra do danas* te u zajedničkim zbirkama pjesama *Merlići od ca* (Grad Labin, 2015.), *Reci mi ca* (Gradska knjižnica Labin, 2010.), *Kolana besid 3* (Marijada, 2009.), *Seljanski susreti 1992. – 2012.*, (Rovinjsko Selo, 2013.), *Verši na šterni 1994. – 2013.* (Gradska knjižnica Poreč, 2014.), *Beside u jatu* (Barban, 2017.) te u zbirci 1. susreta istarskih pjesnika u Pazinu *Istarska besida je duši lik* (2020.).

Godinama uspješno promovira dijalekt svojega kraja, a bila je i u žiriju raznih pjesničkih natjecanja, posebice onih za djecu i mlade na Labinštini s ciljem njegovanja dijalektalne riječi u pisanom obliku.

Predstavu *Ženski sabor va Labine* početkom ljeta 2011. realizirale su i odigrale pred labinskim poznavateljima kulturnih zbivanja njihove afirmirane sugrađanke, pjesnikinje Malvina Mileta, Nensi Tireli, Morin Kudić i Suzana Mušković.

II. Pjesnički opus

Poezija joj je intimna, lirska, a u dijalektalnom izričaju nerijetko se bavi i socijalnom tematikom, što i nije čudno imajući u vidu njezinu profesiju i bavljenje poezijom općenito, odnosno spoj poezije i društvenog stanja/rada te njezina cjelokupnog djelovanja.

Prim. dr. sc. Ljubomir Radovančević u recenziji njezine za sada jedine pjesničke zbirke *Zatvorena vrata*, između ostaloga, piše: „Nadasve emocionalno, ali i filozofski refleksivno intonirana, formalno skladna, ova poezija, kao i cijela koncepcija knjige, osvježava u pogledu veličine ostvarenja novije hrvatske poezije...“.¹

Nadalje, govoreći o njezinim stihovima, u biti o prvom pravom autoričinu predstavljanju široj čitateljskoj publici, isti recenzent ističe: „Pjesme ove zbirke jednostavne su, a duboke; riječi jasnih i nesuvišnih... One su, kao i prateće skulpture Mediteranskog kiparskog simpozija u pejzažu, usječene u sjećanje kao obrisi estetskog autoričinog proživljavanja i stvaranja. Vjerojatno je pjesnikinju, u suočavanju s bolom, njena liječnička profesija inspirirala za stihove“.

Misao recenzenta vidljiva je i u sljedećim stihovima:

*kao bolesnik
koji traži još jedan ubod
s nadom/da će bolest proći
(Izlječenje).*

„Knjiga je svojevrsna retrospektiva ponajboljih pjesama nastalih potihom, tijekom dvadesetogodišnjeg stvaralačkog razdoblja. Sve u svemu, ovo je osjećajna, razumljiva (intelektualno-emocionalno stimulativna) poezija sakupljena u autoričinoj prvoj, dobroj i lijepoj knjizi.“²

¹ Suzana MUŠKOVIC, *Zatvorena vrata: pjesme*, Labin 1999., recenzija prim. dr. sc. Ljubomira Radovančevića.

² Na istome mjestu.

Danas, gledano s vremenske udaljenosti i nakon toliko mjeseci (su)života s pandemijom koronavirusa, sve to izgleda drukčije, gotovo proročanski, posebice traženje izlječenja, kao i traženje i iščekivanje kraja pandemije, kraja muke, gdje s perspektive „obične“ liječničke profesije iz razdoblja prije pandemije kao da autorica gleda u budućnost, kada će njezina uloga, zanimanje, znanje, zalaganje i skrb biti od presudne važnosti za sve nas, bilo izravno ili, pak, neizravno.

Kako riječi recenzenta tako i sama poezija kao da nadilaze u svojoj atemporalnosti vrijeme nastanka, kao da anticipiraju ono što će biti aktualnost u prvim godinama drugog desetljeća XXI. stoljeća, i to bez klišeja.

II. 1. Poezija i pandemija

Zasigurno bi bilo zanimljivo vidjeti kakvi bi bili stihovi nastali nakon pandemije, inspirirani *lockdownom*, testiranjima, izolacijama i sličnim svakodnevnim problemima i terminima, no autorica u posljednje vrijeme nije toliko pisala jer je bila iznimno zauzeta svojim primarnim poslom epidemiologinje.

No, i pjesme nastale više od dvadeset godina prije početka pandemije prikazuju simbiozu Suzane – liječnice i Suzane – pjesnikinje, gdje se te interesne sfere stapaju i prikazuju vrlo skladnu cjelinu, odnosno gdje se spaja praktički nespojivo, znanost i umjetnost – medicina i poezija.

Vidljivo je da autorica piše s lakoćom te da je riječ o iskonskoj poeziji bliskoj pitanjima duše, ali i značajnoj kako za samu zavičajnu sastavnicu tako i za proučavanje života u sastavu cjelokupnog, šireg, ne samog striktno umjetničkog zavičajnoga elementa.

Spomenimo pri tome i njezine umjetničke početke. Budući da je 2021. vrlo važna godina za Labin, njegovu tradiciju i rudare te da je to obljetnička godina, treba evidentirati činjenicu da je sada već davne 1973. – kada je autorica ovih redaka rođena – Suzana Mušković rođ. Paradi napisala sugestivnu pjesmu posvećenu upravo labinskim rudarima, naslovljenu *Rudarima na dan*, i to u rubrici djeca-pjesnici, a koju je objavilo na svojoj

naslovnici tadašnje glasilo Istarskih ugljenokopa „Raša“, *Raški rudar*.

Tada je Suzana (Paradi) Mušković pohađala 5. b razred Osnovne škole „Ivo Lola Ribar“ Labin. Zanimljivo je pratiti poetski tijek jedne autorice tijekom godina, od pravih, prvih početaka, i vidjeti da se neki elementi i trenuci pojavljuju kao svojevrsan lajtmotiv.

Budući da je njezino podrijetlo u rudarskoj obitelji, ta se sastavnica od samih početaka provlači njezinim stvaralaštvom. Dakle, ljubav prema rodnome kraju – predstavljena i hrvatskim književnim jezikom i melodioznošću labinske cakavice – kao i ljubav prema čovjeku, što je vidljivo i u odabiru njezine životne profesije, a što je komponenta koja sada više nego ikada ranije dolazi do izražaja, sve to predstavlja, oslikava svojevrsno tkanje njezina pjesničkog opusa i stvaralaštva.

Već u pjesmi iz doba djetinjstva itekako je zorna poetska zrelost koja nadilazi okvire dječjeg pjesništva. Činjenica da dolazi iz rudarske obitelji i da je njezin otac bio zadužen za spašavanje rudara također je uvelike uvjetovala i na neki način odredila njezinu buduću karijeru, a možda i samo bavljenje poezijom.

Povratak nekoliko desetljeća unatrag, u autoričino djetinjstvo, donekle će dočarati i prikazati te uzročno-posljedične poetske veze.

„Možda je moj najupečatljiviji dječji doživljaj, koji mi se nikad nije izbrisao iz sjećanja, nesreća u rudniku koja se desila 1970. godine. Bila sam tada osmogodišnje dijete, živjeli smo u Podlabinu, u Čevi. Mora da se nesreća desila u jutarnjim satima jer je mama, kad je došla s posla, rekla da je tata, koji je radio jutarnju smjenu, ostao u rudniku u spašavanju nastradalih. Cijelo smo poslijepodne osluškivali vijesti na radiju, televiziji, bili u neizvjesnosti, nemiru. Predvečer, a već je pala noć, mama je rekla da idemo pred rudnik. Povala je mene i šestogodišnjeg brata“, kazala je Suzana u intervjuu o svojem djetinjstvu i susretu s drugom stranom rudnika³.

Pjesma koja je tom prigodom nastala odnosi se na trenutne, aktualne

³ Branko BIOČIĆ, „Još su i danas Labin i Labinjani, upravo zbog povijesti rudarstva, označeni epitetima proleterski i buntovnički. Ja sam ponosna na to“, *Glas Istre*, god. 50, Pula, 21. veljače 2021., str. 8. i 9.

događaje u autoričinu životu jer poezija ima sposobnost nositi mnoge emocije odjedanput, ali i držati ih u suglasju, živim, slikovitim.

No, u njezinu poetskom stvaralaštvu, kada je riječ o rudnicima, nema pesimizma, već predstavlja prije svega njihovu povijesnu, ali i emotivnu važnost, gdje je donekle vidljiva i svojevrsna nenametljiva didaktička sastavnica za najmlađe.

Učestalo je sudjelovala na raznim pjesničkim susretima i radionicama u labinskim školama i vrtićima, ali i šire, promičući prije svega dijalektalnu riječ, mekoću labinske cakavice i njezinu specifičnu, lirsku naglašenu melodioznost, tako omiljenu brojnim književnicima s ovoga područja, od Daniela Načinovića, Malvine Mileta i Zdenke Višković Vukić nadalje.

„Mnogo kasnije sam, potaknuta nagovorom Valtera Brubnjaka, a povodom 80. godišnjice Labinske republike 2001., napisala i svoju prvu pjesmu na labinskom dijalektu, ‘Oci kovara’. U njoj je gotovo u hipu iz mene izletjelo sjećanje na rudarski život, s uvjetno rečeno tužnim zaključkom da naše nove generacije, na sreću ili nažalost, neće uspjeti više to prepoznavati“, izjavila je Suzana Mušković u povodu dobivanja Nagrade Grada Labina 2020.⁴

II.2. Poetski motivi

Razni motivi čine njezino poetsko stvaralaštvo, a ljubav je, dakako, jedan od semantičkih pokretača svijeta, pa tako i njezina pjesništva u širem smislu.

„To je ljubav prema dragim ljudima, ali i prema rodnoj grudi, poput centripetalne sile što pokreće svijet“.⁵

Realnost svijeta i privrženost zavičaju također su motivi koji izviru iz njezinih stihova, a istinski čakavski senzibilitet itekako je ovdje prisutan i zoran.

⁴ Na istome mjestu.

⁵ Suzana Mušković u usmenom obraćanju potpisnici ovih redaka.

Jednom je prigodom poznata pjesnikinja i književna kritičarka Ljerka Car Matutinović istaknula: „Izvorna čakavska beseda i ona, meni bliska, iz Hrvatskog primorja, i ona osebjuna iz Istre, naše je autohtono sidrište, naše civilizacijsko i kulturno ja – i zato je treba njegovati. Ne zaboraviti!“⁶

Upravo to i čini Suzana Mušković svojim senzibilnim djelovanjem, nadahnutim raznolikim temama koje u biti, kako je sama autorica rekla, „hrane dušu čineći nas po tome bogatijim i drukčijim od drugih“⁷. Ovdje je vidljiva i autentična raskoš čakavske, odnosno cakavske besede, njezina specifična melodioznost.

Poetski je entuzijazam, međutim, vidljiv i u njezinim uracima pisanima hrvatskim književnim jezikom, gdje se, i u jednom i u drugom slučaju, zrcale ljubav i ljepota duše te čitav spektar tema vezanih za i uz emocije, kao i emotivnu sferu. U njezinim je stihovima prisutan izvorni ritam dijalektalne poezije bez uljepšavanja, bez dodatnih elaboriranja, iskonski, onako kako ga autorica osjeća.

Ne zaboravljajući da je labinjonska cakavica nematerijalno kulturno dobro, njezino pjesničko djelovanje tim je hvalevrijednije. Nije nebitno pri tome spomenuti i da je autorica vrsna recitatorica, što je više puta dokazala tijekom svojih nastupa i susreta, kako s učenicima osnovnih i srednjih škola te polaznicima vrtića tako i prilikom raznih pjesničkih manifestacija, književnih simpozija i tribina.

Upravo je ta komponenta bitna i za samu „tečnost“ stihova, njihovu protočnost i ljepotvornost, muzikalnost svake pojedine glazbene rečenice koja je prisutna u stihovima i koja je, poput lirske glazbe, pretežito u dur tonalitetu, iako u sjetnosti, u onim melankoličnijim stanjima duše ima i primjera mol tonaliteta, gdje dolazi do izražaja homodijegetska poezija, gdje je zoran znak jednakosti između autorice kao osobe, spisateljice-poetese i lirskog subjekta, iako ta istovjetnost nije uvijek prisutna u istoj mjeri i na isti način.

⁶ Ljerka CAR MATUTINOVIĆ, „Verši na šterni (XVI. susret čakavskih pjesnika, Vižinada, 2009.), Gradska knjižnica Poreč, Poreč, 2009., Lipi naš ča“, *Vijenac*, god. XVII., br. 401, 16. srpnja 2009., (<https://www.matica.hr/vijenac/401/lipi-nas-ca-3109/>, pristup 24. kolovoza 2021.)

⁷ Suzana Mušković u usmenom obraćanju potpisnici ovih redaka.

U stihovima koji su narativniji autorica, posebice u onima iz mladih dana, donekle živi svoju svakodnevicu, doživljavajući prolaznost određenih trenutaka koji mogu biti i atemporalni.

Kada u svojim stihovima donosi simbiozu kulturnog itinerara Labinštine, njegujući čakavski identitet i entitet, jezik postaje na neki način i palimpsest, odnosno njegovi „preklapajući“ slojevi nakon što su (raz)otkriveni, omogućavaju dublje prodiranje u kulturu življenja jednog određenog miljea, a autorica je, kao što smo već više puta napomenuli, iznimno vezana za svoj kraj. Naravno, uvijek razmatrajući taj svojevrsni palimpsest na metaforički način.

Vidljivo je, kao što je to autorica i sama rekla, da je za nju pisanje poput svojevrsne kapljice životnog nektara koja je potiče na daljnji rad, daljnje pisanje, stvaranje, kreiranje stihova. Iščitavanjem njezinih ranijih stihova dolazi se do tema koje ne gube na aktualnosti, koje su, kao dio autoričina miljea i DNK-a uklopljenog u poetski sadržaj, uvijek iznova obrađene kao izvorno nadahnuće, daleko od raznih postmodernističkih strujanja i tijekova tipičnih za pjesništvo ovoga tisućljeća.

U recentnijem, uglavnom neobjavljenom stvaralaštvu donosi misaonu, introspektivnu poeziju, blisku vječnim pitanjima duše, unutarnjim previranjima, gdje su metafore, aluzivnost te snaga pjesničke riječi itekako bitne za razumijevanje njezina cjelokupnog stvaralačkog opusa.

Njezina je poezija i ljubavna, ali tu je prisutna ljubav u puno širem smislu, prije svega u elegičnim motivima zorna je ljubav prema prirodi, gdje su očiti i misaoni te introspektivni stihovi.

Prisutno je i mnogo detalja, ponekad i naoko nevidljivih, a u ranijim pjesmama posvećenima rudarima i tradiciji Labinštine vidljiv je i taj opažalački autoričin dar što se tiče predstavljanja detalja. Na lingvostilističkom planu nema poigravanja raznim idiomima, već su radovi pisani ili hrvatskim književnim jezikom ili labinskom čakavicom, gdje je autorica uvijek osobna u izrazu, a njezino bi se stvaralaštvo moglo odrediti unutar dijalektalnog sadržaja – kako po jezičnom registru tako i po temama koje, istina, ponekad i nadilaze tu dijalektalnu sastavnicu. Ona riječ transponira na razinu umjetničkog izražavanja i kroz filter vlastita osjećanja.

*Vraćam se jugu
sjajnim zvijezdama,
(i ovoga puta)
obasjat ću noćas pute sebi sama.*

Ritam je u cijelom njezinu stvaralaštvu, dakako, određen naglašavanjem pojedinih riječi i zvukova, a ponavljanjem ili izdvajanjem određenih misli evidentira se da je poezija u dodiru s osjećajima, kao i s mislima te s duhovnošću. Metafore se grade dosljedno i konzistentno, iako su stihovi relativno jednostavni, bez naknadnih elaboracija; nema konfuznih misli, već se poetski tijek odvija linearno.

*Usput, vidjeh srnu:
s korakom lakim među brezama...*

Iako su stihovi uglavnom kraći te nerijetko i naglašenije narativne strukture unutar poetskog diskursa, cijelo su vrijeme prisutne pjesničke slike, prije svega metafore.

I u ove autorice pjesništvo ima terapeutsku funkciju, o čemu se u posljednje vrijeme sve više piše i tematizira. Uz to, danas se sve više govori o povezanosti poezije i psihologije, što je, dakako, najbolje vidljivo u teoriji i praksi poetske terapije te uz usporedan proces između literarne analize i empirijske tradicije.

*Usput...
visoke grane zamagljene
obrisati
vlažne oči srnine.*

Traženje, potraga za novim dimenzijama prisutna je konstantno u ovim uracima koji su po svojoj jednostavnosti daleki od suvremenih pjesničkih trendova.

Ovo su stihovi iz njezine subjektivne, intimne poezije, koja ponekad ostavlja i dojam svojevrsne gorčine, usamljenosti u nekim trenucima, iako, gledajući cjelokupno pjesništvo, ne prevažu subjektivni motivi koji su, istina, prisutni, ali nisu cijelo vrijeme dominantni i nema pesimizma. U takvim se stihovima osjeća kao da se toplina, pa i prisnost mikrosvjetova, malih zajednica, na neki način gubi, gasi.

Njezina jedina objavljena pjesnička zbirka korespondira s trenutkom nastajanja, premda je po nekim aspektima i atemporalna, gdje dolazi do izražaja i poetska obrada osobitosti krajolika, kao i nekih konkretnih mjestopisa i inih toposa. Autorica preferira jezgrovitost stihova, sažetost, pa i kraći oblik pjesničkih uradaka.

Večeras sam krijesnica.

Svjetlost je,

usput,

moje puti znak

putem prema jugu...

Mušković je u svojoj poeziji – upravo iz razloga što je to poezija u dodiru s osjećajima, mislima, pa i duhovnošću, ponekad naglašenije emotivna – gdje snaga poezije proizlazi iz njezine imaginacije i gdje je simboličko predstavljanje metaforom najsnažnija poetska odrednica.

Prisutni su, iako ne toliko izravno, kao u stihovima posvećenima rudarima, svojevrsni donekle subjektivni komentari društvenih zbivanja, karakterizirani tematsko-motivskim zadiranjem u zavičajnost. Kao u gore navedenim stihovima, subjektova djelomična disperzija donekle je i očekivana, ali ne i potpuno definirana. Zavičajnost je jedan od značajnijih trenutaka njezina opusa, od ranih pjesničkih dana, još od zapaženog školskog uratka koji je na neki način odredio njezin pjesnički put.

L'opus poetico di Suzana Mušković

Riassunto

In questo articolo si analizza l'opus poetico dell'autrice albanese Suzana Mušković. L'autrice è epidemiologa di professione, premiata per la sua attività e si voleva quindi scrivere di un'epidemiologa nelle vesti di poetessa. Finora l'autrice ha pubblicato un libro, i suoi lavori sono inseriti in numerose antologie e raccolte collettive e negli anni scorsi è stata ospite di numerosi incontri letterari. Scrive in lingua croata standard e cura il dialetto ciacavo di Albona.

FRESKE PIĆANSKE BISKUPIJE (Drugi dio)

Kristijan Žgaljardić, mag. hist.
e-mail: kristijanzgljardic@gmail.com

Pregledni rad

Rad o freskama Pićanske biskupije (drugi dio) donosi mnogo podataka o razvoju fresko-slikarstva na području Biskupije i Knežije. U ovom radu obrađuju se crkve sv. Katarine u Lindaru, Majke Božje na Placu u Gračišću te sv. Mihovila u Pićnu. Kao i u prethodnom radu o freskama, ponajprije istražujemo povijest svakog pojedinog mjesta, zatim arhitekturu i povijest crkava. Na koncu donosimo ikonografsku analizu fresaka. Freske Lindara, Gračišća i Pićna nastaju XV. stoljeću te nam, uz umjetničku i religijsku baštinu, ostavljaju i podatke o društvenoj hijerarhiji, mentalitetu i pobožnosti ljudi tog vremena. Prva je crkva na našem putu ona sv. Katarine u Lindaru koja sadrži Živi križ lindarski, unikatan ikonografski motiv na području Biskupije. Nadalje, Poklonstvo kraljeva u gračaškoj crkvi Majke Božje na Placu sadrži scenu dugu gotovo 6 m koja, osim što prikazuje Poklonstvo, služi kao jedinstven smjerokaz u razumijevanju života malobrojnih velikaša na području Biskupije i Knežije. Na koncu, pićanska crkva sv. Mihovila na sjevernom zidu uprizoruje scene s kraja Kristova života, u kojima se posebice ističu vojni oklopi i oprema kasnosrednovjekovnih vojnika. Sve crkve Biskupije zajedno nam ostavljaju jedinstven trag povijesnog razvoja kako slikarstva tako i ljudskog društva na ovim prostorima.

Ključne riječi: Pićanska biskupija, freske i fresko-slikarstvo, kršćanska ikonografija, društvena povijest, povijest svakodnevice

Keywords: Diocese of Pićan, Frescoes and Fresco Painting, Christian Iconography, Social History, History of Everyday Life

I. Uvod

„Freske su rađene za djecu, a velika su djeca bili i njihovi pradjedovi koji su te slikarije naručili: one su bile izvedene za djecu malu i odraslu, za onu djecu—shvatite me kako treba! koja nemaju ni godina ni starosti, za oči što se kroz sva stoljeća na zemlji uvijek jednako čude“.¹ Ovim riječima Branka Fučića nastavljamo priču o freskama Pićanske biskupije. Sakrivena između planinskih masiva Učke i Čičarije s jedne strane te Pazinske kotline s druge, ona obiluje brojnim povijesnim znamenitostima. Prostor Biskupije dio je europskog kulturnog i vjerskog kruga, čiji su majstori oslikavali crkve s namjerom prenošenja biblijskog nauka običnom čovjeku. One su uz to dobar putokaz k razumijevanju srednjovjekovne svakodnevice na prostoru Biskupije.

U prvom dijelu rada o freskama Pićanske biskupije obradili smo njezin sjeverni dio te istražili pet crkava oslikanih u različitim povijesnim periodima, a u ovom, drugom dijelu obradit ćemo njezin južni dio. On obuhvaća tri crkve u mjestima Lindaru (crkva sv. Katarine), Gračišću (crkva Majke Božje na Placu) i Pićnu (crkva sv. Mihovila). Ove crkve, kao i njihove freske, nastaju u XV. stoljeću te nam vrlo slikovito opisuju ondašnje društvo. Uz ikonografsku analizu, glavni fokus ovog rada bit će shvaćanje pučkih vjerovanja, način života i hijerarhija. Pozornost ćemo posvetiti i glagoljskim grafitima koji čine nezaobilazan dio pri razumijevanju života ljudi, ali i umjetnosti onog vremena na prostoru Biskupije.

II. Freske Lindara

II. 1. Srednjovjekovna povijest Lindara

Istočno od Pazina, na cesti koja vodi prema Pićnu i dalje prema Labinu, smjestio se Lindar. Prvi se put spominje 1199., dok je župan u mjestu

¹ Branko FUČIĆ, „Slikovnica meštra Antona iz Padove“, *Riječki list*, god. VII., br. 26 (1828), Rijeka, 1. veljače 1953., str. 6.

Sl. 1. Ulazna povijesna vrata grada Lindara
(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

bio neki Dražina.² U periodu do 1283. Lindar se razvija kao trgovište stoke koje biskup Poreča Bonifacije predaje istarskom ogranku obitelji Gorički (Albertu II.), a samim time i Pićanskoj biskupiji. S pomoću sačuvanih ranonovovjekovnih povijesnih zapisa, kao što su oni Johanna Weicharda Valvasora, saznajemo kako mjesto ima zastarjeli kaštel ojačan zemljanim

² Miroslav BERTOŠA, "Povijesni fragmenti o Lindaru", u: *Lindarski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1996., str. 11.-12.

nasipom i kulama zupčastih kruništa. Taj nam podatak govori kako fortifikacije Lindara tijekom ranog novog vijeka nisu bile spremne na borbu s vatrenim oružjem, što potvrđuje da su mjesne fortifikacije izgrađene prije XV. stoljeća.³ Razlog zbog kojeg se nije ulagalo u obrambene fortifikacije tijekom kasnog srednjeg vijeka može ležati u tome što lindarski kraj nije doživio ozbiljnije vojne intervencije sve do rata Cambraiske lige i kasnije Uskočkog rata. Mirnodopsko razdoblje omogućilo je ekonomski razvitak mjesta, umjetnosti i kulture. Tako Lindar tijekom XV. stoljeća postaje jedno od žarišta glagoljaštva, o čemu nam svjedoče brojni natpisi i grafiti u samome mjestu. Upravo u relativno mirnom vremenskom periodu XV. stoljeća nastaje gotička crkva sv. Katarine o kojoj će u ovom radu biti riječi.⁴ Završetkom ranonovovjekovnih ratova, za Lindar i njegov kaštel kreće postupan i siguran stagnacijski put. Mjestu će trebati dug vremenski period dok se ponovno obnovi te stekne ekonomsku stabilnost, no time već zalazimo u kasni novi vijek.⁵

II. 2. Živi križ lindarski

Nasuprot gradskih vrata (Sl. 1.) nalazi se jednobrodna gotička crkvića sv. Katarine. Presvođena je šiljastim dvotravejnim svodom s rebrima oslonjenima na konzole. Sastoji se od bogomolje kojoj se na vanjskom dijelu istočnog zida nalazi zvjezdolika kamena rozeta, dok je na pročelju zvonik naslonjen na preslicu. Uz samo pročelje dodana je lopica s gotičkim lukom koji crkvi daje dimenzije 9,3 m dužine bez lopice, dok je s lopicom 16,4 m.

³ *Vojna enciklopedija*, sv. 1: *Abadan – Brčko*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1970., natuknica Franca SMOLE na str. 535., 537.

⁴ *Istarska enciklopedija*, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Maurizija LEVAKA na str. 223.-224., 269.; natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 444.-445.; Dražen VLAHOV, *Matica krštenih župe Lindar (1591.–1667.). Glagoljski zapisi od 1591.–1667.*, Pazin 2012., str. 11.-14.; Miroslav BERTOŠA, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, nav. dj., str. 12.-17.

⁵ Miroslav BERTOŠA, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, nav. dj., str. 12., 17.-20.; ISTI, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 15.; Dražen VLAHOV, *Matica krštenih župe Lindar*, nav. dj., str. 11.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002., str. 32.-33.

Širina je građevine 5,3 m, dok je visina bez preslice 5,8 m, a s preslicom 7,3 m. Dimenzije su ulaznih vrata 2,2 m, a okvir je na najvišem dijelu 2,8 m. Unutarnja se podjela sastoji od jarmova presvođenih križnim svodovima, što nam također govori da je izgrađena u periodu gotike.⁶

Unutar crkve nalazi se jedan od najzanimljivijih spomenika zidnog slikarstva na području Biskupije, ponovno otkriven krajem četrdesetih godina XX. stoljeća.⁷ O izuzetnosti freske u Lindaru Fučić piše: „Među brojnim srednjovjekovnim spomenicima zidnog slikarstva u Istri svraća na sebe posebnu pažnju gotovo nepoznato djelo na zidu kapele sv. Katarine u Lindaru. I svojim slikarskim osobinama i svojim sadržajem ono je jedinstveno u baštini naše kulture i umjetničke prošlosti“.⁸

Sl. 2. Crkva sv. Katarine

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

⁶ Branko FUČIĆ, *Slika i arhitektonski prostor u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Istri*, Poseban otisak iz ljetopisa JAZU, knj. 71., Zagreb 1966., str. 398., 403.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982., str. 228.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, *Historijski zbornik*, god. II., br. 1 – 4, Zagreb 1949., str. 122.-123., 125.; ISTI, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb 1963., str. 13.-14., 35., 49., 58.-59.; <https://www.rezerviraj.hr/crkve/41573-crkva-sv-katarine-lindaru.html> (pristup 30. siječnja 2021.); <https://www.istria-culture.com/crkva-sv-katarine-u-lindaru-il6> (pristup 30. siječnja 2021.).

⁷ „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci – otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god. III., br. 235 (774), Rijeka, 5. listopada 1949., str. 3.; „Zaštita kulturno-umjetničkih i historijskih spomenika u FNRJ“, *Riječki list*, god. IV., br. 73 (648), Rijeka, 26. ožujka 1950., str. 2.

⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., Zagreb 2007., str. 264.

Sl. 3. Živi križ lindarski

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

Unutar crkve nalaze se dva odvojena prikaza. Na sjevernom zidu crkve sv. Katarine⁹ nalazi se poznati Živi križ lindarski, dok se na istočnom zidu nalazi prikaz nepoznata sveca i vojnika. Pozornost ponajprije posvećujemo poznatijem Živom križu (Sl. 3.), kojem je glavna poruka Kristovo raspeće. Usporedimo li raspeće Živog križa s ostalim prikazima Raspeća u Pićanskoj biskupiji, zamjećujemo kako je ovaj mnogo bogatiji i življi u usporedbi s ostalima, gdje u „najboljem slučaju“ uz razapetog Krista stoje tri Marije i apostol Ivan.¹⁰ Prikaz Živog križa izniman je putokaz k shvaćanju pobožnog čovjeka Pićanske biskupije i njegovih vjerovanja u kasnosrednjovjekovnom periodu. Iako je jezgrena zamisao ovog prikaza važnost Kristove otkupiteljske žrtve, ova slika ne opisuje samo povijesni čas raspeća, već na slikovit način daje tumačenje tom događaju.¹¹ Krakovi Kristova križa izgledaju poput ruku koje oživljavaju i povezuju biblijske događaje i likove. Gledajući, dakle, radnju ruku, spoznajemo zašto ova

⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003., str. 211.-213.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *Siječanj – lipanj*, Zagreb 1998., str. 524.-526.

¹⁰ Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, Zagreb 2002., str. 787.-788.

¹¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 264.; Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, nav. dj., str. 788.

freska nosi naziv *Živi križ*.¹²

Autor je Kristovu žrtvu, odnosno *Živi križ* naslikao podijeljen na dva dijela; iznad Krista slika vodoravnu vijugavu crtu koja predstavlja oblake i time efektivno dijeli gornji i donji dio prikaza, odnosno zbivanja na nebu i zemlji. Tako bi se to činilo za crkvenih prikazanja. Budući da su prikazanja bila izuzetno popularna u kasnosrednjovjekovnoj Europi zbog jednostavnog prenošenja biblijskog znanja i zabavljanja pučanstva, ne treba začuditi kako autor u njima nalazi inspiraciju za slikanje *Živog križa*.¹³

Na gornjem dijelu freske uprizoruje se nebeski Jeruzalem (Sl. 4.), koji autor zamišlja i slika poput snažno utvrđena zapadnoeuropskoga grada XIV. stoljeća. Ima velika ulazna vrata naslikana poput pokretnog mosta koji brani dvije okolne kule s karakterističnim otvorima za samostrijele.¹⁴ Iznad zidina nalaze se dva stabla s plodovima od zlata. Tako si slikareva mašta predočava ugodu i blaženstvo Raja. Prema Fučiću: „Vjerojatno se u tim stablima nebeskog raja krije usporedba koja smjera na zemaljski raj i na zabranjeno voće“.¹⁵ Na obrambenim fortifikacijama Jeruzalema stoje dvojica anđela koji promatraju blagoslov zemlje od Boga Oca i „Očevo“ prihvaćanje sinovljeve pomirbene žrtve na križu.¹⁶

¹² Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 265.; ISTI, „*Živi križ u Lindaru*“, *Istarska Danica*, Pula 1951., str. 81.-82.; ISTI, *Terra incognita*, Zagreb 2001., str. 289.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 124.-125.; ISTI, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 58.-59.; *Biblija: Stari i Novi zavjet*, ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb 2000., *Evangelje po Luki*, str. 1010.-1011.; Vanda EKL, „*Život i poezija u istarskim freskama*“, *Riječki list*, god. VII., br. 8 (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 3.

¹³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 264.; Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, nav. dj., str. 159.; *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 2006., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 23.-24.

¹⁴ *Vojna enciklopedija*, sv. 1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (v. Sl. 4., 6. i 7.), 537.; *Vojna enciklopedija*, sv. 8.: *Ratna privreda – Spahije*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1974., natuknica Gavra ŠKRIVANIĆA na str. 329.

¹⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 264.-265.

¹⁶ Na istome mjestu; ISTI, „*Živi križ u Lindaru*“, *Istarska Danica*, Pula 1951., str. 82.; ISTI, *Terra Incognita*, nav. dj., str. 291.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 59.-60.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 629.-630.

Sl. 4. Nebeski Jeruzalem

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

U središtu prikaza Živog križa nalazi se razapeti Isus na križu koji, kako smo ranije naveli, „oživljava“, širi se na sve četiri strane svijeta te povezuje ljude i događaje. Spomenuli smo da je ovaj slikovni prikaz podijeljen na dva dijela te da gornji dio prikazuje nebeski Jeruzalem, a donji zemlju. Smrcu Krista, prema kršćanskom vjerovanju, otključala su se vrata Božjega grada za starozavjetne proroke i dobre ljude koji dobivaju priliku otići iz limba¹⁷ u raj¹⁸. Zato gornja ruka križa otključava vrata nebeskog Jeruzalema, dok donja ruka, koja kreće od Kristovih nogu, bojnim čekićem razbija vrata limba. Limb je naslikan poput visoke i dobro obranjene kružne kule s raznim otvorima za strijelce, vjerojatno po uzoru na zapadnu i središnju europsku arhitekturu.¹⁹ Limb od Božje ruke brani crni demon ili vrag sa zakrivljenim kompozitnim lukom.²⁰ Dakle, smjer ruku križa sjever-jug govori o tome da se Kristovom žrtvom otvorio rajski put za starozavjetne pravednike. Također ovu poruku možemo protumačiti i kao

¹⁷ Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, nav. dj., str. 518.; *Biblija*, nav. dj., Otkrivenje, str. 1156.-1157.

¹⁸ Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon*, nav. dj., str. 783.-785.; *Praktični biblijski leksikon*, ur. Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997., natuknica Petra WEIMARA na str. 345.

¹⁹ *Vojna enciklopedija*, sv. 1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (v. Sl. 5., 6. i 7.); natuknica Dragoslava PILETIĆA na str. 665.-666. (v. Sl. 8.); Mike LOADES, *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite bow and Japanese Yumi*, Oxford 2019., str. 134.-141. (v. prikaz na str. 140.-141.)

²⁰ Mike LOADES, *War Bows: Longbow*, nav. dj., str. 159.; *Vojna enciklopedija*, sv. 5.: *Lafos – Naukrat*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1973., natuknica Vidaka VUJNOVIĆA na str. 152.-155. (v. Sl. 7., 9, 10. i 13. na str. 153.)

dio Otkrivenja u kojem će svi mrtvi na koncu doći pred Boga u nebeski Jeruzalem te ondje odgovarati za svoja djela.²¹

Sl. 5. Okrunjena crkva
(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Sl. 6. Probodena sinagoga
(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Druge dvije ruke križa pružaju se Kristu slijeva i zdesna. Lijeva ruka križa (Sl. 6. gledatelju zdesna) gotičkim mačem²² probija glavu ženi koja ima pokrivene oči, dok druga ruka blagoslivlja ženu kraj koje se nalaze evanđelisti u obliku životinja. Žena povezanih očiju (starozavjetna sinagoga) na crnom magarcu, prema kršćanskom nauku, svjedoči o sljepoći i tvrdoglavosti Židova koji nisu shvatili da je Isus Mesija. Pored svoje

²¹ *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Rudolfa PESCHA na str. 269.; natuknica Gottfrieda HIERZENBERGERA na str. 295.-296.; Branko FUČIĆ, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 82.-83.; ISTI, *Terra incognita*, nav. dj., str. 291.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.-229.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 82.; natuknica Branka FUČIĆA na str. 629.-630.

²² *Vojna enciklopedija*, sv. 5., nav. dj., natuknica Ivana JAKOVNIKA na str. 169.-171.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji od IX. do kraja XVIII. st.*, Pula 2006., str. 42. (v. mač br. 20).

tvrdoglavosti i sljepoće, žena (sinagoga) u desnici nosi bijelu zastavu sa znakom škorpiona, a u ljevici mladog jarića. Ove životinje nose važno simboličko značenje. Škorpion simbolizira tamu i porok, odnosno farizeje²³ koji su odbili Krista. Jarić, pak, u ikonografiji predstavlja krvne žrtve koje su se prinosile u Židova, a koje su se prestale prinostiti u kršćana. Lijeva ruka križa usmrćuje ženu, simbolički pokazujući kako je „staroj“ sinagogi došao kraj, dok desna ruka navješćuje početak novoj crkvi.²⁴

Autor je Kristu zdesna naslikao crkvu u obliku čiste djeve odjevene u bijelo ruhu. Ženu krase ljepušasto lice i svijetla kosa, a na glavi joj stoji kruna koja simbolizira njezinu kraljevsku moć. Oko glave stoji aureola koja, uz njezinu svjetovnu vlast, jasno naznačuje svetost Crkve. U ljevici stišće zastavu na kojoj se vijori križ, dok desnicom pokazuje prema razapetom Isusu. Žena kleči na leđima četiriju apokaliptičnih životinja koje predstavljaju evanđeliste Marka²⁵, Mateja²⁶, Luku²⁷ i Ivana²⁸. Klečeći na njima, Crkva pokazuje da svoj nauk temelji upravo na evanđeljima. Zanimljivo je primijetiti kako slikar sebi predočava lava. Lav ima lice mačke s pomalo ljudskim karakteristikama, dok su kandže orlove, što nam govori da slikar vjerojatno nikad nije vidio lava.²⁹

Iznad crkve i sinagoge stoje novi likovi, odnosno anđeo i demon. Oni pojačavaju dramatičnost prikaza te predstavljaju dobrog i lošeg

²³ *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Alice BAUM na str. 90.

²⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 265.-267.; ISTI, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 83.; ISTI, *Terra incognita*, nav. dj., str. 289.-290.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.-229.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 629.-630.; natuknica Emilijana CEVCA na str. 241.-242.

²⁵ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 270.-272.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 363.-364.

²⁶ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 277.-279.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 314.-316.

²⁷ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 252.-254.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 413.-415.

²⁸ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 175.-177.

²⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 267.-268.; ISTI, *Terra incognita*, nav. dj., str. 290.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; *Biblija*, nav. dj., Otkrivenje, str. 1155.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA, str. 31.-32.; natuknica Emilijana CEVCA na str. 241.-242.; natuknica Branka FUČIĆA na str. 629.-630.

razbojnika koji su zajedno s Kristom razapeti. Tako se Kristu zdesna nalazi anđeo, odnosno čovjek koji je priznao svoje grijehе i povjerovao u Mesiju, dok se s lijeve strane nalazi razbojnik koji se nije pokajao za svoje grijehе. Anđeo koji stoji Kristu zdesna odjeven je u žuto ruho, a iznad glave ima aureolu koja potvrđuje njegovu svetost. U rukama drži tvrđavu, u alegoričnom značenju nebesku snagu i utjehu.³⁰ Demon se nalazi iznad sinagoge te ga autor prikazuje kao četveronožnu, repatu i krilatu životinju crne boje, velikih rogova, koja puše u trubu s dvama otvorima prema Isusu. Demona vidimo prikazana onako kako ga je doživljavala mašta kasnosrednjovjekovnog čovjeka. Demon je naslikan poput bodljikava i zla stvorenja koji svojom trubom simbolizira silovanje i muku. Dodatno gnušanje prema tom stvorenju vidimo i u tome što mu iz stražnjice izlaze jaki i veliki „vjetrovi“.³¹

Oko Krista primjećujemo četiri svitka na kojima se nekad nalazila glagoljica. Iako je zbog prolaska vremena većina natpisa izbljedjela, na jednom svitku u blizini anđela ostao je sačuvan natpis koji spominje godinu 1409. Ona nam izravno svjedoči kako je crkva oslikana početkom XV. stoljeća te da je Lindar bio jedno od uporišta glagoljaštva.³²

Na samom koncu priče o Živom križu stoji svetica, kojoj je crkva i posvećena. Sv. Katarina Aleksandrijska (Sl. 7.) zapravo nema veze s raspećem, no našla se na ovome prikazu prema želji Lindaraca, smatra Fučić. Ako pobliže proučimo život sv. Katarine te spoznamo čega je ona zaštitnica, njezina uloga u životu Lindaraca mnogo je jasnija. Naime, ona je zaštitnica djece, učenika i učitelja, lončara, mlinara, pekara, kožara itd., dakle svih djelatnosti neke razvijene seoske sredine. Upravo zato u njezinu

³⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 268.-269.; ISTI, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 85.; ISTI, *Terra incognita*, nav. dj., str. 289., 291.-292. Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 36.

³¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 268.; ISTI, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 84.; ISTI, *Terra incognita*, nav. dj., str. 292.; *Biblija*, nav. dj., Otkrivenje, str. 1157.-1158.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 629.-630.

³² Branko FUČIĆ, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 84.-85.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.-229., 232.; Josip BRATULIĆ, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, *Slovo – časopis staroslavenskog instituta u Zagrebu*, br. 21, Zagreb 1971., str. 333., 339.-340.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 30.-31.

liku promatramo pregršt zanimanja malog mjesta kao što je Lindar, naselja koje ima neke urbane elemente, ali je još uvijek dijelom seoskog načina života.³³

Sl. 7. Prikaz Sv. Katarine
(Fotografirala: Katarina Šprem,
siječanj 2021.)

Sl. 8. Freske na zapadnom zidu crkve
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Pored prikaza Živog križa u crkvi sv. Katarine na zapadnom zidu iznad oltara, a između stručno rezbarenih drvenih stupova koji su obrasli vinovom lozom (Sl. 8.), nalaze se „novije“ freske koje odvajaju bordura. Prema Željku Bistroviću, „usporedbom novootkrivenih fragmenata s poznatom z. slikom uočena je različitost u slikarskoj izvedbi i koloritu, što možemo

³³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 268.-271.; ISTI, „Živi križ u Lindaru“, nav. dj., str. 84.-86.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 228.; Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 211.-213.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII., br. 8 (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 3.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Marijana GRGIĆA na str. 334.-335.

objasniti restauratorskim zahvatom“.³⁴ Gledatelju slijeva nalazi se prikaz sveca jednog redovničkog reda nastalog u ranom srednjem vijeku, što zaključujemo prema njegovu torzu, dok se zdesna nalazi zanimljiv prikaz vojnika kasnog srednjeg vijeka. Ono što ide u prilog takvoj tvrdnji ponajprije su rukavice koje vojnik nosi. Naime, prije kasnog srednjeg vijeka ruke nisu bile osobito zaštićene te je njihova jedina zaštita bila duži rukav verižne košulje. Naslikana zaštita za ruke izrađena je od dviju metalnih ploča koje štite dlan i zapešće, dok su prsti zaštićeni metalnim pločicama radi lakšeg savijanja. Vojnik ispod svojeg oklopa nosi višeslojnu tuniku³⁵, a na glavi kacigu naziva bacineta³⁶. Kacigi je priključena verižna zaštita za vrat³⁷, dok su prsa vojnika zaštićena platnenom jaknom, na čijem se unutarnjem dijelu nalaze metalne pločice (*brigandinom*)³⁸. Posljednji dijelovi oklopa koji se vezuju uz ruku vojnika povezani su kožnim remenjem i zaštićeni metalnim pločama.³⁹

III. Freske Gračišća

III. 1. Srednjovjekovna povijest Gračišća

Gračišće postupno nastaje u periodu ranog srednjeg vijeka, a prvi je put spomenuto 1199. pod nazivom *Gallinianum* kad je župan, kao i u slučaju Lindara, bio neki Dražina. Tijekom XIII. i XIV. stoljeća mjesto je bilo pod vlašću istarskih grofova Goričkih te se upravo u tom periodu intenzivno

³⁴ Željko BISTROVIĆ, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, *Annales, Anali za istarske in mediteranske študije*, letnik 17, številka 2, Koper 2007., str. 279.

³⁵ Robert C. WOOSNAM-SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, Leeds 2017., str. 90.

³⁶ Na istome mjestu.

³⁷ Na istome mjestu.

³⁸ Na istome mjestu.

³⁹ Dolores OŠTRIĆ, „Judin poljubac’ u crkvi sv. Prima i Felicijana u Čirkotima“, u: *Az grišni diak Branko pridivkom Fučić. Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, ur. Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb 2011., str. 328.-334.; *Vojna enciklopedija*, sv. 6., nav. dj., natuknica Vidaka VUJNOVIĆA na str. 310.-312.; Robert C. WOOSNAM-SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, nav. dj., str. 29.-35., 65., 90.

razvija, da bi tijekom XV. stoljeća postalo prvo mjesto po ekonomskoj snazi u Knežiji.⁴⁰

Zbog svoje jake ekonomske neovisnosti, o čemu nam svjedoče urbari iz 1498. te 1578., mjesto se moglo suprotstaviti feudalnim moćnicima koji su vladali Knežijom u XV. i XVI. stoljeću. O ekonomskoj moći Gračišća svjedoče i brojne velebne zgrade, kao što su palača Salamon, crkva sv. Eufemije, crkva Majke Božje na Placu itd. Unutar posljednje spomenute crkve nalazimo znamenite freske naslikane upravo u periodu kada je Gračišće bilo na vrhuncu svoje moći. Iako se moć mjesta i njegovih stanovnika očuvala i nakon Rata Cambraiske lige (1508. – 1523.), završetkom turbulentnog XVI. stoljeća i kasnije Uskočkog rata mjesto postupno ekonomski stagnira.⁴¹

⁴⁰ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 275.; Radovan VLAKETIĆ, „Gračišće i isprava iz 1409. godine“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 23.-32.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb 1960., str. 1.-2.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 25.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 14.-15.; Josip BRATULIĆ, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, nav. dj., str. 334.

⁴¹ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Ivana MATEJČIĆA na str. 271.-275.; natuknica Roberta MATIJAŠIĆA na str. 275.; Alojz ŠTOKOVIĆ, „Gračišće od Uskočkog rata do Marije Terezije“, u: *Gračaški zbornik*, nav. dj., str. 103.-109.; Radovan VLAKETIĆ, „Gračišće i isprava iz 1409. godine“, u: *Gračaški zbornik*, nav. dj., str. 9.-10.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 2.-3.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 25.; Viktor SNOJ „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 90.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 49.-53.

Sl. 9. Pogled na Gračišće iz dvorišta župne crkve
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Sl. 10. Pogled na palaču Salamon
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

III. 2. Crkva Majke Božje na Placu

Prema Josipu Šikliču, „crkva svete Marije smještena je na raskrižju, gdje se glavna poprečna ulica, vodeći od zapadnih gradskih vrata, širi u ljevkastu ulicu i račva oko crkve, oblikujući iza nje još dva trga. Kao osebujna urbanistička brana ljevkastog proširenja (koje je nastalo ranije), crkva organizira kretanje i definira središte javnog života na manjem trokutastom trgu (kojem služi kao istočni tampon), daje skladnu mjeru trgu pred kapelom pićanskih biskupa (kojem je južna granica), te predstavlja sjevernu granicu većeg nepravilnog peterokutnog trga, na kojem se trgovalo u sajmenne dane.“⁴²

Sl. 11. Crkva Majke Božje na Placu, Gračišće

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

Crkva sv. Marije pravokutnog je oblika, sastoji se od bogomolje i lopice dimenzija 6,5 m širine, 11 m dužine te oko 8 m visine na najvišem dijelu. Nadsvođena je jednostavnim šiljasto-bačvastim svodom te, smatra Fučić, „pripada skupini istarskih crkava gdje se isprepliće istarska gotička

⁴² Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, u: *Gračaški zbornik*, nav. dj., str. 170.

arhitektura u kojoj prevladava njezina mediteranska komponenta“.⁴³

Crkva nastaje oko 1425. pod pokroviteljstvom stanovitog Petra Beračića (vjerojatno Slovenca iz Udina⁴⁴), pripadnika bogatog sloja plemića-seljaka⁴⁵ te biva posvećena od strane pićanskog biskupa Grgura. Izgrađena je u periodu relativnog mira na Istarskom poluotoku te u trenutku gračaškog ekonomskog i građevinskog uzleta.⁴⁶ Sv. Marija sazdana je od velikih kamenih blokova sivog gračaškog vapnenca, što nam svjedoči o blizini kamenoloma. Oko crkve „teče“ masivna kamena klupa, dok njezini zidovi služe kao naslon. Iznad zapadnog i istočnog zida krov vrši funkciju malene nadstrešnice koju sa svake strane podržava osam kamenih konzola. Pored vanjskog dijela južnog zida valja spomenuti i kameni spomenik feudalnog doba, odnosno mjeru za žito i tekućine.⁴⁷

Ispred gotičkog ulaza stoji lopica koja, uz funkciju crkvenog trijema, služi i kao svojevrsna gradska loža. Njezina namjenska orijentacija usmjerena je od crkve prema gradskom trgu te su ondje nesumnjivo gradski predstavnici razgovarali o budućnosti mjesta. Lopica je prigradna crkvi početkom XVII. stoljeća te se sastoji od osam kamenih stupova. Od njih se posebice ističu dva kutna stupa, za koje Fučić smatra „da su to spolije, što

⁴³ Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb 1960., str. 122.-123.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 35., 51.-52., 57.-58.

⁴⁴ Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 123.

⁴⁵ Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, nav. dj., str. 170.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, nav. dj., str. 10.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 3.

⁴⁶ Radovan VLAKETIĆ, „Gračišće i isprava iz 1409. godine“, nav. dj., str. 23.-32.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, nav. dj., str. 8.-9.; ISTI, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 385.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 3.-4.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 27., 36.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 90.

⁴⁷ Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, nav. dj., str. 170.-171.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, nav. dj., str. 9.; ISTI, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 386.; ISTI, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.; Danilo KLEN, „Iz prošlosti Gračišća“, nav. dj., str. 7.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 123.; ISTI, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 13.-14., 57.-59.

potječu s neke druge vremenom porušene građevine“.⁴⁸

Pored blokova vapnenca, od kojih je crkva izgrađena, ono što također plijeni pozornost jesu i njezine tamne fuge, odnosno željezo koje se nalazi između kamenih blokova. Zanimljiv je podatak da su nerotkinje i žene koje su imale problema s trudnoćom odlazile do te crkve i, kako kazuje narodna predaja, na dan Velike gospe noću, prije zore, zabijale čavle uz fuge vanjskog zida, nadajući se izlječenju nerodnosti. Ako поближе pogledamo vanjski zid, primjećujemo da nema traga modernim, već isključivo kovanim čavlima, što nam svjedoči kako taj oblik vjerovanja nije preživio do XX. stoljeća.⁴⁹

III. 3. Freske u crkvi Majke Božje

Na istočnom, sjevernom i južnom zidu crkve pronalazimo iznimne gotičke freske. Istočni zid na gornjem dijelu prikazuje veliku kolonadu ljudi i životinja koji se dolaze pokloniti novorođenom Isusu. Južni dio istočnog zida prikazuje šestero svetaca i Veronikin rubac. Sjeverni zid prikazuje svetog Petra i još jednog apostola, dok južni zid prikazuje Navještenje.⁵⁰

Freska Navještenja (Sl. 12.) nije dovršena kao ona Poklonstva. S pomoću tog prikaza iz prve ruke vidimo kako izgleda nedovršena fresko-slikarija. „Stanje“ kada freska nije u potpunosti dovršena, odnosno kad vidimo ostatke njezine pripreme, zove se sinopija.⁵¹ Andeo Gabrijel naviješta Djevici Mariji kako je začela po Duhu Svetomu. Na ovom prikazu andeo, za kojeg možemo pretpostaviti da nosi togu⁵², pun poštovanja prema Bogorodici pristupa u naklonu, dajući nam na znanje da se pred njome

⁴⁸ Josip ŠIKLIĆ, „Crkve u Gračišću“, nav. dj., str. 171.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, nav. dj. str. 11.; ISTI, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 386.-387.

⁴⁹ Josip MILIČEVIĆ, „Liječenje na Gračišćini vjerom i praznovjerjem“, u: *Gračaški zbornik*, nav. dj., str. 210.; Branko FUČIĆ, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, nav. dj., str. 9.; Viktor SNOJ, „Istarske freske, sjaj kristala“, nav. dj., str. 93.

⁵⁰ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015., str. 91.; *Biblija*, nav. dj., Evandjelje po Luki, str. 983.-984.

⁵¹ <https://www.britannica.com/art/sinopia> (pristup 10. ožujka 2021.)

⁵² <https://www.britannica.com/topic/toga> (pristup 10. ožujka 2021.)

trebamo pokloniti. Blagoslivlja je desnicom, dok ona glave pomalo pognute i prekrivene velom⁵³ prima vijest o začecu.⁵⁴

Sl. 12. Prikaz navještenja na južnom zidu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Nasuprot Navještenja nalazi se prikaz dvojice apostola (Sl. 13.). Jedan je od njih sv. Petar⁵⁵, kojeg prepoznajemo po njegovim atributima – ključu koji drži u desnoj te knjizi koju drži u lijevoj ruci. Sv. Petru uz bok stoji apostol.⁵⁶ Budući da nije definirano o kojem se apostolu radi, možemo pretpostaviti da je riječ o sv. Pavlu jer se njih dvojica najčešće zajedno nalaze na prikazima diljem kršćanstva.⁵⁷ Može biti riječ i o Petrovu

⁵³ <https://www.britannica.com/topic/veil> (pristup 10. ožujka 2021.)

⁵⁴ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Antona GRABNERA-HAIDERA na str. 233.-234.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 91.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 30.-31., 50.-51.

⁵⁵ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 307.-309.; Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, I. dio, nav. dj., str. 629.-631.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Eleonore BECK na str. 279.

⁵⁶ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.

⁵⁷ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 304.-306.; *Praktični biblijski leksikon*,

bratu Andriji; iako se on češće prikazuje s križem iza sebe, ovdje je osoba prikazana s knjigom.⁵⁸ Autor slike apostole prikazuje odjevene u kasnoantičkom stilu. Imaju dvije tunike, jednu preko druge, te na stopalima sandale. Sv. Petar na sebi nosi kombinaciju odjeće zelene i žute boje, dok na žutoj vanjskoj tunici ima dodane ukrase u obliku cvijeta. S obzirom na oblik, možemo pretpostaviti da se radi o djetelini s trima listovima, odnosno o ikonografskom simbolu Sv. Trojstva. Tunika drugog apostola kombinacija je kraljevsko crvene i zelene boje.⁵⁹

Sl. 13. Freske na sjevernom zidu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

nav. dj., natuknica Petra TRUMMERA na str. 276.-277.

⁵⁸ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 52.

⁵⁹ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.; Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 304.-309.; Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 91.; Helen GARDNER, *Umetnost kroz vekove*, Novi Sad 1967., str. 269.-271.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu. Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2007., str. 23.-24., 32.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Eleonore BECK na str. 279.; natuknica Petra TRUMMERA na str. 276.-277.

Istočni zid, podijeljen bordurom na gornji i donji dio, onaj je koji plijeni najviše pozornosti u ovoj crkvi. Na čitavom zidu nalazi se Poklonstvo kraljeva, šestero svetaca te Veronikin rubac. Poklonstvo kraljeva najduža je jedinstvena slikarija u crkvi, duga gotovo 6 metara. Prema Fučiću, „autor je na ovom figuralnom ornamentu slikao kistom kao da je tkao po zidu i načinio rad poput kakve raskošne tapiserije“.⁶⁰

Sl. 14. Freske na istočnom zidu

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

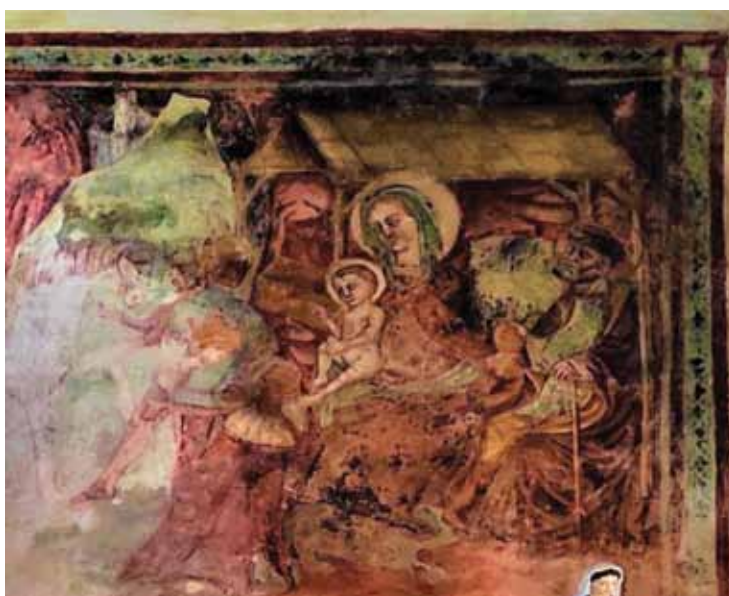
Prikaz Poklonstva prava je svečana proljetna svita trojice kraljeva s brojnom pratnjom i slugama koji se dolaze pokloniti Isusu. Atmosfera je svečana, napučena brojnim ljudima svih staleža srednjovjekovnog društva. Tako na prikazu imamo kraljeve koji su odjeveni u kraljevske crvene plašteve i tunike, njihove paževe i slugu koji im pridržavaju krunu i konje. Na krajnjem desnom djelu slikarije nalazi se sveta obitelj (Sl. 16.).

⁶⁰ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 74.

Sl. 15. Prikaz dvojice kraljeva

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Sl. 16. Poklonstvo prvog kralja

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Ponajprije primjećujemo bradatog sv. Josipa⁶¹, Marijina muža, koji sjedi u kutu i čuva obitelj. Odjeven je u zelenu tuniku s crveno-zlatnim plaštem. Pored njega nalazi se štalica u kojoj je Isus rođen.⁶² Marija je, pak, odjevena u kraljevsku crvenu, a na glavi nosi veo plave boje, također simbol njezine kraljevske pripadnosti.⁶³ Nabori Josipovih i dijelom Marijinih skuta mogu nas uputiti na kasno nasljedstvo „alpskog mekog stila“.⁶⁴ Na koljenu Marija drži novorođenog Isusa koji desnicom blagoslivlja prvog kralja. Zanimljiv je motiv kraljev poljubac Isusovih stopala. Time se vjerujemo željelo uprizoriti jednu stavku iz dekreta *Dictatus papae*, prema kojoj velikaši u znak poštovanja moraju poljubiti papi noge. Prvi kralj ima pomodnu kozju bradicu, nosi raskošni plašt crvene boje, a prikaz plemenitosti pojačan je krznom hermelina koji se nalazi iznad ramena. Paž pored njega drži u svojoj desnici kraljevu krunu. Odjeven je u zelenu odjeću koja podsjeća na vatiran haljetak od vezanog baršuna. Na nogama ima dugačke čarape crvene boje. Čini se kao da na glavi nosi turban, a lice mu je tamne boje. Možemo pretpostaviti kako autor naglašava da se radnja odvija na istoku.⁶⁵

Drugi sluga slično je odjeven i pridržava velikog bijelca koji korača prema njemu. Iznad njih nalazi se prikaz hridastog krajolika zelene boje, što može ukazati da autor inspiraciju traži u brežuljcima gračanskog i pićanskog kraja. Pri samom vrhu planine koja se uzdiže iznad prvog kralja nalazi se dvorac s dvjema kružnim kulama te ravnim bijelim zidinama, što predstavlja strateški dobro pozicioniran i obranjen gradić.⁶⁶

⁶¹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 200.-201.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, na str. 334.-335.

⁶² *Biblija*, nav. dj., Evanđelje po Luki, str. 984.-985.

⁶³ *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 31.-34. Boje koje su u srednjem vijeku isticale položaj viših staleža bile su: ljubičasta, plava i crvena. Više v. u: John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu*, nav. dj., str. 42.-45., 51.-55.

⁶⁴ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.

⁶⁵ Na istome mjestu; ISTI, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 73.-74.; *Biblija*, nav. dj., Evanđelje po Mateju, str. 937.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu*, nav. dj., str. 47., 56.; Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve*, sv. III./I, Zagreb 1971., str. 415.-420.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII., br. 8 (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 5.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 31.-34.; natuknica Branka FUČIĆA na str. 543.; natuknica Marijana GRGIĆA na str. 396.-397.

⁶⁶ *Vojna enciklopedija*, sv. 1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (v. Sl. 7.);

U sredini slikarije između dviju velikih zelenih planina i kraljeva konja nalazi se čitav spektar ljudi različitih veličina i odjevnih predmeta. Međutim, ističe se muškarac u zelenom haljetku s kapuljačom koji na ramenu nosi štap, na čijem se kraju nalazi mali lonac. S pomoću odjeće i lonca vjerujemo da je autor naslikao hodočasnika XV. stoljeća. Iznad njega prikazan je čovjek kojem crvena kratka pelerina prekriva ramena dok nosi haljetak zelene boje. Pored njega nalazi se njemu slična osoba. Nasuprot njih dvojica su različite boje kože. Jedan ima karakteristike ljudi afričkog, a drugi vjerojatno europskog podrijetla. Nažalost, iz freske se ne može spoznati što oni rade.⁶⁷

Sl. 17. Prikaz lova

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Na lijevom kraju slikarije naslikana su posljednja dvojica kraljeva na svojim konjima (Sl. 15.). Prvi kralj zaogrnut je raskošnim plaštem crvene boje te hermelinom na gornjem dijelu. Pretpostavljamo da ispod plašta

Leksikon ikonografije, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 34.-35., 37.-38., 77.-78., 94.-96.

⁶⁷ John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu*, nav. dj., str. 45., 47., 55.-56.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 3.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 33.-34., 77.-78.

nosi visoko kvalitetni baršun. On steže uzde konja te pokazuje prema Kristovoj štalici. Iza posljednjeg je kralja grad Jeruzalem, naslikan poput zapadnoeuropskog fortifikacijskoga grada. Kralj Herod ispraća mudrace iz grada, spreman zapovjediti pokolj nevine dječice. Ispod nogu konja i konjanika naslikan je prizor flore i faune aristokratskog svijeta, odnosno uprizoruje se lov. Naslikano je nekoliko pasa koji njuše trag jelena ispred njih. Ostali psi stoje uz kopita konja svojih gospodara. Zajedno s njima trče i love jelene. Upravo takav prikaz Poklonstva, u kojem prevladava raskoš te se uprizoruje lov, upućuje nas na „kućni“ život velikaša te vježbe kao što su lov, jahanje i slično (Sl. 17.).⁶⁸

Ispod Poklonstva kraljeva nalazi se niz svetaca (Sl. 18.) u arkadama, dok se ispod prozora nalazi prikaz Veronikina rupca.⁶⁹ Rubac na kojem je lice Isusa Krista pridržavaju dvojica anđela, odjevena u bijelu halju, simbolizirajući čistoću i bezgrešnost. Kako se ove freske nisu toliko istraživale te je do imena svetaca teško doći, prepustit ću odgonetavanje identiteta onima koji su stručniji i vještiji u razrješavanju ove zagonetke.⁷⁰

Sl. 18. Prikaz svetaca i Veronikina rupca

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

⁶⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 73.-74.; *Biblija*, nav. dj., *Evangelje po Mateju*, str. 937.-938.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 5.

⁶⁹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 375.-376.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., *natuknica Branka FUČIĆA* na str. 616.

⁷⁰ Željko BISTROVIĆ, *Šareni trag istarskih fresaka*, nav. dj., str. 91.

Iznad svega dosad navedenog, gledajući prema vrhu istočnog zida (Sl. 19.), uprizzoruje se spuštanje Krista s križa. Osim Isusa, na prikazu imamo jasno vidljive dvije žene i dvojicu muškaraca. Oni koji su skinuli Krista s križa bili su Josip iz Arimateje te Nikodem. Prisutne su žene Marija Magdalena i Marija, Kristova majka. Kada su Krista skinuli s križa, odnijeli su ga u pećinu, gdje su izdubili mjesto za grob. Ondje su Isusa položili te prekrili platnom i premazali uljem.⁷¹

Sl. 19. Spuštanje Krista s križa

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Pored fresaka, crkvu krasi brojni posvetni križevi te natpisi, od kojih je najupečatljiviji, dakako, gotički natpis „stara baba Vukoša“. Urezani brod ukazuje na prisutnost mornara prije pola tisućljeća koji je osjećao važnim naslikati brod kojim je vjerojatno plovio diljem svijeta. Osim toga, u crkvi je prisutna i glagoljica. Na istočnom zidu, na gornjoj crvenoj traci velike

⁷¹ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 375.-376.; *Biblija*, nav. dj., *Evangelje po Mateju*, str. 963.; *Evangelje po Marku*, str. 981.

vodoravne razdijeljene bordure, a pod Poklonstvom kraljeva, nalazi se natpis, prema Fučiću, „Domeniga popa z Boljuna, 1437 miseca maja 5 dan, što nam svjedoči da su freske rađene prije tog datuma; svojevrsni *terminus ante quem*“. Nadalje Fučić piše da je „gospodin Domenig pridevkom Andretu z Boljuna 1444. godine založio beramski glagoljski brevijar redovnicama samostana svete Katarine u Puli za posuđena 4 zlatnika“.⁷²

IV. Freske Pićna

IV. 1. Srednjovjekovna povijest Pićna

Posljednje mjesto našeg puta o freskama Pićanske biskupije dovodi nas u sâm grad Pićan. Mjesto je postupno naseljeno u razdoblju kasne antike, zbog opće nesigurnosti u Rimskom Carstvu izazvane nestabilnom političko-ekonomskom situacijom i germanskim upadima. Stanovništvo je zbog toga pribjegnulo životu na brdima, odnosno mjestima na kojima se moglo lakše braniti i sigurnije živjeti. Povoljan položaj Pićna, kraj kojega je prolazila rimska cesta, kao i izvor pitke, zasigurno je privukao ljude da ondje osnuju i utvrde naselje.⁷³

U prijelaznom razdoblju iz antike u srednji vijek⁷⁴ Istra je bila dijelom Istočnog Rimskog Carstva. Jedna je od pretpostavki da je upravo u periodu

⁷² Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, nav. dj., str. 165.-166.; ISTI, „Istarski glagoljski grafiti“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1 – 2 – 3, Zagreb 1966., str. 86., 88.-89.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 3.; ISTA, „Istarska umjetnička baština“, *Riječki list*, god. VII., br. 101 (1903), nav. dj., str. 5.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 58.-59.

⁷³ Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 41.-45.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 15.-17.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 9.

⁷⁴ Srednji vijek, odnosno feudalni poredak na području Istre počinje dolaskom Franaka. Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 9.-10.; Ivan MILOTIĆ, „Pravni status i jurisdikcija Pićna“, nav. dj., str. 45.-46.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 117.

između VI. i VIII. stoljeća osnovana biskupija u Pićnu. U prilog tome ide i činjenica da je mjesto bilo jedno od devet vojno-upravnih jedinica Histrije pod vlašću pulskog *magistera milituma*. Kasnije, padom Ravenskog egzarhata, Istru zaposjedaju Franci, a Vladimir Sokol upravo u franačkoj vlasti vidi osnivača Pićanske biskupije. Smatra kako je početkom IX. stoljeća Pićan imao fortifikacije i urbanu strukturu potrebnu za osnutak Biskupije te da je bio izbočena točka evangelizacije susjednih Slavena, odnosno Hrvata.⁷⁵

Podatak o pićanskom biskupu nalazimo tek sredinom X. stoljeća, nakon smirivanja političkih prilika pod saskom dinastijom.⁷⁶ Prostor Biskupije, kao i čitave Istre u periodu do 1102., bio je pod vlašću brojnih germanskih obitelji, od kojih je najpoznatija bili Weimar-Orlamünde. Njihovim „nestankom“ čitava Istra potpada pod vlast akvilejske crkve, odnosno patrijarha, dok u kasnijim desetljećima stiže nova snažna velikaška obitelj Gorički. Iako su početkom XII. stoljeća bili patrijarhovi saveznici, krajem stoljeća postali su njegovi velikaški rivali. Kako je to politički izazovno vrijeme, pićanski su se biskupi „vezali“ uz grofove Goričke te kasnije Habsburgovce, što je osiguravalo relativan mir i prosperitet na prostoru Biskupije. Iz tog vremena saznajemo da se Biskupija prostirala od Lindara do Kršana te od Sutivanca do Sovinjaka. U periodu kasnog srednjeg vijeka, dakle za razdoblja relativnog mira, na prostoru Biskupije nastaje ekonomska i društvena baza za stvaranje brojnih umjetničkih i arhitektonskih djela, od kojih svakako valja spomenuti freske.⁷⁷

⁷⁵ Vladimir SOKOL, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština*, nav. dj., str. 28.

⁷⁶ Ivo GOLDSTEIN – Borislav GRGIN, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2006., str. 136., 188.-193.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 19., 67.; *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Elvise ORBANIĆA na str. 587.

⁷⁷ Neven BUDAK – Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., str. 135.-139.; Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 12.-17., 19.-24.; Maurizio LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007., str. 78.-102.; Miroslav BERTOŠA, „‘Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 10.-11.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 56.-58.; Vanda EKL, „Istarska umjetnička baština“, nav. dj., str. 5.

Sl. 20. Gradić Pićan

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Prosperitet Biskupije i Knežije ostao je relativno sačuvan sve do Rata Cambraiske lige u kojem je čitava Knežija nakratko potpala pod vlast Mlečana (1508. – 1509.). To je prouzročilo pad gospodarstva te gubitak biskupijskih teritorija na sjeveru (Sovinjak, Vrh i Draguč). Unatoč postupnom oporavku tijekom turbulentnog XVI. stoljeća, Uskočki rat zadao je gotovo smrtni udarac stanovništvu Knežije i Biskupije. U tom su periodu jako stradala gotovo sva mjesta Knežije te će trebati puno vremena da se Biskupija ponovno osovi na noge.⁷⁸ No, o toj temi, kao i tematici novog vijeka, valja govoriti u nekom drugom radu.

⁷⁸ Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog Nicefora*, nav. dj., str. 39.-46.; Miroslav BERTOŠA, „Prašina’ povijesti i civilizacijska dostignuća“, nav. dj., str. 14.-16.

IV. 2. Freske sv. Mihovila

Sl. 21. Crkvice sv. Mihovila, Pićan

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Prema Fučiću, „crkva svetog Mihovila u Pićnu je jednobrodna romanička crkva s polukružnom izbočenom apsidom, orijentalna, nepravilna tlocrta, građena lomljencem, ožbukana. Izvorni su krovni pokrov škriale (kamene ploče), sačuvane nad apsidom i na donjem dijelu krova nad lađom. Pod je u crkvi od opeka. U tlu lađe su nadgrobne ploče iz 17. stoljeća. Strop lađe ožbukana je u 19. stoljeću. Drveni rezbareni i polikromirani oltarni retabl s kipom svetog Mihovila u niši (17. stoljeće) smješten je na zidanoj bazi s inkrustracijama (19. stoljeće). Vrata i svi prozori su novi (18. i 19. stoljeće). ‘Lopica’ prigradena na crkvenom pročelju vjetrobran je i nadstrešnica s potpuno otvorenom zapadnom stranom“.⁷⁹ Dakle, crkva svetog Mihovila je grobljanska crkva, čiji titular simbolički čuva pokojne i malo urbano mjesto

⁷⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 226.; ISTI, *Slika i arhitektonski prostor u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Istri*, nav. dj., str. 392.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 13.-14., 35., 58.

Pićan.⁸⁰

Branko Fučić uputio se krajem četrdesetih godina prošlog stoljeća u potragu za freskama pa je tako u Pićnu u proljeće 1947. pronašao gotičke freske. One su se sačuvale na sjevernom i zapadnom zidu, a njihov je raspored izniman u Istri jer teče slijeva nadesno.⁸¹

Zbog izgleda fresaka, Fučić vjeruje da ih je naslikao Albert iz Konstanza.⁸² One sadrže prikaze Poklonstva kraljeva, Posljednje večere, molitve na Maslinskoj gori, Judin poljubac, Kristovo suđenje, bičevanje i smrt. Uz to, prikazuje se sv. Juraj, kralj i kraljica u donjem lijevom kutu sjevernog zida. Ove freske, osim što pripadaju razdoblju gotike, mogu se povezati i s gologoričkim slikarijama zbog raznolikosti dvorskih modnih kostima. Freske u crkvi sv. Mihovila, pored religijskih poruka i motiva, sadrže i svjetovne, točnije, vojne motive XV. stoljeća. Fučić smatra da je izvor ovih prikaza odjeće, vojnih oklopa i oružja burgundski, odnosno sjevernoitalski.⁸³

⁸⁰ Erhard GORYS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 283.-284. Promotrimo li čega je sve arkandeo Mihovil zaštitnik, dolazimo do pretpostavke kako je zaštitnik malih urbanih mjesta, zajedno sa svim urbanim zanimanjima. Josip ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani*, II. dio, nav. dj., str. 335.-337.

⁸¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 226.; Iva PERIČIĆ, „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, sv. 1., ur. Jovan Sekulić, Beograd 1950., str. 188.-191.; Ljubo KARAMAN, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, nav. dj., str. 119.; „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Riječki list*, god. III., br. 88 (655), Rijeka, 14. travnja 1949., str. 3.; „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci – otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god. III., br. 235 (774), Rijeka, 5. listopada 1949., str. 3.; Branko FUČIĆ, „Izvještaj o putu po Istri 1949. godine“, *Riječki list*, god. VII., br. 2085 (2087), Rijeka, 5. prosinca 1953., str. 3.

⁸² Željko BISTROVIĆ, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, nav. dj., str. 288.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, Zagreb 1963., str. 18.-19.

⁸³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 220.-221.; ISTI, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.-20.; Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 57.-58.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 5.

Valja reći da se sjeverni zid dijeli na gornji i donji dio.⁸⁴ Kao što je ranije spomenuto, u donjem lijevom kutu nalazi se prikaz sv. Jurja Kapadocijskog⁸⁵, jednog od najomiljenijih vojnih svetaca srednjeg vijeka. Ne treba začuditi što se upravo u tom periodu, oko polovine XV. stoljeća, na području Biskupije pojavljuju prikazi ratničkih svetaca jer tada polako počinju aktivnije vojne intervencije hrvatskih, mletačkih, osmanskih i habsburških snaga u Istri.⁸⁶ Kraj sv. Jurja nalaze se kraljevski par te njihova kći koju spašava hrabri vitez.⁸⁷

Poklonstvo kraljeva⁸⁸ prva je scena gornjeg ciklusa fresaka (Sl. 22.). Pored biblijske poruke, autor scenu prikazuje poput konjaničke povorke, sa scenama velikaškog lova. Čitav krajolik, prema Fučiću, „izgleda kao hridaste planine i hridasto tlo“.⁸⁹ Kraljevi odjeveni u raskošnom ruhu došli su se pokloniti malom Isusu, kojeg iznimno teško zamjećujemo zbog oštećenosti slikarije. U prilog teoriji da je u ovom prikazu riječ o lovačkoj aristokratskoj povorci jest lik kralja u desnom dijelu slikarije. Osim što sjedi na bijelcu, u jednoj ruci drži piksidu⁹⁰, a u drugoj lovačkog sokola (motiv aristokratskog lova) kojim su se služili velikaši prilikom lova. Takva životinja nije bila samo „pomoćni alat“ za lov, već pokazatelj osobne moći. Uz velikaše i njihovu pratnju, na prikazu nalazimo i osobu afričkih crta lica koja pije iz čuture, ukazujući na suhu i pustu Palestinu.⁹¹

⁸⁴ Mateo PERASOVIĆ, *Slikarski pojmovnik*, nav. dj., str. 26.

⁸⁵ Erhard GORS, *Leksikon svetaca*, nav. dj., str. 203.-204.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 340.-342.

⁸⁶ Camillo DE FRANCESCHI, „Storia documentata della Contea di Pisino“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. X – XII, Venezia 1964., str. 5.

⁸⁷ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 222., 227.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 340.-341.

⁸⁸ *Biblija*, nav. dj., Evandjelje po Mateju, str. 937.-938.; <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8392>: (pristup 24. veljače 2021.)

⁸⁹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 226.

⁹⁰ <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48222>: (pristup 24. veljače 2021.)

⁹¹ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 222., 226.; *The new Encyclopaedia Britannica*, 15th ed., vol. 4: *Delusion – Frenssen*, ur. Dale H. Hoiberg, Chicago 2007., str. 664.; Viktor ŠEGERT, *Osnove sokolarenja*, Karlovac 2006., str. 5.-6., 28.-29.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA na str. 543.

Sl. 22. Poklonstvo kraljeva

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić, siječanj 2021.)

Poslije Poklonstva kraljeva slijedi scena Posljednje večere.⁹² Nažalost, probijanjem zida u XVIII. stoljeću zauvijek je izgubljena cjelovitost scene. Ostao je sačuvan samo najviši prikaz na kojem vidimo poligonalnu građevinu s prsobranima na krovu.⁹³ Naravno, možemo protumačiti da se radi o kući u kojoj je Isus slavio svoju posljednju Pashu. Vidimo da je autor zamišlja kao obranjenu kuću s lijepim dodacima ili da se, pak, radi o gradu okruženom snažnim zidinama u kojem je Isus slavio Pashu, odnosno o Jeruzalemu.⁹⁴

⁹² *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gottfrieda HIERZENBERGERA na str. 300.-301.; *Biblija*, nav. dj., Evandjelje po Luki, str. 1009.-1010.

⁹³ <https://www.britannica.com/technology/parapet>: (pristup 24. veljače 2021.)

⁹⁴ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 226., 264.-265.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Wolfganga LAGRA na str. 274.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 82.-83.

Sl. 23. Molitva na Maslinskoj gori
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 24. Poljubac Judin
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

„Abba, Oče! Sve je tebi moguće. Otkloni ovaj kalež od mene! Ali ne kako ja hoću nego kako ti hoćeš“⁹⁵, riječi su Isusove dok se molio na Maslinskoj gori. Autor ovu scenu prikazuje dirljivo; vidimo Isusa na koljenima sa sklopljenim rukama, osobu koju muči tjeskoba. Zsigurno je kasnosrednjovjekovni vjernik osjećao veliku bogobojznost kada bi slušao o Kristovoj molitvi i gledao ovu slikariju. Uz Krista koji moli, nalaze se trojica apostola koje je pozvao da s njime bdiju u toj važnoj noći. Međutim, sv. Petar i Zebebjevi sinovi zaspali su, pokazujući time da je ljudski rod slab na tuđu brigu i patnju. Fučić o Kristovoj odjeći piše: „Kako li je samo u prednjem planu nabujala pletena ograda na Maslinskoj gori“. Hridasti krajolik s nekoliko drveća upućuje nas na Palestinu. Iznad Krista nalazi se gotički kalež s hostijom na hridini, a iznad nje u gornjem lijevom uglu

⁹⁵ *Biblija*, nav. dj., *Evangelje po Marku*, str. 979.

proviruje ruka Boga Oca koji blagoslivlja Isusa (Sl. 23.).⁹⁶

Scena uhićenja Kristova, odnosno Judina poljupca (Sl. 24.), djeluje prilično dramatično. Juda u iskoraku ljubi Krista i time odaje vojnicima da je on taj kojeg traže. Čitava ta zgusnuta scena uz religijsku poruku daje nam i brojne informacije o krajoliku, vojnicima i utvrđenjima. Ako pogledamo lica Isusa, apostola i vojnika, ona su, smatra Fučić; „u estetici fizionomije, stavova i gesta ideali koji se pomiču od aristokratske ljupkosti u rustikalnu trpkoću. Pogledajmo fizionomije, i to ne samo one Kristovih neprijatelja – bičevalaca, Pilata i Židova – gdje bi veristički i karikaturalni naglasci mogli biti motivirani sadržajem, moralnom ocjenom prikazanih. Istoj kategoriji pripadaju i lica apostola pa i sam odraz Kristov. Nema tu sumnje da se radi uvijek o istoj estetskoj predodžbi, koja uvjetuje svoju morfologiju (‘žablje oči’, mesnata velika usta, zadebljali i tupasti nos), a ta estetska predodžba nije talijanska, mediteranska, nego sjevernjačka.“⁹⁷

Krajolik je hridast, planinski, s nešto vegetacije, dok se uz njega iznad glava svih sudionika nalazi velika utvrda. Pretpostavljamo da se radi o gradu Jeruzalemu. Prikazan je kao utvrđen grad, čiji je glavni ulaz obranjen velikom polukružnom kulom. Pored Krista i Jude, koji imaju jedinstvenu halju, ostali sudionici scene odjeveni su u kasnosrednjovjekovnu vojnu odjeću i obuću. Vojnici pićanskih fresaka imaju sličnu vojnu opremu kao i oni iz Lindara. Oni ispod svojega oklopa nose višeslojnu tuniku (*aketon*), a na glavi kacigu naziva *bacineta*. Kacigi je pričvršćena verižna zaštita za vrat (*aventail*), dok su prsa vojnika zaštićena platnenom tunikom u koju su ušivene metalne pločice (*brigandinom*). Dijelovi oklopa koji se vezuju uz ruku vojnika povezani su kožnim remenjem i zaštićeni metalnim pločama. Rukavice su izrađene od dviju metalnih ploča koje štite dlan i zapešće, dok su prsti zaštićeni metalnim pločicama radi lakšeg savijanja prstiju. Vojnik

⁹⁶ Isto, *Evangelje po Mateju*, str. 963.; *Evangelje po Ivanu*, str. 1030.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 222.-223., 227.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 5.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 82.-86., natuknica Branka FUČIĆA na str. 445.

⁹⁷ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 224.; ISTI, *Istarske freske*, nav. dj., str. 20.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 82.-83.

naslikan krajnje desno (gledatelju lijevo) u ruci drži *buzdovan*⁹⁸, a uz njega stoji i velik srcolik štit (koji se popularnije u vojnoj historiografiji zove *large heater shield*).⁹⁹ Nadesno od spomenutog vojnika nalazi se *helebarda*¹⁰⁰ s izraženijim šiljkom.¹⁰¹ Valja spomenuti kako su veliki srcoliki štitovi, s obzirom na period u kojem su slikarije nastale, zastarjeli. To nam može ukazivati da su se vojnici ovih prostora još uvijek koristili zastarjelom, no možda jedinom dostupnom vrstom štitova na poluotoku ili u bližoj okolici.

Nakon što su vojnici zarobili Isusa, odveli su ga k židovskim vjerskim poglavarima. Iako Krist biva osuđen za bogohuljenje, nisu ga mogli ubiti, a da pri tome ne dobiju dopuštenje prokuratora Judeje koji je u tom trenutku bio Poncije Pilat.¹⁰² Dakle, iduća scena ciklusa prikazuje Krista pred Pilatom (Sl. 25.). Isus je odjeven u jednostavnu halju tamne boje, a ruke su mu povezane kao u zatvorenika. Za obje ruke drže ga vojnici koji prema vojnom oklopu odgovaraju opisu vojnika iz prijašnje scene. Pilat, kao jedna od važnijih figura, sjedi na baldakinskom prijestolju, izgledom podsjećajući na vladara srednjoeuropskih zemalja. Ima pomodnu nošnju, viseće burgundske rukave i zlatni pojas. U svojoj ljevici drži zlatno žezlo, simbol (insigniju) kraljevske moći, dok podignutom desnicom osuđuje Isusa. Na glavi nosi krunu koja podsjeća na one mletačkih duždeva. Zanimljivo je primijetiti da se desno od kralja nalazi i čovjek koji mu je očima i licem okrenut. Savjetuje kako treba osuditi Isusa. Takav je prikaz dio narativa onodobne Europe koja je smatrala da kralj ne može donijeti loše odluke, već samo njegovi „zli i podli“ savjetnici. Ostali su sudionici ove scene

⁹⁸ Robert C. WOOSNAM-SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, nav. dj., str. 68.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri*, nav. dj., str. 45. (v. Sl. 32.)

⁹⁹ <https://amp.en.what-this.com/8965068/1/heater-shield.html> (pristup 17. ožujka 2021.)

¹⁰⁰ Robert C. WOOSNAM-SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, nav. dj., str. 71.-73.; Mario KOVAČ, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri*, nav. dj., str. 26.-28., str. 75. (v. Sl. 85. i 86.).

¹⁰¹ *Vojna enciklopedija*, sv. 1., nav. dj., natuknica Franca SMOLE na str. 535. (v. Sl. 4., 6. i 7.), 537.; *Vojna enciklopedija*, sv. 8., nav. dj., natuknica Gavra ŠKRIVANIĆA na str. 329.; Robert C. WOOSNAM-SAVAGE, *Arms and armour of late medieval Europe*, nav. dj., str. 29.-35., 38.-40., 64.-66., 68., 71.-73., 88.-90.; Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., 223.-224., 227.; ISTI, *Istarske freske*, nav. dj., str. 20.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu*, nav. dj., str. 47. (v. Sl. 4.), 56., 67. (v. Sl. 5.), 78.; *Biblija*, nav. dj., Evandjelje po Ivanu, str. 1030.-1031.

¹⁰² *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica HELLE MOHRDIEK na str. 280.-281.

vojnici i Židovi koji nagurani stoje oko Krista.¹⁰³

Sl. 25. Suđenje pred Pilatom

(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 26. Bičevanje Kristovo

Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Posljednja scena ciklusa na sjevernom zidu bičevanje je Kristovo. Ako pogledamo Sl. 26., zamjećujemo Krista privezanog za stup te oko njega ljude koji ga bičuju. Ljubo Karaman smatra da istarski provincijalni slikari vole ponavljati i gomilati sugestivne motive u pojedinim scenama, a pićansko bičevanje pravi je pokazatelj toga u obliku „bezbrojnih kapi Kristova krvava znoja“.¹⁰⁴ Stup na kojem je Krist privezan podupire lukove, na čijim se vrhovima nalaze prsobrani. Pretpostavljamo da oni simboliziraju

¹⁰³ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 223., 225., 227.-228.; *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5.: *Hu – Km*, ur. August Kovačec, Zagreb 2003., str. 124.; Branko FUČIĆ, *Istarske freske*, nav. dj., str. 19.-20.; John PEACOCK, *Povijest odijevanja na zapadu*, nav. dj., str. 58. (v. Sl. 2.), 73.; *Biblija*, nav. dj., *Evangelje po Luki*, str. 1009.-1010.

¹⁰⁴ Ljubo KARAMAN, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, nav. dj., str. 30.

Jeruzalem s obzirom na to da je ondje Krist mučen i ubijen. Kazna za velika nedjela prije samog raspeća bilo je bičevanje koje se zadržalo duboko u srednjem vijeku. Razapinjanje je bilo popularno u doba Republike i ranog Carstva, a ta je sudbina na kraju bila i Kristova. Kristovi mučitelji imaju na sebi nošnje kasnog srednjeg vijeka te pogrdni motiv spuštenih nogavica.¹⁰⁵

Nažalost, nastavak ciklusa fresaka na zapadnom zidu uništen je u preobrazbi crkve tijekom stoljeća. Ono što je ostalo od fresaka jest malen fragment u kojem zamjećujemo prizor ustajanja mrtvih, odnosno sarkofag s pokojnikom te anđela iznad njega. Dakle, zapadni zid imao je naslikan Posljednji sud, na kojem se inače nalaze Bog otac, Krist i njihovi anđeli. Uzdignuta ruka anđela simbolizira kršćansko vjerovanje u kojem stoji kako će drugim Kristovim dolaskom ustati mrtvi te zajedno sa živima doći na Posljednji sud. Zapravo je takav završetak ciklusa uobičajen na prostoru Biskupije jer je vjerniku na izlazu slao jasnu poruku da pripazi na ponašanje jer bi ga mogle snaći paklene muke.¹⁰⁶

Kao i u ostalim mjestima u ovoj maloj Biskupiji, unutar crkve sv. Mihovila pronalazimo glagoljicu. Taj bitan element hrvatske povijesti i pokazatelj pismenosti hrvatskoga naroda u Istri u srednjem vijeku u ovoj nam crkvi ostavlja svega nekoliko primjera iz XV. i XVI. stoljeća, spominjući svećenike koji su službovali u Pićnu. Najviše se natpisa nalazi na prikazima Kristova suđenja pred Pilatom te molitve na Maslinskoj gori. Ondje stoji zabilješka popa Martina Ambrožića iz 1498., popa Andretića koji se na dan sv. Šimuna i Jude 1509. zapisao „u vječnost“, i to baš u godinama Rata Cambraiske lige, kada je Pićnom kratko vrijeme vladala Venecija. Iako je taj rat donio mnogo štete, na području Pićna nije prouzročio velik pomor hrvatskog stanovništva i popova glagoljaša jer se novi svećenici upisuju već 1546. (pop Santo) te 1569. (Martin Brajša). Tako je glagoljica kao važan element pismenosti ostala sačuvana na freskama sve do trenutka

¹⁰⁵ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 227.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Gertrude HERRGOTT na str. 23.; Vanda EKL, „Život i poezija u istarskim freskama“, nav. dj., str. 3.; *Leksikon ikonografije*, nav. dj., natuknica Radovana IVANČEVIĆA na str. 82.-85.; natuknica Branka FUČIĆA na str. 175.-176.

¹⁰⁶ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 227.; *Praktični biblijski leksikon*, nav. dj., natuknica Liselotte MATTERN na str. 301.; *Biblija*, nav. dj., Otkrivenje, str. 1165.-1166.

kad je crkva prebojena u kasnijem periodu i dok natpisi zajedno s freskama nisu ponovno ugledali svjetlo dana 1947.¹⁰⁷

Zaključiti valja riječima Branka Fučića kako je „majstor radio s izrazitim smislom za narativnost i dramatičnost“.¹⁰⁸

Sl. 27. Sjeverni zid crkvice sv. Mihovila

(Fotografirala: Katarina Šprem, siječanj 2021.)

¹⁰⁷ Branko FUČIĆ, *Glagojski natpisi*, nav. dj., str. 279.-280.; Josip BRATULIĆ, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, nav. dj., str. 333.-335., 339.-341.; „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Riječki list*, god. III., br. 88 (655), Rijeka, 14. travnja 1949., str. 3.; „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci – otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god III., br. 235 (774), Rijeka, 5. listopada 1949., str. 3.; Vanda EKL, „Istarska umjetnička baština“, nav. dj., str. 5.

¹⁰⁸ Branko FUČIĆ, *Iz istarske spomeničke baštine*, nav. dj., str. 228.

V. Zaključak

„Onaj soj kojem su freske i glagoljica značile bio je soj pučana, robustan, naš izrastao iz težačke zemlje, kome literarno obrazovanje, stečeno isključivo na ladanju kod kakvog starijeg domaćeg popa glagoljaša nije izbrisao težački duh i pučku dušu. Zaustavljaju se ti stari glagoljaši, ti naši bradati pismeni seljaci pred šarenim slikovnicama na crkvenim zidovima i urezuju grafite, koje nam odaju koliko se je slika odrazila u njihovoj svijesti.“ Ovim je riječima Branko Fučić pisao o freskama i glagoljaškim grafitima ruralnih krajeva.¹⁰⁹

Pićanska biskupija iz svega navedenog izbija na površinu kao zanimljiva zemlja fresko-slikarstva. Ove su slikarije stoljećima ukazivale na „pravi“ put kršćana i putove života svih društvenih slojeva. Iako su sve obrađene freske nastale u različitim stoljećima, one su iza sebe ostavile kontinuitet života koji se postupno mijenjao, rastao i živio. Branko Fučić, kojeg smo u ovom radu toliko puta citirali, otkrivao je freske nakon Drugog svjetskog rata, pisao o njima i dao nama, modernim istraživačima, mogućnost da bolje sagledamo umjetničku i povijesnu stranu slikarija srednjeg vijeka te mu na tome treba zahvaliti. Brojni umjetnički smjerovi i načini slikanja prisutni su na prostoru „Biskupije od oraha“; životi seljaka, obrtnika, mornara, vojnika i popova glagoljaša utkani su u sâm sastav tih crkvenih zidova. Dakle, freske su nam pružile mogućnost sagledavanja Biskupije, ali i Istre u umjetničkim tijekovima onodobnog vremena, omogućile su nam razumijevanje boli, tuge, sreće i vjere u narodu koji je s njima odrastao, stario i umirao.

¹⁰⁹ Branko FUČIĆ, „Istarski glagoljski grafiti“, nav. dj., str. 86.

Sl. 28. Vojnik u sv. Mihovilu (Pićan)
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

Sl. 29. Vojnik u sv. Katarini (Lindar)
(Fotografirao: Kristijan Žgaljardić,
siječanj 2021.)

VI. Izvori i literatura

VI. 1. Periodika

EKL, Vanda, „Istarska umjetnička baština“, *Riječki list*, god. VII., br. 101 (1903), Rijeka, 1. svibnja 1953., str. 5.

EKL, Vanda, „Život i poezija u istarskim freskama“, *Riječki list*, god. VII., br. 8 (1810), Rijeka, 11. siječnja 1953., str. 3.

FUČIĆ, Branko, „Izveštaj o putu po Istri 1949. godine“, *Riječki list*, god. VII., br. 2085 (2087), Rijeka, 5. prosinca 1953., str. 3.

FUČIĆ, Branko, „Slikovnica meštra Antona iz Padove“, *Riječki list*, god. VII., br. 26 (1828), Rijeka, 1. veljače 1953., str. 4. i 6.

„Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Riječki list*, god. III., br. 88 (655), Rijeka, 14. travnja 1949., str. 3.

„Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci — otkrivanje i evidentiranje zidnog slikarstva u Istri“, *Riječki list*, god. III., br. 235 (774), Rijeka, 5. listopada 1949., str. 3.

„Zaštita kulturno-umjetničkih i historijskih spomenika u FNRJ“, *Riječki list*, god. IV., br. 73 (648), Rijeka, 26. ožujka 1950., str. 2.

VI. 2. Literatura

ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, I. dio: *Siječanj — lipanj*, Zagreb 1998.

ANTOLOVIĆ, Josip, *Duhovni velikani. Sveci Katoličke crkve*, II. dio: *Srpanj — prosinac*, Zagreb 1998.

BERTOŠA, Miroslav, „Povijesni fragmenti o Lindaru“, u: *Lindarski zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 110. obljetnice osnutka Hrvatske čitaonice u Lindaru*, ur. Josip Šiklič, Pazin 1996., str. 11.-29.

BERTOŠA, Miroslav, „Prašina' povijesti i civilizacijska dostignuća“, u: *Istra — tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 8.-28.

Biblija: Stari i Novi zavjet, ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb 2000.

BISTROVIĆ, Željko, „Gotičko zidno slikarstvo u Istri“, *Annales, Anali za istarske in mediteranske študije*, letnik 17, številka 2, Koper 2007., str. 277.-291.

BISTROVIĆ, Željko, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula 2015.

BRATULIĆ, Josip, „Povijesne odrednice istarskog glagolizma“, *Slovo – časopis staroslavenskog instituta u Zagrebu*, br. 21, Zagreb 1971., str. 333.-346.

BUDAK, Neven – RAUKAR, Tomislav, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006.

DE FRANCESCHI, Camillo, „Storia documentata della Contea di Pisino“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. X – XII, Venezia 1964., str. 7.-381.

FUČIĆ, Branko, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.

FUČIĆ, Branko, *Istarske freske*, Zagreb 1963.

FUČIĆ, Branko, „Istarski glagoljski grafiti“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1 – 2 – 3, Zagreb 1966., str. 85.-92.

FUČIĆ, Branko, *Iz istarske spomeničke baštine*, sv. 2., Zagreb 2007.

FUČIĆ, Branko, „Petar Beračić ‘Fundator’ u Gračišću“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb 1960., str. 8.-11.

FUČIĆ, Branko, *Slika i arhitektonski prostor u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Istri*, Poseban otisak iz ljetopisa JAZU, knj. 71., Zagreb 1966., str. 391.-412.

FUČIĆ, Branko, *Terra incognita*, Zagreb 2001.

FUČIĆ, Branko, „Živi križ u Lindaru“, *Istarska Danica*, Pula 1951., str. 81.-86.

GARDNER Helen, *Umetnost kroz vekove*, Novi Sad 1967.

GOLDSTEIN, Ivo – GRGIN, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb 2006.

GORYS, Erhard, *Leksikon svetaca*, Jastrebarsko 2003.

Hrvatska enciklopedija, sv. 5.: *Hu – Km*, ur. August Kovačec, Zagreb 2003.

Istarska enciklopedija, ur. Miroslav Bertoša – Robert Matijašić, Zagreb 2005.

JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve*, sv. III./I, Zagreb 1971.

KARAMAN, Ljubo, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb 1963.

KARAMAN, Ljubo, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, *Historijski zbornik*, god. II., br. 1 – 4, Zagreb 1949., str. 115.-130.

KLEN, Danilo, „Iz prošlosti Gračišća“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, br. 1, Zagreb 1960., str. 1.-7.

KOVAČ, Mario, *Mačevi, bodeži i oružja na motki u Istri, Hrvatskoj i Slavoniji od IX. do kraja XVIII. st.*, Pula 2006.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 2006.

LEVAK, Maurizio, „Istra i Kvarner u ranom srednjem vijeku“, u: *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550. – oko 1150.)*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, Zagreb 2012., str. 371.-396.

LEVAK, Maurizio, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb 2007.

LOADES, Mike, *War Bows: Longbow, Crossbow, Composite bow and Japanese Yumi*, Oxford 2019.

MILIĆEVIĆ, Josip, „Liječenje na Gračišćini vjerom i praznovjerjem“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šikličić, Pazin 2002., str. 203.-211.

MILOTIĆ, Ivan, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 41.-49.

Opći religijski leksikon, ur. Adalbert Rebić, Zagreb 2002.

ORBANIĆ, Elvis, *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002.

OŠTRIĆ, Dolores, „‘Judin poljubac’ u crkvi sv. Prima i Felicijana u Čirkotima“, u: *Az grišni diak Branko privedikom Fučić. Radovi međunarodnog znanstvenog skupa o životu i djelu akademika Branka Fučića (1920.–1999.)*, ur. Tomislav Galović, Malinska – Rijeka – Zagreb 2011., str. 323.-336.

PEACOCK, John, *Povijest odijevanja na zapadu. Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća*, Zagreb 2007.

PERASOVIĆ, Mateo, *Slikarski pojmovnik*, Split 2002.

PERIČIĆ, Iva, „Rad Konzervatorskog zavoda u Rijeci“, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, sv. 1., ur. Jovan Sekulić, Beograd 1950.

Praktični biblijski leksikon, ur. Anton Grabner-Haider, Zagreb 1997.

SNOJ, Viktor, „Istarske freske, sjaj kristala“, u: *Istra – tirkizni sjaj kristala*, ur. Armando Debeljuh, Pula 1994., str. 26.-97.

SOKOL, Vladimir, „Propast kasnoantičkih naselja i nekropola u Istri u ranom srednjem vijeku“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine*, ur. Robert Matijašić, Pazin 2012., str. 21.-41.

ŠEGERT, Viktor, *Osnove sokolarenja*, Karlovac 2006.

ŠIKLIĆ, Josip, „Crkve u Gračišću“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 161.-176.

ŠTOKOVIĆ, Alojz, „Gračišće od Uskočkog rata do Marije Terezije“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 103.-114.

The new Encyclopaedia Britannica, 15th edition, vol. 4: *Delusion – Frenssen*, ur. Dale H. Hoiberg, Chicago 2007.

VLAKEČIĆ, Radovan, „Gračišće i isprava iz 1409. godine“, u: *Gračaški zbornik. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Gračišće i okolica od prapovijesti do danas u povodu obilježavanja 800. obljetnice prvog spomena imena Gračišće, 19. lipnja 1999.*, ur. Josip Šiklič, Pazin 2002., str. 23.-32.

VLAHOV Dražen, *Matica krštenih župe Lindar (1591.–1667.). Glagoljski zapisi od 1591.–1667.*, Pazin 2012.

Vojna enciklopedija, sv. 1.: *Abadan – Brčko*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1970.

Vojna enciklopedija, sv. 5.: *Lafo – Naukrat*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1973.

Vojna enciklopedija, sv. 6.: *Nauloh – Podvodni*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1973.

Vojna enciklopedija, sv. 8.: *Ratna privreda – Spahije*, ur. Nikola Gažević, Beograd 1974.

WOOSNAM-SAVAGE C. Robert, *Arms and armour of late medieval Europe*, Leeds 2017.

VI. 3. Mrežne stranice

<https://www.rezerviraj.hr/crkve/41573-crkva-sv-katarine-lindar.html> (pristup 30. siječnja 2021.)

<https://www.istria-culture.com/crkva-sv-katarine-u-lindaru-il6> (pristup 30. siječnja 2021.)

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8392> (pristup 24. veljače 2021.)

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48222> (pristup 24. veljače 2021.)

<https://www.britannica.com/technology/parapet> (pristup 24. veljače 2021.)

<https://www.britannica.com/art/sinopia> (pristup 10. ožujka 2021.)

<https://www.britannica.com/topic/toga> (pristup 10. ožujka 2021.)

<https://www.britannica.com/topic/veil> (pristup 10. ožujka 2021.)

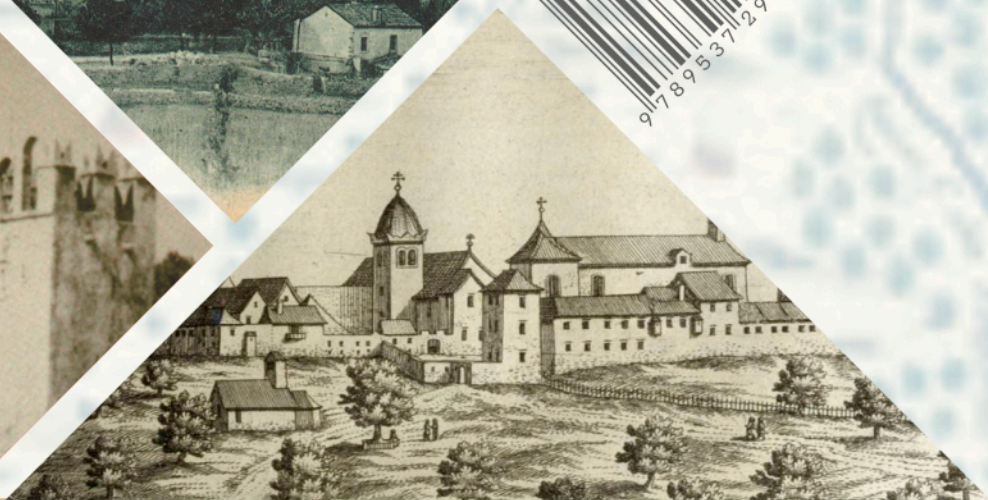
<https://amp.en.what-this.com/8965068/1/heater-shield.html>
(pristup 17. ožujka 2021.)

FRESCOES OF PIĆAN DIOCESE (part II)

Summary

The second part of the work on the frescoes of the Diocese of Pićan continues to provide information on the development of fresco painting in the Diocese and central Istria. This paper covers the southern part of the Diocese and will deal with the churches of St. Catherine in Lindar, the Mother of God on Square in Gračišće and St. Michael in Pićan. The work, as in the first part, brings an iconographic analysis of the frescoes and conclusions about the socio-economic situation of the Diocese and central Istria of that time. The frescoes of Lindar, Gračišće and Pićan were created in the period of the 15th century and as such bring us numerous information and insights about the social development, mentality and piety of the people of that time. Due to their emergence within a century, they bring us an overview of the social hierarchy of that period, offering us an insight into the interesting, luxurious and very dynamic everyday life of the people of the late Middle Ages. In addition to these frescoes and their churches, the paper will explain in more detail the history of the places themselves and draw conclusions about the overall picture of the Diocese, which we obtain by analyzing the frescoes.

ISBN 978-953-7294-44-1

ISBN 978-953-7294-44-1

9 789537 294441